

Joustavat sukupuolet –
muuntuvat merkitykset

JOUSTAVAT SUKUPUOLET
– MUUNTUVAT MERKITYKSET

JOUSTAVAT SUKUPUOLET – MUUNTUVAT MERKITYKSET

Toimittaneet

Niina Hämäläinen, Tarja Kupiainen ja Riikka Taavetti

Kalevalaseuran vuosikirja 103

Teoksen artikkelit ovat Kalevalaseuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastamia *:llä merkittyjä lukuun ottamatta.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon kansalliseen Maailman muisti -rekisteriin.

© 2024 Niina Hämäläinen, Tarja Kupiainen ja Riikka Taavetti ja SKS

Sarja-asu ja kansi: Markus Itkonen

Kannen kuva: Taneli Kemppe 2024

Taitto: Maija Räisänen

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-894-1 (nid.)

ISBN 978-951-858-895-8 (EPUB)

ISBN 978-951-858-896-5 (PDF)

ISSN 0355-0311 (nid.)

ISSN 2737-1662 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/ksvk.103>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International -lisenssillä, ellei toisin mainita.
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/ksvk.103>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Jelgava Printing House, Latvia 2024

Sisällys

Taneli Kemppi

Se kuiskaa, se huutaa* 7

*Niina Hämäläinen, Tarja Kupiainen ja
Riikka Taavetti*

Johdanto: Sukupuolten muuntuvat
merkitykset 11

SUKUPOOLEN TUOTTAMINEN

Johanna Latva

”Kumpi tuo on, nainen vai mies?”

– Hiusten merkitys sukupuolen ilmaisussa
ja sukupuolinormien ylläpidossa kaljujen
naisten kokemuksissa 23

Jani Mäkelä

”Pehmeyttä, kauneutta ja iloa”

– Vaatteiden ja pukeutumisen merkitys
sukupuolenkorjauksen keinona 1920-luvun
Saksassa 45

Ildikó Lehtinen

”Oma uskonto, oma valkoinen puku, omat
tavat pidettiin pitkään” – Marilainen
nainen miehen roolissa* 64

SUKUPOOLI, RUUMIILLISUUS JA SEKSUAALISUUS

Isla Parkkola

Hybridinen keho uhkana ja
mahdollisuutena – Metsänneidoksi
kasvaminen Sini Helmisen
nuortenromaanissa *Kaarman kätöksä* 85

Nina Väkeväinen

”Oma keho ei tunnu enää viholliselta”

– Sterilisaation merkitykset vapaaehtoisesti
lapsettomien naisten elämässä 109

KANSALLISUUS, SUKUPUOLI JA
NAISTEN TOIMIJUUS

Taija Kaarlenkaski

Kansallinen maito – Sukupuoli
ja suomalaisuus Maito ja terveys
ry:n maitomarkkinoinnissa 137

Tanja Helminen

Susinarttuja ja sisunaisia – Sisu
suomalaisten naisten kuvaajana
1910–1930-luvuilla lehtikirjoituksissa 167

Niina Hämäläinen ja Senni Timonen

Kirjoittava ja dokumentoiva nainen
– Kuka oli Charlotta Europaeus? 192

ESITETTY, KERROTTU JA MEDIOITUNUT
SUKUPUOLI

*Sari Tuuva-Hongisto ja Kristiina Korjonen-
Kuusipuro*

Nuorten retroseksistiset ja sukupuolittuneet
digitaaliset maisemat 227

Merja Leppälahti

Sukupuolen moninaisuutta
kuvakirjoissa* 246

Alma Rinta-Pollari

”Mä oon riippuvainen sust ja sä oot
riippuvainen must” – Maskuliinisuuksien
representaatiot suomalaisessa
runopoikaräpissä 267

Riina Haanpää ja Riikka Turtiainen

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä
suomalaisessa urheilukulttuurissa
käsittelevän aineistonkeruun
suunnitteluprosessi* 291

Kirjoittajat 308

Abstract 310

Kalevalaseura-säätiön
toimintakertomus 2023 313

Se kuiskaa, se huutaa*

TANELI KEMPPI

JAOTTELU SUKUPUOLTEN VÄLILLÄ AUKOI VAHVISTUA KOULUSSA. POIKIEN LIIKUNTA.

EN SAMAISTUNUT POIKIIN YHTÄÄN. JOKU POJISTA SANOI ETTEI TIEDÄ OLENKO TYTTÖ VAI POIKA. EN MINÄKÄÄN.

YLÄKOULUSSA EI TOSIAAN KÄSITELTY TRANSUKUPOULISUUTTA NÄIN...

OLEN KIITOLLINEN, ETTÄ NUORUUTEENI KUUULUI INTERNET. SEN ANSIOSTA EN OLLUT TÄYSIN YKSIN.

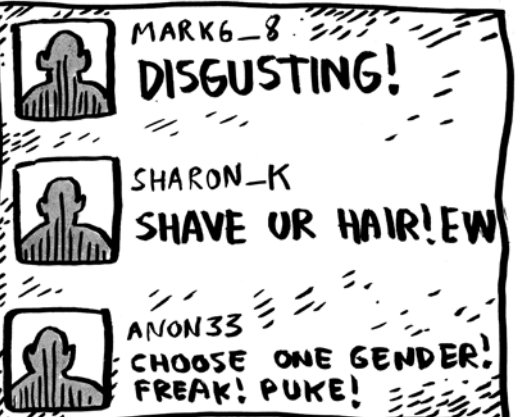
MAAILMANI SUUNMILLEN MULLISTUI KUN LÖYSIN HENKILÖN NIMELTÄ: ALOK VAID-MENON ♡♡♡

KARVAINEN FEMME. JOKIN SIINÄ VAIN SYKÄHDYTTI. RIKKOEN NIITÄ RAJOJA JOIHIN OLIN KASVANUT.

MUTTA SINNE SE JÄI KYTEMÄÄN. MUUNSUKUPUOLISUUS TULI TERMINÄ KÄYTTÖÖN JA MONI LÖYSI IDENTITEETIN..

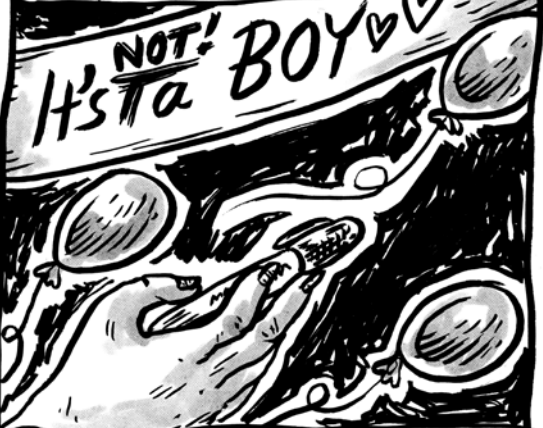

MARK6_8
DISGUSTING!

SHARON_K
SHAVE UR HAIR! EW

ANON33
CHOOSE ONE GENDER!
FREAK! PUKE!

MUTTA ALOKIN KUVIEN ALLA VELLOVA VIHA SAMMUTTI INNON. ISTUTTI MINUUN PELKOJA JA LISÄÄ HÄPEÄÄ.

..BINÄÄRIN ULKOPUOLELTA. SIELTÄ SAMASTA PAIKASTA LÖYSIN MYÖS ITSENI, MINUT VALTASI SUURI ILO JA HELPOTUS!

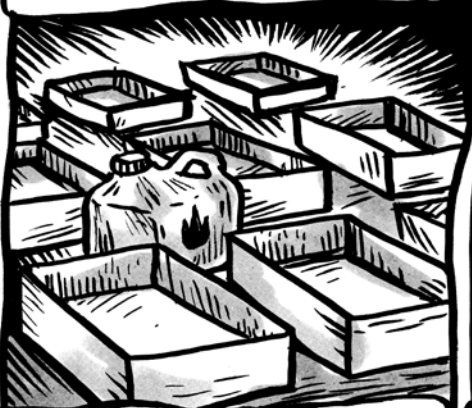

SUKUPUOLI ON MINULLE SAMAN AIKAAN
TOSI NÄKYMÄTÖNTÄ, MUTTA ÄÄNEKÄSTÄ.

TOLLA ..
MIEHELLÄ
ON MEIKKIÄ!

SE KUISKAA MEIKKIEN AVULLA. HUUTAA
KUN SE OLETETAAN VÄÄRIN..

SUKUPUOLI ITSESSÄÄN EI MERKITSE
MINULLE ENÄÄ PALJOA. SEN MONI-
SUUDEN TUNNISTAMINEN ON VAPAUTANUT
BINÄÄRIN ULKOPUOLISET SEKÄ SAANUT..

.. MONET CIS-IHMISET TAJUAMAAN ETTÄ
HEIDÄNKÄÄN TARVITSE MAHTUA SEN
HEILLE MÄÄRÄTYN LOKERON SISÄLLE.

Johdanto: Sukupuolten muuntuvat merkitykset

NIINA HÄMÄLÄINEN

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8788-9065>

TARJA KUPIAINEN

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0328-6951>

RIIKKA TAAVETTI

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Sukupuoli ymmärretään nykyään moninainen ja muuttavana, identiteetin osana ja sen ilmaisuvälineenä, yhteiskunnallisten ja kulttuuristen rakenteiden ilmentymänä. Siitä puhutaan mieluummin monikossa kuin yksikössä. Kalevalaseuran vuosikirja *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset* tarkastelee sukupuolia sekä niihin kytkeytyviä merkityksiä ja muutoksia kulttuurissa ja yhteiskunnassa perinteen, kirjallisuuden ja sukupuolihistorian näkökulmista käsin.

Sukupuolentutkimus tuli naistutkimuksen nimellä osaksi suomalaista akateemista keskustelua ja opetusta vähitellen 1980-luvulta alkaen (tieteenalan varhaisvaiheista ks. Lempiäinen & Rantalaiho 2023). Perinteen- ja kulttuurintutkimuksessa keskeinen keskustelun innoittaja ja suuntaaja oli Aili Nenolan teos *Miessydäminen nainen* (1986). Nenola haastoi niin kutsutun mieskeskeisen (*male biased*) tutkimuksen, jossa naisen kokemus ja nais erityisyys työnnetään syrjään tai jätetään huomiotta. Hän osoitti, että sukupuoli ei ole itsesäänselvyys, vaan sillä on keskeinen asema tutkimuksessa sekä naistutkijan toimijuuu-

nessa ja mahdollisuuksissa. Nenolan teoksen myötä sukupuoli alkoi saada sijaa analyttisena käsitteenä folkloristisessa keskustelussa.

Miessydäminen naisen jälkeen julkaistiin sukupuolta kirjallisuudessa, perinteessä ja kulttuurissa uudella tavalla tarkastelevia artikkelellikoelmia, kuten *Sain roolin, johon en mahdu* (Nevala toim. 1989), *Louhen sanat* (Nenola & Timonen toim. 1990) ja *Gender and Folklore* (Apo & Nenola & Stark-Arola toim. 1998), joissa tutkittiin naiskirjallisuuden historiaa, naisten perinteitä ja naisia aktiivisina toimijoina. Samoihin aikoihin perustettiin myös ensimmäiset naistutkimuksen oppiaineet Åbo Akademiin (1986) ja Helsingin yliopiston Kristiina-instituuttiin (1991) (ks. tarkemmin Lempiäinen & Rantalaiho 2023). Anu Koivusen ja Marianne Liljeströmin toimittama *Avainsanat – 10 askelta feministiseen tutkimukseen* (1996, 2. painos 2004) tarjosi uudelle tutkimusalalle kansainvälisen ja tietoteoreettisen perusteoksen, johon palataan yhä edelleen.

Naistutkimuksen nimellä alun perin toimintanutta tutkijoiden verkostoa ja vähitellen, 1990-luvun alkupuolelta alkaen, itsenäistä

tieteenalaa kutsuttiin toisinaan myös feministiseksi tutkimukseksi. Näin tekivät esimerkiksi Koivunen ja Liljeström (1996). Heidän mukaansa keskittyminen yksinomaan naisen kategoriaan olisi ohittanut jo 1980-luvun mittaan käydyt keskustelut sukupuolen monimutkaisuudesta sekä angloamerikkalaisen tutkimuskeskustelun *sex/gender*-jaon kritiikin, jossa niin kutsutun biologisen sukupuolen jättämistä koskemattomaksi, vallan ja yhteiskunnallisten rakenteiden ulkopuolelle pidettiin pulmallisena. Sukupuolen käsitteen korostamisen vaarana puolestaan oli valheellisen neutraaliuden eli sukupuolten välisten valtasuhteiden unohtaminen. Lisäksi ongelmallista oli sen ohittaminen, että historiallisesti ja nykyäänkin naisen kategoriaan asetetut ovat miehinä pidettyjä heikommassa asemassa. Näistä syistä Koivunen ja Liljeström kutsuivat käsittelemiään tutkimus- ja ajatussuuntia feministiseksi tutkimukseksi, mikä korosti tieteenalan kriittistä luonnetta ja sen historiallista tehtävää paljastaa ja purkaa tiedeyhteisön sisäisiä valtahierarkioita (Koivunen & Liljeström 1996, 21–25).

Feministisen tutkimuksen käsite on pysynyt käytössä ja monet tutkijat käyttävät sitä edelleen kuvatessaan omaa näkökulmaansa, ehkä erityisesti toimiessaan sukupuolentutkimuksen oppiaineiden ulkopuolella. Vaikka feministisen tutkimuksen käsite oli Koivuselle ja Liljeströmille keskeinen, he käyttivät sen ohella myös naistutkimuksen käsitettä. Naistutkimus olikin eri yliopistoissa oppiaineiden nimenä koko 1990-luvun, mutta vuosituhanen vaihteen jälkeen keskustelu nimityksen mahdollisesta rajoittavuudesta sekä sen yh-

teyksistä ajatukseen olemuksellisesta eli essentialistisesta naiseudesta voimistui. Tieteenalan nimitys vaihdettiin sukupuolentutkimukseksi ensin Helsingin yliopistossa vuonna 2009 ja seuraavina vuosina muissa yliopistoissa. Vastaava muutos tehtiin myös tieteenalan lehdes- sä, kun *Naistutkimus – Kvinnoforskning*-lehdestä tuli *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* vuonna 2014 ja alan tieteellinen seurakin muutti nimensä. (Elomäki & Jauhola & Meskus 2014.) Vaikka on selvää, että nykyinen sukupuolentutkimus on osa naistutkimuksen tieteellistä jatkumoa, tutkimusalaan ovat vaikuttaneet myös muut suuntaukset, kuten queer-tutkimus, transtutkimus, kriittinen miestutkimus sekä postkoloniaali, posthumanistinen ja intersektionaalinen tutkimus. Monet edellä mainituista tutkimusaloista ovat kehittyneet dialogissa aiemman naistutkimuksen ja feministisen tutkimuksen kanssa, mutta niitä ei voi kuitenkaan voi suoraan pitää feministisesti orientoituneiden alojen osina.

Sukupuolen purkaminen

Louhen sanojen avauksessa Aili Nenola (1990, 12) tuo esille, kuinka folklore toimii konsensuksen välineenä silloin, kun sen avulla vahvistetaan ja hyväksytään vallitsevia valtarakenteita. Hän haastaa tutkijat purkamaan perinteentutkimukseen nivoutuneen sukupuolittuneisuuden, mikä edellyttää, että tutkijan tulee havaita sekä aineistoon että sen tulkintaan mahdollisesti sisällytynyt mieskeskeisyys ja pyrkimys konsensukseen (mt., 22). Näin Nenola kannustaa tutkijoita paitsi katso-

maan perinneaineistoja uusin silmin ja avoimin mielin, myös suhtautumaan kriittisesti aiempiin tutkimuksiin.

Nenola (1993, 55) osoitti perinteentutkijoille, kuinka purkaa perinneaineistoihin piiloutunut sukupuolijärjestys, jossa maskuliinisuus asettuu feminiinisuuden edelle (ks. Hirdman 1988). Hän asetti seuraavat kysymykset tutkimuksen lähtökohdiksi, jotta naiset ja nais erityisyys saavat äänen ja oman paikkansa osana akateemista keskustelua:

- 1) Miten sukupuoli on perinteessä representoitu?
- 2) Mitkä ovat sukupuolispesifit perinnelajit ja sukupuolittuneet (*gendered*) perinteen käyttötavat ja -yhteydet?
- 3) Millaisia naiset ovat perinteen esittäjinä ja miten esittämistavat ovat sukupuolittuneet?
- 4) Mikä on naisen aseman tieteen alalla ja sen historiassa?

Sukupuolen käsitteen purkaminen ja problematisointi ei kuitenkaan vielä kuulunut folkloristisen tutkimuksen eksplisiittisen tarkastelun kohteisiin. Artikkelikokoelmassaan *Naisen väki* (1995) Satu Apo lisäsi tärkeän näkökulman tutkimukselle ja sen päämäärille: tavoitellaanko tuttuutta vai vierautta? Apo tarkasteli sukupuolta erilaisten aineistojen kautta tavoilla, jotka toimivat kulttuurihistoriallisina avauksina haastaa perinteinen dikotominen sukupuoliäksitys. Apon loitsuaineistosta, erityisesti naisen seksuaalisuuteen kytkeytyvissä vitun vihat -tyyppisistä teksteistä eristämä naisen väen käsite tuo tutkimuksen ytimeen naisen ruumiillisuuden ja seksuaalisuuden.

Jan Löfströmin tutkimus *Sukupuoliero agrariikulttuurissa*. ”*Se nyt vaan on semmonen*” (1999) avasi perinne- ja historiatieteiden piirissä tietä kohti sukupuolentutkimuksen ja seksuaalisuuden tutkimuksen kriittistä suuntausta, queer-tutkimusta (queer-tutkimuksesta esim. Hekanaho 2010). Löfström käsitteli suomalaisten laajojen kansanperinneaineistojen avulla sitä, miten nykyisin homoseksuaalisuutena ymmärretyt ilmiöt oli käsitetty esimodernissa Suomessa (myös Löfström 2015). Löfströmin tutkimus oli kansainvälisestäkin urauurtava. Homoseksuaalisuuden historian tai sitemmin queer-historian lisäksi hänen tapansa lukea samansukupuolista halua myös sukupuolisena tyylinä on avannut perinneaineistoihin myös sukupuolen moninaisuutta tutkivia, transhistoriallisia näkökulmia.¹ Sitemmin 2000-luvun alkupuolella ja sen jälkeen on julkaistu sukupuolentutkimukseen ja feministiseen teoriaan kytkeytyviä perinnetieteellisiä väitöstutkimuksia (mm. Vakimo 2001; Kupiainen 2004), mutta kokonaisuutena sukupuolen problematisointi on vähitellen jäänyt muiden tutkimussuuntien katveeseen (vrt. esim. amerikkalainen folkloristiikka, mm. Conrad 1999; Conrad & Turner toim. 2021). Sen sijaan folkloristiikan lähialoilla, etnologiasa, kirjallisuuden- ja historiantutkimuksessa sekä uskontotieteessä feministiset kysymykset ja esimerkiksi naishistoria ja sen näkyväksi tekeminen ovat olleet luonteva osa tutkimuksen tekoa (mm. Olsson & Willman toim. 2007; Katainen ym. toim. 2005; Rossi & Isomaa toim. 2013; Mäkinen & Vuola toim. 2023).

Sukupuolen esittäminen ja sukupuolikuvasot

Simone de Beauvoirin (1980/1949) näkemys naisesta historiallisesti ja kulttuurisesti tuotettuna raivasi tietä tarkemmalle sukupuolen määrittelylle ja biologisen sukupuolen kyseenalaistamiselle. Feministiselle tutkimukselle 1970-luvun keskusteluissa kehitetty *sex/gender*-jako (Rubin 2006/1975), eli biologisen ja sosiaalisen sukupuolen analyttinen erottaminen toisistaan, oli keskeinen työkalu, vaikka sitä sittemmin on kritisoitu ja jakoa on purettu etenkin poststrukturalistisissa ja queer-teoreettisesti orientoituneissa tutkimuksissa. Suomessa erityisesti Judith Butlerin (1990) kehittämä näkemys sukupuolen tuotamisesta toistoteoin – Leena-Maija Rossin erinomaista käännöstä lainaten (Juvonen, Rossi ja Saresma 2010, 15) – sekä esittämisen kautta on ollut erityisen vaikutusvaltainen (Liljeström 2015).

Tämän vuosikirjan ensimmäisissä artikkeleissa näkökulma sukupuolesta toistoteoin tuotettuna ja esitetynä korostuu. Johanna Latvan artikkeli naisten hiuksettomuudesta pohjautuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kaljut naiset -keruuseen ja naisten oma-kohtaisiin kokemuksiin kaljuudesta. Kaljuuden vapaaehtoisesti valinneet tai sairauden tai muun syyn vuoksi kaljut naiset kokivat aineiston perusteella muiden ihmisten – usein miesten – torjuntaa, väheksyntää tai suoranaista naisvihaa. Niin tuntemattomat, viranomais-tahot, työtoverit kuin läheisetkin kyseenalaistivat naisten sukupuolen. Artikkelit paljastaa, kuinka syvällä käsitys ”oikeanlaisesta” naisesta

on ihmisten mielikuvissa sekä kulttuurin ja yhteiskunnan toimintamalleissa ja normeissa. Jani Mäkelä taas tutkii artikkelissaan, miten 1900-luvun alkupuolella, jolloin fyysiset sukupuolenkorjaushoidot kuten leikkaukset tai hormonihoidot olivat vielä hyvin harvinaisia ja vaikeasti saatavilla, sukupuolen tuottamisen vaatteiden ja pukeutumisen avulla korostui. Mäkelä tarkastelee vaatteilla rakennettua sukupuolta dysforian ja euforian käsitteiden avulla 1920-luvun saksalaisten transsukupuolisten kirjoittajien lehtikirjoituksissa. Hän tekee artikkelissaan uusia avauksia transsukupuolisuuden historiaa käsittelevään tutkimukseen. Artikkelit liittyy keskusteluun siitä, miten sukupuolen moninaisuus on ilmennyt lääketieteellisen keskustelun ulkopuolella ja ennen nykyisten transihmisyyttä koskevien käsitysten vakiintumista.

Marilaisen naisen uskonnollisesta toiminnasta kirjoittava Ildikó Lehtinen kuvaa naisen toimijuutta mieskulttuurissa. Kirjoittajan omiin kenttätyökokemuksiin pohjautuva katusausartikkeli kietoutuu neuvostohistorian naisen mahdollisuuksiin ja velvollisuuksiin toimia miesten tavoin ja miehisessä roolissa, muun muassa yhteisön uskonnollisissa rituaaleissa. Lehtisen artikkeli käsittelee ajatusta naisten (yhä edelleen) kantamasta ”kaksoistaakasta”, joka edellyttää naisten töiden lisäksi myös miehisten asioiden hoitamista. Satu Apo (1995, 117–119) on viitannut agraarisen kulttuurin malliin, jossa nainen pakotettiin vahvuuteen – vahvan naisen ja äidin kuva on sittemmin toistunut kotimaisessa kaunokirjallisuudessa (mm. Lappalainen 1999) ja esimerkiksi *Kalevalassa* (Timonen 2004).

Sukupuolen performatiivisuuden lisäksi artikkeleissa käsitellään sukupuolen ruumiillisuutta ja kysymystä naisen oikeudesta omaan kehoonsa. Isla Parkkola pohtii hybridisen kehon muotoutumista kansanperinnettä ja mytologiaa hyödyntävässä Sini Helmisen nuortenromaanissa *Kaarnan kätöksä* (2017). Romaanin päähenkilö, Pinja, on puoliksi ihminen ja puoliksi metsänneito. Hänen selänsään kasvaa kaarnaa ja hän pystyy lisääntymään suvuttomasti juurivesoja kasvattamalla. Parkkolan artikkeli kysyy, miten inhimillisen ja ei-inhimillisen kategorioiden hämärtyminen kyseenalaistaa kehoon, sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä normatiivisia käsityksiä. Vaikka Parkkolan luennassa avautuu näkökulmia lesbisen halun kuvaamiseen metsänneitojen välisten suhteiden avulla, hän osoittaa, ettei romaanin lukeminen yksinomaan vertauskuvana homoseksuaalisuuden kokemuksesta riitä, vaan se avaa myös kiinnostavia posthumanistisia tulkintamahdollisuuksia. Nina Väkeväinen keskittyy kehollisuuteen ja kehon omistajuuteen tutkimuksessaan naisten omaehtoista sterilisaatiosta 2000-luvun ensimmäisten vuosikymmenien Suomessa. Artikkelit osoittaa, miten vapaaehtoisen sterilisaation valinneet naiset joutuvat kohtaamaan vallitsevan, heteronormatiiviselle ihanteelle rakentuvan lääketieteellisen normiston sekä historiallisen jatkumon, jossa äitiys on nähty naisen kyseenalaistamattomana tehtävänä. Väkeväinen lukee aineistosta esiin sterilisaation merkityksiä oman ruumiin hallintana, oman lisääntymisen haltuunottamisena sekä identiteetin mukaisena ruumiin korjaamisena.

Nykypäivän vakiintuneita käsityksiä sukupuolesta, naiseudesta ja ruumiillisuudesta on tuotettu historian saatossa erilaisissa yhteyksissä, kuten kirjallisuudessa, lehtikirjoituksissa, taiteessa, kansanperinteen dokumentoinnissa ja tutkimushistorioissa. Käsitys maidon puhtaudesta ja viattomuudesta yhdistyy myös käsityksiin suomalaisuudesta ja kahdesta sukupuolesta ilmenee Taija Kaarlenkasken artikkelissa, joka keskittyy Maito ja terveys ry:n mainontaan 1970–2010-luvuilla. Kuten analyysi osoittaa, maidon juomista edistävällä mainonnalla ylläpidettiin mielikuvia paitsi terveydestä, myös heteronormatiivisesta sukupuolikäsityksestä ja ihanteellisesta suomalaisuudesta. Tanja Helminen puolestaan valottaa naisen kuvaamista yleensä miehiin liitetyn sisu-käsitteen avulla. Millaisena sisu näyttäytyy, kun se yhdistetään naisiin ja heidän yhteiskunnalliseen aktiivisuuteensa? Artikkelit osoittaa, että sisun yhdistäminen naisiin oli ristiriitaista: yhtäältä sisun avulla korostettiin naisen roolia äitinä ja kodin hengettärenä, toisaalta negatiivisessa mielessä sisun katsottiin liittyvän vastoin yleisiä normeja ja moraalikäsityksiä toimiviin naisiin. Tätä erityistä sisu-diskurssia olivat luomassa miehet, jotka kirjoittivat naisista 1910–1930-lukujen lehdissä.

Niina Hämäläisen ja Senni Timosen artikkeli ensimmäisestä naispuolisesta kansanperinteen tallentajasta Charlotta Europaeuksesta (1794–1858) ilmentää länsimaisessa historiassa ja tieteessä vallinnutta niin kutsuttua naiseuden paradoksia (ks. Koivunen & Liljeström 1996, 10–11): vaikka Charlotta Europaeus tallensi ja toimitti perinnettä Suo-

malaisen Kirjallisuuden Seuraan, käänsi ja kirjoitti kaunokirjallisuutta sekä suunnitteli töidensä julkaisemista, hän on edelleen näkyvätön, lähes tuntematon toimija folkloristikan tutkimus- ja keruuhistoriassa. Artikkelit kirjoittavasta ja dokumentoivasta naisesta rakentaa kuvaa aktiivisesta, itsenäisestä, omia kirjallisia tavoitteitaan harjoittavasta 1800-luvun puolivälin naistoimijasta hajanaisten, osin aiemmin tuntemattomien lähteiden avulla.

Sukupuolen esitykset ja medioituminen

Yhteiskunnan medioituminen eli median merkityksen kasvaminen yhteiskunnassa liittyy Sari Tuuva-Hongiston ja Kristiina Korjon-Kuusipuron artikkeliin nuorten digitaalisista maisemista. Artikkelissa tarkastellaan sukupuolen kuvastoja nuorten suosimissa digitaalisissa ympäristöissä, kuten YouTubessa ja TikTokissa. Judith Butleriin viitaten kirjoittajat osoittavat, että myös digitaalisuus tuottaa mitä suurimmassa määrin sukupuolen esityksiä ja käsityksiä. Artikkelin aineisto pohjautuu digitaaliseen etnografiaan sekä nuorten haastatteluihin ja verkkokyselyihin. Analyysin tuloksena on, että nuorten tuottamat käsitykset sukupuolesta ja seksuaalisuudesta toistavat melko stereotyyppisiä näkemyksiä, joita kirjoittajat nimittävät Imelda Whelehanian (2000) seuraten retroseksistisiksi. Missä määrin nuorten ajattelua ohjaavat lapsena luetut ja katsotut kuvakirjat odottaa tutkijaansa, mutta Merja Leppälähti tarkastelee katusausartikkelissaan viime vuosikymmenien kuvakirjojen moninaisuutta sukupuolen ja

perheiden näkökulmasta. Tarkastellut kotimaiset kuvakirjat ovat ensimmäisiä, joissa esiintyy homoseksuaalisia ja transsukupuolisia henkilöitä. Aineiston kirjoissa kuvataan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia henkilöitä positiivisesti arkisissa, tavanomaisissa yhteyksissä. Keskeistä kuvakirjoissa on, että niiden näkökulma on aikuisen ja niissä korostuu aikuisten toivoma viesti lapsilukijalle.

Räp on 2000-luvun Suomessa noussut yhdeksi suosituimmista populaarimusiikin lajeista. Alma Rinta-Pollari tutkii artikkelissaan sukupuolen- ja kirjallisuudentutkimuksen näkökulmista, millaisia erilaisia maskuliinisuuksia kolmen suomalaisen nuoren miesräppäarin sanoituksista on havaittavissa. Analyysissään hän tukeutuu subjektin käsitteeseen, jonka avulla hän eristää tarkastelemistaan teksteistä vaihtoehtoja räpille tyypillisenä pidetylle hypermaskuliinisuudelle. Rinta-Pollari hyödyntää inklusiivisen maskuliinisuuden (Anderson & McCormack 2018) käsitettä, jossa feminiiniset piirteet eivät ole alisteisia suhteessa maskuliinisuuteen, vaan ne nähdään toisilleen rinnakkaisina ennemmin kuin poissulkevinä.

Vuoden 2024 olympialaisten yhteydessä on laajentunut keskustelu sukupuolen moninaisuudesta sekä siitä, ettei urheiluun kiinnittynyt binäärinen sukupuoli jaottelu ole ongelmaton. Suomessa transnainen Jade Nyström on haastanut erityisesti kilpaurheiluun pesiytyneen dikotomisen sukupuolijärjestyksen. Riina Haanpää ja Riikka Turtiainen kysyvät, miten transnaiset tai homomiehet ovat kokeneet urheiluyhteisön, jossa vähemmistöt ovat

olleet vaiennettuja. Katsausartikkelissaan kirjoittajat pohtivat, mitä tulee huomioida, kun lähdetään tutkimaan sensitiivistä kohdetta: miten varmistaa aineistonkeruun eettisyys.

Miksi sukupuoliteema?

Ajatus Kalevalaseuran vuosikirjan sukupuoliteemaisesta numerosta sai alkunsa pari vuotta sitten Kalevalaseuran videoblogisarjassa, jossa keskusteltiin vuosikirjan historiasta (2022). Tarja Kupiaisen ja Aili Nenolan haastattelussa ”Missä on naisnäkökulma vuosikirjaan?” ihmeteltiin, miksi vuosikirjassa ei ole koskaan ilmestynyt nais- tai feministiseen tutkimukseen keskittyvää teemanumeroa. Lähdimme pohtimaan asiaa, mukaan ideoimaan tulivat myöhemmin Sinikka Vakimo, Senni Timonen ja Riikka Taavetti. Miksi sukupuoliteema vasta 2020-luvulla? Sukupuolen käsitteen kriittinen uudelleenpohdinta perinne- ja kulttuuritieteissä on juuri nyt tarpeellista ja ajankohtaista (ks. Haas & Binard 2022; Juvenon & Taavetti 2022; Husso ym. 2021; Keskinen ym. 2021). Aiempien vuosikymmenien tapaan hahmottaa sukupuoli dikotomisena ja toisistaan erillään olevina naisen ja miehen asemina on tullut merkittäviä murtumia, ja tätä perustavanlaatuisia yhteiskunnallista ja kulttuurista jakoa on kyseenalaistettu. Binääriseen sukupuolikäsitykseen kytkeytyvän heteronormatiivisuuden tilalle on noussut uudenlaista ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta ja seksuaalisuuden laaja-alaisuudesta, notkeudestakin. Tähän keskusteluun kulttuurin, perinteen ja kirjallisuuden tutki-

joilla on paljon annettavaa, sillä heidän tutkimuksensa syventävät ymmärrystämme siitä, miten sukupuoli historiallisena ja kulttuurisena rakenteena on aina ollut muutoksessa, vaikka joskus muutoksen hitaus voi saada aikaan illuusion pysyvyydestä. Nykyään liikkeessä olevat sukupuolen ja seksuaalisuuden määritykset haastavat kulttuurin ja perinteen tutkimusta tarttumaan sukupuoleen kytkeytyviin perinne- ja kulttuuri-ilmiöihin, vanhoihin ja jatkuvasti rakentuviin nykyaikaisiin uusiin suunnista ja tuorein käsittein.

Kalevalaseuran 103. vuosikirjan kahdesatoista artikkelissa keskitytään erilaisten aineistojen valossa sukupuolien kulttuurisiin ristiriitaisuuksiin, muutosprosesseihin ja pysyvyyksiin. Perinteisestä ja toisaalta nykyajatelusta kertovien aineistojen avulla pystytään kriittisesti arvioimaan, miksi ja millä tavoin vanhoja käsityksiä pidetään yllä ja uusia rakennetaan. Toisaalta sama aineisto avaa näkymiä siihen, mikä mahdollistaa toimimisen ja olemisen toisin. Kuten vuosikirjan aloittavassa Taneli Kempin sarjakuvassa sanotaan, ”Sukupuoli on minulle samaan aikaan tosi näkymätöntä, mutta äänekästä. Se kuiskaa meikkien avulla. Huutaa kun se oletetaan väärin.”

VIITTEET

- 1 Dramaturgi Emil Santtu Uuttu on hyödyntänyt Löffströmin tutkimuksen avulla löytämänsä muistiinpanoa teoksessaan *Ihana tytär Erika – huomioita nimestä*, joka sai kantaesityksestä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosalissa

vuonna 2023 (Uuttu 2024). Uutun näytelmä ilmestyy yhdessä sukupuolen moninaisuuden historiaa käsittelevän esseen kanssa Tutkijaliiton kustantamana syksyllä 2024 (Uuttu 2024, tulossa).

KIRJALLISUUS

- Anderson, Eric & McCormack, Mark 2018. Inclusive Masculinity Theory: Overview, Reflection and Refinement. *Journal of Gender Studies*, 27(5), 547–561. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1245605>
- Apo, Satu 1995. *Naisen väki. Näkökulmia kansanomaiseen kulttuuriin ja ajatteluun*. Helsinki, Hanki ja Jää.
- Apo, Satu, Nenola, Aili & Stark-Arola, Laura (toim.) 1998. *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. Helsinki, SKS.
- Beauvoir, Simone de 1980/1949. *Toinen sukupuoli*. Lyhentäen suomentanut Annikki Suni. Helsinki, Kirjayhtymä.
- Butler, Judith 1990. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. London – New York, Routledge.
- Conrad, JoAnn 1999. Docile Bodies of (Im)materials Girls: The Fairy Tale Construction of Jon-Benet Ramsey and Princess Diana. *Marvels and Tales: Journal of Fairy-Tale Studies*, Vol. 13, No. 2 (1999), 125–169.
- Conrad, JoAnn & Kay Turner (toim.) 2021. Containing Women – Entanglements of Genre and Gender. *Narrative Culture*, Spring 2021, Vol 8, No 1.
- Elomäki, Anna, Jauhola, Marjaana & Meskus, Mianna 2014. Naistutkimuksesta sukupuolen tutkimukseen. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* 27(1), 2–3.
- Haas, R. & Binard, F. 2022. Introduction: Patriarchal backlashes to feminism in times of crisis. *European Journal of English Studies* vol. 26, 163–175. <https://doi.org/10.1080/13825577.2022.2091274>
- Hekanaho, Pia Livia 2010. Queer-teorian kummia vaihteita. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 144–155.
- Hirdman, Yvonne 1988. Genussystemet – teorettiska reflexioner kring kvinnors sociala underordning. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3 (1988), 49–63.
- Husso, Marita, Karkulehto, Sanna, Saresma, Tuija, Notko, Marianne, Eilola, Jari, Laitila, Aarno & Siltala, Heli (toim.) 2021. *Violence, Gender and Affect. Interpersonal, Institutional and Ideological Practices*. New York, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-56930-3>
- Juvonen, Tuula, Rossi, Leena-Maija & Saresma, Tuija 2010. Kuinka sukupuolta voi tutkia? Teoksessa Leena-Maija Rossi, Tuija Saresma ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 9–17.
- Juvonen, Tuula & Taavetti, Riikka 2022. Queer-näkökulmia muistitietotutkimukseen. Teoksessa Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti (toim.), *Muistitietotutkimuksen paikka: teorian, käytännöt ja muutos*. Helsinki, SKS, 392–414. <https://doi.org/10.21435/skst.1478>
- Kalevalaseuran vuosikirja 100 vuotta -videoblogisarja* 2022. ”Missä on naisnäkökulma Vuosikirjaan?” Keskustelijoina Tarja Kupiainen ja Aili Nenola, haastattelijana Niina Hämäläinen. <https://youtube.com/playlist?list=PL0gHfvLidghM--KFwhCF7vkBdCat62OVs&si=eZd-BuhtdBrRanXej> (Katsottu 8.8.2024.)
- Katainen, Elina, Kinnunen, Tiina, Packalén, Eva & Tuomaala, Saara (toim.) 2005. *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki, SKS.
- Keskinen, Suvi, Stoltz, Pauline & Mulinari, Diana 2020. *Feminism in the Nordic Region. Neoliberalism, Nationalism and Decolonial Critique*. New York, Palgrave Macmillan.

- Koivunen, Anu & Liljeström, Marianne 1996. Kriittikki, visiot ja muutos – feministinen purkamis- ja rakentamisprojekti. Teoksessa Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.), *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere, Vastapaino, 9–34.
- Kupiainen, Tarja 2004. *Kertovan kansanrunouden nuori nainen ja nuori mies*. Helsinki, SKS.
- Lappalainen, Päivi 1999. ”Äiti-ilon himo”. Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla. Teoksessa Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen (toim.), *Kaksi tietä nykyisyyteen: tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Helsinki, SKS, 106–129.
- Lempiäinen, Kirsti & Rantalaiho, Liisa 2023. *Nais-tutkimuksen alkua: Muistikuvia akateemiselta kentältä*. Tampere, Vastapaino.
- Liljeström, Marianne 2015. Affective Traces: Reception of Judith Butler’s Gender Trouble in Finland in the 1990s. *Lambda Nordica*, nro 2–3, 74–95.
- Löfström, Jan 1999. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa: ”Se nyt vaan on semmonen”*. Helsinki, SKS.
- Löfström, Jan 2015. Miten päätellä, onko hiljaisuus vaikenemista? - ’Homoseksuaalisuus’ agraarikulttuurin perinneaineistoissa. Teoksessa Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo (toim.), *Salattu, hävetty, vaiettu: Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere, Vastapaino, 121–35.
- Mäkinen, Virpi & Vuola, Elina (toim.) 2023. *Naiset pyhyiden tulkkeina. Kirjoituksia uskonnosta, sukupuolesta ja elämästä antiikista uudelle ajalle*. Helsinki, Gaudeamus.
- Nenola, Aili 1986. *Miessydäminen nainen. Nais-näkökulmia kulttuuriin*. Helsinki, SKS.
- Nenola, Aili 1990. Sukupuoli, kulttuuri ja perinne. Teoksessa Aili Nenola ja Senni Timonen (toim.), *Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista*. Helsinki, SKS, 11–23.
- Nenola, Aili & Timonen, Senni (toim.) 1990. *Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista*. Helsinki, SKS.
- Nenola, Aili 1993. Folklore and the Genderized World: or Twelve Points from a Feminist Perspective. Teoksessa Pertti J. Anttonen ja Reimund Kvideland (toim.), *Nordic Frontiers. Recent Issues in the Study of Modern Traditional Culture in Nordic Countries*. Turku, NIF Publications 27, 49–62.
- Nevala, Maria-Liisa (toim.) 1989. ”Sain roolin johon en mahdu” – Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Helsinki, Otava.
- Olsson, Pia & Willman, Terhi (toim.) 2007. *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Helsinki, Ethnos ry.
- Rossi, Riikka & Isomaa, Saija (toim.) 2013. *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki, SKS.
- Rubin, Gayle 2006/1975. The Traffic in Women: Notes on the ‘Political Economy’ of Sex. Teoksessa Ellen Lewin (toim.), *Feminist Anthropology: A Reader*. Newark, John Wiley & Sons, 87–106.
- Timonen, Senni 2004. Lemminkäisen äiti. Näkökulmia Lönnrotin tulkintaan. Teoksessa Anna-Leena Siikala, Lauri Harvilahti ja Senni Timonen (toim.), *Kalevala ja laulettun runo*. Helsinki, SKS, 83–113.
- Uuttu, Emil Santtu 2024. Hän ilahtui, kun hän kuuli nimensä, Erika. *Sateenkaarihistorian ystävien kirjoituksia*. <https://sateenkaarihistoria.fi/han-ilahtui-kun-han-kuuli-nimensa-erika/> (Katsottu 9.8.2024.)
- Uuttu, Emil Santtu 2024, tulossa. *Huomioita niimestä*. Helsinki, Tutkijaliitto.
- Vakimo, Sinikka 2001. *Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäkäytännöistä*. Helsinki, SKS.
- Whelehan, Imelda 2000. *Overloaded: Popular Culture and the Future of Feminism*. London, Women’s Press.

SUKUPUOLEN TUOTTAMINEN

”Kumpi tuo on, nainen vai mies?”

Hiusten merkitys sukupuolen ilmaisussa ja sukupuolinormien ylläpidossa kaljujen naisten kokemuksissa

JOHANNA LATVA

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2448-9301>

”What can I get you, sir?” kysyttiin lentokoneessa. Yllätti, mutta hauska oletus matkustamon henkilökunnan jäseneltä pikaisella analyysillä. Tällaista tapahtuu aika harvoin. Viime kesänä schools out -iltaa viettäneitä nuorukaisia kovasti ihmettytti ”onks toi mies vai nainen?”. Siinä oli mukana jotain hyi-huutelua, ja se onkin itseasiassa ainoa negatiivinen kokemus koskaan. (SKS:KRA:KN/22.)

Lainaus on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kaljut naiset -keruun teemakirjoituksesta. Se osoittaa, että naisten kaljuus voi aiheuttaa muissa ihmisissä hämmennystä: he saattavat kyseenalaistaa tai hämmästellä hiuksettoman sukupuolta vain hiusten puutteen takia. Kyseisen vastaajan oma suhtautuminen saamaansa kohteluun on kirjoituksen perusteella lähinnä yllättyneitä. Näin ei kuitenkaan ole aina. Monet hiuksettomat naiset eivät suhtaudu sukupuolensa kyseenalaistamiseen neutraalisti, vaan muiden reaktiot voivat vaikuttaa omaan sukupuolen ilmaisuun, kuten esimerkiksi kaljuuden piilotteluun.

Artikkelissani selvitän, millaisia vaikutuksia sukupuolinormeja rikkovalla naisten kaljuudella on sukupuolikäsityksiin ja sukupuolen ilmaisuun. Kuten alun lainauskin osoittaa, hiuksiin liittyy yhteiskunnassamme sukupuoliin sidottuja kulttuurisia sääntöjä ja käytäntöjä. Näillä säännöillä eli sukupuolinormeilla on vaikutusta siihen, miten sukupuolta hahmotetaan ja miten sitä ilmaistaan. (Davis 1992, 31–54; Synnott 1993, 103–127; Turunen & Niiranen 2019, 13, 16.) Suomessa sukupuolinormit jakautuvat edelleen usein binäärisesti kahteen sukupuoleen luoden oletuksia siitä, miten sukupuoli tulisi ilmaista. Sukupuolen ilmaisu ja sen hahmottaminen eivät tapahdu välttämättä tietoisesti, vaan voimme tiedostamatta toistaa kulttuurisia ilmaisukeinoja. Sukupuolen ilmaisussa voidaankin noudattaa vallitsevaa sukupuolinormia tai toimia sen vastaisesti. (Löfström 1999, 10, 120; Butler 2006; Sateenkaarisanasto 2023; THL 2022.) Esimerkiksi hiusten suhteen kulttuurissamme on ollut pitkään vallalla ajatus, että hiustyylit jakautuvat naisten pidempiin ja miesten lyhyempiin kampaustyyliihin (Davis 1992, 34;

Guillerm 2015, 44–46; Synnott 1993, 104–111). Naisten kaljuus herättääkin huomiota sekä monenlaisia reaktioita muissa ihmisissä, koska se rikkoo kulttuurissamme totuttua tapaa ilmaista sukupuolta hiusten kautta (ks. esim. Coe ym. 2013, 2; Latva 2021a, 6, 13; Trusson & Pilnick 2017, E12).

Sukupuolienormit ja niiden mukaiset tavat ilmaista ja hahmottaa sukupuolia ovat sosiaalisesti rakennettuja ja ylläpidettyjä. Normien muuttumiseen ja laajentumiseen voivat vaikuttaa niin kulttuuriset muutokset, muotivirtaukset, median ja populaarikulttuurin kuvasto kuin laajemmin ihmisten kokemukset (Latva 2021a, 14–15; Rossi 2003, 11; Turunen & Niiranen 2019, 16–21, 31). Myös hiuksiin liitetyt kulttuuriset säännöt ovat vaihdelleet ja normeja on tietoisesti murrettu. Esimerkiksi naisten lyhyet hiukset olivat 1800-luvun lopun Suomessa aktiivinen keino haastaa ajan sääty-yhteiskunnan hierarkioita ja sukupuoli-normeja (Schreck 2023, 69–84). 1900-luvun puolella ensin naiset hätkähdyttivät suosi-malla lyhyttä ”jazz-tukkaa” ja 1960-luvulla Beatlesin jäsenten pitkät hiukset aiheuttivat pahennusta muokatessaan myös miesten hiusnormia (Corson 2001, 609–618; Guillerm 2015, 54–57). Vuosi 1964 muistetaan siitä, että Pariisissa järjestetyssä muotinäytöksessä kaljuksi ajellut mallit innoittivat muitakin naisia ajamaan pänsä myöhemmin kaljuksi (Corson 2001, 636–637). Kaikki nämä ilmiöt saapuivat ajallaan myös Suomeen aiheuttaen osaltaan paheksuntaa, kuten uutuuudet yleensäkin, mutta myös normien rakoilua (ks. esim. Frisk 2016; Latva 2021b; Turunen & Niiranen 2019, 31). Vaikka hiusten sukupuolienormeis-

sa on tapahtunut hetkellisiä muutoksia, vielä 2000-luvun alussa hiuksiin on edelleen liitetty binäärinen ajattelu, ja naisten kaljuus voi olla tabu, josta ei puhuta (Rossi 2003, 38).

Artikkelissani käsittelen naisten kaljuuden vaikutusta sukupuolen ilmaisuun tarkastelemalla hiuksettomiin naisten omakohtaisia kirjoituksia kaljuuden kokemuksistaan. Tutkimuksessani kysyn, miten hiuksettomuus vaikuttaa naisten kokemukseen sukupuolestaan ja sen ilmaisusta sekä miten se näkyy kaljuuden kokeneiden naisten arjessa. Tuon esille, miten aineistoni vastaajien mukaan hiuksiin liitetyt sukupuolienormeja pidetään yllä ja toisaalta mikä heidän mukaansa mahdollistaa toimimisen toisin. Artikkelini päämääränä on tuottaa ja lisätä tietoa naisten kaljuuden kokemuksista ja niiden merkityksistä naisten arjen valintoihin. Ymmärryksen lisääminen on tärkeää niin kaljuuden kokeneille kuin muillekin, koska tutkimukseen perustuvan tiedon karttuminen auttaa löytämään vertaistukea, kasvattaa ymmärrystä kokemusten vaikutuksista arkeen ja tuo esille kulttuurimme normeja ja käytäntöjä.

Naisten kaljuus ja sukupuolen ilmaisu tutkimuskohteena

Judith Butler esittää, että sukupuoli ja sen ilmaisu ovat jatkuvaa performatiivista toimintaa, joka on sidottu kulttuurisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin. Sukupuoli ei ole olemassa oleva stabiili asia, vaan sitä esitetään, toistetaan ja luodaan jatkuvasti arjessa (Butler 2006, 90–92, 234–235; myös Löfström 1999, 125–126;

Paasonen 2010, 46–47; Rossi 2010, 26–27). Kuten sukupuolentutkija Leena-Maija Rossi kirjoittaa, Butlerin näkemyksiä on käytetty laajasti niin kotimaisessa kuin globaalissa kulttuurintutkimuksessa käytännön metodina ja inspiraation lähteenä (Rossi 2017). Koska hiukset toimivat kulttuurissamme viestinnän ja vuorovaikutuksen sekä sukupuolen ilmaisun keinoina, Butlerin ajatukset ovat auttaneet myös minua luomaan oman lähestymistavan tutkia naisten hiuksettomuutta sukupuolen ilmaisun, performatiivisuuden ja sukupuolinormien ylläpidon näkökulmasta (Barak-Brandes & Kama 2018, 4–5; Eicher 2020, 2–4; Paasonen 2010, 47).

Tarkastelen naisten kaljuutta kulttuurisena ilmiönä, osana arjessa ylläpidettyjä ulkonäköön liitettyjä sukupuolinormeja. Tutkimukseni pohjautuu kulttuurintutkimukselliseen ja etnologiseen tutkimusperinteeseen, ja siinä on humanistiselle tutkimukselle ominainen hermeneuttinen lähestymistapa tutkittavaan ilmiöön. Tutkimukseni liittyy osaksi uudempaa pukeutumistutkimuksen traditioita, jossa huomioidaan niin tietoiset valinnat kulttuuristen käytäntöjen ja käsitysten ylläpidossa kuin ruumiillisuus osana pukeutumista (Eicher 2020; Turunen 2021, 25; Turunen & Niiranen 2019, 24–25). Esimerkiksi peruukin käyttö tai käyttämättömyys voivat olla tilanteen mukaan valintoja, joilla muovataan sukupuolinormeja ja pukeutumiseen liitettyjä käytäntöjä. Pukeutumistutkimuksessa keho koetaan ruumiillisena kokonaisuutena, jossa kaikki kehoon liittyvä on osa kokonaisuutta, mukaan lukien kampaukset ja peruukit (Turunen & Niiranen 2019, 30). Tästä huolimatta

ta niitä on pukeutumistutkimuksessa käsitelty verrattain vähän muuhun pukeutumiseen suhteutettuna (Barak-Brandes & Kama 2018, 6–7; Turunen & Niiranen 2019, 30; Vilkuna 2019, 88–89).

Vaikka naisten hiuksettomuutta on jonkin verran käsitelty kulttuurisesta näkökulmasta, laajemmin se on huomioitu luonnontieteellisessä tutkimuksessa. Aikaisemmissakin yhteiskuntatieteiden ja humanististen alojen hiuksia käsittelevissä tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota hiusnormeihin: sukupuolen ja seksuaalisuuden merkitykseen, kampaustyyleihin sekä hiusten kulttuuriin ominaisuuksiin (Barak-Brandes & Kama 2018, 6–7; Randle 2015; Synnott 1993, 103–127). Naisten kaljuutta ja sen merkitystä esimerkiksi sukupuolen ilmaisuun ei kuitenkaan käsitellä näissä tutkimuksissa. Sen sijaan tutkimuskentällä korostuu naisten kaljuuteen liittyvä sairauden tutkimus, jota on tehty pääasiassa lääke- ja hoitotieteissä, mutta jonkin verran myös ihmistieteissä. Näissä hiuksettomuustutkimuksissa tulee ilmi hiusten menetyksen merkitys naisen ulkonäölle ja identiteetille sekä sukupuolelle (Coe ym. 2013; Guillerm 2015; Hunt & McHale 2005; Ploug Hansen 2007; Trusson & Pilnick 2017; Zannini ym. 2012).

Tutkimukseni siis laajentaa aikaisempaa etnologian alan tutkimusta sekä pukeutumistutkimuksen traditioita tuoden niihin vahvemmin mukaan myös hiuksiin liittyvän sukupuolen ilmaisun. Samalla se monipuolistaa hiuksettomuustutkimusta, koska aikaisemmat tutkimukset ovat kohdistuneet pääosin vain yhteen sairaudesta johtuvaan hiuksettomuuden muotoon kerrallaan, kuten syöpä-

hoitojen aiheuttamaan hiuksettomuuteen tai päivikaljuuteen. Aineistossani on myös omaehtoisesti kaljuja naisia, joiden kokemuksia ei ole huomioitu aiemmassa tutkimuksessa sen lääketieteellisen painotuksen vuoksi. Kaljuuden eri syiden yhdistäminen samaan tutkimukseen muodostaa laajemman kuvan hiuksettomien naisten kokemuksista sekä antaa mahdollisuuden vertailla niitä.

Teemakirjoitukset kaljuuden kokemuksista

Aineistona käytän yhteistyössä SKS:n kanssa toteuttamani Kaljut naiset -keruun kirjoituksia, jotka on kerätty kevään 2021 aikana¹. Kirjoituskutsu levisi SKS:n omien kanavien² ja vastaajaverkoston lisäksi eri mediakanavilla (ks. esim. *HS* 2021; *ÅU* 2021; *Yle Areena* 2021). Vastauksia keruuseen tuli eri puolilta Suomea yhteensä 86. Keruussa toivottiin omakohtaisia kirjoituksia kaljuuden kanssa eläneiltä naisilta ja pyydettiin omin sanoin kertomaan ”miten hiuksettomuus näkyy arjessasi ja miten se on vaikuttanut elämääsi”. Vastaajien apuna oli kysymyslista, joka oli jaoteltu viiteen osioon: hiuksettomuuden syihin, kaljuuden peittämiseen, omaan kokemukseen, hiuksettomuuden hoitoon ja muiden reaktioihin. (Kaljut naiset -keruuesite 2021.) Kirjoitukset on tallennettu SKS:n arkistoon ja vastaajilta on lupa kirjoitusten tutkimuskäyttöön. Käyttöluvasta huolimatta olen kiinnittänyt huomiota vastaajien yksityisyyteen, koska kyseessä on henkilökohmainen ja arkaluontoinen kerronta. Tämän takia viittaaan vastaajiin nimettöminä ja käy-

tän lainauksissa SKS:n arkistotunnusta, vaikka osa vastaajista antoi luvan oman nimensä käyttöön. Aineistolainaukset ovat suoraan vastauksista, ilman muutoksia.

Keruun kirjoitukset ovat vastaajien omia kokemuksia, mutta esitetyt kysymykset, keruun kohdentaminen juuri naisvastaajiin ja omakohtaisuuteen ovat vaikuttaneet siihen, ketkä ovat keruuseen vastanneet ja millä tavoin. Samoin myös aineistoa keräävällä ja käytävällä tutkijalla sekä keruutaholla on ollut merkitystä siihen, kuka kyselyyn on vastannut ja miten. Esimerkiksi yhtä muunsukupuolista lukuun ottamatta vastaajat olivat identifioineet itsensä naisiksi ja heillä kaikilla oli omakohtainen kokemus kaljuudesta. Samoin vastaukset yhtä lukuun ottamatta oli kirjoitettu suomeksi. Monet kirjoituksista myös noudattivat annettua kysymyslistaa, vaikka vastauksien laajuus saattoi vaihdella useammasta liuskasta muutamaan kappaleeseen. Samalla on kuitenkin huomioitava, että vastaajat olivat voineet itse valita, miten he kirjoittivat kokemuksistaan, mitä jättivät kertomatta ja mitä asioita he korostivat. Vastaajat olivat myös tietoisia, että vastauksia käytetään aineistona hiuksettomuutta käsittelevässä tutkimuksessa, eikä keruun tarkoituksena ollut vain tallentaa tietoa kokemuksista arkistoon. Tutkijana olen myös tehnyt päätöksen siitä, mitkä keruun kirjoitukset olen aineistokseni valinnut. Tutkimusaineistoksi olen rajannut keruun sisällöstä vain ne 71 omakohtaista kirjoitusta, joissa käsitellään hiuksettomuuden vaikutuksia sukupuolikäsityksiin ja omaan identiteettiin. Näissä kirjoituksissa vastaajat olivat vastanneet esimerkiksi keruun kysy-

myksiin ”Koetko, että sukupuoli määrittelee kokemustasi?” ja ”Oletko kohdannut arjessasi hiuksettomuuteen liitettyjä stereotyyppisiä ja ennakkoluuloja?”. Aineistona käyttämäni kirjoitukset eivät ole siis konkreettisia kokemuksia, vaan vuorovaikutuksellisesti tuotettuja kirjoituksia vastaajien kokemuksista. (Olsson 2016; Savolainen & Taavetti 2022, 21–23.)

Jo keruuesitteessä huomioitiin, että kaljuus voi johtua eri syistä, ja tämä näkyi myös vastauksissa. Vastaajista kaksi kolmasosaa oli menettänyt hiuksensa, heistä 26 syöpähoitojen seurauksena ja 22 oli sairastunut hiustenlähettä aiheuttavan alopecian eli pälvikaljun eri muotoihin. Vastaajista 16 oli omaehtoisesti ajanut hiuksensa pois ja seitsemän vastaajaa oli kaljuja muista syistä, näistäkin suurin osa sairauksien tai niiden oireiden takia. Kaljuuden syistä johtuen myös vastaajien hiuksettomuuden aste vaihteli. Toisilla hiuksettomuus oli osittaista, jotkut olivat menettäneet kaikki karvansa päätä myöten³ ja joidenkin kirjoituksissa käsiteltiin siilitukkaisuutta. Koska suurin osa vastaajista (48) oli menettänyt hiuksensa, he kertoivat suhtautuneensa asiaan varsinkin aluksi kielteisesti ja jopa häpeillen. Tämän takin myös kokemukset kaljuuden julkituomisesta olivat erilaisia: esimerkiksi toiset olivat julkisesti kaljuja, jotkut näyttäytyivät kaljuina vain yksityisesti ja läheistensä seurassa. Kaljuuden julkisuus vaikutti vastaajien kokemuksiin, esimerkiksi peruukkia päivittäin käyttävät eivät olleet välttämättä kohdanneet samanlaista kommentointia kuin avoimesti kaljut, joihin kuului niin omaehtoisesti hiuksettomia kuin hiuksensa menettäneitäkin vastaajia. Kirjoituksista on myös nähtävissä,

että hiuksettomuuden syy ei omaehtoisuutta lukuun ottamatta vaikuta suoraan kaljuuden julkisuuteen: hiuksensa menettäneet tekivät päätöksen kaljuuden peittämisestä yksilöllisesti. Myös hiuksettomuuden vaihe ja kesto vaihtelivat kirjoituksissa. Osalla kaljuus oli ollut väliaikaista ja hiukset olivat aineistonkeruuaikana jo kasvaneet takaisin. Jotkut olivat useaan otteeseen menettäneet hiuksensa tai leikanneet ne kokonaan pois ja toisille kokemus oli ensimmäinen ja ainutkertainen.

Vastaajat olivat syntyneet vuosien 1943–2002 välillä. Vastaajien heterogeeninen ikäjakauma vaikutti kokemuksiin. Nuoremmat vastaajat toivat esille, ettei heidän kaljuutensa herätä välttämättä niin paljoa huomiota, koska muut ajattelevat sen liittyvän nuoruuden kokeiluvaiheeseen, jossa oma identiteetti on vielä etsinnässä. Nuoremmat saattoivat olla myös uskaliaampia kaljuutensa julkituomisessa. Toisaalta lapsuudessa ja nuoruudessa koetut epämieluisat ja normin vastaisuuden esille tuovat kommentit kaljuudesta saattoivat näkyä vielä aikuisiälläkin suhtautumisessa omaan kaljuuteen. Kirjoituksista tuli myös ilmi, että ikä antoi itsevarmuutta kohdata muuttunut ulkonäkö. Samalla kuitenkin vanhemmat vastaajat kertoivat, että ikänsä takia heiltä odotetaan normien mukaista puukeutumista, johon kuuluu kaljun peittäminen. Kirjoitusten ajallisuus sijoittuu pääosin 2000-luvulle ja kirjoitushetkeen, mutta joidenkin kokemukset liittyvät myös lapsuuteen ja nuoruuteen 1980- ja 1990-luvuilla. Näissä vastauksissa kokemuksia peilataan usein nykyhetkeen, jolloin niissä on näkyvissä ajallinen muutos. Naisten kaljuuden julkisuudessa on

tapahtunut merkittävä muutos parin viimeisen vuosikymmenen aikana. Samoin myös suhtautuminen naisten kaljuuteen on muuttunut avoimemmaksi. Naisten kaljuudesta on tullut näkyvämpää niin mediassa, mainoskuvastossa kuin katukuvassakin. Lehtijutuissa naisten omat kokemukset ovat saaneet tilaa ja samoin tapa puhua naisten kaljuudesta on muuttunut, eikä julkinen puhe kaljuudesta keskity vain hiusten menetykseen ja sairauksiin. (Latva 2021a, 12–15.) Onkin kiinnostavaa tarkastella myös vastaajien kokemuksia tästä muutoksesta: onko se näkyvissä heidän kokemuksissaan ja miten?

Aineiston käsittelyssä sovelsin lähilukua, teemoittelua sekä kulttuurianalyttistä näkökulmaa, joiden avulla pystyin löytämään ja tarkastelemaan kirjoituksista vastaajien arjen toimintamalleja ja merkityssisältöjä (Ehn & Löfgren 2007; Pöysä 2010, 338–340; Tuomi & Sarajärvi 2018, 104–107). Usean lukukerran avulla etsin vastaajien kokemuksista yhteneviä teemoja ja samankaltaisuuksia. Tarkastelin kirjoituksissa erityisesti sitä, missä tilanteissa kaljut naiset ovat joutuneet kokemaan kaljuuden sopimattomuuden sukupuolelleen, ovatko he kokeneet sukupuolensa kyseenalaistamista kaljuuden takia ja millaisia reaktioita naisten kaljuus on muissa aiheuttanut sekä miten reaktiot ovat vaikuttaneet hiuksettomiin naisiin. Näiden kokonaisuuksien ja kirjoituksista ilmenneiden yhteneväisten kokemusten perusteella teemoittelin aineistoni ja nostin esille kolme suurempaa kokonaisuutta. Nämä ovat: 1) arjen tilanteet, joissa naiset kokivat sukupuolensa vaikuttavan muiden ja omaan suhtautumiseen heidän

hiuksettomuuteensa, 2) muiden sanalliset ja konkreettiset reaktiot heidän kaljuuteensa, 3) vastaajien oma kokemus kaljuuden vaikutuksista heidän sukupuolensa ilmaisuun ja käsityksiinsä sukupuolinormista. Kokonaisuutena luvut kertovat, millaisia vaikutuksia sukupuolinormeja rikkovalla naisten kaljuudella on käsityksiimme sukupuolesta ja sen ilmaisusta 2000-luvun Suomessa.

”Asiakas teki minusta valituksen ulkonäköni perusteella” – Naisten kaljuuden kohtaaminen julkisissa paikoissa

Varsinkin tietyt julkiset ja puolijulkiset paikat, kuten työpaikat, baarit ja kampaamot, saivat vastaajat miettimään kaljuuden sopimattomuutta sukupuolelleen. Näissä paikoissa vastaajat olivat joutuneet kohtaamaan muiden negatiivisia reaktioita näkyvän kaljuutensa takia tai he olivat päättäneet olla tuomatta niissä julki hiuksettomuuttaan, koska kokivat, että sillä olisi näissä tilanteissa vääränlaisia seurauksia. Kaljuuden syy ei välttämättä vaikuttanut kohteluun, mutta sen julkisuus kylläkin. Jos vastaajat olisivat käyttäneet peruukkia, he tuskin olisivat keränneet osakseen huomiota. Toisaalta peruukkia käyttämällä he pitivät yllä sukupuolinormia. Tässä luvussa käyn läpi useammassa vastauksessa ilmenneet tilanteet ja niiden merkitykset sukupuolinormien ylläpitoon.

Monissa kirjoituksissa tuli esille ajatus kaljuuden sopimattomuudesta sukupuoli-normitettuihin pukeutumisetiketteihin työ-

paikoilla ja vapaa-ajalla. Yksi vastaajista kirjoitti suoraan, ettei voi näyttäytyä työpaikalla kaljuna, koska ”työssäni noudatetaan hyvin tiukkoja käyttäytymis- ja pukeutumismalleja” (SKS:KRA:KN/49). Joistain vastauksista kävi ilmi vastaajan oma oletus siitä, että kaljuuden koettaisiin vaikuttavan työpanokseen. Asian-tuntijatytöitä tekevä vastaaja kuvailli asiaa näin: ”ajatus että minua luullaan syöpäsairaaksi olisi ammattiympäristössä hankala, huomio kiinnittyisi silloin väärin asioihin, ulkonäköni sen sijasta mitä minulla on sanottavana” (SKS:KRA:KN/11). Työpaikkojen pukeutumisohjeistukset eivät välttämättä ole kirjallisia, vaan niiden oletetaan olevan tiedostettuja ja niitä kontrolloidaan esimerkiksi huomautuksilla ja kommenteilla (Lehtonen 2004, 43).

Ajatus siitä, että ulkonäkö voisi vaikuttaa suhtautumisessa yksilöön työntekijänä, ei ole perusteeton. Kulttuurissamme vallitsee käsitys, että ammatillinen uskottavuus korreloi huolitellun ja sukupuolinormia noudattavan ulkonäön kanssa. (Kukkonen ym. 2019, 66–67; Jyrkinen & Karjalainen & McKie 2023.) Esimerkiksi entisen pääministerin paljas olkapää eduskuntasalissa, näkyvät tatuoinnit tai aineistoni perusteella kaljuus naisella voivat ylittää hyväksytyt rajat ja nousta työpaikoilla ja mediassa keskustelun ja kommentoinnin aiheiksi (ks. esim. *Ilta-lehti* 2023; *Yle* 2023). Sosiaalisella kontrollilla eli kommentoimalla ”vääränlaista pukeutumista” ylläpidetään sukupuolinormia mukailevaa työpukeutumista, joka tiedostamattakin voi vaikuttaa yksilön toimintaan. Sukupuolinormia rikkova ulkoasu voi leimata ja sillä voi olla seurauksia muiden negatiivisen suhtautumisen lisäksi

esimerkiksi työtehtävissä etenemiseen (Kukkonen ym. 2019, 66–67; Turunen & Niiranen 2019, 12–13; myös Hunt & McHale 2005, 952). Tämän takia vastaajat, joiden mukaan naisen kaljuus ei sovi työpaikan etikettiin tai jotka ajattelivat sen vaikuttavan muiden suhtautumiseen itseensä työntekijänä, eivät välttämättä lähteneet haastamaan normistoa, vaan he kokivat itselleen helpommaksi käyttää työpaikalla peruukkeja ja näin noudattaa pukeutumismääriä.

Aineistossa oli myös muutamia kokemuksia, joissa kaljuuteen puututtiin työpaikoilla. Esimerkiksi kouluissa ja asiakaspalvelutehtävissä työskennelleiden kaljuuden ei koettu olevan työtehtävään sopivaa. Yksi vastaaja kertoi kohtaamisestaan koulun toisen työntekijän kanssa:

Hän piti minulle puhuttelun kuinka EN voi tulla opettamaan ”tuon näköisenä” lapsia. Yritin selittää että minulla ei kasva tukka, mutta lopputulemana hän oli ehdoton että minun pitää jotenkin muuttaa olemustani normaalimmaksi. (SKS:KRA:KN/16.)

Vastaaja kertoi, ettei lähtenyt saamastaan puhuttelusta huolimatta käyttämään peruukkeja työympäristössä ja näin toisintamaan kulttuurista käsitystä naissukupuolesta, vaan jatkossa vältti kohtaamista muun henkilökunnan kanssa. Lainauksesta ilmenee, ettei hiuksettomuuden syyllä, tässä tapauksessa alopeciaalla, ollut vaikutusta koulun työntekijän asenteseen, vaan syynä oli pelkästään vastaajan hiuksettomuus ja sen ”epänormaalius” naisella.

Vastaajien kohtaamia reaktioita voidaan pi-

tää heidän hiustyylistään johtuvana syrjintänä, vaikka jo Suomen perustuslain (731/1999) 6 §:n todetaan, että ketään ei tule asettaa eriarvoiseen asemaan heidän terveydentilansatkia, joka osalla vastaajista oli muokannut heidän ulkonäköään normin vastaiseksi. 2000-luvulla tasa-arvovaltuutettu onkin antanut useamman lausunnon, joilla on pyritty ehkäisemään hiustyylistä johtuvaa epätasa-arvoa sukupuolten välillä. Vuonna 2011 tasa-arvovaltuutettu teki päätöksen, että miesten pitkien hiusten kieltäminen erään yrityksen pukeutumisohteistuksessa oli tasa-arvolain vastainen. Lausunnossa toivottiin työnantajien huomioivan suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtunut arvojen ja asenteiden muutos, joka näkyy esimerkiksi siinä että ”hiusten pituus ei enää liity sukupuoleen kuten aikaisemmin”. (TAS 126/2011.) Päätöksen jälkeen tasa-arvolakiin on lisätty vuonna 2015 syrjintän kieltö sukupuolen ilmaisun perusteella. Laki velvoittaa työpaikat, koulutuksen järjestäjät ja viranomaiset ennaltaehkäisemään syrjintää omalla toiminnallaan. (Tasa-arvovaltuutettu.) Tasa-arvovaltuutettu antoi vuonna 2023 lausunnon, jossa todettiin, että miesten ja naisten asettaminen eri asemaan ulkonäkövaatimuksissa Puolustusvoimissa ja Rajavartiolaitoksessa ei ole enää perusteltavissa tasa-arvolain kannalta hyväksyttävällä tavalla, koska käsitys sukupuolten ulkonäöstä on yhteiskunnassa muuttunut. Lausunto liittyy Puolustusvoimien *Yleiseen palvelusohjesääntöön* (2017), joka vaatii miehiltä lyhyitä hiuksia, mutta sallii naisille pitkät hiukset. Tasa-arvovaltuutetulta on säännöllisesti pyydetty kannanottoa tähän. Lausunnon mu-

kaan Pääesikunta aloittaa palvelusohjesääntön päivittämisen vuoden 2024 aikana. (TAS 332/2023.) Aineistoni syrjintään liittyvät kokemukset sijoittuvat kirjoitusten perusteella 2000-luvun alkuun, jolloin näitä lausuntoja tai lisäystä lakiin ei ollut vielä tehty. Useimmat olivatkin päätyneet muuttamaan omaa käytöstään tai pukeutumistaan kuin vaatimaan oikeutta olla oma itsensä. Yhteiskunnallisista muutoksista ja tasa-arvolain muokkauksista huolimatta Oikeusministeriön syrjintäraportin mukaan ulkonäkö on kuitenkin edelleen yksi merkittävä syrjintäperuste työnhaussa (Mannila 2020, 15), joten ulkonäön mukauttamiselle oli myös perusteita.

Vaikka kaljuuden syy ei työpaikoilla nousut sukupuolieroa tuottavaksi asiaksi, kampaamokäynneillä näin tapahtui. Kolme omaehtoisesti hiuksetonta vastaajaa kirjoitti, että he olivat menneet kampaajalle leikkauttamaan siilitukan, mutta kampaaja oli epäroinyt. Yhdeltä vastaajista oli kysely äidin lupaa, toiselta kampaaja oli varmistellut asiaa ja kolmannen kampaaja oli kieltäytynyt ajamasta hiuksia. Kaikki kokemukset sijoittuvat 2000-luvulle. Yksi vastaajista kertoi joutuneensa myöhemmin ” – taistelemaan useiden kampaajien kanssa siitä, voiko naisen hiuksia leikata kolmen millin terällä” (SKS:KRA:KN/3). Myös syöpään tai alopeciaan sairastuneet vastaajat kertoivat käyneensä leikkauttamassa irtoavat hiuksensa kampaajalla. Heidän vastauksistaan ei tule kuitenkaan esille yhtään hiustenleikuusta kieltäytynyttä kampaajaa. Tämän perusteella on nähtävissä, että kampaajat eivät kieltäydy lähtevien hiusten ajelusta, vaan kielteinen suhtautuminen on kohdistunut juuri

omaehtoiseen kaljuuteen. 1900-luvun alussa länsimaissa muoti-ilmiöksi levinneeseen naisten polkkatukkamuotiin suhtauduttiin monelta taholta varsin kielteisesti. Yhtenä syynä suuren vastustukseen on sanottu olleen kampaajien pelko työnsä vähenemisestä naisten lyhythiuksisuuden myötä (Zdatny 1997). Näen kuitenkin, että 2000-luvulla kampaajien vastahakoinen suhtautuminen naisten hiusten ajeluun tuskin johtuu samasta syystä, vaan taustalla ovat enemmän sukupuolinormit ja niiden noudattaminen.

Mielenkiintoinen aineistosta esille tullut asia oli, että jotkut naiset, jotka olivat muuten julkisesti kaljuja, tahtoivat kuitenkin peittää hiuksensa joissain tietyissä arkisissa tilanteissa, kuten käydessään kaupassa. Tämä johtui usein siitä, että vastaajat olivat kokeneet näissä paikoissa epäasiallista kohtelua kaljuutensa vuoksi, kuten yksi kirjoittajista kertoi: ”Saan kauppoissa vartijan perääni, koska ilmeisesti rotsi ja hiuksettomuus tekee varkaan tai häirikön” (SKS:KRA:KN/64). Samantapaisia kokemuksia oli muistakin puolijulkisista tiloista. Yhtä vastaajaa ei päästetty baariin, ennen kuin hän suostui käyttämään peruukkia, koska kaljun pään takia häntä ”pidettiin natsina” (SKS:KRA:KN/25). Kirjoituksissa kerrottiin myös, ettei kuoroon hyväksyty julkisesti kaljua naista ja juhlia varten muutamat muuttivat kampaustaan, koska kokivat, että juhlaetiketin mukainen pukeutuminen vaatii naisilta tietynlaista kampaustyyliä. Yksikin epämiellyttävä kommentti on voinut saada välttelemään tilanteita, joissa kokemukset toistuisivat ja vastaajiin liitettäisiin negatiivi-

sia stereotypioita. Välttelyn sijaan myös kaljuuden peittelyn koettiin helpottavan arkea:

Ajattelin että näytän ihan gangsterilta, jos olen kalju! Laitoin tämän peruukin! Myös juhlassa pidin peruukkia juhlapuvun kanssa. En muista miksi minulla oli peruukki kerran hammaslääkärissä. (SKS:KRA:KN/69.)

Kuten lainaus osoittaa, peruukeilla performoidaan Butlerin ajatusten mukaisesti hyväksytyä naiseutta tietyissä tilanteissa, ja näin vältetään muiden mahdolliset negatiiviset assosiaatiot ja epämiellyttävät kohtaamiset (Butler 2006; ks. myös Trusson & Pilnick 2017, 13; Zannini ym. 2012, 656–657).

Käsittelemäni aineisto osoittaa, että omaehtoinen tai sairaudesta johtuva kaljuus vaikutti vastaajien arkeen. Kirjoituksissa korostuu, että muiden reaktioiden takia vastaajat usein kokivat kaljuuden olevan epäsopiva kampaustyyli naissukupuolelle. He saattoivat muuttaa käytöstään ja ulkoasuun tai välttää tiettyihin tilanteisiin osallistumista. Yhteistä tilanteille oli se, että naisten näkyvä ja julkinen kaljuus assosioitiin kielteisesti. Heidät nähtiin myymälävarkaina, liian maskuliinisina, provokaattoreina tai rasisteina: vääränlaisina naisina. Kaljuutta peiteltiin, koska saattoi olla yksinkertaisempaa sopeutua vallitsevaan sukupuolinormiin kuin herättää huomioita. Vastaajien kokemuksissa onkin nähtävissä naisten kaljuuteen liitettyjä negatiivisia stereotypisointeja, ja jotkut tilanteet ovat jopa vastaajia syrjiviä.

”Miksi tuo poika on naisten pukuhuoneessa?” – Sanalliset reaktiot naisten kaljuuteen

Kirjoituksissa toistui myös maininnat muiden sanallisista reaktioista vastaajien kaljuuteen. Reaktiot saattoivat olla esimerkiksi uteluita hiuksettomuuden syistä kollegoilta, latautuneita kommentteja tuntemattomilta tai positiivisia rohkaisuja läheisiltä. Yhteistä näille kaikille oli se, että vastaajat eivät olisi kohdanneet niitä ilman sukupuolinormia rikkovaa kampaustaan. Ulkonäön merkitystä suomalaisessa kontekstissa avaavassa *Ulkonäköyhteiskunta*-teoksessa onkin todettu, että naiset saavat muita enemmän kommentointia osakseen ulkonäöstään ja se on miehiä useammin negatiivissävytteistä (Kukkonen ym. 2019, 163–164).

Kaljuille naisille esitetyt kommentit paljastavat, että heidän kaljuutensa yhdistettiin usein seksuaaliseen aktiivisuuteen tai seksuaaliseen suuntautumiseen:

Yllätykseksi sain huomata, että kalju nainen oli selvästi joillekin miehille kink — minut nähtiin yhtäkkiä jotenkin huomattavasti seksuaalisempana olentona kuin aiemmin, eikä minua ole koskaan yritetty iskeä miesten taholta niin usein kuin kaljuna. Toisaalta, kun kerroin seurusteluvani naisen kanssa, minua uskottiin paremmin kuin silloin, kun minulla oli pitkä ”kiltin tytön” suora tukka. (SKS:KRA:KN/81.)

Kuten lainauksestakin ilmenee, lyhythiukaisuuden tai kaljuuden ajatellaan usein symboloivan lesboutta (Latva 2021a, 11; Turu-

nen 2019, 283–284; Turunen 2021, 31; Zipkin 1999). Kampauksensa takia ”miesmäinen” nainen voidaan kokea ”epänaiseksi” ja tämän takia häneen yhdistetään ajatus homoseksuaalisuudesta, joka itsessään on koettu vääränlaisena seksuaalisuuden muotona. Samoin seksuaalinen aktiivisuus on mielletty aikaisemmin miehiseksi ominaisuudeksi, joten kaljun naisen ajatellaan ulkonäkönsä takia käyttäytyvän ”miesmäisesti”. Samaa miellelyhtymää toistaa myös yhden vastaajan kokemus: ”Vanhemmat naiset saattoivat kommentoida että en saa miestä jos olen kalju/siili” (SKS:KRA:KN/48). Kommentti kertoo, että käsitys naisesta on vahvasti sidoksissa ulkonäköön ja heteronormatiivisuuteen: naisen ajatellaan olevan miehistä kiinnostusta ja katsetta varten, ja tämän takia sukupuolinormia rikkovana hän on vääränlainen.

Seksuaalisuuden lisäksi sukupuoli ja sen kyseenalaistaminen tulivat saaduissa kommenteissa esille. Osa kirjoitti, että heidän sukupuoltaan oli kyseenalaistettu kaljuuden takia. Samanlaista sukupuolen kyseenalaistamista saivat osakseen 1960-luvulla pidemmät, feminiinisiksi mielletyt hiukset kasvattaneet miehet (Frisk 2016). Kommentit tuovatkin selkeästi ilmi hiusten merkityksen sukupuolen hahmottamisessa ja sen, että kaljuus ja lyhyt siilitukka katsotaan usein edelleen vain miehille ominaisiksi hiustyyleiksi. Ne kertovat myös, kuinka voimissaan binäärinen sukupuolijako edelleen on ja miten sukupuolinormista poikkeava ulkoasu hahmotetaan tämän jaon kautta (ks. myös Löffström 1999, 120). Samoin vastaajien kokemana ”lesboksi nimittely” ei myöskään välttämättä ole suo-

raa rinnastusta homoseksuaalisuuteen, vaan lesbo-sanaa on voitu käyttää haukkumasanaan, joka yhdistetään totutusta poikkeavaan sukupuolen ilmaisuun, ei suoraan seksuaaliseen suuntautumiseen (Löfström 1999, 72).

Aineistosta tulee toisaalta esille useamman vastaajan kokemus asenteiden muutoksesta. Pidemmän aikaa kaljuina olleet vastaajat kirjoittivat, että nykyään esimerkiksi seksuaalisuuden yhdistäminen kaljuuteen on vähäisempää kuin vielä 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa:

Nykyisin kuitenkin on paljon helpompaa kuin esimerkiksi 90-luvulla, jolloin ilmapiiiri ei ollut läheskään niin salliva kuin nyt. Kalju nainen oli 90-luvulla todellakin radikaali poikkeus. Kalju nainen (näin ajateltiin) oli syöpäsairas, radikaalifeministi tai lesbo, tai vähintäänkin huomiohakuinen ja pelottava nainen. (SKS:KRA:KN/35.)

Vastaajien kokema muutos asenteissa johtuu sekä yleisen asenneilmapiirin muutoksesta että kaljujen naisten näkyvämmästä ja laajentuneesta roolista julkisuudessa, jolloin se vähitellen ”normalisoituu” (ks. esim. Latva 2021a). Naisten kaljuus ei ole enää vain ”poikkeavuuden” merkki, vaan se voi olla myös oma tyylivalinta ilman sanomaa.

On myös tärkeää ymmärtää, ketkä reagoivat sanallisesti naisten kaljuuteen. Kirjoituksista ilmenee, että kommentoijat olivat tuntemattomia tai tuttuja, työtovereita, sukulaisia ja ystäviä. Kommentoijan suhde vastaajaan ei aineiston perusteella välttämättä vaikuttanut lausahduksen sävyyn. Sekä tuntemattomat että vastaajille läheisemmät henkilöt saattoivat

antaa myönteistä tai kielteistä palautetta vastaajan ulkonäöstä. Kirjoituksista on kuitenkin havaittavissa, että sukupuoli vaikutti sanallisen reaktion sävyyn. Aineiston mukaan miehet suhtautuivat naisten kaljuuteen kielteisemmin. Aikaisemmissa tutkimuksissa onkin tullut esille, että usein julkisilla paikoilla naisten ulkonäköön kohdistuvaa kommentointia ja häirintää tekevät entuudestaan tuntemattomat miehet (ks. esim. Vera-Gray 2017; Kurki & Rajala 2016, 55–56). Sanallinen reagointi voidaan nähdä vallankäyttönä, joka kohdistuu julkisen katseen ja yleisen arvostelun kohteena olevaan naiseen ja jonka tarkoituksena on pitää yllä sosiaalista kontrollia ja normin mukaista sukupuolen ilmaisua.

Reaktiot saatuihin kommentteihin vaihtelivat, mutta on nähtävissä, että hiuksettomuuden syy, vastaajien oma suhtautuminen kaljuuteensa ja kommentoijien suhde vastaajiin vaikuttivat heidän reaktioihinsa. Esimerkiksi iän mukanaan tuoma itsevarmuus tai omaehtoinen hiusten ajelu vähensivät vaikutusta, joka norminvastaisuutta esille tuovilla kommentteilla oli. Samoin perheenjäsenten ja ystävien hyväksynnällä ja myönteisellä suhtautumisella oli suuri merkitys:

Läheiset ihmiset – olivat (ja ovat edelleen) tukena hiuksettomuuden vaiheissa, asiaa ei mitenkään hyssytelty muttei myöskään dramatisoitu. Se otettiin vastaan sellaisena kuin on, ja hyvä niin! (SKS:KRA:KN/22.)

Toisaalta kirjoituksissa kerrottiin, että läheiset saattoivat reagoida suoraan vastaajien julkiseen kaljuuteen kehottamalla peittämään sen

tai antamalla omilla toimillaan ymmärtää, ettei kaljuuden näyttäminen olisi suotavaa:

Mummo on huolissaan että en saa töitä ja että näytän mieheltä kun minulla ei ole pidempää tukkaa. Äitini jankuttaa edelleen jokaisella tapaamisellamme hiuksistani. Alussa hän käski vain kasvattaa ja sanoi kuinka näytä pojalta. (SKS:KRA:KN/76).

Toinen taas kirjoitti: ”Äitini juoksutti lääkäri-ässä. Asia oli jotenkin hävettävä, sitä piti peitellä tai vähätellä.” (SKS:KRA:KN/82.) Vastaaja oli jo nuorena menettänyt hiuksensa ja äidin reaktio sai hänet ymmärtämään, että hiuksettomuus on jotain, jota pitää hoitaa ja joka ei ole sopivaa edes lapselle ja siksi sitä pitää hävetä. Myös ensimmäisen lainauksen vastaaja kertoi, että juuri läheisten negatiivinen suhtautuminen sai hänet ”herkistymään” kommenteille kaljuudestaan, vaikka se oli hänen omaehtoinen valintansa eikä seurausta sairastumisesta.

Kirjoituksissa koettiin myös terveydenhoito-henkilökunnan ylläpitävän sukupuolienormia. Aineiston perusteella peruukkia suositellaan usein jo syöpädiagnoosin selvittyä, kun hiustenlähtö ei vielä ole ajankohtaista. Tällä halutaan mahdollisesti madaltaa kynnystä naisten hoitoihin hakeutumisessa ja helpottaa hiustenlähdön aiheuttamaa pelkoa ja epärointiä. Esimerkiksi jotkut ovat kieltäytyneet tai ainakin harkinneet kieltäytymistä hiustenlähtöä aiheuttavista syöpähoidoista, koska pitävät hiuksia niin tärkeänä osana ulkomuotoaan ja identiteettiään. (Coe ym. 2013, 1; Latva 2023, 67–70.) Osa vastaajista ihmetteli, miksi

peruukkeja tarjotaan automaattisesti, ja he kokivat sen kuvastavan juuri sukupuolienormien merkitystä yhteiskunnassamme. Auktoriteettiasemassa olevilta henkilöiltä peruukin tarjoaminen ilman pyyntöä tai ennen hiustenlähtöä ylläpitää käsitystä, että hiukset ovat olennainen osa naissukupuolta. Kirjoituksista on nähtävissä, että koettu hiuksettomuus toi vastaajille näkyviin hiuksiin liitetyt normit, joten vaikka monet hiuksensa menettäneistä vastaajista olivatkin tyytyväisiä peruukkien tarjontaan, jätti osa ne lopulta käyttämättä. Tähän vaikuttivat kaljuuteen tottuminen ja muutos ymmärryksessä kaljuuden merkityksestä omalle identiteetille ja naiseudelle.

Myös monissa myönteisissä kommentteissa on nähtävissä vallalla oleva sukupuolienormi, jossa naisen kaljuus on jotain poikkeavaa ja sukupuoleen sopimatonta. Vastaajia oli luonnehdittu esimerkiksi rohkeiksi ja voimakkaiksi, ja muut naiset olivat saattaneet kertoa, etteivät itse uskaltaisi olla julkisesti kaljuja, vaikka haluaisivatkin. Vastaajat myös kirjoittivat yllättyneensä, että kaljuina heidät nähtiin aiempaa vetovoimaisempina ja seksuaalisesti aktiivisempina henkilöinä. Naisten kaljuuteen hyväksyvissä kommentteissa yhdistetyt rohkeus, voima ja seksuaalisuus ovat piirteitä, jotka on perinteisesti liitetty maskuliinisuuteen. Kalju nainen nähdään hiuksettomuutensa takia siis miehisenä, ja tämän vuoksi maskuliinisuuteen liitetyt ominaisuudet siirtyvät kaljulle naiselle vastakohtana ”perinteiselle” naiskuvalle, johon liitetään siveys, rauhallisuus ja heikkous (ks. esim. Olsson 2007; Löfström 1999, 134–147). Voidaan tulkita, että naisten hiuksettomuutta positiiv-

visesti kommentoineet ylläpitävät reaktioiltaan vallalla olevaa sukupuolinormia, osin ehkä tiedostamattaan ja mahdollisesti vain hyvää tarkoittaen.

Vaikka useissa kommentteissa piilee ajatus kaljuuden sopimattomuudesta naiselle, näkyi kirjoituksissa myös avoimempaa suhtautumista. Jotkut vastaajat kokivat, ettei kaljuudella ollut merkitystä siihen, miten muut suhtautuivat heihin:

Monet miehet kiinnostuivat minusta juuri sellaisena kuin olen ja sain tuntea olevani seksuaalisesti puoleensavetävä. Tämä oli minulle naisena hyvin merkittävää. Se, että minua pidettiin kauniina ilman hiuksia vahvisti käsitystäni siitä, että kauneus on jotakin muuta kuin hiuksia, kynsiä, tissejä ja ripsiä. (SKS:KRA:KN/35.)

Käsitykset oikeanlaisesta ja esteettisestä ulko- näöstä, vaatimukset täyttävästä naiseudesta, eivät ole useinkaan vain henkilökohtaisia mieltymyksiä, vaan ajallisesti ja kulttuurisesti muuttuvia sosiaalisia käsityksiä (Harjunen 2010, 241; Kukkonen ym. 2019, 27–28). Koska kulttuurissamme on aiemmin ollut vahvasti läsnä ajatus siitä, että hiukset kuuluvat osaksi naisen ulkomuotoa, kaljun naisen viehätysoima ja kauneus on kyseenalaistettu (Synnott 1993, 105). Edellä mainitusta lainauksesta sekä muiden vastaajien kirjoituksista on kuitenkin nähtävissä asenteiden muutos. Muutos tuo ilmi, ettei yleinen käsitys ”oikeanlaisesta naiseudesta” ole pysyvä, vaan rakentuu kulttuuristen arvojen ja normien pohjalta (Butler 2006). Jos tapaa toistaa ja esittää naissukupuolta muuttaa, muuttuu lo-

pulta myös käsitys hyväksytystä sukupuolen ulkomuodosta.

Kirjoituksista käy ilmi, että naisten kaljuus herättää paljon ennakkoluuloja, vaikka negatiivisten ennakoasenteiden ohella naiset kertovat myös myönteisistä ja neutraaleista kommenteista sekä reaktioista. Kaljun naisen ei koeta sopivan kulttuurimme naiskuvaan, joten julkisen kaljuuden aiheuttama epävarmuutta peitetään solvauksilla, vähättelyillä ja uteluilla, joita varsinkin miehet kohdistavat tuntemattomiinkin kaljuihin naisiin. Kommentit ylläpitävät binääristä sukupuolinormia eivätkä anna tilaa laajemmille sukupuolikäsityksille, mutta kokemukset myös paljastavat, että ilmapiiri on aiempaa avoimempi, eli muutosta asenteissa on tapahtunut. Se, mistä vastaajien hiuksettomuus johtui, ei vaikuttanut heidän saamiinsa kommentteihin. Sen sijaan se, kuka hiuksettomuutta kommentoi ja mikä hänen suhteensa vastaajaan oli, määritteli paljon sitä, miten vastaajat vastaanottivat kommentit omasta hiuksettomuudestaan. Aineistoni osoittaa, että neutraaliksikin tarkoitetulla utelulla voi olla kauaskantoiset vaikutukset hiuksettomuuden kokeneiden naisten valintoihin ja arkeen.

”On aivan eri asia olla kalju nainen kuin kalju mies” – Kaljuuden vaikutus omaan naiseuteen

Hiusten menetys ja kaljuus eivät koske vain naisia, ja aikaisemmissa tutkimuksissa onkin todettu, etteivät naiset ole epävarmuuden ja häpeän tunteiden kanssa yksin (ks. esim.

Zucchelli 2022; Hunt & McHale 2005, 952). On kuitenkin nähtävissä, että yhteiskuntamme normit ovat sallivampia esimerkiksi miesten kaljuudelle. Nämä ulkopuolelta tulevat vaikutteet ja julkisessa keskustelussa nähtävissä olevat asenteet naisten kaljuuteen vaikuttavat vastaajien omiin käsityksiin itsestään.

Kirjoituksissa toistui kaljuuden kielteinen vaikutus vastaajien käsityksiin itsestä ja naiseudestaan. Kaljuuden takia omaa ulkonäköä kuvattiin epänormaalksi, noloksi, rumaksi, miehiseksi ja häpeälliseksi. Jotkut kertoivat tunteneensa suorastaan inhoa peilikuvaansa kohtaan, toiset eivät halunneet näyttäytyä missään ilman hiuksia, koska kokivat sen kuvastavan sairautta. Pelko muiden reaktioista ja ennakkoluuloista lisäsi kielteisiä tuntemuksia. Kokemus häpeästä liittyy juuri muihin ihmisiin, koska itseään tarkastellaan toisten silmin ja muiden kommenttien ja reaktioiden kautta. Häpeään liittyy halu piilottaa ja peittää häpeän aiheuttaja, jotta olisi ”normaali” muiden silmissä. (Ahmed 2014, 104–106.) Lainaus yhden omaehtoisesti hiuksensa leikkaneen vastaajan kokemuksesta kertoo paljon muiden asenteiden vaikutuksesta:

Tunsin oloni itsevarmaksi ja kauniiksi ja vahvaksi - noin tunnin ajan. Sitten alkoi -parempaa sanaa en tähän löydä - paskamyrsky. – – Oli myös kivuliasta huomata, että kaikki tämä johtui vain sukupuolestani. Elämäni aikana olen lukematomia kertoja ollut tilanteissa, jossa miespuoliset luokkakaverit, työkaverit yms. ajelevat päänsä, ja eivät yleensä saa edes mitään kommenttia osakseen. (SKS:KRA:KN/83.)

Vastaaja oli jo pidempään halunnut ajaa hiuksensa pois, mutta lopputulos yllätti hänet. Ilo uudesta kampauksesta vaihtui hämmennykseen, kun vastaaja huomasi, kuinka kielteisesti hänen läheisensä suhtautuivat asiaan. Vaikka ensireaktioiden jälkeen tilanne tasoittui, vastaaja ei tuntenut omaa oloaan itsevarmaksi ilman hiuksiaan. Hän kirjoittikin oppineensa kokeilunsa ansiosta konkreettisesti, ettei kaljuus itsessään ole häpeän aihe, mutta sen yhdistyminen naissukupuoleen teki asiasta ”väärän”. Omaehtoisesti hiuksensa ajaneet eivät olleet ennen hiuksistaan luopumista ehkä ajatelleet hiusten korreloivan niin vahvasti sukupuolen kanssa, vaan he yhdistivät kaljuuden tyyliin ja olivat ajatelleet hiusten ajelun olevan yksi keino vaikuttaa ulkonäköön.

Suurin osa kirjoitti hiuksettomuuden aiheuttaneen varsinkin alussa ainakin hetkelistä epävarmuutta, joka liittyi heidän sukupuoli-identiteettinsä ilmaisuun. Koska kaikki vastaajat olivat aikuisia, epävarmuuden aiheuttamat epämiellyttävät tuntemukset saattoivat jopa yllättää heidät. He eivät olleet odottaneet kaljuuden vaikuttavan käsityksiinsä itsestään ja sukupuolestaan niin laajasti. Eräs omaehtoisesti hiukseton kirjoitti näin:

Pohdin hiukset leikattuani paljon sitä, missä määrin hiukset liittyvät naiseuteen. Yritin järjellä, että ne ovat vain hiukset eivätkä liity sukupuoleen mitenkään, mutta silti tunsin hiuksistani epävarmuutta. (SKS:KRA:KN/77.)

Samantlaisia tuntemuksia koki myös hiuksensa syöpähoitojen takia menettänyt:

Minun on kuitenkin vaikeaa kokea itseäni naiseksi tämän näköisenä. Usein katsoessani peilistä, tunnen itseni sukupuolettomaksi. (SKS:KRA:KN/15.)

Koska eri syistä hiuksettomat kokivat samantyyppistä epävarmuutta riippumatta siitä, oliko kaljuus heidän oma valintansa vai ei, kokemusten yhdenmukaisuus kertoo siitä, kuinka vahvasti hiukset liitetään kulttuuriseen käsityksemme naisen ulkomuodosta ja normin mukaisesta naiseudesta.

Epävarmuutta lähdettiin lieventämään eri tavoin. Kuten aikaisemmissa tutkimuksissa on ilmennyt, osa hiuksensa menettäneistä mieluummin peitti kaljuutensa kuin näyttäytyi hiuksettomana (Trusson & Pilnick 2017; Zannini ym. 2012). Peruukkia käyttämällä he poistivat ”epänaisellisuuden” ja välttyivät muiden mahdollisesti ikäviltä reagoineilta. Myös jotkut omaehtoisesti kaljut päätyivät luopumaan kaljuudestaan, koska kokivat saamansa kohtelun liian torjuvaksi:

Mutta, en jaksata taistella sosiaalisen hyväksymisen ja mielipiteen arvostamisen puolesta ja olen alistunut pitämään hiukseni noin hartiamittaisina, jolloin ne saa kiinni ja ”näytän naiselta”. (SKS:KRA:KN/47.)

Toiset taas päättivät kohdata epävarmuutensa ja tuoda kaljuutensa julkisesti esille. Monille heistä oli tärkeää performoida naisuutta ja korostaa ulkoasunsa feminiinistä puolta muilla keinoilla:

Huomasin myös, että minulle tuli tarve meikata enemmän ja pukeutua feminiinisemmin kuin ennen, mikä tuntui vähän yllättävältä, ottaen huomioon, etten ollut koskaan aiemmin identifioitunut erityisen feminiiniseksi. (SKS:KRA:KN/81.)

Tämän omaehtoisesti hiuksettoman vastaajan kokemukseen yhtyivät myös monet hiuksensa menettäneistä.

Naisten kaljuutta voikin mielestäni verrata lihavuustutkimuksissa ilmi tulleisiin asenteisiin lihavuutta kohtaan. Naisten lihavuuteen liitetään usein ulkonäkönormin rikkominen, ajatus omavalintaisuudesta ja sairaudesta sekä muiden ihmisten oikeutus kommentoida ja verhota asenteellisuus huolenpidon taakse (Harjunen 2016, 5, 68–69, 72–77). Samat asiat tulevat näkyviin myös kaljujen naisten kokemuksissa niin omassa aineistossani kuin aikaisemmassa tutkimuksessa (Coe ym. 2013). Lihavuutta ja hiuksettomuutta yhdistää myös se, että molemmat ovat stigmatisoivia ja negatiivisempia asioita juuri naissukupuolelle (Harjunen 2016, 34–35; 87–88; Boland & Brady & Drury 2020; Trusson & Quincey 2021). Ne kuitenkin eroavat toisistaan peittävyyden osalta, koska kaljuuden peittäminen on mahdollista ja helpompaa kuin koko kehon. Peittelyn sijaan kehon normista poikkeavuutta voidaan häivyttää lisäämällä feminiinisyttä. Raisa Omaheimo toteaaakin teoksessaan *Ratkaisuja läskeille*, että monet lihavat naiset liioittelevat naisellisuuttaan esimerkiksi ulkoisilla asusteilla tarkoituksena kiinnittää huomio pois vartalon ”vääränlaisesta” koosta (Omaheimo 2022, 82–83). Kyse on Butlerin

ajatuksesta liittyen sukupuolen performatiivisuuteen, joka on vahvasti läsnä myös vastaajien kokemuksissa (Butler 2006). Vaikka kaljuuden peittäminen olisi mahdollista, kaikki eivät tähän turvaudu, vaan ”oikeanlaista naiseutta” korostetaan muilla keinoilla ja samalla häivytetään huomiota pois sukupuolelle epäsovivasta kaljuudesta.

Osa vastaajista ryhtyi tarkoituksella tai muiden antaman esimerkin innoittamana kiistämään ja murtamaan sukupuolinormin mukaista naiskuvaa:

Haluan opettaa myös lapsilleni, että ulkonäkö ei ole tärkeää ja nainen voi olla myös hiukseton ja ripsetön. Asia on lapsilleni täysin luontevaa, ja siitä olen iloinen. (SKS:KRA:KN/57.)

Useille tämä saattoi olla pidempiaikainen itsetutkiskeluun ja kulttuurin käytänteisiin liittyvä prosessi, jonka hiuksista luopuminen oli käynnistänyt. Kohdatessaan oman kaljuutensa ja siihen liitetyt ennakoasenteet stigmalisuudesta, kaljuuden maskuliinisuudesta ja provokatiivisuudesta vastaajat olivat havahtuneet vallitseviin normeihin. Toiset hiuksensa menettäneet kokivat hiuksettomuuden olleen heille tärkeä kokemus, koska se oli auttanut heitä ymmärtämään omaa identiteettiään ja ulkonäön merkitystä sille, toiset kokivat kaljuuden takia oppineensa olemaan välittämättä vallitsevista ulkonäköpaineista. Tästä huolimatta monet myös kertoivat, että ottaisivat kokemuksesta huolimatta hiuksensa takaisin, jos se olisi mahdollista. Osa kertoikin kaljuutensa näyttämisen olevan heidän suora protestinsa normeja vastaan ja että he olivat tehneet

ratkaisunsa kohtaamiensa ennakkoluulojen takia. Aina ratkaisu ei ollut helppo, eikä julkinen kaljuus välttämättä poistanut heidän epävarmuuttaan omasta naiseudestaan ja siitä, miten muut näkevät heidät, kuten seuraavasta lainauksesta ilmenee:

Kaljuus on vaikuttanut ja vaikuttaa yhä naiseuden kokemuksiini ja aiheuttaa ajoittain epävarmuutta, mutta pääosin suhtaudun tilaani neutraalisti ja ajoittain jopa varsin positiivisesti. Olen ihan cool ja hauskan näköinen kaljunakin. Tykkään omalla tavallani siitä, että olen ”poikkeava”. (SKS:KRA:KN/15.)

Kirjoituksissa kuitenkin korostettiin, että vain tuomalla kaljuutensa esille ja näin rikkomalla normia naiset voisivat poistaa häpeän tunteensa ja samalla edesauttaa naisten kaljuuden normalisoitumista. Vastauksissa tuleekin ilmi, että muiden esimerkki sai kaljuuden näyttäytymään positiivisempänä ja sopivana ratkaisuna, tapahtui se sitten todellisissa kohtaamisissa muiden kaljujen naisten kanssa tai median kautta:

Kiitoksen sanan haluan sanoa niille monille jukisuuden naisille, jotka ovat omien sairautsiensa myötä olleet avoimesti kaljuja ja jakaneet medioissa ”hyväksyviä” kuvia uudesta olemuksestaan. Nämä rohkeat naiset ovat olleet edelläkävijöitäni ja avanneet näkökulmaa ”kalju nainenkin voi olla kaunis”. (SKS:KRA:KN/68.)

Aikaisemmassa tutkimuksessani näkyi myös, miten median ja naisten itsensä esille tuoma normeja rikkova naiskuva laajensi käsityk-

siä ja sai kaljut naiset toimimaan aktiivisesti (Latva 2021a).

Pelkän normeja noudattavan naiskuvan murtamisen rinnalla kirjoituksista erottuu laajempi ymmärrys sukupuolikäsityksien ja ulkonäkönormien muutoksesta. Vastaajat eivät omien kokemustensa pohjalta näe ulkonäköön liitettäviä ominaisuuksia normien mukaisena binäärisenä asiana, vaan sukupuolet ja niiden ilmaisu ovat moninaisempia:

On kuitenkin tärkeää, että naisten kaljuus näkyy ja normalisoituu. Itse teen tätä vaikuttamistyötä päivittäin vaikken sitä aktiivisesti ajattelemaan. Yleisesti ottaen erilaisuutta ja ihmisten monipuolisuutta kaikkialla pitäisi tukea. (SKS:KRA:KN/22.)

Aineistosta ilmenee, että hiuksista luopumisella oli suuri merkitys ajattelutavan muutokselle. Naisten omakohtaiset kokemukset asenteista naisten kaljuutta kohtaan oli saanut monet vastaajat näkemään tarpeen muutokselle.

Aineiston perusteella on nähtävissä, että kaljuuden kokeminen vaikutti naisten omiin käsityksiin omasta ulkonäöstä ja sen esille tuomisesta hiuksettomuuden syistä riippumatta. Samalla se kuitenkin toi laajemmin esille kulttuurissamme vallitsevat ulkonäköön liitettävät sukupuolinormit ja niiden ahtauden. Suurin osa koki normien vastaisen ulkonäön epävarmuutta lisäävänä asiana, johon he omalla toiminnallaan lähtivät hakemaan ratkaisua, joko noudattamalla normia tai pyrkimällä murtamaan sitä.

Naisten kaljuus murtaa sukupuolinormeja ja vaikuttaa sukupuolen ilmaisuun

Artikkelissani tarkastelin naisten kaljuuden vaikutusta sukupuolen ilmaisuun ja toin esille kulttuurissamme vallitsevia sukupuolinormeja tutkimalla kaljujen naisten kokemuksia. Aineistonani käytin SKS:n Kaljut naiset -keruun omakohtaisia teemakirjoituksia. Tutkimukseni keskittyi erityisesti siihen, millaisissa tilanteissa naiset kertoivat sukupuolensa vaikuttaneen muiden suhtautumiseen heidän kaljuuteensa, millaisia kommentteja he saivat kaljuudestaan sekä miten he itse ajattelivat kaljuuden vaikuttaneen heidän sukupuolen ilmaisuunsa ja sukupuolikäsityksiinsä. Koettu kaljuus sai teemakirjoitusten vastaajat pohtimaan käsityksiään sukupuolista, omasta naiseudestaan ja hiusten merkityksestä sen ilmaisulle.

Kirjoittajien kokemukset paljastavat normeihin sisältyviä asenteita ja ennakkoluuloja, jotka eivät välttämättä tulisi tiedostetuiksi ja näkyviksi ilman hiuksettomuuden kokeneiden naisten omakohtaisia kirjoituksia. Vastaajien saamassa kohtelussa sekä heidän omassa ajattelussaan korostui vahva binäärinen sukupuolijako naisiin ja miehiin, muita sukupuolia huomioimatta. Kaljujen naisten sukupuolta kyseenalaistettiin, heidän ulkonäkönsä koettiin miehiseksi ja he itse kokivat epävarmuutta naiseudestaan sekä siitä, miten muut näkevät heidän sukupuolensa hiusten puutteen takia. Vastaajien kokemukset osoittavat, että hiukset ovat kulttuurissamme vahva sukupuolen ilmaisija. Sukupuolinormit ovat monissa ti-

lanteissa edelleen varsin tiukkoja ja tarkasti määriteltyjä. Normien olemassaolo ja niiden ylläpito esimerkiksi julkisessa keskustelussa aiheuttavat sen, ettei niitä lähdetä välttämättä rikkomaan. Sen sijaan vastaajat kokivat, että usein oli helpompaa noudattaa vallitsevia odotuksia ja esimerkiksi peittää kaljuutensa.

Vastaajien kokemuksista tulee esille, että julkisesti kaljut naiset rikkovat ulkonäkönormeja ja joutuvat usein kokemaan ennakkoluuloja ja jopa syrjintää, mikä vaikuttaa heidän arkeensa. Kirjoitusten perusteella sillä, oliko vastaaja kokonaan kalju vai oliko hänellä siilitukka, ei ollut merkitystä heidän kohteluunsa, vaan kaljuuteen ja siilitukkaan suhtauduttiin usein samoin ennakoasentein. Sen sijaan hiuksettomuuden syyllä oli joissain tilanteissa merkitystä. Kuitenkin pääsääntöisesti niin omaehtoisesti hiuksettomat kuin sairautensa takia hiuksensa menettäneet kohdattiin samalla tavalla, eikä esille tullessa syrjintätapauksissa välitetty siitä, miksi syrjitty toimii totuttujen normien vastaisesti. Hiuksettomuuden julkituominen vaikutti saatuun kohteluun. Julkisesti hiuksettomat naiset nähtiin ”epänaisina” ja provokatiivisina normien murtajina. Samaa kohtelua eivät saaneet kaljuutensa peittävät naiset.

Vaikka monet vastaajien kokemuksista olivat negatiivisia, aineistosta erottuu, että suhtautumisessa naisten kaljuuteen on tapahtunut muutosta vastaajien mielestä parempaan suuntaan. Muiden antama esimerkki ja naisten kaljuuden näkyminen mediassa ovat normalisoineet ilmiötä ja rohkaisseet vastaajiakin murtamaan normia. Samoin laajempi julkinen keskustelu kehonormeista sekä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta ovat antaneet tilaa naisten kaljuuden näkyvyydelle ja neutralisoineet aikaisempia vahvoja sukupuolen ilmaisun tapoja.

Artikkelistani käykin ilmi, että vaikka hiusnormien binäärinen jako on Suomessa murentunut ja sukupuoliin liitetyt ulkonäkönormit laajentuneet 1900-luvun lopulta alkaen, kaljuuden kokeneiden naisten mukaan 2020-luvulla kaljuus nähdään edelleen usein miehisenä ja naisille epäsojivana hiustyylinä. Kaljuuden koetaan rikkovan sukupuolinormeja, kulttuurimme käytäntöjä ilmaista ja hahmottaa sukupuolia. Tutkimukseni esille tuomat kokemukset ja ennakkoluulot mahdollistavat toimimisen toisin. Ne auttavat murtamaan olemassa olevia normeja, jotta kaikilla olisi mahdollisuus toimia arjessaan ilman syrjintää, ennakkoluuloja tai väärin sukupuolittamista.

Artikkelistani käykin ilmi, että vaikka hiusnormien binäärinen jako on Suomessa murentunut ja sukupuoliin liitetyt ulkonäkönormit laajentuneet 1900-luvun lopulta alkaen, kaljuuden kokeneiden naisten mukaan 2020-luvulla kaljuus nähdään edelleen usein miehisenä ja naisille epäsojivana hiustyylinä. Kaljuuden koetaan rikkovan sukupuolinormeja, kulttuurimme käytäntöjä ilmaista ja hahmottaa sukupuolia. Tutkimukseni esille tuomat kokemukset ja ennakkoluulot mahdollistavat toimimisen toisin. Ne auttavat murtamaan olemassa olevia normeja, jotta kaikilla olisi mahdollisuus toimia arjessaan ilman syrjintää, ennakkoluuloja tai väärin sukupuolittamista.

VIITTEET

- 1 Aloite keruulle lähti omasta tarpeestani koota naisten omakohtaisia kokemuksia kaljuudesta etnologian alan väitöskirjaani varten. Väitöskirjassani tarkastelen naisten hiuksettomuutta arjen ilmiönä ajallisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa, osana suomalaista kulttuuria ja ihmisten hyvinvointia. Käytän keruun kirjoituksia myös väitöskirjani artikkelissa, joka käsittelee kaljuuteen liittyviä tuntoaistikoemuksia (Latva 2023) sekä tulossa olevaan artikkeliin, jossa tarkastelen naisten hiuksettomuuteen liittyvää häpeää.
- 2 SKS levittää keruukutsujaan muun muassa somekanavillaan (Facebook, Instagram ja X),

- jäsen- ja uutiskirjeissään sekä verkkosivuillaan (Kivilaakso & Pesonen & Taavetti 2022, 101).
- 3 Esimerkiksi alopeciaa eli pälvikaljuudella on eri muotoja, jotka vaikuttavat karvojen lähdön laajuuteen. *Alopecia areatassa* kaljuus voi olla laikuittaista, kun taas *alopecia universal*-muodossa karvat lähtevät koko kehosta. (Hunt & McHale 2005, 951.)
- AINEISTO**
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Perin-
teen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS KRA).
Kaljut naiset -kirjoituskeruu 2021 (KN).
- KIRJALLISUUS**
- Ahmed, Sara 2014. *The Cultural Politics of Emotion*.
Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Barak-Brandes, Sigal & Kama, Amit 2018. Intro-
duction: Why Hair? Why Women? Teoksessa
Sigal Barak-Brandes ja Amit Kama (toim.), *Fem-
inist Interrogations of Women's Head Hair: Crown
of Glory and Shame*. New York, Routledge, 1–20.
- Boland, Vanessa, Brady Anne-Marie & Drury,
Amanda 2020. The physical, psychological and
social experiences of alopecia among women re-
ceiving chemotherapy: An integrative literature
review. *European Journal of Oncology Nurs-
ing*, Volume 49, 1–10. [https://doi.org/10.1016/j.
ejon.2020.101840](https://doi.org/10.1016/j.ejon.2020.101840).
- Butler, Judith 2006/1990. *Hankala sukupuoli: femi-
nismi ja identiteetin kumous*. Suom. Tuija Pulkki-
nen ja Leena-Maija Rossi. Helsinki, Gaudeamus.
- Coe, Kathryn, Staten, Lisa, Rosales Cecilia & Swan-
son Marie 2013. The Enigma of the Stigma of
Hair Loss: Why is Cancer-Treatment Related
Alopecia so Traumatic for Women? *The Open
Cancer Journal* 6, 1–8.
- Corson, Richard 2001/1965. *Fashions in Hair:
the First Five Thousand Years*. Lontoo, Peter
Owen.
- Davis, Fred 1992. *Fashion, Culture, and Identity*. Chi-
cago Illinois, The University of Chicago Press.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 2007. *När ingenting
särkilt händer. Nya kulturanalys*. Tukholma, Bru-
tus Östlings Bokförlag Symposium.
- Eicher, Joanne B. 2020. Dress, the Senses, and
Public, Private, and Secret Selves'. *Fashion
Theory*, 1–21. [https://doi.org/10.1080/136270
4X.2020.1829849](https://doi.org/10.1080/1362704X.2020.1829849).
- Frisk, Matleena 2016. Meikkaavat pojat ja miehey-
den murros: The Mods -yhtyeen julkisuuskuva
nuorten musiikkilehdissä 1965. *Sukupuolentut-
kimus* 29:1, 19–33.
- Guillerm, Céline 2015. *A Feminist Cultural Study
of Identity, Hair Loss, and Chemotherapy*. Doc-
toral Dissertation, Faculty of The Dorothy F.
Schmidt College of Arts and Letters, Florida
Atlantic University.
- Hunt, Nigel & McHale, Sue 2005. The psychologi-
cal impact of alopecia. *BMJ* 22; 331 (7522), 951–
953. <https://doi.org/10.1136/bmj.331.7522.951>.
- Harjunen, Hannele 2010. Sukupuolittuneen ruu-
miin muodot ja merkitykset. Teoksessa Tuija
Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen
(toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vasta-
paino, 241–242.
- Harjunen, Hannele 2016. *Neoliberal Bodies and the
Gendered Fat Body*. Routledge Research in Gen-
der and Society. Abingdon, Oxon, Routledge.
- Helsingin Sanomat* 2021. Millaista on elää nais-
ena ilman hiuksia – SKS kerää kaljujen naisten
kokemuksia, 2.3.2021. [https://www.hs.fi/kult-
tuuri/art-2000007833873.html](https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000007833873.html). (Luettu hel-
mikuussa 2024.)
- Illtalehti* 2023. Sanna Marinin paljas olkapää nou-
si puheenaiheeksi – Näin ex-puhemiehet avaa-
vat eduskunnan pukeutumishojeita. Julkaistu

- 6.g.2023. <https://www.iltalehti.fi/politiikka/a/5925fddde-4e2a-477e-a06a-egb3e043cd> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Jyrkinen, Marjut, Karjalainen, Mira & McKie, Linda 2023. Lookism Knows No Age : Aesthetic Labour in Women's Careers. Teoksessa Adelina Broadbridge (toim.), *The Emerald Handbook of Appearance in the Workplace*. Leeds, Emerald Group Publishing LTD, 197–211. <https://doi.org/10.1108/9781800711747>.
- Kaljut naiset -keruuesite. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, julkaisu 2021. http://nebu.finlit.fi/keruuesitteet/naisten_hiuksettomuus.pdf (Luettu joulukuussa 2023.)
- Kivilaakso, Katri, Pesonen, Pete & Taavetti, Riikka 2022. Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus. Teoksessa Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti (toim.), *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki, SKS, 88–114. <https://doi.org/10.21435/skst.1478>.
- Kukkonen, Iida, Pajunen, Tero, Sarpila, Outi & Åberg, Erica (toim.) 2019. *Ulkonäköyhteiskunta: Ulkoinen olemus pääomana 2000-luvun Suomessa*. Helsinki, Into.
- Kurki, Elisabeth & Rajala, Iina 2016. "Kuka toi on? Ihan vitun ruma" - Ulkonäköön kohdistuva arvostelu. Tampereen yliopisto, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Sosiaalipsykologian Pro gradu -tutkielma.
- Latva, Johanna 2021a. Kalju nainen ja naiseuden normi. Hiuksettomuuskeskustelu suomenkielisessä lehdistössä 1990–2018. *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* 34:4, 6–18. <https://journal.fi/sukupuolentutkimus/article/view/113977/67212>.
- Latva, Johanna 2021b. Naisten kaljuus on ollut arkea jo pitkään. *Turun yliopiston Elävää tiedettä -blogi*. <https://blogit.utu.fi/elavaa/2021/03/19/naisten-kaljuus-on-ollut-arkea-jo-pitkaan/> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Latva, Johanna 2023. Miltä kalju(us) tuntuu? – Hiuksettomien naisten keholliset aistikokemukset kaljuudesta. *J@rgonia* 21, 41, 58–80. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-202306284166>.
- Lehtonen, Jukka 2004. Heteronormatiivisuus ja sukupuoliyyliyt työelämässä – Näkökulmana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemukset. Julkaisussa Hanna Toiviainen, Tuula Väänänen ja Elina Hemminki (toim.), *Ulkonäkö, työelämä, terveys. Raportti naistenpäivän seminaarista 8.3.2004*. Aiheita 20/2004. Helsinki, Stakesin monistamo, 41–47. <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77043/Aiheita20-2004.pdf?sequence=1>.
- Löfström, Jan 1999. *Sukupuoliero agrariikulttuurissa. "Se nyt vaan on semmonen"*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 757. Helsinki, SKS.
- Mannila, Simo 2020. *Syrjintä Suomessa 2017–2019*. Tietoraportti. Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2020:20. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-847-9>.
- Olsson, Pia 2007. Vain lehtohuorat viheltävät. Siveys tyttöjen kasvatuksessa. Teoksessa Pia Olsson ja Terhi Willman (toim.), *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki, Ethnos ry, 216–228.
- Olsson, Pia 2016. Kyselyaineistojen dialogisuus. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala ja Anna-Maria Åström (toim.), *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki, Ethnos ry, 155–184.
- Omaheimo, Raisa 2022. *Ratkaisuja läskeille*. Helsinki, S&S.
- Paasonen, Susanna 2010. Sukupuoli ja representaatio. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 39–48.
- Ploug Hansen, Helle 2007. Hair Loss Induced by Chemotherapy: An Anthropological Study

- of Women, Cancer and Rehabilitation. *Anthropology & Medicine* 14: 1, 15–26. <https://doi.org/10.1080/13648470601106335>.
- Puolustusvoimien Yleinen palvelusohjesääntö 2017. https://puolustusvoimat.fi/documents/1948673/2258487/PEVIESTOS_YLPALVO+2017/3684dac2-c7ac-4d93-b792-34649f6e-2f5d/PEVIESTOS_YLPALVO+2017.pdf (Luettu toukokuussa 2024.)
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Jyrki Pöysä, Helmi Järviuoma ja Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 331–360.
- Randle, Brenda A. 2015. I Am Not My Hair: African American Women and Their Struggles with Embracing Natural Hair! *Race, Gender & Class*, 22 (1–2), 114–21. <https://www.jstor.org/stable/26505328>.
- Rossi, Leena-Maija 2003. *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki, Gaudeamus.
- Rossi, Leena-Maija 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, eroista eroihin. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 21–38.
- Rossi, Leena-Maija 2017. Performatiivisuus ja sukupuolentutkimuksen kumous. *Niin & Näin* 2/2017.
- Sateenkaarisanasto 2023. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka. 2022. Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Teoksessa Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti (toim.), *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki, SKS, 10–43. <https://doi.org/10.21435/skst.1478>.
- Schreck, Hanna-Reetta 2023. *Elämäntanssi 1890–1915. Ellen Thesleffin elävä ruumis*. Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis. Sarja - Ser. B osa - tom. 630. Humaniora. Turku, Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-9341-3>.
- Suomen perustuslaki 11.6. 1999/731. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731> (Luettu toukokuussa 2024.)
- Synnott, Anthony 1993. *The Body Social. Symbolism, Self and Society*. Lontoo, Taylor & Francis Group.
- Tasa-arvovaltuutettu. <https://tasa-arvo.fi/sukupuoli-identiteetti> (Luettu marraskuussa 2023.)
- Tasa-arvovaltuutetun lausunto 126/2011. Yrityksen asettama miesten pitkiä hiuksia koskeva kiello ei ole tasa-arvolain mukainen. <https://tasa-arvo.fi/-/yrityksen-asettama-miesten-pitkia-hiuksia-koskeva-kiello-ei-ole-tasa-arvolain-mukainen-tas-126-2011-> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Tasa-arvovaltuutetun lausunto 332/2023. Tasa-arvovaltuutettu ei näe enää perustetta naisten ja miesten erilaisille ulkonäkövaatimuksille Puolustusvoimissa ja Rajavartiolaitoksessa. <https://tasa-arvo.fi/-/tasa-arvovaltuutettu-ei-ena-nae-perustetta-sukupuolten-erilaiselle-koh-telulle-puolustusvoimissa-ja-rajavartiolaitoksessa-tas-332-2023-annettu-10.10.2023-> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen tasa-arvosanakirja. <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/tasa-arvosanasto> (Luettu marraskuussa 2023.)
- Trusson, Diane & Pilnick, Alison 2017. The Role of Hair Loss in Cancer Identity. *Cancer Nursing* 40 (2), E9–E16. <https://doi.org/10.1097/NCC.000000000000373>.
- Trusson, Diane & Quincey, Terry 2021. Breast Cancer and Hair Loss: Experiential Similarities and Differences in Men’s and Women’s Narratives. *Cancer Nursing* 44:1, 62–70. <https://doi.org/10.1097/ncc.000000000000745>.
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli 2018/2002.

- Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki, Tammi.
- Turunen, Arja 2019. Säädystä ja miesmäistä. Naisten housut ja sukupuolikäsitysten muutos 1900-luvulla. Teoksessa Anna Niiranen ja Arja Turunen (toim.), *Säädystä ja säädystä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Helsinki, SKS, 276–307.
- Turunen, Arja 2021. Who Dares to Wear Trousers? Adoption of a New Fashion by Finnish Women 1920–1980. *Ethnologia Europaea* 51(2), 23–47. <https://doi.org/10.16995/ee.1788>.
- Turunen, Arja & Niiranen, Anna 2019. Pukeutumisen muuttuvat merkitykset. Teoksessa Anna Niiranen ja Arja Turunen (toim.), *Säädystä ja säädystä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Helsinki, SKS, 11–49.
- Vera-Gray, Fiona 2017. *Men's Intrusion, Women's Embodiment: A Critical Analysis of Street Harassment*. Routledge Research in Gender and Society. Lontoo, Routledge.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2019. Peruukki, puuteri ja varhaismoderni mies. Teoksessa Anna Niiranen ja Arja Turunen (toim.), *Säädystä ja säädystä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Helsinki, SKS, 88–114.
- Yle 2023. Ihoon hakattu. Julkaistu 28.12.2023. <https://yle.fi/a/74-20064421> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Yle Areena 2021. Kaljut naiset. Millaista on maailmalla asuvien suomalaislasten korona-arki? Radio Suomen päivä -lähetys 18.3.2021.
- Zannini, Lucia, Verderame, F., Cucchiara, G., Zinna, B., Alba A. & Ferrara M. 2012. 'My Wig has Been My Journey's Companion': Perceived Effects of an Aesthetic Care Programme for Italian Women Suffering from Chemotherapy-induced Alopecia. *European Journal of Cancer Care* 21, 650–660. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2354.2012.01337.x>.
- Zdatny, Steven 1997. The Boyish Look and the Liberated Woman: The Politics and Aesthetics of Women's Hairstyles. *Fashion Theory* 1:4, 367–397. <https://doi.org/10.2752/136270497779613639>.
- Zipkin, Dvora EdD 1999. The Myth of the Short-Haired Lesbian. *Journal of Lesbian Studies* 3:4, 91–101. https://doi.org/10.1300/J155v03n04_12.
- Zucchelli F, Sharratt N., Montgomery K., Chambers J. 2022. Men's experiences of alopecia areata: A qualitative study. *Health Psychology Open*, 9(2). <https://doi.org/10.1177/20551029221121524>.
- Åbo Underrättelser 2021. Åboforskare vill veta hur det är att vara kvinna utan hår, 12.3.2021. <https://abounderrattelser.fi/aboforskare-vill-veta-hur-det-ar-att-vara-kvinna-utan-har/>. (Luettu helmikuussa 2024.)

”Pehmeyttä, kauneutta ja iloa”

Vaatteiden ja pukeutumisen merkitys sukupuolenkorjauksen keinona 1920-luvun Saksassa

JANI MÄKELÄ

Tässä artikkelissa tutkin pukeutumisen ja vaatteiden merkitystä nykyisin transsukupuolisiksi nimitetyille ihmisille 1920-luvun Saksassa. Artikkelin tutkimuskysymyksenä on: millaista painoarvoa pukeutumisella oli transihmisille sukupuoli-identiteetin ilmaisemisen kannalta? Lähdeaineistona on yhdeksän 1920-luvulla saksalaisessa *Die Freundin*-lehdessä ilmestynyttä tekstiä, joiden kirjoittajat olivat transsukupuolisia. Näistä analysoin syvällisemmin kolmea tekstiä, joissa transihmisten suhde vaatteisiin tulee esille erityisen selkeästi. Lähestyn aineistoa lähilukemalla ja tulkitsemalla tekstejä dysforian ja euforian käsitteiden kautta. Aineiston kirjoittajat ovat keskenään eri-ikäisiä ja suhteellisen erilaisissa elämäntilanteissa, jolloin tekstien yhdistävinä tekijöinä toimivat nimenomaan kirjoittajien transsukupuolisuus ja heidän suhteensa vaatteisiin. Kuusi muuta tekstiä ovat johtopäätöksiäni vahvistavassa roolissa. Tutkimateriaalina käytän kokonaan transsukupuolisille lukijoille suunnattua *Das 3. Geschlecht*-lehteä vuosilta 1930–1932.

Weimarin tasavallan aika muistetaan länsimaisessa queer-historiallisessa kaanonissa vapaamielisyyden ja poliittisen aktivismin aikakautena. Tuona aikana muun muassa painetun median rajoituksia ja sensuurilakeja lievennettiin, mikä osoittautui tärkeäksi queer-yhteisöjen ja järjestöjen muodostumiselle sekä queer-aiheita käsittelevän printtimedian levittämiseksi. (Marhoefer 2015, 39; Beachy 2014, 164–165; Beachy 2010, 820.) Vuosina 1924–1933 ilmestynyt *Die Freundin* oli laajalevikkoinen ja pitkäikäinen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien naisten lehti, jossa oli oma transsukupuolisille lukijoille suunnattu osionsa. Lehdessä julkaistut transaiheiset tekstit olivat pääsääntöisesti lukijoiden itsensä kirjoittamia. Käsiteltävä aineisto valikoitui tutkimukseni kohteeksi aikakauden suhteellisen edistyneisyyden vuoksi.

Lähteiden ulkokohtaisuus, tulkinnallinen epämääräisyys ja huono saatavuus muodostavat haasteen queer-historialle. Ulkokohtaisuudella viitataan siihen, miten seksuaali- ja

sukupuolivähemmistöt eivät ole aina saaneet kuvailla elämänsä ja kokemuksiaan itse. Muut ovat kirjoittaneet heistä esimerkiksi lääketieteen ja oikeusjärjestelmän tarkoituksiin, usein myös asenteellisesti. Epämääräisyyttä sen sijaan aiheuttaa erilaisten käsitteiden puute. Esimerkiksi ”sodomia”-sana saattoi toisinaan merkitä homoseksuaalisuutta, mutta sillä tarkoitettiin myös kaikkea lisääntymiseen tähtäämätöntä seksiä ja seksuaalisia akteja (Britannica (2024, April 19). *sodomy*). Tästä syystä lähteissä käytetyt sanavalinnat eivät välttämättä kerro todellisuudesta riittävästi. Toisaalta queer-teemoja käsittelevää materiaalia ei ole aina saanut tuottaa tai levittää vapaasti. Vaikka sensuuri oli Weimarin tasavallan aikana verraten sallivaa, queer-yhteisön lehdet eivät välttyneet syytöksiltä ”töryn ja roskan” (saks. *Schmutz und Schund*) levittämisestä ja ”nuorison viettelemisestä homoseksuaalisuuden poluille” (Marhoefer 2015, 68–71). ”Törkyä” olivat kaikki julkaisut, joissa oli joko eksplisiittisen seksuaalista sisältöä tai tietoa seksistä, seksuaalisuudesta ja sukupuoli-identiteeteistä. *Die Freundin* -lehden julkaisijat joutuivat tämän vuoksi toistuvasti sensuurilautakuntien puhutteluun. Sensuuriviranomaisten tutkinnassa ollessaan lehti saattoi olla ilmestymättä pisimmillään vuoden verran. (Herrn 2016, 233.)

Tutkimani tekstit ovat transihmisten näkökulmasta kirjoitettuja ja käsittelevät monin tavoin transihmisenä elämistä kyseisellä aikakaudella. Toisaalta kirjoittajakunta oli vahvan keskiluokkaista, ja lehdissä vahvistettiin aikakaudelle tyypillisiä kunniallisuuskäsityksiä. Tämä muodostaa ongelman. Vaikka tekstit

ovatkin aidosti transsukupuolisten keskinäistä keskustelua, ne eivät sisällä koko sukupuolivähemmistöjen kirjoja, eivätkä niiden sisältämät äännet ole yhteisön sisällä kovin moninaisia. Yhteisö oli hanakka sulkemaan ulkopuolelle niitä, jotka eivät vastanneet keskiluokkaisia kunniallisuuskäsityksiä. Esimerkiksi seksityötä tehneiden, köyhien ja rikoksiin syyllistyneiden transihmisten äännet eivät aineistossa kuulu.

Silloin tällöin lehdissä julkaistiin myös cissukupuolisten kirjoittamia tekstejä, jotka oli suunnattu transihmisille. Niiden kirjoittajat saattoivat olla esimerkiksi lääkäreitä tai transihmisten läheisiä. Olen rajannut ne pois artikkelista, jotta tutkimukseni perustuisi yksinomaan transihmisten kertomuksiin. Haluan korostaa nimenomaan transsukupuolisten ihmisten omia kokemuksia. Tekstien käännökset saksasta suomeen ovat omiani.

Tutkimukseni sijoittuu trans- ja historian tutkimuksen kentälle ja erityisesti queer-historian traditioon. Queer-historia käyttää queerin käsitettä kriittisenä tarkastelukulmana ja tutkii siten seksuaalisuuden ja sukupuolen normien haastamista. Lähtökohdaksen queer-historia ei kuitenkaan ota nykyaikaisia identiteettejä, vaan pyrkii lähestymään queeriä omassa kontekstissaan. (Kunzel 2018, 1565; Doan 2013, 6–9.) Käytän queeria historiallisen tarkastelukulman lisäksi yläkäsitteenä, joka viittaa sukupuolen- ja seksuaalisuuden moninaisuuden eri muotoihin. Hyödynnän artikkelissani historioitsija Rainer Herrnin tutkimusta varhaisen seksologian näkökulmista transsukupuolisuuteen. Teos on julkaistu nimellä *Schnittmuster des Geschlechts* (2005). Herrn keskittyy kyseisessä tutkimuk-

nessa erityisesti lääketieteeseen, ja sen vuoksi hahmotan sen suureksi heikkoudeksi ulko-kohtaisuuden. Vaikka Herrn ei ensisijaisesti pyri tuomaan teoksessa esiin transihmisten omia kertomuksia ja näkökulmia, perusteellinen selvitys aikakauden transhoidoista on osoittautunut tutkimukseni kannalta hyödylliseksi. Tieto siitä, minkälaisia aikakauden lääketieteelliset korjaushoidot olivat, auttaa vahvistamaan käsitystä pukeutumisen ja vaatteiden merkityksestä transitoitumisen keinona. Transitoituminen tarkoittaa yhdestä sukupuoliroolista toiseen siirtymistä.

Käsittelen valikoimiani tekstejä *dysforian* ja *euforian* käsitteiden kautta. Yksinkertaisuudessaan dysforia tarkoittaa henkilön syntymässä määritellyn sukupuolen ja hänen sukupuoli-kokemuksensa aiheuttamaa ristiriitaa ja sen synnyttämää pahoinvointia. Dysforiaa voi aiheuttaa esimerkiksi väärinsukupuolittaminen, syntymässä määriteltyyn sukupuoleen yhdistettävät puhettavat, sanat, vaatteet ja kehonosat. Euforia puolestaan koetaan dysforian vastinparina, ja siihen puolestaan liitetään vapautuneisuuden, validoinnin, helpotuksen ja ilon tunteita. Onkin huomattava, kuinka tänäkin päivänä kuvaukset kehodysoforiasta sekä sen vastakohtana koetusta euforiasta ovat erilaisten transsukupuolisuutta koskevien narratiivien ytimessä. (Esim. Prosser 1998; Kondelin 2018, 16; Beischel, ym. 2022; Jacobsen & Devor 2022.) Dysforian ja euforian käsitteitä ei 1920-luvun teksteissä ole sellaisenaan, mutta niiden taustalla vaikuttavat tilanteet ja ilmiöt ovat tunnistettavia transsukupuolisille lukijoille, kuten itselleni. Nykyaikaisten käsitteiden käyttö helpottaa

transihmisten kokemusten avaamista nykylukijoille. Käytän transihmisten näkökulmaa näihin käsitteisiin, jotta tutkimukseni pysyy mahdollisimman ymmärrettävänä erityisesti transihmisille. Toivon artikkelin voivan selvittää kuvaa siitä, millä tavoin transihmiset ovat käyttäneet vaatteita ja pukeutumista keinona ilmaista sukupuoltaan. Tärkeää on myös kysyä, mitä he siitä ajattelivat.

Transtutkimuksen kentällä dysforian ja euforian käsitteistä, sekä tutkimistani lehdistä on kirjoitettu aikaisemmin. Esimerkiksi Herrn on käynyt tutkimuksessaan yleisemmällä tasolla läpi *Das 3. Geschlecht* -lehden sisältöä. Laurie Marhoefer puolestaan on kirjoittanut naisista kiinnostuneiden naisten lukutottumuksista ja niiden merkityksestä aikakauden Saksan queer-yhteisöille. Marhoefer argumentoi, että 1920-luvulla lesboidentiteetti syntyi osittain lukijuuden kautta. (Marhoefer 2015, 70.) Tämä on totta myös transihmisten kohdalla. Lehtiin kirjoittaneet transihmiset mainitsivat useaan otteeseen niiden tärkeyden heidän minäkuvansa kannalta. Niiden kerrottiin myös luovan yhteisöllisyyden tunnetta, vaikka fyysinen välimatka muihin transihmisiin olisi ollut pitkäkin.

Sekä Herrn että Marhoefer kirjoittavat yhteisöllisyydestä, kun taas itse lähestyn aihetta yksilön pukeutumisen näkökulmasta. Yksilön sukupuolenkorjaus on aina henkilökohtainen matka, vaikka siihen saisikin yhteisön tuen. 1920-luvun korjaushoitojen alkeellisuuden vuoksi niiden paikan transitoitumisen prosessissa ottivat vaatteet ja pukeutuminen. Siksi hahmotan aiheen merkityksellisenä transtutkimuksessa ja erityisesti historialli-

sessä yhteydessä. Nykyaikana korjaushoidot määrittävät transkokemuksia koskevia narratiiveja, eivätkä syyttä. Tässä artikkelissa asemin vaatteen ja pukeutumisen prosessin paikalle, jolla nykyaikaisessa transkeskustelussa ovat esimerkiksi hormonihoito ja kirurgiset toimenpiteet. Itse näen ne lähdeaineistossa yhtä merkityksellisinä, eivätkä ne suinkaan ole menettäneet merkitystään.

Sukupuolirooleja rikkovaa pukeutumista on käsitellyt Katie Sutton. *Masculine Woman in Weimar Germany*-teoksessaan (Sutton 2011) hän erittelee sukupuolirooleja rikkovien naisten olemassaoloa ja representaatioita 1920-luvun Saksassa. Sutton on kirjoittanut myös transihmisten oikeudellisesta asemasta 1920-luvun Saksassa. Vaikka hän ei keskity transsukupuolisten pukeutumiseen yksinään ja sinänsä, hänen työnsä tarjoaa hyödyllistä tietoa paheksutusta pukeutumisesta. Paheksutulla pukeutumisella tarkoitan myös transihmisten pukeutumista, sillä se oli 1920-luvun Saksassa luvanvaraista ja vastustusta herättävää.

Ensimmäinen tieteellinen tutkimus nimenomaan transsukupuolisuudesta oli seksologi Magnus Hirschfeldin (1868–1935) vuonna 1910 julkaisema *Die Transvestiten – Der Erotische Verkleidungstrieb*. Teos sisältää 18 transihmisen omin sanoin ilmaisemaa kertomusta sukupuoli-identiteeteistään, niitä koskevista tuntemuksistaan ja kokemuksistaan. Ennen tutkimuksen julkaisua transsukupuolisuutta ei tunnettu omana ilmiönään, vaan sitä pidettiin yhtenä homoseksuaalisuuden ilmenemismuodoista.

Hirschfeldin tutkimus vakiinnutti sanan

transvestiitti koskemaan ilmiötä, joka nykyisin tunnetaan transsukupuolisuuden nimellä. Samalla hän määritteli transkokemuksen ytimeksi nimenomaan vaatetuksen ja ”pakotavan tarpeen elää sen sukupuolen vaatteissa, joka ei vastaa ruumiillista sukupuolta” (Herrn 2005, 54). Siten ”transvestismissä” oli ensisijaisesti kyse pysyvästä, pukeutumisen ohittavasta sukupuoli-identiteetistä, eikä ainoastaan pukeutumisesta itsestään. Toisaalta pukeutuminen toimintana on kirjoitettu sisään transvestiitti-sanaan (lat. *vestire*, pukeutua, vaatettaa). Muita sukupuoli vähemmistöjä kuvaavia käsitteitä ei toisaalta ollut, joten transvestiiteiksi 1920-luvulla itseään kutsuneiden kirjo oli tosiasiaa hyvin laaja (Marhoefer 2015, 55–57).

Käytän itse nykyaikaista *transsukupuolisuuden* käsitettä, sillä se kertoo nykylukijalle selkeämmin, mitä ”transvestismilla” 1920-luvulla ainakin pääsääntöisesti tarkoitettiin. Nykyään transvestiiteiksi määritellään henkilöt, joilla on tarve ilmentää toista sukupuolta pukeutumalla ja meikkaamalla. Transvestiittien ajatellaan kuitenkin olevan pääosin tyytyväisiä syntymässä määriteltyyn sukupuoleensa. Heistä suuri osa on miehiä, jotka ilmentävät feminiinisyyttä itsessään pukeutumisen kautta. Transvestiitit kuuluvat myös sukupuoli vähemmistöön. (Trasek ry, 2024.)

Transsukupuolisuus Weimarin tasavallassa

Saksan keisarikunnasta tuli ensimmäisen maailmansodan päätyttyä Saksan tasavalta.

Historiallinen aikakausi maailmansotien välissä tunnetaan Weimarin tasavallan aikana. Aikakautta leimasivat poliittisten ääripäiden kärjistyminen ja taloudellispoliittiset kriisit. Toisaalta aikakaudelle ominaisena pidetään myös suhteellista edistysmielisyyttä ja poliittisia uudistuksia. Weimarin tasavallan aikaan ajoitetaan tyyppillisesti länsimaisen queer-aktivismin synty, kun seksuaalisuudeltaan ja sukupuoleltaan marginalisoidut ihmiset alkoivat uudessa, demokraattisessa ympäristössä edistää ihmisoikeuksiaan. (Marhoefer 2015, 8–10.)

Ensimmäiset sukupuolenkorjaushoidot toteutettiin Saksassa transnaisille 1920-luvun alussa. Niistä ensimmäiset olivat kivesten poistoleikkauksia. Tästä huolimatta korjaushoitujen tarpeen katsottiin edelleen olevan ”äärimmäistä transvestismia”, ja sosiaalisen sukupuolenkorjauksen ”riittävän” useimmille transihmisille. (Herrn 2005, 167–184.) Magnus Hirschfeld luonnehtikin kehodysforiaa vuonna 1926 seuraavasti: ”Vahvimmat transvestismin muodot löydämme niiltä yksilöiltä, jotka eivät halua muuttaa ainoastaan ihmisen luomaa-, vaan myös synnyinasuaan toista sukupuolta vastaavaksi.” Hän myös määritteli suurimmiksi kehodysforian lähteiksi kehon sukupuolittuneet piirteet, kuten sisäiset ja ulkoiset sukuelimet. (Herrn 2005, 184.)

Dysforian hoidoksi ei pääsääntöisesti suositeltu hormoneja tai kirurgiaa, vaan ensisijaisesti vaatteita ja omalta tuntuvan sukupuoliroolin noudattamista. 1920-luvun keskivaiheilta tunnetaan kuitenkin joitakin tapauksia, joissa transihmiset olivat yrittäneet suorittaa korjauskirurgiaa itselleen vahingoit-

tamalla tai leikkaamalla rintansa tai sukuelimensä kokonaan irti (Herrn 2005, 175–180). Tietoisuus tapauksista loi mahdollisesti suurempaa painetta alkaa kehittää myös lääketieteellisiä, sukupuolta vahvistavia, hoitoja. Keskustelu todistaa ainakin joidenkin lääkäreiden ymmärtäneen hoitojen ja sukupuolenkorjauksen tarpeellisuuden. Vaikuttaa siltä, että ainakin jotkut heistä pitivät hoitojen tarvetta äärimmäisenä ja harvinaisena. (Herrn 2005, 254.) Huomiota herättää, kuinka *Die Freundin*- ja *Das 3. Geschlecht* -lehdissä korjaushoitoihin liittyvät kokemukset ja toiveet loistavat poissaolollaan. On tosin kysyttävä, olisiko lehtikirjoitus ollutkaan oikea alusta kehodysforian käsittelyyn. Queer-lehtien sensuuri oli jo valmiiksi tiukkaa, joten kehodysforiaa ja ruumiinosia käsitteleviä tekstejä ei ole välttämättä julkaistu sen takia. Tästä syystä aikansa kontekstissa pukeutumiseen viittaava transvestiittisana on osuva ottaen huomioon vaatetuksen tärkeyden transihmisille.

Eräs tärkeimmistä transihmisten elämään vaikuttaneista järjestelmistä Weimarin tasavallan aikana oli niin sanottu ”translupa” (*Transvestitenschein*). Transluvat olivat pieniä kuvallisia kortteja, joista kävi ilmi kantajan olevan poliisin tiedossa oleva transihminen. Kortin haltijaa ei saanut pidättää ”vastakkaisen sukupuolen” vaatteisiin pukeutumisen perusteella. Lisäksi myönnettiin niin sanottuja ”transpasseja”. Ne olivat tavallisia passeja, joissa oli kääntöpuolella maininta henkilölle myönnetystä transluvasta. Transluvan hakemiseen vaadittiin lääkärin suositus, ja luvan saanti oli usein hidasta ja hankalaa. Suositusta ei välttämättä myönnetty. Translupahake-

mus tehtiin poliisille. Poliisi ei kuitenkaan näyttäytynyt transihmisten silmissä ystävänä. *Die Freundin*-lehden keskusteluista käykin ilmi transihmisten vältelleen aktiivisesti paikkoja, joissa poliiseja näkyi. Tästä huolimatta lupia haettiin ja myönnettiin kaikissa Saksan suurimmissa kaupungeissa, eniten Berliinissä. (*Die Freundin* 7.8.1929. ”Transvestitismus und Polizei”; Sutton 2012, 345; Jander 2019.)

Translupien kautta transihmiset saavuttivat Saksassa jonkinlaisen virallisen aseman. 1900-luvun alkupuolen Saksassa ”ristiinpukeutuminen” oli lain nojalla kiellettyä, jolloin sitä käsiteltiin rikosoikeudellisesta näkökulmasta seksuaalirikoksiin kuuluvana rikkomuksena. ”Ristiinpukeutujiksi” hahmotettiin pääsääntöisesti miesoletetut henkilöt naisten vaatteissa ja toiminnan katsottiin liittyvän miesten väliseen seksityöhön. Rangaistukseksi saattoi saada 150 markan sakon tai korkeintaan kuusi viikkoa vankeutta. Weimarin tasavallan seksuaalipolitiikkaa voidaankin parhaiten luonnehtia kompromissiksi queeriyden hyväksynnän ja normatiivisuuden välillä. Se tarjosi vapauksia joillekin, mutta myös rajoitti vähintään yhtä monia. Se myös sai äkillisen ja väkivaltaisen lopun natsien noustessa valtaan. (Marhoefer 2015, 20–26.)

Translupien mahdollisuus helpotti sukupuolenkorjausta, sillä luvanhaltijan ei tarvinnut pelätä pidätetyksi joutumista. Translupa maksoi 50 markkaa vuonna 1929. Luvansaantia edeltäneet tutkimukset ja myös virallinen nimenmuutos maksoivat 150 markkaa. Tutkimukset suoritettiin usein Magnus Hirschfeldin perustamassa Seksuaalitieteiden instituutissa (*Institut für Sexualwissenschaften*). Samana

vuonna Saksan keskimääräinen täysipäiväisen työntekijän kuukausipalkka oli 176 markkaa kuukaudessa. Yhteenlaskettuna tutkimusten hinnan kanssa translupa maksoi yli kuukauden palkan. (Jander 2019; Weidenbach 2021.)

Sukupuolen korjaaminen nähtiin transihmisten keskuudessa pitkälti sosiaalisena toimenpiteenä, jonka keskiössä oli pukeutuminen. Valtaosa lehtiin kirjoittaneista transihmisistä kertoi elävänsä todellisessa sukupuolestaan vain osan ajastaan. He saattoivat kertoa käyvänsä töissä syntymässä määritellyn sukupuolensa roolissa, kun taas vapaa-ajallaan he pukeutuivat identiteettinsä mukaiseen asuun joko yksin tai luotetun läheisen seurassa. Jotkut kuitenkin kertoivat elävänsä omassa sukupuolestaan täysipäiväisesti.

Vaatteet sukupuoli-identiteetin rakennuspalasina

Vaikka sukupuolta vahvistettiin ruumiinosia muokkaamalla, liittyivät 1920-luvulla vaatteet vielä oleellisemmin sukupuolen ilmaisemiseen. Tätä käsitystä vahvistaa edellä mainitsemani tieto siitä, että ensisijaiseksi hoidoksi dysforiaan suositeltiin pukeutumista. Sukupuolihistoriaan erikoistunut etnologian tutkija Arja Turunen kirjoittaa vaatteilla itsensä ilmaisemisesta seuraavasti:

Tutkittaessa pukeutumista ruumiillisuuden näkökulmasta pukeutuminen ei ole pelkkää pintaa ja yksinomaan funktionaalista toimintaa, joka peittää ruumista lämmön, säädyllyisyyden tai mukavuuden vuoksi, vaan tapa artikuloida ruumis

kulttuurisesti. Pukeutuminen ei tällöin vain heijasta luonnollista ruumista tai identiteettiä, tai ole maski, jonka alle aito identiteetti tai ruumis peittyi, vaan antaa ruumiille merkityksiä, joita sillä itsessään ei olisi. (Turunen 2011, 44–45.)

Turusen ajattelua soveltaen vaatteet voi tulkita materiaalisiksi sukupuoli-identiteetin ilmentäjiksi. Hän lähestyy niitä dress-käsitteen kautta, jonka käyttöön ovat vaikuttaneet erityisesti Joanne B. Eicher ja Mary-ellen Roach-Higgins. Turunen määrittelee pukeutumisen Eicherin ja Roach-Higginsin tavoin siten, ettei pukeutuminen rajoitu ainoastaan vaatteisiin. Tutkijat määrittelevät pukeutuneen ihmisen kokonaishahmoksi (gestalt), johon kuuluvat vaatteiden lisäksi kampaukset, meikki, parfyymi ja asusteet. He myös käsittävät pukeutumisen non-verbaaliseksi viestinnäksi. Itse pidän tätä näkökulmaa oman tutkimukseni kannalta hyödyllisenä. (Turunen 2011, 43.)

Aineistossani transihmiset kertoivat usein ”todellisen minänsä” tulleen heidän sukupuoli-identiteettiään heijastavan vaatetuksen kautta esille, kun taas syntymässä määritellyn sukupuolen vaatteet tuntuivat valheelliselta naamiolta. Turunen (2011) huomauttaa, ettei vaatteiden erityislaadua esineinä, viestinnällisinä elementteinä tai identiteetin muodostajana tai sen osana ole tarpeeksi tutkittu. Parhaiten omaan tutkimuskysymykseeni vastaa vaatteiden tarkastelu identiteetin muodostajina ja osasina. Niitä voi tarkastella myös viestinnällisinä elementteinä, sillä niiden kautta transihmiset saattoivat ilmaista todellista sukupuoli-identiteettiään, ja vaatteet myös viestivät ulkopuolisille kantajansa sukupuolesta.

Turunen kirjoittaa pukeutumisen historiasta myös ”vastustuksen historiana” viittaten samalla brittiläiseen pukeutumistutkija Aileen Ribeiroon. Ribeiroon teoksessa *Dress and Morality* (1986) kerrotaan naisten housujen käytöstä sen kohtaaman vastustuksen kautta (Turunen 2011, 16). Tämän voi sitoa myös transhistoriaan, sillä pelkkä transihmistien olemassaolo herättää yhä tänä päivänäkin vastustusta. ”Ristiinpukeutuminen” on myös ollut monessa maassa laitonta, ja 1920-luvun Saksassakin se oli luvanvaraista. Historioitsija Katie Suttonin mukaan maskuliinisesti pukeutuvia naisia stereotyyppiteltiin Weimarin tasavallan aikana monin tavoin, mutta stereotyyppien ”säädetyttömyyttä” ohjasivat useasti homoseksuaalisuuteen liittyvät mielikuvat. Nämä mielikuvat tuottivat niin ikään vastustusta. (Sutton 2011, 94–95.) Transihmisiin kohdistuva vastustus on muiden kieltämistä, mutta itse tulkitsen vastustamista myös aktiivisena vastarintana. Tällöin se lähtee transihmisistä ja kohdistuu heidän vastustajiinsa. Oman itsensä toteuttaminen ympäristössä, joka pyrkii rajoittamaan transihmistien olemassaoloa, on aktiivista vastarintaa. Turusen mukaan muodin tarinat antavat usein kuvan konsensuksesta, vaikka muoti ja pukeutuminen ovat herättäneet paljon keskustelua ja jopa kiistoja (Turunen 2011, 41). Toisaalta lähdeaineistossani korostetaan normatiivista sukupuolen ilmaisua ja transitoituminen puolestaan viittasi yhdestä sukupuoliroolista toiseen siirtymiseen.

Transihmiset myös kokivat kehodysforiaa ja kaipasivat siihen lievitystä. Tämä ilmeni esimerkiksi korjaushoitojen tarpeellisuuden tun-

nistamisena, mutta myös tavoitteena kehittää transihmisille lääketieteellistä sukupuolenkorjausta. Samoin lääkäreiden huoli transihmisten itsetuhoisuudesta osoittaa ihmiskehon olleen osa aikakauden käsitystä sukupuolen muodostumisesta. Vaatetuksen takia trans- ja ciskehojen erilaisuus ei välttämättä koskaan tullut ilmi. Sukupuolen ulkoisena merkinä vaatetus riitti kertomaan ulkopuolisille sen, mihin sukupuolikategoriaan heidän tulisi näkemänsä henkilö asettaa. (Herrn 2005, 175–182; Mak 2012, 25.) Toisaalta transihmiset itse kirjoittivat muustakin kuin dysforiasta, sillä tekstien aiheet olivat erittäin moninaisia. Läheskään kaikissa teksteissä ei käsitelty pelkästään dysforiaa tai euforiaa. Transihmiset kertoivat arjestaan, läheistensä reaktioista kaapista ulos tulemiseen sekä toisaalta myös kritisoivat yhteiskuntaa sen cisnormatiivisuudesta ja transfobiasta.¹ He pyrkivät neuvomaan toisiaan paitsi pukeutumisessa, myös pysymään turvassa esimerkiksi poliisilta ja muilta vihamielisistä koetuilta tahoilta.

Pukeutuminen oli kuitenkin ensisijainen ja helpoin keino transiitioitua ja siten lievittää dysforiaa. Tämä tulee ilmi transihmisten kirjoittamissa teksteissä, joissa he keskustelivat laittautumisen, vaatteiden ja harrastusten, kuten käsitöiden, merkityksestä itselleen. Esimerkiksi Ruth-niminen transnainen kirjoitti vuonna 1927 *Die Freundin* -lehteen päättäneensä jo teini-ikäisenä, että ryhtyisi aikuisena ”elämään naisten vaatteissa” (*Die Freundin* 30.5.1927, Ruth. ”Meinungsaustausch”). Samoin W.B.-nimimerkillä esiintynyt transnainen kertoi joskus itkeneensä joutuessaan pukeutumaan miesten vaatteisiin.

Lisäksi hän kertoi kadehtivansa muita naisia heidän leningeistään, hatuistaan ja pitkistä hiuksistaan. (*Die Freundin* 16.5.1927, W.B. ”Meinungsaustausch”). Dolly-niminen transnainen puolestaan kirjoitti seuraavasti:

Me transvestiitit olemme naisia! Sielumme ovat naisen, tunteemme ovat naisen, olemme syntyneet naisiksi – ja silti meidät pakotetaan valitsevien kulttuuri- ja siveysääntöjen mukaisesti pukeutumaan miesten vaatteisiin, koska ruumiilliset sukupuolipiirteemme ovat miehisiä. (*Die Freundin* 16.5.1927, Dolly, ”Meinungsaustausch”).

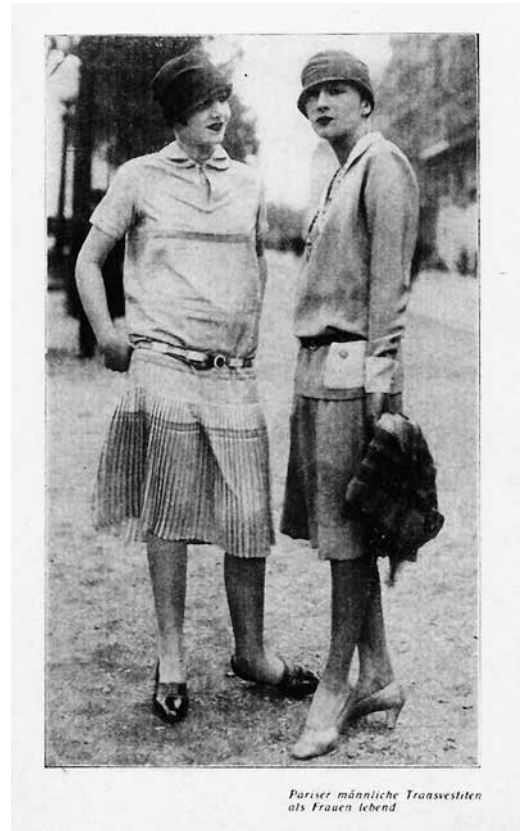
Jonkin vaatekappaleen pukeminen päälle ensimmäistä kertaa näyttäytyi usein merkittävänä kokemuksena sukupuoli-identiteetin ymmärtämisen kannalta. Myös transihmisten keskuudessa ajatukset sukupuolesta olivat monin tavoin varsin normatiivisia ja esimerkiksi sukupuoliroolit hahmotettiin synnynnäisinä ominaisuuksina. Monille aikakauden transihmisille tämä toimi merkinä heidän oman sukupuoli-identiteettinsä luonnollisuudesta. He hahmottivat transsukupuolisuutensa vahvasti synnynnäisenä ominaisuutena myös sen kautta, mikä sukupuolirooli tuntui heille itselleen luonnolliselta ja hyvältä. Toistuvasti myös mieltymys sukupuoli-identiteetin mukaisiin vaatteisiin ymmärrettiin synnynnäiseksi ominaisuudeksi. Esimerkiksi Dollyn teksti viittaa tämänkaltaiseen ajatteluun. Myös Katie Sutton tuo esille sen, kuinka maskuliinisuus määriteltiin naisista kiinnostuneiden naisten välisessä keskustelussa sisäsyntyiseksi piirteeksi monille homoseksuaalisille naisille. (Sutton 2011, 101.) Tämä vahvistaa käsitystä-

ni siitä, että sukupuoliroolit liittyivät vahvasti siihen, miten myös sukupuolivähemmistöt käsittivät pukeutumisen ja sen roolin omassa elämässään.

Dysforiaan ja euforiaan liittyviä kokemuksia käsiteltiin teksteissä ensisijaisesti vaatteiden, hiusten ja erilaisten sukupuolitettavien aktiviteettien kautta. Toistuvia elementtejä transnaisten teksteissä olivat esimerkiksi käsittöiden tekeminen, soitinten soittaminen ja tanssiminen. Transihmiset myös kertoivat toistuvasti kadehtivansa cissukupuolisia näiden vaatteista ja kampauksista sekä sukupuolirooleista, joita he toteuttivat. Ulkopuolisen maailman cisnormatiivisuutta taas kritisoitiin ehdottamalla, että cissukupuoliset veloitettaisiin pukeutumaan väärän sukupuolen vaatteisiin (esim. *Die Freundin* 16.5.1927, Dolly).

Sosiologi Joanne Entwistlen mukaan vaatteet ja muoti muovaavat ruumista sosiaalisesti, ja transihmisten keskinäinen pukeutumiskeskustelu voidaan myös ymmärtää näin. Nykyisinkin transihmisten pukeutumiseensa kohdistamaa muutosta nimitetään usein ”sosiaalisesti transitioksi”. Tämä tarkoittaa nimenomaan sitä, miten vaatteet muuttavat transihmisten olemassaoloa hänelle oikeaan suuntaan. Entwistle määrittelee pukeutumisen tilannesidonnaiseksi, aktiiviseksi tekemiseksi, joka antaa ruumiille identiteetin sekä merkityksiä. (Entwistle 2000, 1–4, 238; Entwistle 2001, 34–35; ks. myös Turunen 2011, 45.) Lähdeaineistoani on mahdollista lukea tästä näkökulmasta.

Vaatteiden merkityksestä kertoo, kuinka jotkut transnaiset kirjoittivat 1920-luvulla ”modernin muodin” olleen heille liian mas-

Pariser männliche Transvestiten als Frauen lebend

Lehden kuvatekstissä ”pariisilaiset miespuoliset transvestiitit elävät naisina”. *Das 3. Geschlecht* n:o 1, 5/1930. Magnus Hirschfeld-Gesellschaft e.V.

kuliinista ja siksi epämukavaa. ”Naisen maskulinisaatio” (*Vermännlichung der Frau*) oli keskeinen ensimmäisen maailmansodan jälkeisen Saksan naiskuvastoon liittyvä fraasi. Naisten muoti muuttui 1920-luvulla merkittävästi. Eräs sitkeimmistä 1920-lukuun liit-

Männlicher Transvestit der sich unauffällig als Frau in der Öffentlichkeit bewegt

Weiblicher Transvestit als Sportsmann

Männlicher Transvestit als Frau lebend

Alkuperäisten kuvatekstien mukaan kuvissa esiintyvät "Miespuolinen transvestiitti, joka liikkuu huomaamattomasti naisena julkisella paikalla", "Naispuolinen transvestiitti urheilijana" ja "Naisena elävä miespuolinen transvestiitti". Das 3. Geschlecht n:o 1, 5/1930. Magnus Hirschfeld-Gesellschaft e.V.

tyivistä kulttuurisista kuvista on korostetun maskuliinisena pidetty, lyhythiuksinen, tupa-koiva nainen lyhyessä, mutta vartalon kurveja korostamattomassa hameessa ja kellohatussa. Usein tätä arkkityyppiä kutsutaan "uudeksi naiseksi". (Sutton 2011, 1–24, 26–30.) Transnaiset eivät olleet tämän asetelman ulkopuolella. Vuosikymmentä tai kahta aikaisemmin suositut tyylit tuntuivat feminiinisemmiltä, ja siksi moni transnainen ilmaisi samastuvansa niihin voimakkaammin. Lehtiin lähetettyjen

kuvien perusteella transnaiset eivät kuitenkaan yksinomaan pukeutuneet vanhoihin vaatteisiin, vaan valokuvissa esiintyvien henkilöiden vaatetus on pääasiassa aikakaudelle ominaista. Sekä kuvissa 1 että 2 reunoilla olevat henkilöt ovat aikakauden muodin mukaan pukeutuneita transnaisia. Toisaalta aikaisempaa androgyynisemmät kauneushanteet mahdollistivat helpomman sulautumisen cissukupuoisten joukkoon. (Sutton 2011, 26–30.)

Kokonaisuutena katsoen sukupuoliroolit säilyivät suhteellisen jähmeinä myös pukeutumisen näkökulmasta. Esimerkiksi lyhythiukaisia naisia saatettiin valtaväestön mediassa pilkata rappiollisiksi ja ”miesten näköisiksi”. Lievimmillään uusi sukupuolirooleja sotkeva muoti aiheutti vilkasta keskustelua. Korostetun maskuliinisena pidetty ”uusi nainen” aiheutti niin paljon keskustelua, että se muodostui kliseeksi jo syntyessään 1920-luvulla (Sutton 2011, 26–30). Marhoeferin mukaan sosiaalidemokraattisessa *Vorwärts*-lehdessä paasitukkaisia tupakoivia naisia kuvailtiin vallankumouksellisiksi ja edelläkävijöiksi. *Die Freundin*-lehdessä tähän tartuttiin huomauttamalla, että androgyyninen muoti saattoi mahdollistaa queer-naisille ja transmiehille aikaisempaa vapaampaa itseilmaisua. Artikkelin kirjoittajat myös väittivät vallankumouksen kohdistuneen ”perinteiden diktatuuriin” ja vanhempiansa sukupolven ihanteiden joutavan sen myötä romukoppaan. Siten pienetkin eroavaisuudet aikaisempiin tyylihin tuntuivat monin tavoin järisyttäviltä. (Marhoefer 2015, 29–30; 61; Sutton 2011, 26–30.)

Transihmisten olemassaoloa ja itseilmainsun tapoja ei kuitenkaan voi täysin pelkistää valtavirtaisiin muoti-ilmiöihin. Esimerkiksi transnaiset eivät ainakaan mainitse käyttäneensä naisten housuja, vaan he kirjoittavat nimenomaan hameista ja mekoista. Housujen miellyttävyydestä puolestaan kirjoittaa aineiston ainoa transmies. Kuvan 2 keskimäisen henkilön pukeutuminen oli lehtien kuvituksesta päätellen transmiehille tyyppilistä, ja hän on pukeutunut huomattavasti

keskimääräistä ”uutta naista” maskuliinemmin. Transihmiset myös kohtasivat pukeutumisensa vuoksi sellaisia ongelmia, joita cissukupuoliset queer-yhteisön jäsenet eivät kohdanneet. (Marhoefer 2015, 61.) Esimerkiksi *Das 3. Geschlecht*-lehden toimituksessa kuvateksteihin kirjoitettiin varsin suorasukaisia ja ajoittain jopa halventavia kommentteja siitä, olivatko kuvien henkilöt hyvin pukeutuneita vai eivät, tai sulautuivatko he cissukupuolisten joukkoon luontevasti. Toisaalta lehdessä olevan kuvituksen ohkeen sisällytetty ohjeistus saattoi toimia transihmisten turvallisuutta parantavana tekijänä, mikäli kuvista otti mallia omaan pukeutumiseensa. (Marhoefer 2015, 59; Halberstam 2005, 43; Bakker ym. 2020, 40–45.)

Sukupuoliroolien jähmeys suojasi transihmisiä, sillä suurimmalle osalle aikalaisista olisi ollut täysin ennenkuulumatonta tietoisesti kohdata transihminen. Siksi mahdollisimman normatiivinen pukeutuminen auttoi sulautumaan cissukupuolisten joukkoon. Tämä oli tärkeää, sillä sulautuminen piti heidät suojassa niin vihamielisten tahojen hyökkäyksiltä kuin virkavallalta. Tähän viitattiinkin sanalla ”huomaamattomuus”. Saksankielinen sana ”*unauffällig*” viittaa ensisijaisesti tavanomaisuuteen eli johonkin sellaiseen, joka ei pistä silmään.² Sen tärkeydestä transihmiset keskustelivat lehdissä toistuvasti. Kirjoituksista päätellen ”huomaamattomuus” vaikutti tuottavan heille euforian tunnetta sekä olevan henkilökohtaisella tasolla tärkeä olemassaolon tapa.

”Siunattua oli riisua naamio” – Euforian ja dysforian kuvaukset transihmisten kirjoituksissa

Seuraavaksi siirryn erittelemään yksityiskoh- taisemmin kolmea esimerkkitekstiä, joissa transihmiset kertovat suhteestaan pukeutu- miseen ja vaatteisiin. Näissä teksteissä vaatteet näyttäytyvät selkeinä sukupuoli-identiteetin osasina ja euforian tuottajina, ja ne myös an- tavat uusia merkityksiä ruumiille. Ruumis it- sessään on usein dysforiaa aiheuttava tekijä, mutta vaatteet esitetään aineistossani euforiaa tuottavina. Pukeutuessa ruumiin fysiologia ei kuitenkaan muutu. Vaatteiden vaikutus sii- hen, miten ihminen nähdään, on siis ilmei- nen. Anna Niiranen toteaa artikkelissaan vaat- teiden merkitysten ja vaatimusten vaihtuvan yksilön eri elämänvaiheissa. (Niiranen 2019, 205). Myös transitioituminen voidaan nähdä uutena elämänvaiheena ja yksilöllisenä tar- peena, johon sopiviksi vaatteet mukautetaan. Tämä ei millään muotoa tarkoita keinotekoi- suutta, vaan transihmisten tapauksessa kyse on nimenomaan autenttisuudesta.

65-vuotias transnainen A.N. kertoi *Die Freundin* -lehden kirjoituksessaan tärkeästä lapsuusmuistostaan liittyen omaan trans- sukupuolisuuteensa. A.N. muisteli hetkeä, jolloin hän kokeili päälleen tuttavaperheen tyttären takkia ja hattua, ja jäi äidilleen kiin- ni tilanteesta.

Kun uskoin 6–8 naisen olevan syventyneitä kes- kusteluun, livahdin suuren seinäpeilin eteen ja laitoin pikkutytön takin päälleni ja vedin päähä- ni hänen hattunsa. Olin niin ilahtunut näkemäs-

täni, etten huomannut oven takanani avautuvan ja äitini astuvan ulos. Pelästyin kovasti, aloin hävetä, ja kasvoni muuttuivat punaisiksi, kun hän astui lähemmäksi ja kysyi, mitä puuhasin. Minun piti lopettaa heti, minut lähetettiin huo- neeseen ja odotin siellä, tai niin ajattelin, että minua rangaistaisiin myöhemmin. Kun kutsut olivat ohi, äiti otti minut puhutteluun ja kysyi mi- nulta, haluaisinko mieluummin olla tyttö kuin poika. Vihdoin tunnustin hänelle, että olisin paljon mieluummin tyttö. Onnekseni minua ei rangaistu pukeutumisesta, vaan äitini osti run- saasti varusteita pienelle tytölle, ja iltapäivisin hän puki minut kokonaan tytöksi. Muistelen lämmöllä sitä onnea, jota tunsin, kun äitini vei minut peilin eteen ja kun katsoin kuvaani. Näis- tä päivistä lähtien pukeuduin tytöksi aina niin usein ja niin pitkäksi aikaa kuin se vain oli mah- dollista. (*Die Freundin* 4/1929, A.N. ”Lebenslauf eines 65-jährigen Transvestiten”, 24.7.1929.)

Takin ja hatun pukeminen oli hänelle merkit- tävä kokemus. A.N. oli niin lumoutunut peili- kuvastaan, ettei huomannut äitinsä näkevän hänet. Hän odotti rangaistusta, mutta äiti oli- kin ymmärtäväinen ja salli hänen toteuttaa itseään haluamallaan tavalla. A.N:n perhe oli varakas, sillä isä oli nimekäs kölniläinen kauppias, ja porvarillinen kasvuympäristö sal- lonkeineen ja äitien välisine teekutsuineen nä- kyivät voimakkaasti hänen kertomuksessaan. Äidillä oli myös varaa ostaa lapselleen tämän haluamia vaatteita ja tavaroita. Olennaisinta on kuitenkin äidin lempeä ja lapsensa trans- sukupuolisuutta tukeva lähestymistapa. Lap- si ”halusi olla” tyttö, joten hän sai olla tyttö. Tyttöyden toteuttaminen puolestaan tapahtui

vaatteiden, mutta myös käsitöiden opettelun ja tanssimisen kautta. Toisaalta on selkeää, kuinka muodinmukainen pukeutuminen ja naisellisuus pidetyt harrastukset liittyivät keskiluokkaisiin kauneus- ja kunniallisuusihanteisiin. Koruompelu, tanssi ja teekutsut ovat selkeää, varakkaammasta elämästä kertovaa kuvastoa. Pukeutumisen kautta rakennettiin paitsi sukupuolta myös yhteiskuntaluokkaa. On oletettavaa, että kirjoittajat puhuvat ainakin useammin arkimuodista kuin huippumuodista, mutta arkimuodin konventioihin sisältyy sukupuolen lisäksi myös luokkakysymyksiä. Pukeutumista onkin tarkasteltu useimmiten keski- ja yläluokan näkökulmasta. (Niiranen 2019, 207.)

Lapsuusmuisto todisti A.N:n mukaan hänen syntyneen transsukupuolisena, sillä hän oli kiinnostunut naisten ja tyttöjen vaatteista jo varhaislapsuudessaan. Hän ajatteli mieltymyksensä feminiinisyyteen olevan hänelle täysin luonnollista, pysyvää ja sisäsyntyistä. Teksti toimii esimerkkinä edellä läpikäymistäni rakenteista, joissa sukupuoliroolit ja sukupuolen ilmaisu toiminnan kautta kytkeytyivät olennaisesti henkilöiden sukupuoli-identiteettiin. Toisaalta teksti osoittaa transihmisten löytäneen tapoja olla oma itsensä myös aikana, jolloin transsukupuolisuutta ei ilmiönä ymmärretty. Mieltymys vaatteisiin ja omalle sukupuolelle sopivaksi katsottuihin aktiviteetteihin, kuten A.N:n tapauksessa käsitöihin ja tanssimiseen, kertoo hänen sukupuoli-identiteettinsä vankkumattomuudesta. Kokonaisuudessaan julkaistuissa teksteissä normatiivinen sukupuolen ilmaisu näyttäytyi tärkeänä sekä tarjosi monelle tavan kokea itsensä ”oikean-

laiseksi” ja todelliseksi. Näin myös A.N:lle. A.N. oli sinänsä onnellisessa asemassa, että läheisin liittolainen oli hänen oma äitinsä. Teksti ei kuitenkaan kerro, miten A.N. jatkoi itsensä toteuttamista aikuisena.

Tekstissään ”Ensimmäinen ulkoiluni naisena” Hannah Berg kuvaili ensimmäistä kertaa, jolloin hän poistui kotoaan naiseksi pukeutuneena. Berg kuvaili, miltä kävelyretki cissukupuolisen ystävän kanssa tuntui, millaiset vaatteet hänellä oli ja miltä ne tuntuivat hänen päällään.

En tarvinnut paljoa valmisteluita, sillä olin tottunut pitämään naisten alusvaatteita miesten pukuni alla ja vaihdoinhan sentään heti tilaisuuden tarjoutuessa pois pakotetusta miehen naamioista, näyttääkseni todelliset naisen kasvoni. – – Hatunni langetti pehmeän varjon hunnun suojaamille kasvoille, joilla oli kevyt kerros puuteria, huomaamaton rajaus silmissä sekä häivähdyks poskipunaa. Vaaleat hiukset virtasivat suurilla laineilla, jotka sekoittuivat otsalla kiharoihini, ohi helmin koristettujen korvieni, paksulle naturalle niskaan. Korkealle napitettua paitaa koristi viehättävä rintaneula. Pitsillä koristettu, tumma mittatilausmekko istui upeasti, puoliksi pitsiin verhottuna käteni näyttivät pieniltä ja ka-peilta valkoisissa käsineissä. Kuin hyvä ystävä lepäsi päivänvarjo käsivarrellani. Hienovarainen parfyymi ja rannekorujen hiljainen helinä täydensivät kuvan huomaamattomasta eleganssista. Kuinka itesäänselvinä me kävelimmeään laskeutuvan illan värien keskellä. Voi, kuinka riemastunut olinkaan! Kaikki minussa vapautui! – – Kaikki oli pehmeyttä, vapautta ja iloa. Siunattua oli riisua naamio, ja tuntea itsensä to-

delliseksi ihmisten edessä. (*Die Freundin* 8.8.1927, Berg, Hannah. ”Mein erster Ausgang als Frau”.)

Tekstin tunnelma on euforinen, ja Berg oli tilanteessa ylitsevuotavan onnellinen. Tarkat muistikuvat Bergin asusta tällä merkkihetkellä erottuvat tekstistä selkeästi. Tällä nimenomaisella puvulla tuntui olevan hänelle suuri merkitys, sillä hän talletti ja jakoi muille transihmisille sen yksityiskohdat parfyymia ja rannekorujen ääntä myöten. Berg luonnehti tekstissä kuvailemaansa päivää ”taivaanlahjaksi” ja ”unohtumattomaksi”. Lisäksi hän kertoi, ettei koskaan tämän jälkeen kokenut vastaavanlaista euforiaa, vaikka oli yhä onnellinen transsukupuolisuudestaan. Euforia on tekstin keskeinen teema, ja sen keskeiseksi materiaaliseksi aiheuttajaksi tunnustetaan vaatteet. Vaatteiden avulla Berg kykeni näyttämään, kuka todella oli ja kertomaan tunteneensa itsensä todelliseksi ja olemassa olevaksi. Todelliseksi itsensä tunteminen on erityisen painokas ilmaisu. Miehen roolissa ja vaatteissa esiintyminen tuntui mitä ilmeisimmin teeskentelyltä. Berg tuli mielessään todelliseksi mennessään ulos omana itsenään. Maininta Bergin onnellisuudesta on tärkeä, sillä transsukupuolisuutta koskevat narratiivit keskittyvät pääsääntöisesti dysforian ja vääryyden kokemuksiin. Euforia on puolestaan jäänyt vähälle huomiolle, vaikka transihmiset ovat itse löytäneet olemassaolostaan onnea ja kauneutta. (Beischel ym. 2022; Jacobsen & Devor 2022.)

Kirjoituksessaan Berg puhuu ”pakotetun miehen naamion” riisumisesta. Naamion riisumisesta puhumista voisi verrata kulttuurin-

tutkija Jay Prosserin teoriaan tärkeistä peilikohtauksista. Peili, kuten myös naamiot, vääristävät hänen mukaansa kuvaa siitä, kuka transihminen todella on. Myös Hannah Berg tarkoittaa tekstissään naamion riisumisen metaforalla implisiittisesti transitiota itseään, joka poistaa peilikuvasta vääristymän eli naamion. (*Die Freundin* 8.8.1927, Berg, Hannah; Prosser 1998, 102–103.) Tekstiä on mahdollista tulkita myös pukeutumistutkimuksen kautta. Esimerkiksi miehen puku toimii maskuliinisuuden rakentajana (Turunen 2011, 44). Bergin tekstissä onkin nähtävissä asetelma, jossa naisen puku rakentaa osaltaan hänen itselleen synnynnäiseksi kokemaansa feminiinisyttä. Puku myös viestii feminiinisydestä ulospäin, ja asettaa hänet samaan asemaan muiden naisten kanssa. Näin voi päätellä myös ”huomaamattomuuden” ajatuksesta. Vaatteiden rooli merkitysten antajana ja viestinnällisenä elementtinä on selvästi nähtävissä.

Berg puhui monen aikalaisensa transihmisen tavoin ”huomaamattomuudesta”. On syytä olettaa hänen tarkoittavan tällä sulautumisesta cisnaisten joukkoon. Huomaamattomuudella oli merkitystä hänen henkilökohtaisen turvallisuutensa kannalta. Berg ei kertonut tekstissään, oliko hänellä translupaa, mutta mikäli ei ollut, oli sulautuminen sitäkin tärkeämpää. Ilman lupaa poliisilla olisi nimitäin ollut oikeus pidättää hänet ”julkisesta ilkamoinnista ja kiusanteosta”. (Sutton 2012, 345; Jander 2019.) Myös muista lehtien teksteistä käy ilmi transihmisten olleen huolissaan ulkopuolisten heihin kohdistamasta väkivallasta. He esimerkiksi neuvoivat toisiaan

välttämään tiettyjä alueita varsinkin pimeään aikaan. (*Die Freundin* 7.8.1929, Transvestiten und Polizei.) Tämän vuoksi monet kokivat, ettei pukeutumisessa sopinut olla huolimaton. Huolimattomuus olisi saattanut käydä kalliiksi niin rahallisesti kuin henkilökohtaisen turvallisuuden kannalta.

Toiseksi merkitykseksi ”huomaamattomuudelle” voi tulkita Bergin kuvaileman euforian. Hän oli ensimmäisiä kertoja kotinsa ulkopuolella omana itsenään, eikä kokenut erottuvansa muista naisista. ”Huomaamattomuuden” voi tulkita myös tarkoittavan erottumattomuutta ja siten voimakasta samastumista naiseuteen, jota hän ei miehenä esiintyessään saanut kokea. Lehtien teksteissä transidentiteetin kannalta perustavanlaatuisena kokemuksena ilmeni usein jonkin vaatekappaleen pukeminen ensimmäistä kertaa. Kirjoittajat muistelivat näitä tilanteita ja usein myös tarkensivat, mikä vaate oli kyseessä. Ne olivat vaihtelevia, sillä yhdellä se oli naulakosta varastettu äidin takki, toisella siskon alusvaatteet ja kolmannella vaimon hame. (Esim. *Das 3. Geschlecht* 3/1931, Gerda K: Transvestit im Glück; *Das 3. Geschlecht* 3/1931, Friedel Ste-Rü: Transvestit im Glück und Leid.) Olemalla ”huomaamaton” Berg tuli tosiasiaa nähdyksi omana itsenään. Hän totesikin saaneensa näyttää ”todelliset naisen kasvonsa”. Hän ei erottunut cissukupuolisesta ystävästään, sillä myös hän oli yhtä lailla nainen. Ymmärrettävästi hänen asunsa oli avainroolissa euforian kokemisessa.

Esimerkkinä dysforiasta tuon ilmi nimi-merkillä E.K. esiintyvän transmiehen tekstin vuodelta 1929. E.K. kuvaili tekstissään jo

lapsuudessa esiin noussutta inhoa tyttöjen ja naisten vaatteita kohtaan.

Pakottavan, sisäisen käskyn vuoksi otin ja leikkasin kauniin, vaalean, jo pitkäksi kasvaneen pöninhäntäni pois. Siinä samassa olisin voinut kuolla onnesta, ja heti paikalla oloni parani, saatoin huokaista helpotuksesta. – – En saa ammatissani mitään aikaiseksi, jos olen pukeutunut hameeseen. Olen hyvin voimakastahtoinen ihminen, ja saan sen takia yleensä paljon aikaiseksi, jopa enemmän kuin muut, mutta tätä en voi muuttaa. Heti, kun minulla on hame päälläni, en kykene mihinkään. Hameessa olen vieras ja heikko. – – Mutta housuissa mikään työ ei ole minulle mahdotonta. Voin siirtää huonekaluja, tapetoida, maalata kalkkimaalilla katot ja seinät niin, että taloon saapuvat rakentajat hämmästelevät työtäni. – – Vihaamani hame on minulle joka tavalla este, eikä vailla syytä, ovathan ne nykyisin niin lyhyitäkin, että estävät senkin vähän liikkeen, ja seurauksena estyn tekemästä mitään, mitä yleensä pidetään ”miehisenä työnä”. (*Die Freundin* 16.10.1929, E.K. ”Die Transvestitin”.)

Kirjoituksessaan hän kertoi pitäneensä aina hameensa alla housuja tunteakseen olonsa edes hiukan rennommaksi. Lähes koko teksti käsitteli E.K:n sukupuoli-identiteettiä nimenomaan vaatteiden kautta, ja hän korosti kirjoituksessaan läheistä suhdettaan miesten vaatteisiin. Hän teki esimerkein hyvin selväksi sen, että miehenä esiintyminen vastasi parhaiten hänen sukupuoli-identiteettiään.

Etenkin transmiesten kasvukertomuksissa korostuvat hiustenleikkaus sekä erilaiset peiliin katsomista sisältävät kohtaukset. Jay

Prosserin mukaan nämä ”maagiset” hetket ovat niitä, jolloin kertoja huomaa transsukupuolisuutensa erityisen selkeästi ja havainnollistaa motiivin kautta kokemustaan ulkopuolisille. Kohtauksissa välitetään usein sekä dysforian että euforian tunteita. (Prosser 1998, 50–60.) Niin myös E.K:n tekstissä. E.K. tunsi vapautuvansa sitä enemmän, mitä runsaammin hiuksia hän leikkasi. Poninhännästä eroon päästyään hän alkoi tarkastella romanttista ja seksuaalista kiinnostustaan naisiin. Hänen vapautumisensa liittyi olennaisesti myös siihen, mihin kaikkeen hän kertoi pystyvänsä miehenä. Hän kertoi olevansa toimelias ja tuottelias sekä pystyvänsä tekemään töitä paremmin. On myös syytä huomioida, että hän kokee työn tekemisen ja esimerkiksi rakentamisen vahvistavan maskuliinisuuttaan. Hänen mainintansa ”miehisestä” työstä vahvistaa käsitystä, jonka mukaan normatiivisten sukupuoliroolien noudattaminen oli useille transihmisille tärkeä keino kokea yhteenkuuluvuutta oman sukupuolensa kanssa. E.K:n tekstissään kuvailema hiustenleikkaus kuvailee hänen kokemaansa helpotusta merkityksellisellä hetkellä. Hiusten leikkaamisen hetkellä peilistä ei katso takaisin vieras, vaan tuttu ihminen. Kuten Hannah Berg kävelyretkellään ja A.N. äitinsä kanssa opettelemassa ompelua, E.K. tuli näkyväksi seisossaan peilin edessä saket kädessään.

E.K. oli yksi harvoista transmiehistä, joiden ääni tuli tutkimissani lehdissä kuulluksi. Tekstin sisältö sinänsä ei paljoakaan poikkea transnaisten teksteistä, vaan noudattelee samaa kaavaa. E.K. liitti ”naisellisina” pitämiensä vaatteisiin sekä erityisesti hameisiin

voimakkaita vierauden ja dysforian tunteita, kun taas housuissa hän tunsi olevansa voitattamon. Hameisiin pukeutumista hän piti lamauttavana ja huomautti kokeneensa erityisesti lyhyiden helmojen rajoittavan hänen liikuntakykyään. Kuitenkin moni muu pukeutui vaivatta myös uusiin, lyhyempiin hameisiin, eikä ollut estynyt liikkumasta. Mitä ilmeisimmin E.K. koki dysforiaa, joka laantui hänen saadessaan pukeutua tavalla, jonka tunsi itselleen ominaiseksi.

Pukeutumisen merkityksestä

Olen käsitellyt artikkelissani vaatteiden ja pukeutumisen merkitystä transihmisille 1920-luvun Saksassa. Lähestyin vaatteita erityisen merkityksellisinä sukupuolienkorjauksen välineinä, ja aineiston lähiluku ja analyysi vahvistivat käsitystäni. Vaatteiden avulla kirjoittajat rakensivat itselleen ja muille omaa sukupuoltaan. He lähestyivät vaatteita myös omaa identiteettiään vahvistavana tekijänä. Vaatteet lievittivät dysforiaa ja tuottivat euforiaa, ja kirjoittajat kokivat niitä kohtaan myös kiintymystä ja vahvaa mielenkiintoa. Transsukupuolisuutta koskevissa narratiiveissa korostuvat nykyisin tarinat lääketieteellisistä korjaushoidoista. Ne ovatkin äärimmäisen tärkeitä, mutta siksi halusin kysyä, miltä transihmisten puhe transiitumuksesta näytti aikana, jolloin korjaushoidot eivät olleet varsinainen vaihtoehto. Siksi katseeni kääntyi pukeutumiseen.

Halusin artikkelissani tuoda esiin transihmisten omia ääniä. Queer-historian tutki-

muskentällä tutkimuksen kohteina olevien ihmisten oma ääni ei aina kuulu, tavallisesti lähteiden ongelmallisuuden vuoksi. Lähdeaineistoni on tässä mielessä poikkeuksellista, ja halusin hyödyntää sitä tuottaakseni tietoa transihmisistä siten, että se perustuu heidän omiin sanoihinsa. Vaatteet ja pukeutuminen muodostivat selvästi transihmisten elämässä myös positiivisen elementin. Queer-historian lähestyminen positiivisen kautta ei ole aina helppoa tai tyypillistä, sillä queeriin olemassaoloon on kohdistunut niin paljon ulkopuolisia rajoituksia. Positiivisen näkökulman löytäessäni halusin kuitenkin paneutua siihen, vaikkakin dysforian kuvaukset kulkivat koko ajan euforian kuvausten rinnalla.

Vaatteet muodostivat teksteissä transihmisille tärkeän ulottuvuuden oman sukupuoli-identiteetin täyteen toteuttamiseen. Tämä liittyy yleisesti käsittelemääni aikakauteen, jolloin sukupuolenkorjaus lääketieteellisin menetelmin ei ollut suurimmalle osalle ihmisistä mahdollista. Lisäksi se kytkeytyy vahvaan sukupuoli-identiteetin kokemukseen sekä dysforian ja euforian sosiaalisiin ulottuvuuksiin. Pukeutumisen rooli transiitumisen kannalta oli huomattavasti tärkeämpi kuin lääketieteellisten hoitojen, koska kuten sanottua, niiden saatavuus oli heikkoa ja miellyttävät tulokset epävarmoja. Kirurgia oli myös potentiaalisesti hengenvaarallista. Pidänkin 1920-luvulla vallinneet olosuhteet huomioon ottaen osuvana sitä, että transsukupuolisuuteen viittaava aikalaistermi oli nimenomaan *transvestiitti*.

Lehdissä kirjoittajat keskustelivat paljon siitä, kuinka luonnollista ja kaunista trans-

sukupuolisuus heille itselleen oli. Ulkopuolisen maailman asenteet transihmisiä kohtaan olivat pääsääntöisesti negatiivisia, ja lehdet toimivat nimenomaan transihmisten omana tilana. Siten he saattoivat keskenään tuottaa sisältöä, jossa transsukupuolisuutta juhlistettiin ja normalisoitiin. Ympäröivän yhteiskunnan jähmeitä arvoja ei myöskään pelätty kritisoida. Monet toivoivat maailman muuttuvan hyväksyvämpään suuntaan sen sijaan, että transihmiset itse olisivat joutuneet muuttumaan.

Nykyäänkin ”sosiaalisesti transitioksi” kututtu vaatteiden, hiusten ja nimen muuttaminen on useimmiten ensimmäinen askel, jonka transihmiset ottavat sukupuolenkorjausprosessissaan. Vaatteet ja pukeutuminen identiteettiä vastaavalla tavalla muodostivat myös aineistoni kirjoittajille tärkeän kanavan tulla nähdyksi omana itsenään. Vaatteet liittyivät 1920-luvulla vielä oleellisemmin sukupuolen ilmaisuun kuin tänä päivänä. Ne olivat tärkein ulkopuolisille suunnattu merkki vaatteita kantavan sukupuolesta. Myös mieltymys oman sukupuolensa vaatteisiin ilmeni transihmisille itselleen merkittävänä osana oman transsukupuolisuuden havainnollistamisessa ja ymmärtämisessä. Esimerkiksi nimimerkit E.K. ja A.N. kirjoittivat pitävänsä transsukupuolisuuttaan sisäsyntyisenä ja todellisena juuri sen vuoksi, että he ovat aina olleet mieltyneitä tietynlaisiin vaatteisiin.

Pukeutuminen oli korjaushoitojen puutteellisuuden vuoksi ensisijainen keino transiitua ja lievittää dysforiaa, ja vaatteet liittyivät usein myös transihmisten sanoittamiin euforian kokemuksiin. Vaatetukseen liittyvä

keskustelu oli hyvin tunteikasta. Oman sukupuolen vaatteisiin liitettiin kiintymyksen ja onnen tunteita, kun taas syntymässä määritellyn sukupuolen vaatteet aiheuttivat kirjoittajilleen ahdistusta ja epämurkavaa oloa.

VIITTEET

- 1 Cissukupuolisiin viitataan lähdeaineistossa laveilla termeillä, kuten ”valtavirta” tai ”suuri yleisö” (saks. *Publikum*), mutta myös ”ei transvestiittisesti suuntautuneet” (saks. *nicht transvestitisch ausgerichtet*) tai vain ”enemmistö”.
- 2 Duden.de ”unauffällig”. <https://www.duden.de/node/190869/revision/1376789>

AINEISTO

- Das 3. Geschlecht* 3/1931, Gerda K. Transvestit im Glück.
- Das 3. Geschlecht* 3/1931, Friedel Ste-Rü. Transvestit im Glück und Leid.
- Das 3. Geschlecht* 5/1932, Grete M. Transvestiten über sich selbst: Gedanken zum Transvestitismus.
- Die Freundin* 16.5.1927, W.B. ja Dolly, ”Meinungsaustausch”.
- Die Freundin* 30.5.1927, Ruth. ”Meinungsaustausch”.
- Die Freundin* 8.8.1927, Berg, Hannah. ”Mein erstes Ausgang als Frau”.
- Die Freundin* 24.7.1929, A.N. ”Lebenslauf eines 65-jährigen Transvestiten”.
- Die Freundin* 7.8.1929. ”Transvestitismus und Polizei”.
- Die Freundin* 16.10.1929, E.K. ”Die Transvestitin”.

KIRJALLISUUS

- Bakker, Alex, Herrn, Rainer, Thomas Taylor, Michael, Timm, Annette 2020. *Others of my Kind. Transatlantic Transgender Histories*. Calgary, University of Calgary Press.
- Beachy, Robert 2014. *Gay Berlin – birthplace of a modern identity*. New York, Vintage Books.
- Beischel, Will J., Gauvin, Stéphanie E.M. & van Anders, Sari M. 2022. ”A little shiny gender breakthrough”: Community understandings of gender euphoria, *International Journal of Transgender Health*, 23:3, 274–294.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. ”sodomy”. *Encyclopedia Britannica*, 19 Apr. 2024, <https://www.britannica.com/topic/sodomy>. (Luettu toukokuussa 2024.)
- Doan, Laura 2013. *Disturbing Practices: History, Sexuality, and Women’s Experience of Modern War*. Chicago, University of Chicago Press.
- Duden.de ”unauffällig”. <https://www.duden.de/node/190869/revision/1376789> (Luettu syyskuussa 2023.)
- Entwistle, Joanne 2000. *The Fashioned Body. Fashion, Dress, and Modern Social Theory*. Cambridge, Polity Press Malden, MA, Blackwell.
- Entwistle, Joanna & Wilson, Elizabeth (toim.) 2001. *Body Dressing. Dress, Body, Culture*. Oxford, Berg.
- Halberstam, Jack 2005. *In a queer time and place: transgender bodies, subcultural lives*. Durham, Duke University Press.
- Herrn, Rainer 2005. *Schnittmuster des Geschlechts: Transvestitismus und Transsexualität in der frühen Sexualwissenschaft*. Berliini, Psychosozial-Verlag.
- Herrn, Rainer 2016. *Das 3. Geschlecht. Reprint der 1930–1932 erschienenen Zeitschrift für Transvestiten*. Hampuri, Männerschwarm Verlag.
- Jacobsen, Kai & Devor, Aaron 2022. Moving from Gender Dysphoria to Gender Euphoria: Trans Experiences of Positive Gender-Related Emo-

- tions. *Bulletin of Applied Transgender Studies* Vol. 1, No. 1–2, 119–143.
- Jander, Thomas 2019. What’s that for? A license to be (different). ‘Friends and helpers’ of Trans People in the Weimar Republic. *DHM-Blog. What’s that for?* <https://www.dhm.de/blog/2019/07/23/whats-that-for-a-licence-to-be-different/> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Kondelin, Sade 2018. “‘If I Could Touch It, It Would Be Something Sticky and cold’: Gender Dysphoria as an Embodied Experience”. *Lambda Nordica*, Vol. 22, no. 1, Oct. 2018, 15–37. <https://www.lambdanordica.org/index.php/lambdanordica/article/view/495>.
- Kunzel, Regina 2018. The Power of Queer History, *The American Historical Review*, Volume 123, Issue 5, 1560–1582. <https://doi.org/10.1093/ahr/rhy202>
- Mak, Geertje 2012. *Doubling Sex: Inscriptions, Bodies and Selves in Nineteenth-Century Hermaphrodite Case Histories*. Manchester, Manchester University Press.
- Marhoefer, Laurie 2015. *Sex and the Weimar Republic: German homosexual emancipation and the rise of the Nazis*. Toronto, University of Toronto Press.
- Meyerowitz, Joanne 2002. *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States*. Harvard, Harvard University Press
- Niiranen, Anna 2019. ”Kevyt, väljä, lämmin. Raskausajan ja synnytyksen pukeutumisen ideaalit 1800-luvulla.” Teoksessa Anna Niiranen ja Arja Turunen (toim.), *Säädyllystä ja säädytöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Helsinki, SKS, 205–237.
- Niiranen, Anna & Turunen, Arja (toim.) 2019. *Säädyllystä ja säädytöntä. Pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle*. Helsinki, SKS.
- Prosser, Jay 1998. *Second skins: The body narratives of transsexuality*. New York, Columbia University Press.
- Ribeiro, Aileen. *Dress and Morality*. Yhdistynyt kunningskunta, Berg Publishers, 2003.
- Sutton, Katie 2011. *The Masculine Woman in Weimar Germany*. New York, Berghahn Books.
- Sutton, Katie 2012. “We too deserve a place in the sun: The Politics of Transvestite Identity in Weimar Germany.” *German Studies Review*, Vol 35 (2), 335–354.
- Trasek ry. Käsitteitä. <https://trasek.fi/perustietoa/kasitteita/> (Luettu kesäkuussa 2024.)
- Turunen, Arja 2011. ”*Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?*” *Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohteet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945*. Kansatieteellinen arkisto 53, Helsinki, Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Weidenbach 2020. Durchschnittliches Bruttoarbeitsentlohnung der vollzeitbeschäftigten Arbeitnehmer in der Weimarer Republik. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1100231/umfrage/durchschnittseinkommen-in-derweimarer-republik/>. (Luettu joulukuussa 2023.)

KUVAT

Das 3. Geschlecht n:o 1, 5/1930. Magnus Hirschfeld-Gesellschaft e.V.

”Oma uskonto, oma valkoinen puku, omat tavat pidettiin pitkään”

Marilainen nainen miehen roolissa*

ILDIKÓ LEHTINEN

© <https://orcid.org/0000-0002-1753-5146>

Suomen suvun menneisyyden selvittäminen on ollut alun perin kielentutkimuksen, arkeologian ja kansatieteen tavoitteita. Tutkimusmatkailijat aina M. A. Castrénista alkaen ovat kartuttaneet museokokoelmia. Ensimmäisiä marilaisia esineitä hankki vuonna 1856 kielentutkija August Ahlqvist, joka keräsi myös hantilaisia esineitä Siperian matkallaan vuonna 1877. Sittenmin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alkuvuosina kansatieteen tutkijoiden, kuten A. O. Heikelin, U. T. Sireliuksen ja Albert Hämäläisen lisäksi kielentutkijat keräsivät esineitä nykyisen Kansallismuseon kokoelmiin. Suomalais-ugrilaisia kokoelmia on ollut esillä Suomen kansallismuseon perusnäyttelyssä aina vuodesta 1923 vuoteen 1997. Museokokoelmat tarjoavat laajan kirjon kansanpukuja tutkittavaksi ja laajalle yleisölle esitettäväksi.

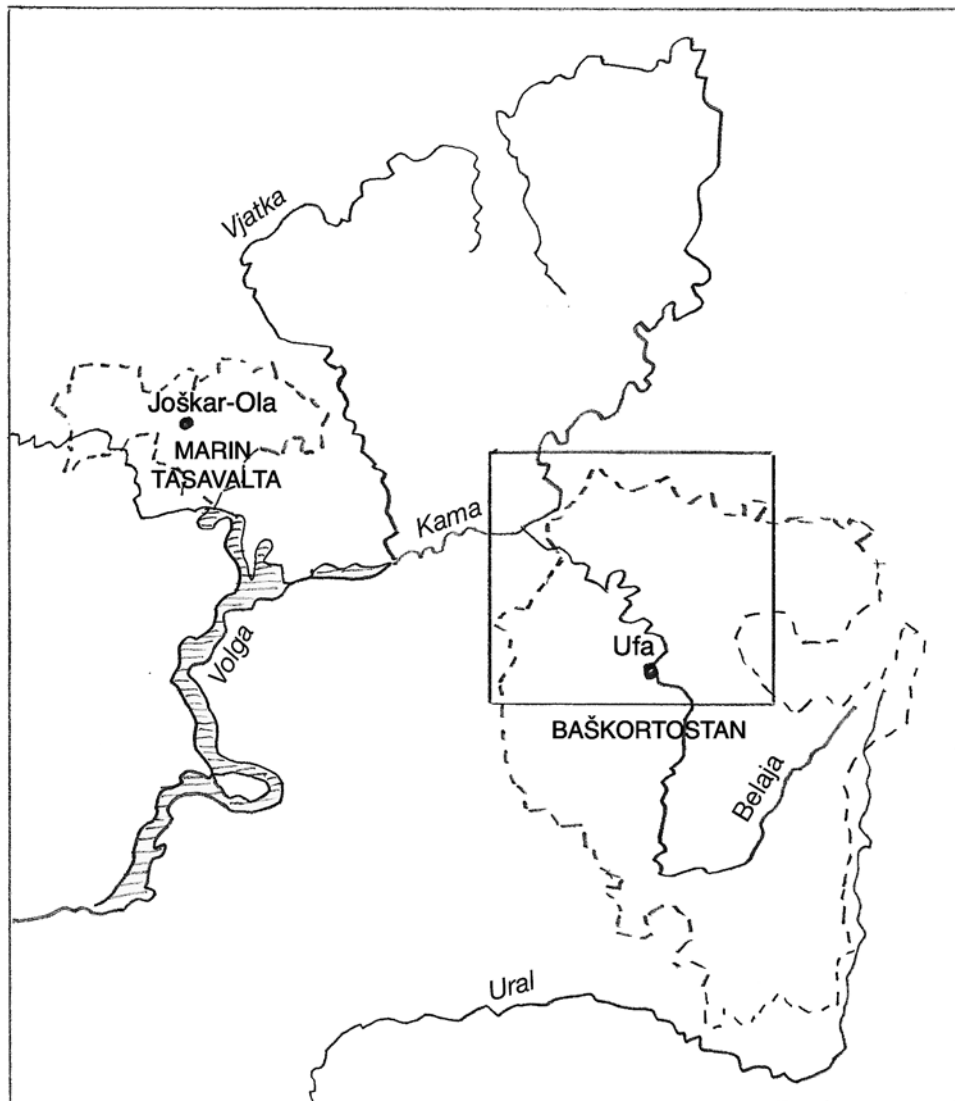
Suomalaisten kansatieteilijöiden kiinnostus kohdistui hantien, marien, mordvalaisten ja virolaisten kansanpukuihin aina 1880-lu-

vulta lähtien. Tutkijat ottivat talteen lähinnä sellaisia kirjontakoristeisia pukuja, jotka kertoivat edellisten sukupolvien pukeutumisesta. Kuten Outi Fingerroos ja Konsta Kajander (2022, 35) toteavat, museokokoelmiin tallennettujen esineiden avulla suomalainen kansatiede jäljitti suomalais-ugrilaisten kansojen alkukehtoja. A. O. Heikelin ja U. T. Sireliuksen pukututkimuksissa rakennettiin tylogisia kehityssarjoja osoittamaan pukujen ja niiden koristelun muutosta monimutkaisesta yksinkertaiseen. Tavoitteena oli suomalais-ugrilaisten kansojen yhteisen kulttuuriperinnön selvittäminen ja muun muassa kirjontakoristelun alkuperän määrittäminen.

Suomen kansallismuseon suomalais-ugrilaisten kokoelmien tutkijana olen saanut inventoida, luetteloida ja tutkia etäsukukansojen pukukokoelmia. Tutkiessani marien, mordvalaisten, udmurttien, hantien ja mansien koruja minussa heräsi kiinnostus niin korujen valmistusmenetelmiä kuin niiden

---

*Artikkeli ei ole vertaisarvioitu.

Kartta tutkimusalueesta.

käyttäjiä ja käyttöyhteyksiä kohtaan. Helsingissä esitettiin vuonna 1974 Lennart Meren dokumenttielokuva *Vesilinnun kansa*, joka kertoi suomalais-ugrialaisten kansojen elämästä ja kuvailli marilaisten häämenoja. Elokuva oli minulle herätys: kansanpukuja oli siis jossain vielä nähtävänä ja näin ollen puvuista, niiden käytöstä ja valmistamisesta olisi kenties saatavana lisää tietoa. Elokuva herätti minussa toiveen matkustaa kentälle, alueille, joille ei länsimaisille tutkijoille ollut enää pääsyä vuoden 1928 jälkeen. Kansatieteilijä Ilmari Manninen oli ollut viimeinen, joka matkusti Leningradin (nykyisen Pietarin) ja Moskovan museoihin ja tutkimuslaitoksiin (Manninen 1928, 185).

Kentän merkitys

Olen kiertänyt vuodesta 1981 marinkielistä maaseutua Marin tasavallassa, Baškortostanisassa, Tatarstanissa, Udmurtiassa sekä Kirovin ja Permin alueilla. Tutkimuspaikkojen valinnassa olen pitänyt tärkeänä, että samoilla paikkakunnilla oli sata vuotta aikaisemmin käynyt kansatieteen tai uskontotieteen tutkija tai kielitieteilijä. Olen näin kulkenut A. O. Heikelin (1884, 1885, 1886, 1910), Heikki Paasosen (1901), Julie Wichmannin (1905–1906), U. T. Sireliuksen (1910), Albert Hämäläisen (1908) ja Uno Harvan (Holmbergin, 1911–1913) jalanjälkiä.

Kenttämatoillani haastattelujen aiheena ja havainnoinnin kohteina olivat kansanpuvut ja korut eli esineet. Kuukauden mittaisten kenttätutkimusten aikana minulla oli tilaisuus

tarkastella pukeutumista käytännössä niin arkena kuin juhlissakin. Matkoilla liikuin joko marilaisten kansatieteen tutkijoiden Tamara Molotovan, Nadežda Bolšovan, Dmitri Bajdimirovin ja Ljudmila Jamurzinan tai udmurttilaisten kansatieteilijöiden Serafima Lebedevan ja Tatjana Minnijahmetovan kanssa tai yksinäni. Majoitus järjestyi perheissä, ja sen vuoksi olen voinut havainnoida ympäristöä ja arkea läheltä. Pukuja koskevat muistiinpanot tallensin videolle, mutta suurin osa keskusteluista tapahtui kuitenkin tutkimushaastattelujen ulkopuolella, milloin saunan lauteella, milloin ruokaillessa.

Esineiden avulla sain yhteyden tiedonantajiin, ja esineet kirvoittivat haastateltavista muistoja menneisyydestä. Esinelähtöisyyden takia tarkastelin pukujen käyttöä eri tilaisuuksissa ja konteksteissa. Itämarien kylissä huomioni kiinnittyi valkoisiin tai valkoraidallisiin takkeihin, joita näin riippuvan nau-lakoissa. Kysymykseeni, milloin näitä pukuja pidetään, sain yllättävän vastauksen. Valkoiset takit ovat pukuja, joita pidetään uhrijuhlissa. Pukututkijalle tieto luontouskonnon, mariksi *tši mari jüla*¹, elinvoimaisuudesta oli yhtä suuri yllätys kuin kansanpukujen jatkuva käyttö nykypäivinä.

Uskonnollinen suuntautuminen tuli esille eri yhteyksissä, vaikka en sitä erityisesti kysellyt. Häihin, hautajaisiin, muistajaisiin ja armeijaan lähtöön liittyvissä kertomuksissa aihetta sivuttiin, ja niissä tuli esille myös luontouskovaisen papin rooli yhteisön kannattavana voimana. Kansanpuvuista kertoessaan naiset ”eksyivät” toisinaan aiheesta ja kertoivat omakohtaisia muistojaan vanhemmis-

taan, nuoruudesta, työelämästä ja tapahtumista elämän varrella. Ajatukseni naisen roolista uskonnollisessa elämässä lähti liikkeelle oheisesta Marusjan (nimi muutettu) haastattelusta:

Uhrjuhlat päättyivät 1930-luvulla, papit [luontouskovaisten papit] vietiin pois. Tunnetuin heistä pidätettiin 1931, hänellä oli kolme lasta eikä hän palannut koskaan. Paremmen puuttuessa äiti toimi pappina. Hän johti uhritoimitukset kolme kertaa, viimeksi noin 15 vuotta sitten. Hän oli sokea ja tarvitsi apua. Äidin kuoltua sisar johti rukoukset kolme kertaa viimeisen kymmenen vuoden aikana. Viimeisessä uhrjuhlassa oli osanottajia vähän, ehkä alle 30. Nuoria ei kiinnostanut, vanhukset taas eivät pystyneet enää menemään uhripaikkaan. Nyt sisar on 87-vuotias eikä enää pysty siihen [pappina toimimiseen], vaikka nyt olisi jälleen kiinnostusta. (Kenttämuistiinpanot 1998, Tšoraj.)

Kaksi asiaa herätti kiinnostukseni: pappien pidätysaalto 1930-luvulla sekä papin äidin ja tämän sisaren toiminta papin sijaisena.

Tässä katsausartikkelissa tarkastelen marilaisten naisten roolia uskonnollisessa elämässä. Minun kynääni johdattavat naiset, jotka kelpasivat siirtymä- ja kriisiaikoina miesten veroisiksi toimijoiksi. Paikallisten myötävaikutuksella olen saanut käydä uhripaikoissa ja uhrjuhliissa. Hyvämuistiset naiset vetivät uhrjuhlija aikoina, jolloin uskonto ja uskonnolliset ilmaukset olivat kiellettyjä. Lisäksi he korvasivat miehiä ja tekivät miesten töitä sotien vuosina saamatta siitä kiitosta, arvostusta tai edes mainintaa. Näissä haastatteluissa

oli itkunsekaisia kertomuksia, katkeruutta ja kaunaa, jotka saattoivat purkautua ulkopuoliselle. Nuori ja kaukaa saapunut nainen oli sopiva olkapää ja kuuntelija vailta tuomitsemisen tai ilmiannon pelkoa. Tietoni ovat kenties sirpaleisia, mutta ne valaisevat osaltaan marilaisessa yhteisössä tapahtuneita muutoksia. Oliko nainen pelkästään sivustakatsoja ja passiivinen osallistuja? Tarkastelen toimijuuden käsitteen avulla tässä katsauksessa itämarilaisten naisten uskonnollista toimintaa lähi-menneydessä. 1800-luvulla aina Venäjän vallankumoukseen asti patriarkaalin valtarakenne soi naiselle mahdollisuuden toimia ainakin perhejuhlien vetäjänä.

Modernisaatio ja naisten esiinmarssi

Neuvostoliitossa maatalouden modernisointion keskeisenä toimenä oli kollektivisointi, joka marinkielisellä alueella tapahtui vuosien 1929–1933 välisenä aikana (Kozlov 2014, 27; Popov 2016, 39). Talonpojat leimattiin taantumukselliseksi luokaksi (Fitzpatrick 1994, 5; Fitzpatrick & Slezkine 2000, 5). Venäjän historiaan erikoistunut Chris J. Chulos (1995, 185) painottaa, että talonpojista käytettiin voimakkaan pejoratiivisia määreitä, kuten pimeä, musta ja yksinkertainen. Varakkaiksi julistettuja talonpoikia, kulakkeja, pidätettiin ja toimitettiin työleireille, ja heiltä riistettiin väkivalloin heidän omaisuutensa.

Neuvostoliitossa uskonnollista vakaumusta pidettiin takapajuisena, siksi vaarallisena ja uuden neuvostoihmisen vastakohtana. Kollektivisoinnin sivujuonteena kirkkoja suljet-

tiin ja pappeja sekä muita uskontokuntien johtajia pidätettiin ja toimitettiin työleireihin (Popov 1996, 133; Sanukov 2005, 151; Denisova 2010, 132–135; Popov 2016, 40–41; Clay 2018, 186–187). Marin kielialueella ortodoksisien kirkkojen sulkemiseen suhtauduttiin kahdella eri tavalla. Joillakin alueilla, kuten Sernurin piirikunnan Kupran-solan kylässä, sitä ei vastustettu, koska kyläläiset noudattivat luontouskontoa (ks. Popov 1996). Muualla taas, esimerkiksi Tošto Tor’jalin seudulla, vastustus oli suurta (Kozlov 2014, 28).

Sheila Fitzpatrick (1994, 7, 61–62) on korostanut, että kirkkojen sulkeminen, ikonien polttaminen ja pappien pidätykset herättivät etenkin naisissa hiljaista vastarintaa. 1930-lukua leimasi naisten kapinaliike (*bab’ji buntj*), joka ilmeni protestina puolueen ideologiaa kannattavien aktivistien toimille. Neuvostoliiton lähihistoriaan perehtynyt Fedor Nikolajevitš Kozlov (2013, 29–30) on huomauttanut, että myös Volgan alueella kirkonvastainen propaganda kohdistui etupäässä naisiin. Naisten voimakas uskonnollisuus ja heikko poliittinen vakaumus olivat ristiriidassa uuden neuvostoihanteen kanssa. Marilaiset naiset eivät osallistuneet aktivistien järjestämiin kokouksiin ja vastustivat pappien pidätyksiä ja muun muassa kirkonkellojen hävittämistä. (Mt., 32, 34.)

Luontouskonnosta tuli kiellettyä vuodesta 1929 alkaen ja luontouskonnon pappeja pidätettiin joukolla (Popov 1996, 133; Tsaregorodtseva 2010, 96; Luehrmann 2011, 96). Rukouksia pidettiin salaa tai perhepiirissä, samalla tapaa kuin vanhauskoiset tai ortodoksit elvyttivät menoja omiin muistiinsa nojaten

(Toidybekova 1998, 267; Alybina 2018, 95; Popov 2020, 153). Sheila Fitzpatrick (1994, 205) mainitsee Volgan alueelta tapauksia, joissa nainen saattoi miespapin puuttuessa pitää sunnuntain jumalanpalveluksen. Kaija Heikkisen (2000, 292–305) ja Marja-Liisa Keinänen (2002, 111–112) tutkimusten mukaan myös Neuvosto-Karjalassa karjalaiset ja vepsäläiset naiset saattoivat toimittaa miehelle kuuluneita tehtäviä, esimerkiksi veden pyhitystä. Toimijana saattoi olla poikkeuksellisesti nainen, joka perinteenkantajana valvoi uskonnollisten toimitusten oikeaa kulkua (Keinänen 2002, 104; Korovushkina-Paert 2004, 208).

Uskontoa pidetään tavallisesti vallankäytön välineenä. Nainen nähdään usein alistettuna ja vallankäytön objektina (Ahonen & Vuola 2015, 19). Antti Marjanen (2002, 35) toteaa teoksessa *Eevan tie alttarille*, että naisen asemasta on vaikea luoda kokonaiskuvaa varhaiskristillisten lähteiden valossa, koska tietoa naisvaikuttajista on etsittävä rivien välistä. Päivi Salmesvuoren (2015, 188–212) mukaan poikkeustilanteissa naisella on tilaisuus rikkoa rajat ja hänellä on kyky toimia aktiivisena uskonnollisessa toiminnassa, kuten ovat tehneet Pyhä Birgitta ja horrossaarnaaja Helena Konttinen (1871–1916). Eija Kurki on puolestaan tarkastellut naisen asemaa helluntailiikkeessä hengellisen johtajuuden kannalta ja tullut siihen tulokseen, että nykyiset raamatuntulkinnat sallisivat naisten toimijuuden seurakunnan vanhimpana ja johtajana. Käytännössä uusitamentilliseen käskyyn vedoten naisilta kuitenkin evätään johtava asema miehisen valtarakenteen vallitessa (Kurki 2005, 80). Passiivisesta toimijasta

Itämarilaiset häät. Häihin kutsutaan naisia, jotka tietävät häämenojen kulkua ja siihen kuuluvia rittejä. Kuva: Ildikó Lehtinen 2009. Püntšer-jal, Baškortostan.

voi silti kehkeytyä aktiivinen toimija erilaisissa olosuhteissa.

Myös marilaisen naisen asemaa uskonnossa, tässä tapauksessa nimenomaan luontoukkonossa, voidaan tarkastella toimijuuden kannalta. Hierarkiassa johtohenkilöt olivat miehiä. Kielentutkija Heikki Paasonen vietti keväällä 1900 kolme kuukautta Birskin

alueella Ufan entisessä kuvernementissa. Hän merkitsi yksityiskohtaisesti muistiin Tšurajevon volostissa Pietarin päivänä pidetyn *küsö*-rukouksen menoja. Rukouksen toimittajat, *mullat*, olivat poikkeuksetta miehiä, kuten luontoukkonossa yleensä (Holmberg 1914, 76–77). Kylässä oli 202 taloa ja pappeja kaksitoista (Paasonen 1901, 32–33). Marilainen

sosiologi Aleksandr Aleksejevitš Jamurzin (2007, 115) on osoittanut, että aina 1900-luvulle asti luontouskovaiset papit valittiin miesten joukosta, myöhemmin pappi saattoi olla mies tai nainen.

Luontouskonnossa naiselle oli tavallisesti uskottu taustavaikuttajan rooli. Kuitenkin juuri naisen vastuulla olevat tehtävät takasivat uhr juhlan onnistumisen. Nainen huolehti puhtaista vaatteista ja valmisti uhrattavaksi tarkoitettuja ohukaisia ja tuorejuustokakkuja. Ilman hänen panostaan ei uhr juhla olisi sujunut. Marilaisen naisen asemaa tutkineet Klavdija Kozlova (1954) ja I. N. Smirnov (1981) huomioivat, että suurperheessä naiset hoitivat työt miltei miesten veroisina, ja naiset osallistuivat miesten rinnalla perhettä koskeviin päätöksiin. Isännän ohella *vanhallaemännällä* oli perheessä hallitseva rooli. Vanhaemäntä oli usein perinteenkantaja, hän valvoi normien toteutumista ja toimi perhejuhliissa aktiivisena osapuolena. Kielen ja kansatieteen tutkija Valerian Mihajlovitš Vasil’jev (1915, 974) mainitsee lisäksi, että miehen poissa ollessa pappina saattoi toimia myös vanhaemäntä, joka rukousta toimittaessaan puki päähänsä miehen lakin tai ylleen miehen paidan.²

Uhrivuut uskonnon tunnuksina

Kenttämatoikollani havaitsin, että itämarilaiset naiset pukeutuivat värikkäisiin kansanpukuihin arkena ja juhlissa. Valkoiset mekot ja takit olivat harvinaisia. Keskusteluissa syksyllä 1987 vihjailtiin niitä käytetyn uhrimenoissa, mutta asiasta ei rohjettu puhua suoraan. Vaivihkaa

Uhritakki selin kuvattuna. Takki oli ripustettuna naulasta ikkunan vieressä. Emäntä halusi näyttää, miltä se hänen yllään näyttää. Kuva: Ildikó Lehtinen kesäkuussa 1991. Tumna, Baškortostan. Museovirasto SUK1017: 222.

kerrottiin, että valkoisiin pukeutuneen kulki-
jan oletettiin osallistuvan uhr juhliin, jotka olivat olleet kiellettyjä vuodesta 1929 alkaen. Puhtaiden marien eli luontouskovaisten kylissä luontouskontoon liittyvät menot jatkuivat kieltoyrityksistä huolimatta. Perheen rukouksia toimitettiin muilta salaa kotioiloissa ja käytiin uhr juhliissa Miškinon piirikunnas-

sa Kugu Sokazan kylän liepeillä sijaitsevassa *Sultan keremet* -uhrilehdossa (Toidybekova 1997, 1998; Lehtinen 1999, 99–100). Valkoinen takki oli luontouskovaisten tunnus. Sen näkyvään käyttöön kätkeytyi vaaraa, sillä valkoisen asun perusteella saatettiin tehdä jopa ilmiantoja (Lehtinen 1999, 100).

Valkoisten vaatteiden valmistus ja niiden käyttö viittaavat naisten itsenäiseen ja aktiiviseen toimijuuteen. Uskontolaki muutettiin suopeaksi vuonna 1975, mutta vasta Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen uskonnonharjoittaminen vapautui. Kohtaamani vuosina 1920- ja 1930- luvulla syntyneet naiset vaalivat valkoista vaateetusta ja samalla siihen ladattua sisältöä eli luontouskontoa. Heidän toimintansa oli näkymätöntä, mutta yhteisön uskonnollisen jatkumon kannalta merkityksellistä. Alisteisista toimijoista tuli aktiivisia, vaikka ajat olivat vaikeita. Kollektivisoinnin jälkeen suurperheet hajosivat, isännät tuomittiin kulakeiksi ja vietiin työleireihin, ja naisista tuli perheen elättäjiä. Sheila Fitzpatrick (1994, 61–62) on huomauttanut, että nimenomaan naiset nousivat Neuvostoliiton uutta ideologiaa vastaan. Aktiivinen ja itsenäinen toimijuus uskon välittäjänä ja vaalijana saattoi olla marinaisten keino kohdata ja vastustaa valtarakenteita. Uhriruhlia symboloivien vaatteiden ompelu ei ollut viaton toimi, vaan kysyi naisilta itsenäistä tahdonvoimaa. Vuosien 1929–1975 välinen aika oli poikkeuksellinen, ja se tarjosi naisille valtarakenteiden vastustajan, itsenäisen toimijan roolin. Valkoiseen vaateetukseen ladattu symbolinen arvo on verrattavissa naisten kuolinpukuihin. Baškortostanin, Tatarstanin ja Udmurtian

marilaiskylissä naiset valmistavat kuolinpukunsa ennalta, koska he haluavat tuonpuoleisessa kohdata esivanhempansa marilaispuvussa (Lehtinen 1999, 106–112).

Taustavaikuttajasta aktiiviseksi toimijaksi

Hyvän papin ominaisuus oli moitteettoman käytöksen lisäksi ”hyvä muisti, jotta hän voi lausua pitkiä, lähes puoli tuntia kestäviä rukouksia tekemättä virheitä” (Paasonen 1901, 33). Uno Holmbergissa herätti ihmetystä, miten uhrirukoukset ja -menot ovat koko marinkielisellä alueella miltei samanlaisia. Hän totei, että ”koko uhriohjelma on uhripappien muistin varassa” (Holmberg 1914, 76, 124). Marilainen Iraida Stepanova (2012, 121–122) täydentää luonnekuvaa lisäämällä, että pappi, *onajeng*, on tavallinen perheellinen henkilö, joka on tasa-arvoinen muiden kanssa. Pappi avustajineen eroaa muista ainoastaan pukeutumiseltaan. (Ks. myös Jamurzin 2007, 114.)

Paikallinen pappi kuvaili marilaiselta papilta vaadittuja ominaisuuksia seuraavasti kesällä 2009:

Uhritilaisuus vaatii hyvää kuntoa, pappi joutuu seisomaan aamusta iltaan eikä voi poistua paikasta edes vessaan. Ensin on teurastettava uhrieläin, sitten laitettava ruokaa, luettava pitkät rukoukset ja siunattava kyläläisten tuomisia. Niitä [ohukaisia, leipiä ja tuorejuustoja] on joskus satoja, ja jokaista on siunattava, toivottava perheellisäystä, pojan kotiutumista armeijasta, talon rakentamista, auton hankkimista yms. (Kenttämuistiinpanot 2009, 10.08.2009, Püntšer-jal.)

Miespappien haastattelut korostavat, että nainen on osallistunut luontouskontoon aktiivisena toimijana vasta ”viime aikoina” tai ”uuden yhteiskuntajärjestelmän myötä” eli vuoden 1992 jälkeen. Miehet suhtautuivat naisten osallistumiseen uhritoimituksiin ristiriitaisesti. 55-vuotias mieshenkilö koki, että naisten osallistumisessa on kyse uskonnon rappeutumisesta: marilainen kansa on menettämässä uskontonsa ja on siis tuhon tiellä (Kenttämuistiinpanot 2009, Püntšer-jal, 10.8.2009). Historian opettaja Aleksandr (s. 1984) huomautti, että naiset ovat olleet ja ovat edelleen fyysisesti vahvoja. ”Miehet olivat aina poissa. Nyt miehet ovat ansioityössä Siperiassa tai muualla. Naiset jäävät kotipuoleen ja ovat tottuneita raskaisiin töihin. Käyvät heinässä, sahaavat polttopuita, tekevät metsätöitä.” Hänen mielestään naiset eivät osallistu rukousten järjestelyihin. Hän kuitenkin mainitsi, että naiset toimittavat uhrin veden jumalalle. (Kenttämuistiinpanot 2009, 11.08.2009, Kugu Sokaza.) Kalmašin kylän pappi Šamrat (vuonna 1952 syntynyt mies) totesi, että hän alkoi toimittaa ruokauhreja vuodesta 1997 lähtien hallintojohtajan suostumuksella. Hänestä tuli suosittu ja hänet kutsutaan yhä useisiin toimituksiin lähikyliin. Pappien tarve on ollut ja on edelleen suuri. (Kenttämuistiinpanot 2009, 17.8.2009.)

Naisten näkymättömästä ja hiljaisesta roolista oli erilaisia mielipiteitä. Edelliset ristiriitaiset näkemykset kuvastavat sitä, että naisia kuitenkin oli järjestämässä rukouksia. Tietoja naisten osallisuudesta, aktiivisesta toimijuudesta on useita. Herää kysymys, hyväksyttiinkö nainen uhrimenojen johtajana eli papin

(*mulla, kart*) ominaisuudessa ja jos hyväksyttiin, miksi ja miten.

Olen tehnyt Tšorain kylässä kenttätyötä toistuvasti vuodesta 1987. Useimmiten olen majoittunut kolhoosin puheenjohtajan tyttären Olgan (s. 1935) luona. Ensi tapaamisemme aikana 1984 Olga oli pukeutunut kaupunkilaisittain tehden eroa kanssasisariinsa, jotka käyttivät tuolloin värikkäitä kansanpukuja. Hän esitteli marilaisia pukuja, mutta piti niitä kuitenkin neuvostoideologian mukaisesti jokseenkin taantumuksellisina. Ne viittasivat entiseen, johonkin vanhaan, katoavaan, jonka oli aika tehdä tilaa modernille elämälle.

Vuonna 1991 majoituin jälleen Olgan luona ja jaoin hänen arkipäivänsä.³ Syksyllä 1996 ja jälleen kesällä 1998 tein kenttätyötä kylässä ja kiintopisteenä oli Olgan talo. Muutos 1980-lukuun oli huomattava. Neuvostoideologia oli tyystin poissa, ja Olga oli kallistunut vaalimaan marilaista luontouskoa. Syynä oli yksityiselämässä puhjennut kriisi, hänen aikuisikään ehtineen poikansa varhainen kuolema. Olga oli kääntynyt ensin kristinuskon jumalan puoleen saamatta kuitenkaan lohtua. Sen jälkeen hän oli hakeutunut luontouskon puoleen ja samalla havahtunut, että paikakunnalla ei ole omaa pappia. Hän ryhtyi itse kartoittamaan entisiä rukouspaikkoja ja kirjallisuuteen tukeutuen elvyttämään tietojan uskonnosta. Olgan kaukaisena esikuvana oli hänen isoisänsä, joka toimi aikoinaan pappina. Olga sai tietää mullien kohtalosta 1930-luvulla ja haastatteli pappina toimineita naisia, jotka kertoivat edesmenneen mullan vaimon ja tyttären johtaneen uhritoimituksia

neuvostovallan aikana ja viimeksi 15 vuotta aiemmin (vuonna 1983).

Myös edellä mainittu Marusja (s. 1924) otti puheeksi uhritoimitukset. Hän muisti isänsä rukoilleen *Sultan keremet*-uhrilehdossa, jossa oli itse käynyt ainoastaan kerran rukoilemassa. Hänelle jäi mieleen, että mullan kuoltua kylän opettajan äiti toimi pappina. Marusjan sanoja vahvisti myös edesmenneen mullan tytär Marina (s. 1911), jonka äiti oli salaa kotioloissa toimittanut uhrimenoja 1930-luvulla, jolloin se oli kiellettyä. Eläkkeellä ollut opettaja Jelena (s. 1933) muisteli, että myös hänen äitinsä (s. 1911) oli toiminut pappina viimeksi vuonna 1993. (Kenttämuistiinpanot 1998, kesäkuu.)

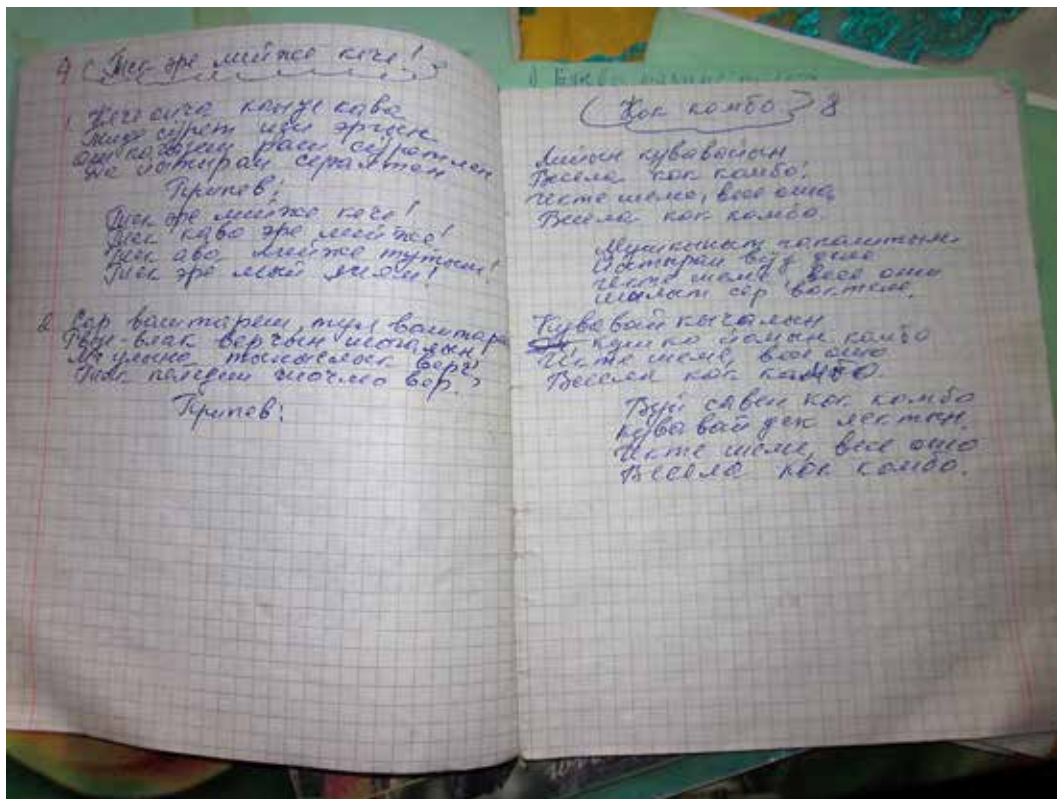
Vuonna 1958 syntynyt opettaja Tatjana asui anoppinsa kanssa saman katon alla yli 20 vuotta. Opettajan ammatin takia hän ei voinut osallistua uskonnollisiin menoihin. ”Opettajainhuoneessa vitsailtiin luontouskonnon ja pappien kustannuksella, moitiskeltiin ja suomittiin juhlia ja juhlakansaa. Kotona sitten sytytettiin kynttilät ja rukoiltiin. Kulissi oli erilainen.” (Kenttämuistiinpanot 2009, Püntšer-jal, 14.8.2009.) Kotona anoppi on pitänyt huolen siitä, että kalenterijuhlia noudatettiin entiseen tapaan.

Tatjanan ja hänen anoppinsa toiminta vahvistavat naisten aktiivista roolia uskonnon saralla. Osallistumalla uhri- ja perhejuhliin naiset omaksuivat rukousten sanat. Tilanteissa, joissa mies joko oli poissa tai poliittisen asenteensa takia ei voinut tai halunnut toimia uskonnollisena johtajana, nainen saattoi astua miehen rooliin. Varsinkin iäkkäät naiset tunnettiin ja tunnetaan perinteenkantaji-

na. Sosiaalinen kontrolli perustui normien sisäistämiseen ja niiden toteuttamiseen. Uskonnolliset menot olivat ja paikoitellen ovat yhä osa marilaista yhtenäisyyttä ja marilaista identiteettiä. (Knorre 2013; Alybina 2018.) Naiset rukoilivat ja rukoilevat yhä perhepiirissä noudattaen totuttuja tapoja, toivottaen perheelle terveyttä ja apua. Naisten rukoukset ja menot saattoivat vaikeissa oloissa rajoittua perhepiiriin, joten niistä ei välttämättä kerrottu ulkopuolisille.

Koko yhteisön uhrimenojen toimijoita löytyi edesmenneiden pappien lähipiiristä eli perheistä, joissa rukousten sanat tunnettiin tarkkaan. Jos rukoukset olivat vieraita, kuten esimerkiksi Olgan tapauksessa, niitä saatettiin kerätä tai koota omien muistojen perusteella. Olgan havahtuminen luontouskoon ja naispuolisten pappien toiminta ovat esimerkkejä uskonnon uudesta tulemisesta ja naisten aktiivisesta roolista siinä.

Kokemukseni mukaan vastaava naisistuminen tapahtui Katši Pamašin kylässä Tatarstanissa. Kylä kuuluu Mamadyšin piirikuntaan ja sijaitsee kuvankauniilla paikalla Šijajoella. Kesäkuussa 2015 haastattelin kulttuurisihteerin virasta eläköitynyttä Ljudmilaa (s. 1956). Hänen pienen tupakeittiönsä nurkassa oli pyhäinkuva⁴, sen edessä kynttilä ja ympärillä kirjontakoristeiset pyyheliinat, joista keskimäiseen oli ristipistoin kirjottu ristin kuva. Emäntä oli omien sanojensa mukaan puhdas mari mutta kunnioitti samalla kristillistä jumalaa. Ljudmila oli merkinnyt pappien rukouksia vihkoon ja elvytti kylässä pääsiäis- ja vainajainpäivän tapoja.

Ljudmila'n vihko, johon hän oli kerännyt rukousten sanoja. Kuva: Ildikó Lehtinen 2015. Katši Pamaš, Tatarstan.

Ljudmila tokaisi kaksoisroolistaan: *Bog to odin* ('Jumala näet sama'). Hän muistaa, miten Mikolon ja Pietarin päivän juhlia oli vietetty sodan aikana salaa. Tataarit kävivät toisinaan poimimassa luonnonjumalille uh-rattuja rahoja. Heidän kävi kuitenkin huono-nosti, sillä he kuolivat tapaturmaisesti jumalien koston. 1990-luvulta lähtien sai jälleen rukoilla, ja siksi Ljudmila elvytti rukouksia,

vaikkakin vain kotioloissa. (Kenttämuistiinpa-not 2015, 12.6.2015.) Ljudmila korosti papin tärkeimpänä ominaisuutena hyvää muistia. Ljudmila ryhtyi itse papiksi, sillä hänellä oli tarve saada yhteys esivanhempiinsa ja pitää sitä yllä keräämällä tietoa ja elvyttämällä tiet-yjä menoja.

Haastattelemani naiset korostivat yhteisön painostusta ryhtyä papin sijaiseksi ja lisäksi si-

tä tosiseikkaa, että heillä oli entiseltä papilta saatu tieto muistissa. Hyvämuistisuus ja menojen hallitseminen koettiin pappina toimimisen kriteereiksi. Naiset huomauttivat, että nyt 2000-luvulla tilanne on toinen, koska tietoa saa monesta lähteestä, kuten kirjoista (Popov & Tanygin 2003), videoista, cd-levyistä ja muista tallenteista, joiden avulla naisilla on mahdollisuus opiskella uskonnollista toimijuutta.

Naisten rooli nyt: paluu taustavaikuttajan rooliin

Useat tutkijat (Werth 2001, 144–172; Kappeler 2009, 65–68; Luehrmann 2011, 4–5) korostavat, että Volgan alueella uskonnolla on aina ollut ja on yhä keskeinen merkitys kansallisen identiteetin prosessissa niin yhteisö- kuin yksilötasolla. Vuonna 1991 Venäjän Federaatio rekisteröi uskontokeskus *Osmarij-Tšimarijin* (Popov 1996, 130; Toidybekova 1997, 62–76; Luehrmann 2011, 20; Alybina 2014, 92; 2018, 91, 98; Popov 2020, 153), ja tämän jälkeen luontouskonnon kannattajilla on ollut tilaisuus järjestää uhrimenoja laillisesti ilman pelkoa ilmiannosta tai kiinnijäämisestä.

Vaatetukseen kohdistuu edelleen sääntelyä, sillä naisia ja miehiä sitovat pukeutumiseen liittyvät normit (Luehrmann 2011, 42). Miespuoliset papit pukeutuvat valkoiseen kirjontakoristeiseen paitaan ja valkoiseen takkiin. Ne ovat useimmiten sukulaisnaisten valmistamia, toisinaan ompelimossa teetettyjä tai jopa papin itsensä ompelemia (Jamurzin 2007,

113–114; Luehrmann 2011, 42; Stepanova 2012, 125–128; Kenttämuiistiinpanot 2015, 13.6.2015, Kaltak). Naisten ei sovi mennä uhrilehtoon housut jalassa ja avopäin, useimmiten joku toinen nainen huomauttaa tästä tai pyytää poistumaan tai pukeutumaan uudelleen (Luehrmann 2011, 42). Omat kokemukseni tukevat väitettä. Kesällä 2015 toimitettiin Pölerin kylän *kūsoto*-uhrilehdossa uhrijuhla, johon kuului myös eläinuhri. Paikalliset papit suostuivat siihen, että meidän ryhmämme, johon kuului kaksi naista, osallistuisi siihen. Ehtona oli, että meidän piti pukeutua mekkoon ja sitoa päähämme huivi. Sääntö koski myös marilaisia naisia:

Puolet osallistujista oli naisia, joilla oli polven yli ulottuvat tunikat ja mustat leggingsit, ja yhdellä paikallinen kansanpuku. Eräällä 50-vuotiaalla naisella oli housut jalassa. Missä hame? Pappien kehotuksesta nainen soitti kotiin, ja hänelle tuotiin mekko, johon hän pukeutui oitis. (Kenttämuiistiinpanot 2015, 14.6.2015.)

Antropologi Tatiana Alybina ja sosiologi Aleksandr Jarmurzin pohtivat marilaisen luontouskonnon nykyistä merkitystä. Olisiko kyse uudesta uskonnon ilmiöstä, eräänlaisesta uskonnon uudesta tulemisesta, jota he kutsuvat uuspakanallisuudeksi? (Jamurzin 2007, 113, 114; Alybina 2014, 96–97; 2018, 91–95.) Myös kansatieteilijä Ljudmila Jamurzina (2006, 84–85) on kysynyt, perustuuko luontouskonto nykyisessä muodossaan maailmankuvaan, jonka keskiössä on luonnon ja ihmisten välinen tasapaino. Tutkijat viittaavat myös naisen muuttuneeseen rooliin itämarien uskonnol-

Luontouskovaiset papit valmistautumassa marien yhteisörukoukseen kesäkuussa 2015. Kuva: Ildikó Lehtinen. Kaltak, Tatarstan.

lisessa yhteisössä. Naiset voivat nyt osallistua miesten veroisina uskonnollisiin toimituksiin, etenkin perhejuhlien vetäjänä (Jamurzin 2007, 114–115; Alybina 2014, 95). Kiinnostavana lisänä mainittakoon, että marilaisen uskontotieteilijän Juri Kalijevin tiedonantajat olivat voittopuolisesti naisia (Kalijev 1993, 23, 35, 49–50; 1998, 296). Marilainen kansatieteilijä Nikandr Popov osallistui syyskuussa

1995 Kupran-solan kylässä Marin tasavallan Sernurin piirikunnassa uhrijuhlaan, jonka eri vaiheissa hän sai lisätietoa nimenomaan naisilta (Popov 1996, 130, 142).

Baškortostanin marilaisdiasporan suurin osa tunnustautuu edelleen luontouskovaiseksi ja käyttää itsestään nimeä *tši-mari* eli puhdas mari. Mitä ilmaisu *puhdas mari* haastattelu-aikana tarkoitti, jäi epäselväksi. Kertomuk-

sissa korostetaan, että isovanhemmat kävivät rukoilemassa ja muistetaan heidän pukeutuneen valkoiseen. Usein kuultu metafora oli, että rukouksiin osallistujat olivat ”valkoisia kuin joutsenet”. (Lehtinen 1999, 100; Kenttämuistiinpanot 1998, Olga s. 1935, Tšoraj, Kenttämuistiinpanot 2009, Liza s. 1949, Püntšer-jal; Valentina s. 1951, Iskuš; Anisja s. 1948, Majadyk.) Valkoinen väri rinnastettiin käsitykseen puhtaudesta.

Esineet, vaatekappaleet ja pukeutuminen herättivät naisissa tunteita ja muistoja. Naiset toimivat miesten veroisina kotirintamalla ja toisinaan myös uskonnollisessa elämässä. Marilaista uskonnollista käyttäytymistä tutkinut antropologi Sonja Luehrmann (2011, 206–207) esitteli vastaavia tapauksia naisten uskonnollisesta käyttäytymisestä. Niissä eläkeikään ehtineet naiset, jotka olivat irtautuneet neuvostoideologiaa edellyttävästä ansiotyöstä, palasivat luontouskonnon pariin. Hyvä muisti tukenaan naiset ryhtyivät toimimaan yhteisön hyväksyminä pappeina. Luehrmann (2011, 9) kutsuu prosessia kierrätykseksi (*recycling*). Kyse on selviytymisestä tai tarpeesta kääntyä tunteettoman puoleen. Useimmiten herätys aktuaalistui myöhemmällä iällä. Kierrätys on siinä mielessä sopiva termi, että naiset rakensivat uskonoppejaan muistinvaraisesti ja itse vaalimallaan tavalla. Kyse ei ollut tietoisesta hiljaisen tiedon siirtämisprosessista, vaan kuten Olga tai Jelenan äiti, naiset kykenivät muistamiensa kokemusten mukaisesti toimitamaan riittejä mielestään oikealla tavalla. Uskonnon naisistumisen synnä oli Neuvostoliiton uskonnonvastainen ideologia. Niin luontouskonto kuin ortodoksinen uskonto

menettivät uskonnollisia johtajiaan ja hierarkiansa. Naiset ottivat haltuunsa uskonnollisen toimijuuden, josta on käytetty termiä uskonnon naisistuminen ja kesyttäminen.

Itsenäisestä toimijasta uskonnon kuluttajaksi

Kenttämatkoillani vuodesta 1987 vuoteen 2019 olen tutkinut marilaisten naisten pukeutumista. Puvut herättivät naisissa muistojen ja eletystä elämästä sekä uskonnon roolista ja merkityksestä. Uhri- ja morsiuspukuja esitellensä naiset kertasivat uskonnollisia menoja ja painottivat papin roolin merkitystä. Luontouskovaisten pappien pidätysaallon jälkeen 1930-luvulta lähtien pidettiin itsestään selvänä, että naisista tuli yhteisön uskonnollisia johtajia. Toiminta edellytti itsenäistä ja hallitsevaa käytöstä, aktiivista toimijuutta. Naisilla oli hallussa rukousten sanat sekä halu ja kyky toimia pappeina. Uskonnollisena johtajana toimiminen ei kuitenkaan ollut täysin vaaraton, koska toimitukset piti tehdä salassa. Uskonnon harjoittaminen julkisesti oli kiellettyä aina vuoteen 1990 asti, jolloin säädettiin laki uskonnonvapaudesta. Siihen saakka uhrilaisuuden järjestäminen ja siihen osallistuminen oli rangaistava teko. Rohkeudesta ei ollut pulaa. Naiset esimerkiksi ompelivat uhripukuja aikana, jolloin se oli kiellettyä.

Marilaisten, samoin kuin karjalaisten tai vanhauskoisten kanssasarten tapauksessa vallansiirto miehiltä naisille on ollut väliaikaista ja miltei huomaamatonta. Vanha rakenne säilyi, mutta toimijana oli nainen, joka oli

saanut oppinsa mieheltä. Tilanne uskonnon puolella oli sama kuin fyysisen työn alalla, jossa naiset tekivät kriisiaikana, lähinnä sotien aikana, miesten veroista työtä. Minna Ahola, Marjo-Riitta Antikainen ja Päivi Salmesvuori (2002) korostavat, että raju yhteiskunnallinen muutos saattaa tarjota naiselle miehen kanssa yhdenvertaisen mahdollisuuden toimia. Olojen vakiinnuttua väliaikaisesta itsenäisestä toimijuudesta tulee uuden valtarakenteen vallitessa alistainen (mt., 14). Itsenäinen ja aktiivinen toimijuus edellytti myös marilaisilta naisilta tietoa, taitoa ja todennäköisesti myös sinnikkyyttä. Naiset eivät saaneet osakseen kiitosta aktiivisesta toimijuudestaan, vaan naisten siirtyminen miesten tehtäviin oli itseäänselvyys. Neuvostoideologian mukaan se oli tasa-arvon väline ja merkki.

On kiinnostavaa, että kun sodasta oli haastattelujen aikaan kulunut noin 50–80 vuotta ja uskonnonvapaus oli palautettu, naisista oli jälleen tullut uskonnonharjoittajina alisteisia toimijoita. Haastattelujen sävy saattoi olla aika surumielinen. Naiset kokivat, että he ovat suoriutuneet vaikeista tehtävistä saamatta kiitosta tai arvostusta. Valtakunnan virallisissa juhlissa heitä ei otettu eikä oteta huomioon. Naiset ovat näkymätön, mutta kuitenkin tarpeellinen ryhmä. Heitä on uhrijuhlissa huomattavasti enemmän kuin miehiä. Niittymarilaiset papit kiteyttivät osuvasti, että naiset pyytävät aina enemmän, koska he ajattelevat yhteisöä eivätkä itseään. ”Naisilla on suuri sydän, he kantavat huolta kaikesta, perheestä, tulevaisuudesta, koulutuksesta, heitä kiinnostaa mitä tulee tapahtumaan. Miehet eivät oikein tiedä, mitä pyytää, heillä on sydän, mut-

ta se on kivistä.” (Kenttämuistiinpanot 2004, 20.5.2004, Untšo, Leo.) Pierre Bourdieun (2001, 7, 11, 106) mukaan vallan siirtyminen ja siirtäminen sukupuolelta toiselle edellyttää hallintorakenteen ja infrastruktuurin muutosta. Symbolisen vallan kallistuminen toiseen sukupuoleen johtuu useimmiten kriisistä. Poikkeustila voi olla miehen tilapäinen poisolo tai taloudellinen tai yhteiskunnallinen kriisi. Marilaisella maaseudulla miehet ovat ainakin periaatteessa perheenpäänä. He ovat ansiotyössä useimmiten kaukana asuinkunnasta, Siperian öljykentillä tai muualla teollisuudessa. Mies on poissaolevanakin edelleen taloudellisesti perheenpää, ja uudet asuintalot vahvistavat mielikuvaa miesten vallasta. Kotioissa kuitenkin naiset hoitavat taloutta, ja heidän harteillaan on lasten kasvatus sekä kulttuuriperinnön siirtäminen. Itämarien parissa uskonnon naisistuminen on ollut väliaikainen ilmiö. Naisten osuus on edelleen tärkeä, nykyään nimenomaan naisten omien tarpeiden takia. Vaikeissa oloissa uskonnolta toivotaan turvaa. He ovat siinä edelleen kuiskaajan roolissa. Naiset saattavat tietää enemmän kuin miespuoliset, mutta ohjaajan rooli on varattu miehelle.

VIITTEET

- 1 Marien uskonnolle on ominaista Venäjän valtauskonnon, ortodoksisen kirkon, ja oman etnisen luontouskonnon synkretismi. Marilaisessa luontouskonnossa (*tši mari jüla* tai *tši-mari vera* ’puhdas usko’) elollistetaan luonto. Kasvamattomat marit käyttävät itsestään nimitystä

- ’puhdas mari’ (*tši mari*). Venäjäksi useimmiten käytetty termi *jazyčšnik* ’pakana’. Marilaisen luontouskon ja ortodoksisen uskonnon synkretismi (*marla vera*) on seurausta marilaisten käännättämisestä kristinuskoon. (Molotova 2005, 69.)
- 2 Vasil’jevin mainitsema havainto vallan symbolisesta siirtämisestä toistuu sittemmin kirjallisuudessa (Vasil’jev 1915, 974; Kozlova 1954, 178; Smirnov 1981, 127; Alybina 2014, 106).
  - 3 Vastapalveluksena olen järjestänyt hänelle ja hänen hallinnoimalleen folkloreryhmälle esiintymismatkan Suomeen, Seurasaaren ulkomuseoon.
  - 4 Ikonin merkityksestä katso Knorre 2013, 255; Alybina 2014, 92.

AINEISTO

Kenttämuistiinpanot 1984, 1997, 1998, 2004, 2009, 2015, 2019. Tekijän hallussa. Tiedonantajien nimet muutettu.

PAIKANNIMILUETTELO, MARINKIELISET NIMET SULUISSA

Arzamatovo (Tošto Arzamat), Miškinon piirikunta, Baškortostan
 Bol’šesuhojazevo (Kugu Sokaza), Miškinon piirikunta, Baškortostan
 Griškino (Kurük’jal, Katši Pamaš), Mamadyšin piirikunta, Tatarstan
 Iskuš, Djurtjulinon piirikunta, Baškortostan
 Kalmaš, Kaltasin piirikunta, Baškortostan
 Kaltakovo (Kaltak), Menzelinon piirikunta, Tatarstan
 Kuprijanovo (Kupran-sola, Küpran-sola), Sernurin piirikunta, Mari El
 Majadyk, Djurtjulinon piirikunta, Baškortostan

Mari-Buljar (Pöler), Musljumovon piirikunta, Tatarstan
 Sosnovka (Püntšer-jal), Miškinon piirikunta, Baškortostan
 Saryj Tor’jal (Tošto Tor’jal), Novotor’jalskin piirikunta, Mari El
 Susady-Ebalak (Tumna), Janaulin piirikunta, Baškortostan
 Tšurajevo (Tšoraj), Miškinon piirikunta, Baškortostan

KIRJALLISUUS

Ahola, Minna, Antikainen, Marjo-Riitta & Salmesvuori, Päivi 2002. Kirkon naisten tunte maton historia. Teoksessa Minna Ahola, Marjo-Riitta Antikainen ja Päivi Salmesvuori (toim.), *Eevan tie alttarille. Nainen kirkon historiassa*. Helsinki, Edita, 9–15.

Ahonen, Johanna & Vuola, Elina 2015. Uskonto ja sukupuoli. Konflikteja, vuorovaikutusta ja uusia tuulia. Teoksessa Johanna Ahonen ja Elina Vuola (toim.), *Uskonnon ja sukupuolen risteysiä*. Tietolipas 247. Helsinki, SKS, 7–31.

Alybina, Tatiana 2014. Vernacular Beliefs and Official Traditional Religion: The position and meaning of Mari worldview in the current context. Teoksessa Pekka Hakamies ja Ulrika Wolf-Knuts (toim.), *The Legacy of Lauri Honko: Contemporary Conversations*. *Approaching Religion* 4 (1), 89–100. <https://doi.org/10.30664/ar.67541>.

Alybina, Tatiana 2018. Contemporary Mari belief: the formation of ethnic religion. *Journal of Ethnology and Folkloristics* 12 (2), 79–114. <https://doi.org/10.2478/jef-2018-0013>.

Bourdieu, Pierre 2001. *Masculine Domination*. Translated by Richard Nice. Cambridge, Polity Press.

- Chulos, J. Chris 1995. Myths of the Pious or Pagan Peasants in Post-Emancipation Central Russia (Voronezh province). *Russian history* (Pittsburgh) 22 (2), 181–216.
- Clay, J. Eugene 2018. Religious freedom, the religious market, and spiritual entrepreneurship in Russia after 1997. Teoksessa Randall A. Poole ja Paul W. Werth (toim.), *Religious freedom in modern Russia*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 182–214.
- Denisova, Liubov 2010. *Rural Women in the Soviet Union and Post-Soviet Russia*. Edited and translated by Irina Mukhina. London and New York, Routledge.
- Fingerroos, Outi & Kajander, Konsta 2022. Etnografia, paradigmat ja agendahypyt. Teoksessa Outi Fingerroos, Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi (toim.) 2022. *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki, SKS, 25–45. <https://doi.org/10.21435/tl.274>.
- Fitzpatrick, Sheila 1994. *Stalin's peasants: resistance and survival in the Russian village after collectivization*. New York, Oxford University Press.
- Fitzpatrick, Sheila & Slezkine, Yuri (toim.) 2000. *In the Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women from 1917 to the Second World War*. Translated by Yuri Slezkine. Princeton, Princeton University Press.
- Heikkinen, Kaija 2000. Metamorphosis of the Russian Baba. Teoksessa Natalia Baschmakoff ja Paul Fryer (toim.), *Modernisation in the Russian provinces*. Studia Slavica Finlandensia 17. Helsinki, Institute for Russian and East European Studies, 292–305.
- Holmberg (Harva), Uno 1914. *Tsheremissien uskonto*. Suomensuvun uskonnot V. Porvoo, WSOY.
- Jamurzin, A. A. 2007. O nekotoryh aspektah sovremennogo sostojanija jazytšestva v Baškortostane (na primere jazytšestva mari). *Vestnik Baškirkogo universiteta* 2007 (1). Ufa, Baškirkski gosudarstvennyi universitet, 113–115.
- Jamurzin, Aleksandr Aleksejevič 2011. *Kartina mira marijskogo jazytšestva: sotsial'nyje aspekty*: disertatsija kandidata filosofskih nauk: 09.00.11. Ufa, Baškirkski gosudarstvennyi universitet.
- Jamurzina, L. V. 2006. Sovremennoje sostojanije marijskogo jazytšestva v inoetnitšeskom prostranstve (na primere respublikii Baškortostan). Teoksessa *Etnosy i kul'tury Baškortostana: traditsii i sovremennost'*. Ufa, TsEI UNTs RAN, 84–85.
- Kalijev, Ju. 1993. *Semyk*. Joškar-Ola, Mari El Tuvyra Ministerstvo.
- Kalijev, Juri 1998. Keremetin kultin uskonnollinen ja sosiaalinen sisältö mareilla. Teoksessa Pekka Hakamies (toim.), *Ison karhun jälkeläiset*. Helsinki, SKS, 276–299.
- Kappeler, Andreas 2009. Russia as a multi-ethnic empire. Classifying people by estate, religion and ethnicity. Teoksessa Michael Branch (toim.), *Defining Self. Essays on emergent identities in Russia Seventeenth to Nineteenth Centuries*. Studia Fennica Ethnologica 10. Helsinki, SKS, 59–74.
- Keinänen, Marja-Liisa 2002. Religious ritual contested. Anti-religious activities and women's ritual practice in rural Soviet-Karelia. Teoksessa *JamuInstitute for Research in Religious and Cultural History*, 92–117.
- Knorre, Boris 2013. Neopaganism in the Mari El Republic. Teoksessa Kaarina Aitamurto ja Scott Simpson (toim.), *Modern pagan and native faith movements in Central and Eastern Europe*. Durham, Acumen, 249–265.
- Korovushkina-Paert, Irina 2004. Memory and Survival in Stalin's Russia. Old Believers in the Urals during the 1930s–50s. Teoksessa Daniel Bertaux, Paul Thompson ja Anna Rotkirch (toim.), *On living through Soviet Russia*. London and New York, Routledge, 195–213.

- Kozlov, F. N. 2013. ”Ženski vopros” kak element sotsial’noi politiki Sovetskogo gosudarstva v 1920-je – pervoi polovine 1930-h godov (v kontekste gosudarstvenno-tserkovnyh otnošeni v natsional’nyh regionah Srednego Povolž’ja). *Vestnik Tšuvaškogo universiteta* 2013 (4). Tšeboksary, Tšuvaški universitet, 29–36.
- Kozlov, F. N. 2014. Zakrytije tserkvei kak element gosudarstvennoi antireligioznoi politike v kontse 1920-h – natsäle 1930-h godov (po materialam natsional’nyh respublik Srednego Povolž’ja). *Vestnik Tšuvaškogo universiteta* 2014 (1). Tšeboksary, Tšuvaški universitet, 26–33.
- Kozlova, K. I. 1954. Bol’shaja sem’ja u marijtsev v kontse XIX – natsäle XX vv. *Utšenyje zapiski MarNII* 6. Joškar-Ola, MarNII, 161–183.
- Kurki, Eija 2005. *Näkyvä ja näkymätön. Nainen Suomen helluntailiikkeen kentällä*. Jyväskylä Studies in Education Psychology and Social Research 262. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Lehtinen, Ildikó 1999. *Marien mekot. Volgan-suomalaisten kansanpukujen muutoksista*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Kansatieteellisiä julkaisuja 16. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Luehrmann, Sonja 2011. *Secularism Soviet Style: Teaching Atheism and Religion in a Volga Republic*. Bloomington, Indiana University Press.
- Manninen, I. 1928. Uudemmissa venäläisistä kansatieteellisistä tutkimuksista Suomen suvun alalla. *Uusi Suomi* 11.08.1928 No 185, 17–19.
- Marjanen, Antti 2002. Kaikki naiset eivät vaienneet. Teoksessa Minna Ahola, Marjo-Riitta Antikainen ja Päivi Salmesvuori (toim.), *Eevan tie alttarille. Nainen kirkon historiassa*. Helsinki, Edita, 35–52.
- Molotova, T. L. 2005. Luontouskonto. Teoksessa Ildikó Lehtinen (toim.), *Marit, mordvalaiset ja udmurtit. Perinteisen kulttuurin tietosanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 989. Helsinki, Museovirasto – SKS, 69–70.
- Paasonen, H. 1901. Beiträge zur Kenntnis der Religion und des Cultus der Tscheremissen. *Keleti Szemle* 1901 (1), (2), (3). Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, Keleti Kereskedelmi Akadémia, 30–38, 122–133, 198–210.
- Popov, N. S. 1996. Ha marijskom jazytšeskom molenii. *Etnografitšeskoe obozrenije* 1996 (3). Moskva, Institut etnologii i antropologii RAN, 130–145.
- Popov, N. S. 2013. Religioznye verovanija. *Marijtsy. Istoriko-etnografitšeskije oštšerki*. Izdaniye 2-je, dopolnennoje. Joškar-Ola, MarNIIJALI, 287–301.
- Popov, Nikandr 2015. Otnošenije prihodskogo duhovenstva Marijskogo kraja v kollektivizatsii. *Finno-ugrovedeniye* 2016 (1). Joškar-Ola, MarNIIJALI, 38–45.
- Popov, N. S. 2020. K voprosu o stanovenii i razvitii traditsionnoi marijskoi religii. *Finno-ugrovedeniye* 61, Joškar-Ola, MarNIIJALI, 148–157.
- Popov, N. S. & Tanygin, A. I. 2003. *Jumyn jüla*. Joškar-Ola, Mari El Respublykin tüvyra da kalyk koklase kyl šotyšto ministerstvo.
- Salmesvuori, Päivi 2015. Valta, sukupuoli ja uskonto. Pyhä Birgitta ja Helena Konttinen esimerkkeinä naisten vallankäytöstä. Teoksessa Johanna Ahonen ja Elina Vuola (toim.), *Uskonnon ja sukupuolen risteyksiä*. Tietolipas 247. Helsinki, SKS, 188–212.
- Sanukov, K. N. 2005. *Ez istorii Mari El: Tragedija 30-h godov*. Monografija. 2-je izd., dop. Joškar-Ola, Marijski gosudarstvennyi universitet.
- Smirnov, I. N. 1981. Položenie ženštšiny v marijskoi sem’je (konets XIX – natsälo XX vv.). *Arheologija i etnografija Marijskogo kraja* 5. Joškar-Ola, MarNIIJALI, 122–132.
- Stepanova, Iraida 2012. *Küsoto. Svjataja roštša*. Joškar-Ola, Marijskoje reklamno-izdatel’skoje poligrafitšeskoje predprijatije.
- Toidybekova, Lidija 1997. *Marijskaja jazytšeskaja*

- vera i etnitšeskoje samosoznaniye*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 116. Joensuu, Joensuun yliopisto.
- Toidybekova, Lidia 1998. Marien yhteisörukoukset. Teoksessa Pekka Hakamies (toim.), *Ison karhun jälkeläiset*. Helsinki, SKS, 253–275.
- Tsaregorodtseva, Natal'ja 2010. Marijskaja traditsionnaja religija v uslovijah stanovlenija sovetskoi vlasti (1920–1930 gg.). *Finno-ugrovedenije* 2010 (1). Joškar-Ola, MarNIJALI, 93–98.
- Vasil'jev, V. M. 1915. Tšeremisy-jazytšniki. Materialy dlja izutšeniya verovani i obrjadov tšeremis. *Inorodtšeskoje obozrenije* 10–12, Kazan', 703–729, 969–995.
- Werth, Paul W. 2001. Big Candles and “Internal Conversion”: The Mari Animist Reformation and Its Russian Appropriations. Teoksessa Robert Geraci ja Michael Khodarkovsky (toim.), *Of Religion and Empire: Missions, Conversion, and Tolerance in Tsarist Russia*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 144–172. <https://doi.org/10.7591/9781501724305-007>.

SUKUPUOLI, RUUMIILLISUUS JA SEKSUAALISUUS

Hybridinen keho uhkana ja mahdollisuutena

Metsänneidoksi kasvaminen Sini Helmisen nuortenromaanissa

Kaarnan kätkössä

ISLA PARKKOLA

📧 <https://orcid.org/0009-0009-9728-0996>

Sini Helmisen nuorille suunnatun *Väkiveriset*-fantasiakirjasarjan (2017–2019) avausosa, *Kaarnan kätkössä* (2017a), kertoo 17-vuotiaasta Pinja Oksasesta, jolle selviää, että hän on puoliksi metsänneito. Pinja ja romaanin muut metsänneitohahmot ovat saaneet vaikutteita pohjoismaisessa uskomusperinteessä esiintyvistä metsän hengettäristä, jotka muistuttavat edestäpäin kauniita naisia ja takaa puita (ks. Kuusela 2020, 164–168; Pulkkinen & Lindfors 2016, 209–210; Sarmela 2007, 386, 410–412). Tätä traditiota mukailleen myös Helmisen metsänneidot ovat hybridisiä hahmoja, joiden selkää peittää ihon sijaan kerros kaarnaa. Ihmisten parissa kasvaneen Pinjan kaarnaselästä tosin on jäljellä pelkkä arpien kudelma muistutuksena hänelle lapsuudessa tehdystä leikkauksesta ihomutaation poistamiseksi. Kuuden vuoden iästä aikuisuuden kynnykselle Pinjan elämää on määrittänyt tarve kätkeä kehonsa epänormatiiviset piirteet muilta. Vähitellen kohtaamiset metsän väen kanssa ja totuus arpien alkuperästä alkavat muovata hänen käsitystään itsestään ja ym-

päröivästä maailmasta. Häpeän hellittäessä hän onnistuu lopulta kasvattamaan uuden, elävän kaarnakerroksen irti revityn tilalle.¹

Tässä artikkelissa tarkastelen Pinjan hahmokehitystä kysymällä, millaiset asiat tarinamaailmassa estävät ja edesauttavat hänen kasvuaan hybridisen kehonsa hyväksyväksi metsänneidoksi. Lisäksi käsittelen aineistoni metsänneitojen hybridisyyttä laajemmin suhteessa inhimillisen ja ei-inhimillisen kategorioihin sekä kehoja, sukupuolta ja seksuaalisuutta koskeviin normeihin. Pinjan elinpiirin asenneilmapiiri marginalisoituja toisia kohtaan resonoi suomalaisen nyky-yhteiskunnan kanssa, mutta suljetussa metsänneitoyhteisössä hän joutuu tekemisiin itselleen ja lukijalle vieraiden, yhtä lailla joustamattomien normien kanssa. Vaikka suuntaan analyysini tarinamaailman sisäisiin tekijöihin, huomioin myös sillat, joita aineistoni rakentaa fiktiivisten ja reaalisten kokemusten välille. Tarkoituksenani ei kuitenkaan ole lukea fiktiivisiä ilmiöitä vertauskuvina reaalille vaan lähestyä niiden välistä suhdetta erontekojen mo-

ninaisuutena, joka yhdistää epänormatiivisia olemisen tapoja samastamatta niitä toisiinsa (vrt. esim. Braidotti 2022, 9).

Artikkelini tarjoaa uuden avauksen nuortenromaanista, joka on toistaiseksi jäänyt vaille akateemista huomiota lukuun ottamatta Suvi Nurmen (2020) pro gradu -tutkielmaa ”Kaarnaa kasvava selkä – Suomalaisen mytologian merkitykset Sini Helmisen *Väkiveriset*-romaanisarjassa”. Tutkin teosta hybridisyyden käsitteen avulla, jonka kytken sekä metsänneitoihin kehollisina olentoina että erilaisiin tarinamaailmassa risteileviin suhteisiin. Luenassani hyödynnän posthumanismista ja sen feministisistä sovelluksista ponnistavaa näkökulmaa hybridisyyteen. Kyseiset suuntaukset kritisoivat itsestään selvänä pidettyjä normeja, hierarkioita ja rajanvetoja, kuten inhimillisen ja ei-inhimillisen välistä kahtiajakoa sekä ajatusta tarkasta ja pysyvästä yksilöllisestä identiteetistä (ks. esim. Raipola 2020/2014, 44; Rojola 2020/2014, 133–134). Hahmotan hybridisyyden tältä pohjalta inhimillisten ja ei-inhimillisten vuorovaikutuksen muotojen sekä moninaisten subjektipositioiden kietoutuneisuutena. Hybridit häiritsevät totunnaisia kategorioita hämärtämällä ääriviivoja niiden väliltä. (Vrt. esim. Braidotti 95–101.)

Tarkastelemani teos kuuluu kasvavaan joukkoon suomalaista nykykirjallisuutta, joka ammentaa vanhasta itämerensuomalaisesta uskomusperinteestä materiaalia uusille tarinoille (ks. esim. Ahola 2023; Korpua 2017, 108–121; Leppälahti 2022). Kirjojen takakan-siteksteissä *Väkiverisiä* luonnehditaan reaali-fantasiaksi, ”jossa kotimainen mytologia tunkeutuu elävänä ja kihelmöivänä nuorten

arkeen”. Itse kuitenkin pidän kotimaisuuden tai suomalaisuuden korostamista tarpeettoman yksinkertaistavana, sillä se jättää huomiotta kansanperinneaineuksen ylijärjaisen ja kerrostuneen luonteen (ks. esim. Tarkka & Haapoja-Mäkelä & Stepanova 2019). Viittaan siksi enemmän itämerensuomalaiseen mytologiaan (ks. esim. Siikala 2012) tai puhun mytologioista monikossa silloin, kun niiden alkuperää ei ole tarpeen eritellä. Vanhaan perinteeseen tukeutuessaankin nykykirjailija pyrkii liikuttamaan lukijaa tässä ja nyt, joten luentani kertoo osaltaan myös metsänneito-hybridien potentiaalista tarjota kosketuspintaa omalle ajallemme (vrt. Ahola 2020, 162).

Väkiveriset ja Kaarnan kätöksä mytologioista inspiroituneena nuorten nykyfantasiana

Neliosainen *Väkiveriset*-sarja sijoittuu nyky-Suomea muistuttavaan maailmaan tunnistettavine paikkoineen ja piirteineen Kaivopuistosta Hollolaan ja lähijunista Facebook-päivityksiin. Päähenkilöiden arkitodellisuutta kuitenkin värittävät mytologioista ammentavat fantasiaelementit, joista vain harvat tarinamaailmassa ovat tietoisia. Sarjan ensimmäinen, toinen ja kolmas osa – *Kaarnan kätöksä*, *Kiven sisässä* ja *Veden vallassa* – ovat kukin itsenäisiä tarinoita. Niillä on omat päähenkilönsä, eivätkä ne viittaa toisiinsa kuin ohimennen. Neljäs osa, *Maan povessa* (2019), tuo päähenkilöt yhteen yhteistä seikkailua varten ja sitoo heidän tarinansa toisiinsa. Kaikki kirjat kertovat alle 20-vuotiaista, itseään etsivistä nuorista, joita

Kaarnan kätkössä avaa Sini Helmisen Väkiveriset-sarjan, johon kuuluvat myös teokset Kiven sisässä, Veden vallassa ja Maan povessa. Kansien suunnittelu: Karin Niemi. Kuva: Aleksii Parkkola.

yhdistää ”väkiverisyys”. Suomalais-karjalaisen kansanuskon tutkimuksessa väellä tarkoitetaan tyypillisesti asioissa, esineissä ja olioissa piilevää sisäistä, tuonpuoleista voimaa (esim. Pulkkinen & Lindfors 2016, 407–408; Siikala 2019/1992, 172–173). Helmisen ”väkiolennot” kuitenkin viittaavat tätä konkreettisemmin myyteistä inspiroituneisiin fantastisiin lajeihin, kuten metsän- ja vedenneitoihin, vuorelaisiin, maahisiin, hiisiin sekä peikkoihin. Nämä olennot jakautuvat metsän, vuo-

ren, veden ja maan väkeen, joista kullekin on omistettu oma kirjansa.

Metsänneitoihin keskittyvän artikkelini aineistona tarkastelen sarjan ensimmäistä osaa, sillä sen keskiössä ovat nimenomaan metsä ja sitä kansoittavat olennot. *Kaarnan kätkössä* on kasvutarina, jossa valtavirrasta erottuva päähenkilö onnistuu vaikean alun jälkeen hyväksymään itsensä sellaisena kuin on. Teos nostaa esiin useita nykynuortenkirjallisuudessa toistuvia aihepiirejä, kuten toi-

seuden kokemuksen, ulkonäköpaineet, omien toiveiden ja vanhempien odotusten ristiriidan sekä seksuaalisuuden moninaisuuden (ks. esim. Heikkilä-Halttunen 2013; Voipio 2022, 86–88). Näiden teemojen käsittely kytkeytyy mytologioista inspiroituneeseen fantasiakerromukseen ihmisen ja kasvin välimaastoon sijoittuvista metsänneidoista. Lasten- ja nuortenkirjallisuudentutkija Myry Voipio (2022, 88) toteaa, että nuorille suunnattu spekulatiivinen fiktio käsittelee yleensä samankaltaisia kysymyksenasetteluja kuin realistinen nuortenkirjallisuus. Samalla se voi toimia väylänä queeryttä^a reaali maailmassa vallitsevia asettelmia kuvitteleamalla vaihtoehtoisia todellisuuksia ja tapoja toimia (ks. Luciano & Chen 2015, 188; Pearson 2022). Näen kummankin näistä tasoista risteytyvän aineistossani.

Kaarnan kätöksä lähtee liikkeelle Pinjan ylioppilasjuhlista, jotka hän kokee nöyryyttävinä. Lukuloman kynnyksellä tapahtunut ero uskottomasta poikaystävästä on suistanut hänen elämänsä raiteiltaan, eikä hänellä ole yllpeyden aiheeksi kelpaavaa päättötodistusta, saati opiskelupaikkaa, josta kertoa jatkosuunnitelmia penääville sukulaisille. Piinallisten juhlien jälkeen Pinja viettää kesää sulkeutuneena huoneeseensa, kunnes sinne ilmestyy kuin tyhjästä pikkutyttö, jota kukaan muu ei tunnu näkevän. Tuuliaksi esittäytyvältä sini-piialta³ Pinja kuulee, että kansanperinteestä tutut väkiolennot ovat todellisia ja että kumpikin heistä kuuluu ”metsäläisiin”. Aluksi Pinja uskoo hallusinoineensa Tuulian mutta joutuu pian myöntämään itselleen, että todellisuus on ihmeellisempi kuin se, jossa hän on kuvitellut elävänsä. Tähän havahtumiseen

vaikuttaa erityisesti tutustuminen Virveen – punatukkaiseen hippityttöön, josta huokuu huumava havunneulasten ja pihkan tuoksu.

Pinja ja Virve ihastuvat toisiinsa nopeasti tehdessään yhdessä kesätöitä puisto-osastolla. Parin toisilla treffeillä Virve antaa Pinjan nähdä kaarnaisen selkensä ja paljastaa tälle olevansa metsänneito. Samalla hän kertoo tunnistaneensa myös Pinjan metsänneidoksi, kaltaiseksi. Pinja ei kuitenkaan ole vielä valmis ottamaan tietoa vastaan. Orastava romanttinen suhde on kariutua, kun hän kutsuu Virveä hirviöksi ja karkottaa tämän luotaan. Myöhemmin konfliktia katuva Pinja alkaa perehtyä tarkemmin metsänneitoihin ja omaan taustaansa. Näin hän oppii pikkuhiljaa ymmärtämään paremmin sekä itseään että muita väkiverisiä. Romaanin loppupuolella Pinja joutuu vangiksi hiisien valtakuntaan ja joutuu tekemään orjatöitä näiden hyväksi ennen kuin pääsee pakenemaan Virven ja Tuulian avulla. Tämä kevyt seikkailujuonne jää teoksen kokonaisuudessa pieneen osaan mutta tarjoaa olosuhteet muodonmuutokselle, jossa Pinjan selän leikkausarvet väistyvät uusiutuvan kaarnakerroksen tieltä hänen piiloutuessaan hiisiltä puunrunkoa vasten.

Myry Voipion (2022, 87) mukaan nykynuortenkirjallisuus nostaa ihanteista ja normeista ulossuljetut ruumiinkuvaukset yhä useammin sivurooleista etualalle. *Kaarnan kätöksä* kutsuu lukijan seuraamaan muun ohessa päähenkilön kehosuhteen kehitystä. Aluksi Pinja näkee selkäänsä peittävät arvet jonain rumana ja salassa pidettävänä mutta onnistuu lopulta vapautumaan häpeästään ja hyväksymään metsänneitouden merkit ruu-

miissaan. Cis-heteronormista⁴ poikkeavia sukupuoli-identiteettejä ja seksuaalisuuksia on niitäkin alettu viimeisten vuosikymmenten aikana käsitellä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa monipuolisemmin niin Suomessa kuin maailmalla (Heikkilä-Halttunen 2013, 251; Reynolds 2007, 129–130). Pinja totuttelee metsänneitoutensa lisäksi romanttisiin tunteisiin toista metsänneitoa kohtaan, vaikka on aina luullut kiinnostuvansa pelkästään pojista. Muuntuva seksuaalisuus ei kuitenkaan näyttäydy ongelmana vaan asettuu luontaiseksi osaksi elämää (vrt. Voipio 2022, 87). Kehollisuuden ja seksuaalisuuden kysymykset kytkeytyvät aineistossani edelleen inhimillisen ja ei-inhimillisen välisiin suhteisiin ja yhteentörmäyksiin.

Suomalaisen kirjallisuuden kentällä kansanperinnevaikutteilla on usein tiivis kytkös Elias Lönnrotin *Kalevalaan* (1849) (esim. Ahola 2020, 147; Korpua 2017, 108–121), joka on itsessään suomalais-karjalaisen runoperinteen varaan rakentuva kaunokirjallinen representaatio runonkeruualueiden mytologioista (esim. Ahola & Frog 2023). *Kaarman kätkössä* -romaanissa *Kalevala* huomioidaan tarinamaailmassa olemassa olevana teoksena, kuten Pinjan ensireaktio metsän väen kohtaamiseen osoittaa: ”Jestas, jos tää on mun aivojen sepitettä, niin miksen mä olis voinu keksiä homeisen Kalevalan sijaan vaikka jotain törkeän komeaa satuprinssiä” (*Kaarman kätkössä*, 52; jatkossa KK). Koska viittaussuhde on kohtalaisen löyhä ja näkökulmani kannalta epäolennainen, rajaan sen käsittelemisen tämän artikkelin ulkopuolelle. Sen sijaan avaan seuraavaksi lyhyesti eeposta laajempaa

mytologiakontekstia aineistoni metsänneitohen taustalla.

Posthumanistinen näkökulma metsänneitohen hybridisyyteen

Kaarman kätkössä -romaanissa esiintyvien metsänneitohen kaltaisia myyttisiä olentoja esiintyy kansanperinteessä eri puolilla maailmaa. Tunnetuimpia niistä lienevät kreikkalaisen mytologian dryadit eli puu- tai metsänymfit. Nämä nuoria naisia muistuttavat puolijumalolennot elävät puiden joukossa ja kytkeytyvät usein tiettyihin puihin tai metsiin. (Hard 2004, 209–210; Malkin 2005; Sarmela 2007, 412.) Suomessa antropomorfinen, naihahmoinen metsänneito on tunnettu erityisesti länsi- ja lounaisrannikolla, jossa metsänhaltijoita koskevaan kansanuskoon on vaikuttanut skandinaavinen *skogsjungfru*-perinne (Pulkkinen & Lindfors 2016, 209–210; Sarmela 2007, 386, 410–412). Ruotsissa nimellä *skogsrå* tunnetut metsän hengettäjät esitetään usein eroottisina, vaarallisina hahmoina, jotka johtavat harhaan varsinkin metsässä yksin liikkuvia miehiä. Kuvauksissa toistuu tyypillisesti asetelma edestä katsottuna lumoavan kauniista naisesta, joka on takaapäin vastenmielinen kuin puolimätä pölkky, sammaloitunut kuusi tai käppyräinen kanto. (Kuusela 2020, 164–168.) Vastaava kuvasto tunnetaan myös Suomessa, jossa kansantarinoiden metsänneito välttää paljastamasta ihmisille puunrunkoa muistuttavaa selkäpuoltaan (Pulkkinen & Lindfors 2016, 209–210; Sarmela 2007, 386, 410–412).

Aineistoni metsänneidot muistuttavat erityisesti tätä ruotsalaisesta traditiosta Suomeen periytynyttä figuuria. Virve luonnehtii lajitovereitaan Pinjalle seuraavasti: ”Me metsänneidot ollaan melkein kuin ihmisiä, osaksi puita ja osaksi nuorten naisten näkösiä” (KK, 84). Myöhemmin hän toteaa, että ”[m]etsänneidot saattaa näyttää ihmisiltä, mutta me ollaan enemmän sukua puille ja kasveille” (mt., 178). Kumpikin kuvaus havainnollistaa kiinnostavalla tavalla, kuinka raja inhimillisen ja ei-inhimillisen välillä vuotaa näissä hybridisissä hahmoissa, jotka jakavat ominaisuuksia sekä ihmisten että puiden kanssa. Sanana *hybridi* – yksin tai osana yhdyssanaa – kantaa lukuisia merkityksiä, jotka palautuvat pääsääntöisesti erilaisiin risteymiin, yhdistelmiin, sekamuotoihin ja rajanylityksiin (ks. esim. Makkonen-Craig 2021). Hybrideissä asiat ja ilmiöt, jotka eivät aina esiinny yhteydessä toisiinsa, kytkeytyvät jonkinlaiseksi uudeksi kokonaisuudeksi tai konseptiksi. Käsite on hengästyttävän laaja ja joustava viitattaessaan mihin tahansa eliöläjien risteymistä, hybridiautoihin ja genererajat tai ilmaisumuodot ylittäviin taideteoksiin. Tarkennan sitä posthumanistisesta näkökulmasta painottaen erityisesti sovellutuksia, jotka kommunikoivat feministisen tutkimuksen ja queer-teorian kanssa.

Posthumanismissa kysymys hybrideistä ja hybridisyydestä kytkeytyy usein laajempaan ihmisyyden uudelleenarvioimisen projektiin. Posthumanistinen tutkimus kattaa lukuisia toisistaan enemmän tai vähemmän poikkeavia suuntauksia, joita kuitenkin yhdistää yleensä jonkinlainen pyrkimys purkaa ihmisen erityi-

sasemaa suhteessa ei-inhimilliseen elollisista organismeista epäorgaanisiin luonnonobjekteihin, esineisiin ja koneisiin. Inhimillinen ja ei-inhimillinen eivät määrity vastakohtaisina vaan asettuvat ontologisesti samalle tasolle, jolloin huomio kiinnittyy usein niiden kietoutuneisuuteen – verkostoihin, joissa toimivat aktiivisesti paitsi ihmiset myös ei-inhimilliset, jopa epäintentionaalisenä pidetyt oliot. (Esim. Latour 2005, 70–72; Lummaa & Rojola 2020/2014, 14, 22.) Vaikka kielenkäytön tasolla on tarpeen puhua erikseen inhimillisestä ja ei-inhimillisestä, jako ei ole sen paremmin binäärinen kuin symmetrienkään. Ei-inhimillinen on osa ihmistä ja ihmisen vaikutus maailman ei-inhimillisyyksiin niin laaja ja ongelmallinen, että meneillään olevalle geologiselle ajanjaksolle on sen korostamiseksi ehdotettu nimitystä antroposeeni. (Esim. Giffney & Hird 2008, 2–3; Grusin 2017, vii–ix; Karkulehto ym. 2020, 1–2; Luciano & Chen 2015, 195–196.)

Käytännössä valtaosa maapallon olioista ja ilmiöistä on jo hybridisiä, kuten tieteen tutkija ja filosofi Bruno Latour tuo esiin klassikko-teoksessaan *Emme ole koskaan olleet moderneja* (2006/1991). Hybridit hän määrittelee luonnon ja kulttuurin muodostamiksi verkostoiksi, joissa inhimillinen ja ei-inhimillinen toimivat yhdessä jatkuvana ketjuna. Luonnon ja kulttuurin sijaan hän puhuukin luontokulttuureista. Länsimaisessa ”modernissa” ajattelussa luonnolliset ja kulttuuriset ilmiöt on totuttu erottamaan omiksi, erillisiksi alueikseen ”puhdistamalla” (*purification*). Samaan aikaan puhdistamiselle vaihtoehtoinen käytäntöjen joukko on aina ”[sekoittanut] ’käännösten’

(*translations*) avulla täysin uuden tyyppisiä olioita”, hybridejä. Ihminen on hybridien ympäröimä ja ihmisen toiminta synnyttää jatkuvasti uusia hybridejä. Moderniuden illuusion ylläpitäminen kuitenkin edellyttää puhdistamisen ja kääntämisen välisen siteen säilyttämistä näkymättömänä. Jos se paljastuu, ”suurelta jaolta” luontoon ja kulttuuriin nimittäin putoaa pohja, mikä tekee tyhjäksi myös sen tarjoaman oikeutuksen riistää ei-inhimillistä ja kaikkia perustavanlaatuisesti toiseksi leimattuja. (Latour 2006/1991, 28–29, 68, 157–158; ks. myös Blok & Jensen 2011, 68.)

Sovellan Latourin ajattelua tarkastellessani Pinjan henkilökohtaista puhdistamisen prosessia sekä sen suhdetta hänen elinpiirissään vallalla olevaan vaatimukseen inhimillisen ja ei-inhimillisen erottamisesta. Latourin hybridisyyden määritelmä liittyy maailman ja osana sitä toimivien asioiden, ilmiöiden ja olioiden kytkeytyneisyyden myöntämiseen, josta posthumanistisessa tutkimuksessa on pitkälti kyse (ks. Hyttinen & Lummaa 2020, 22–23). Tämän lisäksi näkökulmani kannalta keskeiseksi nousevat kuitenkin inhimillisen ja ei-inhimillisen välistä rajaa pienemmässä mitakaavassa koettelevat keholliset hybridit. Tällaiset hybridihahmot ovat tavallisia niin myyteissä, fantasia- ja tieteiskirjallisuudessa kuin posthumanistisessa käsitteenmuodostuksessa. Tunnetuimpiin niistä kuuluu feministisen tieteentutkijan Donna Harawayn alun perin esseessään *Manifesti kyborgeille* (2003/1986) hahmottelema kyborgin figuuri, joka haastaa dualistisia vastakkainasetteluja esimerkiksi organismin ja koneen, ihmisen ja eläimen, luonnon ja kulttuurin sekä miehen ja naisen

välillä. (Esim. Haraway 2003/1986, *passim.*; Koistinen 2015, 13; Raipola 2020/2014, 44.)

Tutkimuksessa ja fiktiossa esiintyy monenlaisia ihmistä muistuttavia hybridejä. Kyborgien lisäksi puhutaan muun muassa postihmisistä, mutanteista, kimairoista ja hirviöistä (ks. esim. Kortekallio 2020, 104). Itse viittaan hybridien ja hybridisyyden ohella hirviöihin ja hirviömäisyyteen analysoidessani *Kaarnan kätöksä* -romaanin tarinamaailmassa esiintyviä käsityksiä ei-inhimillisen läsnäolosta uhkana eheälle ihmisyydelle. Hirviöt ja muut hybridit suuntaavat usein huomion paitsi inhimillisen ja ei-inhimillisen välisen rajanvedon mahdottomuuteen myös hegonisen ihmisyyden kategorian kapeuteen (esim. Mustola & Karkulehto 2020, 126; Raipola 2020/2014, 44). Osa ihmisistä on aina pyritty ja yhä pyritään sulkemaan ihmisyyden ulkopuolelle tai reunamille esimerkiksi sukupuolen, seksuaalisuuden, etnisyyden, ihonvärin tai vammaisuuden perusteella (Luciano & Chen 2015, 189). Hirviömäiseksi leimaamista onkin tyyppillisesti käytetty toiseuttamisen muotona sekä reaali maailmassa että fiktiossa. Hirviöt häiritsevät status quota poikkeavuudellaan mutta saattavat samalla herättää refleктоimaan sitä, mikä itsessä on hirviömäistä tai torjuttua. (Esim. Braidotti 2022, 218; Mustola & Karkulehto 2020, 126; Shildrick 2002, 2–5, 25.) Tämä problematiikka nousee aineistossani keskeiseen rooliin Pinjan havahtuessa hybridisyyteen ympärillään ja osana itseään.

Kysymys hybridisyydestä ja ihmisyyden rajoista kytkeytyy edelleen posthumanistisessa tutkimuksessa keskeiseen kysymykseen sub-

jektiviteetista ja sen uudelleenarvioimisesta (ks. esim. Braidotti 2013, 12; Lummaa & Rojola 2020/2014, 22). Muun muassa posthumanistinen feministi Rosi Braidotti (esim. 2013, 92–93) kritisoi ajatusta abstraktista, yhtenäisestä, pysyvistä identiteetistä. Hän peräänkuuluttaa siirtymää ihmiskeskeisestä, individualistisesta näkökulmasta kohti epäunitaarista subjektiviteettia, joka ensisijaistaa itsen ja muiden – myös ei-inhimillisten toisten – väliset sidokset (esim. mt., 49–50). Aineistoni metsänneidot ovat ihmisen ja puun tai laajemmin kasvin hybridejä. Heidän kehoissaan inhimillinen ja ei-inhimillinen muotoutuvat jatkuvasti yhdessä, minkä lisäksi heillä on erityinen kyky sulautua kohtaamiinsa puihin. Metsänneidoksi kasvaessaan Pinja tulee vähitellen tietoiseksi näistä sidoksista. Luen tätä prosessia yhteydessä ajatukseen posthumanistisesta, hybridisestä subjektiviteetista.

Hybridisyys sisäistettynä ja ulkoistettuna uhkana

Ihmisperheessä kasvanut puolimetsänneito-Pinja tulee tietoiseksi maailmansa myyttisistä elementeistä vasta, kun hän joutuu lyhyen ajan sisällä vastakkain yhä uusien selittämättömyyksien kanssa. Tyhjistä ilmestyvistä siniipiika-Tuuliasta lähtien Pinjan satuna pitämät asiat ja oliot alkavat osoittautua todellisiksi. Vähitellen avautuminen tälle uudentlaisia mahdollisuuksia kuhisevalle todellisuudelle auttaa Pinjaa omaksumaan uudentlaisen suhteen myös hybridiseen metsänneidon kehoonsa. Ennen tätä hänellä ei kuitenkaan ole käsi-

tystä muusta kuin siitä, että hänen koko selän peittäviin leikkausarpiinsa on aina suhtauduttu joko vastenmielisenä anomaliana tai ongelmana, jonka ratkaisu löytyy kauneuskirurgiasta. Seitsemäntoista vuoden ikään mennessä kasvuympäristön asenteet ovat juurruttaneet häneen syvän häpeän kehonsa epänormatiiviseksi leimattuja ominaisuuksia kohtaan. Analyysissani lähden liikkeelle tästä häpeän kokemuksesta, sillä näen sen vaikuttavan olennaisesti Pinjan käsitykseen hybridisyydestä uhkana, jonka merkit hänen on kätkevä tai torjuttava sekä itsessään että muissa.

Päähenkilön näkökulmaan sitoutetulle lukijalle selviää varsin varhaisessa vaiheessa, että Pinja paikantaa häpeänsä juuret pitkälti tiettyyn tapahtumaan lapsuudessaan. Sama painajaisuni palauttaa hänet yhä uudelleen hirveään hetkeen kesäleirillä, jolle hän osallistui kuuden vanhana. Unessa tai muistossa hänen lapsuuden ystävänsä Jenni yllättää hänet pukukopista vaihtamasta vaatteita ja näkee vahingossa hänen epämuodostuneen selkänsä. Sama takauma esiintyy teoksessa kahtena versiona, joista jälkimmäinen kuvaa yksityiskohtaisemmin käänteentekevää kohtaamista Jennin kanssa:

Tavallisesti en kuule Jennin sanoja, seuraan vain tapahtumia kuin mykistettyä elokuvaa, mutta nyt joku on kääntänyt volyymit täysille. Kimeällä kirkumisella on muoto, siitä pirtyy epämääräisesti sanahahmo, se kipein ja satuttavin kaikista: ”hirviö”. En halua kuulla sitä, en ymmärtää, ettei Jenni katso minua enää koskaan hymyillen tai tahdo leikkiä kanssani kotia.⁵ (KK, 160.)

Kerronnan nykyhetkessä tapahtumasta on aikaa reilu vuosikymmen, mutta se määrittää yhä Pinjan kokemusta itsestään. Tämä korostuu teini-ikäisen Pinjan muistellessa uneen talentunutta kesää ”viimeisenä vapaana kesänä ennen koulun alkua ja ensimmäisenä, jolloin [hän oppi pelkäämään itseään ja kätkemään vajavaisuutensa muiden katseilta]” (KK, 39). Kätkeminen ja kätkeytyminen nousevat Sini Helmisen romaanissa keskeisiksi motiiveiksi, mistä vihjaa jo kirjan nimi. Vaikka kätkeytyminen merkityksellistyy myöhemmin myös konkreettisena piiloutumisena puuta vasten, teoksen alkupuolella ensisijaistuu Pinjan pyrkimys kätkeä kehonsa epänormatiiviset ominaisuudet, ettei Jennin tapaus toistuisi.

Romaani ei esitä häpeää sisäsyntyisenä ominaisuutena vaan jonakin, minkä Pinja on omaksunut osaksi itseään seurauksena toistuvista torjunnan kokemuksista ja kehoonsa kohdistuvasta negatiivisesta huomiosta. Romaanin alkupuolella hän ei vielä tiedä arpiensa olevan merkki metsänneidon verestä. Hän kuitenkin ymmärtää niiden uhkaavan kasvuympäristössään vallitsevaa mallia ideaalisesta ihmisyydestä, joka sulkee ulkopuolelle moninaiset seksuaalisoidut, rodullistetut ja luonnollistetut toiset (vrt. esim. Braidotti 2013, 15; 2022, 38–39). Halu vastata tuota ideaalia muiden silmissä ajaa hänet peittämään selkensä ja kiinnittämään huomiota vastaviin peittämisen käytänteisiin myös muissa:

Selkäni peittämisestä on tullut toinen luonto, se on yhtä luontevaa kuin hengittäminen, ja helposi tämän tekee se, ettei ihmisiä oikeasti kiinnosta katsoa muita yhtä tarkasti kuin itseään. Siksi

saatat tavata usean kerran tytön, jonka toinen käsi on vamman takia pienempi ja epämuodostunut, mutta hän on oppinut silmäkääntäjän taidon asettaa liikkeensä ja asentonsa niin, että et huomaa mitään, ellei hän itse osoita. Samoin ärrävikaiset oppivat puhumaan huolellisesti ja välttämään sanoja, joissa on tuo turmion tuottava kirjain, peittämään kuulijan korvaa. Täydellisyiden salaisuus on toisten ihmisten täydellinen välinpitämättömyys. (KK, 40.)

Itsensä kätkeminen on Pinjalle niin itsestään selvä osa elämää, että se vertautuu hengittämiseen. Niinpä hän olettaa sen olevan sitä myös muille kaltaisikseen tunnistamilleen. Tarvetta kätkemiselle hän ei osaa kyseenalaistaa ennen kuin alkaa nähdä hybridisyytensä jonain muuna kuin ”vajavaisuutena”. ”Täydellisyys” vaikuttaa merkityksellistyvän katkelmassa tavallisuutena suhteessa ulkoihin odotuksiin normatiivisesta ihmisyydestä. Muiden ihmisten välinpitämättömyys tekee piiloutumisesta helpompaa, mutta siihen voi luottaa vain niin kauan kuin tavallisuuden illuusio säilyy.

Selän peittämistä voi lukea eräänlaisena puhdistamisen prosessina, jonka avulla Pinja ylläpitää illuusiota tavallisuudesta sulkeistamalla kehostaan kaiken, mikä voisi uhata sitä (vrt. Latour 2006/1991, 28–29). Bruno Latour (mt.) liittää puhdistamisen inhimillisen ja ei-inhimillisen kategoriseen erottamiseen, joka estää ihmisiä kuvittelemasta luonnon ja kulttuurin hybridejä ympärillään. Aineistoni tarinamaailmassa puhdistamisen paine kohdistuu sekä ei-inhimillisiin että epäinhimillistettyihin kehoihin ja ominaisuuksiin. Pinjan

elämässä puhdistaminen ilmenee miltei automaatioituneena kehollisena toimintana, jossa arvet ovat samanaikaisesti sekä puhdistamisen kohde että seurausta varhaisemmasta puhdistamisen prosessista. Arpien sijaan Pinjan selkää nimittäin peitti kuusivuotiaaksi asti kerros kaarnaa. Hänen vanhempansa kuitenkin leikkauttivat sen irti pian aiemmin sivuamani kesäleirin tapahtumien jälkeen, koska näkivät ei-inhimillisen läsnäolosta muistuttavat piirteet puhdistettavana virheenä.

Leikkaus hahmottuu väkivaltaisena tekojen sarjana, jonka jälkeensä jättämät arvet ovat paitsi fyysisiä myös henkisiä. Jenniä koskevan muiston lisäksi se on tärkein yksittäinen tapahtuma, joka vaikuttaa Pinjan elämää määrittävän häpeän taustalla ja estää häntä hyväksymästä hybridisyyttään. Ihastukselleen Virvelle hän valottaa raadollista toimenpiteitä seuraavasti:

”Kun mä synnyin, mun selän iho oli jotenkin epämuodostunut”, purskautan. En katso Virveä, en halua nähdä inhoa hänen silmissään. ”Porukat ajatteli, että mä kasvaisin siitä, mutta kun niin ei käyny, nii mut leikattiin kuusvuotiaana. Siitä tuli hirveää sotkua, eikä ne arvet oo lähteneet vieläkään”. (KK, 83.)

Pinja viittaa selkäänsä epämuodostuneena, koska ei vielä muista, miltä se hänen lapsuudessaan näytti. Virveltä hän odottaa samalaista inhoreaktiota kehoonsa kuin elämänsä ihmisiltä siihen saakka. Virve kuitenkin saa Pinjan sanoista impulssin paljastaa tälle selkäänsä ja kertoa, että kumpikin heistä on itse asiassa metsänneito.

Pinjan häpeä vaikuttaa hänen kokemukseensa paitsi itsestään myös muista, joiden kehoja hän arvioi yhtä lailla ankarasti. Tämä tulee esille erityisesti kohtauksessa, jonka aikana Pinja saa selville Virven salaisuuden. Helsingin Kaivopuistoon sijoittuvan piknikkohtauksen romanttinen lataus on alusta alkaen selvä, mutta paljastuksen myötä tunnelma muuttuu nopeasti konfliktiksi, jonka pari sopii vasta teoksen loppupuolella. Virven selkää peittävä kaarnakerros on Pinjalle niin vieras näky, että se lamauttaa hänet täysin. Hänen on vaikea saada happea tuijottaessaan ”suoraselkäistä puunrunkoa” siinä, missä on tottunut näkemään ihoa:

Happi loppuu keuhkoistani. Siinä missä kuvittelisi olevan sileää vaaleanpunaista ihoa, jota vain selkärangan kohoileva vuoristo poimuttaa, on jotakin aivan muuta. Virven selkä ei ole arpeutunut, ei niin kuin minun. Se ei ole selkä ollenkaan. Se on suoraselkäinen puunrunko, kaarnan elävien syiden, karheiden juomujen ja sileiden salmiakkikohoumien verkosto, jota täplittävät oranssit jäkäläpitsit. En osaa kuin tuijottaa. (KK, 83–84.)

Pinja vertaa Virven selkää omiin arpiinsa, mutta kieltää vielä yhteyden heidän kehojensa väliltä. Vaikka Virve tekee nopeasti selväksi, ettei ole tilanteen ainoa metsänneito, Pinja sivuuttaa aluksi itseensä kohdistuvan väitteen. Hän esittää Virvelle muutaman hämmennyneen lisäkysymyksen mutta suuttuu pian siitä, että tämä on salannut häneltä jotain niin tärkeää. Virve koittaa puolustautua sanomalla, ettei halunnut järkyttää Pinjaa, mutta tämä

torjuu hänet julmasti: ”Ja sä aattelit, et se on vähemmän järkyttävää näin? Ensin pussailla mun kanssa, ja paljastaa vasta sitten, että sä olet hirviö?” (KK, 85.)

Pinja satuttaa Virveä samalla määreellä, jolla Jenni satutti häntä lapsuuden kesäleirillä (ks. myös Nurmi 2020, 26). Hirviöksi leimaaminen on tyyppiesimerkki pyrkimyksestä dehumanisoida toisena pidetty kieltämällä yhteys itsen ja tuon toisen väliltä. Täydellistä kieltämistä kuitenkin vaikeuttaa usein häiritsevä tunnistamisen kokemus. Vieraudessaan ja ulkopuolisuudessaankin hirviöt ovat tuttuja, jopa itsestä erottamattomia. Ne uhkaavat puhtaaksi, kunnolliseksi ja yhtenäiseksi kuvitellun ihmissubjektin ääriviivoja levittämällä ympäristöönsä identiteettiään koskevaa hämmennystä (Shildrick 2002, 2–5, 25, 68–69; ks. myös Haraway 2003/1986, 262.) Pinjan on helpompi hyväksyä inho näennäisesti erillistä toista kohtaan kuin tunnustaa oma hirviömäisyytensä. Virven hybridisessä kehossa Pinjan säikäyttää nähdäkseni ennen kaikkea varoittamaton samastumisen kokemus, joka pakottaa hänet huomaamaan hybridisyyden merkit myös itsessään. Virven kehon torjuminen on hänelle osa samaa puhdistamisen jatkumoa kuin oman selkänsä peittäminen. Loukkaantunut Virve pukee Pinjan pelon sanoiksi juuri ennen lähtöään puistosta: ”Jos mä olen hirviö, niin niin olet säkin” (KK, 85).

Pinjan kuvaus Virven selästä ”kaarnan elävien syiden, karheiden juomujen ja sileiden salmiakkikohoumien [verkostona], jota täplittävät oranssit jäkäläpitsit” ei itsessään kerro inhosta tai herätä sitä. Kauniin, runollisen kielen voi jopa nähdä asettuvan ristiriitaan

Pinjassa hetkeä myöhemmin nousevan vihan kanssa. Voimakas reaktio ei kuitenkaan johdu siitä, että Pinja pitäisi vastenmielisenä kaarnaa sinänsä. Pikemminkin se kumpuaa vastahakoisuudesta hyväksyä ei-inhimillinen siellä, minne se ei hänen mielestään kuulu. Käsitellessään likaa koskevien käsitysten symbolista luonnetta antropologi Mary Douglas (2003/1966, 35–38 ja *passim.*) esittää lian määrittävän aina vuorovaikutuksessa tiettyyn systeemiin, jonka järjestäytyneitä suhteita se häiritsee. Inhimillisen ja ei-inhimillisen välinen eronteko noudattaa vastaavanlaista, keinoitekoista tapaa luokitella materiaa. Niinpä kaarnakerros osana naisen ruumista on materiaa väärässä paikassa siinä missä esimerkiksi kuraiset saappaat ruokapöydälle nostettuina. (Vrt. mt.) Likana siitä on tärkeä päästä eroon, se täytyy puhdistaa tai torjua.

Puiden kanssa muotoutuva subjektiviteetti ja hybridisyyden mahdollistuminen

Kaarnan kätkössä kuvaa asteittaista prosessia, joka mahdollistaa Pinjalle lopulta henkisen ja fyysisen muodonmuutoksen hybridisen kehonsa hyväksyväksi metsänneidoksi. Aluksi hän alkaa ymmärtää, ettei pihkan tuoksu olekaan tarttunut häneen Virven hajuvedestä, vaan että se tulee heistä molemmista (KK, 82). Myöhemmin uudet havainnot ja kohtaamiset tekevät hänet yhä tietoisemmaksi kehonsa sisäisten mutta myös itsen ja ulkopuolisen maailman välisten rajojen suhteellisuudesta. Osoitin edellä, että Pinjan käsitykseen itses-

tään on pienestä pitäen vaikuttanut ”vajavaisuuden” kokemuksesta kumpuava häpeä sekä sisäistetty vaade inhimillisen ja ei-inhimillisen erottamisesta. Seuraavaksi suuntaan huomioni siihen, kuinka hän vähä vähältä määrittelee itsensä uudelleen. Tämä ei tapahdu yksin vaan vuorovaikutuksessa välittömän ympäristön ja erityisesti siinä toimivien puiden kanssa.

Pinja alkaa katua huonoa käytöstään Virveä kohtaan heti heidän pikniktreffiensä päätyttyä ennenaikaisesti mutta arastelee laittaa tälle viestiä. Niinpä hän ryhtyy ottamaan selvää taustoistaan omin avuin ja onnistuu tavoittamaan ajat sitten menehtyneen isoisänsä, joka jatkaa elämäänsä kotitonttuna. Tältä Pinja saa tietää, että hänen maammonsä Piritta todella oli metsänneito, joka vieläpä näyttää vanhan valokuvan perusteella aivan Virveltä. Pinja ei ehdi prosessoida järkytystään pitkään ennen kuin hänen vanhempansa palaavat kotiin huonoimmalla mahdollisella hetkellä. Osana kotitontun kutsurituaalia, jonka Pinja on poiminnut vanhasta, kansanperinnettä käsittelevästä kirjasta, hän on hetkeä aikaisemmin juonut itsensä humalaan ja kiertänyt kotitalonsa kaksitoista kertaa ilman vaatteita. Niinpä hänen äitinsä ja isänsä löytävät tyttärensä olohuoneen lattialta alasti ja umpihumalassa, eivätkä ole tästä riemuissaan. Rangaistukseksi Pinja passitetaan seuraavana päivänä mumminsä ja ukkinsä luo Hollolaan, mutta vasta, kun häneltä on takavarikoitu puhelimen mukana kaikki yhteydenpitomahdollisuudet Virveen. (KK, 86–107.) *Kaarnan kätkössä* -romaanin puolivälin tietämille sijoittuva käännekohta kuljettaa Pinjan kaupunkimiljööstä luonnon-

läheisempään ympäristöön, jossa hän oppii lisää metsänneidoista ja hybridisen kehonsä mahdollisuuksista.

Hollolassa etäisyys vanhempiin ja yhteys luontoon auttavat Pinjaa tulemaan vihdoin tietoiseksi olosuhteista, joiden hän on aiemmin antanut määritellä minuutensa rajat. Isovanhempiansä lähimetsässä kävellessään hän tuntee yllättäen kytkeytyvänsä tiiviimmin materiaaliseen maailmaan ympärillään ja loittonevansa samalla itseensä kohdistuvista, ulkoisista ja sisäistetyistä vaatimuksista:

Tuuli, joka saa puiden latvukset humisemaan, puhaltaa mieleni tyhjäksi tavalla, jota harvoin olen kokenut, täyttää tyytyväisyydellä ja vapauden tunteella. Olen usein kaupungissa ollut yksin, mutta silloinkin, kun muut ihmiset eivät ole samassa huoneessa kanssani, mukanani kulkevat odotukset, vaatimukset, itsetietoisuus siitä, mitä minun pitäisi olla ja mitä haluan itseni olevan. Nyt se kaikki on pois pyyhitty ja pahin kahleeni, minuus, joka raskaana tummana varjona painaa aina niskassani, on leijaillut tiehensä. Vain olen. On vain minä ja suopursujen tuoksu ja tuuli iholla, puiden kaarnan karheus. (KK, 121.)

Minuuttaan Pinja kuvailee pahimmaksi kahleekseen. Hän on tottunut määrittelemään sen suhteessa muiden ihmisten tarpeisiin ja toiveisiin, joten se on kauttaaltaan häpeän tahrana. Sen ”raskaan tumman varjon” haihtuminen avaa hänelle toisenlaisen näkökulman itseensä. Jäljelle jää erilaisten aistikokemusten, kuten suopursujen tuoksun ja tuulen tunnun, ympäröimä *minä ilman minutta*. Kokemus on osa prosessia, jossa Pinja

alkaa vähitellen avautua hybridisyydelle itsessään.

Lainauksesta välittyy suuri helpotus, jota Pinja tuntee voidessaan ”vain olla”. ”Vain oleminen” kuitenkin näyttäytyy kaikkea muuta kuin passiivisena etäännyttäessään häntä normatiivisesta tavasta käsittää minuus; totunnaiset ajattelutavat, arvot, identiteetit ja representaatiot hellittävät kaikki otettaan (vrt. Braidotti 2011, 83–84, 219–221). Luen tätä eräänlaisena kehollisena paikantumisena metsän kanssa. Se kiinnittää Pinjan näkökulman tiettyyn hetkeen, materiaaliseen lokautioon ja välittömään ruumiilliseen kokemukseen. (Vrt. Braidotti 2022, 116–118; Haraway 1988.) Hän havahtuu lähiympäristönsä ei-inhimillisyyksiin ja hahmottaa itsensä vuorovaikutuksessa niiden kanssa. Samalla hän tulee tietoiseksi siitä, miten tuo vuorovaikutus osallistuu jatkuvasti hänen subjektiviteettinsa muotoutumiseen. Kytkösten huomaaminen suuntaakin hänen huomionsa hetkeksi pois itsestään irrallisena yksikkönä. (Vrt. Braidotti, 2013, 100.) Suomalaisessa nuortenkirjallisuudessa luonto on tyypillisesti toiminut tärkeänä itsereflektion paikkana. Se on tarjonnut nuorille henkilöhahmoille lohtua vaikeissa elämäntilanteissa ja rauhallisen tilan pohtia identiteettiään ja paikkaansa maailmassa. (Heikkilä-Halttunen 2013, 249.) *Kaarnan kätöksä* -romaanissa Pinjan itseymmärryksen kehittyminen vaikuttaa samalla hänen ymmärrykseensä siitä, mitä on olla ”itse”.

Pinjan kokemusta itsestään eheänä inhimillisinä subjektina hämärtävät konkreettisimmillaan kohtaukset, joissa kuvaillaan hänen kehollisia kohtaamisiaan puiden kanssa

(vrt. Lummaa & Rojola 2020/2014, 22). Näissä kohtaamisissa suora kosketusyhteys avaa Pinjan ja puuyksilöiden välille erityisen yhteyden, jonka aikana hänen ruumiintoimintonsa ja havaintonsa sekoittuvat kasvien tapaan olla maailmassa. Hänen varhaisin muistonsa tällaisesta henkisestä ja fyysisestä sulautumisesta puuhun on tallentunut painajaiseen, jossa hän pakenee Jenniltä tammen latvaan. Tämän osan takaumasta Pinja kuitenkin tulkitsee pitkään pelkäksi uneksi. Myöhemmin kokemus toistuu Kaivopuistossa Virven painaessa Pinjan kämmenen lehmuksen runkoa vasten ennen heidän riitaansa:

Lehtien kahina muuttuu suhinaksi suonissani, silmämeikin läpi aurinko saa minut näkemään vihreää ja keltaista. Tunnen tuulen hennon puhalluksen ihollani, tunnen varpaissani mustan ja ravitsevan mullan ihanan kosteuden, ruohon kutituksen. Tunnen juurissani kavioiden jytinän, eilisen poliisihevosen? Hevoskärryjen joskus kauan sitten? Kuulen lintujen kuoriutuvan munasta, nousevan oksiltani lentoon, taistelevan, tanssivan soidintansseja, rakentavan pesän ja kuolevan. Ja lehtien havinan, ne versovat sormenpäistäni, kelastuvat sateenkaaren värisiksi ja putoavat, jättävät minut, kuiskivat minulle kypsien omenoiden tuoksusta tuulessa. Elämä kohisee suonissani, se virtaa vihreänä ja voimakkaana, tietävänä ja iki-aikaisena. (KK, 81.)

Puun tuntemuksista ja muistoista tulee kosketuksen ajaksi Pinjan omia. Omistusliitetä eivät saa ainoastaan sanat ”ihollani” ja ”sormenpäistäni”, vaan minäkertoja puhuu myös juuristaan ja oksistaan. Kronologinen

käsitys ajasta menettää sekin merkityksensä, sillä ei-inhimillisen puun ajallisuus poikkeaa täysin siitä, mihin Pinja on tottunut. Kuvauksissa Pinjan kytköksistä puihin tai laajemmin luontoon inhimillisen ja ei-inhimillisen välinen raja hahmottuu suhteellisen ja muuntuvana. Pinjalle aukeaa yksilökeskeisyydestä irrottautuva, moninainen subjektipositio, joka ankkuroi hänet kehollisen ja eettisen siteen kautta tiiviimmin osaksi ympäristöään (vrt. Braidotti 2013, 100).

Pitkään Pinja etsii selittämättömille kokemuksilleen uskottavalta tuntuvia psykologisia selityksiä esimerkiksi valemuistoista ja auringonpistoksen aiheuttamista harhoista. Kun hänen ymmärryksensä itsestään metsänneiton lisääntyä, menneet kohtaamiset puiden kanssa alkavat nekin selittyä toisin ja mielestä suljetut muistot ei-inhimillisestä aktivoitua. Näin käy romaanin loppupuolella, kun hiisien vankityrmässä viruva Pinja palaa unen ja valveen rajalla keskelle tuttua kesäleirimuistoa. Tällä kertaa muisto alkaa yksityiskohtaisempana kuin aikaisemmin ja Pinja muistaa taas, miltä hänen selkänsä näytti ennen lapsuuden leikkausta: ”*Selkäni on musta ja sitä halkovat suonet ja syyt kuin puunkuorta, oksanreikä irvistää Jennille*” (KK, 160). Vasta hybridisyyteensä havahduttuaan Pinja käsittää, että hän on itse asiassa ollut sitä aina. Samalla hänen menneisyytensä ikään kuin muuttuu takautuvasti nykyhetkessä merkityksellistyesään kokonaan uudella tavalla. (Vrt. Latour 2006/1991, 29.)

Muutoksen myötä Pinja sisäistää, että hänen hybridisessä kehossaan ei ole koskaan ollut mitään vikaa vaan että hänet on opetettu

häpeämään sitä väärin perustein. Tähän liittyy sekä emansipatorinen puoli että suru siitä, mitä häneltä on epäreilusti ja väkivaltaisesti viety pois. Tarkentunut kesäleiritakauma sekoittuu jatkuessaan nykyhetkeen, kun tammi, joka aikoinaan piilotti Pinjan Jenniltä, puhuu hänelle yllättäen tässä ja nyt: ”*Sinun olisi jo aika kasvattaa omat juuret, metsänneito, ja lakata vieraillemasta unissani*” (KK, 160). Pinja saa tietää, että hänen ja puun välille lapsuudessa muodostunut yhteys on säilynyt kaikki nämä vuodet jaetussa unessa. Nyt tammi patistaa häntä etsimään omaa tapaansa olla metsänneito. Runnellun kehonsa takia Pinja kuitenkin pelkää, ettei pysty siihen, minkä hän ilmaisee puulle seuraavasti: ”*Mutta mä en ole metsänneito, vastaan lohduttomana. – – En enää. Se kaikki on leikattu musta pois.*” (KK, 161.) Hetkeä myöhemmin samasta pelosta ja surusta kertovat myös Virvelle lausutut sanat: ”Mun selkä on rikki” (mt., 108). Enää rikkinäisyys ei merkityksellisty ”vajavaisuutena”, vaan Pinja joutuu myöntämään, että hänet on rikottu. Havahtuminen puhdistamiseen aktiivisena toimintana samoin kuin kohtaamiset puiden kanssa auttavat häntä piirtämään ääriiviivansa uudelleen mutta myös jättämään ne avoimiksi jatkuvalla kytkösten virralle ympäröivän maailman kanssa (vrt. Braidotti 2013, 50).

Kaarnan kätöksä -romaanin keskiössä oleva kehityskertomus huipentuu muodonmuutokseen. Pinja ei ehdi olla hiisien vankina pitkään ennen kuin Virve ja sinipiika-Tuulia etsivät hänet käsiinsä ja kolmikko pakenee yhdessä. Pako metsän halki päättyy siihen, kun metsänneidot onnistuvat eksyttämään takaa-ajajansa

kätkeymällä verivaahteran runkoa vasten. Virvelle tämä on helppoa, sillä hänen kaarnainen selkänsä on kuin luotu maastoutumiseen, mutta Pinja epäilee mahdollisuuksiaan huijata hiisiä. Tällä kertaa puuta vasten painautuminen kuitenkin sysää liikkeelle prosessin, jossa uusi kaarnakerros puskee Pinjan selästä ja syrjäyttää sitä peittäneet arvet:

Ja sitten yhtäkkiä tajuan taas itseni. Olen avautumassa auringolle ja mahlalle, hitaasti ja nautinnollisesti, ja samaan aikaan iskee kipu, se sivelee kirvelevin neulanpistoin pitkin selkää ja varmasti huutaisin, jos muistaisin, että minulla on suu. Selästäni puhkeaa jotakin, aivan kuin ihon alle kasvavien säärakarvojen puskiessa kylmässä ihosta läpi, mutta tunne on sata kertaa voimakkaampi. Se on kuin tuskallista kutitusta selän jokaisella ihosentillä, kuin koko selkäni olisi kuivaa syyhyävää rupea, jonka joku kiskaisee pois. Iho kovettuu, uurteet syvenevät, kunnes lopulta se on ohi. Minuun ei satu enää. Ensi kertaa vuosiin minusta tuntuu, että olen kokonainen. (KK, 184–185.)

Pinja ja vaahtera sulautuvat yhteen samaan tapaan kuin on käynyt jo hänen aiemmissa kohtaamisissaan lehmuksen ja tammen kanssa. Vuorovaikutus käynnistää konkreettisen ja pysyvän kehollisen muutoksen, johon liittyvät kasvukivut väistyvät, kun kaarna on tukevasti paikoillaan. Pitkästä aikaa Pinja kokee olevansa kokonainen, mikä ei kuitenkaan tarkoita paluuta normatiiviseen kehoon tai eheään yksilölliseen subjektiviteettiin. Metsänneidoksi kasvaminen päästää valloilleen hybridisen minuuden, jolla ei ole mitään,

minne palata. Jatkuvana yhteismuotoutumisenä inhimillisen ja ei-inhimillisen välillä se on aina uuden äärellä, eikä muodonmuutos siis koskaan saavuta päätepistettä.

Metsänneitohybridit normeja ravistelemassa ja rakentamassa

Folkloristi Satu Apo (1995, 26–27) tuo esiin, että suomalais-karjalaisessa perinteessä ihmisruumista pidettiin suljettuna säiliönä, joka nähtiin ehjempänä miehellä kuin naisella. Naisruumiin rajoja nimittäin rikkoivat toistuvasti sekä synnytykset että menstruaatio. Tästä syystä nainen nähtiin olentona, jossa yhdistyivät yleensä erillisiksi mielletyt kategoriat, kuten ihminen ja luonto sekä tuonpuolinen ja tämänpuolinen maailma. Kategorioiden lomittuminen teki hedelmällisessä iässä olevasta naisesta anomalian miehen rinnalla mutta toisaalta myös erityisen väekkään eli voimakkaan. Miespuolisten runonlaulajien seksuaalisissa fantasiarunoissa naiskehoa ja siinä piilevää voimaa saatettiin mystifoida kuvastolla, jossa naiselliseksi mielletyt piirteet tai kehonosat vieraannutettiin epäinhimillistämällä. Esimerkiksi naistyyppillinen sukuelin saatettiin niissä elollistaa, eläimellistää ja esittää juoksemassa vapaana, kehosta irrallisena olentona. (Mt., 16, 26–29, 37–38.) Naiseen on kautta aikojen liitetty hybridisiä, hirviömäisiä ominaisuuksia, mikä välitetty lukuisista kulttuurihistoriallisista esityksistä. Metsänneito – villiä luontoa edustavaksi vaaralliseksi viettelijäksi ymmärrettynä (Kuusela 2020, 174) – ei ole tästä poikkeus.

Kaarnan kätkössä -romaanin metsänneidot kytkeytyvät myyttiseen perinteeseen mutta ovat samalla 2010- ja 2020-lukujen taitteeseen paikantuvia henkilöahmoja nuortenkirjallisuudessa. Teos leikittelee ikäikäisellä käsitteellä naisesta villin ja vaarallisen luonnon edustajana mutta vääntää asetelmaa liittämällä vanhaan kuvastoon uusia merkityksiä. Sini Helmisen metsänneidot eivät ole miehiä turmion tielle ajavia viettelijöitä vaan näistä enimmäkseen viisiveisavia olentoja, joilla on omat, itsenäiset, ristiriitaisuudessaan kokonaiset elämänsä (ks. myös Nurmi 2020, 24). Aineistoni suhdetta sitä innoittaneeseen perinteeseen voi lukea eräänlaisena ”alkuperätarinoiden uusiksi kirjoittamisena” (vrt. Haraway 2003/1986). Myro Voipio (2022, 88) tähdentää, että ”[n]ykynuortenkirjallisuus pyrkii vastaamaan niihin tarpeisiin, joita yhteiskunnalliset muutokset ovat sille asettaneet: nuortenkirjat muuttuvat maailman mukana”. Nuortenkirjallisuuden ja maailman mukana muuttuvat myös metsänneidot, joiden suhdeverkosto levittäytyy laajalle ja on jatkuvassa liikkeessä. Hahmot ovat hybridisiä paitsi fiktionaalisina kehollisina olioina myös taiteellisina tuotoksina. Artikkelini lopuksi tarkastelen sitä, mitä metsänneitojen hybridisyys aineistoni tarinamaailmassa oikeastaan tarkoittaa ja miten se suhteutuu erityisesti sukupuolta, seksuaalisuutta ja lisääntymistä koskeviin normeihin. Pinjalle kaikki tämä alkaa hahmottua kunnolla vasta muodonmuutoksensa jälkimainingeissa romaanin päätteeksi.

Kohtaus, jossa Pinja sulautuu verivaahteraan ja kasvattaa takaisin selkänsä kaarnan, havainnollistaa paitsi hänen kietoutunutta

suhdettaan puihin myös sitä, millaisia kohtaamisen mahdollisuuksia hybridisyys avaa hänen ja Virven kehojen välille. Kumpikin metsänneito suojautuu hiisiltä puunrunkoa vasten ja antautuu samalla kontaktille, joka on äärimmäisen intiimi olematta kuitenkaan avoimen seksuaalinen:

Kuulen Virven hengityksen tasaisen rytmin, suhnan, joka yhdistyy tuulen kahinaan vaahteran latvustossa. Jotakin lämmintä virtaa hänen sormistaan minun sormiini, hänen suonistaan minun suoniini, ja sydämeni alkaa lyödä samaan tahtiin, hengittää Virven ja tuulen mukana. (KK, 184.)

Pinja, Virve ja verivaahtera muodostavat verkoston, jossa ”ei ole minua vaan me, hengittämässä aurinkoa, juomassa sitä verenpunaisesta lehtien maljasta, yhtenä” (mt.). Kaikkien kolmen elintoiminnot omaksuvat saman tahdin heidän reagoidessaan ympäristön ärsykkeisiin yhdessä tai yhtenä. Tilanne on uhkaavuudestaan huolimatta seesteinen ja rauhoittava.

Pinjan ja Virven välinen romanttinen suhde saa uuden mahdollisuuden heidän päästyään pakoon hiisiltä. Suhteen kuvaus haastaa heteronormin jo sillä perusteella, että kumpikin sen osapuolista on tulkittavissa naiseksi ja suhde siten homoseksuaaliseksi. Henkilöhahmoja kuitenkin yhdistää paitsi orastava rakkaus myös jaettu kokemus sulautumisesta ei-inhimilliseen puuhun ja sen välityksellä toisiinsa. Tämä hybridinen yhteys osallistuu heidän välisensä emotionaalisen ja kehollisen siteen muovaamiseen tavalla, joka on ominainen vain metsänneidoille. Koska kaikkia

metsänneitoja kuvataan romaanissa naisina, aineistoni avaa lesbiselle vuorovaikutukselle mahdollisuuksia, joita hetero- tai miespareilla ei tarinamaailmassa ole. Hybridisen kontaktin syntymisessä sukupuolta olennaisemmaksi tekijäksi nousevat toisaalta puiden kanssa jaetut ominaisuudet, eikä se siis onnistuisi myöskään miltä tahansa naisparilta. Näen Pinjan ja Virven välisen suhteen ravistelevan totunnaista tavalla, josta on vaikea saada otetta valmiiksi olemassa olevalla sukupuolta ja seksuaalisuutta kuvaavalla käsitteistöllä. Tässä mielessä *Kaarnan kätöksä* houkuttelee lukijaansa katsomaan toisin myös sukupuolta ja seksuaalisuutta samalla, kun se kiinnittää tämän huomion inhimillisen ja ei-inhimillisen välisen rajan huokaisuuteen.

Tuore pariskunta vierailee myöhemmin Virven lapsuudenkodissa, metsänkuningas Tapion valtakunnassa. Siellä Pinja kohtaa ensimmäisen kerran ihmisisten maailmasta lähes kokonaan eristäytyneen metsänneito-yhteisön. Metsänneidot eroavat ihmisistä monin tavoin, ja heidän lähtökohtaisesti lesbinen yhdyskuntansa haastaa Pinjan kasvuympäristössä vallalla olevan heteronormin niin suhdemuodoiltaan kuin lisääntymiskäytänteiltään. Useimmat metsänneidot tuottavat jälkeläisiä suvuttomasti kasvattamalla vatsassaan perimältään itsensä kaltaisia juurivesoja. Virven luonnehdinta lajitovereistaan ”melkein kuin ihmisinä, osaksi puina ja osaksi nuorten naisten näkösinä” (KK, 84) on siis siinä mielessä harhaanjohtava, että keskenään identtisinä he muistuttavat nuorta naista yksikössä pikemmin kuin monikossa. Metsänneidot voivat halutessaan lisääntyä myös ihmisten

kanssa Pinjan isoäidin Piritan tavoin, jonka poika siirsi sittemmin piilevät metsänneidon geeninsä eteenpäin tyttarelleen. Tässä ominaisuudessaan metsänneidot muistuttavat kasveja, jotka pystyvät lisääntymään sekä suvuttomasti että suvullisesti.

Pinjassa metsänneitojen identtisyys aiheuttaa hämmennystä läpi romaanin. Kohdatesaan metsässä yksin liikkuvan metsänneidon hän sekoittaa tämän välittömästi Virveen. Piritan valokuvan näkeminen järkyttää häntä samasta syystä. Virve ja Piritta ovat kuin toistensa kopioita, joten Pinja pelästyy suudelleensa vahingossa isoäitiään. (KK, 101–102.) Helpotukseksi hän saa lopulta tietää, ettei Virve olekaan hänen lähisukulaisensa. Perinteinen käsitys sukulaisuudesta ei kuitenkaan vaikuta pätevästi kovin hyvin metsänneitojen välisten suhteiden arvioimiseen. Geneettisesti metsänneidot lähestyvät identtisiä kaksosia tai klooneja, mutta heille on silti ominaista rakastua toisiinsa. Tarinamaailmassa tämä näyttäytyy täysin normaalina, eikä siihen liity esimerkiksi vihjauksia inestististä. Romaani jättää avoimeksi, millaisia – jos minkäänlaisia – perheyksiköitä metsänneidot muodostavat. Käy joka tapauksessa ilmi, että Virvellä on Tapiolassa ainakin kaksi äidin roolissa toimivaa metsänneitoa. Varpu-äiti ja Vehka-emo ovat selvästi toistensa elämäkumppaneita, mutta teos ei kommentoi useamman äidin roolia juurivesojen kasvattamiselle perustuvassa lisääntymisessä, joka lienee prosessina aseksuaalinen.

Vaikka metsänneitojen maailma toimii Pinjan ja lukijan näkökulmasta epänormatiivisella tavalla, se ylläpitää samalla omia, var-

sin jäykkiä normejaan ja ennakkoluulojaan. Pinja kuulee Virveltä, että juurivesojen kasvataminen on metsänneitoyhdyskunnassa ”normaali” lisääntymistapa ja suvullinen lisääntyminen ihmismiesten kanssa enemmistön karsastama poikkeus. Metsänneitojen ja ihmisten jälkeläiset, puolimetsänneidot, erottaa kokometsänneidoista lähinnä epäidenttisyys merkinä kahdelta vanhemmalta perityistä geeneistä. Useimmilta fyysisiltä ominaisuuksiltaan koko- ja puolimetsänneidot ovat siis toistensa kaltaisia. Metsänneitoyhdyskunnassa kahtiajako kuitenkin saa paljon painoarvoa. Marginaaliin asettuvat sekä ”puoliveriset” että yhteisöstään irtautuneet kapinalliset, jotka parittelevat lajitovereidensa sijaan ihmisten kanssa.

Erityisen arveluttavana metsänneidot pitävät ihmismiehiin kohdistuvaa kiinnostusta, eivätkä he muutenkaan erityisemmin peittele ylenkatsettaan miehiä ja näiden perimän ”saastuttamia” puoliverisiä kohtaan. Tämä heijastuu esimerkiksi Kuisma-nimisen metsänneidon alentuvasta reaktiosta Pinjan sekoitettua hänet isoäitiinsä: ”Sekoittunut veri saattaa aiheuttaa sekavuutta, heikentää älynlahjoja. Miehisen testosteronin vaikutusta. Sinun ei pidä syyttää siitä itseäsi.” (KK, 207.) Toisin kuin ihmiset sukupuoleen katsomatta kokometsänneidot eivät Kuisman sanoista päätellen tuota testosteronia. Sen oletettua vaikutusta, mikä se sitten onkin, he pitävät anomaliana siinä missä ihmiset kaarnaista selkää. Aiemmin käsittelemäni asetelma ei-inhimillisestä väärässä paikassa kääntyy päälälleen ja hirviömäisyyden leiman saavatkin ihmisyyden jäljet.

Pinja ja Virve ovat kumpikin poikkeuksia sekä omassa elämänpiirissään että toistensa maailmoissa. He eivät noudata sen paremmin normatiivista ihmisyyttä kuin metsänneitouttakaan. Pinjan hybridisyys näyttäytyy epänormatiivisena niin ihmisten kuin metsänneitojen keskuudessa. Virve puolestaan kokee kahlitsevana kaikenkattavan samuuden odotuksen, joka hallitsee elämää Tapiolassa. Hän rikkoo yhteisönsä normeja paitsi karkaamalla ihmisten pariin myös muokkaamalla ulkonäköään hiusvärin, lävistysten ja tatuointien avulla. Metsänneitojen vanhoilliset ja ennakkoluuloiset asenteet rinnastuvat Pinjan vanhempien homofobiseen ja ableistiseen⁶ käytökseen. Samalla Virven hankalaa suhdetta muihin metsänneitoihin voi lukea myös kritiikkinä vähemmistöryhmien sisäisiä vaateita ja stereotyyppioita kohtaan; joissakin lesboyhteisöissä saatetaan esimerkiksi pitää yllä tiukkoja oletuksia siitä, millaista on oikeanlainen tai -näköinen lesbous (ks. esim. Jantunen & Juvonen 2021, 27–29).

Kaarnan kätkössä kommentoi tietoisesti sekä epänormatiivisia kehoja toiseuttavia rakenteita että seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta. Pinjan ja Virven kokemukset luovat siltoja vähemmistöasemassa olevien ihmisten kokemuksiin reaali maailmassa palautumatta kuitenkaan vertauskuviksi niille. Binääristä sukupuolijakoa miehiin ja naisiin romaani ei eksplisiittisesti kyseenalaista. Tietyissä mielessä metsänneitojen karikatyyriset käsitykset miehistä jopa alleviivaavat sitä parodisesti. Väitän silti, että metsänneitojen sukupuolen määrittäminen sukupuolibinäärin mukaan olisi paradoksaalista; se edellyttää määritel-

Kirjailijakuvassa Sini Helmiselle on maskeerattu kaarnainen selkä Kaarnan kätkössä -romaanin metsänneitoja mukaillen. Maskeeraus: Tuuli Helminen. Kuva: Janne Luotola.

mällisesti kahta sukupuolta, joten siltä putoaa pohja, jos sukupuolia onkin vain yksi. Pinja ja Virve puhuvat itsestään naisina, joten olen tässä artikkelissa kirjoittanut heistä tilanteesta riippuen joko naisina tai metsänneitoina. Naiseus ei yhdistä naiseksi identifioituvia millään essentialistisella tavalla vaan on itsessään

liikkeessä, kuten Donna Haraway (2003/1986, 220–222) toteaa jo 1980-luvun lopulla. Vastavasti myöskään metsänneitous ei sido Pinjaa tai Virvää tietynlaiseen tapaan toimia hybrideinä hybridisessä maailmassa. Kumpikin on metsänneito omalla tavallaan mutta toisiinsa ja muuhun maailmaan kytkeytyen.

Lopuksi: ”Melkein kuin ihmisiä, osaksi puita ja osaksi nuorten naisten näkösiä”

Sini Helmisen *Kaarnan kätkössä* -romaanin metsänneidot ovat hybridisiä hahmoja, joissa ihmismäiset ja puumaiset ominaisuudet kietoutuvat toisiinsa samassa kehossa. Päällisin puolin he muistuttavat nuoria ihmisiä, mutta heidän selkäänsä peittää kerros kaarnaa. Ihmisistä heidät erottaa myös esimerkiksi kyky lisääntyä suvuttomasti juurivesoja kasvattamalla. Tästä syystä useimmat metsänneidot jakavat saman geeniperimän ja ovat ulkonäöltään identtisiä. Inhimillisen ja ei-inhimillisen kategorioiden limittyminen aiheuttaa hankausta ihmisten ja metsänneitojen maailmojen välille, jotka eivät yleensä ota kontaktia toisiinsa. Teoksen päähenkilönä ja henkilökertojana toimiva puolimetsänneito-Pinja kuitenkin tasapainottelee kahden maailman välissä ja rikkoo siten normatiivisia olemisen tapoja kummassakin niistä. Ihmisiltä hän on oppinut odottamaan negatiivisia reaktioita selkäänsä, jonka huomiota herättävä arpikudos muistuttaa hänelle lapsuudessa tehdystä leikkauksesta kaarnakerroksen irrottamiseksi. Metsänneitojen parissa hän puolestaan saa huomata herättävänsä huomiota, koska on liiaksi ihmisen kaltainen.

Tässä artikkelissa olen tarkastellut Pinjan hahmokehitystä kahden maailman ristipaineissa posthumanistisesta näkökulmasta ammentavan hybridisyyden käsitteen avulla. Olen esittänyt, että Pinjan hankala suhde kehonsa hybridisyyteen kytkeytyy sisäistettyyn vaatimukseen ei-inhimillisen (epänormatiivisen) sulkeistamisesta inhimillisen (normatiiv-

visen) ulkopuolelle. Romaanin alkupuolella Pinja tekee parhaansa piilottaakseen epänormatiiviset ominaisuutensa muilta puhdistamisen prosessissa, joka saa hänet torjumaan paitsi omansa myös muiden ruumiillisia normeja rikkovat, hirviömäiset kehot. Tarinan jälkimmäisellä puoliskolla varsinkin yhteyden kokemukset ei-inhimillisen luonnon ja puiden kanssa auttavat häntä havahtumaan puhdistamisen haitallisuuteen sekä avautumaan vaihtoehtoisille olemisen tavoille ja vuorovaikutuksen muodoille. Vähitellen hän alkaa nähdä hybridisyytensä mahdollisuutena pikemmin kuin uhkana ja onnistuu kasvattamaan elävän kaarnan irti leikatun tilalle. Raja inhimillisen ja ei-inhimillisen välillä hämärtyy ja menettää merkityksensä, jolloin puhdistamiselta putoaa pohja.

Kaarnan kätkössä käsittelee monia nyky-yhteiskunnan ja siinä kasvaneiden nuorten näkökulmasta keskeisiä kysymyksiä, kuten ulkonäköpaineita, seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta, omaksi itseksi kasvamista sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta. Tämä heijastuu myös tavasta, jolla teos tarttuu kansanuskomuksiin. Nykykirjallisuusaineistossani itämerensuomalaiseen mytologiaan ja siihen vaikuttaneeseen skandinaaviseen traditioon pohjautuvat metsänneidot kohtaavat 2000-luvun todellisuuden. Olen artikkelissani esittänyt romaanin kirjoittavan uusiksi myyttiä metsänneidoista miehiä metsään eksyttävinä vaarallisina viettelijöinä. Helminen esittelee lukijalle lesbisen, miehistä piittaamattoman metsänneitoyhdyskunnan. Samalla hän kommentoi kriittisesti läheisten ja yhteiskunnan nuorille asettamia odotuksia kuvittelemalla

metsänneidoille vaihtoehtoisia, reaali maailman näkökulmasta absurdeilta tuntuvia odoituksia. Pinjan kehityskertomus huipentuu tilanteeseen, jossa sen paremmin ihmisten kuin metsänneitojenkaan normatiiviset käsitykset eivät enää rajoita häntä tai hänen romanttista suhdettaan toiseen metsänneitoon, Virveen. Mytologioista inspiroituneena nykyfantasia-*na Kaarnan kätkössä* paitsi hyödyntää vanhaa uskomusperinnettä myös pyrkii tarjoamaan samastumis pintaa ja voimaantumisen kokemuksia teini-ikäisille lukijoilleen. Uusi ja vanha aines tuottavat yhdessä tuoreita merkityksiä kietoutuessaan kokonaisuudeksi, jonka voi nähdä yhtä lailla hybridisenä kuin metsänneitojen ihmis-puu-kehot.

VIITTEET

- 1 Kiitän vuosikirjan toimittajia ja anonyymeja arvioijia kommentaiteista, joista on ollut korvaamaton apu tämän artikkelin kehittämisessä eteenpäin.
- 2 Käytän queeriyttämistä tässä suomennoksena englanninkieliselle käsitteelle ”queering”, joka on johdettu käsitteestä ”queer”. Queerista puhutaan usein kattokäsitteenä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille tai omana identiteettikategorianaan, joka tarjoaa enemmän joustoa kuin monet muut seksuaalisuutta tai sukupuolta kuvaavat kategoriat. Varsinkin queer-teoriassa sillä kuitenkin viitataan myös laajempaan normatiivisen tiedon ja identiteettien haastamiseen. Queeriyttäminen tarkoittaa siten totunnaisen aktiivista häiritsemistä. Se kohdistuu varsinkin ilmiöihin, joita ei ajatella lähtökohtaisesti queereinä. (Ks. esim. Fraser

- 2013, vii; Giffney & Hird 2008, 4–6; Sullivan 2003, 43–44.)
- 3 Sinippiat tunnetaan erityisesti länsisuomalaisten metsänkävijöiden uskomusperinteessä harmittomina, satuperinteen keijukaisia muistuttavina metsän hengettärinä, jotka eivät yleensä ota kontaktia ihmisiin (Pulkinen & Lindfors, 209, 335).
- 4 Cis-heteronormatiivinen ajatusmalli suhtautuu ihmisiin oletusarvoisesti sekä heteroseksuaaleina että cis-sukupuolisina ja suosii henkilöistä, jotka vastaavat tätä oletusta. Cis-sukupuolisuudella tarkoitetaan sukupuolen kokemusta, joka on yhteneväinen henkilölle syntymässä määritetyn sukupuolen kanssa.
- 5 Kaikkien lainausten kursivoinnit ovat alkupe- räisiä.
- 6 Ableismilla tarkoitetaan vammaisuuden tai toimintakyvyn perusteella tapahtuvaa syrjintää. Sillä voidaan viitata yksittäisten ihmisten asenteisiin ja toimintaan mutta myös yhteiskunnallisiin rakenteisiin, jotka toiseuttavat vammaisia suosimalla vammattomia ja ylläpitämällä käsitystä vammattomuudesta normina.

AINEISTO

Helminen, Sini 2017a. *Kaarnan kätkössä. Väki-
set 1: Metsän kirja*. Espoo, Myllylahti.

KIRJALLISUUS

- Apo, Satu 1995. *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisen kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki, Hanki ja jää.
- Ahola, Elli-Mari 2020. Kansalliseepos fantasian ja arkimaailman välillä. Kalevala-muunnelmien

- maailmat 2000-luvulla. Teoksessa Ulla Piela ja Petja Kauppi (toim.), *Tuolla puolen, siellä jossa-kin. Käsityksiä kuvitelluista maailmoista*. Kalevalaseuran vuosikirja 99. Helsinki, SKS, 147–166.
- Ahola, Elli-Mari 2023. *Uudeksi kerrotut Kalevalan maailmat. Kerronta ja maailmat sisäistekijän viestinnän keinoina 2000-luvun Kalevala-muunnelmis- sa*. Tampere, Tampereen yliopiston väitöskirjat. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2843-6>
- Ahola, Joonas & Frog 2023. *Kalevalan kaikukam- mio*. Perinteen keksiminen uudelleen. Teok- sessa Venla Sykäri, Heidi Henriikka Mäkelä ja Kati Kallio (toim.), *Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetiikasta ja ympäristöistä*. Helsinki, SKS, 262–295.
- Blok, Anders & Jensen, Torben Elgaard 2011. *Bruno Latour. Hybrid Thoughts in a Hybrid World*. Lontoo & New York, Routledge.
- Braidotti, Rosi 2011. *Nomadic Theory. The Portable Rosi Braidotti*. New York, Columbia Univer- sity Press.
- Braidotti, Rosi 2013. *The Posthuman*. Cambridge & Malden, Polity Press.
- Braidotti, Rosi 2022. *Posthuman Feminism*. Cam- bridge & Medford, Polity Press.
- Douglas, Mary 2003/1966. *Mary Douglas. Collec- ted Works. Volume II. Purity and Danger. An Anal- ysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Lontoo & New York, Routledge.
- Fraser, Vikki 2013. Introduction. Teoksessa Vik- ki Fraser (toim.), *Queer Sexualities. Diversifying Queer, Queering Diversity*. Oxfordshire, Inter- Disciplinary Press, vii–xii.
- Giffney, Noreen & Hird, Myra J. 2008. Introduc- tion. Queering the Non/Human. Teoksessa Noreen Giffney ja Myra J. Hird (toim.), *Queer- ing the Non/Human*. Lontoo & New York, Rout- ledge, 1–16.
- Grusin, Richard 2017. Introduction. Anthrope- ne Feminism. An Experiment in Collaborative Theorizing. Teoksessa Richard Grusin (toim.), *Anthropocene Feminism*. Minneapolis & Lontoo, University of Minneapolis Press, vii–xix.
- Haraway, Donna 2003/1986. Manifesti kyborgeil- le. Tiede, teknologia ja sosialistinen feminismi 1980-luvulla. Suom. Maarit Piipponen, Eila Rantonen ja Suvi Ronkainen. Teoksessa Yrjö Haila ja Ville Lähde (toim.), *Luonnon politiikka*. Tampere, Vastapaino, 208–265.
- Haraway, Donna 1988. Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575–599. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Hard, Robb 2004. *The Routledge Handbook of Greek Mythology*. Lontoo & New York, Routledge.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2013. Lasten- ja nuor- tenkirjallisuus kyseenalaistaa ja ottaa kantaa. Teoksessa Mika Hallila, Yrjö Hosialuoma, San- na Karkulehto, Leena Kirstinä ja Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus. 1. Lajeja, poetiik- kaa*. Helsinki, SKS, 247–269.
- Helminen, Sini 2017b. *Kiven sisässä. Väkiveriset 2. Vuoren kirja*. Espoo, Myllylahti.
- Helminen, Sini 2018. *Veden vallassa. Väkiveriset 3. Veden kirja*. Espoo, Myllylahti.
- Helminen, Sini 2019. *Maan povessa. Väkiveriset 4. Maan kirja*. Espoo, Myllylahti.
- Hyttinen, Elsi & Lummaa, Karoliina 2020. Luke- minen humanismin murroksessa. Teoksessa Elsi Hyttinen ja Karoliina Lummaa (toim.), *Sotkuiset maailmat. Posthumanistinen kirjallisuus- dentutkimus*. Jyväskylä, Nykyltutuuri, 9–36.
- Jantunen, Jarmo Harri & Juvonen, Tuula 2021. Lesbonormatiivisuuksien ristipaineessa. Mää- rällistä ja laadullista analyysia Suomi24-verk- kokeskusteluista. *SQS*, 15(1–2), 17–36. <https://doi.org/10.23980/sqs.112512>
- Karkulehto, Sanna, Koistinen, Aino-Kaisa, Lum- maa, Karoliina & Varis, Essi 2020. Reconfigur- ing Human, Nonhuman and Posthuman. Striv-

- ing for More Ethical Cohabitation. Teoksessa Sanna Karkulehto, Aino-Kaisa Koistinen ja Essi Varis (toim.), *Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman in Literature and Culture*. Lontoo & New York, Routledge, 1–19.
- Koistinen, Aino-Kaisa 2015. *The Human Question in Science Fiction Television. (Re)Imagining Humanity in Battlestar Galactica, Bionic Woman and V*. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Korpua, Jyrki 2017. *Lajivirren laulamaa, Kalevala ja kirjallisuus*. Vantaa, Avain.
- Kortekallio, Kaisa 2020. *Reading Mutant Narratives. The Bodily Experientiality of Contemporary Ecological Science Fiction*. Helsinki, Helsingin yliopisto.
- Kuusela, Tommy 2020. Spirited Away by the Female Forest Spirit in Swedish Folk Belief. *Folklore*, 131(2), 159–179. <https://doi.org/10.1080/0015587X.2019.1701280>
- Latour, Bruno 2006/1991. *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suom. Risto Suikkanen. Tampere, Vastapaino.
- Latour, Bruno 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, Oxford University Press.
- Leppälahti, Merja 2022. *Kalevalan kirjallista nykykäyttöä*. Turku, Turun yliopiston julkaisuja. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-9020-7>
- Luciano, Dana & Chen, Mel Y. 2015. Has the Queer Ever Been Human? *GLQ. A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 21(2–3), 183–207. <https://doi.org/10.1215/10642684-2843215>
- Lummaa, Karoliina & Rojola, Lea 2020/2014. Johdanto. Mitä posthumanismi on? Teoksessa Karoliina Lummaa ja Lea Rojola (toim.), *Posthumanismi*. Turku, Eetos, 13–32.
- Makkonen-Craig, Henna 2021. Hybridi vai jotain muuta? *Kielikello*, 2/2021. <https://kielikello.fi/hybridi-vai-jotain-muuta/> (Luettu touku-kuussa 2024.)
- Malkin, Irad 2005. Nymphs. Teoksessa Simon Hornblower ja Antony Spawforth (toim.), *The Oxford Classical Dictionary*. 3. painos. Oxford, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780198606413.001.0001>
- Mustola, Marleena & Karkulehto, Sanna 2020. Wild Things Squeezed in the Closet. Monsters of Children’s Literature as Nonhuman Others. Teoksessa Sanna Karkulehto, Aino-Kaisa Koistinen ja Essi Varis (toim.), *Reconfiguring Human, Nonhuman and Posthuman in Literature and Culture*. Lontoo & New York, Routledge, 125–141.
- Nurmi, Suvi 2020. *Kaarnaa kasvava selkä. Suomalaisen mytologian merkitykset Sini Helmisen Väki-veriset-romaanisarjassa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki, Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202005262287>
- Pearson, Wendy 2022. Speculative Fiction and Queer Theory. Teoksessa *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.1214>
- Pulkkinen, Risto & Lindfors, Stina 2016. *Suomalaisen kansanuskon sanakirja*. Helsinki, Gaudeamus.
- Raipola, Juha 2020/2014. Inhimilliset ja postinhimilliset tulevaisuudet. Teoksessa Karoliina Lummaa ja Lea Rojola (toim.), *Posthumanismi*. Turku, Eetos, 35–56.
- Reynolds, Kimberley 2007. *Radical Children’s Literature. Future Visions and Aesthetic Transformations in Juvenile Fiction*. Hampshire & New York, Palgrave Macmillan.
- Rojola, Lea 2020/2014. Hänen olivat täytetyt linnut. Teoksessa Karoliina Lummaa ja Lea Rojola (toim.), *Posthumanismi*. Turku, Eetos, 131–154.
- Sarmela, Martti 2007. *Suomen perinneatlas*. 2. painos. Helsinki, SKS.
- Shildrick, Margit 2002. *Embodying the Monster. Encounters with the Vulnerable Self*. Lontoo, Thousand Oaks & New Delhi, SAGE Publications.
- Siikala, Anna-Leena 2019/1992. *Suomalainen šamanismi*. Helsinki, SKS.

Siikala, Anna-Leena 2012. *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki, SKS.

Sullivan, Nikki 2003. *A Critical Introduction to Queer Theory*. New York, New York University Press.

Tarkka, Lotte, Haapoja-Mäkelä, Heidi & Stepanova, Eila 2019. Kalevalaisuus, kieli-ideologiat ja suomalaisuuden myytit. Teoksessa Ulla Piela, Pekka Hakamies ja Pekka Hako (toim.), *Eurooppa, Suomi, Kalevala. Mikä mahdollisti Ka-*

levalan? Kalevalaseuran vuosikirja 98. Helsinki, SKS, 79–106.

Voipio, Myry 2022. Minuuden kirjallisia rakennuspalikoita. Nuortenkirjallisuuden kehityksestä, piirteistä ja tutkimuksesta. Teoksessa Kaisa Laaksonen (toim.), *Johdatus lastenkirjallisuuden tutkimukseen*. Tampere, Lastenkirja-instituutti, 81–115.

”Oma keho ei tunnu enää viholliselta”

Sterilisaation merkitykset vapaaehtoisesti lapsettomien naisten elämässä

NINA VÄKEVÄINEN

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8219-3798>

Vapaaehtoinen lapsettomuus ja Suomen sterilisointilaki ovat nousseet viime vuosina aika ajoin uutisoinnin kohteeksi. Osa vapaaehtoisesti lapsettomista ihmisistä haluaisi hakeutua pysyvän ehkäisymenetelmän tarjoavaan sterilisaatioon ja osa heistä ennen 30 ikävuotta. Tämä ei ole yleensä kuitenkaan mahdollista. Suomalaisen sterilisointilain mukaan henkilöllä, jolla ei ole merkittäviä terveydellisiä syitä sterilisaatioon hakeutumiselle, toimenpiteen toteuttamisen ehtona on 30 vuoden ikä tai kolme lasta yksin tai yhdessä puolison kanssa (Sterilisointilaki 1970/283). Lakia on kritisoitu yksilöitä holhoavaksi, koska alle 30-vuotiaan lapsettoman henkilön omaa harkintakykyä ei pidetä riittävänä perusteena sterilisaatiolle eikä näin ollen myöskään päätökselle omasta pysyvästä lapsettomuudesta (Yle.fi 29.2.2024). Sterilisointilain kriteerien lisäksi keskustelua ovat herättäneet myös lääkärin asenteet. Mediassa etenkin vapaaehtoisesti lapsettomat naiset ovat kuvanneet lääkärin suhtautuneen sterilisaatiopyyntöön kielteisesti, vaikka laissa määritellyt kriteerit toimenpiteelle olisivat täyttyneet (esim. Yle.fi 5.7.2017; Yle.fi 26.8.2022).

Tarkastelen vapaaehtoisesti lapsettomien henkilöiden sterilisaatioon hakeutumista tekeillä olevassa väitöstutkimuksessani, jonka tarkoituksena on tuottaa tietoa sterilisaatiolle annetuista merkityksistä, toimenpiteeseen hakeutumiseen liittyvästä prosessista sekä toimenpiteen vaikutuksista vapaaehtoisesti lapsettomien ihmisten hyvinvointiin. Lisäksi tutkimuksessa kartoitetaan sterilisaation parissa työskentelevien lääkärin näkemyksiä sterilisaatiosta lapsettomien ihmisten ehkäisymenetelmänä. Pyrkimyksenäni on moniäänisen aineiston avulla tuottaa kattava kuvaus ilmiöstä ja selvittää, kuinka vapaaehtoisesti lapsettomien omat ajatukset ja kokemukset sterilisaatiosta suhteutuvat voimassa olevaan lainsäädäntöön sekä toimenpidettä koskevaan lääketieteelliseen keskusteluun.

Tässä artikkelissa näkökulmani on fokuroidumpi ja tarkasteluni kohteena ovat vapaaehtoisesti lapsettomien naisten ajatukset sterilisaatiosta. Kysyn, millaisia merkityksiä vapaaehtoisesti lapsettomat naiset antavat sterilisaatiolle ja millaisena tekijänä sukupuoli sekä naisruumiillisuus näyttäytyvät naisten sterilisaatiota koskevissa päätöksissä

2000-luvun ensimmäisten vuosikymmenien Suomessa. Artikkelini aineistona on vuosina 2021–2022 väitöskirjatutkimustani varten vapaaehtoisesti lapsettomilta henkilöiltä kerätty, vapaaehtoista lapsettomuutta ja sterilisaatiota käsittelevä teksti- ja haastatteluaineisto, jota analysoin lähilukua sekä temaattista analyysyä hyödyntäen (Pöysä 2015; Braun & Clarke 2006). Kokonaisuudessaan aineisto koostuu 71 kirjoituspyynnöllä kerätystä tekstivastauksesta sekä 31 teemahaastattelusta. Tekstivastauksien lähettäjästä 61 ilmaisi olevansa naisia, yhdeksän miehiä ja sukupuolensa muuksi tai määrittämättömäksi ilmaisi yksi vastaaja. Haastatteluihin osallistuneista puolestaan 27 määritteli olevansa naisia, neljä miehiä. Tässä artikkelissa olen rajannut tarkasteluni vapaaehtoisesti lapsettomiin, naiseksi itsensä määritelleiden henkilöiden haastatteluihin (27/31) ja tekstivastauksiin (61/71) muun aineiston toimiessa analyysia tukevana ja taustoittavana tietona. Naisista osa oli käynyt sterilisaatiotoimenpiteen läpi ja osa heistä odotti aineistonkeruun aikaan pääsyä toimenpiteeseen, osa puolestaan vasta harkitsi sterilisaation hakeutumista tai halusi jakaa yleisiä ajatuksiaan aiheesta. Naisten ikäjakauma oli noin 20–59 vuotta.¹ Näin ollen vanhimmissa osallistujilla mahdollisesta sterilisaatiosta oli aikaa jo useampia vuosikymmeniä, kun taas nuorimmilla oli vuosia jäljellä laissa määritellyn 30 vuoden ikärajan täyttymiseen.

Johtoajatuksenani toimii huomio siitä, että pysyvään ehkäisyyn liittyvänä lääketieteellisenä toimenpiteenä sterilisaatio kytkeytyy monin tavoin juuri sukupuolen, seksuaalisuuden, terveyden ja vallankäytön kysymyksiin. Femi-

nistisen tieteenkriitikin mukaan länsimainen lääketiede on usein tarkastellut naisruumista nimenomaan sen lisääntymispotentialin kautta, samalla kun lisääntyminen on nimetty naisten velvollisuudeksi esimerkiksi monien valtioiden väestöpoliittisissa ja uskonnollisissa diskursseissa (Martin 1987; Palin 1996; Wiley & Allen 2009; Lewis 2020). Toisaalta kaikkien naisten sopivuutta äidiksi ei ole pidetty yhtä selvänä, kuten osoittavat historiassa rotuhygienian nimissä tehdyt pakkosteriloinnit tai viime vuosikymmeninä Suomessakin käyty keskustelu seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudesta vanhemmuuteen (Mattila 2003; Kaskisaari 1997). *Tietyinlaisten* yksilöiden lisääntymiseen kannustava ja heiltä myös lisääntymishalua olettava eetos on nähtävissä Suomen nykyisessä sterilisointilaisissa, jossa niin sanottujen terveiden, cissukupuoliseen enemmistöön kuuluvien ihmisten toimenpideä säädellään ikärajan ja lapsilukukriteerin avulla.² Näyttääkin siltä, että siinä missä naisparien ja itsellisten naisten oikeudesta äitiyteen on kiistelty äitiys- ja hedelmöityshoitotakien tiimoilta, joutuvat heterosuhteissa elävät sterilisaatiota hakevat naiset yhä josain määrin kamppailemaan lisääntymistä koskevia oletuksia vastaan.

Sukupuoleen liittyen on myös syytä huomioida, että yleisesti naisten ja miesten fysiologisten erojen vuoksi sterilisaation suorittamistavat poikkeavat toisistaan ja naisille suoritettavaan leikkaukseen liittyy enemmän riskejä.³ Naisten osalta muiden ehkäisykeinojen valikoima on laajempi ja nykykäsitusten valossa hormonaalisen ehkäisyn käytöllä katsotaan olevan myös ehkäisyyn liittymättömiä

terveyshyötyjä, joihin kuuluvat esimerkiksi kuukautiskipujen ja -vuotojen väheneminen tai poisjääminen sekä monien gynekologisten sairauksien hoito ja ehkäiseminen (Kaislasuo & Luuro-Helve & Heikinheimo 2022). Osasyynä naisten saamien kielteisten sterilisaatiopäätösten taustalla vaikuttaneekin juuri se, että lainsäädännön lisäksi sterilisaatiolähetteisiin liittyvää päätöksentekoa ohjaa nimenomaan potilaskohtainen, eri ehkäisymenetelmien hyötyihin ja riskitekijöihin sekä potilaan terveydentilaan liittyvä harkinta. (Käypä Hoito: Raskauden ehkäisy 2022.)

Tarkasteluni teoreettinen tulokulma pohjautuu lääketieteelliseen antropologiaan sekä 1970–1980-luvuilla syntyneeseen nistisesti suuntautuneeseen terveystutkimukseen, jonka pyrkimyksenä on tuoda esiin naisten omia kokemuksia ja tulkintoja terveydestään sekä kiinnittää huomiota siihen, kuinka erilaiset sukupuoliin liittyvät kulttuuriset merkitykset vaikuttavat naisten elämään, terveyteen ja terveydenhuoltoon. (Oinas 2000, 120–122; Reiger & Liamputtong 2010, 643–645; Mayat & Rivera & Lane 2022, 249.) Hermeneuttis-fenomenologista tutkimustraditiota mukailien näen naisten kokemukset merkityssuhteina, joita he sanallistavat ja jäsentävät tietyssä ajallisessa ja paikallisessa kontekstissa. Pyrkimyksenäni on ymmärtää naisten kokemuksia, mutta myös sitä kuinka he merkityksellistävät henkilökohtaista ja sosiaalista maailmaansa tietyn kulttuurisen viitekehyksen sisällä. (Ks. Tökkäri 2018.) Konstruktivistisen tietokäsityksen mukaisesti näen myös tutkimuksessa tuotettavan tiedon rakentuvan paikantuneesti tutkijan ja tutkittavien

välisenä dialogimaisena tulkinnan prosessina (Hämeenaho & Ylipulli & Suopajarvi 2018; Hänninen & Kajander & Lappi 2022). Omassa tutkimuksessani tämä konkretisoituu ennen kaikkea siinä, että tarkastelen naisten kokemuksia eräänlaisesta sisäryhmäläisen positiosta käsin vapaaehtoisesti lapsettomana, aineistonkeruun aikaan sterilisaatiota pohjineena ja sittemmin myös itse toimenpiteeseen hakeutuneena fertiili-ikäisenä naisena.

Aineistojen keruussa ja tulkinnassa katson paikantumiseni vaikuttaneen erityisesti siihen, että olemassa olevan tietämykseni kautta minun oli helpompi ymmärtää naisten kokemuksia sekä luoda haastattelutilanteisiin keskustelunomaista vuorovaikutusta, jossa tieto tuotetaan yhdessä tutkittavan kanssa (ks. Reiger & Liamputtong 2010; Hämeenaho ym. 2022). Toisaalta koska tutkimukseen osallistuneiden naisten taustat ja elämäntilanteet sekä suhde vapaaehtoiseen lapsettomuuteen ja mahdolliseen sterilisaatioon vaihtelivat, koen, että aineisto muodosti kokemusrepertuaarin, jota pystyin tarkastelemaan myös etäännyttäen itseni ulkopuolisen havainnoijan positioon. Omalta osaltaan tulkintaperspektiiviini vaikutti se, että haastattelin väitöstutkimukseeni myös sterilisaation parissa työskenteleviä lääkäreitä, mikä avasi paremman ymmärryksen naisten sterilisaatioprosessista ja -leikkauksista nimenomaan lääketieteellisenä toimenpiteenä riskeineen ja hyötyineen.

Analyysissani aineiston keskeisenä tarkastelupisteenä ja käsitteellisenä fokuksena toimii *ruumis*. Lähestyn naisten kuvaamia kokemuksia konstruktivistista ruumiskäsitystä

hyödyntäen pyrkimyksenäni huomioida naisruumista ja sukupuolta koskevien käsityksien diskursiivinen muodostuminen, mutta myös materiaaliset ja biologiset ulottuvuudet, joita sterilisaatioon hakeutumiseen liittyy. (Oinas 2011; Ahlbeck & Oinas 2012; Alaimo & Hekman 2007; Lupton 2022.) Käytännössä tämä tarkoittaa, että lähilukua toteuttaessani olen pyrkinyt kiinnittämään huomioni naisten ruumista koskevaan puheeseen ja tarkastelemaan, kuinka he jäsentävät omaa ruumiillisuuttaan suhteessa sterilisaatioon sekä tulkitsemaan, miten biologisesti ja sosiaalisesti⁴ naissukupuoliseksi määritellyssä ruumissa eläminen vaikuttaa sterilisaatioon hakeutumisen syihin ja merkityksiin. Koska artikkelini ei sijoitu lääketieteen alaan, tarkoitukseni ei ole ollut analysoida esimerkiksi ehkäisyyn liittyviä terveysvaikutuksia vaan tuottaa tietoa ruumiisiin ja sukupuoleen liittyvistä järjestyksistä, joissa naisten kokemukset syntyvät. Tarkemmin eriteltynä toteutin analyysin Braunin ja Clarken (2006) temaattisen analyysin mallia hyödyntäen, tutustumalla aineistoon ensin kokonaisuutena useiden lukukertojen avulla. Tämän jälkeen kävin aineiston systemaattisesti läpi Atlas.ti -ohjelmalla ja loin koodit aineistosta esiin nousseille, tutkimuskysymyksen kannalta merkityksellisille aihealueille. Seuraavaksi ryhmittelin koodit ja niiden sisällöt alustaviin teemoihin, minkä jälkeen kävin aineiston uudelleen läpi tarkistaen teemojen yhteneväisyyden aineistoa koskevien havaintojeni kanssa. Viimeisessä vaiheessa nimesin teemat ja muodostin tutkimustekstin valitsemiani tekstisitaatteja hyödyntäen.

Artikkelini aluksi taustoitin lyhyesti vapaaehtoisen lapsettomuuden ja sterilisaation yhteiskunnallista nykykontekstia sekä tutkimuksen kohteena olevien kirjoitus- ja haastatteluaineistojen muodostumista, jonka jälkeen luon katsauksen naisruumista, äitiyttä ja ehkäisyä koskevaan väestöpoliittiseen keskusteluun Suomen lähihistoriassa. Varsinaisessa analyysiosiossa käsittelen sterilisaation merkityksiä naisruumiillisuuden kautta tarkasteltuna. Lopuksi pohdin, millaisista kulttuurisista normeista, arvoista ja sukupuoleen liittyvistä järjestyksistä naisten ajatukset ja kokemukset kertovat 2000-luvun ensimmäisten vuosikymmenien Suomessa.

Vapaaehtoinen lapsettomuus, sterilisaatio ja kuulluksi tulemisen tarve

Vapaaehtoisesti lapsettomalla (*voluntarily childless, childfree*) tarkoitetaan henkilöä, joka ei halua lapsia. Suomessa viime vuosina käytössä on alkanut yleistyä myös termi ”vela”, joka on lyhenne kyseisestä sanaparista. (Kumpulainen 2024a, 10; MII.fi 2023.) Vaikka vapaaehtoinen lapsettomuus on ollut esillä suomalaisessa mediassa ja tutkimuksessa jo 1900-luvun loppupuolella (esim. Karjalainen 1989; 1998; Uotila 1998), vasta 2000-luvulle tultaessa se vaikuttaa tulleen laajemmin tunnistetuksi myös elämäntapana. Etenkin viime vuosina aihe on noussut esiin erilaisissa uutisjutuissa ja henkilöhaastatteluissa, joissa vapaaehtoisesti lapsettomat kertovat elämästään ja päätymisestä vapaaehtoiseen lapsettomuuteen. Vuonna 2012 perustettiin myös

vapaaehtoisesti lapsettomille suunnattu yhdistys Vapaaehtoisesti lapsettomat ry, jonka tarkoituksena on edistää vapaaehtoisesti lapsettomien asemaa ja oikeuksia yhteiskunnassa sekä lisätä tietoisuutta aiheesta (Vapaaehtoisesti lapsettomat ry 2024). Vapaaehtoinen lapsettomuus on ollut esillä 2010–2020-luvuilla myös Väestöliiton toteuttamissa suomalaisten lapsilukuihanteita kartoittaneissa selvityksissä. Vuoden 2022 Perhebarometri-kyselyssä 16,9 prosenttia vastaajista piti nollaa lasta itselleen ihanteellisimpana lapsimääränä (Sorsa & Lehtonen & Rotkirch 2023, 10–11, 37–38). Samaisessa kyselyssä lapsettomuutta ihanteenaan pitävistä suurin osa ilmaisi, ettei ylipäänsä halua saada lapsia. Lisäksi keskeiseksi syiksi lapsettomuuden ihanteen taustalla nousivat muun muassa halu tehdä muita kiinnostavia asioita, haluttomuus luopua nykyisestä elämäntyylistä, haluttomuus sitoa itseään pieniin lapsiin sekä kokemus omasta sopimattomuudesta vanhemmuuteen. (Sorsa ym. 2023, 61–62.)⁵ Toisaalta, kuten Väestöliitto julkaisuissaan toteaa, voi lapsettomaksi jääminen osaltaan liittyä myös olosuhdetekijöihin (esim. sopivan kumppanin puute), eivätkä kaikki suomalaiset saa niin montaa lasta kuin toivoisivat (Sorsa ym. 2023, 59–60; 63–65; ks. myös Rotkirch ym. 2017).

Vapaaehtoisesti lapsettomien henkilöiden sterilisaatiokokemuksia ja toimenpiteeseen liitettyjä merkityksiä on toistaiseksi tutkittu varsin vähän. Vaikka sterilisaation vaikutuksia ja esimerkiksi toimenpiteeseen liittyvää katumista on selvitetty laajoissa tilastotutkimuksissa 1970-luvulta lähtien, ne ovat keskittyneet lähinnä otoksiin, joissa lapsia hank-

kineet tutkittavat ovat enemmistönä. Näin ollen myös kuva sterilisaatiosta on rakentunut pitkälti lapsia hankkineilta kerätyn tiedon varaan (ks. Väkeväinen 2022). Viime vuosikymmeninä mielenkiinto aiheetta kohtaan näyttää kuitenkin olleen nousussa ja sterilisaatiota on käsitelty vapaaehtoista lapsettomuutta koskevien tutkimusten yhteydessä (esim. Veevers 1980; Campbell 1999; Gillespie 2000; Höglund & Hildingsson 2022) sekä bioetiikan näkökulmasta (esim. Richie 2013; Mertes 2017; Lalonde 2018; Buturovic 2022). Aiemmat tutkimukset ovat osoittaneet, että vapaaehtoisesti lapsettomien keskuudessa sterilisaatio mielletään usein varmaksi ja pysyväksi ehkäisykeinoksi, jonka nähdään turvaavan lapsettoman elämäntavan jatkumisen (Höglund & Hildingsson 2022, 5–6; Moore 2021; Veevers 1980, 29–30; Campbell 1999). Toisinaan toimenpiteeseen hakeutumisen syynä voivat olla myös muiden ehkäisy menetelmien sopimattomuus, huoli niiden sivuvaikutuksista (Richie 2013, 38–39; Hintz 2022, 289–290) tai se, että vahinkoraskaus olisi terveyssyistä vaarallinen (Matthews & Desjardins 2017, 35; Benn & Lupton 2005). Tuoreemmissa verkkokeskusteluaineistoja tarkastelleissa tutkimuksissa vapaaehtoisesti lapsettomien on havaittu puhuvan sterilisaatiosta myös eräänlaisena vapaaehtoisen lapsettomuuden sinetöivänä tapahtumana sekä ”ruumiin korjaamisena” (Moore 2021, 1531–1532) tai osana omaa sukupuoli-identiteettiä (Hintz 2022, 292–293). Tutkimusten mukaan kansainväliset verkkoyhteisöt (esim. Reddit ja Facebook) ovat myös paikkoja, joissa vapaaehtoisesti lapsettomat jakavat kokemuksiaan

Laparoskopia-instrumentteja. Kuva: Wikipedia, Ignis. CC BY-SA 3.0.

sterilisaatioon liittyvistä lääkärikohtaamisista ja välittävät strategioita toimenpiteeseen pääsemiseksi (Moore 2021; Hintz & Brown 2019).

Vaikka aiempi tutkimus antaa tietoa sterilisaatioon hakeutumisen motiiveista, oman tutkimukseni ja tämän artikkelin tarkoituksena on perehtyä syvemmin vapaaehtoisesti lapsettomien sterilisaatiota koskeviin ajatuksiin ja kokemuksiin, joita ei ole vielä Suomen kontekstissa juurikaan tutkittu (ks. kuitenkin Ervasti 2018; Väkeväinen 2019; Komulainen 2024a). Artikkelissa hyödyntämäni vapaaeh-

toisesti lapsettomien sterilisaatiokokemuksia käsittelevän tutkimusaineiston keräsin kahdessa osassa Tietoarkiston Penna-alustalla julkaistun kirjoituspyynnön sekä toteuttamieni haastatteluiden avulla. Sekä kirjoituspyyntöä että haastattelukutsua levitettiin pääasiassa erilaisten vapaaehtoisesti lapsettomille tarkoitettujen Facebook-ryhmien kautta, minkä lisäksi kirjoituspyyntöä jakoivat pyynnöstäni kanavillaan jotkut järjestöt, oppilaitokset ja tutkimusverkostot (esim. Vapaaehtoisesti lapsettomat ry, Seta ry). Kirjoituskutsussa ohjeis-

tin osallistujia kirjoittamaan aiheesta vapaa-
muotoisesti ja käsittelemään sitä haluamallaan
laajuudella. Lisäksi kutsu sisälsi apukysymyksiä,
joita kirjoittajat saivat halutessaan hyödyn-
tää aiheen käsittelyssä. Kysymykset käsittelivät
muun muassa sterilisaation merkityksiä,
toimenpiteeseen hakeutumisen syitä, sekä
vastaajien näkemyksiä sterilisaatioprosessista,
lainsäädännöstä sekä terveydenhuollon
suhtautumisesta toimenpiteeseen. Tekstikeruun
jälkeen toteuteuttamissani haastatteluis-
sa käsiteltiin osittain samoja aiheita, mutta
tarkentaen fokuksena tekstivastauksista esiin
nousseisiin teemoihin, joita olivat esimerkiksi
sterilisaatioon hakeutumiseen liittyvät terveyssyyt,
tiedon saaminen toimenpiteestä sekä
valmistautuminen lääkärin kohtaamiseen.
Lisäksi haastatteluisa käsiteltiin laajemmin
vapaaehtoista lapsettomuutta erillisessä kysymys-
sosiossa, joka edelsi sterilisaatiota koskevia
kysymyksiä. Haastattelut olivat muodoltaan
puolistrukturoituja teemahaastatteluita, joissa
pyrin antamaan mahdollisimman paljon tilaa
myös haastateltavien vapaalle kerronnalle.

Kyselyaineistojen dialogisuutta pohtineessa
artikkelissaan kansatieteilijä Pia Olsson (2016)
toteaa kyselyaineistojen dialogisuuden
perustan olevan yksinkertainen: tarvitaan
taho, jolla on tiedonintressi tiettyä aihetta
kohtaan sekä joukko henkilöitä, jotka ovat
kiinnostuneita vastaamaan kiinnostuksen
kohteena olevaan teemaan. Motiivina kiinnostuksen
taustalla voivat olla esimerkiksi aiheen
mieltäminen tärkeäksi ja omakohtaiseksi
tai tarve kirjoittaa oma tai ryhmän historia
näkyväksi. Toisinaan kirjoittaminen voidaan
kokea myös terapeuttiseksi, mikäli teemaan

liittyy raskaita asioita. (Olsson 2016, 159, 164–
165; ks. myös Helsti 2005.) Joskus kyse voi olla
myös tarpeesta oikoa vääryyksiä tai vääriä
käsityksiä (ks. Peltonen 1996, 132–133; Pöysä
1997, 42–43; Taavetti 2016, 89–91).

Oman aineistoni kohdalla koen, että kaikki
edellä mainitut motiivit täytyivät niin teksti-
keruun kuin haastatteluidenkin osalta, mikä
näkyi osallistujien kiitettävässä määrässä ja siinä,
että moni osallistuneista ilmaisi aiheen it-
sellisen tärkeäksi. Jotkut heistä myös toivoivat,
että sterilisointilain kriteerit sekä terveyden-
huollon holhoaviksi koetut asenteet nousisivat
tutkimuksen kautta päättäjien tietoisuuteen.
Enemmistö tutkimukseen osallistuneista oli
naisia, mikä saattaa osaltaan johtua siitä, ettei
kirjoituspyyntö tai haastattelukutsu tavoit-
tanut miehiä yhtä lailla. Toisaalta syynä voi
olla se, että naiset kokivat osallistumisen tar-
peellisemmaksi: useimmiten juuri naisten
kertomuksissa esiintyi mainintoja joko itse
koetuista tai muilta naisilta kuulluista han-
kaluuksista toimenpiteeseen pääsyssä. Omalta
osaltaan tutkittavien osallistumiskiinnostukseen
on saattanut vaikuttaa se, että viime
vuosina sterilisaatioon liittyvä lainsäädäntö ja
toimenpiteeseen pääsyyn liittyvät hankaluu-
det ovat nousseet mediassa esille. Sen lisäksi,
että aiheeseen on otettu kantaa esimerkiksi
lehtikirjoituksilla, vuonna 2017 sterilisaation
ikärajan ja lapsilukukriteerin alentamista yri-
tettiin ajaa kansalaisaloitteella. 2010-luvulla
myös poliittisista puolueista esimerkiksi vihreät,
kokoomus sekä feministinen puolue ovat kir-
janneet sterilisointilain kriteerien höllentä-
misen tavoiteohjelmiinsa ja aiheesta on tehty
muutamia kirjallisia kysymyksiä eduskunnas-

sa. Voisikin sanoa, että oman tutkimukseni aineistonkeruu sijoittuu aikaan, jossa vapaaehtoisesti lapsettomat sterilisaationhakijat ovat halunneet tulla kuulluiksi. Tähän liittyyne myös 2010–2020-lukujen ajallinen konteksti, jossa erilaisista sukupuoleen ja seksuaaliterveyteen liittyvistä kysymyksistä on alettu keskustella laajemmin.

Lisääntyvä ja ehkäisevä naisruumis suomalaisessa väestöpolitiikassa

Yhteiskuntien pysyvyyden kannalta väestön uusiutuminen on elintärkeää, minkä vuoksi modernit valtiot pyrkivät säätelämään kansalaistensa lisääntymiskäyttäytymistä väestöpolitiikalla esimerkiksi erilaisten lakien, käytäntöjen ja julkisten instituutioiden, kuten terveydenhuollon, kautta. Useimmiten kyseinen säätely on kohdistunut erityisesti lisääntymisikäisten naisten elämään, sillä niin raskaus ja lasten syntyminen kuin myös raskauksien ehkäisy tapahtuvat juuri naisten ruumiissa. (Browner & Sargent 1996, 220; 2022, 87; Browner 2016.) Kuten Jaana Vuori (2010, 109) äitiyttä sukupuolikysymyksenä käsitelleessä artikkelissaan toteaa, ei liene sellaista kulttuuria, jossa naiseuden ja äitiyden ei olisi ajateltu liittyvän kiinteästi toisiinsa. Toisaalta kuten johdannossa totesin, kaikkia naisia ei ole kannustettu äitiyteen yhtäläisesti, mikä on näkynyt historiassa niin sterilointien kuin aborttien ympärillä käydyissä keskusteluissa. Naisruumiin ja äitiyden yhteenkietoutuminen on ollut keskeinen teema feministisesti suuntautuneessa tutkimuksessa, jota on toteutet-

tu esimerkiksi antropologian, sosiologian ja historian tutkimuksen kentillä. Useimmiten aihetta on tarkasteltu konstruktivistisen teorian kautta keskittyen biologisen essentialismin kritiikkiin ja siihen, kuinka naisruumista ja äitiyttä koskevat käsitykset ovat muodostuneet esimerkiksi kulttuuristen, poliittisten ja tieteellisten diskurssien yhteisvaikutuksessa. (Ahlbeck & Oinas 2012; Vuori 2010; Hayfield ym. 2019.)

Viime vuosisatoina naisiin ja naisruumiisiin kohdistuvaa säätelyä sekä äitiyteen kannustavaa pronatalistista⁶ retoriikkaa on harjoitettu myös suomalaisessa väestöpolitiikassa. Kuten monissa muissa Euroopan maissa, myös Suomessa kyseinen säätely on liittynyt pitkälti huoleen väestön määrällisestä ja laadullisesta kehityksestä. (Meskus 2003; Mattila 1999; 2003; Bergenheim 2020.) Sosiologi Ilpo Helénin mukaan julkisia pohdintoja perheihanteista sekä miesten ja naisten erilaisista – joskin toisiaan täydentävistä – ominaisuuksista esitettiin jo 1700-luvun lopulla, jolloin valitusajan porvarillinen perhekritiikki rantautui Suomeen (Helén 1997, 138). Vastaavasti 1840- ja 1860-luvuilla perheen ja äitiyden merkityksellisyys nousivat esiin etenkin kansallismielisten sivistyneistömiesten puheissa kytkeytyneinä kansallisvaltion kehitykseen ja moraaliseen perustaan. Hegeliläiseen valtionfilosofiaan nojaten esimerkiksi kansallisuusfilosofi J. V. Snellman määritteli perheen yhteiskunnan luonnolliseksi yksiköksi, joka takasi tapojen, perinteiden ja yhteiskunnallisen järjestyksen jatkuvuuden sekä kasvatti lapset siveellisiksi ja omatuntoisiksi yksilöiksi. Samalla äitiys alettiin nähdä yhä vahvemmin

naisen keskeisenä tehtävänä, johon hänen luontaiset ominaisuutensa häntä ohjasivat. (Mt., 139–142; ks. myös Nätkin 1997, 22, 75.)

Väestökysymykset nousivat Suomessa yhteiskunnallisen keskustelun kohteeksi 1910-luvun alussa, jolloin kiinnitettiin huomiota syntyvyyden alenemiseen etenkin yhteiskunnan ylimmissä sosiaaliryhmissä. Samaan aikaan myös rotuhygieeninen ajattelu oli alkanut saada jalansijaa tieteilijöiden, lääkärrien ja sosiaalihuollon asiantuntijoiden keskuudessa. Taustalla oli huoli väestön perinnöllisestä rappeutumisesta eli *degeneraatiosta*, jonka katsottiin uhkaavan kansakunnan kehitystä perimältään heikomman väestönaineksen lisääntyessä. Väestökeskustelu vilkastui edelleen 1920- ja 1930-luvuilla, jolloin julkaisuissa ennusteissa syntyvyyden alenemisen katsottiin johtavan väestönkasvun pysähtymiseen tulevana vuosikymmeninä. Yhä voimakkaammaksi huoli kasvoi väestöä verottaen sotavuosien aikana, jolloin äitydestä alettiin puhua naisten kansalaisvelvollisuutena. (Helén 1997, 37; Mattila 1999, 55–56; Harjula 2007, 40–43, 59; Nätkin 1997, 75; Bergenheim 2020, 60–61.)

1900-luvun alkupuoliskolla naisruumiisiin kohdistunut väestöpoliittinen säätely näkyi konkreettisesti etenkin laittomien aborttien torjuntatyössä. Aikakauden yhteiskunnallisia aborttikeskusteluita tutkineen Mianna Meskusen mukaan laittomat raskaudenkeskeytykset yleistyivät 1900-luvun alussa ja niiden huippukausi ajoittui 1930–1940-luvuille. Sen lisäksi, että abortit nähtiin moraalisenä ongelmana, laittomien keskeytyksien lisääntymisen katsottiin omalta osaltaan heikentä-

vän väestöllistä kehitystä ja uhkaavan koko kansan elinvoimaisuutta. Abortteja vastaan pyrittiin taistelemaan naisille suunnatun valituksen, neuvonnan ja myös perhettä tukevien taloudellisten kannustimien avulla. Samalla kun terveiden ja yhteiskunnalle hyödyllisten naisten aborttihaluja pyrittiin vähentämään, keskustelua käytiin kuitenkin siitä, tulisiko vuonna 1935 laillistettujen rotuhygieenisten sterilointien⁷ ohella myös eugeeniset abortit sallia tiettyjen – periytyviltä ominaisuuksiltaan huonommiksi katsottujen – väestöryhmien lisääntymiseen puuttumiseksi. (Meskus 2003, 214–217, 221, 226; Helén & Yesilova 2003, 238.)

Raskauden keskeyttäminen laillistettiin lopulta vuonna 1950, mutta ainoastaan lääketieteellisin, eugeenisin ja eettisin perustein (Keskipetäjä 2024, 185, 188). Pyrkimyksenä oli naisille (ja heidän lisääntymisterveydelleen) vaarallisten laittomien keskeytysten kitkeminen, mutta samalla myös raskaana olevien naisten siirtäminen lääketieteellisen ohjauksen ja valvonnan piiriin (Meskus 2003, 226–227). Samaan aikaan myös aiemmin moraalisenä kiistakysymyksenä pidettyyn ehkäisyyn käyttöön alettiin suhtautua hyväksyvämmiin, sillä se nähtiin keinona aborttien torjumiseksi. Toisaalta, kuten Meskus artikkelissaan toteaa, ehkäisyyn kannustavan ajattelun taustalla oli jo 1930-luvulla sosiaalidemokraattisten naisten esiin tuoma ajatus siitä, että liian tiheät raskaudet kuormittaisivat naisia heikentäen heidän kykyään huolehtia perheestä. Samainen perheonnen vaalimiseen ja naisten lisääntymisterveyden lääketieteelliseen kontrollointiin tähtäävä agenda säilyi Väestöliiton

naisille antamassa ehkäisyneuvonnassa aina 1960-luvulle asti. (Meskus 2003, 228–230; Helén & Yesilova 2003, 239–243.)

Ehkäisyyn, aborttiin ja seksuaalisuuteen liittyvät arvot ja käytännöt alkoivat liberalisoitua 1960–1970-luvuilla, minkä jälkeen naisten ruumiillinen itsemääräämisoikeus on kohentunut huomattavasti. Väestöpoliittiset huolet ja naisten halu tulla äidiksi ovat silti keskustelunaiheita myös nyky-Suomessa, jossa syntyvyys on pudonnut viime vuosina ennätyksellisen alhaiselle tasolle. Talous- ja sosiaalhistorian väitöskirjatutkija Miina Keski-Petäjän (2022) mukaan nykyistä syntyvyyskeskustelua käydään pitkälti yksilön vapauksia kunnioittavassa yhteiskunnassa, mutta keskustelussa on aistittavissa menneisyyden kaikuja. Siinä missä 1940-luvulla väestöhuoli liitti naisten velvollisuudeksi synnyttää uusia kansalaisia ja sotilaita, 2020-luvulla lapsista puhutaan resursseina ja tulevina veronmaksajina. Samalla ”syntyvyyskeskustelua dominoivat historiasta tutut seurannan mittarit ja hypoteesit; naisten kokonaishedelmällisyysluku, [ja] naisten oletettu haluttomuus synnyttää kansalaisia”, kuten Keski-Petäjä (2022) artikkelissaan kiteyttää. Syntyvyyden lisääminen on kirjattu tavoitteeksi myös Väestöliiton vuoden 2020 väestöpoliittiseen ohjelmaan (Sorsa 2020), sekä valtioneuvoston kanslian väestöpoliittiseen selvitykseen (Rotkirch 2021), joissa pohditaan keinoja tavoitteen toteuttamiseksi.

Vaikka käsitykset sukupuolten moninaisuudesta sekä hyväksyttävistä perhemalleista ovat laajentuneet, lisääntymiskeskustelu koskee edelleen ensisijaisesti heterosuhteissa eläviä

cisnaisia (Komulainen 2024b). Ilmiö näkyy esimerkiksi väestötieteellisissä selvityksissä, joissa syntyvyyttä käsitellään yhä usein heteronormatiivisen retoriikan kautta pohtien, kuinka yksilöitä saataisiin kannustettua vanhemmuuteen ja millaisia vaikutuksia esimerkiksi naisten uratavoitteilla, miesten kumppanittomuudella tai heikolla hedelmällisyystietoisuudella on syntyvyyteen. Samalla kun kyseinen retoriikka sivuuttaa keskustelusta erilaiset vähemmistöt, se tulee vahvistaneeksi ajatusta *normatiivisesta heteroseksuaalisuudesta*, jonka keskiössä on oletus heteroudesta miehen ja naisen välisenä lisääntymiseen tähtäävänä suhteena (ks. Rossi 2006, 22–25).

Sterilisaatio oman ruumiin hallintana

Tarkastellessani omassa aineistossani sterilisaatiolle annettuja merkityksiä suhteessa naisruumiillisuuteen nimenomaan naisruumiiseen liittyvä vahinkoraskauden uhka ja toisaalta kyseisen uhan torjuminen olivat aiheita, jotka toistuiivat sekä naisten haastatteluissa että tekstivastauksissa. Naisten kuvauksissa oma ruumis ja siihen kuuluva lisääntymiskyky näyttäytyivät usein eräänlaisina vaaran mahdollistajina, joita naiset katsoivat voitavansa kontrolloida sterilisaation avulla. Julia Mooren (2021, 1531) sekä Berit Höglundin ja Ingegerd Hildingssonin (2022, 5–6) tutkittavien tavoin myös omassa aineistossani moni naispuolisista tutkittavista liittikin toimenpiteen tavalla tai toisella turvan, varmuuden ja varmistuksen, mutta myös vapauden ja huolettomuuden merkityksiin. Aineiston analyysissä

olen nimennyt kyseisen merkityskategorian *oman ruumiin hallinnan teemaksi*.

Aineistossani monet naisista kuvasivat mahdollista vahinkoraskautta oman elämän kannalta erittäin ei-toivotuksi tapahtumaksi, jota verrattiin ”painajaistilanteeseen”. Vaikka naisten kertomat syyt ja taustatekijät vapaaehtoisen lapsettomuuden taustalla vaihtelivat, moni ilmaisi, ettei nähnyt normatiivista äitiyttä, kasvattajan roolia tai lapsiperhe-elämää omakseen ja koki, että lapsen saaminen toisi elämään negatiivisia asioita. Näin asiaa kuvasi eräs kirjoituspyyntöön vastanneista naisista, joka joutui ikänsä puolesta vielä odottamaan toimenpiteeseen pääsyä:

Päätin hakea toimenpiteeseen koska olen vapaaehtoisesti lapseton ja haluan pysyvän ratkaisun raskauden ehkäisyyn. Raskaaksi tuleminen olisi minulle henkilökohtaisesti painajaistilanne. Haluan tehdä kaikkeni, etten joudu sellaiseen tilanteeseen, joka aiheuttaisi harmia, surua sekä mahdollisesti pysyviä psyykkisiä ja/tai fyysisiä traumoja (eli raskaus). (T32 / Nainen, 25–29 v.)

Sen lisäksi, että raskauden mahdollinen lopputulos eli lapsen saaminen nähtiin kielteisenä, moni naisista korosti, ettei ylipäänsä haluaisi kokea raskautta, mihin viittaavat myös yllä lainatun kirjoittajan maininnat ”psykkisistä ja fyysisistä traumoista”. Myös useiden muiden naisten kertomuksissa mainituiksi tulivat raskauteen ja synnytykseen liittyvät kielteiset mielikuvat sekä ajatukset oman ruumiin hallinnan menettämisestä, jos raskaus ehtisi naisen tietämättä edetä niin pitkälle, ettei keskeytyksen tekeminen olisi enää mah-

dollista. Näin sterilisaation merkitystä ja toimenpiteen mahdollistamaa kontrollia kuvaili eräs haastatelluista:

– – sen sterkan jälkeen on ollut se, että oma keho ei tunnu enää viholliselta, mikä voisi aiheuttaa sulle ikävän yllätyksen, vaan että mä tiedän täsmälleen, mikä mun kropan tilanne on tällä hetkellä ja mitä siellä on ja tälleen näin. (H15 / Nainen, 30–34 v.)

Etenkin kirjoituspyynnöllä kerätyissä vastauksissa raskauden mahdollisuutta käsiteltiin ajoittain voimakkaiden tunneilmaisujen ja kielikuvien kautta. Kuvitteellisen vahinkoraskauden syntymätöntä sikiötä verrattiin esimerkiksi ”sisällä kasvavaan alieniin” tai todettiin, että synnyttämistä mielekkäämpi vaihtoehto olisi itsemurhan tekeminen. Raskauspelolla oli ollut usein myös konkreettisia vaikutuksia vapaaehtoisesti lapsettomien naisten elämään. Osa naisista kertoi kärsineensä voimakkaasta raskauspelosta vuosia ja kokeneensa sen häiritsevän seksuaalisuutta heterosuhteissa. Vaikka moni piti esimerkiksi käytössä olevia hormonaalisia ehkäisymenetelmiä luotettavina, pelon kuvailtiin olevan läsnä häiritsevänä tausta-ajatuksena ja huolelta siitä, *mitä jos* ehkäisy sattuisikin pettämään. Osa naisista mainitsi ennen sterilisaatiota tehneensä raskaustestejä varmuuden vuoksi, jos kuukautiset olivat olleet myöhässä tai mikäli ne esimerkiksi hormonikierukan vaikutuksesta tulivat epäsäännöllisesti. Vahinkoraskauden sattuessa abortti nähtiin usein ainoana mahdollisena ratkaisuna, mutta myös tilanteena, joka haluttiin välttää. Sterilisaa-

tion katsottiinkin suojaavan myös raskaaksi miellettyyn aborttiprosessiin päätymiseltä.

Monet naisista pitivät tärkeänä, että sterilisaatio oli tehty kumppanin sijaan nimenomaan heille itselleen, jotta varmuus ehkäisystä säilyisi kaikissa tilanteissa esimerkiksi jos kumppani vaihtuisi tai jos jokin muu olosuhteellinen tekijä aiheuttaisi riskin raskaaksi tulemiselle. Naisten puheissa nämä olosuhdetekijät liittyivät usein heidän omaan arkiseen elämäänsä kuten esimerkiksi huoleen ehkäisypillerien unohtamisesta. Muutamille naisista sterilisaatio näyttäytyi eräänlaisena itsesuojeluna tilanteissa, jossa nainen uskoi olevansa mahdollisen vahinkoraskauden sattuessa altis kumppanin painostukselle tai ylipuhumiselle ja siten mahdolliselle mielenmuutokselle lastenhankinnan suhteen. Näin asiaa kuvasi eräs haastatelluista naisista:

– ja sitten kun mä oon jotenkin sellainen kiltti luonne, niin mä tiedän, että mä oon helposti ylipuhuttavissa. Jos nyt tapahtuisikin silleen, että mä jotenkin päätyisin raskaaksi, ja mun miehelle tulisikin sellainen ajatus, että ”joo hei pidetään se”, niin mä oon aivan varma, että mä suostuisin siihen, ja se olisi iso virhe. (H12 / Nainen, 30–34 v.)

Vastaavasti muutamat naisista mielsivät sterilisaation toimivan suojamekanismina myös mahdollista omaa ”mielenhäiriötä” vastaan ”mikäli jokin hormoni ottaisi vallan” ja saisi naisen myöhemmin elämässään haluamaan lapsia vastoin aiempia rationaalisia pohdintojaan. Toisinaan sterilisaatioon hakeutuminen liitettiin myös ulkoisiin uhkakuviin,

kuten käy ilmi seuraavasta sitaatista, jossa haastateltava pohti maailmantilanteen vaikutusta naisten oikeuksiin ja samalla ruumiiseen ”sisäänrakennetun”, olosuhteista ja lääketeollisuudesta riippumattoman ehkäisyn merkityksellisyyttä:

Jos ajattelee, tavallaan ehkä nyt just koronan ja nyt Ukrainan sodan myötä jotkut sellaiset asiat, mitä me ollaan pidetty itsestäänselvyytenä, niin kuin se, että kaikkia lääkkeitä, kaikkea tavaraa voi vaan tilata ja ostaa niin kuin rajattomasti, niin ehkä tässä on tavallaan joku semmoinen etuoikeutetun suomalaisenkin perusturvallisuus vähän silleen järkkynyt. Että on silleen tajunnut, että voi tulla vaikka semmoinen tilanne, että mä menen apteekkiin, eikä siellä olekaan niitä pilleireitä tai laki voisi muuttua niin, että niitä ei saisikaan. Jenkit nyt esimerkkinä, niin kuin tämä aborttikeskustelu, että tavallaan niitä jo saavutettuja etuja ollaan ottamassa pois. Että mun ei tarvitse kantaa huolta siitä, että tulisi sellainen tilanne, että pillereitä ei saisi tai ne olisi kielletty ja oonpa mä missä päin maailma tahansa, niin mulla on se varmuus siitä, että ehkäisy on sisäänrakennettu. (H21 / Nainen, 40–44 v.)

Edellä kuvatut esimerkit havainnollistavat mielenkiintoisesti, miten naisten kertomuksissa sterilisaation nähtiin toimivan suojana vahinkoraskauden uhkaa vastaan, olivatpa uhat sitten ruumiin sisältä tai ulkoapäin tulevia, hormonaalisia tai poliittisia.

Sivuoireet, kivut ja epäonnistuneet ehkäisykokeilut

Sen lisäksi, että vahinkoraskauden uhka kohdistuu nimenomaan naisten ruumiiseen, myös ehkäisyn kenttä on edelleen monin tavoin sukupuolittunut. 2020-luvulle tultaessa raskauden ehkäisyyn on kehitetty lukuisia menetelmiä, jotka kuitenkin yhä edelleen kondomia ja miesten sterilisaatiota lukuun ottamatta on suunniteltu naisille (Tarnanen ym. 2020). Näin ollen naiset usein ovat myös se osapuoli, joka kokee ehkäisyn fyysiset ja psyykkiset vaikutukset. Kuten johdannossa totesin, naisille suunnattuihin ehkäisymenetelmiin katsotaan liittyvän omanlaisiaan riskejä ja hyötyjä, minä vuoksi sopiva menetelmä pyritään valitsemaan asiakaskohtaisesti eri vaihtoehtoja punnitien. Nykykäsitusten valossa hormonaalisten ehkäisymenetelmien on katsottu vähentävän esimerkiksi munasarja- ja kohtusyövän riskiä ja niitä käytetään myös kuukautiskipujen, endometriosisin ja useiden muiden gynekologisten sairauksien hoitomenetelmänä (Kaislasuo ym. 2022). Toisaalta yleisimmin käytössä oleviin yhdistelmäehkäisyvalmisteisiin sekä pelkkää keltarauhashormonia sisältäviin menetelmiin kuuluu myös joukko erilaisia sivuoireiksi määriteltäviä vaikutuksia, joista yleisimpiä ovat turvotus, pahoinvointi, päänsärky, mielialamuutokset, seksuaalinen haluttomuus ja tiputteluvuodot (Tiitinen 2023; Saloranta & Heikinheimo 2018; Tiihonen 2012).⁸ Naisten sterilisaatiota pidetään yleisesti turvallisena, joskin toimenpiteeseen liittyvät nukutus- ja leikkaukskomplikaatioiden sekä katumisen riskit (Käypä hoito: Raskauden ehkäisy 2022).

Omassa aineistossani yhtenä merkittävänä naisruumiillisuuteen kytkeytyvänä teimana sekä sterilisaatioon hakeutumisen taustalla mainittuna motiivina toistuivat naisten kuvaamat kokemukset muiden ehkäisymenetelmien tuottamista sivuoireista ja huoli muihin menetelmiin liittyvistä terveysriskeistä (vrt. Hintz 2022; Richie 2013). Monet naisista kertoivat kokeilleensa vuosien aikana useita erilaisia ehkäisymenetelmiä mutta todenneensa, ettei mikään niistä tuntunut sopivan. Heidän kuvauksissaan eri menetelmien kokeileminen näyttäytyi usein raskaana prosessina ja jopa oman ruumiin ”rääkkäyksenä”, kuten eräs haastateltavista asian kiteytti. Aineistossani yleisimmin mainittuja koettuja sivuoireita olivat hormonaalisiin menetelmiin liittyneet päänsäryt ja mielialan vaihtelut, seksuaalinen haluttomuus sekä erilaiset elämää hankaloittaneet kuukautishäiriöt. Osa naisista ei ollut ylipäänsä halunnut kokeilla kaikkia tarjolla olevia menetelmiä mahdollisten terveysriskien tai menetelmiin liittyneiden kielteisten mielikuvien vuoksi. Moni heistä mielsi myös turhaksi altistaa ruumistaan vuosien ajan synteettisille ehkäisyhormoneille, kun pysyvä päätös lapsettomuudesta oli tehty. Vastavasti sterilisaatio nähtiin hormonittomuutensa vuoksi usein terveydelle turvallisempana vaihtoehtona. Eräs tutkittavista nimittikin toimenpidettä ”luomuehkäisyksi” viitaten samalla myös sterilisaation vähäisempiin ympäristövaikutuksiin hormonivalmisteiden rinnalla. Toisaalta osa haastateltavista mainitsi leikkaukseen liittyvien komplikaatoriskien mietittyttäneen, mutta koki toimenpiteen tuottamien hyötyjen silti menevän pelon edelle.

Kuten antropologit Andrew Russell ja Mary Thompson (2000, 6) ovat todenneet, ehkäisymenetelmät ovat yhtä aikaa fyysisiä asioita sekä sosiaalisia konstruktioita ja käsitteitä. Siihen, kuinka ehkäisyn koetaan tai oletetaan toimivan, vaikuttavat esimerkiksi erilaiset uskomukset ja käsitykset. Vaikka eri ehkäisymenetelmiin liittyvät sivuoireet olivat monille naisista elettyä todellisuutta, on mahdollista, että esimerkiksi hormonaalista ehkäisyä koskeviin kielteisiin mielikuviin ovat vaikuttaneet sivuoireista uutisointi ja sosiaalisesta mediasta tai lähiympäristöstä kuullut kokemukset (Tiihonen 2012).

Yksi ehkäisyvaikeuksien yhteydessä usein mainittu teema oli myös kipu, jonka kerrottiin liittyneen esimerkiksi kohdunsisäisten ehkäisymenetelmien asennukseen tai siihen, miten naisen oma ruumis reagoi käytössä oleviin menetelmiin. Useimmin kipu tuotiin esiin liittyen kierukkaehkäisyyn, jota varman ehkäisytehonsa sekä kuukautisvuotoja ja niihin liittyviä kipuja vähentävien vaikutuksiensa vuoksi oli suositeltu suurelle osalle naisista. Näin kokemuksiaan ehkäisyvaikeuksista kuvaili eräs naisista:

Halusin joskus aikoinaan e-pillereistä eroon. Varmaan kaikki naiset tietää, mitä niistä voi tulla. Mul oli paljon mielialan häiriöitä. Kokeiltiin kahta, kolmeakin, ja mä olin, että en jaks enää. Sitten tuli juuri silloin markkinoille niitä kierukoita, mitkä oli tarkoitettu synnyttämättömille naisille. Ja se laitto oli ensinnäkin... Traumatisoiva kokemus, se oli aivan järkyttävä. Ja ne kivut, mitkä siitä seurasi, ei edes kerran kuukaudessa, vaan vähän niin kuin jatkuvaa. Mutta nainen

kun olet, niin sun vähän kuuluu kärsiä kuitenkin. Olen sitten elänyt, että on vähän sattunut. – – Ja sitten, kun nykyisen miehen kanssa oli tämä uusi kierukka, mitä piti pitää viisi vuotta tai olisi pitänyt pitää, niin jatkuvii kipuja, ihan jatkuvasti. Kolme kuussatasta Buranaa ei riittänyt. Ja sitten alkoi yhdyntäkivut. Ja mä ajattelin, että ei tää voi olla vaihtoehto, että mitä sitä kuuluisi tehdä. Ja sitten alkoi pikkuhiljaa kypsytään se ajatus, että mä olen jo täyttänyt 30, että mitä jos sitten kävisikin sterilisaatiossa. (H20 / Nainen, 30–34 v.)

Edellä lainatun haastateltavan tavoin useampi kierukkaa ehkäisymenetelmänään käyttänyt kuvaili asentamisen olleen kivulias kokemus tai mainitsi vastaavista pitkittyneistä kiputiloista. Osa naisista koki hyötynensä kierukasta esimerkiksi kuukautisten hallinnassa, mutta osalla sen käyttöön oli liittynyt pitkäkestoista tiputteluvuotoa. Eräällä naisella käyttökänsä ylittänyt kierukka oltiin poistamassa leikkauksella, sillä naisen kuvauksen mukaan kierukan langat olivat niin lyhyet, ettei sitä oltu useista kivuliaista yrityksistä huolimatta saatu tavanomaisin keinoin poistettua.

Hieman erilainen kipuun liittyvä aihe olivat myös kuukautisiin liittyvät kivut ja vakavat vuotohäiriöt, joiden vuoksi muutamaiset naisista mainitsivat toivoneensa kohdunpoistoa tai termoablaatiota, eli kohdun limakalvojen lämpökäsittelyä. Sterilisaation tapaan kohdunpoisto miellettiin usein hyvinvointia lisääväksi toimenpiteeksi sen lisäksi, että sen nähtiin samalla tuottavan toivotun lisääntymiskyvyttömyyden. Näin asian ilmaisi yli eräs yli 40-vuotiaana kohdunpoistoon päässyt nai-

nen, joka kertoi kärsineensä erittäin runsaista kuukautisista nuoresta saakka ja kokeneensa myös ensisijaiseksi hoitokeinoksi määrättyjen e-pillerien aiheuttaneen painonnousua ja masennusta:

Että jos mä olisin nuorena saanut sen kohdunpoiston ja sterilisoinnin, niin kyllä olisi ollut. Siltä ihan arkipäivän kuukautistappeluilta ja muilta, niin olisi päässyt jo silloin eroon. Että se olisi mulle merkinnyt todella paljon, mutta se elämä nyt meni näin. (H27 / Nainen, 50–54 v.)

Naisen kertomuksessa kuvastui voimakas pettymys siihen, ettei terveydenhuollossa ollut otettu vakavasti ehkäisyyn ja kuukautisiin liittyviä pulmia. Vastaavasti kokemuksiiaan ehkäisyvaikeuksien vähättelystä kuvasi nuorempi nainen, joka toi esiin myös ehkäisyvastuun sukupuolittuneisuuden:

Silloin kun olen jättänyt pillerit parikymppisenä, kun ne oli ensimmäinen ehkäisykeino ja kauheet sivuoireet, niin ilmapiiri on semmoinen myös ammattilaisten keskuudessa vähän, että ”niihin tottuu ja kyllä se keho tottuu”. Mutta toisaalta ei ole vaihtoehtoa. Ja mun mielestä... Mä pidän itse tätä ehkäisykeskustelua yhtenä tosi isona epätasa-arvon kohtana. Koska se, että naisilla on se vastuu siitä ehkäisystä ja esimerkiksi miesten motivaatio käyttää kumia on täysi nolla... Ja tavallaan se, että meidän täytyy kantaa se vastuu molempien sukupuolien ehkäisyaakasta. Ja sen takia kaikki nää... se sterilisaatio, koska siinä ei ole fyysisiä tai henkisiä sivuoireita, se on mun mielestä aivan täydellinen helpotus naiselle, joka ei halua lapsia. (H11 / Nainen, 30–34 v.)

Kuten edellä olevat lainaukset ilmentävät, naisten kuvauksissa ehkäisymenetelmien kokeiluun liittyi paljon epämukavuutta ja kärsimystä, joilta moni ajatteli voineensa välttyä, mikäli sterilisaatioon (tai esimerkiksi kohdunpoistoon) olisi päästy jo aikaisemmin. Osa vastaajista kritisoi kertomuksissaan lääketieteellistä naiskuvaa, joka usein olettaa naisten haluavan äidiksi, ja koki lääkäreiden toisinaan priorisoivan lisääntymiskyvyn säilyttämistä naisten hyvinvoinnin kustannuksella. Sterilisaatioon ja ehkäisyvaikeuksiin liittyvässä puheessa myös ehkäisyvastuun sukupuolittuneisuus oli yksi esiin noussut teema. Vaikka ehkäisy näyttäytyi monille naisille oman ruumiin hallintana, osa heistä koki, että naiset joutuvat kantamaan ehkäisystä miehiä suuremman vastuun ja samalla altistamaan ruumiinsa mahdollisille sivuoireille ja terveysriskeille miehiä useammin. Tässä mielessä sterilisaatio koettiin usein elämää helpottava asiaana ja samalla vapautuksena sukupuolittuneesta ehkäisyaakasta.

Korjattu ruumis, eheämpi identiteetti

Kolmas aineistosta esiin noussut naisten ruumiillisuuteen liittyvä merkityskategoria oli sterilisaation kytketyminen kehonkuvaan ja identiteettiin. Aineistossani moni haasteltavista mieltä vapaaehtoisen lapsettomuuden yhdeksi identiteettinsä osaksi ja oman minuutensa ja naiseutensa kannalta keskeiseksi ominaisuudeksi. Sen sijaan raskaaksi tulon mahdollisuus ja hedelmällisyys merkityksellistettiin usein vieraiksi, turhiksi ja

omaan kehoon kuulumattomiksi asioiksi, kuten käy ilmi esimerkiksi lainauksesta, jossa haastateltava kuvailee lisääntymiskykyyn ja aiemmin koettuun vahinkoraskauteen liittyviä tuntemuksiaan. Sterilisaatiota kertoja kuvaa eräänlaiseksi *ruumiin korjaamiseksi*, joka on tuonut hänet lähemmäksi omanlaiseksi kokemaansa naiseutta:

Mua jotenkin lähtökohtaisesti ällöttää se ajatus, että mun ruumiissa on, no ei nyt enää, mutta on ollut mahdollisuus raskautua. Se on mulle ensin näkin hyvin fyysinen asia ollut aina ja jo pikkulapsesta lähtien, niin mua on ällöttänyt, no vauvat, en vieläkään tykkää vauvoista, mua ällöttää kaikki raskauteen ja synnytykseen liittyvät jutut ja sitten kun sen alkaa miettiä omalle kohdalle, niin se tuntuu vain niin vieraalta asialta. Ja olen siis ollut kerran raskaana, tein abortin ja sekin se kokemus olla hetken aikaa raskaana, niin se oli mulle tosi raskas ja hankala ja inhottava juttu. – – Että mä koen, että sen sterin myötä niin kun mä sitten pystyin sitä kautta poistamaan itseltäni tämän lisääntymismahdollisuuden niin mä koen hyvin voimakkaasti, että se jotenkin jopa vähän niinku korjas mun ruumista sellaiseksi ja niinku sellaiseksi miksi mä niinku halusin sen olevan ja niinku sterin jälkeen mä koin olevani jotenkin enemmän sellanen ihminen ja varsinkin sellainen nainen, miksikä mä olen itseni mieltänyt ja kuvitellut. (H31 / Nainen, 40–44 v.)

Vastaavat vertauskuvat sterilisaatiosta ruumiin korjaamisena toistuvat useiden muiden naisten kirjoituksissa ja haastatteluissa, joko suoraan tai epäsuorasti. Varsinaisen korjaamismetaphoran lisäksi naiset esimerkiksi

kuvailivat ruumiinsa muuttuneen ”oikeamanlaiseksi” tai jonkinlaisen ”häiriötilan” poistuneen toimenpiteen myötä. Osa koki toimenpiteen jälkeen kehonsa vastaavan paremmin sisäistä ajatusmaailmaansa ja myös vapaaehtoisesti lapsettoman identiteettinsä vahvistuneen. Muutamissa vastauksissa toimenpiteeseen liittyvää korjaamisen tunnetta verrattiin kuvauksiin sukupuolen korjaamisesta, viitaten kokemukseen siitä, että kehossa vieraaksi ja kielteiseksi koettu ominaisuus eli lisääntymiskyky oli poistettu. Näin asiaa sanallisti eräs naisista:

– – joku mainitsin tällaisen, että hänestä tuntuu vähän, että kuin sukupuoli olisi korjattu. Minä koen itseni tytöksi ja naiseksi ja vaikka naiseuden käsitys ja sen kanssa pohdiskelu onkin osa ollut minun nuoruutta, niin minä en tiedä siitä kivusta mitään, että on tavallaan syntynyt väärään kehoon. Siinä mielessä en tiedä onko se oikea tai saako niin sanoa, mutta kun sen näki, niin sitten tuntui siltä, että just noin mä koen, että mut on korjattu. (H24 / Nainen 30–34 v.)

Ruumiin pysyvän korjaamisen metafora on esiintynyt myös Julia Mooren (2021) tutkimuksessa, jossa tarkasteltiin vapaaehtoisesti lapsettomien keskustelua kansainvälisessä Reddit-verkkoyhteisössä. Mooren mukaan verkkoyhteisössä käymissään keskusteluissa vapaaehtoisesti lapsettomat sanallistivat sterilisaatiota positiivisin ilmaisuin ja tuottivat samalla diskursiivisesti eräänlaista jaettua ryhmäidentiteettiä, jonka esiintuominen haastaa perinteisiä käsityksiä sukupuolesta, identiteetistä ja vanhemmuuden merkityksel-

lisyydestä sekä oletuksia sterilisaation katumisesta (Moore 2021, 1534–1535). Vastaavasti omassa aineistossani sterilisaatioon liitetään eräänlaisena sosiaalisena merkityksenä oman vapaaehtoisesti lapsettoman identiteetin vahvistaminen ja julkituominen, mutta samalla myös naisruumiiseen liittyvien normien ja oletusten vastustaminen. Vaikka suuri osa naisista mielsi yleisen asennoitumisen vapaaehtoiseen lapsettomuuteen olevan nykyisin suvaitsevaa, moni kuvaili kohdanneensa joko lähipiirissään tai tuntemattomien taholta oletuksia tai kyselyitä lastenhankintaan liittyen. Vastaavasti naisten haluttomuuteen hankkia lapsia oli suhtauduttu toisinaan epäuskoisesti tai vähätellen, minkä moni koki erittäin loukkaavana. Vapaaehtoisesta lapsettomuudesta kertoessaan osa heistä kuvaili usein kuulleensa kliseiksi muodostuneita fraaseja, kuten viittauksia ”biologisen kellon tikitykseen” ja mielen muuttumiseen. Joidenkin naisten kertomuksissa sterilisaation mainitseminen miellettiinkin eräänlaiseksi keinoksi ”sulkea kyselijöiden suut” ja päästä eroon naiseuteen ja biologiseen naisruumiiseen liittyvästä lisääntymisoletuksesta. Näin asian kiteytti eräs kirjoituspyyntöön vastanneista, joka kertoi lähipiirin taholta koetun lapsettomuuspäätöksensä kyseenalaistamisen aiheuttaneen ajoittain epänormaaliuden ja rikkinäisyyden tuntemuksia:

Kun olen lähipiirilleni sanonut, etten halua lapsia, niin olen saanut aina kuulla tämän perusmantran, että miten mieleni vielä muuttuu ym. Tämä on hyvin ärsyttävää ja loukkaavaa ja haluan poistaa itseni näistä keskusteluista. Sterili-

saatio poistaa minut näistä keskusteluista lopullisesti. (T22 / Nainen 30–34 v.)

Samalla kun toimenpide koettiin merkittäväksi oman sisäisen identiteettikokemuksen kannalta, se nähtiin siis myös konkreettisenä keinona vahvistaa omaa minuutta sosiaalisessa mielessä.

Monien merkitysten toimenpide

Tässä artikkelissa olen tarkastellut, millaisia merkityksiä vapaaehtoisesti lapsettomat naiset antoivat sterilisaatiolle ja millaisina tekijöinä naisruumiillisuus ja sukupuoli näyttäytyivät naisten sterilisaatioon hakeutumisen taustalla. Lähiluvun ja temaattisen analyysin kautta aineistosta nousi esiin kolme sterilisaation merkityksiin liittyvää teemakategoriaa, jotka olivat *sterilisaatio oman ruumiin hallintana*, *sterilisaatio terveyteen ja hyvinvointiin liittyvänä toimenpiteenä* sekä *sterilisaatio vapaaehtoisesti lapsettoman identiteetin osana*. Naisten kuvauksissa oma ruumis ja lisääntymiskyky näyttäytyivät vaaran mahdollistajina vahinkoraskauteen liittyen, jolloin sterilisaatio miellettiin eräänlaiseksi turvaksi ja varmistukseksi. Toisaalta moni kuvaili hakeutuneensa toimenpiteeseen muihin ehkäisymenetelmiin liittyvien sivuoireiden tai kiputilojen takia ja mielsi toimenpiteen myös tasa-arvoistavan usein naisille lankeavaa ehkäisyvastuuta. Osa naisista puhui sterilisaatiosta ruumiin korjaamisena viitaten tällä vieraaksi ja kielteiseksi koetun lisääntymiskyvyn poistumiseen sekä oman ruumiinkuvan paranemiseen. Samalla steri-

lisaatiosta kertominen nähtiin keinona torjua naisruumiiseen ja lisääntymiseen liittyviä oletuksia ja vahvistaa omaa identiteettiä myös sosiaalisesti. Useimmiten toimenpiteeseen hakeutumisen tai sen harkitsemisen taustalla oli useampia, keskenään limittyviä syitä.

Kulttuurientutkimuksellisesta näkökulmasta tarkasteltuna naisten sterilisaatiolle antamien merkitysten ja ruumiillisuuteen liittyvien kuvausten voi nähdä kertovan paljon ympäröivästä kulttuurista sekä sosiaalisesta todellisuudesta, jossa naiset elävät. Tulkintani mukaan monien naisten esiin tuomat raskeuspelot kertoivat vahvasta halusta pysyä lapsettomana, mutta myös konkreettisista uhkakuvista, jotka liittyvät maailmantilaan. Vaikka naisten seksuaali- ja lisääntymisoi-keudet ovat nykyisin Suomessa varsin hyvällä tasolla, ei ole mahdoton ajatus, että yleinen turvallisuus voisi heikentyä tai ehkäisyn saaminen hankaloitua. Kuten viime vuosina uutisista on voinut lukea, on aborttiin liittyvää lainsäädäntöä kiristetty esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Puolassa, mikä on oiva esimerkki poliittisen liikehdinnän vaikutuksista naisten oikeuksiin. Toisaalta myös maamme nykyinen ilmapiiri liittyy heterosuhteissa elävät naiset lisääntymiskeskusteluun voimakkaasti, mikä näkyy esimerkiksi päättäjien huolestuneissa puheenvuoroissa sekä kohu-uutisoinneissa syntyvyyden alenemisesta ja sen katastrofaalisista seurauksista väestölliselle huoltosuhteelle (Keski-Petäjä 2022; Komulainen 2024b). Vaikka nyky-yhteiskunnassa yksilön omaa päätösvaltaa kunnioitetaan, voi syntyvyyteen liittyvän huolipuheen nähdä eräänlaisena jatkumona viime vuosisadan

väestöpoliittiselle retoriikalle, jolla naisia on kannustettu ja myös veloitettu äitiyteen kansakunnan kohtalon nimissä.

Lisääntymiskeskustelun lisäksi myös ehkäisyn kenttä on yhä varsin sukupuolittunut ja ehkäisyvastuu on useimmiten naisten harteilla. Vaikka yleensä juuri naiset joutuvat pohtimaan sopivan ehkäisymenetelmän valintaa, nousi aineistossani esiin joidenkin naisten kokemus siitä, ettei muihin menetelmiin liittyviä ongelmia tai toiveita pysyvistä ehkäisystä aina oteta terveydenhuollossa vakavasti. Omalta osaltaan naisten kokemukset voivat selittyä sillä, että nykylääketieteen käsityksissä painottuvat hormonaalisten menetelmien hyötyvaikutukset ja kustannustehokkuus, samalla kun sterilisaatiotoimenpiteet nähdään enemmän resurssieja vievinä, ei-pakollisina leikkauksina. Toisaalta vaikka vapaaehtoinen lapsettomuus tunnustetaan nykyisin yhteiskunnassa ja oman tulkintani mukaan myös terveydenhuollossa paremmin, on mahdollista, että lääkärrien näkemyksiin ja sterilisaatiota koskeviin päätöksiin vaikuttavat yhä jossain määrin kulttuuriset naiseutta ja äitiyttä koskevat oletukset. Eräänlaisena esimerkkinä ilmiöstä voi nähdä sen, että lääkärit ovat usein huolissaan sterilisaation mahdollisesta katumisesta (Hintz & Brown 2019; Hintz 2022), mutta katumisen riskiä ei painoteta samalla tavalla esimerkiksi hedelmöityshoitoihin hakeutuvien naisten kohdalla (Mertes 2017).

Vapaaehtoisesti lapsettomat naiset kohtaavat lisääntymiseen ja äitiyteen liittyviä oletuksia myös arkielämässään, minkä moni heistä kokee ahdistavaksi. Tutkimukseen osallistuneiden naisten kertomuksista heijastui,

että sterilisaatio ja sen tuottama pysyvä hehdelmättömyys olivatkin monille käytännön merkityksen lisäksi tärkeitä myös symbolisessa mielessä. Sen lisäksi, että vertaukset sterilisaatiosta kehon korjaamisena kytkeytyivät naisten oman ruumiinkuvan parantumiseen tai kokemukseen omanlaisesta naiseudesta, nähtiin sterilisaation avulla voitavan viestiä ympäristölle halusta elää pysyvästi lapsettomana. Tämän voi mielestäni tulkita eräänlaiseksi naisille luontaisena pidettyyn äitiyteen liittyvien oletusten vastadiskurssiksi ja myös tietoiseksi taisteluksi nykyajassa olevia pronatalistisia odotuksia vastaan (Denbow 2014; 2015). Kenties juuri kyseiset odotukset ja se, kuinka äitiys on asetettu historiassa tietynlaisten lisääntymiseen sopivaksi katsottujen naisten velvollisuudeksi, ovat myös sterilisaation ehkäisymenetelmäkseen haluavien naisten ehdottomuuden taustalla.

Olipa kyse sitten raskauspelon poistamisesta, ehkäisyyn liittyvien sivuoreiden välttämisestä tai oman identiteetin vahvistumisesta, naisten kuvauksissa sterilisaatio näyttäytyi usein heidän henkistä sekä fyysistä hyvinvointiaan lisäävänä ja jopa elämänlaatua parantavana tapahtumana. Koska ehkäisytoimittuksessa tehtyjä sterilisaatioita ei kuitenkaan voida pitää varsinaisena sairaudenhoitona, toimenpiteiden tulevaisuus Suomen nykyisessä talouskuria korostavassa politiikassa on jännitteinen. Tämän artikkelin viimeistelyn aikaan keväällä 2024 hallitus esitti kehysriihessään yhtenä säästötoimena sterilisaatioiden rajaamista julkisen terveydenhuollon palveluvalikoiman ulkopuolelle (Julkisen talouden suunnitelma vuosille 2025–2028).

Toteutuessaan päätös todennäköisesti hankaloitaisi etenkin naisten pääsyä sterilisaatioon, sillä leikkaussalissa tehtävänä, anestesiaa vaativana toimenpiteenä naisten sterilisaatioiden hinnat kipuavat yksityissektorilla useisiin tuhansiin. Vaikka lopullista päätöstä asiasta ei ole tehty, on uutinen herättänyt huolta ja voimakasta kritiikkiä vapaaehtoisesti lapsettomien keskuudessa (YLE.fi 22.4.2024). Se, millaiseksi sterilisaatioon liittyvät käytännöt tulevaisuudessa muodostuvat, selvinnee lähivuosina. Toivottavaa kuitenkin olisi, että toimenpidettä koskevissa päätöksissä kuultaisiin niiden ihmisryhmien ääntä, joille toimenpiteeseen pääsy on tärkeää ja huomioitaisiin myös yksilölliset kokemukset hyvinvoinnin rakentumisesta.

VIITTEET

- 1 Tunnistettavuuden minimoimiseksi tutkittavien ikätiedot kerättiin valmiiksi luokiteltuihin, joten tarkka ikäjakauma ei ole tiedossa.
- 2 Steriloimislain 1 §:n mukaan steriloimiseen voidaan henkilön omasta pyynnöstä ryhtyä, 1) kun hän on synnyttänyt kolme lasta tai hänellä on yksin tai aviopuolisonsa kanssa yhteensä kolme alaikäistä lasta; 2) kun hän on täyttänyt kolmekymmentä vuotta; 3) kun raskaus vaarantaisi hänen henkensä tai terveytensä; 4) kun hänen mahdollisuutensa muulla tavoin ehkäistä raskaus ovat epätavallisen huonot; 5) kun on syytä otaksua, että hänen jälkeläisillään olisi tai heille kehittyisi vaikea sairaus tai ruumiinvika; 6) kun hänen sairautensa tai muu siihen verrattava syy vakavasti rajoittaa hänen kykyään hoitaa lapsia. Vuodesta 2002 lain 1 §:ään kuuluu myös kohta 7)

- ”kun henkilö pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja elää tämän sukupuolen mukaisessa roolissa”, joka poistettiin keväällä 2023 translain uudistamisen myötä.
- 3 Suomessa naisten sterilisaatio suoritetaan yleisanestesiassa tehtävänä laparoskopiana (vatsanontelon tähytys), jossa munanjohtimet poistetaan tai tukitaan, minkä seurauksena munasolun kulku kohtuun estyy. Miesten sterilisaatio eli vasektomia suoritetaan paikallispuudutuksessa katkaisemalla siemenjohtimet, jolloin estetään siittiöiden pääsy siemennesteseen. (Käypä hoito: Raskauden ehkäisy 2022.)
  - 4 *Sex/gender* -jaottelussa biologinen sukupuoli (*sex*) on viitannut miesten ja naisten anatomisfysiologisiin eroihin ja sosiaalinen sukupuoli (*gender*) yhteiskunnassa sosiaalisesti tuotettuihin sukupuolen ominaisuuksia koskeviin määrittelyihin. Jaottelua on kritisoitu, sillä myös biologinen sukupuoli määritetty monilla tavoin sosiaalisesti esimerkiksi luonnontieteiden diskursiivisissa käytännöissä. (Liljeström 2004/1996, 115–120.)
  - 5 Vastaavia merkityksenantoja on esiintynyt myös aiemmissa vapaaehtoista lapsettomuutta käsitelleissä tutkimuksissa (ks. esim. Veevers 1980; Campbell 1999; Gillespie 2003; Peterson 2015). Suomessa aihetta on tähän asti käsitelty lähinnä akateemisissa opinnäytetöissä (esim. Raitala 2022; Kuivalainen 2014; Jouhkimo & Kokki 2000) sekä populaarisissa tietokirjallisuudessa (Malaty ym. 2018; Kontkanen 2018; Maksimainen 2019; Hooli & Nieminen 2019).
  - 6 *Pronatalismilla* tarkoitetaan syntyvyyden edistämiseen pyrkivää ideologiaa tai politiikkaa (ks. Veevers 1980, 3–6).
  - 7 Suomessa suurin osa vuosina 1935–1970 toteutetuista rotuhygieenisistä pakkosteriloinneista tehtiin naisille. Useimmiten perusteena oli ”vajaa äly” tai erilaiset periytyvinä pidetyt

mielisairaudet. Toisinaan toimenpiteitä tehtiin myös sosiaalisiin perusteisiin esimerkiksi köyhäinavun varassa olleille aviottomien lasten äideille. (Ks. esim. Mattila 2024.)

- 8 Yhdistelmäehkäisyvalmisteisiin liittyy myös verisuonitukosriski, jota kohottavat ylipaino, tupakointi, ikä ja perinnölliset tekijät. Rintasyöpäriskin on katsottu kohoavan lievästi yhdistelmäehkäisyä käytettäessä, mutta kumoutuvan viisi vuotta sen jälkeen, kun yhdistelmäehkäisyyn käyttö on lopetettu. (Kaislasuo ym. 2022.)

AINEISTOT

FSD3644. Vapaaehtoisesti lapsettomien henkilöiden hakeutuminen sterilisaatioon. Kirjoitusaineisto kerätty Tietoarkiston Penna-alustalla 1.7.2021–31.1.2022. (Aineiston arvioitu julkaisu Tietoarkistossa vuonna 2027.)

Vapaaehtoisesti lapsettomien naisten teemahaastattelut, 27 kappaletta. Haastattelut toteutettu kasvokkain tai etäyhteydellä keväällä 2022.

KIRJALLISUUS

- Ahlbeck, Jutta & Oinas Elina 2012. Terveys, ruumis ja sukupuoli feministisessä tutkimuksessa. Teoksessa Marja-Liisa Honkasalo ja Hannu Salmi (toim.), *Terveyttä kulttuurin ehdoilla*. Turku, K&H, 131–166.
- Alaimo, Stacy & Hekman, Susan (toim.) 2007. *Material Feminisms*. Indiana, Indiana University Press.
- Benn, Piers & Lupton, Martin 2005. Sterilisation of young, competent, and childless adults. *BMJ* 330.7503, 1323–1325. <https://doi.org/10.1136/bmj.330.7503.1323>

- Bergenheim, Sophy 2020. *Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla: järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla*. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 156. Helsinki, Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta.
- Braun, Virginia & Clarke Victoria 2006. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology* 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qpo630a>
- Browner, Carole H. 2016. Reproduction: From Rights to Justice? Teoksessa Lisa Disch ja Mary Hawkesworth (toim.), *The Oxford Handbook of Feminist Theory*. Oxford, Oxford University Press, 803–831.
- Browner, Carole H. & Sargent, Carolyn F. 1996/1990. Anthropology and studies of human reproduction. Teoksessa Thomas M. Johnsson ja Carolyn F. Sargent (toim.), *Medical Anthropology: Contemporary Theory and Method*. New York, Praeger, 215–229.
- Browner, Carole H. & Sargent, Carolyn F. 2022. Reproduction and the state. Teoksessa Sallie Han ja Cecilia Tomori (toim.), *The Routledge Handbook of Anthropology and Reproduction*. Abingdon, Oxon, New York, Routledge, 87–95.
- Buturovic, Zeljka 2022. Voluntary sterilisation of young childless women: not so fast. *Journal of Medical Ethics* 48, 46–49. <http://dx.doi.org/10.1136/medethics-2019-105933>
- Campbell, Annily 1999. *Childfree and Sterilized. Women's Decisions and Medical Responses*. London, Cassell.
- Denbow, Jennifer 2014. Sterilization as Cyborg Performance: Reproductive Freedom and the Regulation of Sterilization. *Frontiers: A Journal of Women Studies* 35(1) 107–131. <https://doi.org/10.5250/fronjwomestud.35.1.0107>
- Denbow, Jennifer 2015. *Governed through Choice: Autonomy, Technology, and the Politics of Reproduction*. New York and London, NYU Press.
- Ervasti, Anniina 2018. *Vapaaehtoinen lapsettomuus ja sterilisaatio: ”Velan” asema sosiaali- ja kirkon alojen palveluissa sekä yhteiskunnassa*. Opinnäytetyö. Diakonia-ammattikoulu. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2018112618242>
- Gillespie, Rosemary 2000. When No Means No: Disbelief, Disregard and Deviance as Discourses of Voluntary Childlessness. *Womens's Studies International Forum* 23(2), 223–234. [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(00\)00076-5](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(00)00076-5)
- Gillespie, Rosemary 2003. Childfree and Feminine: Understanding the Gender Identity of Voluntarily Childless Women. *Gender and Society* 17(1), 122–136. <http://www.jstor.org/stable/3081818>
- Harjula, Minna 2007. *Terveiden Jäljillä: Suomalainen Terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere, Tampere University Press.
- Hayfield, Nikki, Terry, Gareth, Clarke, Victoria & Ellis, Sonja 2019. “Never Say Never?” Heterosexual, Bisexual, and Lesbian Women’s Accounts of Being Childfree. *Social Science Computer Review*, 43(4), 435–445. <https://doi.org/10.1177/0894439318773733>
- Helén, Ilpo 1997. *Aidin elämän politiikka: naisukupuolisuus, valta ja itsesuhde Suomessa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Tampere, Gaudeamus.
- Helén, Ilpo & Yesilova, Katja 2003. Vietti, Väestö ja valinta. Seksuaaliterveyden kerrostumat Suomessa. Teoksessa Ilpo Helén ja Mikko Jauho (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki, Gaudeamus, 233–259.
- Helsti, Hilikka 2005. Hedelmällisen tiedon jäljillä: teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä. Teoksessa Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson ja Helena Ruotsala (toim.), *Polkuja etnologian menetelmiin*. Helsinki, Ethnos ry, 148–159.
- Hintz, Elizabeth & Clinton Brown 2019. Childfree by Choice: Stigma in Medical Consultations for Voluntary Sterilization. *Women's Reproductive*

- Health* 6(1), 62–75. <https://doi.org/10.1080/23293691.2018.1556427>
- Hintz, Elizabeth 2022. Childfree sterilization: A normative rhetorical theory analysis of paradoxical dilemmas encountered by child-free patients and their providers. *Rhetoric of Health & Medicine* 5(3), 280–307. <https://doi.org/10.5744/rhm.2022.50014>
- Hooli, Niku & Nieminen, Anna-Sofia 2019. *Aikuis-ten perhe*. Helsinki, Kosmos.
- Hämeenaho, Pilvi, Ylipulli, Johanna & Suopajarvi, Tiina 2018. Kulttuurintutkimus osana yhteiskuntaa. Teoksessa Pilvi Hämeenaho, Tiina Suopajarvi ja Johanna Ylipulli (toim.), *Soveltava kulttuurintutkimus*. Helsinki, SKS, 7–30.
- Hämeenaho, Pilvi, Koskinen-Koivisto, Eerika, Mäkinen, Minna & Väkeväinen, Nina 2022. Havainnointi ja haastattelu. Teoksessa Outi Fingerroos, Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi (toim.), *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki, SKS, 179–205.
- Hänninen, Riitta, Kajander, Konsta & Lappi, Tiina-Riitta 2022. Etnologian ja antropologian tietoteoreettiset erityispiirteet. Teoksessa Outi Fingerroos, Konsta Kajander ja Tiina-Riitta Lappi (toim.), *Kulttuurien tutkimuksen menetelmät*. Helsinki, SKS, 45–63.
- Höglund, Berit & Hildingsson, Ingegerd 2022. Perceptions and imagined performances of pregnancy, birth and parenting among voluntarily child-free individuals in Sweden. *Sexual & Reproductive Healthcare* 31, 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.srhc.2022.100696>
- Jouhkimo Toni & Kokki, Ruut 2000. ”Tämä on kahden aikuisen hemmottelusuhde”: diskursianalyysi vapaaehtoisesti lapsettomasta elämänpolitiikasta. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-2000851776>
- Julkisen talouden suunnitelma vuosille 2025–2028. Valtiovarainministeriön julkaisuja 2024:29. Helsinki, Valtiovarain ministeriö. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-367-473-8>
- Kaislasuo, Janina, Luiro-Helve, Kaisu & Heikkinen, Oskari 2022. Hormonaalisen ehkäisyn terveysvaikutukset. *Duodecim* 138 (7), 575–581. <https://www.duodecimlehti.fi/duo16767>
- Karjalainen, Merja 1989. Itsekästä, tunteetonta, luonnotonta? Kun aviopari valitsee lapsettomuuden. *Kotiliesi* 17/1989, 58–61.
- Karjalainen Merja 1998. Lapsettomuuskin voi olla valinta. *Me naiset* 23/1998, 38–41.
- Kaskisaari, Marja 1997. Homoparisuhdekeskustelu – diskurssi ja performatiivi. Teoksessa Eeva Jokinen (toim.), *Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksistä ja sukupuolesta*. Tampere, Vastapaino, 233–254.
- Keski-Petäjä, Miina 2022. Lapsia yhteiskunnan talkoisiin – syntyvyyden ja syntyvyyshuolen historiaa Suomessa. *Tieto & Trendit* -verkkolehti 9.6.2022. <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2022/lapsia-yhteiskunnan-talkoisiin-syntyvyyden-ja-syntyvyyshuolen-historiaa-suomessa/> (Luettu 8.4.2024.)
- Keski-petäjä, Miina 2024. Ankara aborttipolitiikka, asiantuntijat ja inhimilliset kokemukset – Suomalaisen abortin historian jäljillä. *Historiallinen Aikakauskirja* 122(2), 185–198.
- Komulainen, Sirkka 2024a. *Vapaaehtoisesti lapsettomien kokemus osallisuudesta. Tutkimusraportti*. XAMK TUTKII 29. Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-344-573-4>
- Komulainen, Sirkka 2024b. Population of the future: The shift from numbers to rights. Teoksessa Irina Kujanpää, Eeva-Maria Suojärvi, ja Cai Weaver (toim.), *XAMK Beyond. Futures*. Kotka, Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-344-575-8>
- Kontkanen, Minna 2018. *Vapaaehtoisesti lapsettomat*. Hämeenlinna, Karisto.

- Kuivalainen, Laura 2014. *”Kun haikaraa ei kutsuta kylään”*. Tutkimuskohteena vapaaehtoinen lapsettomuus. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201408202390>
- Lalonde, Dianne 2018. Regret, Shame, and Denials of Women’s Voluntary Sterilization. *Bioethics* 32(5), 281–288. <https://doi.org/10.1111/bioe.12431>
- Lewis, Emilie 2020. Voluntarily childless women: A look at Western society and the definition of motherhood. Teoksessa Lynn O’Brien Hallstein, Andrea O’Reilly & Melinda Giles (toim.), *The Routledge Companion to Motherhood*. London, Routledge, 122–130.
- Liljeström, Marianne 2004/1996. Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa Anu Koivunen ja Marianne Liljeström (toim.), *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere, Vastapaino, 111–138.
- Lupton, Deborah 2022/2000. The Sociomaterial Nature of the Body and Medicine. Teoksessa Susan C. Scrimshaw, Sandra D. Lane, Robert A. Rubinstein ja Julian Fisher (toim.), *The SAGE Handbook of Social Studies in Health and Medicine*. London, Sage, 103–121.
- Maksimainen, Heini 2019. *Vauvattomuusbuumi: Kun lakkasimme lisääntymästä*. Jyväskylä, Ateena.
- Malaty, Nefertiti, Kivilahti, Niina-Marika & Annola, Johanna 2018. *Ei äitimateriaalia*. Kouvola, Aito Reuna Kustanne.
- Martin, Emily 1987. *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Milton Keynes, Open University Press.
- Matthews, Elise J. & Desjardins, Michel 2017. Remaking Our Identities: Couples’ Experiences of Voluntary Childlessness. *The Family Journal*, 25(1), 31–39. <https://doi.org/10.1177/1066480716679643>
- Mattila, Markku 1999. *Kansamme parhaaksi: rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Mattila, Markku 2003. Rotuhygienia ja kansallisuus. Teoksessa Ilpo Helén ja Mikko Jauho (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki, Gaudeamus, 110–127.
- Mattila, Markku 2024. Suomen eugeenisen pakostertilointipolitiikan alueelliset erot ja toimijoiden vaikutus 1935–1970. *Historiallinen Aikakauskirja* 122(2), 168–184.
- Mayat, Humayra, Rivera, Mariel & Lane, Sandra D. 2022/2000. Gender and Health. Teoksessa Susan C. Scrimshaw, Sandra D. Lane, Robert A. Rubinstein ja Julian Fisher (toim.), *The SAGE Handbook of Social Studies in Health and Medicine*. London, Sage, 249–274.
- Mertes, Heidi 2017. The role of anticipated decision regret and the patient’s best interest in sterilisation and medically assisted reproduction. *Journal of Medical Ethics* 43, 314–318. <http://dx.doi.org/10.1136/medethics-2016-103551>
- Meskus, Mianna 2003. Väestön elinvoima ja tahallinen keskenmeno. Raskauden keskeyttämisen politisoituminen 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Ilpo Helén ja Mikko Jauho (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Helsinki, Gaudeamus, 211–232.
- Mll.fi 2023. ”Haluaniko vanhemmaksi: Vapaaehtoinen lapsettomuus.” <https://www.mll.fi/haluanko-vanhemmaksi/vapaaehtoinen-lapsettomuus/> (Luettu 23.3.2024.)
- Moore, Julia 2021. The Fixed Childfree Subjectivity: Performing Meta-Facework about Sterilization on Reddit. *Health Communication*, 36(12), 1527–1536. <https://doi.org/10.1080/10410236.2020.1773697>
- Nätkin, Ritva 1997. *Kamppailu Suomalaisesta äitiydestä: maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Helsinki, Gaudeamus.
- Oinas, Elina 2000. Feministinen näkökulma terveytstutkimukseen. Teoksessa Ilkka Kangas,

- Sakari Karvonen ja Annika Lillrank (toim.), *Terveys sosiologian suuntauksia*. Helsinki, Gaudeamus, 119–133.
- Oinas, Elina 2011. Tyttötutkimuksen näkökulmia ruumiillisuuteen. Teoksessa Karoliina Ojanen, Heta Mulari ja Sanna Aaltonen (toim.), *Entäs tytöt: johdatus tyttötutkimukseen*. Tampere, Vastapaino, 305–542.
- Olsson, Pia 2016. Kyselyaineistojen dialogisuus. Teoksessa Pirjo Korhokangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala ja Anna-Maria Åström (toim.), *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*. Helsinki, Ethnos ry, 155–184.
- Palin, Tutta 2004/1996. Ruumis. Teoksessa Anu Koivunen ja Marianne Liljeström (toim.), *Avain sanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere, Vastapaino, 225–244.
- Peltonen, Ulla-Maija 1996. *Punakapinan muistot: tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki, SKS.
- Peterson, Helen 2015. Fifty shades of freedom. Voluntary childlessness as women's ultimate liberation. *Women's Studies International Forum* 53, 182–191. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2014.10.017>
- Pöysä, Jyrki 1997. *Jätkän synty: tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki, SKS.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto – Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Helsinki, Suomen kansatietouden tutkijain seura.
- Raitala, Leena 2022. *Toimijuus ja normi: lingvistinen diskurssianalyysi vapaaehtoisen lapsettomuuden kulttuurisista merkityksistä*. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 204. Oulu, Oulun Yliopisto.
- Raskauden ehkäisy: Käypä hoito -suositus 2022. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin, Suomen Gynekologiyhdistyksen ja Suomen Yleislääketieteen Yhdistyksen asettama työryhmä. Helsinki, Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. <https://www.kaypahoito.fi/hoi50104>
- Reiger, Kerreen & Liamputtong, Pranee 2010. Researching reproduction qualitatively: Intersections of personal and political. Teoksessa Ivy Bourgeault, Robert Dingwall ja Raymond de Vries (toim.), *The SAGE Handbook of Qualitative Methods in Health Research*. London, SAGE, 641–657.
- Richie, Cristina 2013. Voluntary sterilization for childfree women: understanding patient profiles, evaluating accessibility, examining legislation. *Hastings Center Report* 43(6), 36–44. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/hast.216/epdf>
- Rotkirch, Anna, Tammissalo, Kristiina, Miettinen, Anneli & Berg, Venla 2017. Miksi vanhemmuutta lykätään? Nuorten aikuisten näkemyksiä lastensaannista. *Perhebarometri* 2017. Helsinki, Väestöliitto Ry, Väestöntutkimuslaitos.
- Rotkirch, Anna 2021. *Syntyvyyden toipuminen ja pitenevä elinikä. Linjauksia 2020-luvun väestöpolitiikalle*. Valtioneuvoston kanslian julkaisu ja 2021:2. Helsinki, Valtioneuvoston kanslia.
- Rossi, Leena-Maija 2006. Heteronormatiivisuus. Käsitteen elämää ja kummastelua. *Kulttuurin tutkimus* 23(3), 19–28.
- Russell, Andrew & Thompson, Mary S. 2000. Introduction: Contraception across cultures. Teoksessa Andrew Russell, Elisa J. Sobo, ja Mary S. Thompson (toim.), *Contraception Across Cultures: Technologies, Choices, Constraints*. Oxford, Berg.
- Saloranta, Tuire & Heikinheimo, Oskari 2018. Miten valitsen yhdistelmäehkäisyn? *Suomen lääkirilehti* 73(35), 1871–1874. <https://www.laakarilehti.fi/pdf/2018/SLL352018-1871.pdf> (Luettu 4.5.2024.)
- Steriloimislaki 24.4.1970/283. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1970/19700283>

- Sorsa, Tiia (toim.) 2020. *Kestävän väestönkehityksen Suomi. Väestöliiton väestöpoliittinen raportti 2020*. Väestöntutkimuslaitos, Katsauksia E54. Helsinki, Väestöliitto ry.
- Sorsa Tiia, Lehtonen, Noora & Rotkirch, Anna 2023. *Kuka haluaa lapsia 2020-luvulla? Perhebarometri 2022*. Katsauksia E57/2023. Helsinki, Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitos.
- Taavetti, Riikka 2016. Reflecting the Queer Me. Memories of Finnish Queer Youth from the 1950s Onwards. *Lambda Nordica* 21(3-4), 81-107. <https://www.lambdanordica.org/index.php/lambdanordica/article/view/528/497>
- Tarnanen, Kirsi, Halttunen-Nieminen, Mervi, Pilttonen, Terhi, Väänänen, Eija & Vuorela, Piia 2020. *Raskauden ehkäisy. Käyvän hoidon potilasversiot*. Kustannus Oy Duodecim. <https://www.terveyskirjasto.fi/khpo0116>
- Tiihonen, Miia 2012. *Naisten kokemuksia hormoni- valmistista. Tutkimus hormonaalisesta ehkäisystä ja vaihdevuosien hormonihoidoista*. Publications of the University of Eastern Finland, Dissertations in Health Sciences 96. Joensuu, Itä-Suomen yliopisto. https://erepo.uef.fi/bitstream/handle/123456789/10626/urn_isbn_978-952-61-0683-0.pdf?sequence=1
- Tiitinen, Aila 2023. *Ehkäisytabletit, ehkäisyrenkas ja ehkäisytabletti (yhdistelmäehkäisy)*. *Lääkärikirja Duodecim*. Kustannus Oy Duodecim. <https://www.terveyskirjasto.fi/dlkoo7528.10.2023> (Luettu 31.12.2023.)
- Tökkäri, Virpi 2018. Fenomenologisen, hermeneuttis-fenomenologisen ja narratiivisen kokemuksen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa Jarkko Toikkanen ja Ira A. Virtanen (toim.), *Kokemuksen tutkimus VI. Kokemuksen käsite ja käyttö*. Rovaniemi, Lapin yliopistokustannus, 64-84.
- Ootila, Hannele 1998. *Vapaaehtoinen lapsettomuus: perinteet vastaan yksilöllistyminen. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma*. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jjyu-1998748355>
- Vapaaehtoisesti lapsettomat ry. <https://vapaaehtoisestilapsettomat.fi/> (Luettu 23.3.2024.)
- Veevers, Jean E. 1980. *Childless by choice*. Toronto, Butterworths.
- Vuori, Jaana 2010. Äitiys sukupuolikysymyksenä. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 109-119.
- Väkeväinen, Nina 2019. *Lapseton mieli, lapseton ruumis: tutkielma vapaaehtoisen lapsettomuuden ja sterilisaation kokemuksista*. Maisterin tutkielma. Historian ja etnologian laitos. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jjyu-201907023537>
- Väkeväinen, Nina 2022. Koettu, mitattu, tuotettu? Sterilisaation mahdollinen katuminen osana vapaaehtoisesti lapsettomien sterilisaatiota koskevaa tutkimuskeskustelua. *J@rgonia* 20(40), 157-182. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jjyu-202302131715>
- Wiley, Andrea S. & Allen, John S. 2009. *Medical Anthropology. A Biocultural Approach*. New York, Oxford University Press Inc.
- Yle.fi: ”Suomi vuonna 2017: Kun nainen haluaa sterilisaation, mieheltä pyydetään suostumus – kolme tarinaa”. 5.7.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9702427>
- Yle.fi: ”Mitä jos vielä rakastut mieheen, joka haluaa lapsia?” kysyi lääkäri – moni on törmännyt sterilisaatiota hakiessaan asiattomiin kommentteihin.” 26.8.2022. <https://yle.fi/uutiset/3-12576390>
- Yle.fi: ”Vapaaehtoisesti lapsettomat kokevat edelleen vähättelyä ja haluavat laskea sterilisaation ikärajaa.” 29.2.2024. <https://yle.fi/a/74-20076925>
- Yle.fi: ”Tuhannet jonottavat ehkä turhaan sterilisaatioon – vapaaehtoisesti lapsettomat tyrmäävät hallituksen säästöesityksen.” 22.4.2024. <https://yle.fi/a/74-20084555>

KANSALLISUUS, SUKUPUOLI JA NAISTEN TOIMIJUUS

Kansallinen maito

Sukupuoli ja suomalaisuus Maito ja terveys ry:n maitomarkkinoinnissa

TAIJA KAARLENKASKI

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7081-506X>

Vuosikymmenien ajan Suomi on ollut maailman maidonkulutustilastoissa kärkijoukoissa, ja maidon käyttöä aikuisten ruokajuomana voi pitää suomalaisen ruokakulttuurin erityispiirteenä. Vaikka nestemäisten maitojen kulutus on ollut viime vuosina laskussa, erilaisia hapanmaitotuotteita ja juustoja kulutetaan maassamme edelleen runsaasti (Purhonen & työryhmä 2014, 187–188; Luke 2023). Maidontuotanto ja -kulutus nähdään monissa tilanteissa osana suomalaista kulttuuria ja niille on annettu myös kansallisia merkityksiä. Esimerkiksi vuonna 2009 Valion teettämässä kyselytutkimuksessa maito valittiin Suomen kansallisuomaksi, ja ruotsalaisen kaurajuomavalmistaja Oatlyn vuonna 2020 lanseeraama lehmänmaidon asemaa kyseenalaistava Maitomyytit-kampanja herätti kiihkeää keskustelua ja suorastaan raivokkaita reaktioita (MTV uutiset 2009; Jallinoja 2020; Lukkarinen 2022).

Maidontuotannon merkittävä asema Suomessa sai alkunsa jo 1800-luvun lopulla, kun maataloutta alettiin modernisoida vaikeiden nälkävuosien jälkeen. Säille ja katovuosille

alttiin viljanviljelyn sijasta alettiin valtion tuella panostaa lypsykarjatalouteen. Samoihin aikoihin viljan maailmanmarkkinahinta laski, mutta voille oli kysyntää muun muassa Pietarissa. (Simonen 1949, 87–90, 193–194; Rasila 2004, 497–499.) Maidolla on ollut keskeinen paikka myös suomalaisessa ravitsemuspolitiikassa. Maidon terveyshyödyistä on tiedotettu jo 1920-luvulta lähtien, ja maidolla on ollut merkittävä rooli kansallisissa ravitsemussuosituksissa. Lisäksi EU:n ja Suomen maatalouspolitiikka ja EU:n koulumaitotuki ovat pitäneet yllä maidontuotannon ja -kulutuksen tärkeyttä. (Vinnari ym. 2019; Kaarlenkaski 2024.) Suomi ei tässä suhteessa toki ole aintulaatuinen: maitoa on pidetty merkittävänä osana ravitsemusta muuallakin Pohjois-Euroopassa, varsinkin Pohjoismaissa, sekä Pohjois-Amerikassa. (Esim. Lyngø 2001; DuPuis 2002; Jönsson 2005, 31–37; Martiin 2010.)

Tässä artikkelissa tarkastelen yhtä keikeistä suomalaista maitoalan toimijaa: vuonna 1958 perustettua kansanterveysjärjestöä Maito ja terveys ry:tä. Yhdistys pyrki edistämään maidon ja maitotuotteiden käyttöä esi-

merkiksi tuottamalla ja jakelemalla esitteitä ja julisteita eri sukupuoli- ja ikäryhmille, lähettämällä tiedotteita medialle ja ylipäänsä pitämällä esillä positiivista kuvaa maidosta. Yhdistys muun muassa valitsi Maitotyön, Maitopojan, Maitolähtetilään tai maidon ja terveyden asiantuntijan vuosina 1973–2019. Tämän henkilön tehtävänä oli kertoa maidon ravitsemuksellisesta merkityksestä esimerkiksi kouluissa, päiväkodeissa, varuskunnissa sekä messuilla ja erilaisissa näyttelyissä. (Packalen & Urho 2008, 27–30; Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, Maito ja terveys ry:n vuosikertomus 2019. Kansallisarkisto.)¹

Tyypillisesti mainonta sisältää sukupuolittettuja, helposti naisiksi tai miehiksi tunnistettavia hahmoja, ja näitä on hyödynnetty myös maitotuotteiden markkinoinnissa (Rossi 2003, 11, 63–71; Latostenmaa 1997, 122–125; Annala 2018, 193–194, 202–203, 248–252, 295–299). Kysynkin artikkelissani, millaista sukupuolittunutta kuvastoa Maito ja terveys ry on materiaaleissaan tuottanut. Keskityn erityisesti ajanjaksoon 1970-luvulta 2010-luvun lopulle, sillä tuolloin yhdistys alkoi järjestää Maitotyttökilpailuja ja muutenkin eriyttää materiaalejaan sukupuolen mukaan. Selvitän, miten sukupuolen esitykset ovat mahdollisesti muuttuneet kuluneen viidenkymmenen vuoden aikana. Millaisia ominaisuuksia eri sukupuoliin on liitetty tai niillä on oletettu olevan? Koska sukupuolittuneisiin representaatioihin liittyvät usein kansallisuuden kysymykset (Yuval-Davis 1997; Gordon & Komulainen & Lempiäinen 2002; Rossi 2003, 180–187; Mayer 2000), kiinnitän erityistä huomiota siihen, miten suomalaisuutta

rakennetaan materiaalien sukupuolikuviissa. Markkinointi paitsi heijastaa kulttuurisia käsitteitä myös tuottaa niitä aktiivisesti: esimerkiksi tietynlaisia sukupuolia tavanomaistetaan ja tehdään luonnollisiksi. Analyysissäni pyrin purkamaan ja tuomaan näkyville näitä usein itsestään selviltä näyttäviä sukupuolten esittämisen tapoja. Tarkastelen erityisesti, millaista sukupuolittunutta ruumiillisuutta aineistoissa tuotetaan ja mitä ruumiilla viestitään. (Ks. Rossi 2003, 11–12; Rossi 2006, 72–75; Kortti 2007, 105–108.)

Tutkimusaineistoina käytän Maito ja terveys ry:n Kansallisarkistossa säilytettävää arkistomateriaalia. Tarkasteluni keskittyy kahteen teemaan: Maito ja terveys ry:n eri sukupuoli- ja ikäryhmille kohdistaman tiedotusmateriaalin tuottamaan kuvaan naisista, miehistä, työistä ja pojista sekä Maitotyttöön, Maitopoihin ja Maitolähtetiläeseen liittyvään sukupuolittuneeseen ja nationalistiseen kuvastoon. Nationalismilla on viitattu ideologiaan, jonka mukaan kaikilla kansoilla tulisi olla oma kansallisvaltio. Kansallisuuden julkituominen ei kuitenkaan aina ole huomiota herättävää itsenäisyyspäivän paatosta, vaan jokapäiväistä ja varsin huomaamatontakin. Kiinnitän huomiota erityisesti kansallisuutta korostavien ilmaisujen ja symbolien tuomiin osaksi arkipäiväisiä tilanteita. (Gordon & Komulainen & Lempiäinen 2002, 12; Billig 1995, 4–7.) Hyödynnän analyysissäni kulttuuritutkimuksen ja sukupuolentutkimuksen näkökulmia, ja näen sukupuolen ajassa ja paikassa muuttuvana kontekstisidonnaisena rakennelmana. Tarkastelen sekä visuaalisia että tekstuaalisia sukupuolten representa-

tioita, joiden katson osallistuvan yhteiskunnan sosiaalisten normien toistamiseen ja uusintamiseen, ajoittain myös kyseenalaistamiseen.

Sukupuoli, kansallisuus ja ruokamarkkinointi

Tulkitsen sukupuolta ja kansallisuutta performatiivisina, eli erilaisissa teoissa ja representaatioissa tuotettuina ja toistettuina. Kansallisuutta tuotetaan muun muassa symboleiden, myyttien ja kertomusten avulla, ja näitä siirretään sukupolvelta toiselle erilaisissa käytännöissä, esimerkiksi kouluopetuksessa. Näin näkemykset vaikkapa suomalaisuudesta vakiintuvat ja luonnollistuvat.

Näennäisestä sukupuolettomuudestaan huolimatta kansallisuus näyttäytyy usein heteroseksuaalisuutena ja maskuliinisuutena: sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt ja naiset jäävät tavallisesti marginaaliin. Kansallisiin ideaaleihin kuuluu tyypillisesti myös hegemoninen maskuliinisuus, joka nostaa tietty ajalle ja paikalle ominaiset maskuliinisuuden piirteet ja niihin liittyvät arvot ihanteiksi. Näitä piirteitä ja arvoja pidetään luonnollisina ja normaaleina, vaikka suuri osa miehistä ei näitä vaatimuksia täytäkään. (Mayer 2000, 5–7; Gordon & Komulainen & Lempiäinen 2002, 11–14; Butler 2006/1990; Jokinen 2010, 130–133.) Kansallisuuden kertomuksiin liittyy siis sukupuolittuneita käsityksiä siitä, millaisia ominaisuuksia, paikkoja ja tehtäviä naisilla ja miehillä tulisi yhteisössä olla. Sukupuolittuneet kuvat voivat nousta myös kansakunnan symboleiksi, kuten kansallispukuinen Suo-

mi-neito. (Gordon & Komulainen & Lempiäinen 2002, 14; Urponen 2010, 299–300; Reitala 1983; Yuval-Davis 1997, 45–46; Valenius 2004.)

Sukupuoleen ja sukupuolittamiseen liittyy tavallisesti normatiivisuutta: esimerkiksi kulttuurisissa representaatioissa, kuten mainonnassa, hahmot määritellään yleensä naisiksi tai miehiksi, vastakkaisiksi sukupuoliksi, joiden ominaisuudet ovat lähtökohtaisesti erilaisia. Kulttuuriset normit määrittävät myös sitä, miten sukupuolia voidaan tuottaa ja toistaa, ja millaiset teot näyttäytyvät sukupuolen toisin toistamisena. (Butler 2006/1990; Annala 2018, 12–14.) Heteroseksuaalista parisuhdetta ja halua luonnollisena ja itsestään selvänä pitävää ajattelutapaa on kuvattu sukupuolentutkimuksessa heteronormatiivisuuden käsitteellä. Tyypillisesti heteronormatiivisuudella tarkoitetaan oletusta heteroparisuhteesta, jossa seksi johtaa lisääntymiseen ja perheen perustamiseen, vaikka heterouden toteuttamisessa on muitakin mahdollisuuksia. Tällaisen normatiivisen heteroseksuaalisuuden lisäksi hegemoniseen suomalaisuuteen liitetään esimerkiksi valkoisuus. (Rossi 2015, 15–27, 160, 162.) Koska tarkastelemisiani aineistoissa sukupuolen moninaisuus tai homoseksuaalisuus ei tule esille, puhun tässä artikkelissa vain naisista ja miehistä sekä heteroseksuaalisuudesta.

Ruoka kytkeytyy monin tavoin sekä kansallisuuteen että sukupuoleen. Ruokavalinnat eivät ole pelkästään ravitsemuksellisia, vaan niiden avulla voidaan ilmaista identiteettiä ja kuulumista tiettyyn kulttuuriin, tai toisaalta erottautumista muista kulttuureista.

Ruokakulttuuria on määritelty niiksi tavoiksi, joilla ruokaa valmistetaan, tuoteteistetaan ja kulutetaan tietyissä yhteisöissä. Yhteiskunnan rakenne, poliittinen järjestelmä ja talous ovat keskeisiä tekijöitä ruokakulttuurin muodostumisessa. Esimerkiksi nykyisissä pitkälle teollistuneissa yhteiskunnissa elintarviketeollisuuden rooli ruokatottumuksissa on merkittävä, mutta myös ravitsemus- ja maatalouspolitiikalla on suuri vaikutus siihen, millaista ruokaa kuluttajille on tarjolla. (Mäkelä 2003, 36–38, 44; Ichijo & Ranta 2016, 1–3.)

Ruokavalinnat liittyvät myös luokkakysymyksiin. Tyypillisesti korkeakoulutetut ovat ruokien suhteen kokeilunhaluisempia ja kiinnostuneempia kansainvälisten keittiöiden tarjoamista uutuuksista, kun taas vähemmän koulutetut suosivat perinteisiä suomalaisia ja raskaampia ruokia. Tilastokeskuksen keräämän kyselyaineiston ”Kulttuuri ja vapaa aika Suomessa 2007” perusteella 44 prosenttia suomalaisista joi maitoa tai piimää arkisin ruokajuomana, mutta 1990-lukuun verrattuna maidon käyttö oli vähentynyt yli kymmenellä prosenttiyksiköllä. Maidon tai piimän käyttö ruokajuomana oli selvästi yhteydessä matalaan koulutukseen, kun taas korkeakoulutetut suosivat hana- tai pullotettua vettä. (Purhonen & työryhmä 2014, 27, 181–189.)

Siitä huolimatta, että naisten työssäkäynti kodin ulkopuolella on nykyisin tavallista ja arjen käytännöt ovat tasa-arvoistuneet, arkinen ruuanlaitto on edelleen tyypillisesti naisten työtä, eli ruoka ja sen tarjoaminen assosioituu paljolti naisiin. Lisäksi tutkimuksissa on havaittu, että miehet keskimäärin syövät rasvaisempaa ruokaa kuin naiset ja käyttävät

enemmän lihatuotteita, kun taas naiset suosivat kasviksia ja vähärasvaisia ruoka-aineita. Raskas ruumiillinen työ ja liharuuat, kuten makkara, liitetään stereotyyppisesti maskuliinisuuteen, kun taas esimerkiksi suklaan syöntiä voidaan pitää feminiinisenä, vaikka suklaa voi olla varsin rasvaista. (Mäkelä 2003, 44–48; Prättälä 2003; Pöysä 2004, 121–130; Purhonen & työryhmä 187; Annala 2018, 107–111.) Kielentutkija Deborah Cameron onkin huomauttanut, asioiden hahmottaminen feminiinisinä tai maskuliinisina riippuu paljolti myös tilanteesta ja vertauskohteesta. Jos vastinpareiksi asetettaisiin vanilja ja suklaa, vanilja miedomman makuisena voisi assosioitua feminiinisyteen. (Cameron 1996/1985, 106–108.)

Maitoon liittyy monenlaisia feminiinisiä miellelyhtymiä, sillä se voidaan assosoida ihmisen äidinmaitoon, ja elintarvikkeena käytettävän maidon tuotanto perustuu naarasnautojen lisääntymisen hyödyntämiseen (Adams 2017; Pöysä 2004, 130–131; Kaarlenkaski 2012, 295–300; Karhu 2023). Kuitenkin maskuliinisuuden ja maidon suhdetta voi luonnehtia ambivalentiksi. Esimerkiksi mediatutkija Milla Annalan (2018, 122) väitöstutkimuksessa maitomainoksissa esiintyi enemmän miehiä kuin naisia, ja kulutustutkimusten mukaan miehet juovat enemmän maitoa kuin naiset. (Ks. myös Piipponen, Rinta-Kiikka & Arovuori 2018, 19; Prättälä 2003, 210; Pöysä 2004, 131.) Maitoon voidaan liittää käsityksiä myös valkoisesta hegemonisesta maskuliinisuudesta, erityisesti kasvimaitoihin ja veganismiin kytkeytyvien feminiinisten mielikuvien vastakohtana. Vii-

me aikoina näitä käsityksiä on hyödynnetty ääri- ja välikäsitteellisessä kirjoittelussa, jossa valkoinen maskuliinisuus ja eläinperäisten ruoka-aineiden kulutus on asetettu vastakkain esimerkiksi aasialaisen, kasvispohjaisemman ja soijatuotteita sisältävän ruokavalion kanssa. (Gambert & Linné 2018.) Maidonkulutus liittyy myös fysiologisiin seikkoihin: on arvioitu, että 75–80 prosenttia maapallon väestöstä on laktoosi-intolerantteja, eli heiltä puuttuu suolistostaan aikuisena laktaasi-entsyymi, joka pilkkoo maidon laktoosin. Laktoosi-intoleranssi on erityisen tavallista Afrikan, Aasian ja Etelä-Euroopan maissa sekä Amerikoiden ja Tyynenmeren alueen alkuperäiskansoilla. (Velten 2010, 15–16, 21–23.) Laktoosin sieto aikuisiällä on siis tyypillisesti valkoihoisten ominaisuus.

Yksi keskeinen kulttuurin alue, jossa sukupuolta ja kansallisuutta tuotetaan, on mainonta ja tuotemarkkinointi. Markkinointia tekevät paitsi kaupalliset toimijat, myös voittoa tavoittelemattomat yhdistykset ja järjestöt. Markkinoinnin avulla pyritään vaikuttamaan kuluttajiin: tekemään tunnetuksi ja myymään esimerkiksi tavaroita, palveluja sekä ajatus- ja toimintamalleja.

Mainonta on yksi markkinoinnin osa-alue, jonka tavoitteena on antaa informaatiota ja suostutella tuotteen käyttäjäksi. Mainonta on maksullista ja sitä välitetään erilaisten medioiden kautta suurille ihmisjoukoille, kun taas markkinointi sisältää monia muitakin keinoja, kuten henkilökohtaisen myyntityön, suhdetoiminnan, mediajulkisuuden ja sponsoroinnin. (Vuokko 2010, 39, 171, 176; Heinonen & Konttinen 2001, 13.) Mainonnassa hyödynne-

tään usein yleisesti tunnettuja myyntejä, vastakohtapareja ja stereotypioita. Mainonnan täytyy sisältää jotakin tuttua ja samastuttavaa saadakseen kuluttajat muuttamaan toimintaansa, ja samalla se uusintaa käsityksiä esimerkiksi siitä, millaisia suomalaiset naiset tai miehet ovat. Yleisön huomiota voidaan kuitenkin kiinnittää myös kyseenalaistamalla totuttuja representaatioita. (Kortti 2007, 105–107; Hietala 1996, 135–137; Vuokko 2010, 177.) Mainonta onkin kommentoinut aikakautensa stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolista jo varhaisajoistaan lähtien (Heinonen & Konttinen 2001, 42, 90, 204–206, 269).

Maito ja terveys ry:n markkinointi tutkimuksen kohteena

Monissa Euroopan maissa erityisesti lastenlääkärit ja ravintofysiologit alkoivat kannattaa maidonkulutuksen lisäämistä 1950-luvulla, ja nämä ajatukset saivat suosiota myös Suomessa. Maaperä maitovalistukselle olikin erityisen otollinen, sillä sotien jälkeen Suomi oli ainut ravinnon puutteesta kärsinyt Pohjoismaa. Vuosina 1947–1951 Suomi sai UNICEFiltä vähävaraisille lapsille suunnattua ruoka-apua sekä avustuksia maidon käsittelyn hygienian parantamiseksi meijereissä. (Packalen & Urho 2008, 6–7; Osman 1991, 13, 21–63.) Vuonna 1954 Suomen raittiusjärjestöjen liitto kutsui koolle kansalaisjärjestöjä pohtimaan, miten maidon terveyshyödyistä voitaisiin tiedottaa kansalaisille. Mukana olivat Eduskunnan raittiusryhmä, Pellervo-Seura, Vainvientiösuusliike Valio, Maataloustuottajain Keskusliitto,

Svenska Lantbruksproducenternas Centralförbund, Kulutusmaidontuottajain Liitto, Kulutusosuuskuntien Keskusliitto sekä useita pienempiä raittiusjärjestöjä.² Kokouksessa perustettiin Maidon käytön edistämisvaltuuskunta, jonka tavoitteena oli perustaa maitovalistusta varten yhdistys.³ Kyseisessä kokouksessa Valion laboratorioden johtaja ja yksi aikansa merkittävimmistä ravitsemusasiantuntijoista, A. I. Virtanen, piti puheen, jossa hän näki maidon käytön välttämättömäksi suomalaisten ”luonnolliselle kansanravitsemukselle”. Hänen mukaansa maito oli ”kaikkein täydellisin ruoka-aine” ja runsaasti maitoa kuluttavat kansat olivat voimakkaampia ja ”eniten vaikuttaneet ihmiskunnan kulttuuriin”.⁴

Virtanen ei toki ollut ajatuksineen yksin: maitoa ruoka-aineena oli alettu tutkia erityisesti Yhdysvalloissa jo 1800-luvun puolivälissä lähtien. Tuolloiset tutkijat olivat hämmästyneitä maidon sisältämien ravintoaineiden monipuolisuudesta ja jotkut nimittivät sitä ”täydelliseksi ravinnoksi”. 1900-luvun alkupuolella esitettiin näkemyksiä, että runsaasti maitoa käyttävät kansat olivat menestyksellä käämpämpiä ja kehityksessä korkeammalla tasolla kuin kasvispainotteisempaa ravintoa suosivat kansakunnat. Myös Suomessa runsas maidonkulutus nähtiin kansallisena ylpeydenaiheena 1920–1930-luvuilla. (DuPuis 2002, 19, 117–118; Jönsson 2005, 39–40; Gambert & Linné 2018, 137–138; Kaarlenkaski 2024, 57.)

Rahoitus Maito ja terveys ry:n perustamiseksi järjestyi vasta vuonna 1958, ja merkittävässä roolissa oli UNICEFilta saatu avustus.⁵ Sääntöjensä mukaan voittoa tavoittelematto-

man yhdistyksen pyrkimys oli ”edistämällä maidon ja maitotuotteiden käyttöä tukea ja kehittää kansanterveyttä ja raittiita elämäntapoja”.⁶ Maidonkulutuksen tason takia maidonkäytön edistämiseksi ei kuitenkaan varsinaisesti ollut tarvetta, sillä 1950-luvulla maidonkulutus oli Suomessa korkeimmallaan, ja tuolloinkin maamme oli maailmanlaajuisen kulutustilaston kärjessä (Ritchie & Rosado & Roser 2023; Luke 2024). Tämä oli tiedossa myös Maito ja terveys ry:ssä. Sen ensimmäisessä toimintasuunnitelmassa todettiin kuitenkin, ettei suomalaisten keskimäärin päivässä kuluttama maitomäärä (0,75 l) ollut niin suuri, ettei sitä voisi vielä nostaa. Erityisen huolestuttavana yhdistys näki kouluikäisten, ja toisaalta toimisto- ja tehdastyöläisten maidonkulutuksen vähäisyyden ja aterioiden yksipuolisuuden.⁷

Maito ja terveys ry sai UNICEFilta tukea vuoteen 1968 asti, mutta myöhemmin yhdistystä rahoittivat pääasiassa sen jäsenmeijerit. Meijerit maksoivat kannatusmaksua siinä suhteessa, miten paljon ne vastaanottivat maitoa tuottajilta, joten Suomen suurin meijeriyritys Valio oli yhdistyksen suurin rahoittaja vuoteen 2015 asti, jolloin se erosi yhdistyksestä. Valion mukaan syy eroamiseen oli osin kulujen karsiminen, osin tyytymättömyys yhdistyksen ravitsemusviestintään. (Packalen & Urho 2008, 7, 65; Ala-Siurua 2015, 4.) Maito ja terveys ry sai tuloja myös tuottamansa aineiston myynnistä ja sen kampanjoita rahoittivat muun muassa valtio, Raha-automaattiyhdistys sekä EU. Meijereiden lisäksi yhdistyksen jäseniin kuului erilaisia kotitalous-, kansanterveys-, maatalous-, liikunta- ja nuorisotalon

järjestöjä. (Packalen & Urho 2008, 65, 72.)

Maito ja terveys ry:tä on nimetty ”syömissen edistämisyhdistykseksi”. Muita samankaltaisia toimijoita Suomessa ovat esimerkiksi Leipätiedotus, Kotimaiset kasvikset ry ja Lihätiedotus. Yhteistä näille edistämisyhdistyksille on se, että ne ovat pitkälti alansa ruokayhtiöiden ja tuottajajärjestöjen rahoittamia ja pyrkivät pitämään yllä myönteistä kuvaa edustamastaan ruoka-aineesta. Verrattuna yritysten omaan mainostamiseen, edistämisyhdistysten etuna on pidetty uskottavuutta puolueettoman ja luotettavan tiedon välittäjänä. (Seies 1992.) Myös Maito ja terveys ry määritteli itsensä epäkaupalliseksi kansanterveysjärjestöksi, jonka materiaalit perustuvat virallisiin ravitsemussuosituksiin.⁸ Vuonna 2020 Maito ja terveys ry lopetti toimintansa. Sen talous oli ollut voimakkaasti alijäämäinen useita vuosia Valion erottua yhdistyksestä. Maitotiedotus siirtyi Ruokatieto Yhdistys ry:lle, joka pyrkii edistämään suomalaista ruokakulttuuria yleisesti ja tekee tunnetuksi Hyvää Suomesta -tuotemerkkiä.⁹

Toimintansa aikana Maito ja terveys ry julkaisi valtavan määrän eri ihmisryhmille suunnattua tiedotusmateriaalia leikki-ikäisistä eläkeläisiin. Erillisiä kampanjoita kohdistettiin tytöille, pojille, naisille ja miehille. Aineistoja jaettiin muun muassa päiväkodeissa, kouluissa, neuvoloissa ja varuskunnissa. Medioille lähetettiin tiedotteita, ja Maitotyttö kiersi koulujen ja päiväkotien lisäksi myymälöissä, messuilla ja muissa yleisötapahtumissa. 2010-luvulta lähtien yhdistys oli aktiivinen myös sosiaalisen median kanavissa. Suomalaisten onkin ollut vaikea välttyä sen tuotta-

milta materiaaleilta. Yhdistyksen toiminnan päätyttyä se lahjoitti arkistonsa Kansallisarkistoon. Vaikuttavuudestaan huolimatta Maito ja terveys ry:tä ei ole aiemmin tehty tieteellistä tutkimusta. Tähän artikkeliin olen valinnut tarkasteltaviksi aineistoja, joissa maitotiedotukseen kytkeytyy sukupuoleen liittyviä merkityksiä. Pääasiassa nämä aineistot koostuvat Maito ja terveys ry:n eri ikä- ja sukupuoliryhmille tuottamista esitteistä, tiedotteista ja julkisteista sekä Maitotyttöön ja -lähettäiläiseen liittyvistä dokumenteista.¹⁰

Siitä huolimatta, että Maito ja terveys ry korosti epäkaupallisuuttaan, se on harjoittanut markkinointia eli pyrkinyt vaikuttamaan kuluttajien maidonkäyttötottumuksiin. Henkilökohtainen vaikuttaminen, suhdetoiminta ja mediajulkisuus olivat yhdistyksen keskeisiä vaikuttamisen muotoja. Se on ollut mukana myös maksetussa TV-mainonnassa. (Vuokko 2010, 39, 171–176; Packalen & Urho 2008, 15, 70–71.) Hyödynnän analyysissäni mainonnan tutkimusta, sillä aineistoissa on käytetty samoja keinoja kuin kaupallisessa mainonnassa.¹¹ Tarkastelen materiaaleja multimodaalisen kriittisen diskurssianalyysin näkökulmasta käsitellen kuvia ja tekstejä yhdessä, sillä molemmat osallistuvat merkitysten tuottamiseen. Tässä menetelmällisessä lähestymistavassa myös visuaalisten ja materiaalien elementtien nähdään ilmaisevan erilaisia diskursseja ja sosiaalisia käytäntöjä. Huomiota kiinnitetään erityisesti kielellisiin ja visuaalisiin valintoihin ja siihen, mitä ne paljastavat taustalla olevista ideologioista ja valtarakenteista. (Ledin & Machin 2018, 36–41; Andersson 2020, 3.) Käytännössä aineistojen analyysi on

tapahtunut lukemalla tekstejä ja katsomalla kuvia toistuvasti ja vertailemalla kuvien ja tekstien ilmaisemia viestejä toisiinsa. Olen kiinnittänyt erityistä huomiota siihen, tukevatko kuvat ja tekstit toistensa sanomaa vai muodostuuko niiden välille ristiriitaisuuksia.

Laihduttavat tytöt ja lihaksikkaat pojat

Maito ja terveys ry:n markkinoinnissa voi nähdä pyrkimyksen tehdä maidosta houkutteleva tuote niin tytöille ja naisille kuin pojille ja miehille. Muunsukupuolisia tai seksuaalivähemmistöjä ei aineistoissa käsitellä, eli yleiskuva on varsin heteronormatiivinen (ks. Rossi 2003, 120). Materiaalien kuvituksissa esiintyvät ihmiset ovat poikkeuksetta myös valkoihoisia, mikä on pohjoismaisessa ja suomalaisessa kontekstissa näyttäytynyt itsensäenselvyytenä viime aikoihin asti (ks. Rossi 2015, 153–172; Hoegaerts ym. 2022). Markkinoinnissa kohderyhmäajattelu on keskeistä ja sisällöt pyritään räätälöimään sopiviksi ja kiinnostaviksi tietyille väestöryhmille (Puustinen 2007, 48, 54–57). Varhaisin selkeästi nuorille tytöille kohdistettu esite, ”Mukaan vauhtiin” julkaistiin vuonna 1974. Se sisältää sarjakuvan Tarjasta, joka tuntee itsensä väsyneeksi ja voimattomaksi. Äiti patistaa hänet lääkäriin, missä selviää, että Tarjalla on anemia, koska hän ei syö kunnolla ja yrittää laihtua. Kun Tarja ryhtyy syömään ravintoa, jossa on riittävästi rautaa, valkuaisaineita, kalsiumia, vitamiineja ja hivenaineita, hänen jaksamisensa ja mielialansa paranee. Maitotuotteet esitetään oleellisena osana ruokavaliota. Vaikka

kiloja tulee pari lisää, se ei haittaa, koska ne ovat ”oikeissa paikoissa”. Kohentunut vointi mahdollistaa alustavan romanssin urheilullisen ja ravitsemuksestaan huolehtivan Pepen kanssa, jonka reippaus oli aiemmin suorastaan ärsyttänyt Tarjaa.¹²

Samanhentinen tytöille ja nuorille naisille suunnattu kampanjointi oli yksi yhdistyksen painopisteistä koko sen toiminta-ajan. Maidon juomisen väheneminen teini-iässä oli yksi keskeisistä huolenaiheista, ja lause ”tytöt laihduttavat luitaan” toistui esitteissä ja tiedotteissa.¹³ Keskeinen argumentti oli, että kalsium on välttämätöntä kasvavan nuoren luuston muodostumiselle, erityisesti tytöille:

Etenkin nuoret tytöt ovat heikoilla, jos jättävät maidon juomatta. Heidän luumassansa tiivistyy heikosti ja altistuu myöhemmin elämässä osteoporoosille. Tytöt luopuvat maidosta, koska luulevat sen lihottavan. Rasvattomassa maidossa on vähemmän energiaa kuin tuoremehussa ja kuitenkin kaikki kalsium tallella.¹⁴

Maito esitettiin kätevimpänä ja parhaiten imeytyvänä kalsiumin lähteenä. Koulussa juotavan maidon kalsiumin korvaamiseksi olisi syötävä ”ainakin neljä appelsiinia, 2–3 reikäleipää, yli puoli kiloa kaalia tai kymmenen silakkaa”.¹⁵ Kalsiumin riittävä saanti muista ruoka-aineista esitettiin työläänä: kukapa haluaisi syödä puolta kiloa kaalia tai kymmentä silakkaa. Samaa argumenttia maidon välttämättömyydestä kalsiumin lähteenä on käytetty esimerkiksi Yhdysvalloissa, ja samaan tapaan sielläkin on tuotu esille, että muut kalsiumin lähteet, kuten palkokasvit tai

kala, eivät tavallisesti maistu lapsille tai nuorille. Maito voidaan samastaa sisältämäänsä kalsiumiin niin vahvasti, että se ymmärretään lähes ainoaksi merkittäväksi kalsiumin lähteeksi. (Wiley 2016, 69–72.)

Kuten edellä olevista esimerkeistä käy ilmi, tyttöjen ja nuorten naisten siis oletettiin haluavan laihduttaa ja jättävän sen takia maidon pois ruokavaliostaan. Maito ja terveys ry:n mukaan tämä ei kuitenkaan ole perusteltua, sillä vähärasvaiset maitotuotteet eivät aiheuta painonnousua.¹⁶ Keskustelu painonhallinnasta, ihanteellisista ruumiista ja niiden tavoittelusta on vahvasti sukupuolittunutta, ja median tuottamien kehonormien ajatellaan vaikuttavan erityisesti naisiin (esim. Mäkelä 2003, 46–47, Kyrölä 2006; Harjunen 2023, 50). Vuonna 1997 Maito ja terveys ry aloitti yhdessä ruotsalaisen sisarorganisaationsa Mjölckfrämjandetin kanssa EU:n rahoittaman kolmivuotisen kampanjan ”Luonnolliset mitat”, jonka tavoitteena oli lisätä 15–19-vuotiaiden nuorten naisten maidonkulutusta. Kampanjassa kiinnitettiin erityistä huomiota tyttöjen ulkonäköpaineisiin ja painonhallintakysymyksiin, ja materiaalia jaettiin oppilaitosten kautta.¹⁷ Materiaalit sisälsivät muun muassa opettajan oppaan, lyhyen opetusfilmin sekä oppilaille suunnatun vihkosen ”Sinähän olet hyvännäköinen: Tytöt ja ruoka”. Esitteen johdannossa ulkonäkö- ja painokysymyksiä käsiteltiin seuraavasti:

”Ihannevirtalo” osuu silmiin kaikkialla. Mainosten ja lehtien kuvat uskottelevat, että laihuus on naisen passi onneen ja menestykseen. Todellisuudessa naisvirtalolle ei ole yhtä kaavaa. Jokai-

sen muoto on yksilöllinen. Vartaloon paino, pituus ja suhteet ovat kullakin omansa. Vartaloon rasvakerrosta voi jonkin verran muokata syömällä ja liikkumalla, mutta peritty ruumiinrakenne ei laihduttamalla muutu. Pieni pyöreys ei ole pahasta.¹⁸

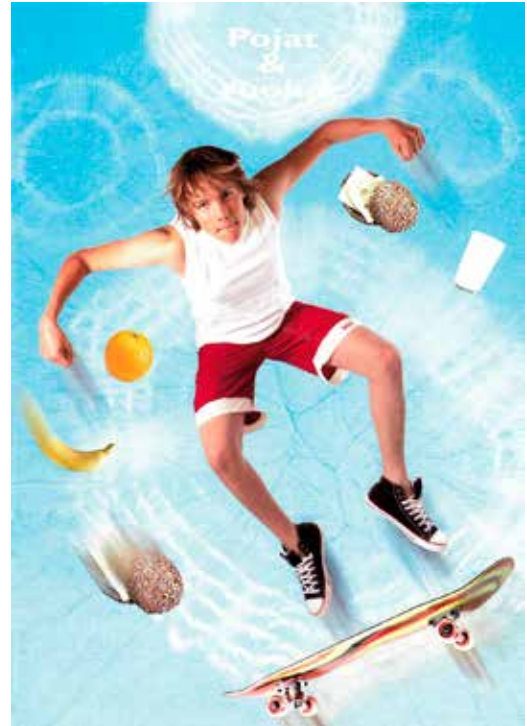
Vaikka kehopositiivisuudesta on alettu laajemmin puhua vasta 2010-luvulta alkaen, tekstin sanoma vaikuttaa tuovan esille sen perusajatusta: pyöreäkin virtalo on hyväksyttävä ja arvokas, eikä kaikkien tarvitse täyttää vallitsevia kauneusnormeja (Harjunen 2023, 35–36, 39–40). Tekstin viereisellä sivulla kuitenkin esitellään vartalomyötäisissä urheilusuissa kolme eri pituista ja painoista nuorta naista, jotka ovat ”sopivasti solakoita”. Vaikka tekstin ja kuvien on tarkoitus korostaa hyväksyttävien vartaloiden variaatiota, yksikään kuvan tytöistä tai nuorista naisista ei ole ylipainoinen tai edes pyöreähkö. Esitteen muu kuvitus on piirroskuvitusta, jossa esitetään tyttö-/naishahmoja, jotka ovat erittäin hoikkia, kuitenkin selvästi erottuvine rintoineen ja lantioineen.¹⁹ Esitteessä on havaittavissa sama ilmiö kuin tämänhetkessä kehopositiivisuuskeskustelussa, jota lihavuustutkija Hannele Harjunen (2023, 44–52) on analysoinut: pintatasolla korostetaan kaikkien vartalotyyppeiden hyväksyttävyyttä, mutta teksteistä ja kuvista välittyy ajatus siitä, että tavoiteltava ja terve keho on hoikka (ks. myös Kyrölä 2006, 126). Vaikka nälkäkuurit ja laihduttaminen ovat tarpeettomia, on kuitenkin syytä pitää ”kilot kurissa” liikkumalla riittävästi ja syömällä ravitsemussuosittelusten mukaan – siis käyttämällä myös maitotuotteita.

”Luonnolliset mitat”-kampanjan jälkeenkkin ”Tytöt ja ruoka” -esite jäi Maito ja terveys ry:n valikoimiin. Yhdistyksellä oli myös pojille suunnattu oma vihkonen ”Pojat ja ruoka”. Poikien 2000-luvun alun esitteessä oli saman tekijän piirroskuvitus kuin tyttöjenkin, tosin kuvat olivat humoristisempia. Myös pojille esitettiin kolme erilaista ”sopivan kokoista” piirrettyä vartalomallia. Yksi näistä oli selkeästi ylipainoinen, mutta tämäkin urheilullinen: kädessään hänellä on moukari. Vaikka pojillekin annettiin lyhyesti vinkkejä painonhallintaan, päähuomio oli terveellisissä ruokatottumuksissa ja erityisesti ravinnon vaikutuksissa lihasten muodostumiseen: lisäproteiinia tai muita ravintoaineita ei tarvita pillereistä. Erillisessä väliotsikossa muistutettiin, että ”Miehet juovat maitoa”. Kuvituksena tällä sivulla oli maitoa kurkkuunsa kaatava Väinämöis-hahmo lehmän kanssa. Piirroksen tarkoituksena oli ilmeisesti hälventää maitoon mahdollisesti liittyviä feminiinisiä mielikuvia ja muistuttaa, että miehet ovat juoneet maitoa ammoisista ajoista asti.²⁰

Vuosien mittaan esitteiden ulkoasua päivitettiin, mutta tekstit pysyivät lähes samoina. Vuoden 2014 versioissa vihkoset oli säilytetty stereotyyppisesti sukupuolitetuilla väreillä, poikien vaaleansiniseksi ja tyttöjen vaaleanpunaiseksi. Tälläkin kertaa tytöille annettiin malleiksi kolme valokuvaa ”erikokoisista” hoi-kista nuorista naisista. Molempien esitteiden kuvitus koostui valokuvista, ja poikien esite sisälsi useita kuvia hihattomissa paidoissa käsivarsilihaksiaan esittelevistä pojista. Kuvista voi lukea myös humoristisuutta ja liioittelua, mutta lihaksikkaan vartalon ihanne ei jää

epäselväksi, etenkin kun aiheeseen viitattiin myös tekstissä. Vaikka naisten kokemiin ulkonäköpaineisiin on kiinnitetty paljon huomiota, on huomautettu, että myös miesten ihanneruumis on hoikka ja treenattu ja että myös miehillä voi olla ongelmia tämän ideaalin kanssa (Kyrölä 2006, 125–126). Siitä huolimatta, että tyttöjen esitteessä edelleen vastustettiin laihduttamista, esite sisälsi valokuvan, jossa punaiselle karvalankamatolle on asetettu vaaka, ja sillä seisoo ilmeisestikin nuori nainen kukkakoristeiset sandaalit jaloi-saan. Hänestä näkyvät vain jalat sääreen asti.²¹ Esitteiden periaatteessa positiivinen viesti monenlaisten vartaloiden hyväksyttävyydestä näyttäytyy vähintäänkin ristiriitaisena ja käsitykset tytöistä ja pojista perinteisten mallien mukaisina. Verrattuna tyttöjen esitteisiin poikien vihkosissa korostuu toiminnallisuus, fyysinen voima ja eräänlainen ”rempseys” (ks. Jokinen 2010, 128–129).

Vuonna 2016 tyttöjen ja poikien esitteet yhdistettiin vihkoseksi ”Nuoret ja ruoka”.²² Tässä esitteessä oli valokuvia ainoastaan ruoka-annosesimerkeistä, muuten kuvitus koostui piirretyistä eläinhahmoista ja niihin liittyvistä hauskoista repliikeistä. Tekstit olivat yhdistelmiä aiemmista tyttöjen ja poikien esiteistä. Myös ulkonäkökysymyksiin otettiin kantaa: ”Nuoret ovat rakenteeltaan erilaisia. Erikokoisuus ei merkitse sitä, että on lihava tai laiha.” Edelleen tuotiin esille, ettei kasvuiässä kannata laihduttaa, sillä ”säännöllinen, joustava syöminen ja liikunnallinen elämäntapa turvaavat sopivan painonnousun suhteessa pituuskasvuun eikä ylipainoa pääse kertymään”.²³ Vaikka nuorten vartaloita ei

Tytöt ja ruoka sekä Pojat ja ruoka -esitteet vuodelta 2014. © Ruokatieto Yhdistys.

enää esitetty piirros- tai valokuvissa lainkaan, teksti muistutti ylipainon olevan ei-toivotavaa (ks. Harjunen 2023, 51). Siinä missä 1970-luvulla annettiin ymmärtää, että onnistunut ravitsemus ja painonhallinta voi johtaa sopivaan seurustelu-suhteeseen, 2000-luvun alun esitteissä aihepiiriin vihjattiin vain ohimennen. ”Pojat ja ruoka” -esitteen kannen piirroksessa salskealle, maitolasin kanssa esiintyvälle nuorelle miehelle tarjotaan kuvan reunasta sydämenkuvalla varustettua kirjet-

tä pienikokoisen pikaruokaa ja virvoitusjuomaa nauttivan pojan vilkuillessa vieressä. Saman aikakauden ”Työt ja ruoka” -vihkosessa nostettiin keskustelunaiheeksi kysymys ”Pitävätkö pojat laihoista tytöistä ja tytöt muskeli-pojista?”²⁴ Myöhemmissä esitteissä nuorten seurustelua ei käsitelty, eli ravitsemusta, kehon kokoa ja parisuhteen tavoittelua ei enää kytketty yhteen.

Lujat naiset ja kovat kundit

Kuten edellä tuli esille, Maito ja terveys ry varoitteli nuoria tyttöjä osteoporoosin vaaroista. Aikuisille naisille kohdistetussa markkinoinnissa osteoporoosin uhka oli keskeisiä teemoja erityisesti 1980-luvun lopulta 2000-luvun alkuun. Osteoporoosilla tarkoitetaan luiden haurastumista etenkin naisilla vaihdevuosi-ian jälkeen. Tämä altistaa luiden murtumille. Osteoporoosin kehittymiseen vaikuttavat perintö- ja ympäristötekijät sekä ikä. Keskeisiä ympäristötekijöitä ovat liikunta ja ravitsemus, ja erityisen tärkeää osteoporoosin ehkäisemisessä on riittävä kalsiumin ja D-vitamiinin saanti. Lääkintöhallitus määritteli osteoporoosin 1980-luvun lopulla merkittäväksi kansanterveydelliseksi ongelmaksi Suomessa, ja 1990-luvun vaihteessa myös WHO kiinnitti huomiota osteoporoosin lisääntymiseen. (Suojanen 2003, 57–61; Mustajoki 2021; Wiley 2016, 84–86.) Näihin aikoihin osteoporoosi nousi esille myös Maito ja terveys ry:n materiaaleissa. Ensimmäisessä osteoporoosia käsitelleessä tiedotteessa todettiin, että vaikka ”suomalaiset, maitomaan kansa” saavat keskimäärin kalsiumia jopa yli suositusten, on syytä olla huolissaan siitä, että viidennes naisista ei juo maitoa ollenkaan. Erityisenä riskiryhmänä pidettiin ”kevyttä toimistotyötä tekeviä naisia, jotka usein lihominen pelossa luopuvat maitovalmisteista”. Tilanteen pelättiin menevän samansuuntaiseksi kuin Yhdysvalloissa, jossa maitotuotteita kulutetaan vähemmän ja ”15–20 miljoonaa amerikatarta sairastaa osteoporoosia”.²⁵

Aikuisille naisille suunnattu osteoporoosia

ja kalsiumin saantia koskeva argumentointi oli hyvin samanlaista kuin tytöillekin osoitettu: laihduttaminen on tarpeetonta, jopa haitallista, erityisesti jos painonpudotuskeinona käytetään maitotuotteiden käytön vähentämistä tai pois jättämistä.

Maitotuotteet esitettiin parhaina, useimmiten myös välttämättöminä kalsiumin lähteinä, ja painonhallinnasta kiinnostuneille muistutettiin, että kannattaa käyttää vähärasvaisia maitotuotteita. Laktoosi-intoleranteille tarjottiin ratkaisuksi laktoosittomia tuotteita, ja heille, joille ”maito ei maistu” juustoja, jugurtteja, rahkoja ja muita maitojalosteita. Ajoittain teksteissä jopa syyllistettiin naisia ja esitettiin heidät ymmärtämättöminä typeryksinä:

Naiset luulevat, että maito lihottaa, että siitä saa turmiollista kolesterolia ja että vain kasvavat lapset tarvitsevat maitoa. Mutta he ovat väärässä ja tyhmyyksissään tasoittavat tietä osteoporoosille, luiden huokoistumisairaudesta.²⁶

Äitien myös mainittiin antavan huonoa esimerkkiä kasvaville tyttärilleen, kun he laihduttamisinnostuksessaan jättävät maidon pois ruokavaliostaan.²⁷ Toki myös liikunnan ja D-vitamiinin saannin merkitystä osteoporoosin torjunnassa korostettiin. Tutkimus ei ole kuitenkaan pystynyt kiistattomasti osoittamaan, että juuri runsas maitotuotteiden käyttö auttaisi osteoporoosin ehkäisyssä, ja itse asiassa osteoporoosi on yleisintä maissa, joissa maito on tavanomainen osa ruokavaliota (Wiley 2016, 85–86; Sarja 2022, 101–102).

Maito ja terveys ry lanseerasi 2000-luvul-

la erillisiä kampanjoita naisille ja miehille. Vuosina 2006–2009 järjestetyn ”Muista maito” -ohjelman ”tavoitteena oli vahvistaa ja monipuolistaa maidon myönteistä mielikuvaa sekä lisätä yli 35-vuotiaiden naisten maidon kulutusta ja samalla estää maidon kokonaiskulutuksen lasku”. Vuonna 2010 puolestaan aloitettiin 3-vuotinen ohjelma ”Maito tepsii”, joka oli kohdistettu 20–35-vuotiaille naisille. Molempia kampanjoita rahoittivat Maito ja terveys ry:n lisäksi EU ja Suomen valtio.²⁸ ”Muista maito” -kampanjaan sisältyi muun muassa aikakauslehtimainontaa erilaisissa naisten-, terveys- ja hyvinvointilehdissä, paikallisbussien istuinselestamainoksia suurimmissa kaupungeissa sekä internet-sivusto, jolla pystyi esimerkiksi testaamaan oman kalsiumin saantinsa ja osallistumaan arvontaan. Kampanjan ”kasvoina” toimivat toimittaja Minna Kuuikka, yleisurheilija Heli Kruger ja näyttelijä Susanna Anteroinen.²⁹ Esitteessä käsiteltiin maidon sisältämiä monipuolisia ravintoaineita ja korostettiin, että aikuinenkin tarvitsee jatkuvasti kalsiumia ja D-vitamiinia luuston hyvän kunnon ylläpitämiseen. Riittävän liikunnan kerrottiin ehkäisevän osteoporoosia.³⁰

Myös myöhemmissä, vuosien 2010–2013 ”Maito tepsii” ja 2015 ”Pidetään naiset lujina!” -kampanjoissa tuotiin erityisesti esille kalsiumin, D-vitamiinin ja liikunnan merkitystä luustolle. ”Maito tepsii” -kampanjaan kuului muun muassa maitovoimaa.fi -internetsivusto, jolla pystyi testaamaan D-vitamiinin saantiaan ja liikuntatottumuksiaan. Julisteiden ja esitteiden kuvissa esiintyi hyvin hoikkia nuoria naisia jumppatrikoissa. Sekä

”Maito tepsii”- että ”Pidetään naiset lujina!”

-kampanjoiden yleinen värimaailma oli fuksian- tai vaaleanpunainen. Näiden kampanjoiden painetuissa materiaaleissa³¹ ei kuitenkaan mainittu osteoporoosia lainkaan, ja verrattuna 1980–1990-lukujen tiedotteiden jopa pelottelevaan ja syyllistävään puhetapaan, nyt korostui pyrkimys yleiseen hyvinvointiin. Esimerkiksi ”Pidetään naiset lujina” -kampanjan esitteessä kehoitettiin lopettamaan laihdutus ja harjoittelemaan ”syömisenhallinnan taitoja (mielentaitoja)”.

Hoikistumisen tavoitetta ei lausuttu ääneen, vaan tavoitteeksi asetettiin kokonaisvaltainen hyvinvointi: ”Hyvinvoivana sinulla on mahdollisuus tasapainoisempaan elämään, pystyt paremmin vastustamaan sairauksia ja edistämään terveyttäsi sekä painonhallintaaasi.”³² Hyvinvoinnin, elämäntapamuutoksen ja voimaantumisen korostuminen noudattelevat viime vuosikymmeninä yleistynyttä uusliberaalia kielenkäyttöä, jossa ainakin näennäisesti painotetaan yksilön valinnanvapautta ja toiminnan mahdollisuuksia (Harjunen 2023, 42–43).

Samoihin aikoihin edellä mainittujen naisten kampanjoiden kanssa Maito ja terveys ry lanseerasi tiedotusohjelman myös miehille. ”Kovat kundit juovat. Maitoa” -kampanja toteutettiin vuosina 2012–2013, ja se oli kohdistettu ensisijaisesti 45–64-vuotiaille miehille ja toissijaisesti näiden miesten maidonkäyttöön vaikuttaville henkilöille, kuten ”puoliso, lapset, terveydenhuollon henkilökunta ja työpaikkaruokalan henkilökunta”.³³ Kohde-ryhmät heijastavat tutkimusten tuloksia, joiden mukaan naiset ovat kiinnostuneempia

Pysytään lujina – naiset! -esite vuodelta 2015.
© Ruokatieto Yhdistys.

ruuan terveellisyydestä kuin miehet, ja ovat usein vastuussa miestenkin ravinnosta. Naisten siirryttyä ansiotöihin kodin ulkopuolelle ravinto- ja terveyskysymyksistä huolehtiminen on siirtynyt myös ravitsemis- ja terveydenhuoltoalojen ammattilaisille. (Prättälä 2003, 214–215.) Jo kampanjan nimen voi tulkita kommentoivan sukupuolittuneita kulutustottumuksia: kovien kundien juomisen voi ajatella viittaavan miesten runsaampaan alkoholin käyttöön (Mustonen 2003), mutta käsitystä

on haluttu haastaa yllättävällä lopulla, jossa miehet juovatkin maitoa. Sekä kampanjaan kuuluneessa julisteessa että työpaikkaruokaloihin tarkoitettussa maitopurkin muotoisessa ”pöytäpuhujassa” kerrottiin maidon olevan miesten juoma.³⁴ Tällä haluttiin todennäköisesti hälventää maitoon liittyviä feminiinisiä konnotaatioita, jotka voisivat toimia joidenkin miesten maidonkulutuksen esteenä (ks. Adams 2017; Pöysä 2004, 130–131).

Esitteen ja muun kampanjamateriaalin yleinen värisävy oli tummansininen, lähes musta. Kampanjan ”kasvona” esitteen etu- ja takakannessa sekä julisteessa esiintyi Mikko Salo, ”paloiesimies, World’s Fittest Man 2009”. Hänet nähtiin punnertamassa maitolasi edessään ja juomassa maitoa autonrenkaan päällä istuen.³⁵ Salon voi nähdä edustavan perinteistä lihaksikasta, valkoista hegemonista maskuliinisuutta paitsi olemukseltaan, myös ammatiltaan: hän työskenteli johtotehtävissä miehisellä alalla ja oli palkittu voimaa, nopeutta ja kestävyyttä vaativassa kilpailussa (ks. Jokinen 2010, 130–134; Gambert & Linné 2018, 138–140; Mäkelä 2022, 50–53; YLE 2009). Esitteessä oli näkyvissä myös ”pehmeämpää” kuvastoa esimerkiksi valokuvassa, jossa kaksi keski-ikäistä miestä nauttii ilmeisesti itse valmistamaansa smoothieta leveästi hymyillen. Mainonnassa onkin jo 2000-luvun vaihteesta lähtien nähty esimerkiksi kokkaavia miehiä, joiden maskuliinisuus ei varsinaisesti vaarannu, vaikka he toimivatkin perinteisesti naisellisella alueella (ks. Rossi 2003, 90–93).

Esitteen tekstit olivat hyvin samantapaisia kuin 2010-luvun naistenkin esitteissä. Niissä korostettiin ”hyvää syömistä”, ravitsemus-

Kovat kundit juovat.
MAITOA.

Maito on miesten juoma, joka osana täysipainoista ruokavaliota ja liikunnallista elämäntapaa ylläpitää terveyttä, hyvinvointia ja työkykyä.

Mikko Salo
Paloelämä, World's Fittest Man 2009

www.kovatkundit.fi

Kovat kundit juovat. Maitoa -kampanjan juliste vuodelta 2012. © Ruokatieto Yhdistys.

ta osana kokonaisvaltaista hyvinvointia sekä omien mieltymysten ja oman olotilan kuuntelemista. Miehillä maidonjuontia ei kuitenkaan tarjottu ratkaisuksi mihinkään tiettyyn terveysongelmaan, kuten naisille luitten haurastumiseen.³⁶ On kiinnostavaa, että maltillisiin ja omatahtisiin elämänmuutoksiin kehottavan viestin keulakuvaksi oli valittu äärimmäisen urheilullinen ja hyväkuntoinen mies, ja kampanjan nimikin korosti miesten ”kovuutta”.

Fyysisen voiman ja raskaan liikunnan yhdistäminen omasta hyvinvoinnista huolehtimiseen ja itselle armolliseen asenteeseen tuo esille, että modernissa mieheydessä voi olla niin maskuliinisia kuin feminiinisiäkin puolia (ks. Rossi 2003, 91).

Kaiken kaikkiaan Maito ja terveys ry:n eri ikä- ja sukupuoliryhmille suunnattujen esitteiden maailma oli hyvin heteronormatiivinen, suomalainen, valkoinen ja keskiluokkainen.

Kuvissa esiintyi ainoastaan valkoihoisia, ”suomalaisen näköisiä” ihmisiä, vaikka erityisesti 2000-luvulla muista etnisistä taustoista tulevien ihmisten määrä on Suomessa lisääntynyt ja heitä on alkanut näkyä myös mediassa. (Ks. Rossi 2015, 131–132.) Kohdeyleisöksi oli ilmeisesti ajateltu vakavaraiseen keskiluokkaan kuuluvat: kuvien henkilöt ovat muodikkaasti pukeutuneita, hyvinvoivan näköisiä ja tekstien mukaan heidän oletetaan elävän lähinnä vanhempien ja lasten muodostamisessa ydinperheissä (ks. Mäkelä 2022, 45–46). Keskiluokkaiset, koulutetut kuluttajat olivat Maito ja terveys ry:n keskeinen kohderyhmä todennäköisesti siksi, että tässä ryhmässä maitoa käytetään ruokajuomana vähemmän kuin alemman koulutuksen saaneiden piirissä (ks. Purhonen & Gronow 2014, 40, 43). Varsinkin vanhemmissa, 1970–1990-lukujen materiaaleissa sukupuolten erot näyttäytyivät selkeinä ja heteroparisuhde esitettiin itsestään selvästi tavoiteltavana asiana.

Sinivalkoista maitomarkkinointia – mutta osaako Maitotyttö lypsää?

Maito ja terveys ry:n tunnetuin keulakuva oli Maitotyttö. Yhdistys organisoi Maitotyttö-kilpailua vuodesta 1973 vuoteen 2005. Kerran valittiin Maitopoika, vuonna 1997. Maitotytön esikuva oli brittiläinen Dairy Queen, sikäläinen maitoteollisuuden puolestapuhuja. Vaikka Maitotyttö esiintyi monenlaisissa paikoissa ja tapahtumissa päiväkodeista urheilukilpailuihin ja maatalousnäyttelyihin, keskeinen kohderyhmä olivat nuoret: vuoden 1980

tiedotteen mukaan ”Maitotyttö-kilpailun tavoite on saada nuori, terveitä elämäntapoja noudattava tyttö nuorten ihanteeksi”. Vuodesta 2006 alkaen tehtävä muuttui nimeltään Maitolähettilääksi, ja siihen alettiin hakea henkilöä työpaikkailmoituksella missikisamaisen kilpailun sijasta. Samalla tehtävässä alettiin korostaa ravitsemusalan asiantuntijuutta, ja hakijoilla toivottiin olevan myös alan koulutusta.³⁷ Vuonna 2019 tehtävän nimeksi vaihtui maidon ja ravitsemuksen asiantuntija, ja tällä nimikkeellä ehti toimia vain yksi henkilö ennen Maito ja terveys ry:n toiminnan loppumista.³⁸ Työnkuva Maitolähettilällä ja maidon ja terveyden asiantuntijalla oli varsin samanlainen kuin Maitotytölläkin, tosin 2000-luvun kuluessa näkyvyys myös sosiaalisessa mediassa korostui.

Ensimmäisessä Maitotytön hakuilmoituksessa vuonna 1973 tämän toivottiin olevan ”raikas, kaunis tyttö, joka on täyttänyt 17 ja tietää melkoisesti maidosta”.³⁹ 1970-luvulla hakuperusteissa korostui maitoasioiden tuntemisen lisäksi viehättävä tai miellyttävä ulkonäkö ja luonteva esiintyminen. ”Maitotytön kauneuden pohjana on hyvä terveys ja tasapainoinen mieli”. Ilmoittautumislomakkeessa ehdokkaasta kysyttiin ikä, pituus, paino ja ammatti. Selkeä valokuva oli välttämätön. Oletus oli, että osallistuja itse ei ilmoittaudu kilpailuun, vaan palkinto oli luvassa myös Maitotytön ”löytäjälle”, joka täyttää ilmoittautumislomakkeen.⁴⁰ Maitotytön hakuilmoituksia julkaistiin sanoma- ja aikakauslehdissä sekä maitopurkkien kyljissä. Jo varhaisimmissa Suomessa järjestetyissä valokuvien perustuneissa kauneuskilpailuissa 1920-luvun vaihteessa oli

tapana, että kuvan lähetti joku muu kuin varsinainen osallistuja, mahdollisesti jopa kohteen tietämättä. Myös 1940–1960-lukujen Miss Suomi-ehdokkaat ilmoitti kisaan tyyppillisesti heidän sukulaisensa tai tuttavansa. Ehdotuksia riitti, sillä löytäjälle oli luvassa rahapalkinto. (af Enehjelm 2004, 19–22, 74–78, 154–155.) Asetelman, jossa kilpailun osallistujan tuli tulla ”löydetyksi” jonkun muun toimesta, voi nähdä liittyvän naisia koskevaan vaatimattomuuden ihanteeseen: omaa viehättävyyttään ei sopinut tyrkyttää muille (ks. Cohen & Wilk & Stoeltje 1996, 6–7).

Siitä huolimatta, että Maito ja terveys ry:n oman muistion mukaan Maitotyttökilpailun ei pitänyt olla ”missikilpailumainen tai mannekiiniesitysmäinen”, erityisesti kilpailun ensimmäisen vuosikymmenen aikana siinä oli samanlaisia piirteitä kuin missikisoissa.⁴¹ Finalisteja karsittiin maakunnissa järjestetyissä välkilpailuissa ja voittajan julkistamisen jälkeen kilpailijoita ajelutettiin museoautoilla Helsingin keskustassa, jossa he myös jakelivat yleisölle jäätelöä. Kuten Miss Suomi, Maitotyttökin sai kaksi perintöprinsessaa, ja loppukilpailun juontajina toimi aikansa julkisuuden henkilöitä, kuten Spede Pasanen, Simo Salminen tai Markku Veijalainen. Miespuolisten juontajien voi nähdä korostavan tyyppillistä sukupuoliasetelmaa, jossa nuoret naiset asettuvat miehisen katseen kohteiksi. Maitotyttökissassa ei kuitenkaan ollut uimapukukierrosta, vaan loppukilpailussa ehdokkaita arvioitiin ”arkipuvuissa”. Lisäksi merkittävään rooliin nousi kyky vastata juontajan esittämiin maitoaiheisiin kysymyksiin tai pitää lyhyt esitys jostakin maitotuotteesta sekä yleinen esiinty-

minen.⁴² Koko olemassaolonsa ajan Maitotyttökilpailu tasapainoili missikisoihin liittyvien mielikuvien rajoilla: esimerkiksi lehtijutuissa Maitotyttöjä toisaalta rinnastettiin erilaisten kauneuskilpailujen voittajiin, toisaalta taas saatettiin muistuttaa, ettei kilpailussa ollut kyse pelkästä ulkoisesta olemuksesta, vaan kyvystä välittää ravitsemukseen liittyvää tietoa.

Misseyteen on kauneuskilpailujen alusta saakka kuulunut ihanne moitteettomasta maineesta ja tervehenkisyydestä (af Enehjelm 2004, 10, 171; Paasonen 2000, 170). Tästä Maitotyttö ei tehnyt poikkeusta. Vuonna 1980 kirjoitetussa muistiossa muistutettiin, että Maitotyttö ei istu myöhään ravintoloissa, käytä alkoholia julkisilla paikoilla eikä tupakoi tai haise tupakalta. Hänen tuli huolehtia hyvinvoinnistaan, nukkua ja ulkoilla riittävästi.⁴³ Kauneuskilpailut mahdollistavatkin neuvottelun naiseuteen liittyvistä ihanteista ja sukupuolinormeista (Paasonen 2001, 170; Cohen & Wilk & Stoeltje 1996, 2–3). Koska maitoon liitetään yleisesti mielikuvia puhtaudesta ja raikkaudesta, tuli sen markkinoijan Maitotyttönkin ilmentää käytöksessään ja olemuksessaan korostetusti näitä ominaisuuksia. Myös maidon valkoinen väri on usein assosioitu sen tyyppillisesti valkoihosiin kuluttajiin ja esimerkiksi maitomarkkinoinnissa on hyödynnetty vaaleahiuksisuutta (ks. Jönsson 2005, 39–40; Kaarlenkaski 2024, 57). Monet maitotyöt olivat vaaleatukkaisia, mutta hius-ten väri ei kuitenkaan ilmeisesti ollut valintakriteeri, sillä tummahiuksisia ja punatukkaisiakin Maitotyttöjä ja -lähettiläitä nähtiin vuosien varrella. Vaikka Maitotyöt ja -lähettiläät saivat runsaasti näkyvyyttä mediassa,

Spede Pasanen kruunaa ensimmäisen maitotyttö Sinikka Vepsäläisen vuonna 1973. © Ruokatieto Yhdistys.

missein verrattavia viihdejulkiksia heistä ei koskaan tullut. Vuoden 2004 Maitotyttö Piritta Myllys arveli tämän johtuvan nimekkeeseen liittyvästä puhtoisesta ja viattomasta imagosta.⁴⁴ Uimapukukierroksen puuttuminen Maitotyttö valinnasta oli omiaan vähentämään Maitotyttöön liittyviä seksuaalisia mielikuvia, samoin työskentelyn painottuminen päiväkoteihin ja kouluihin.

Maito ja terveys ry:n arkistosta ei löydy kaikkia 1980-luvulla julkaistuja Maitotyttö hakuilmoituksia, mutta vuoden 1989 ilmoituksessa ei enää suoraan puhuttu kauneudesta tai miellyttävästä ulkonäöstä, vaan ehdokkaan toivottiin olevan ”iloinen, elämänmyönteinen, ja luonnollinen”. Lisäksi tuli olla ”kiinnostunut ruuanlaitosta, elintarvikkeista ja maidosta” ja ”esittää asiansa selkeästi”. Samal-

la oli tuotu esille myös Maitopojan valitsemisen mahdollisuus.⁴⁵ Ilmeisesti ensimmäinen nuori mies rohkeni kuitenkin osallistua kilpailuun vasta vuonna 1994.⁴⁶ Ensimmäisiin kilpailuihin 1970-luvulla ilmoitettiin lähes 1000 ehdokasta. Vielä 1990-luvulla hakijoita oli noin 200–400 vuosittain, mutta kiinnostus tuntui 2000-luvulla laimenevan: viimeiseen kilpailuun vuonna 2005 osallistui enää 45 nuorta, joista 11 oli poikia.⁴⁷

Maitolähtetilästä poolestaan haettiin työpaikkailmoituksella, jossa tehtävän kerrottiin edellyttävän ”monipuolisia viestintätaitoja, hyvää organisointikykyä, matkustusvalmiutta sekä aitoa halua toimia ihmisten parissa”. Lisäksi toivottiin ”soveltuvaa korkeakoulututkintoa ravitsemuksen tai terveyden alalta sekä selkeää suullista ja kirjallista ilmaisutaitoa”.⁴⁸ Työn painopisteeksi nousi entistä enemmän kouluissa tehtävä maitovalistus, vaikka Maitolähtetiläs esiintyikin edelleen myös esimerkiksi messuilla.⁴⁹ Osa Maitolähtetiläistä työskenteli kaksivuotisen kauden. Ulkonäköön liittyviä vaatimuksia ei enää esitetty, mutta kaikki tehtävässä eri nimikkeillä toimineet olivat vartaloltaan hoikkia, ja heitä esittelevissä tiedotteissa tuotiin poikkeuksetta esille liikuntaharrastuksia ja terveitä elämäntapoja.

Vaikka tehtäväkuva ja vaatimukset ammattillistuivat, Maitotyön ja -lähtetilään edustusasu säilyi vuosikymmenestä toiseen samana. Vuonna 1976 muotitaiteilija Tarja Vuokko suunnitteli Maitotyön työasun, johon kuului sinivalkoraitainen hame, valkoinen pusero, sininen liivi ja kirjottu tasku lanteilla. Sinivalkoinen kukkaseppele täydensi kokonaisuuden

edustustilaisuuksissa. Maito ja terveys ry on luonnehtinut asun mukailevan ”perinteistä talonpoikaista juhlavaatetusta”.⁵⁰ Kansallispukua muistuttava asu kukkaseppeleinen vie helposti ajatukset Suomi-neito-symboliikkaan: asu tuskin sattumalta oli sinivalkoinen. Kansanpukuinen nainen Suomen personifikaationa palautuu 1800-luvun loppuun, jolloin hahmoa alettiin käyttää kansallisen identiteetin korostamiseen. 1800–1900-lukujen vaihteessa virisi innostus kansallispukujen kehittämiseen perinteisten kansanpukujen pohjalta. Kansallispukukuvastot ja kansantanssiharrastus vahvistivat kansallispukuisen Suomi-neidon asemaa nationalistisena symbolina. Piirroskuva pystyraitaisessa hameessa ja tummassa liivissä esiintyvistä Suomi-neidosta vakiintui lehdistössä 1920–1930-luvuilla. Kansallispukuista Suomi-neitoa hyödynnettiin myös mainonnassa jo varhain. Pauligin kahvia on 1920-luvulta lähtien markkinoitu Sääksmäen pukuun pukeutuneen Paula-tytön kuvalla, ja 1950-luvulla alettiin valita ”elävää Paulaa” kauneuskilpailumaisessa kisassa. Kansallispuvun tyyliiseen asuun pukeutunut vaalea neito ilmestyi myös Elovena-kaurahiutalepakkauksiin 1920-luvulla. (Reitala 1983, 86–92, 133–135; Valenius 2004, 17–33; Vallius 2014, 41–45, 55; Valkeapää 2023, 75–94, 129–140, 146–148.)

Maitotyön asun lanseeraamisen voi liittää 1970-luvulla virinneeseen uuteen kansallispukuharrastukseen, jonka taustalla voi nähdä maatalouden rakennemuutoksen ja sen aiheuttaman maaltapaon. Maaseutukulttuurin ja kotiseutuidentiteetin nostalgisointi ilmeni muun muassa kansantanssi- ja musiik-

kijuhliissa. (Vallius 2014, 49–51.) Maitotytön asua ei kuitenkaan tarvinnut käyttää kaikissa työtilanteissa, vaan esimerkiksi kouluissa Maitotyttöä ja -lähettiläs esiintyi usein tavallisissa arkivaatteissaan, jotta lasten ja nuorten olisi helpompi samastua häneen. Tämä saattoi johtaa lehtijuttujen mukaan pettymyksiinkin: farkkuihin pukeutunut Maitolähettiläs ei vastannut mielikuvaa markkinointivalokuvien Suomi-neidosta (Lehto 2013). Maitopoi-ka taas pukeutui valkoiseen paitaan suorien housujen tai farkkujen kanssa (Packalen & Urho 2008, 30).

Promootiokuvassa hänellä oli sininen farkkupaita ja hartioille asetettu valkoinen neule tuomassa sinivalkoista vaikutelmaa. Vuonna 2019 valittua maidon ja ravitsemuksen asiantuntijaa ei enää lainkaan kuvattu perinteissä edustusasussa, vaan suomalaisuutta tuotiin esille sinivalkoraitaisella trikoomekolla, joka oli yhdistetty mustaan jakkuun. Samoihin aikoihin myös Paula- ja Elovena -tytöt vaihtoivat kansallispukunsa modernimpiin asuihin. Kansallispukuihin liittyviä mielikuvia on alettu pitää vanhoillisina ja liiankin nationalisistisina, mikä on todennäköisesti vaikuttanut ulkoasujen muutoksiin. (Valkeapää 2023, 139–140, 147–149.)

Maitotyttö tai -lähettiläs poseerasi promootiokuvissa hyvin usein koivun alla tai muussa luontoon viittaavassa ympäristössä, joskus myös lehmien kanssa. Ympäristön voi nähdä korostavan Maitotyttöön itseensä liitettyä ”luonnollisuutta” ja raikkautta, ja samalla nämä ominaisuudet laajenivat myös maitoon. Luonnolla ja luonnollisuudella on ollut keskeinen merkitys myös suomalaisen kult-

tuuriperinnön määrittelyssä (Mäkelä 2022, 57–61). Maitotuotteiden markkinoinnissa on hyödynnetty kansallista luontokuvastoa ja maaseutua niin Suomessa kuin muissakin maissa (esim. Latostenmaa 1997, 123–124; Hakoköngäs & Sakki 2019, 514–517; Andersson 2020, 4–5).

Maaseutumielikuviin liittyy sekin, että mediaa kiinnosti vuodesta toiseen, osaako Maitotyttö lypsää. Ensimmäinen helsinkiläinen Maitotyttö kirjoitti jopa asiaa kommentoivan pilapiirroksen *Keskisuomalainen*-lehdessä vuonna 1982, ja helsinkiläinen tausta nousi kommentoinnin aiheeksi myöhemmissäkin Maitotyttöä koskevissa lehtijutuissa. (Packalen & Urho 2008, 27–28.) Maaseututaustasta kerrottiin lehdissä tyypillisesti hyväksyvään sävyyn, ja Maitotyttöjä voitiin viedä myös kokeilemaan lypsämistä. Lypsäminen on karjanhoitotyöhön liittyvä keskeinen taito, jonka opettelua pidettiin itsestäänselvytytenä maaseudulla kasvaneille tytöille ainakin 1950-luvulle saakka. Myös Maitotyttöjen ja -lähettiläiden perehtymistä maidon alkuperään maaseudulla pidettiin tärkeänä. Markkinointikuvissa esiintyneet lehmät paitsi havainnollistivat maidon alkulähdettä, myös symboloivat maaseutua ja maitoa. (Ks. Kaarlenkaski 2012, 211, 322.) Eräessä lehtijutussa Maitotyttöä luonnehdittiin jopa ”maalaisuuden symboliseksi tiivistymäksi”. Toisaalta helsinkiläisen Maitotytön valinta antoi mahdollisuuksia puhutella erityisesti kaupunkilaista väestöä.⁵¹ Tämän keskustelun voi nähdä liittyvän maaseudun ja kaupungin vastakkainasetteluun, jossa maaseutu nähdään aidon suomalaisuuden ja alkutuotannon idyllisenä ja puhtaana

tyyssijana (ks. DuPuis 2002, 94–97; Byckling 2005, 107–108, 113–114; Latostenmaa 1997, 90; af Enehjelm 2004, 37, 40).

Vaikka Maitotyttökilpailun hakuohjeissa ei 1970-luvun jälkeen enää suoraan kiinnitetty huomiota kauneuteen tai viehättävyyteen, Maitotyttöä käsittelevissä lehtijutuissa ulkonäköä saatettiin käsitellä. Esimerkiksi vuoden 1996 Maitotyttö Tuula Penttilän luonnehdittiin edustavan ”perinteistä suomalaista naiskauneutta” (Weckman 1996), millä mahdollisesti viitattiin hänen vaaleuteensa. Myös ainutta Maitopoikaa Pekka Yli-Piiparia kuvailtiin muun muassa ”vaaleaksi ja komeaksi” (Kannonmaa 1997). Maito ja terveys ry:n omassa tiedotteessa hänet esiteltiin ”vaaleana, sinisilmäisenä viikinkinä”.⁵² Ulkonäkö kiinnitettiin siis stereotyyppisesti suomalaisina pidettyihin viehättäviin piirteisiin (ks. Mäkelä 2022, 46). Kauneuskilpailut liitettiin varsinkin alkuvaiheissaan nimenomaan kansallisten ulkonäköpiirteiden kartoittamiseen, ja suomalaisten menestys Miss Eurooppa-kisoissa 1930-luvulla tulkittiin osoitukseksi siitä, että suomalaiset olivat rodultaan tasavertaisia muiden eurooppalaisten kanssa, eivät alempiarvoisia ”mongoleja” (Reitala 1983, 134; af Enehjelm 2004, 36–43, 66–68). Maitotyttöä tai -lähettilästä edustusasussaan voi pitää eräänlaisena ”Suomi-neitona”, suomalaisuuden ja siihen liitettyjen kulttuuristen ihanteiden ruumiillistumana. Suomi-neito-mielikuvii on kuulunut myös nuoruus, viattomuus ja aseksuaalisuus (ks. Valenius 2004, 100–123), jotka ovat voineet heijastua Maitotyttön imagoon. Kansallispukua muistuttavan asun peittävyys ja siihen liittyvät sovinnaiset mielikuvat

Maitolähettiläs 2006–2008 Hanna Haponen ja lehmä promootiokuvassa. © Ruokatieto Yhdistys.

eivät myöskään houkuttele seksualisoimaan Maitotyttö-hahmoa.

Maitopojan vierailusta Raision yläasteelle vuonna 1998 kertovassa lehtijutussa tyttöjen kerrottiin huokailleen hänen ihanuuttaan, ja erityisesti tyttöjen ja naispuolisten opettajien kuunnelleen hänen esitelmäänsä ”korvat höröllä” (Rekinen 1998). Myös Maito ja terveys ry:n toiminnanjohtaja Ulla-Marja Urho arvioi lehtihaastattelussa, että tytöt kuuntele-

vat nuorta miestä paremmin.⁵³ Nämä huomiot voi tulkita toisaalta esimerkkeinä tyttöjen ja naisopettajien ”vaaleaa viikinkiä” kohtaan osoittamasta ihailusta, toisaalta perinteisestä sukupuoliasetelmasta, jossa maskuliinisuus nähdään feminiinisuuden yläpuolella (ks. esim. Cameron 1996, 108). Viattomasta ja puhtoisesta imagosta huolimatta myös Maitotyöt saivat osakseen ”suomalaismiesten tulista ihailua”, rakkaus- ja kosintakirjeitä ja varusmiesten polvillaan lausumia runoja (Nurminen 1997). Hyvin usein Maitotyttöjä ja -poikaa käsittelevissä lehtijutuissa tuotiin esille henkilön parisuhdetilanne, eli olisiko hän mahdollinen (hetero)seurustelukumppani lukijalle. Niin Maitotyttöjä ja -poikaa koskevat lehtikirjoitukset kuin Maito ja terveys ry:kin tuottivat heteronormatiivista kuvaa eri sukupuolten viehättävistä ominaisuuksista, toisiaan kohtaan tuntemasta vetovoimasta ja heteroparisuhteen itsestään selvästä tavoiteltavuudesta. Maitotyttöön ja -lähettilääseen kohdistuikin ristiriitaisia mielikuvia ja odotuksia: vaikka työn asiapitoisuutta toisaalta korostettiin, hänen tuli myös ruumiillistaa terveyttä, luonnollisuutta, kansallisuutta ja maaseutua. Maitotyön kuvallisissa ja sanallisissa esityksissä nämä piirteet näyttäytyivät usein ääneen lausumattomina ja itsestään selvinä. (Ks. Paasonen 2001, 171–172; Rossi 2006, 62.)

Maidon kansalliset ja sukupuolittuneet merkitykset

Maito ja terveys ry:tä voi pitää merkittävänä vaikuttajana suomalaisen ravitsemustiedotuksen kentällä, sillä sen materiaaleja jaettiin keskeisissä julkisissa instituutioissa: neuvoloissa, päiväkodeissa, kouluissa ja varuskunnissa. Lisäksi yhdistyksen laatimia tiedotteita julkaistiin usein lähes sellaisenaan sanomaja aikakauslehdissä, ja Maitotyöt ja -lähettiläät saivat runsaasti ilmaista näkyvyyttä niin printtimediassa kuin televisiossa ja radiossaakin.⁵⁴ Yhdistyksen sanoma saavutti siis laajan yleisön, ja se hyödynsi materiaaleissaan tavanomaisia markkinoinnin keinoja. Yhdistyksen esitteissä valkoisuus ja keskiluokkaisuus, samoin kuin heteroseksuaalisuus, ilmenivät näkymättöminä itsestäänselvyyksinä ja suomalaisuuden määreinä (ks. Rossi 2015, 166). Samalla kuitenkin rajautui ulos etnisiä ja seksuaalivähemmistöjä, ikään kuin maidonkulutus, ja samalla suomalaisuus, ei koskisi heitä (ks. Hoegaerts ym. 2022; Yuval-Davis 1997, 71; Mayer 2000, 5; Gordon & Komulainen & Lempiäinen 2002, 14). Vaikka esitykset eivät olleet yhtä eksplisiittisiä kuin A. I. Virtasen 1950-luvun puheessaan esittämät näkemykset maitoa juovien kansojen historiallisesta ylivertauudesta, samansuuntaista viestiä on tuotu esille hienovaraisemmin: maidonkulutus tuottaa hyvinvointia ja hyvin toimeentulevia, yleisesti hyväksytyjen ja itsestään selvien normien mukaisia kansalaisia.

Markkinoinnilla ja mainonnalla on oma vaikutuksensa siihen, millainen naiseus tai mieheys on kulttuurisesti hyväksyttävää

(Kortti 2007, 105). Maito ja terveys ry:n tuotamassa aineistossa sukupuolien esittämisessä tapahtui vuosikymmenten mittaan jonkin verran muutoksia. Varsinkin 1970–1990-lukujen esitteissä tyttöjen ja poikien sekä naisten ja miesten sukupuolierot näyttäytyivät selkeinä, mutta uusimmissa materiaaleissa ne olivat hieman hälventyneet. Esimerkiksi tytöille ja pojille ei enää tehty erillisiä ravitsemusesitteitä ja naisille ja miehille kohdistettiin hyvin samantapaista hyvinvointipuhetta. Keskeinen argumentti maitotuotteiden runsaan käytön puolesta oli sen terveellisyys. Maito esitettiin lähes välttämättömänä riittävän kalsiumin saannin kannalta erityisesti tytöille ja naisille, joita uhkasi osteoporoosin riski. Pojille ja miehille maito taas turvasi lihasten kehitystä ja yleistä hyvinvointia. Vaikka pojille ja miehillekin korostettiin painonhallintaa, erityisesti liiallinen laihduttaminen oli sukupuolitettu tyttöjen ja naisten ongelmaksi. Esitteiden perusteella Maito ja terveys ry:n suhde ylipainoon oli ristiriitainen: toisaalta se jakoi vinkkejä kilojen kurissa pitämiseen, toisaalta esitti laihduttamisen vältettävänä asiana, erityisesti jos se johtaa maidon jättämiseen pois ruokavaliosta. Samaan aikaan kun yhdistys kritisoi ulkonäköteollisuutta, se kuitenkin uusinsi materiaaleissaan normatiivista hoikkuuden ihannetta ja terveyden performoimista tietynlaisella feminiinisellä tai maskuliinisella ruumiillisuudella (ks. Harjunen 2023, 51–52). Siitä huolimatta, että normaalipainoisuuden ideaalia alettiin erityisesti 2000-luvulla naamioida hyvinvointipuheeseen, erityisesti esitteiden kuvaston perusteella tyttöjen ja naisten ruumiillinen

ihanne oli solakkuus ja poikien ja miesten lihaksikkuus.

Maito ruumiillistui myös Maitotyössä, -pojassa ja -lähettiläässä. Oletetusti hän toimi tervehenkisenä mallina samaa sukupuolta oleville ja heteroseksuaalisen kiinnostuksen kohteena vastakkaisen sukupuolen edustajille. Nationalistisissa diskursseissa heteroseksuaalisuus ja avioliitto ovatkin keskeisiä normeja (Valenius 2004, 58). Vaikka yksi Maitopoikakin valittiin Maito ja terveys ry:n historian aikana, maitoa ruumiillistettiin pääasiassa feminiinisillä, stereotyyppisesti viehättävinä pidetyillä ominaisuuksilla. Maitotyön ja -lähettilään työn päätarkoitus oli maidon ravitsemuksellisista hyödyistä tiedottaminen, mutta tehtävään valitun henkilön tuli olemuksellaan ilmentää myös luonnollisuutta, terveyttä, puhtautta, maaseutua ja suomalaisuutta. Erityisesti kolme jälkimmäistä piirrettä kiteytyi Maitotyön kansallispukua muistuttavassa edustusasussa. Kansallisuuden feminiinisiin representaatioihin ja Suomi-neitoon liittyvät puhtauden, kunnollisuuden ja viattomuuden vaatimukset yhdistyivät maidon puhtautteen ja valkoisuuteen (ks. Yuval-Davis 1997, 47; Mayer 2000, 7, 10; Valenius 2004, 16). Luonnollisuus ja kotimaisuuteen vetoaminen ovat tyypillisiä keinoja ruokamarkkinoinnissa (esim. Latostenmaa 1997; Ichijo & Ranta 2016, 61–81; Andersson 2020), mutta Maitotyön ja -lähettilään hahmossa nämä piirteet olivat poikkeuksellisen näkyviä. Toisaalta ne olivat samalla ääneen lausumattomia ja itsestään selviä: maitoa juomalla ylläpidetään paitsi terveyttä, myös ihanteellista suomalaisuutta ja suomalaista maaseutua.

VIITTEET

- 1 Tekstin sujuvoittamiseksi merkitsen jatkossa viitteet Maito ja terveys ry:n arkistoon alaviitteisiin. Koska kaikki aineisto on samasta Kansallisarkistossa säilytettävästä arkistokokonaisuudesta, jätän viitteistä pois toistuvat maininnat Kansallisarkistosta. Merkitsen arkistokansion nimen ja dokumentin otsikon sekä vuosiluvun, mikäli se on tiedossa.
- 2 Maito ja terveys ry:n arkisto. Hallinnolliset asiakirjat, Valtioneuvostolle 1955.
- 3 Vuosina 1930–1938 oli toiminut Suomen maitopropagandatoimisto, joka pyrki lisäämään maidon kulutusta ja tietoisuutta maitotuotteiden terveellisyydestä. Toimiston perustivat ja sitä rahoittivat Kulutusmaidontuottajain liitto ja Helsingin Maidontarkastusyhdistys, mutta se sai tukea myös valtiolta. Samantapainen yhdistys oli perustettu Ruotsiin jo vuonna 1923, ja maidon käyttöä edistäviä järjestöjä toimi myös muualla Pohjois- ja Keski-Euroopassa sekä Pohjois-Amerikassa. (Jönsson 2005, 32–35; DuPuis 2002, 113–121; Lyngø 2001, 145, 158; Martiin 2010, 214–215; Kaarlenkaski 2024.)
- 4 Maito ja terveys ry:n arkisto. Hallinnolliset asiakirjat, Pöytäkirja Suomen raittiusjärjestöjen liitto 1954.
- 5 Packalen & Urho 2008, 6–7; Maito ja Terveys ry:n arkisto. Hallinnolliset asiakirjat, Maidon käytön edistämismallit ja Maito ja terveys ry:n kokouspöytäkirjat 1954–1958.
- 6 Maito ja terveys ry:n arkisto. Hallinnolliset asiakirjat, Me allekirjoittaneet perustamme 1958.
- 7 Maito ja terveys ry:n arkisto. Hallituksen pöytäkirjat 1958–1963, Maito ja terveys ry:n toimintasuunnitelma 1958.
- 8 Esim. Packalen & Urho 2008, 4; Maito ja terveys ry:n arkisto. Tiedotteet ja lehtikirjoitukset 1970–1992, Maito ja terveys ry 1982.
- 9 Ruokatiето 2020; Ruokatiето 2022; Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomukset 2015–2019.
- 10 Maito ja terveys ry:n arkistoaineistojen luetteloinnissa, kuvailussa, valokuvaamisessa ja digitoinnissa tutkimuskäyttöön oli korvaamattomaksi avuksi tutkimusavustaja HuK Tiia-Tuulia Kankkunen. Aineiston valikointi on tapahtunut aineiston sisältökuvausten perusteella sekä tekemällä sanahakuja digitoituihin ja OCR-luettuihin tiedostoihin. Olen täydentänyt Maitotyttöön liittyvää media-aineistoa tekemällä hakuja Kansalliskirjaston digitoituihin aineistoihin (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>). Myös Maito ja terveys ry:n arkistoaineisto sisältää Maitotyttöä käsitteleviä lehtileikkeitä.
- 11 Maito ja terveys ry käytti kampanjoissaan ammattimaisia kaupallisia mainostoimistoja, hankki pohjatietoa kohderyhmien arvomaailmasta ja perehtyi kilpailevien tuotteiden mainontaan (esim. Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomus 2006).
- 12 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, Mukaan vauhtiin 1974.
- 13 Esim. Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Tyttöjen ravitsemus – ajankoh- taista kalsiumista päiväämätön; Mehu ei korvaa koulumaitoa 1993; Juovathan lapset koulumaidon 1994.
- 14 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Mehu ei korvaa koulumaitoa 1993.
- 15 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Kuka pelkää koulumaitoa? 1996.
- 16 Kevytmaidon tuli markkinoille 1970-luvun alussa ja rasvaton maito 1980-luvulla (Packalen &

- Urho 2008, 64).
- 17 Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomus 1997.
  - 18 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Sinähän olet hyvännäköinen: Tytöt ja ruoka 2003.
  - 19 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Sinähän olet hyvännäköinen: Tytöt ja ruoka 2003.
  - 20 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Pojat ja ruoka 2004.
  - 21 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Pojat ja ruoka 2014; Tytöt ja ruoka 2014.
  - 22 Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomus 2016.
  - 23 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Nuoret ja ruoka 2017.
  - 24 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – koululaiset, varusmiehet, maitokannukisa, atk-ohjelmat, Pojat ja ruoka 2004; Sinähän olet hyvännäköinen: Tytöt ja ruoka 2003.
  - 25 Maito ja terveys ry:n arkisto. Tiedotteet ja lehtikirjoitukset 1970–1992, Nainen, miten on luiden laita 1986.
  - 26 Maito ja terveys ry:n arkisto. Tiedotteet ja lehtikirjoitukset 1970–1992, Siskot, maitoa lasiin ja liikettä niveliin 1988.
  - 27 esim. Maito ja terveys ry:n arkisto. Tiedotteet ja lehtikirjoitukset 1970–1992, Kansainvälistyvää vai kansallistuvaa ruokaa 1992.
  - 28 Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomus 2010.
  - 29 Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomukset 2006–2009.
  - 30 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – aikuiset, Muista maito 2007; Muista maito -postikoritit.
  - 31 Internetsivut eivät olleet artikkelia kirjoitettaessa enää saatavilla.
  - 32 Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomukset 2010–2013, 2015; Esitteet – aikuiset, Maito tepsii- ja Pidetään naiset lujina! -materiaalit.
  - 33 Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomus 2012.
  - 34 Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomus 2012; Esitteet – aikuiset, Kovat kundit juovat. Maitoa -kampanjan materiaalit, 2012.
  - 35 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – aikuiset, Kovat kundit juovat. Maitoa -kampanjan materiaalit, 2012.
  - 36 Maito ja terveys ry:n arkisto. Esitteet – aikuiset, Kovat kundit syöminen -esite, 2012.
  - 37 Packalen & Urho 2008, 27–30; Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja Maitolähettillää 1975–2019, 23. Kansainvälinen Maitopäivä.
  - 38 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja Maitolähettillää 1975–2019, Haemme maidon ja ravitsemuksen asiantuntijaa 2019.
  - 39 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998, Maitotyttö 1973.
  - 40 Esim. Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998, Löydä Suomen Maitotyttö 1975 ja sinua odottaa loma Roomassa 1975; Maitotyttö 1979 valitaan maitopäivänä 1979.
  - 41 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -lähettillää 1975–2019, PM Maitotyön valinnasta päiväämätön.
  - 42 Packalen & Urho 2008, 27–30; Paasonen 2001, 170–171; Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998; missikilpailujen historiasta ks. af Enehjelm 2004.
  - 43 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -lähettillää 1975–2019, Maitotyttö 1980.

- 44 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -lähettiläät 1975–2019, FINFOOD – Maitotyttö on vaikuttaja 2004.
- 45 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998, Löydä Maitotyttö tai Maitopoi-ka '89!
- 46 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998, Hyvä Maito-nainen 1994.
- 47 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998; Maitotyöt ja -lähettiläät 1975–2019.
- 48 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -lähettiläät 1975–2019, Maitolähettiläs 2006.
- 49 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -lähettiläät 1975–2019, Tänä vuonna Maitotyttöä etsitään työpaikkailmoituksella 2006.
- 50 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -lähettiläät 1975–2019, Maitotyön työn historiaa päiväämätön.
- 51 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998, *Ilta-Sanomat*: Maitotyttö elämänsä ensimmäisellä lypsyllä, päiväämätön lehtileike.
- 52 Maito ja terveys ry:n arkisto. Maitotyöt ja -poika 1973–1998, Pekka Yli-Piipari on Maitopoi-ka 1997.
- 53 Maito ja terveys ry:n arkisto. Tiedotteet ja leh-tikirjoitukset 1993–2019, päiväämätön lehti-leike, ei lähdetietoa.
- 54 Ks. Vuokko 2009, 174–195; Maito ja terveys ry:n arkisto. Vuosikertomukset, vuosikertomus 1985; Maitotyöt ja -poika 1973–1998, Maito-tyttö -95.

AINEISTO

TUTKIMUSAINEISTO

Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>
Maito ja terveys ry:n arkisto. Kansallisarkisto.

KIRJALLISUUS

- Adams, Carol J. 2017. Feminized Protein: Meaning, Representations, and Implications. Teoksessa Mathilde Cohen ja Yoriko Otomo (toim.), *Making Milk. The Past, Present, and Future of Our Primary Food*. London, Bloomsbury, 19–40.
- Ala-Siurua, Maija 2015. Valio jättää Maito ja terveys ry:n. *Maaseudun Tulevaisuus* 10.6.2015.
- Andersson, Helen 2020. Nature, Nationalism and Neoliberalism on Food Packaging: The Case of Sweden. *Discourse, Context & Media* 34, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2019.100329>
- Annala, Milla 2018. *Television elintarvikemainonta ja sukupuoli. Naiseuden ja mieheyden representatiot 2010-luvun Suomessa*. Tampere, Tampereen yliopisto.
- Billig, Michael 1995. *Banal Nationalism*. London, Sage.
- Butler, Judith 2006/1990. *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Helsinki, Gaudeamus.
- Byckling, Anna 2005. Rantaniityiltä neljän ruuhkaan. Mainosten maaseutu, kaupunki ja jotain siltä väliltä. Teoksessa Olli Löytty (toim.), *Rajan-ylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen*. Helsinki, Gaudeamus, 103–122.
- Cameron, Deborah 1996/1985. *Sukupuoli ja kieli. Feminismi ja kielentutkimus*. Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. Tampere, Vastapaino.

- Cohen, Colleen Ballerino, Wilk, Richard & Stoeltje, Beverly 1996. Introduction. *Beauty Queens on the Global Stage*. Teoksessa Colleen Ballerino Cohen, Richard Wilk ja Beverly Stoeltje (toim.), *Beauty Queens on the Global Stage. Gender, Contests, and Power*. New York, Routledge, 1–11.
- DuPuis, E. Melanie 2002. *Nature's Perfect Food. How Milk Became America's Drink*. New York, New York University Press.
- Enehjelm, Nina af 2004. *Missit. Suomalaisen mishi-instituution historiaa vuoteen 1969*. Helsinki, Yliopistopaino.
- Gambert, Iselin & Linné, Tobias 2018. From Rice Eaters to Soy Boys. Race, Gender, and Tropes of 'Plant Food Masculinity'. *Animal Studies Journal* 7(2), 129–179.
- Gordon, Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti 2002. Johdanto. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen (toim.), *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere, Vastapaino, 10–16.
- Hakoköngäs, Eemeli & Sakki, Inari 2019. The Past as a Means of Persuasion. Visual Political Rhetoric in Finnish Dairy Product Advertising. *Journal of Social and Political Psychology* 7(1), 507–524. <https://doi.org/10.5964/j spp.v7i1.1107>
- Harjunen, Hannele 2023. Kehoposiitivisuus: radikaalista yhteiskunnallisesta liikkeestä uusliberaalin terveyden tuottajaksi? Teoksessa Teppo Eskelinen, Eeva Jokinen ja Lilli Aini Rokkonen (toim.), *Tehostamisyhteiskunnan jäljet*. Jyväskylä, SoPhi, 35–56.
- Heinonen, Visa & Konttinen, Hannu 2001. *Nyt uutta Suomessa! Suomalaisen mainonnan historia*. Helsinki, Mainostajien liitto.
- Hietala, Veijo 1996. *Ruudun hurma. Johdatus tv-kulttuuriin*. Helsinki, YLE-opetuspalvelut.
- Hoegaerts, Josephine, Peterson, Elizabeth, Liimatainen, Tuire & Hekanaho, Laura 2022. Finnishness, Whiteness and Coloniality. An Introduction. Teoksessa Josephine Hoegaerts, Tuire Liimatainen, Laura Hekanaho ja Elizabeth Peterson (toim.), *Finnishness, Whiteness and Coloniality*. Helsinki, Helsinki University Press, 1–16.
- Ichijo, Atsuko & Ranta, Ronald 2016. *Food, National Identity and Nationalism. From Everyday to Global Politics*. Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan.
- Jallinoja, Piia 2020. Maitosotien jatkosota. *Politiikasta* 27.11.2020. <https://politiikasta.fi/maitosotien-jatkosota/> (Luettu marraskuussa 2023.)
- Jokinen, Arto 2010. Kriittinen mies- ja maskuliinisuustutkimus. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 128–139.
- Jönsson, Håkan 2005. *Mjölök – en kulturanalys av mejeridiskens nya ekonomi*. Stockholm/Stehag, Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Kaarlenkaski, Taija 2012. *Kertomuksia lehmästä. Tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Kaarlenkaski, Taija 2024. Exploring the Roots of High Milk Consumption in Finland. Teoksessa Taina Syrjämaa, Marja Jalava, Taija Kaarlenkaski, Eeva Nikkilä, Otto Latva ja Tuomas Räsänen (toim.), *Animal Industries. Nordic Perspectives on the Exploitation of Animals Since 1860*. Berlin, DeGruyter, 45–61.
- Kannonmaa, Marja 1997. Pekka Yli-Piipari on mallikas Maitopoika 1997. *Uutalehti* 21.5.1997.
- Karhu, Sanna 2023. Ecofeminist Critique of the Milk Industry: from Mammal Mothers to Biocapitalist Bovines. Teoksessa Kadri Aavik, Kuura Irni ja Milla-Maria Joki (toim.), *Feminist Animal and Multispecies Studies: Critical Perspectives on Food and Eating*. Leiden, Brill, 248–277.
- Kortti, Jukka 2007. Sukupuoli mainonnan ja mainonnan tutkimuksen historiassa. Teoksessa Visa Heinonen ja Jukka Kortti (toim.), *Vai-*

- kuttamista ja valintoja. Monitieteisiä näkökulmia mainontaan ja kulutukseen.* Helsinki, Gaudeamus, 105–129.
- Kyrölä, Katariina 2006. Ruumis, media ja ruumiinkuvat. Teoksessa Anna Mäkelä, Liina Puustinen ja Iris Ruoho (toim.), *Sukupuolishow. Johdatus feministiseen mediatutkimukseen.* Helsinki, Gaudeamus, 107–128.
- Latostenmaa, Marja-Leena 1997. *Mistä on suomalaisuus tehty? Suomalaisuuden representaatio ja kytkentöjä Valion perusmaitotuotteiden tv-mainonnassa vuosina 1960–1995.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, folkloristiikan laitos.
- Ledin, Per & Machin, David 2018. *Doing Visual Analysis. From Theory to Practice.* Los Angeles, Sage.
- Lehto, Oskari 2013. Maito vaihtunut vedeksi kouluissa. *Keski-Uusimaa* 28.2.2013.
- Luke 2023. Mitä Suomessa syötiin vuonna 2022? <https://www.luke.fi/fi/uutiset/mita-suomessa-syotiin-vuonna-2022> (Luettu marraskuussa 2023.)
- Luke 2024. Elintarvikkeiden kulutus henkeä kohti muuttujina Elintarvike ja Vuosi. https://statdb.luke.fi/PxWeb/pxweb/fi/LUKE/LUKE__o2%20Maatalous__o8%20Muut__o2%20Ravintotase/o3_Elintarvikkeiden_kulutus_50.px/chart/chartViewLine/?rxid=dc711age-de6d-454b-82c2-74ff79a3a5e0 (Luettu toukuussa 2024.)
- Lukkarinen, Vilja 2022. *Kasvijuomat horjuttamassa suomalaisten maitouskoa. Diskurssianalyysi Maitomyyttil-kampanjasta.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, kasvatustieteiden maisteriohjelma. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hublib-202203251522>
- Lyngø, Inger Johanne 2001. The National Nutrition Exhibition: A New Nutritional Narrative in Norway in the 1930s. Teoksessa Peter Scholliers (toim.), *Food, Drink and Identity: Cooking, Eating and Drinking in Europe Since the Middle Ages.* Oxford, Berg, 141–161.
- Martiin, Carin 2010. Swedish Milk, a Swedish Duty: Dairy Marketing in the 1920s and 1930s. *Rural History* 21, 213–232.
- Mayer, Tamar 2000. Gender Ironies of Nationalism. Setting the Stage. Teoksessa Tamar Mayer (toim.), *Gender Ironies of Nationalism. Sexing the Nation.* Lontoo: Routledge, 1–22.
- Mustonen, Heli 2003. Sukupuolierot alkoholin käytössä. Teoksessa Riitta Luoto, Kirsi Viisainen ja Ilona Kulmala (toim.), *Sukupuoli ja terveys.* Tampere, Vastapaino, 236–250.
- Mäkelä, Heidi Henriikka 2022. Visualizing Heritage, Ethnicity and Gender. Bodily Representations of Finnishness in the Photographs of the National Inventory of Living Heritage. Teoksessa Josephine Hoegaerts, Tuire Liimatainen, Laura Hekanaho ja Elizabeth Peterson (toim.), *Finnishness, Whiteness and Coloniality.* Helsinki, Helsinki University Press, 41–71.
- Mäkelä, Johanna 2003. Luonnosta kulttuuriksi. Teoksessa Johanna Mäkelä, Päivi Palojoki ja Merja Sillanpää (toim.), *Ruisleivästä pestoon. Näkökulmia muuttuvaan ruokakulttuuriin.* Helsinki, WSOY, 34–73.
- Mustajoki, Pertti 2021. Osteoporoosi (luukato). Duodecim Terveyskirjasto. <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk00053> (Luettu joulukuussa 2023.)
- MTV uutiset 2009. Maito valittiin Suomen kansallisjuomaksi. <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/maito-valittiin-suomen-kansallisjuomaksi/3196780#gs.056feh> (Luettu marraskuussa 2023.)
- Nurminen, Annamari 1997. Pekka Yli-Piipari on Suomen ensimmäinen Maitopoika. *Ilta-Sanomat* 21.5.1997.
- Osman, Hannele 1991. *Kun UNICEF auttoi Suomea 1947–1951.* Helsinki, Suomen UNICEF-yhdistys ry.

- Paasonen, Susanna 2001. Ken on tietoverkon kaunein? Miss Internet, sukupuoli ja median popularisointi. Teoksessa Anu Koivunen, Susanna Paasonen ja Mari Pajala (toim.), *Populaarin luma – mediat ja arki*. Turku, Turun yliopisto, Mediatutkimus, 161–184.
- Packalen, Leena & Urho, Ulla-Marja 2008. *Muista maito. Maito ja Terveys vuosina 1958–2008*. Helsinki, Maito ja terveys ry.
- Piipponen, Johannes, Rinta-Kiikka, Suvi & Arovuori, Kyösti 2018. *Elintarvikkeiden kulutus Suomessa*. Helsinki, Pellervon taloustutkimus PTT.
- Prättälä, Ritva 2003. Naisten ja miesten ruoka. Teoksessa Riitta Luoto, Kirsi Viisainen ja Ilona Kulmala (toim.), *Sukupuoli ja terveys*. Tampere, Vastapaino, 210–216.
- Purhonen, Semi & Gronow, Jukka 2014. Polarizing Appetites? Stability and Change in Culinary Tastes in Finland, 1995–2007. *Food, Culture & Society* 17(1), 27–47. <https://doi.org/10.2752/175174413X13758634982047>
- Purhonen, Semi & työryhmä: Gronow, Jukka, Heikkilä, Riie, Kahma, Nina, Rahkonen, Keijo & Toikka, Arho 2014. *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Helsinki, Gaudeamus.
- Puustinen, Liina 2007. Median yleisö – katsoja vai kuluttaja? Teoksessa Visa Heinonen ja Jukka Kortti (toim.), *Vaikuttamista ja valintoja. Monitieteisiä näkökulmia mainontaan ja kulutukseen*. Helsinki, Gaudeamus, 48–71.
- Pöysä, Jyrki 2004. Ruoka ja maskuliinisuus. Teoksessa Maarit Knuutila, Jyrki Pöysä ja Tuija Saarinen (toim.), *Suulla ja kielellä. Tulkintoja ruuasta*. Helsinki, SKS, 121–139.
- Rasila, Viljo 2004. Overview of the History of Finnish Agriculture – from Prehistory to the 21st Century. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.), *Suomen maatalouden historia III. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki, SKS, 490–507.
- Reitala, Aimo 1983. *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymän vaiheet*. Helsinki, Otava.
- Riekkinen, Jyri-Jussi 1998. Maitopoika kävi kylässä Raisiossa. *Rannikkoseutu* 10.2.1998.
- Richie, Hannah, Rosado, Pablo & Roser, Max 2023. Meat and Dairy Production. *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/meat-production> (Luettu toukokuussa 2024.)
- Rossi, Leena-Maija 2003. *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki, Gaudeamus.
- Rossi, Leena-Maija 2006. Mainonta sukupuolituotantona. Teoksessa Anna Mäkelä, Liina Puustinen ja Iiris Ruoho (toim.), *Sukupuolishow. Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*. Helsinki, Gaudeamus, 62–79.
- Rossi, Leena-Maija 2015. *Muuttuva sukupuoli. Seksuaalisuuden, luokan ja värin politiikkaa*. Helsinki, Gaudeamus.
- Ruokatieto 2020. Ruokatieto Yhdistys ry jatkaa Maito ja Terveys ry:n työtä – ravitsemusaineisto on edelleen tilattavissa. <https://ruokatieto.fi/ruokatieto-yhdistys-ry-jatkaa-maito-ja-terveys-ryn-tyota-ravitsemusaineisto-on-edelleen-tilattavissa/> (Luettu marraskuussa 2023.)
- Ruokatieto 2022. Ruokaa omasta maasta. <https://ruokatieto.fi/> (Luettu marraskuussa 2023.)
- Sarja, Tiina 2022. *Maito. Superjuomasta kiistakapuksi*. Jyväskylä, Docendo.
- Seies, Eeva-Riitta 1992. Yhteismarkkinointi elää toiveiden varassa. *Syö, syö, enemmän syö. Talouselämä* 55(33), 40–42.
- Simonen, Seppo 1949. *Lypsykarjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa. Maataloutta ja maatalouspolitiikkaa vuosisadan vaihteen molemmin puolin*. Helsinki, WSOY.
- Suojanen, Auli 2003. *Suomalaista ravitsemuspolitiikkaa 1939–1999*. Helsinki, Suomen tiedeseura.

- Urponen, Maija 2010. Kansalaisuus, kansallisuus ja sukupuoli. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 292–304.
- Valenius, Johanna 2004. *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. Helsinki, SKS.
- Valkeapää, Leena Elina 2023. *Kansallispuvun kulttuurihistoria*. Tampere, Vastapaino.
- Vallius, Antti 2014. Sukupuoli ja työ suomalaisessa maaseutumaisemakuvasossa. Teoksessa Tuija Saresma ja Saara Jäntti (toim.), *Maisemassa. Sukupuoli suomalaisuuden kuvastoissa*. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto, 27–58.
- Velten, Hannah 2010. *Milk. A Global History*. London: Reaktion Books.
- Vinnari, Markus, Santaoja, Minna & Jokinen, Pekka 2019. Institutional Work in Maintaining and Disrupting the Finnish Milk Regime. Teoksessa Eija Vinnari ja Markus Vinnari (toim.), *Sustainable Governance and Management of Food Systems. Ethical Perspectives*. Wageningen, Wageningen Academic Publishers, 295–300.
- Vuokko, Pirjo 2010. *Nonprofit-organisaatioiden markkinointi*. Helsinki, WSOYpro.
- Weckman, Mervi 1996. Maitotyttö Tuula haluaa puhua asiastaan, ei itsestään. *Etelä-Suomen Sanomat* 30.5.1996.
- Wiley, Andrea S. 2016. *Re-Imagining Milk. Cultural and Biological Perspectives*. Toinen painos. New York, Routledge.
- YLE 2009. Maaailman kovakuntoisin mies löytyy Porista. <https://yle.fi/a/3-5282520> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Yuval-Davis, Nira 1997. *Gender & Nation*. London, Sage.

Susinarttuja ja sisunaisia

Sisu suomalaisten naisten kuvaajana 1910–1930-luvuilla lehtikirjoituksissa

TANJA HELMINEN

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4530-2905>

Sisu liitetään suomalaisuuden kirjallisuuden hahmoissa ja niiden tulkinnoissa, lehdistön sisupuheessa ja keskustelussa suomalaisuudesta. Se mainitaan suomalaisten menestyessä jollain alalla tai muisteltaessa sodassa taistelleita. Sisun merkitys korostuu kansallisisa voitoissa ja kriiseissä, ja se liitetään yhä, 2020-luvulla, suomalaisiin kansana (esim. Blinken 2023; VN 2020).¹ Sisun esitetään kehittyneen melko suoraviivaisesti yksilön ”pahasta” sisusta ”hyvään” sisuun ja yhdistyneen suomalaisuuteen vasta 1900-luvulla (esim. Saarikivi 2018, 113–114; Tepora 2012). Sisusanalla kuitenkin kuvattiin suomalaisuutta ja oletettua kansanluonnetta kielelliselläkin tasolla jo 1800-luvulla lehtikirjoituksissa, joissa ilmaus ”suomalainen sisu” oli käytössä viimeistään 1890-luvulla. Käsitteenomaisina sisu ja suomalainen sisu kytkettiin myös urheiluun ja kansalliseen ajatteluun ainakin jo 1900-luvun alussa. (Helminen 2024.) Sisusanan vanhimpia merkityksiä ovat konkreettisen sisäosan, ominaislaadun, mielen, sydämen ja luonteen ohella muun muassa pahuus, häijyys, kiukku ja viha. Vielä 1800-luvulla sisu tarkoitti pit-

kähti kielteisiä ominaisuuksia mutta myös itsepintaisuutta ja rohkeutta. Myönteiset merkitykset, kuten sitkeys, kestävyys ja ahkeruus, lisääntyivät 1900-luvulla. (Helminen 2021; Knuuttila 2008, 28–35.)

Sisu on yhdistetty naisia enemmän miehiin ja miehisiinä pidettyihin asioihin, kuten sotimiseen ja fyysisesti raskaisiin ponnistuksiin. Näin oli usein 1900-luvun alkupuolellakin sodan kontekstissa sekä esimerkiksi kaukokirjallisuuden kuvauksissa torppareista, urheilun kultakauden lehtikirjoituksissa ja alkoholinkäytön värittämässä suomalaisuuskeskustelussa (Helminen 2024). Siksi on kiinnostavaa pohtia naisten roolia sisupuheessa eli ”sisudiskurssissa”. Millaisena sisu näyttäytyy, kun se yhdistetään naisiin? Entä mitä merkityksiä sisuun liittyy naisten ominaisuutena? Tarkastelen artikkelissani sitä, miten naisia luonnehditaan sisu-sanalla ja sen sisältävillä kielellisillä ilmauksilla ja missä määrin naiset tulkitaan sisukkaiksi heidän yhteiskunnallista osallistumistaan koskevissa lehtikirjoituksissa 1910–1930-luvuilla heidän suuntautuessaan julkiseen elämään. Kirjoittajat olivat pääasias-

sa miehiä (Tommila & Salokangas 1998, 199). Lisäksi pohdin, miten tämä kaikki ilmentää tai haastaa kansakuntapuhetta eli sitä, kuinka kansakunnasta ja naisten suhteesta siihen puhutaan sisun avulla. Artikkelissa analysoidut lehtikirjoitukset keskittyvät ajanjaksoon, jonka aikana naiset osallistuivat yhä enenevässä määrin yhteiskunnalliseen toimintaan. Naisten holhousjärjestelmää oltiin purkamassa, naiset kävivät aiempaa useammin palkkatyössä ja he laajensivat elämänsäpiiriään ja taistelivat tasa-arvon puolesta. Naisen asema alettiinkin nähdä entistä vahvemmin sosiaalipoliittisena kysymyksenä. (Lähteenmäki 2000, 9–14.) Naisten suhde kansakuntaan tuli yhä näkyvämmäksi esimerkiksi työssäkäynnin ja sodan yhteydessä (Helminen 2024, 145–216). Tähän asti on tutkittu jonkin verran sitä, miten sisu yhdistettiin naiseen lehdistä (ks. esim. Helminen 2024; Kaivosari 2017, 149–159; Lintunen 2017, 137). Lehdistä käsiteltiin suomalaisuutta, yhteiskunnallista aktiivisuutta ja suomalaisilta odotettuja tai heissä nähtyjä ominaisuuksia esimerkiksi urheilussa monesti vastakkaisista, kuten työväen ja porvareiden, näkökulmista.

Aineistoni koostuu Kansalliskirjaston *Digi.kansalliskirjasto.fi*-palvelun (2024) digitoituista sanoma- ja aikakauslehdistä, joista olen hakenut esiintymiä haulla 'sisu nainen' vuoden 1910 alusta alkavalta ja vuoden 1939 loppuun päättyvältä ajanjaksolta.² Suomalaisen kansainvälisen urheilumenestyksen myötä lehdistä alettiin keskustella 1910-luvulta lähtien vilkkaasti sisusta ja urheilusta. Keskustelu laajeni pohdinnaksi suomalaisuudesta, ja siinä sisu oli kiitetty ja kiistelty kansallisen

identiteetin määrittelijä. (Helminen 2024, 177–221; Kokkonen 2008, 162, 304.) Hyödynnän lisäksi aineistoa tukevana materiaalina kaunokirjallisuutta sekä naisten suhdetta kansakuntaan kuvaavia lehtiesimerkkejä, joita olen kerännyt mainitusta palvelusta väitöskirjani tutkimusasetelman tarpeisiin (ks. Helminen 2024).

Sisuun kytkeytyvä kansakuntapuhe on usein sukupuolittunutta. Aineistossani luonnehditaan naisia sisulla tai tulkitaan heidät sisukkaiksi myös suomalaisuuteen liittyen, ja tämä antaa sisun näkökulmasta entistä tarkemman kuvan naisten merkityksestä kansakuntapuheesta. Kansakunnan ymmärrän kuvitelluksi ja sukupuolittuneeksi yhteisöksi sekä sosiaalisesti ja mentaaliseksi tilaksi. Se rakentuu prosessinomaisesti tietyissä historiallisissa oloissa luoden tunnetta yhteenkuuluvuudesta, ja sitä rakennettaessa määritellään myös mieheyttä ja naisuutta. (Anderson 2006/1983; Gordon 2002; Heiskala 1994; Yuval-Davis 1997.) Naisten yhteiskunnallisella osallistumisella viitataan työhön, poliittiseen toimintaan ja vastaavaan osallistumiseen. Tällainen naisten aktiivinen toiminta kyseenalaisti naisten alisteista asemaa ja vaikutti sen myönteiseen kehitykseen. Lisäksi naisten aktiivinen osallistuminen näyttäytyy 1900-luvun myöhemmän yhteiskunnallisen kehityksen ja suomalaisuuskeskustelun kannalta tärkeänä. Pohtimalla naisten roolia lehtien sisudiskursseissa teen naiset näkyviksi juuri sisun näkökulmasta. Urheilussa naisten merkitys kasvoi vasta myöhemmin 1900-luvulla (Kokkonen 2008, 260), joten naisten sisu urheilun kontekstissa ei ole artikkelin keskipisteenä.³

Muun muassa Tuula Gordonin (2002, 37–55) ja Leena-Maija Rossin (2010, 271–275) mukaan suomalaisuutta sukupuolitetaan ja sukupuolta normitetaan kuvauksissa, joissa kansakuntaa rakennetaan ikonisissa naishahmoissa myönteisellä tavalla tai tuotetaan naisista stereotyyppisiä käsityksiä. Naiset on perinteisesti nähty miehille alistaisina toimijoina ja kansakunnan tuottamisessa vähemmän tärkeinä (Gordon 2002, 39–51; Yuval-Davis 1997, 1–12). Tekijät eli toimijat ovat olleet suomalaisessa kansallisessa retoriikassa tavallisesti miehiä (Knuutila 1998, 195). Suomessa 1900-luku oli naisasialiikkeen, naisten poliittisen järjestäytymisen ja tasa-arvon kehityksen aikaa, jolloin edistettiin naisten aktiivista kansalaisuutta (Lähteenmäki 2000, 9–24). Jo 1800-luvun jälkipuoliskolla suhtauduttiin aiempaa myönteisemmin naisten tasa-arvoiseen oikeuteen käydä ansiotyössä ja toimia julkisessa elämässä. Kuitenkin muun muassa Johan Vilhelm Snellman näki sukupuolet erilaisina: nainen oli naisen roolia toteuttava äiti ja puoliso. Nainen kyllä täytti yhteiskunnallista tehtäväänsä kodin piirissä mutta vaikutti miehisen toiminnan maailmaan vain epäsuorasti eli kodin kautta. (Jalava 2006, 163–173.) Ajatustapa ja käsitys sukupuolten eroista olivat tasa-arvon ihanteesta huolimatta edelleen patriarkaalisia, eikä naisilla ollut vielä esimerkiksi äänioikeuden kaltaisia poliittisia oikeuksia (Haapala ym. 2021, 275–276).

Kuvitellussa suomalaisuudessa on hyödynnetty naista kansainvälisen tradition mukaisesti muun muassa merenneito-hahmona. Monet naispuoliset tutkijat ovat viime vuosikymmeninä tulkinneet hahmon aktiivisen,

vahvan naiseuden ilmentymäksi ja arvostelleet esimerkiksi nationalismin tutkija Benedict Andersonin tapaa nähdä kuviteltu yhteisö maskuliinisena projektina. (Viholainen 2009.) Suomi-neitoa tarkasteleva Johanna Valenius toteaa, että hahmo on ollut niin miehisen halun kohde kuin suojelua tarvitseva hahmo. Se on toiminut idealisoituna vaikkakin kiisteltyinä kansallisena representaationa ja esimerkkinä kansakunnan sukupuolittumisesta, mutta ei kansallisessa mielessä vahvan suomalaisen naisen edustajana. Valeniuksen mukaan naiset ylipäätään ovat suomalaisuutta koskevissa diskursseissa näkymättömiä. (Valenius 2004, 99–123, 188, 206–208.)

Diskursseissa on kyse monitahoisista diskursiivisista käytännöistä. Niihin liittyy ajan saatossa syntyneitä, kiteytyneitä merkityksellistämisen tapoja sekä tiettyä aikana ja tietyssä kontekstissa käytettyjä ilmauksia, joilla tuotetaan myös sukupuolta esimerkiksi luokan ja kansallisen näkökulmasta. Ihmisryhmistä luodaan myyttisiä tai stereotyyppisiä käsityksiä ja ryhmälle tai vaikkapa suomalaiselle miehelle voidaan esittää ominaisina vain tiettyjä piirteitä. (Pietikäinen & Mäntynen 2019, 61, 72; Rossi L.-M. 2010, 261–273.) Sisudiskurssiin kuuluvat eri aikoina ja eri yhteyksissä erilaiset tavat puhua sisusta ja määritellä sisun avulla suomalaisuutta, kuten fiktiivisten tai historiallisten hahmojen kuvaaminen sisu-sanalla ja sisuun yhdistetyillä ominaisuuksilla, hahmojen tulkitseminen sisukkaiksi ja sisu-käsitteen määrittelemineen. Taustoitin analyysiani tarkastelemalla ensin 1800-luvun naiskäsityksiä, sivistysihannetta ja muita seikkoja, jotka liittyvät kansakunnan

rakentumiseen, naisten ja kansakunnan suhteeseen sekä 1900-luvun alkupuolen keskeisiin tapahtumiin. Sen jälkeen käsittelen sisua naisiin yhdistettynä ominaisuutena lehdistön sisudiskurssissa 1910–1930-luvuilla. Diskursia analysoidessani keskityn naisten yhteiskunnallista osallistumista koskeviin kirjoituksiin. Niissä naisia joko kutsutaan kansakunnan rakentamiseen tai heidän pyrkimyksiään torjutaan. Kirjoituksista syntyy vaikutelma, että naiset itse osoittavat olevansa aktiivisia kansalaisia tai toimivat vastoin yleisiä normeja ja odotuksia.

Aineistossani määritellään naisia tavoilla, joiden tarkastelemisessa on hyötyä väki-käsitteestä.⁴ Vaikka pohjoinen agraarikulttuuri on folkloristi Satu Apon mukaan suosinut vahvoja, maskuliinisia ominaisuuksia omaavia naisia, fyysistä naiseutta koskeva voima on ollut monimerkityksinen ilmiö. Naisen ”väki” eli yliluonnollinen, alaruumiissa ja sukupuolielimessä vaikuttava vahva voima on katsottu ominaisuudeksi, jolla on voitu suojata omaa lasta, miestä ja karjaa mutta myös tehdä vahinkoa vaikkapa naapurin kalaonnelle. (Apo 1995, 15–25, 242.) Suomalaisen kansanperinteen käsitteenä väki on merkinnyt ylimääräistä voimaa. Yhteisössäkkin esimerkiksi talkoohenkenä tai solidaarisuutena näyttäytynyttä ”yliyksilöllistä” voimaa on voitu nostattaa uhoamalla yhteisissä ponnistuksissa. (Knuuttila 1993, 12–13.) Väen kaltaisena sisulla on yksilön mieleen eli luonteeseen ja mentaalisiin asioihin liittyvä sekä kollektiivinen, suomalaisuutta koskeva ulottuvuus (mt., 14; Knuuttila & Paasi 1995, 64, 73–74). Kuvauksissa naisten yhteiskunnallisesta osal-

listumisesta sisu on naisten toimintaa mahdollistava ja rajoittava tekijä, joka tulee esiin ristiriitaisilla tavoilla suhteessa yhtäältä naisia koskeviin odotuksiin ja perinteisiin rooleihin ja toisaalta naisten pyrkimyksiin olla aktiivisia yhteiskunnallisia toimijoita.

Pahan sisun pitkä käsi

Sisu esiintyy monenlaisissa ei-fiktiivisissä ja kaunokirjallisissa aineistoissa. Suomalaisessa kansanperinteessä ”hyvä” nainen on nähty kodin piirissä ja naisille kuuluviissa toiminoissa suojelevana, ”paha” taas vastustavana kodin ulkopuolella muun muassa suorassa kontaktissa vastustajan kanssa tai tuhoavana tai ”pilaavana” monesti miehille kuuluvassa toiminnassa (Apo 1995, 24–25, 95). Naisen sisu ilmenee häjyytenä tai ilkeytenä esimerkiksi vanhassa sadussa ukkonsa usein suututtaneesta akasta, joka oli ”Häjyn elkinen”, ”Pahan kurinen” ja ”Pahan sisunen” (Ganander 1784, 134). Vanhoissa uskonnollisissa kirjoituksissa ihmisen sisu eli ihmisluonne kuvattiin yleensä pahaksi, joten myös pelkkä sisu-sana alkoi vähitellen merkitä pahuutta, pahetta tai huonoa taipumusta (Rapola 1947, 173–176).⁵ Viljo Tarkiainen (1911, 80) pitää Elias Lönnrotin *Kalevalan* naisista kylmäsydämisimpänä Louhea, Pohjolan emäntää, joka sammosta luopuessaan manaa luonnonvoimat Kalevalan kansaa vastaan ja kokoaa ”sisunsa peripahuuden, kateuden ja kostonhimon” (mt.). Suomalaisen mielikuvissa *Kalevalan* mieshahmot ovat ilmentäneet perinteisesti miehistä mahtavuutta ja sankaruutta. Louhi sen sijaan

on mielletty ahneeksi, määrätietoiseksi ja kylmäksi naiseksi, akaksi, joka synnyttää tuhoa pimeään voimansa ja feminiinisen pahansa ansiosta. (Vakimo 1999, 61–65.) Kansanrunoihin ja mytologiaan keskittyvässä tutkimuksessa Louhea on pidetty pahan naisen prototyypinä tai pahan personifikaationa, jolle on löydetty yhtymäkohtia niin kreikkalaisesta mytologiasta kuin yhteispohjoismaiseen perinteeseen kuuluvasta noitahahmosta. Naisen myyttinen pahuus kytkeytyy myös siihen, että nainen on nähty yleensä luonteeltaan miestä heikompana ja siten alttiimpana pahan houkutuksille. (Salonen 1999, 106–113.)

Kansakuntapuhetta leimasivat Suomessa 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien kuvitelun kansakunnan rakentaminen ja poliittiset kiistat sekä muun muassa huoli kansalaisten sivistyksestä ja moraalista (Klinge 1998, 9–17). Kansallisuusaatteen omaksunut sivistyneistö loi kulttuuriin tukeutumalla kansan yhtenäisyyttä ja kuviteltua toimijuutta, joka liittyi ajatukseen itseään toteuttavasta kansasta. Oli tärkeää sivistää rahvasta, jotta siihen kuuluvat voisivat toimia hyödyllisinä ja moraalisen vastuunsa ymmärtävinä kansalaisina. Lisäksi puolueet, kansalaisjärjestöt ja yksityiset ihmiset osallistuivat politiikkaan yhä aktiivisemmin, mikä merkitsi kansalaisyhteiskunnan syntymistä ja naisten poliittisen toimijuuden kehittymistä. (Haapala ym. 2021, 274–278.) Luokkayhteiskunnassa yhtenäisyyttä kuitenkin heikensivät 1900-luvun alkupuolella esimerkiksi torppareita, työväestöä, alkoholin käyttöä ja naisten asemaa koskevat poliittiset kysymykset. Kaupungistuminen, teollistuminen, vaurastuminen ja suhdannevaihtelut

aiheuttivat uudenlaisia ongelmia, kuten eriarvoisuuden ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia, joihin otettiin kantaa aikalaiskeskustelussa. (Haapala 2009, 15; Haapala ym. 2021, 268.)

Raittius- ja sivistysaatteen sekä naisasia-liikkeen myötä naiset saattoivat 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien ja yhä enemmän 1900-luvun alussa vaikuttaa yhteiskunnallisesti (Haapala ym. 2021, 274–278). He toivat esiin yhteiskunnallisessa keskustelussa varsinkin naisten maailmaan kuuluviksi katsottuja asioita ja toimivat perheen moraalinvartijoina ja äidillisinä kasvattajina. Myös työväenliikkeessä, jossa tähdennettiin tasa-arvoa jalona tavoitteena ja lupauksena yhteisestä, naisiakin osallistavasta yhteiskunnasta, naisten ajateltiin olevan pääasiassa vastuussa kodista. (Mt., 282; Karonen ym. 2021, 328–329.) Oikeanlaista moraalialia ja etenkin porvarillisia arvoja tuettiin terveystalustuksella. Elettiin nimittäin hermostumisen aikakautta, jolloin terveyskin määritteli kansalaisuutta ja kansalaiskuntoa. Terveydelle haitallisina pidettiin tyytymättömyyttä ja itsekeskeisyyttä siinä missä naisten työssäkäyntiä ja vääränlaista emansipaatio-takin, ja ”hyvän” äidin vastakohtana näyttäytyi hysteerikko tai ylipäätään ”hermostunut nainen”. (Uimonen 1999, 7–18, 189–191.) Naisena olemista luonnehtivatkin käsitykset yhtäältä porvarillisesta naisihanteesta ja toisaalta heikkohermoisista, tunteiden ja viettien hallitsemista naisista (Klinge 1998, 14–15; Maijala 2008, 44–45, 342–347). Koska naisten moraalin ajateltiin heijastuvan perheen kautta yhteiskuntaan, sitä pidettiin silmällä erittäin tarkasti. Naisen uskottiin joutuvan

kodin ulkopuolella alttiiksi houkutuksille. Perinteisen sukupuolikäsityksen mukaisesti myöskään suuttumus ja aggressiivisuus eivät olleet naiselle ominaista käyttäytymistä, naisen ”luonnollista” luontoa. Lisäksi naiset rinnastuivat köyhiin ja työläisiin eli sosialismia kannattaneeseen ”kansaan”, jota pidettiin uhkana porvarilliselle vallalle. (Maijala 2008, 45–46, 81–91, 345; Rossi, R. 2020, 63–64.) Naisia koskeviin ristiriitaisiin käsityksiin ja odotuksiin liittyen naisten sisusta kirjoitettiin ja sitä kommentoitiin myös 1910–1930-lukujen lehtikirjoituksissa. Kirjoitukset heijastelevat vastakkaisasettelua porvareiden ja työväen, miesten ja naisten sekä porvaris- ja työläisnaisten välillä.

Moraalinvartijoista susinarttuihin

Kun 1900-luvun alkupuolen lehdissä kirjoitettiin suomalaisista ja suomalaisesta kansasta, sisu kytkettiin usein moraalisiin, siveellisyysteen ja kuriin tai näiden puutteeseen. Sisua nähtiin väen tapaan sekä rakentavana että tuhoavana. (Helminen 2024; Knuuttilla 1993, 14.) Esimerkiksi *Työ*-lehdessä (1910) esitetään huoli palvelusväkeen kuuluvien naisten asemasta. Lehden mukaan naisten kainous estää heitä puhumasta parannusten puolesta mutta ”heidän sappensa purkaa sisua ulos” (mt.) isäntien pienentäessä palkkoja. Sosiaalidemokraattisen naisliikkeen johtaja Miina Sillanpää kiinnitti huomiota naispalvelijoiden ja isäntäväen erimielisyyksiin palkoista ja työoloista. Sillanpää näki sen liittyvän tiiviisti kysymykseen porvarillisesta kaksinais-

moraalista sekä palvelijoiden hyväksikäyttöä ja moraalittomasta kohtelusta. (Sulkunen 1989a, 25–44.) *Kansan Tahto* (1910) puolestaan kertoo, että työväen laulukirjat, ”riettahan raamatut”, nostattavat ”pomojen ja heidän rouwiensa sisua”. Vielä 1900-luvun alussa tavallisen kansannaisen elämään vaikuttivat muun muassa siviilisäätty, sosiaaliluokka ja varallisuus. Naimisissa olevat naiset olivat miestensä holhouksen alaisia ja tarvitsivat näiden luvan käydä ansiotyössä. Holhouksenalaisuudesta luovuttiin vasta vuonna 1930 voimaan tulleen avioliittolain myötä. Lesket ja naimattomat naiset saivat aiemmin oikeuden käydä palkkatyössä ja hallita ansaitsemiaan tuloja, ja työläisnaisten oikeudet laajenivat äänioikeuteen vuonna 1906. Naimattomien naisten työssäkäynti ja työläisnaisten entistä tiukempi sitoutuminen työväenpuolueeseen ja sen vaatimuksiin tulehduttivat porvareiden ja työväen ja myös porvaris- ja työläisnaisten välejä. (Lähtenmäki 2000, 18–54.) Esimerkiksi palvelijat siis olivat pitkään riippuvaisia isännistä, eikä työläisnaisille olisi haluttu suoda samanarvoisia oikeuksia. Kaikesta huolimatta sisun katsottiin koskevan sekä työläisettä porvarisnaisia.

Suoranaisena villeytenä sisu näyttäytyy kuvauksessa herätysliikkeen johtaja Maria Åkerblomista, jonka toistamiseen tapahtuneesta vankilapaosta kerrotaan lehtijutussa otsikolla ”Sitä sisua, sitä sisua...” (*Ilkka* 1928). Niin valtiollisessa poliisissa kuin lehdistössäkkin ”åkerblomilaisuus” samaistettiin kommunismiin, sillä molemmat katsottiin vaarallisiksi liikkeiksi. (Vuorinen 2023, 87–88.)⁶ Naisen perinteisen roolin vastustamista näkee

lisäksi muun muassa *Valvojan* (1912) teatterikatsauksen laatija, jonka mielestä Minna Canthin *Työmiehen vaimon* (1885) romanihahmo Homsantuu on aatesoturi, jossa on tulusuutta ja kesyttämätöntä sisua. Maila Talvion *Huhtikuun Mantan* (1914) taas kirjoitetaan olevan naisen kirjoittama ”naisen oikean sisun paljastus” (*Työmies* 1914). Sen kerrotaan kuvaavan ajan henkeä eli sitä, kuinka nainen tuntee avioliittonsa tuskalliseksi ja etsii laillista syytä erota miehestään. Esimerkeissä sisu näyttäytyy naisen sisimpänä olemuksena tai todellisena luontona, joka pyrkii esiin asenteissa ja toiminnassa. Sisukkaiksi luonnehditut naiset voidaan tulkita sellaisen aktiivisen tekijänaisen ilmentymiksi, josta Senni Timonen (2004, 101–107) kirjoittaa *Kalevalan* Lemminkäisen äidin hahmoa tarkastellessaan. Mainitsemiani tekijänaisia kuvaavat lisäksi liike, riskinotto ja vapaudenhalu. Tällaiset ominaisuudet on vanhastaan kytketty maskuliinisuuteen (mts.).

Naiskansalaisten yhteiskunnalliseen toimintaan ja siihen, miten naisten aktiivisuuden yleisesti suhtauduttiin, vaikuttivat pitkään koti- ja äidillisyyssideologia. Siten naisten toimijuus rajautui lähinnä yksityisen piiriin ja naisten rooli oli ”äidillinen” sisältäen kasvatustehtävän lisäksi moraalisen vastuun perheestä ja lasten kasvatuksesta. (Sulkunen 1989b, 157–167.) Kirjailija Maija Åkerman-Tudeer ohjeistaa *Kotiliedessä* (1924) ensimmäistä lastaan pukevaa äitiä turvautumaan epänaiseellisen itkun sijaan suomalaiseen sisuun. Tekstin perusteella naisellakin voi olla sisua, jota hän osoittaa puremalla hammasta ja olemalla kärsivällinen ja rohkea. Riikka Rossi toteaa, että

tunteet on yhdistetty nimenomaan naisiin, joiden on ajateltu toimivan usein tunteiden ohjaamina. Sisua ovat esimerkiksi kiukku ja suuttumus, jotka voivat olla luonteenomaisia tuntemuksia ja eteenpäin vieviä voimia tai ilmentää kriittistä suhtautumista ympäröivään maailmaan. (Rossi, R. 2020, 33–34, 68–69.) Vaikka lastaan pukeva nainen olisi reagoinut hankalaan tilanteeseen itkemällä, katsottiin hänellä olevan myös luontainen ominaisuus, sisu.

Naisten valistamisen ja sivistämisen tärkeyttä korostava kirjastolaitoksen kehittäjä Helle Cannelin kirjoittaa sisusta niin Johannes Linnankosken ja Ilmari Kiannon kuin Joel Lehtosenkin kuvaamien ahkerien naisten ominaisuutena (*Kotiliesi* 1927). Cannelinin mielestä hahmot ovat kiireisiä äitejä, kelpo emäntiä ja järkeviä talouksiensa hoitajia, joiden ”pahat tuulet ja karkeat äksyilemiset” (mt.) johtuvat liiasta ahertamisesta ja raskasta huolista. Kirjallisuudesta tuttujen vahvan äidin tai emännän hahmojen taustalla on usein ollut vaatimus naisten itsenäisyydestä, sisukkuudesta ja miehisestä vahvuudesta (Koivunen 2003, 134–167, 183). Kuten vanhan kirjasuomen tutkija Martti Rapola (1947, 180) arvelee, sisu on sekä kielteisiä tunteita nostattava että niitä vastustava voima. Siten pahansuisissa mutta aikaansaavissa äideissä ja vaimoissa sisun voidaan nähdä rinnastuvan väkeen, sillä väen tavoin se ilmenee voimana esimerkiksi vastoinkäymisissä ja hankalan tilanteen vaatimissa ponnistuksissa.

Sisällissodan aikaan lehdissä luonnehdittiin sisukkaiksi niin punaisiin kuin valkoiisiin kuuluneita suomalaisia (Helminen 2024,

205–212). Eräässä *Nykyajan* (1918) jutussa petomaisimpien tekojen tekijöiden esitetään olevan naisia, joiden keskuudessa arvellaan olevan myös kapinan päätyttyä eniten kiihtymystä. Punaisten puolella taistelleiden venäläisten Siperiasta palautetuista vaimoista tiedetään kertoa, että ”[a]kkojen sisu ei juuri ollut lauhtunut” vaan ”naispaholaisilla” (*Tampereen Sanomat* 1918) oli aikomus jatkaa pahoja töitään. Vallankumousta yrittäneitä eli punakapinaan osallistuneita suomalaisia syytettiin muun muassa härkähäpäisyydestä, mielipuoisuudesta ja vaarallisesta suomalaisesta sisusta (Kilpi 1918, 83–84, 261–263). Historiantutkija Tiina Lintunen toteaa, että naisten syylistymistä pahoina pidettyihin tekoihin oli vielä vaikeampi hyväksyä kuin miesten. Koska kansakuntapuheessa nainen nähtiin suojelevana äitihahmona, kodin sydämenä ja yhteiskunnan moraalisenä tukipilarina, etenkin punaiset äidit nostattivat valkoisissa vihaa. Stereotyyppiset mielikuvat punaisista naisista jäivät elämään. Heitä pidettiin hauraellisina, moraaliltaan huonoina rikollisen aineksen edustajina, ja aseisiin tarttuneita punaisia naisia ja äitejä arvosteltiin ankarasti. (Lintunen 2017, 8–9, 21–59, 165.) Valkoisia kannattava Ilmari Kianto kirjoittaa sodan lopulla *Keskisuomalaisessa* (1918) punakaartien äideistä sodan raaimman elementin edustajina, naarastiikereinä ja susinarttuina:

Todistettu on, että Suomen kansalaissodassa punakaartilaiset ovat petoja, monet heidän naisista – susinarttuja, vieläpä naarastiikereitä. Eikö ole hulluutta olla ampumatta petoja, jotka meitä ahdistawat? (*Keskisuomalainen* 1918.)

Kianto ehdottaa ”susinarttujen” eliminointia isänmaallisena tekona. Se lisäisi siveyttä jäljelle jäävissä punaisissa naisissa, joiden jälkeläiset ovat kuin naarassusien ”pahoja penikoita”, ”ikuinen vastus”. (*Keskisuomalainen* 1918.) Tiina Lintunen kirjoittaa, että raakalaismaisina esitetyt naiset olivat valkoisten propagandassa kaksin verroin vieroksuttuja: vihollisia ja vastoin odotuksia toimivia naisia. Itsenäisten, aktiivisten naisten pelottavuutta lisäsivät yhteiskuntajärjestyksen uhmaaminen ja vallankumouksellinen toiminta. Lintusen mukaan he kaikista huolimatta sisuunnuttivat miehiäkin, jatkoivat taistelua miesten antautuessa tai paetessa ja saivat omiensa joukossa jopa sankarillisen aseman. (Lintunen 2017, 32–45, 237.)

Käsiteltäessä punaisten naisten normien vastaista ja kansakuntaa uhkaavana pidettyä toimintaa merkityksellistettiin samalla luokkaa ja normitettiin sukupuolta (Rossi L.-M. 2010, 270–273). Sisällissodan jälkeen valkoiset saattoivat kohdistaa kapinoinnin nostattamat kielteiset reaktionsa punaisiin naisiin. Lisäksi valkoisia yleisesti tukenut evankelisluterilainen kirkko katsoi punaisten naisten edustavan moraalista rappiota ja hylänneen oikeanlaisena nähdyin luterilaisen kutsumustehtävänsä huoltamisen ja hoivaamisen parissa. Sisällissota voimisti ennen sotaa vallalla ollutta, myös kirkon piirissä jaettua käsitystä sukupuolten luonnollisista eroista, joten luonnottomina ja ympäristölleen vaarallisina näyttäytyvät naiset olivat siveyden hierarkiassa alimpina. (Markkola 2009, 66–79.) Näiden seikkojen voidaan nähdä heijastaneen kansanperinteen naiskuva. Siinä ilmennyt, mo-

raaliin kytkeytyvä ja ihmisiä varoittava paha ei liittynyt ainoastaan naiselle ominaisena pidettyyn luonteenlaatuun vaan myös naisen toimintaan ja arvoon yhteisössä. Naista pidettiin esimerkiksi epäluotettavana, huvittelunhaluisena ja sopivana ainoastaan hoitamaan kotia ja lapsia; kunnolliseksi naisen uskottiin tulevan vasta avioiduttuaan. (Salonen 1999, 112.) Työväenperinteen uskomustarinoita tutkinut Ulla-Maija Peltonen (1990, 174) kuitenkin huomauttaa, että punaisten mielestä naisten ja miesten arvot olivat yhteneviä ja että molemmat kokivat olevansa valkoisten alistamia. Siten punaiset naiset saattoivat identifioitua punaisiin ja työväenluokkaan, eivätkä vain tai edes ensisijaisesti naisiin. Lisäksi heidän sisunsa näyttäytyi kollektiivisena ja oman yhteisön identiteettiä vahvistavana, mikä kertoo mahdollisuudesta valjastaa sisu väen tavoin palvelemaan tarvittaessa koko yhteisön pyrkimyksiä.

Vaikka sisällissodan jälkeen korostettiin sisua itsenäisen Suomen ja yhtenäisen kansan myönteisenä ominaisuutena, säilyi ajatus sisusta villeyteen ja vaarallisuuteen yhdistettynä (Rossi, R. 2020, 68–69). Lehtien perusteella suojeluskunnissa oltiin pitkään sodan loppumisen jälkeen huolestuneita useiden kansalaisten ”pahasta” sisusta. Siksi kansalaisia tuli auttaa kasvattamaan ”hyvää” sisua. *Rajan turva*-lehdessä (1928) käsitellään Lotta Svärd-järjestön lottapäiviä ja suomalaisen luonteen kykyä sopeutua kuriin. Sisu on kirjoituksen mukaan tavallisesti paha ominaisuus, joka tulee esiin huliganismina ja lujusmaisina tekoina. Kultivoituna se taas on erinomainen ominaisuus, moninkertaistet-

Punakaartilaiden ateljeekuva. 1918. Kansan Arkisto. CC BY 4.0.

tu voima, ja ”[s]isun jalostamisessa on suojeluskunnilla ja lotilla suuri tehtävä” (mt.). Kun lotilla säilyy Johan Ludvig Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoiden* Lotta Svärd-runon henki, auttaa se Suomea pysymään turvasa. Lotta Svärd-järjestön naiskuva tutkinut Mikako Iwatake (2008, 240–251) kirjoittaa, että järjestön naisihanne perustui esimerkiksi mainitun runon Lotta-hahmoon ja *Kalevalan*

naisiin. Varsinkin *Kalevalan* ajateltiin välittävän sellaista suomalaisuuden henkeä, jota edellytettiin hyveellisiltä ja isänmaallisilta lotilta. Lottiin yhdistettiin *Kalevalan* naisten, erityisesti äitihahmojen, ominaisuuksia, kuten äidnrakkaus, uhrautuvuus ja epäitsekkyys, mutta ei niinkään lujutta. Toki ainakin Louhessa nähtiin myös tarmoa, vallanhimoa ja muita maskuliiniseksi miellettyjä ominaisuuksia ja monet kalevalaisten naisten myönteiset ominaisuudet liitettiin jälkikäteen mielikuvaan vahvasta suomalaisesta naisesta. Senni Timonen puolestaan kirjoittaa kahdesta lähes vastakkaisesta naiseuden ideaalista käsitellessään Lemminkäisen äitiä *Kalevalassa*. Hahmo on yhtäältä aktiivinen tekijä ja toisaalta passiivinen, kotona poikaansa odottava äiti. (Timonen 2004, 101–107.)

Valkoisten puolella ei korostettu valkoisten naisten innokkuutta käydä sotaa aseina (Lintunen 2017, 25–26). Sitä vastoin painotettiin lottien arvokkuutta ja muita hyviä ominaisuuksia, kuten puhtautta, oikeamielisyyttä, vaatimattomuutta sekä ahkeruutta ja raittiutta. Hyvä lotta oli usein miehiseen tapaan toimiva yksilö. Lotissa korostuivat sota-ajan ihannenaainen ja nationalismin piirteet, sillä he edustivat suurta suojeluskuntaperhettä ja koko isänmaata sotilaista huolehtimisineen ja sukupuolimoraalin ylläpitämisineen. (Hynninen 2017, 133–134.) Käsitelmästä naiskansalaisesta ja hänen tehtävästään moraalista ja eettisistä ihanteista huolehtijana pidettiin yllä niin Lotta Svärd -järjestössä ja keskiluokkaisen naisten yhdistyksissä kuin porvarillisissa lehdissä (Lintunen 2017, 132–133). Naisilta odotettu, moraalisiin liittyvä sisukkuus kytket-

tiin lehdistön sisudiskurssissa kansakunta-puheeseen kuitenkin jo ennen sisällissotaa. *Pohjolan Sanomat* (1917) käsittelee tasa-arvoa ja kansallista itsetietoisuutta keskellä maailmanpoliittisia tapahtumia korostaen yhteiskunnan jäsenten sisun merkitystä suotuisan yhteiskunnallisen ja valtiollisen kehityksen varmistajana:

Uusi vapaa itsenäinen Suomi perustuu lujaksi wain sillä, että jokainen nainen ja mies tässä maassa tuntee siweellisen sisunsa kohoawan ja kaswawan waltiollisen itsetietoisuuden ylwäästä ajatuksesta ja yhteiskunnallisten olojen näkyvän parantumisen waiikutuksesta. (*Pohjolan Sanomat* 1917.)

Esimerkissä vedotaan moraalien kannalta hyvänä pidettyyn sisuun. Sitä vaaditaan joka naiselta ja mieheltä, ja se toimii ikään kuin kansanluonteenomaisena kollektiivisen tietoisuuden ja myönteisen yhteiskunnallisen kehityksen jatkeena. Kuten Seppo Knuuttila ja Anssi Paasi huomauttavat, suomalaisiksi oletetusta kansanluonteesta ja sen suhteesta kulttuuriin keskusteltiin 1900-luvun alkupuoliskolla vilkkaasti. Usko sisuun suomalaisuuden kuvaajana ei ilmennyt vain kansan syvissä riveissä vaan myös tutkijoiden keskuudessa. Jopa oppikirjoissa saatettiin esitellä suomalaisuutta normatiiviseen tapaan osoittamalla oletetun kansanluonteen kielteiset ominaisuudet ja tunnustamalla erityisesti sisun myönteiset, maskuliiniset piirteet. (Knuuttila & Paasi 1995, 68–79.) Samaan aikaan vallitsi siveellisyys- ja moraalivaatimukseen perustuva sekä ydinperheajatusta ja sivistysaatetta tukeva

naisihanne: kansakuntaa koossa pitävä puhdas nainen. Tällainen nainen säilyi tyyneenä ja hellänä, koska hänen ei tarvinnut miehen tapaan kilpailla julkisessa elämässä, ja hän kykeni parantamaan turmeleville vaikutuksille altistuneen puolisonsa. (Siltala 1999, 551–561.) ”Hyvä” nainen oli pitkälti äitikan-salainen, kun taas kansalaisen prototyyppi-nä näyttäytyi toimiva, sisukas ja ahkera mies (Kainulainen & Parente-Čapková 2021, 231). Kun siis naisen tehtäväksi osoitettiin moraa-linvartijana ja yhteiskunnallisena äitinä toimi-minen, oli kyse naisen asemasta kansakunta-puheessa ja paikasta yhteiskunnassa. Tähän naisten sisunkin haluttiin mukautuvan.

Naisten sisulla raittiuden puolesta

Sivistysaatteen ja työväenliikkeen ohella rait-tiusliike antoi naisille mahdollisuuden laajenta-a toimintapiiriään ja järjestyä poliittisesti (Haapala ym. 2021, 276–282). Suomessa oli 1900-luvun alkupuoliskolla vallalla käsitys humalahakuisesta juomisesta, väkivaltaisesta humalakäyttäytymisestä ja erityisestä suoma-laisesta viinapäädästä. Vuonna 1919 voimaan astunut kieltolaki tähtäsi alkoholin myynnin ja käytön rajoittamiseen sekä alkoholista eten-kin lisääntyneellä vapaa-ajalla johtuvien hait-tojen torjumiseen. (Peltonen, M. 1997, 63–81.) Opettaja, agronomi Kaarle Teodor Jutila moittii *Keski-Uusimaassa* (1925) juomisesta ja rikollisesta toiminnasta miesten lisäksi naisia ja jopa lapsia. Hänen mielestään suomalaisissa on vielä paljon jäljellä villiä luontoa ja epäyh-teiskunnallisia intohimoja, jotka ovat haitta

ja kirous niin yksilöille kuin yhteisöille. Jutila kehottaa hillitsemään viinanhimoa ja arvelee onnellisuuden lisääntyvän, ”jos se ’sisu’ ja se toimeliaisuus, mitä kansamme osoittaa juo-nessaan ja trokatessaan, suunnattaisiin rau-hantoihin ja sitkeään aherteluun ruumiilli-nessa ja henkisessä työssä” (mt.).

Huolissaan kansalaisten alkoholinkäytöstä on myös opettaja, toimittaja ja poliitikko Iida Yrjö-Koskinen (*Kylväjä* 1926). Hän kirjoittaa ”hivittävistä teoista” ja ”raaoista verenvuoda-tuksista”, joihin suomalaiset syyllistyvät alko-holin takia päivittäin. Nimittäin ”suomalainen sisu ei siedä alkoholia”. (Mt.) Yrjö-Koskisen mielestä naisten velvollisuus kuntien ja val-tion jäsenenä on toimia äiteinä, puolisoina, emäntinä, opettajina ja lottina raittiuden puo-lesta, varsinkin kun juoppouden pahe lähes aina johtaa lisäksi irstauteen. Yrjö-Koskinen kirjoittaa vapaussodasta tarkoittaen itsenäi-syyden voittamista mutta myös esimerkiksi selviytymistaistelua 1700-luvun isoksivihak-si kutsutun sota-ajan jälkeen. Yrjö-Koskisen ”uudeksi vapaussodaksi” nimittämä taistelu alkoholinkäytöstä johtuvia ongelmia vastaan on käytävä, mutta sen lisäksi tarvitaan naisten silmää ja sydäntä, jotta kansa ei turmeltuisi, lain kunnioitus ei häviäisi ja kansan olemas-saolo ei vaarantuisi.

Siinä missä urheiluhulluudessa on katsottu olevan kyse ”urheilun väestä”, juoppoutta ja sen järjettömyyksiä näyttäytyviä seurauksia on pidetty todisteena ”viinan väestä” (Knuut-tila 1993, 13). Alkoholijuomassa on siis ajatel-tu olevan enemmän voimaa tai tehoa kuin tavallisessa juomassa. Esimerkiksi vuonna 1932 kerättyjen sananlaskujen joukossa on

eräs, jonka mukaan ”[h]umalassa on huois (helppo) olla: ei ole köyhä eikä kipeä, silloin on voimaa ja väkeä” (Kotus 2016). Satu Apo käsittelee alkoholia kulttuurioliona: alkoholi nähtiin kansankulttuurissa esimerkiksi tulessa ja pyhissä esineissä olevana väkenä eli voimana, joka onnistui muuttamaan ihmisen toisenlaiseksi ja jota kunnioitettiin ja varottiin. Alkoholin kulutusta koskivatkin jokseenkin tarkat käyttösäännöt. Väekkinä pidettyjen alkoholijuomien kanssa ei sopinut toimia miten tahansa, sillä väekkiät oliot – alkoholia nauttineiden ihmisten sisällä kaikenlaisia teettävät voimat – olivat vaaraksi varsinkin lasten ja naisten hyvinvoinnille. ”Hyvien” naisten ajateltiin kuitenkin sisäistäneen vastuun juomisen kontrolloinnista ja esimerkiksi äideiltä vaadittiin täyttä raittiutta. (Apo 2001, 88, 185, 368–369.) Myös työväen urheiluliikkeessä naisten tuli näyttää käytöksellään esimerkkiä ja pidättäytyä seurustelemasta sellaisten miesten kanssa, jotka juopottelevat ja rikkovat kieltolakia (Laine 2000, 74).

Kieltolaki oli osoitus naisten oma-aloitteisuudesta tärkeäksi kokemassaan asiassa sekä tiedostavuudesta kansallisen piirissä eli kiinnostuksesta poliittiseen ja muuhun julkiseen elämään (Helminen 2024, 186–192). Eräissä lehtijutussa naisjärjestövaikuttaja, kansanedustaja Kaino W. Oksanen näkee Yrjö-Kosken tavoin naiset keskeisinä kansakunnan toimijoina, joiden rooli on laajenemassa kodin sielusta kansakunnan sieluksi. Siksi hän kutsuu naisia työskentelemään raittiuden ja isänmaan hyväksi. Suomalaisten energia ja voima nimittäin menevät hukkaan viinan salakuljettamisessa ja tappelemisessa. Sen

sijaan ne olisi ohjattava suomalaiskansallisen kulttuurivaltion synnyttämiseen, jonka voi luoda vain suomalainen sisu. (*Suomen Nainen* 1927.) Suomalaisen Naisliiton johtohahmo Hilja Vilkema taas peräänkuuluttaa kasvatuksen merkitystä, sillä houkutus väkijuomien väärinkäyttöön johtaa turmiollisiin seurauksiin (*Sisä-Suomi* 1933). Naisten tehtävä tässä on tärkeä:

Nuorison kasvattamiseksi tässä suhteessa on naisilla varsinkin äiteinä tärkeä tehtävä. He eivät saa väsyä tehtävänsä suorittamisessa, heidän on taisteltava sisulla, oikealla sydämen sisulla. (*Sisä-Suomi* 1933.)

Vilkemaan käyttämä ilmaus ”oikealla sydämen sisulla” (*Sisä-Suomi* 1933) vihjaa siihen, että ”aito” tai ”todellinen” sisu olisi naisten luontainen, sisäsyntyinen ominaisuus tai että naisilla ainakin on ”hyvää” tai oikeanlaista sisua, jota olisi käytettävä yleisesti jaloina pidettyihin tarkoituksiin. Tämänkaltainen sisu on kuitenkin tulkittavissa myös sillä tavalla rehtiyteen tai oikeamielisyyteen liittyväksi ominaisuudeksi, että sen avulla on mahdollista ajaa itselleen tärkeää asiaa ilman yleistä hyväksyntää. Kieltolaki ei innostanutkaan kaikkia. Pilalehti *Tuulispää* (1926) esittelee kansantalouden professori Ernst Nevanlinnan näkemyksen kieltolaista ja siitä, että järjetön laki on osoitus haitallisesta, jääräpäisestä sisusta. Naisten sisun merkitys ja siihen suhtautuminen tulee esiin Suomessa ilmenneen ruotsinkielisen pilalehden kieltolakiä koskevassa kuvituksessa, jossa kieltolain ”linnaketta” vartioi vanha nainen, ”Mamma

Mamma Sisu Kieltolaki och
 lilla fröken Sunt Förnuft.
 Garm 1.1.1932. Germund Paaer.
 Kansalliskirjasto, Digitaaliset
 aineistot.

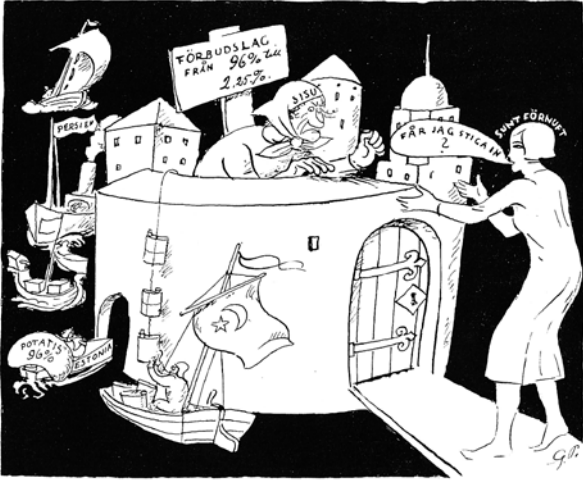

GARM

No 1. 9:e Ärg.
Redaktör: HENRY REIN.
1 januari 1932

Teckning av Germund Paaer.

LÄT UPP!
 (Eller MAMMA SISU KIELTOLAKI OCH LILLA FRÖKEN SUNT FÖRNUFT.)
 (Se verserna på följande sida).

Använd
alltid

Tandcrème
med vätesuperoxid

Lösnummer: Fmk 3: —, 30 öre.

Sisu” (*Garm* 1932). Tämä ei päästä sisään nuorta Sunt Förnuft -nimistä naishahmoa; ”sunt förnuft” merkitsee tervettä järkeä. Alkoholinvastaisuus levisi 1800–1900-lukujen vaihteessa kaikkiin kansankerroksiin. Rait-

tiutta pidettiin parempaan tulevaisuuteen johtavana edistyksenä, joten sitä kannattivat alkuun kaikki puolueet. Varsinkin työväenliike korosti alkoholinvastaisuuttaan ja siten vastusti patriarkaalista ohjailua ja työväen

leimaamista juopottelevaksi kansaksi. Vaikka kritiikki lakia kohtaan kasvoi, poliittista valtaa vaatineissa, niin kutsutuissa alemmissa kansanosissa epäiltiin yhä olevan alkukantaisuutta ja raakuutta, jota alkoholinkäyttö vain vahvistaisi. (Apo 2001, 209–212.)

Kieltolakia tutkinut Aija Kaartinen (2012) toteaa, että sitä pidettiin erityisesti naisten lakina. Pääasiassa naiset ajoivat lakia eteenpäin. He odottivat lain parantavan kansalaisyhteiskunnan moraalia ja uudistavan yhteiskuntaa. He myös määrittelivät sitä koskevassa keskustelussa kunnollista naiskansalaista. Tästä huolimatta vuonna 1931 järjestetyssä kansanäänestyksessä yli puolet naisista vastusti lakia ja 120 000 naista kirjoitti nimensä vastustamista koskevaan adressiin. Naisten mukaan kieltolaki lisäsi miesten juoppoutta, väkivaltaa ja rikoksia ja levitti juomatapaa naisten ja nuorisonkin keskuuteen. Kun lisäksi lain rikkominen heikensi kansalaisten moraalia eikä laki poistanut köyhyyttä tai edistänyt tasa-arvoa, naiset asettuivat lopulta vastustamaan sitä. Edellä mainitsemassani *Garm*-lehden (1932) esimerkissä vastakkain ovat lakia vartioiva vanha naishahmo ja sitä vastustava nuori naishahmo, mikä voi kertoa siitä, että kyse oli sukupolvien välisistä näkemuseroista alkoholinkäytön suhteen. Nuorempi sukupolvi saattoi kokea elävänsä vapaammassa maailmassa, johon kuului alkoholin nauttiminen. Kaikesta huolimatta nämä kaksi sisun ominaisuutta, kielteisenä nähty, jäärapaisuudesta kertova sisu ja järjettömyyksien vastustamiseen tarvittava itsepintainen sisu, liitettiin kielto-lain yhteydessä nimenomaan naisiin.

Sisu nivoutui kieltolakia koskevassa kes-

kustelussa sukupuolen ohella esimerkiksi luokkaan, yksilön ja yhteiskunnan suhteeseen sekä ajatukseen moraalista ja suomalaisesta kansanluonteesta (Helminen 2024, 186–192). Raittiusliikkeessä ja kieltolaissa oli kyse siitä, että erityisesti kaupunkien työväestön humalahakuisen juomisen ja siitä koituvien seurausten nähtiin uhkaavan yleisen siveyden ja moraalin lisäksi koko yhteiskuntaa. Itsekasvatuksen ihanteen mukaisesti ajateltiin, että aktiivinen ja raitis, kurinalaisuuteen kykenevä kansalainen pitää tunteensaakin kurissa. (Siltala 1999, 511–516.) Juopunut suomalainen yhdistyi raittiusajattelussa tunteiden kontrolloimattomuuteen. Tämän nähtiin luovuttavan sisunsa tai luontonsa jonkin ulkopuolisen voiman tai väen haltuun. Siten sisu ilmenee alkukantaisena tunteena, jollaista Riiikka Rossin (2020, 33) mukaan etenkin alempiin kansanosiin kuuluvien ajateltiin pystyvän käsittelemään tai säätelemään muita heikommin. Joka tapauksessa naisetkin osallistuivat jopa viinan myymiseen, ja erään lehtijutun perusteella naispirtukauppiaallakin on sisua (*Ylä-Vuoksi* 1934). Naiset siis toimivat vastoin naiseutta ja kunnollista kansalaisuutta koskevia odotuksia ja normeja myös miesten valtaamilla aloilla.

Sisunaisten työ ja sen paikka

Miehenä perinteisesti esitetty suomalaisuus on tarkoittanut aktiivista toimijuutta sekä valankäyttöä ja asioiden edistämistä kansallisen piirissä (Gordon & Komulainen & Lempiäinen 2002, 13–14). Ajatus tasa-arvosta on

perustunut agraarivaltaisessa maailmassa naisten ja miesten työntekoon. Naisia on ollut tapana verrata työn tekemisessä miehiin, joten kyse on ollut siitäkin, kuinka hyvin nainen miehen rinnalla menestyy. (Lempiäinen 2002, 24–32.) Suomalaisten uupumattoman ja sitkeän työn ehtona pidetään eräässä lehdistössä työ- ja kansallishenkeä, josta käytetään ilmausta ”kansallinen sisu” (*Raahan Seutu* 1925). Jalmari Finne ylistää suomalaista naista eritoten äitinä ja vaimona mutta samalla kiittää naisten työpanosta: ”[s]uomalainen nainen on se, joka tämän maan on pitänyt vaaran hetkenä viljelyksessä” (*Karjalan Maa* 1924). Lisäksi naiset ovat Finnen mielestä kyenneet säilyttämään entisaikojen sukupolvien talonpoikaiseen työhön ja tarmokkuuteen liittyvän perinnön. Naisten työlle vaatii tunnustusta myös maanviljelijä, joka ei ole nähnyt lehdissä puhuttavan ”meikäläisen emännän ja karjanhoitajan sisusta” (*Karjalatalous* 1927). Kirjoittajan mukaan naiset kuitenkin tekevät, toisin kuin vaikkapa urheilijat, joka päivä senkaltaista työtä, jossa vaaditaan suomalaista sisua. Agraariseen perinteeseen perustuvan sukupuolijärjestelmän mukaisesti työ oli jakautunut miesten ja naisten töihin. Naiset kuitenkin tekivät myös miesten töitä, erityisesti miesten ollessa metsätöissä tai kalastamassa, mutta miehet eivät auttaneet naisia näiden töissä. Varaisäntinäkin toimineet naiset siis pakotettiin olemaan vahvoja. (Apo 1995, 118, 207.)

Talonpoikaiselämä ja maataloustyö olivat 1900-luvun alkupuoliskolla keskeisiä teemoja niin kaunokirjallisuudessa kuin lehdistön sisudiskurssissa (Helminen 2024, 145–192).

Maataloustyönjohtajain Lehti (1924) painottaa, että kylmän kevään ja edellisen, huonon sato vuoden takia ”[m]aatalouden tulevaisuus, suomalainen sisu ja Saarijärven Paavon kärsivällinen tyytyväisyys kovaan kohtaloon” (mt.) velvoittavat jatkamaan kaikilla aloilla työtä maatalouden hyväksi. Maanviljely kytkeytyi tiiviisti sivistyksen ja vaurauden edistämiseen (Siltala 1999, 506). Sisun yhteys sekä viljelytyöhön että sivistykseen näkyy myös *Keskisuomalaisen* (1927) jutussa. Se kertoo Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokouksesta, jossa oli käsitelty muun muassa pienviljelijäkysymystä ja naisten merkitystä talouselämälle. Jutun mukaan yhä useammat miehet ja naiset saavat aikaan esimerkillisiä tuloksia, kun heillä on ammattitaito ja riittävästi yleissivistystä ja ”kun suomalainen sisu pienviljelijän olennossa pääsee oikeuksiinsa” (mt.). Myös talousneuvos, osuustoimintavaikuttaja Hedvig Gebhard (*Yhteistyö* 1938) nostaa esiin pienviljelijäperheet, jotka ovat raivanneet kivikkoisia paikkoja viljelyyn ja rakentaneet mallitaloja. Hän korostaa naistenkin sisukkuutta:

– – kutka tekevät pitempiä työpäiviä tässä maassa kuin juuri te, ja kenen vaimot ja lapset ovat niin väsymättömällä antaumuksella mukana tässä luovassa rakentamistyössä kuin teidän? Tunemme teidät ja kunnioitamme teitä Suomen kansan varsinaisina sisumiehinä ja sisunaisina. (*Yhteistyö* 1938.)

Tekstisitaatissa työssä ahkeroinvat pienviljelijät, naiset ja miehet, ovat arvostettuja sisukkaan suomalaisuuden edustajia. Sisu esitetään kansallisena ominaisuutena tai erityisenä arvo-

na ja sisukkaat naiset hyväksytään julkiseen ja kansalliseen piiriin. Naisiin tukeudutaan miesten lailla kansakunnan rakentamiseksi. Esimerkki näyttäytyy jatkona sellaiselle kansakuntapuheelle, jossa *Uusi Suomi* (1929) kutsuu ”sotaan” kotimaisen työn puolesta. Mainituissa lähteessä ”Suomen naista” kehoitetaan osoittamaan ulkomaisille vastustajilleen samoin kuin miehille, että hänellä on sisua voittaa itsensä ja tinkiä naisellisuudstaan vastustaessaan tuontitavaraa ja toimiesaan samalla isänmaan ja köyhempien kansalaisten hyväksi.

Vaikka Suomi oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä modernisoituva yhteiskunta, kulutus ja vapaa-aika lisääntyivät ja yksilöllä oli enemmän valinnanvapauksia, odotettiin lehtikirjoituksissa kansalaisten tekevän työtä nimenomaan paremman yhteisen, kansallisen tulevaisuuden eteen. Myös kansalaisjärjestöissä ja työpaikoilla opetettiin, että kaikilla oli velvollisuus työskennellä itseohjautuvina ja tuottavina mallikansalaisina. (Stark 2006, 9–37.) Sisunkin rooli korostui kaikilta kansalaisilta odotettuna ominaisuutena; sitä tarvittiin entistä enemmän yhteiskuntaa rakentavassa työssä. Työ lienee näkyvimpiä elämänalueita, joilla on sisun näkökulmasta havaittavissa naisten kahtalaista kansalaisuutta (Sulkunen 1989b, 157–175). Työn maailma kuului varsinaisesti miehille. Perheenemännän ja äidin roolit tavattiin mieltää naisten kutsumukseksi, naisten työ ja toiminta kodin ulkopuolella normien vastaisiksi. Naisille kuitenkin suunnattiin kotitalousvalistusta, sillä tehokkaina, itsenäisinä kotitalouksien hoitajina ja niiden rahankäytöstä vastaavina hei-

dän ajateltiin parhaiten palvelevan maata ja kansantaloutta. (Sulkunen 1989a, 81–85.)

Yhtäältä lehtikirjoituksissa todistetaan naisilta löytyvän työssä ja muussa fyysisessä toiminnassa tarvittavia voimia ja ominaisuuksia, joita pidetään sisun ja toisinaan myös väen ilmentyminä. *Kotiliedessä* (1927) Lehtosen *Putkinotkon* (1919–1920) Rosina Käkriäisen hahmo nähdään kirjallisuuden täydellisimpänä köyhän mutta sisukkaan emännän kuvauksena. Riikka Rossin (2020, 68–72) mukaan Putkinotkon torppariparisunnan sisu on kriittisyyttä ja eteenpäin vievää kiukkua. Rosina hahmottuu kansallisena äitinä, jolla on kaiken kukkuraksi miehille osoitettuja rooleja ja vastuuta. *Turunmaassa* (1928) puolestaan kehoitetaan Suomea lähettämään *Kalevalan* Louhen ja Lemminkäisen äidin tai Aleksis Kiven kuvaamien eukkotyyppien kaltaisia sisukkaita naisia olympialaisiin. Nimitäin ”navettatyttöjemme pulska armeija käsittää naisatleetteja” (mt.), joissa on kestävyden lisäksi voimaa ja nopeutta. Urheilun merkitystä tasa-arvon lisääjänä korostetaan jutussa, jonka mukaan urheilukilpailussa jäävät sivuun yhteiskunnalliset asemat, puoluekannat ja riidat. Siinä merkitsevät ainoastaan ”miehen ja naisen kunto, sisu, ponnistelut ja voimannäytteet”. (*Rovaniemi* 1934.)

Toisaalta lehdissä vaaditaan naisten sisulta naisellisuutta ja siveellisyyttä työssäkin. Marttaliiton toiminnanjohtaja Elli Saurio muistuttaa suomalaisen sisun tehokkuudesta kotitaloustyön kehittämisessä. Työn tulee kuitenkin ensisijaisesti tähdätä työkyvyn ja voiman käyttämiseen yhteiskunnan hyväksi, sillä näin työllä on siveellistä arvoa. (*Pohjanmaan*

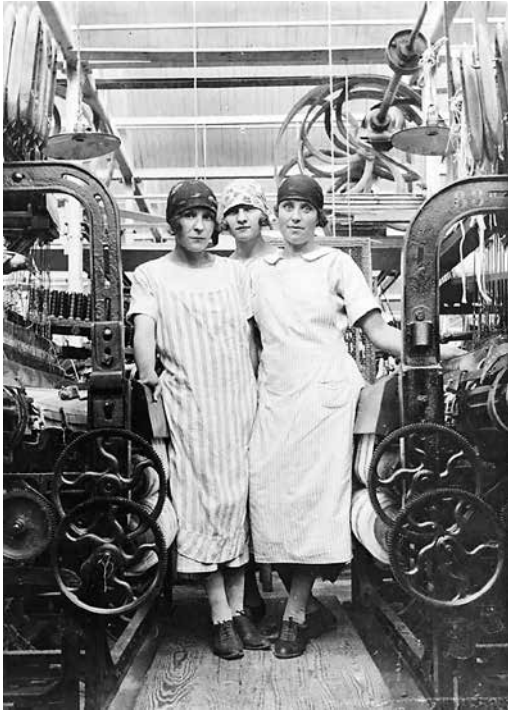
Muoniolainen emäntä hiomassa viikatetta. Kuvaaja: Otso Pietinen 1938. Museovirasto, Historian kuvakokoelma. CC BY 4.0.

Suunta 1935.) Vastaavasti lepopäivän käyttämistä väärin ruumiinkulttuurin kaltaiseen toimintaan moititaan kirjoituksessa, jonka laatijan mielestä ”sisun’ viljelyksestä johtuva uhman henki” (*Huutawan ääni* 1934) saa naisetkin sortumaan väkevän syntisiin tekoihin. Erään jutun kirjoittajan mielestä naisten todellinen sisukkuus tarkoittaa rakkautta, uhrautuvuutta ja hienoutta. Siksi tyttöjen naisel-

lisuutta tulisi ruokkia kaikilla elämänalueilla lisäämällä heidän luonteenlujuuttaan ja järkähtämättömyyttään, ei varsinaista tahdonvoimaa tai sisua niin kuin pojilla. (*Urheilija* 1931.) Ajan ihanteiden mukaisesti sisukasta ja jääräpäistä luonnetta ei pidetty tyttölapsille sopivana vaan heidät pyrittiin kasvattamaan yhteiskunnan normeihin ja perinteisiin samaistumismalleihin nojautuen (Hynninen

Villatehtaan kutomossa kolme naista. Edessä sisarukset Fanni Närhi ja Anni Peltonen os. Virtanen. Kuvaaja Leo August Juslin 1923–1924. Hyvinkään kaupunginmuseon valokuvakokoelma.

2017, 93). Vaikka monen käsittelemäni esimerkin perusteella naiset tarvitsivat voimaa, kestävyyttä ja muita miehille kuuluviksi katsottuja ominaisuuksia, myös vaatimus naiselisestä sisusta piti pintansa.

Olen käsitellyt edellä esimerkkejä, joiden perusteella naiset ovat lehtien sisudiskurssissa oletettua aktiivisempia, tiedostavampia ja arvostetumpia työnteossa ja muussa yhteis-

kunnallisessa osallistumisessa. Myös puolustusministeriön *Aseveli*-julkaisussa (1939) vaakuutetaan, että jokainen nainen ja mies on tarpeellinen tehdessään työtä niin tehtaassa ja konttorissa kuin pellollakin. Ovathan Suomen rakentaneet suomalainen voima, taito ja sisu. Ristiriitainen suhtautuminen naisten sisuun näkyy kuitenkin muun muassa puhuttaessa naisten aktiivisesta osallistumisesta politiikkaan ja muuhun valtiolliseen elämään. Esimerkiksi *Sosialisti* (1931) tietää kokoomuksen kansanedustaja Hilja Riipiselä eli ”Hurja-Hiljalla” olevan ”[s]isua ja temperamenttia” (mt.) ja sosiaalidemokraattien kansanedustaja Väinö Tannerin nimittäneen häntä oikeistolaista Lapuan liikettä myötäileväksi, niin kutsutun Lapuan hallituksen amatsoniedustajaksi. Joka tapauksessa sosiaalidemokraatti Sillanpää siinä missä kokoomusta edustava Alli Kallioniemi vetoavat naisten suomalaisen sisuun valtiollisessa äänestämässä, koska saavutettuja oikeuksia on puolustettava ja naisten työpanosta ja sisua tarvitaan isänmaan asioiden hoitamiseen (*Naisten ääni* 1929; *Työn Voima* 1930). Poliitikassa tarvittava sisu kytetään isänmaan etuun jopa iskulauseessa ”Isänmaallinen kansanainees! Äänestämään sisulla ja väellä!” (*Karjalainen* 1930). Sisussa on toisin sanoen voimaa samoin kuin väessä, ja se on tarvittaessa otettava käyttöön yhteisen hyvän puolesta.

Työläisnaisille työhön kytkeytyvä isänmaallisuus ei liene ollut samanlainen toimintaa ohjaava arvo kuin niille naisille, jotka näyttivät toimivan porvarillisen, isänmaallisen naisihanteen edellyttämällä tavalla. Sisällissodan jälkeen äitien työssäkäyntiin suhtauduttiin

yleisesti yhä kielteisemmin, sillä sen katsottiin merkitsevän moraalittomuutta, huonoa kasvatus, perheiden rikkoutumista ja pyhien arvojen heikkenemistä (Sulkunen 1989a, 82). Monien naisten oli silti käytävä työssä. Erään työläisnaisen näkökulmasta elämä ja sisu näyttävät erilaisilta kuin paremmin pärjäävän (*Työläisnainen* 1921). Hän puolustaa naisten oikeutta vaatia oikeuksia itselleen ja lapsilleen:

Vailla pienimpiäkään tietoja tai muuta opetusta on meidät jo pienenä pahasena työnnetty maailmalle kansan raskaaseen työhön – täyttämään velvollisuuksia, ilman oikeuksia. Monta kertaa on meiltä leipäkin suusta riistetty, ja parasta aikaa riistetään, niin että meillä ei ole enää muuta jäljellä kuin sisu. (*Työläisnainen* 1921.)

Kirjoittajan mielestä työläisnaisilla ei ole edellytyksiä paremman elämän luomiseen toisin kuin porvarisnaisilla (*Työläisnainen* 1921). Ylempiin luokkiin kuuluvat pitivät etenkin nuoria oppimattomia ja köyhiä työläisnaisia siveysasioissa vähintään arvaamattomina ja helposti hyväksi käytettävänä, ja he katsoivat usein alkoholin liittyvän naisten siveettömyyteen (Lähteenmäki 1995, 122–126). Toisaalta työläisnaiset pystyivät ajamaan oman yhteisönsä etua, vaikka se olisi ollut porvarisnaisten tavoitteiden tai koko kansan arvojen ja yhteisen hyvän vastainen. *Työläisnainen* (1922) kirjoittaa etenkin porvarillisten, luokkatietoisien työväen toimintaa arvostelleiden lehtien hämmästyneen kommunistien eli Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen saatua eduskuntaan 27 edustajaa, joista kuusi oli naisia.

Lehti toivottaa ”hyvää sisua” edustajille, jotka ”lähtevät suorittamaan luokkataistelua” (mt.). Myös presidentinvaalien ehdokkaiksi naisia kehoitetaan ryhtymään – lehdessä, jossa samalla sivulla esitetään hiljaista sisua vaativaa kaunoluistelua naisille sopivaksi liikuntamuodoksi (*Sisä-Suomi* 1925). Naisten kykyjä ja pyrkimyksiä onkin sisudiskurssissa ja kansakuntapuheessa samanaikaisesti sekä tuettu että vähätelty.

Muuntuva suomalaisen naisen määrittelijä

Olen tarkastellut artikkelissani sisua suomalaisten naisten luonnehtijana 1910–1930-luvuilla ilmestyneissä, naisten yhteiskunnallista osallistumista ja aktiivista toimintaa käsittelevissä lehtikirjoituksissa sekä naisten roolia sisudiskurssissa osana kansakuntapuhetta. Naisilta löytyvänä tai heiltä odotettuna myönteisenä ominaisuutena sisulla tarkoitettiin usein todellisenä tai kansanluonteenomaisena pidettyä ”hyvää” sisua. Koska naisten ja miesten toimintaa koskivat erilaiset normit, naisten sisunkin odotettiin monesti olevan naisellista tai yhteiseen hyvään suuntautunutta. Sisun katsottiin tällöin liittyvän naisen ”luonnolliseen” eli äidillisen kasvattajan tai vaikkapa kotitalouden hoitajan rooliin. Sisu oli uhrautuvuutta, kärsivällisyyttä, selviytymiskykyä sekä halua suojella muita tai jalostaa muiden sisua, eli se oli monella tapaa hyödyllinen ominaisuus. Esimerkiksi lotat pyrkivät muuttamaan sisällissodan jälkeen edelleen joissain kansanosissa nähtyä ”pahaa” sisua.

Tämä vastasi käsitystä hyvästä ja kunniallisesta naiskansalaisesta samoin kuin hänelle osoitetusta tehtävästä huolehtia perheen ja sitä kautta yhteiskunnan moraalista, perinteisistä arvoista ja eettisistä ihanteista.

Lisäksi lehdissä korostettiin sisua, jonka avulla vaadittiin naisia toimimaan itsepäisesti ja itsenäisesti. Moraali- ja siveellisyyskäsitysten vastaisesti toimivien naisten sisua pidettiin kielteisenä ominaisuutena tai alkukantaisena reagointitapana. Naisten käytös ja toiminta kuvattiin jopa luonnonvastaiseksi, kapinalliseksi tai uhkaksi muille ja vastaavasti naisten sisu luonnottomaksi ja vaaralliseksi. Tällainen sisu oli tuhoavaa sekä tärkeitä arvoja ja yhteiskuntajärjestystä heikentävää. Etenkin punaisten naisten kohdalla tämä tarkoitti sitä, että valkoiset, sisällissodan voittajat, näkivät heidät kansakunnalle ja sen yhtenäisyydelle vaarallisina ja pitivät pitkään yllä heihin liittämiään stereotyyppisiä mielikuvia. Kollektiivista sisua nostatettiin esimerkiksi työläisnaisten taistellessa yhteisessä rintamassa punaisten miesten kanssa tai porvarisnaisten työskennellessä kansalaisten raittiuden edistämiseksi. Jonkinlaisena ylimääräisenä voimana tai ylikuonnollisena vahvuutena esitetty sisu näytetään väen tavoin toimivana ominaisuutena. Sellaisena sisu on auttanut, vahvistanut ja suojannut, ellei se ole toiminut jonkin ”pahan” tai kyseenalaisen hyväksi.

”Hyvä” sisu on aineistoni perusteella ominaisuus, joka auttoi naisia kuulumaan kansaan tai muuhun yhteisöön tai ainakin tarjosi mahdollisuuden siihen. Vaikka naiset usein toimivat aktiivisina ja tiedostavina kansalaisina, heidän ei välttämättä nähty toimivan

yhteisen hyvän eli koko kansakunnan ja sen tavoitteiden tai arvojen puolesta. Heidän aktiivisuuttaan ja tiedostavuuttaan ei siis välttämättä pidetty yleisesti hyväksytyinä. Näin ollen vallitsi ristiriita siinäkin, että naisen sisu oli joskus vain hänen oman yhteisönsä, toisinaan kaikkien tai ei kenenkään hyväksymää. Tähän vaikuttivat sisun ”käyttötarkoitus” ja seuraukset. Lehtikirjoituksissa naisten sisuun vedottiin korostamalla heidän rooliaan niin äitkansalaisina kuin sisunaisina kansakunnan fyysisessä rakennustyössä. Kansakuntaa vahvistavaa sisua arvostettiin, kun taas itsekäisiin tai pahantahtoisiin pyrkimyksiin valjastettua sisua vieroksuttiin. Sisudiskursseissa kytkeytyvätkin toisiinsa käsitykset porvarillisesta naisihanteesta, kansanperinteen naiskuvasta ja kaunokirjallisuuden suomalaisista naisista. Artikkelini valaisee sisun suhdetta paitsi sukupuoleen myös suomalaisen naisen asemaan kansakuntapuheessa tavalla, joka lisää ymmärrystä koko sisun merkityksestä suomalaisuudelle.

VIITTEET

- 1 Psykologiassa sisua tutkitaan sinnikkyuden ja päättäväisyyden kaltaisena, universaalina yksilön ominaisuutena ja esimerkiksi sosioemotionaalisenä taitona. Tällöinkin puhutaan usein suomalaisesta sisusta ilman varsinaista sisun suomalaisuuden tarkastelua. (Esim. Lah- ti 2022; Määttänen & Henttonen 2021; OECD 2021.)
- 2 Kansalliskirjaston Digi.kansalliskirjasto.fi-palvelu sisältää Suomessa julkaistuja, pääasiassa suomenkielisiä mutta myös esimerkiksi ruot-

- sinkielisiä sanoma- ja aikakauslehtiä sekä pienpainatteita ja muita Kansalliskirjaston aineistoja digitoituina. Haku 'sisu nainen' (ilman lainausmerkkejä) tuottaa ajanjaksolta 1.1.1910–31.12.1939 noin 60 000 osumaa; valinta ”vaadi kaikki hakusanat”, lisäksi Rajaa hakua -kohdassa valinnat ”sanomalehdet” ja ”aikakauslehdet”. Hakusanoja esiintyy mainittuna ajanjaksona eniten vuosina 1926–1939. Nimekkeitä palvelussa on tällä hetkellä 1 150. (Digi.kansalliskirjasto.fi 2024.)
- 3 Pohdin sisua suomalaisten naisten luonnehtijana urheilun näkökulmasta toisaalla (Helminen 2022 ja 2024). Naisten merkitystä suomalaisessa urheilussa käsittelevät laajemmin muun muassa Leena Laine (2000) sekä Jouko Kokkonen (2008).
  - 4 Väki on tarkoittanut muun muassa ihmisjoukkoa, kansaa, voimaa, maan kasvuvoimaa ja mytologisia haltiaolentoja, kuten kalman väkeä (*Kielitoimiston sanakirja* 2012, 631; *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja* 2012/2000, 479).
  - 5 Ks. sisu-sananan etymologiasta ja merkityksen muuttumisesta Helminen 2020, 2021 ja 2024.
  - 6 Maria Åkerblom oli oikeusjärjestyksen vastaisesta toiminnasta tunnetun herätysliikkeen johtaja (Vuorinen 2023, 87–88).

AINEISTO

Digi.kansalliskirjasto.fi 2024. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot -palvelu, digi.kansalliskirjasto.fi. (Luettu helmikuussa 2024.)

Aseveli 26.10.1939.

Garm 1.1.1932.

Huutawan ääni 1.7.1934.

Ilkka 21.5.1928.

Kansan Tahto 8.2.1910.

Karjalainen 29.11.1930.

Karjalan Maa 4.9.1924.

Karjatalous 3.6.1927.

Keskisuomalainen 12.4.1918.

Keskisuomalainen 30.4.1927.

Keski-Uusimaa 26.8.1925.

Kotiliesi 1.9.1924.

Kotiliesi 1.3.1927.

Kylväjä 15.11.1926.

Maataloustyönjohtajain Lehti 1924.

Naisten ääni 30.6.1929.

Nyky aika 4.10.1918.

Pohjanmaan Suunta 8.10.1935.

Pohjolan Sanomat 23.4.1917.

Raahen Seutu 15.1.1925.

Rajan turva 1.7.1928.

Rovaniemi 27.3.1934.

Sisä-Suomi 22.2.1925.

Sisä-Suomi 14.2.1933.

Sosialisti 23.3.1931.

Suomen Nainen 8.6.1927.

Tampereen Sanomat 9.5.1918.

Turunmaa 9.8.1928.

Tuulispää 19.11.1926.

Työ 9.2.1910.

Työläisnainen 1.5.1921.

Työläisnainen 1.8.1922.

Työmies 17.12.1914.

Työn Voima 27.9.1930.

Urheilija 1.1.1931.

Uusi Suomi 18.10.1929.

Valvoja 1.11.1912.

Yhteistyö 1.6.1938.

Ylä-Vuoksi 18.10.1934.

KIRJALLISUUS

- Anderson, Benedict 2006/1983. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York, Verso.
- Apo, Satu 1995. *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki, Hanki ja Jää.
- Apo, Satu 2001. *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki, SKS.
- Blinken, Anthony 2023. US Secretary of State Blinken hails Finnish ‘sisu’, calls Russia’s war in Ukraine “a strategic failure”. Yle, *yle.fi*. <https://yle.fi/a/74-20034825> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Ganander, Christfrid 1784. *Uudempia Uloswalituista Satuja*. Vaasa, Londicer.
- Gordon, Tuula 2002. Kansallisuuden sukupuolittuneet tilat. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen (toim.), *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere, Vastapaino, 37–55.
- Gordon, Tuula, Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti 2002. Johdanto. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen (toim.), *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere, Vastapaino, 10–16.
- Haapala, Pertti 2009. Sota ja sen nimet. Teoksessa Pertti Haapala ja Tuomas Hoppu (toim.), *Sisälissodan pikkujättiläinen*. Helsinki, WSOY, 10–17.
- Haapala, Pertti, Tikka, Marko, Wassholm, Johanna & Östman, Ann-Catrin 2021. Poliittiset voimat: säädyt, kansa, puolueet ja sotilaat. Teoksessa Petri Karonen, Nils Erik Villstrand ja Pertti Haapala (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1. Rakenteet ja instituutiot*. Tampere, Vastapaino, 265–298.
- Heiskala, Risto 1994. Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.), *Sosiologisen teorian nykysuuntauksia*. Helsinki, Gaudeamus, 146–172.
- Helminen, Tanja 2020. Sanan sisu merkityksen muuttuminen vanhan kirjasuomen ajan kirjallisuudessa ja varhaisen nationalismin valossa. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 17(2), 6–21. <https://doi.org/10.30665/av.90015>
- Helminen, Tanja 2021. Sanakirjojen sisu: sävyjä, merkityseroja ja ristiriitaisuuksia. Suomen Kielen Seuran vuosikirja *SANANJALKA* 63(63), 284–293. <https://doi.org/10.30673/sja.109109>
- Helminen, Tanja 2022. Sisu suomalaisen urheilun ilmiönä. Ilmiö Media, *ilmiömedia.fi*. <https://ilmiömedia.fi/artikkelit/sisu-suomalaisen-urheilun-ilmiona> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Helminen, Tanja 2024. *Pää- ja sivurooleissa sisu. Sisu ja sisudiskurssi Suomen kirjallisuudessa ja suomalaisuutta koskevassa keskustelussa*. Dissertations in Education, Humanities, and Theology. Joensuu, Itä-Suomen yliopisto.
- Hynninen, Anna 2017. *Minä, lotta, vaimo, äiti. Kerromman variaatio ja toimijuus aktiivikertojan muistelukerronnassa*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, 433. Turku, Turun yliopisto.
- Iwatake, Mikako 2008. *Kalevala* Lotta Svärd -järjestön naiskuva. Suom. Liisa Kaski. Teoksessa Ulla Piela, Seppo Knuuttila ja Pekka Laaksonen (toim.), *Kalevalan kulttuurihistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1179, Tiede. Helsinki, SKS, 240–251.
- Jalava, Marja 2006. *J. V. Snellman. Mies ja suurmies*. Helsinki, Tammi.
- Kaartinen, Aija 2012. Mikä oli naisten mielipiteiden ja toiminnan merkitys kieltolain kohtalolle? *Lectio praecursoria* 4.2.2012. *Ennen ja nyt: Historian tietosanomata*. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108492/63500> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Kainulainen, Siru & Parente-Čapková, Viola 2021.

- Häpeä, kapina ja äiti–tytär-suhde. Teoksessa Siru Kainulainen ja Viola Parente-Čapková (toim.), *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Turku, Turun yliopisto, 225–258.
- Kaivosaaari, Annu 2017. ”Lempeä Lydia” – ”voimakas Björgen”. *Naisihittäjien representoinnin muutokset Urheilulehden teksteissä 1905–2010*. *Studies in sport, physical education and health* 255. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Karonen, Petri, Frigren, Piriita, Suodenjoki, Sami & Haapala, Pertti 2021. Vuorovaikutus ja poliittinen kulttuuri: alamaiset, kansalaiset ja valtiovalta. Teoksessa Petri Karonen, Nils Erik Villstrand ja Pertti Haapala (toim.), *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 1. Rakenteet ja instituutiot*. Tampere, Vastapaino, 301–338.
- Kielitoimiston sanakirja 2012. Grönros, Eija-Riitta ym. (toim.). Osa III, S–Ö. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 170. Helsinki, Kotus.
- Kilpi, Volter 1918. *Tulevaisuuden edessä. Poliittisia ja yhteiskunta-etiillisiä ääriäviäjoja. Kansallista itsetutkistelua II*. Porvoo, WSOY.
- Klinge, Matti 1998. *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa*. Helsinki, WSOY.
- Knuutila, Seppo 1993. Urheilu, myytti, julkisuus. Teoksessa Hannu Itkonen ja Arto Nevala (toim.), *Urheiluseura juuret mullassa – tukka tuulessa*. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto, 7–15.
- Knuutila, Seppo 1998. Paikan synty suomalaisena ilmiönä. Teoksessa Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska (toim.), *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Tampere, Vastapaino, 191–214.
- Knuutila, Seppo 2008. Sisu. Teoksessa Ulla Piela ja Sinikka Vakimo (toim.), *Entinen aika, nykyinen mieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1185. Helsinki, SKS, 28–37.
- Knuutila, Seppo & Paasi, Anssi 1995. Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropologian yhteyksiä etsimässä. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.), *Manaajista maalaisateleihin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*. Tietolipas 140. Helsinki, SKS, 28–94.
- Koivunen, Anu 2003. *Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskavuori Films*. *Studia Fennica Historica* 7. Helsinki, SKS.
- Kokkonen, Jouko 2008. *Kansakunta kilpasilla. Urheilu nationalismin kanavana ja lähteenä Suomessa 1900–1952*. *Bibliotheca Historica* 119. Helsinki, SKS.
- Kotus 2016 = Kotimaisten kielten keskuksen *Sananparsikokoelma* (tekstikorpus): <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-20140730176> Kielipankki.
- Lahti, Emilia 2022. *Sisu as Guts, Grace, and Gentleness. A Way of Life, Growth, and Being in Times of Adversity*. Helsinki, Aalto-yliopisto.
- Laine, Leena 2000. *Työväen urheiluliikkeen naiset*. Helsinki, Otava.
- Lempiäinen, Kirsti 2002. Kansallisuuden tekeminen ja toisto. Teoksessa Tuula Gordon, Katri Komulainen ja Kirsti Lempiäinen (toim.), *Suomineiton hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Tampere, Vastapaino, 19–36.
- Lintunen, Tiina 2017. *Punaisten naisten tiet*. Helsinki, Otava.
- Lähteenmäki, Maria 1995. *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. *Bibliotheca Historica* 2. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Lähteenmäki, Maria 2000. *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*. Helsinki, Sosialidemokraattiset Naiset.
- Maijala, Minna 2008. *Passion vallassa. Hermostunut aika Minna Canthin teoksissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1169, Tiede. Helsinki, SKS.
- Markkola, Pirjo 2009. Kirkko, naiset ja sisällissota. Teoksessa Ilkka Huhta (toim.), *Sisällissota ja kirkko 1918*. Suomen Kirkkohistoriallisen

- Seuran Toimituksia 212. Helsinki, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 65–80.
- Määttänen, Ilmari & Henttonen, Pentti 2021. Onko sisu terveellistä? *Aikakauskirja Duodecim*, 2021;137(15), 1519–1524. <https://www.duodecimlehti.fi/duo16354>
- OECD 2021. *Beyond Academic Learning: First Results from the Survey of Social and Emotional Skills*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/92a11084-en>
- Peltonen, Matti 1997. *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kielletolakilmenteliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kielletolain kumoamiseen 1932*. Helsinki, Hanki ja Jää.
- Peltonen, Ulla-Maija 1990. ”Ja lesken leivät söivät.” Uskomustarinat työväenperinteessä. Teoksessa Aili Nenola ja Senni Timonen (toim.), *Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 520. Helsinki, SKS, 169–175.
- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2019. *Uusi kurssi kohti diskursssia*. Tampere, Vastapaino.
- Rapola, Martti 1947. *Kieli elää. Pakinoita ja tutkielmia*. Helsinki, WSOY.
- Rossi, Leena-Maija 2010. Esityksiä, edustamista ja eroja: Representaatio on politiikkaa. Teoksessa Tarja Knuuttila ja Aki Petteri Lehtinen (toim.), *Representaatio. Tiedon kivijalasta tieteen työkaluksi*. Helsinki, Gaudeamus, 261–275.
- Rossi, Riikka 2020. *Alkukantaisuus ja tunteet. Primitiivismi 1900-luvun alun suomalaisessa kirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Tutkimuksia 1456. Helsinki, SKS.
- Saarikivi, Janne 2018. *Suomen kieli ja mieli*. Helsinki, Teos.
- Salonen, Heidi 1999. Naisen myyttinen pahuus kansanperinteen naiskuviissa. Teoksessa Tuija Hovi, Aili Nenola, Tuula Sakaranaho ja Elina Vuola (toim.), *Uskonto ja sukupuoli*. Helsinki, Yliopistopaino, 97–115.
- Siltala, Juha 1999. *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Helsinki, Otava.
- Stark, Laura 2006. Johdanto. Pitkospuuta modernisaation suolle. Teoksessa Hilikka Helsti, Laura Stark ja Saara Tuomaala (toim.), *Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Tutkimuksia 1101. Helsinki, SKS, 9–46.
- Sulkunen, Irma 1989a. *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*. Helsinki, Hanki ja Jää.
- Sulkunen, Irma 1989b. Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus. Teoksessa Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius (toim.), *Kansa liikkeessä*. Helsinki, Kirjayhtymä, 157–175.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2012/2000*. Kulonen, Ullamaija ym. (toim.). Osa III, R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki, Kotus ja SKS.
- Tarkiainen, Viljo 1911. *Aino ja muut Kalevalan naiset*. Helsinki, WSOY.
- Tepora, Tuomas 2012. ”Sisu”: The Finnish for “Stiff Upper Lip”? The History of Emotions Blog. *qmul.ac.uk*. <https://emotionsblog.history.qmul.ac.uk/2012/10/sisu-the-finnish-for-stiff-upper-lip> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Timonen, Senni 2004. Lemminkäisen äiti. Näkökulmia Lönnrotin tulkintaan. Teoksessa Anna-Leena Siikala, Lauri Hirvilahti ja Senni Timonen (toim.), *Kalevala ja laulettu runo*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 958. Helsinki, SKS, 83–113.
- Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo 1998. *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Helsinki, Edita.
- Uimonen, Minna 1999. *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suoma-*

- laisessa lääketieteessä.* Bibliotheca Historica 50. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura.
- Vakimo, Sinikka 1999. Louhi – sopimaton nainen? Teoksessa Ulla Piela, Seppo Knuuttila ja Tarja Kupiainen (toim.), *Kalevalan hyvät ja hävyttömät.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 746. Helsinki, SKS, 56–74.
- Valenius, Johanna 2004. *Undressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish nation.* Helsinki, SKS.
- Viholainen, Aila 2009. Vellamon kanssa ongelle – eli kuinka merenneitoa kansalliseksi kuvitellaan. *Elore* 16(02). <https://doi.org/10.30666/elore.78806>
- VN = Valtioneuvosto 2020. Hallituksen tiedotustilaisuuden tallenne, *valtioneuvosto.fi*. https://www.youtube.com/watch?v=gVSRWdNEW_8 (Luettu helmikuussa 2024.)
- Vuorinen, Piia 2023. *Valtiolle vaaralliset naiset. Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944.* Turku, Turun yliopisto.
- Yuval-Davis, Nira 1997. *Gender & Nation.* London, Sage.

Kirjoittava ja dokumentoiva nainen

Kuka oli Charlotta Europaeus?

NIINA HÄMÄLÄINEN

📧 <https://orcid.org/0000-0001-8788-9065>

SENNI TIMONEN

Aivan vähän, olen minä, tätä Isänmaan kieltä kirjoituksessa harjoitanutt; sen tähden häpiän lähettä Teidän nähdä niin huonoa työtä. Ja epäilen lähätin niitä ensimmäisiäkin ”Loru lauluja.” Niin tuntemattomana ollessani Teiltä; mutta minun mieleni meni niin, että Kuin Te tuletten Suomenniemellen (niin Kuin Te puolitain meinaisetten Konsa Savitaipaleessa Kuhanniemellä erottin), nimitettyjä papera Teilen näytää, josko Te niistä jotaniin tahdoisitten otta, Mi ei. En kellenkään aivoitustani ilmoitanut, enkä kelltäkään neuoa kysynyt; mutta ajatilin: Koska ne kerran on tultu hankituksi, niin jout’a he mennä. Niin Kuin sanonkiin Karhullen antaisani: ”Det må nu väre väl, eller illa.”

Ote on Charlotta Europaeuksen kirjeestä H. A. Reinholmille Mikkelistä 28.4.1848. Charlotta Europaeus asui synnyinpaikkakuntansa Savitaipaleen naapuripitäjässä Suomenniemellä Etelä-Savossa vuosina 1843–1849 ja väliaikaisesti Mikkelissä keväällä 1848. Hän ilmoittaa kirjeessä lähettäneensä ”Loru lauluja” ja näyttäisi niitä mielellään lisää, jos Reinholmia kiinnostaisi. Lorulaulut viittaavat

todennäköisesti yleisemmin kansanrunomusiikinpanoihin, sillä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) pöytäkirjan ensimmäinen noiteeraus Charlotta Europaeuksen lähetyksistä sisältää loitsuja, ”trollsånger” (SKS:n pöytäkirja 1.3.1848). Kirje kertoo myös, että Charlotta on antanut keruitaan Karhulle, joka oli Savitaipaleen lukkarin Henrik Karhun poika Gustaf Emanuel Bjöhrn.¹ Kirjeen kirjoittajan sävy on vastaanottajaa nöyristelevä ja itseään vähättelevä, mikä oli ajan tyylin mukaista, mutta leimallista myös varhaisille naiskerääjille (Näyhö 2008) ja ensimmäisille naiskirjailijoille (ks. Grönstrand 2005, 45).

Charlotta Europaeus (1794–1858) oli ensimmäinen naispuolinen kansanperinteenkerääjä, jonka keruita Suomalaisen Kirjallisuuden Seura otti vastaan. Kirjeenvaihto vahvistaa, että Charlotta lähetti ainakin ensimmäisiä muistiinpanojaan H. A. Reinholmille kautta SKS:lle. Charlottaa 25 vuotta nuorempi H. A. Reinholm (1819–1883) teki vuosina 1847 ja 1848 runonkeruumatkat Karjalan kannakselle ja Inkeriin. Reinholm kulki ensimmäisen matkansa Charlotan velipuol-

len D. E. D. Europaeuksen kanssa ja tutustui todennäköisesti Charlottaan vieraillessaan Europaeusten kotona Savitaipaleella heinäkuussa 1847.² Tutkimme tässä artikkelissa sitä, kuka oli Charlotta Europaeus, millaiset edellytykset hänellä oli 1800-luvun puolivälissä eläneenä naisena toimia perinteentallentajana ja miltä hänen keruutoimintansa ja elämänhistoriansa näyttävät säilyneiden dokumenttien valossa. Pohdimme myös, millainen 1800-luvun kirjoittava ja dokumentoiva nainen Charlotta Europaeus oli, ja suhteutamme hänen toimintaansa ja elämänhistoriaansa ajan naiskuvaan (vrt. Launis 2005; Isomaa & Rossi 2013).³

Artikkelin analyttisenä käsitteenä on toimijuus, jolla tarkoitetaan yksilön kykyä toimia ja tehdä valintoja tietoisesti ja tavoitteellisesti. Toimijuus on aina sidoksissa kulloisenkin yhteiskunnan valtarakenteisiin, jotka mahdollistavat tai rajoittavat yksilön toimijuutta. Toisaalta yksilö voi myös kyseenalaistaa tai muuttaa itse toiminnallaan vallitsevia rakenteita. (Myllys 2021, 4; Honkasalo 2013.) Toimijuuden käsitettä yksilön habituksessa määrittellyt Pierre Bourdieu (1990) painottaa, että toimijuus on aina paitsi yksilön valintoja myös ulkoapäin tulevien vaatimusten ja rakenteiden määrittämää. Tämä ristiriita korostuu erityisesti naistoimijoiden kohdalla, ja feministisessä tutkimuksessa toimijuutta onkin tarkasteltu suhteessa sukupuolittuneisiin rakenteisiin ja toisaalta emansipatoriseen toimijuuteen, jota on myös kritisoitu essentialisoivaksi (ks. Honkasalo & Lepokivi & Ketto 2014, 367). Lähestymme artikkelissamme toimijuuden käsitettä naishistorian ja etno-

grafian kontekstissa tutkimalla, minkälaiset yhteiskunnalliset ja historialliset olosuhteet ja rakenteet sekä yksilön omat valinnat ja kiinnostuksen kohteet mahdollistivat naiskerääjän ja -kirjoittajan toiminnan 1800-luvun puolivälissä.

Charlotta Europaeus eli aikana, jolloin naisen edellytykset yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen toimintaan olivat rajalliset. Onnistuakseen nainen tarvitsi paitsi hyviä suhteita ja perheen tuomaa sosiaalista pääomaa, myös taitoja, joita 1800-luvulla pidettiin miehisinä ja vain miehille sopivina, kuten tieteellistä kirjoittamista tai omien näkemysten julkista esittämistä (ks. myös Launis 2005, 37). Folkloristiikan naishistoriaa tutkinut Aili Nenola on esittänyt, että naistoimijalla pitäisi ylipäättään olla niin sanottu ”skitsofreeninen identiteetti” selviytyäkseen miesten hallitsemassa maailmassa (ks. Nenola 1986, 26, 27). Skitsofreenisella identiteetillä, johon myös kirjan nimi ”Miessydäminen nainen” viittaa, Nenola tarkoittaa muun muassa sitä, miten tutkijanaisen on tieteellisessä työssä ”kielletävä” naiseutensa ja siitä seuraavat poikkeavat näkökulmat ja tulkintamahdollisuudet ja samaistuttava esikuviansa, ’tiedemiehiin’ – –” (mt., 26). Kati Launis (2005, 319) puolestaan kirjoittaa 1800-luvun varhaisten naiskirjailijoiden ”kiertämisen strategiasta”: he eivät voineet kirjoittaa miehille ominaisena pidettyjä teoreettisia tai runousopillisia tekstejä, vaan verhosivat näkemyksiään romaaneihinsa. Missä määrin Charlottan toimintaa ohjasivat vallitsevat käsitykset sukupuolten asemasta yhteiskunnassa ja naisen aktiivisesta toimijuudesta, entä millaiset mahdollisuudet hänellä

Charlotta Europaeus 1794–1858

29.4.1794 Catharina Charlotta Europaeus syntyy Savitaipaleella tai Haminassa.

1803 äiti Eva Kristina Europaeus o.s. Platan kuolee.

1806 isä Peter Adolf Europaeus avioituu Sofia Peijon kanssa.

1820 velipuoli David Emanuel Daniel (D. E. D.) Europaeus syntyy.

1825 isä Peter Adolf kuolee.

1826–1830 isän kuolinpesä konkurssiin, perhe jää varattomaksi ja kodittomaksi.

1826–1828 Charlotta elää äitipuolensa Sofian ja velipuolensa D. E. D.:n kanssa Savitaipaleella.

1829–1831 Charlotta elää sisarensa Ewa Stiina Europaeuksen kanssa Savitaipaleella.

1832–1835 Charlottaa ei mainita Savitaipaleen henkikirjoissa, mutta voi olla siellä tai muualla.

1835–1843 Charlotta muuttaa Savitaipaleelta 14.5.1835 sisarensa Anna Platanin luo Jaakkimaan,

jossa tämä on naimisissa sisarusten serkun, Jaakkiman kappalaisen Peter Platanin kanssa (Charlotta on saattanut tänä aikana olla ajoittain kotiopettajana muualla, esimerkiksi Pietarissa ja Vaasassa).

1843–1849 Charlotta muuttaa Jaakkimasta 27.10.1843 Suomenniemelle (mainitaan siellä henkikirjoissa 1846–1849 Tuuhan tilalla kruununvouti Erik Jakob Siponiuksen lesken luona), kevään 1848 hän on Mikkelissä vankilansaarnaaja Carl Leopold Cedervallerin luona tämän vaimon kuoltua 12.3.1848.

1849–1852 Charlotta on Pietarissa Pyhän Marian suomalaisen seurakunnan tyttökoulun opettajana.

1852–1854 Charlotta muuttaa Pietarista 12.2.1852 virallisesti Jaakkimaan, mutta käytännössä hän asuu Kivennavalla kirkkoherra Adam Höijerin luona.

1855–1858 Charlotta asuu Jaakkimassa Anna ja Peter Platanin luona.

21.4.1858 Charlotta kuolee Savitaipaleen Paimensaareessa.

Kartta näyttää paikat, joissa Charlotta Europaeuksen tiedetään liikkuneen ja asuneen. Kartta: Petja Kauppi, Kalevalaseura.

oli työskennellä niiden rajoissa tai mahdollisesti niitä vastaan?

Charlotta Europaeuksesta on säilynyt niukasti minkäänlaisia dokumentteja. Tämän vuoksi hyödynnämme artikkelin keskeisinä lähteinä hänen perinnemuistiinpanojaan ja kirjeenvaihtoaan sekä kirjallisia töitään. Charlotta Europaeukselta on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa yhteensä 11 lähetystä runoja, loitsuja, lauluja ja sananlaskuja vuosilta 1848–1856. Kansanperinnemuistiinpanoja on 541 tekstiä, joista 151 kalevalamittaista runoa on julkaistu *Suomen Kansan Vanhat Runot* -julkaisussa (SKVR, <https://skvr.fi/>).⁴ Perinnekokoelman lisäksi Charlotta Europaeuksen erillinen arkisto si-

sältää muistikirjan ja runokäsikirjoituksen sekä erilaisia painotuotteita. SKS:lle lähetetyn aineiston lisäksi on säilynyt Charlotan kirjoittama hääkuvaus toukokuulta 1848 (Museovirasto) sekä runoja, tarinoita, muistitietoa, satuja, kaskuja ja sananlaskuja vuosilta 1852–1857 (Schultzin kirjekokoelma, Kansalliskirjasto).

Charlolan säilyneet kirjeet (yht. 31) vuosilta 1848–1857 valaisevat hänen ajatuksiaan ja toimintaansa.⁵ Käytämme Charlolan toimintaa tukevana aineistona hänen kirjeenvaihtoaan H. A. Reinholmin ja baltiansaksalaisen kirjailijan ja lääkärin Georg Julius von Schultzin (1808–1875) kanssa. Joitakin mainintoja hänestä löytyy myös muiden kirjeen-

vaihdosta (mm. Elisabeth von Dohrdetin kirje A. J. Europaeukselle). Kuusi kirjettä Reinholmille ajoittuvat vuosiin 1848–1850 ja niiden pääasiallinen sisältö kohdistuu Charlolan perinnemuistiinpanoihin, joita hän lähetti kirjeiden mukana. Kirjeenvaihto Schultzin kanssa sisältää 23 Charlolan lähettämää kirjettä vuosina 1852–1857.⁶ Schultzille lähetetyt kirjeet ovat moniaineksisia, käsitellen Suomen kansankulttuuria, historiaa ja yhteiskuntaa sekä Charlolan kirjallisia töitä, arkielämää ja henkilökohtaisiakin tunteita. Kirjeiden merkitys tässä artikkelissa on ennen muuta kontekstualisoiva, Charlolan kirjallista toimintaa valaiseva ja sirpaleisia lähteitä tukeva aineisto. Emme siis varsinaisesti tutki kirjeitä kirjehistorian kannalta tai aseta yksittäistä kirjettä osaksi Charlolan elämänhistoriaa tai laajempaa kirjekokoelmaa (*epistolarium*) (vrt. Leskelä-Kärki 2011, esim. 244).

Charlotta Europaeuksesta tiedetään edelleen hyvin vähän, eikä häntä ole tunnustettu kansanperinteen tutkimus- tai keruuhistorian keskeisissä varhemmissa lähteissä (ks. Hautala 1954; Haavio 1931). Hän on myös jäänyt varjoon folkloristiikan sukupuoliteemaisessa teoksessa, jonka toimittajat nostavat esiin suomalaisen keruuhistorian muutamat harvat naispuoliset kerääjät, Jenny Paulaharjun, Martta Pelkosen ja Ulla Mannosen (ks. Apo & Nenola & Stark-Arola 1998, 17). Nämä kaikki tallensivat perinnettä 1900-luvun puolella. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran historiikissa Charlotta puolestaan mainitaan keruuhistorian erikoistapauksena omassa tietolaatikossaan (Pikkanen 2004, 105). Tavallisesti Charlotta esiintyy velipuolensa D. E. D.

Europaeuksen yhteydessä, ja hänen kerrotaan saaneen innostuksensa tältä – tai toiselta mieskerääjältä, Reinholmilta (Haltsonen 1957). Charlolan keruutyön alkaessa 1848 D. E. D. Europaeus (1820–1884) oli jo tehnyt laajoja keruumatkoja Karjalaan, Inkeriin ja Tveriin, oli aktiivinen suomalaisuusliikkeessä ja kuului Elias Lönnrotin ja SKS:n keskeisiin avustajiin. 1840–1850-luvun vaihteesta alkaen Europaeus alkoi ajautua kriiseihin, yksinäisyyteen ja köyhyyteen, mutta pysyi koko elämänsä uskollisena tieteellisille ja maailmankatsomuksellisille periaatteilleen. (Esim. Kuusi & Laaksonen & Timonen 1988.) Hänen kirjeistään⁷ löytyy viitteitä hänen ja Charlolan mutkattomaan suhteeseen ja toistensa tukemiseen. Sisarusten välinen kirjeenvaihto ei ole kuitenkaan säilynyt.

Charlolan isä Peter Adolf Europaeus (1753–1825) oli kielitaitoinen Savitaipaleen kirkkoherra, joka vuodesta 1803 toimi koko Itä-Suomen arvostettuna lääninrovastina. Lisäksi hän oli kiinnostunut kansanvalistuksesta ja omien lastensa sivistyksestä. Hän suunnitteli Viipurin lääniin pitäjän kouluja ja keräsi kansanrunoutta, jota lähetti H. G. Porthanille. Europaeusten koti oli myös varustettu laajasti kauno- ja tietokirjallisuudella. (Jurvanen 1988.) Tosin D. E. D. Europaeuksen kertoman mukaan hänen lapsuudessaan isän kirjahylly oli ”täyteen ahdettuna ruotsalaisia, saksalaisia, ranskalaisia, latinalaisia ja venäläisiä kirjoja” – ja häntä suretti, että suomeksi löytyi niin vähän (Salminen 1906, 4).

Äidin (Eva Kristina Europaeus, o.s. Platan, 1760–1803) varhainen kuolema vuonna 1803 Charlolan ollessa vain 9-vuotias on luultavasti

vahvistanut isän roolia ja vaikutusta Charlotta elämässä. Sulo Haltsosen (1957) mukaan Charlotta Europaeus on saattanut käydä Viipurin demoiselle-koulua,⁸ mutta on todennäköistä, että häntä opettivat myös kotiopettajat ja isä-Europaeus. Tähän viittaa se, että Peter Adolf kyseli tyttärilleen sopivaa kirjallisuutta itseltään Porthanilta ja antoi kotiopetusta joillekin sukulaispojilleen (Cederberg 1939, 184–185, 189). Charlotta puhui viittä eri kieltä, ajan hengen mukaisesti suomen ja ruotsin ohella ranskaa, saksaa ja venäjää. Elämäntyönsä hän teki kotiopettajana ja opettajana tyttökoulussa, ja säilyneiden muistiinpanojen mukaan harjoitti erilaisia kirjallisia töitä, kuten kirjoitti runoja ja satuja sekä käänsi niitä. Charlotta Europaeus kuoli naimattomana ja lapsettomana Savitaipaleella 1858.

Artikkelimme on osa kasvavaa kiinnostusta Charlotta Europaeusta kohtaan (ks. Launis & Parente-Čapková 2024; Hämäläinen 2023). Vaikka historian- ja kirjallisuudentutkimuksessa on jo pitkään tutkittu varhaisia naistojimijoita (mm. Helttunen & Saure 2024; Rossi & Isomaa toim. 2013; Katainen ym. toim. 2005; Launis 2005; Grönstrand 2005; Ollila 2000; Nevala toim. 1989), folkloristiikassa ja keruuhistoriassa aihepiiriin ovat löytäneet vasta muutamat tutkijat (ks. Hämäläinen 2023; Paulaharju 2022; Näyhö 2008; Järvinen 2004; 2005). Tämä johtunee osittain folkloristikan naiskeskeisen tutkimuksen hiipumisesta 2000-luvulle mennessä (ks. Hämäläinen & Kupiainen & Taavetti, tässä kirjassa) sekä alalla pitkään vallinneesta paradigmasta, jossa tutkimuskohteena olivat toimijoiden sijaan perinnelajit ja -tekstit. Maantieteellis-histo-

riallisena menetelmänä tunnettu suuntaus edellytti laajoja aineistoja, joiden piirteitä vertailemalla saataisiin esiin tietyn perinnetekstin alkumuoto. Charlotta Europaeuksen suhteellisen pienimääräinen perinnekokoelma ei olisi edes tarjonnut vaadittavaa tiheää aineistoa vertailevalle analyysille. Myös miehisen perinteen, kuten kalevalamittaisen epiikan ja loitsurunouden arvostus, ja runoihin kohdistuva pitkäaikainen tutkimus ovat saattaneet pitää tutkijat etäällä yksittäisestä naiskerääjästä. (Ks. esim. Krohn 1903–1910; Haavio 1931; Hautala 1954.)

Itäsuomalaisen säätyläisnaisen toimintamahdollisuudet 1800-luvun puolivälissä

Charlotta Europaeus oli Vanhan Suomen kasvatti. Hänen kotipitäjäänsä Savitaipale kuului Vanhaan Suomeen ja siis Venäjän valtakuntaan vuoteen 1812, jolloin alue liitettiin Suomen suuriruhtinaskuntaan. Charlotta oli silloin 18-vuotias. Yhdistäminen ei suinkaan tarkoittanut ilmapiirin ja asenteiden äkkinäistä muutosta. Venäjään 1700-luvun alusta kuulunut, Inkerinmaan ja Liivinmaan kanssa saman hallintoalueen muodostanut, suomalaisille ulkomaata edustanut Vanha Suomi jatkui henkisesti Itä-Suomessa vielä vuosikymmeniä. Alueelle tyyppillisiä piirteitä olivat luterilainen uskonto ja saksankielinen koululaitos, yleensäkin saksan asema sivistyskielenä sekä lojaalisuus Venäjää ja keisaria kohtaan. Yhteydet saksankieliseen Eurooppaan olivat vahvat, samoin monikielisyys

ja kosmopoliittisuus laajemminkin. Suhde Pietariin oli läheinen, Tukholmaan etäinen, ja ruotsin kielen osaaminen oli heikompaa kuin muualla Suomessa. Tätä pidetään yhtenä syynä siihen, että itäsuomalainen säätyläistö siirtyi helpommin ja nopeammin suomen kielen käyttöön kuin vuosisatoja ruotsia puhunut länsisuomalainen. Toiseksi syyksi on esitetty sitä, että papit olivat harvassa, elivät kaukana toisistaan, maalaisrahvaan keskelä, ja tottuivat lapsesta asti käyttämään suomea. Erityistä Vanhalle Suomelle oli myös varhainen huomion kiinnittämien naisten asemaan, mitä osoitti tyttöjen koulutuksen organisointi jo 1700-luvun lopulla sekä myöhemmin esimerkiksi se, että Viipurin Suomalaiseen Kirjallisuusseuraan kutsuttiin naisia jo ennen kuin SKS:aan. (Halila 1988, 12; Ijäs 2023, 50–51, Klinge 1980, 57–65; Teperi 1965, 23, 83.)

Vanhan Suomen kulttuuri on Charlotan elämää ja toimintaa monessa suhteessa hahmottava ja selittävä taustatekijä. Isä Peter Adolf oli välittäjähahmo, joka seurasi poikkeuksellisen aktiivisesti Tukholman kirjauutisia ja hankki H. G. Porthanin avustuksella läntistä kirjallisuutta – ei vain itseään vaan myös tyttäriään ja seurakuntalaisiaan varten. Kiinnostus tyttöjen lukemiseen taas yhdistää hänet Vanhan Suomen ajatusmaailmaan. Kun hän Porthanin kanssa rakensi tyttäriilleen ”runsaan ja hyvin valitun” kirjahyllyn (Lehtonen U. 1963, 276; Cederberg 1939, 185, 189) vuosina 1800 ja 1801, hänen neljä tytärtään olivat 4–13-vuotiaita. Toisaalta Charlotta oli tavallista itäsuomalaista pappilan tyttäritkin lähempänä suomenkielistä rahvasta. Viimeis-

tään isän avioliitto karjapiikansa Sofia Pejjon kanssa 1806 sai aikaan sen, että perheen kotikieleksi tuli suomi, mikä lähensi Charlottaa suomenkieliseen rahvaaseen. D. E. D. Europaeuksellekin kansanläheisyys oli tunnusomaista, jopa siinä määrin, että hän joutui 1840-luvun lopulla ristiriitaan *Suomettaren* piirin edustaman fennomanian kanssa, se kun keskittyi sivistyneistön suomalaistamiseen. Europaeus olisi halunnut ajaa kansan etuja ja ”nostaa koko kansan tarkattavaksi ja tutkittavaksi kaikki yhteiset asiat.” (Halila 1988, 13; Teperi 1972, 96–97.)

Myös ajan naiskuva ja naisen asema yhteiskunnassa määrittivät Charlotan elämää ja toimintaa. Ranskan vallankumous 1700-luvun lopulla asetti kehyksen sukupuolten välisille eroille ja erityisesti naissukupuolen yhteiskunnalliselle esiintymiselle. Naiset rajattiin yhä tiukemmin yksityisen piiriin, joka muotoutui 1800-luvun puoliväliin mennessä porvarilliseksi, vanhempien ja lasten rakentamaksi kodiksi. (Lappalainen 2001, 7.) Suomessa julkinen keskustelu voimistui 1840-luvulla, ja Kai Häggmanin (1994, 162–163) mukaan kyse oli erityisen murroksen vuosikymmenestä, jonka kiihkeänä keskuksena oli perhe ja sen ideaalit. Keskinäisen rakkauden sijaan aviopuolisoiden rakkaus tulisi kohdistua perheeseen yhteiskunnallisena yksikkönä. Sivistyneistön edustajien keskuudessa kannatusta saanut näkemys määrittö porvarillisen naisen roolin uudella tavalla. Naisen tehtäväksi tuli olla lasten ja vanhempien muodostaman perheen moraalien ylläpitäjä ja lasten, tulevien kansalaisten kasvattaja. (Lappalainen 1999, 109–110.) Näin nainen myös sidottiin siveel-

lisyden ja kasvatustehtävän varjolla kodin seinien sisäpuolelle.

Charlotta Europaeus ei avioitunut eikä saanut lapsia, mutta opettajana hän omalta osaltaan toteutti naiselta edellytettyä kasvatustyötä, niin sanottua yhteiskunnallista äitiyttä (ks. Lappalainen 1999, 112). Charlotta toteutti myös sukupuolensa mukaisesti naiselta odotettuja velvollisuuksia. Tiedetään, että hän muun muassa auttoi sisartaan Annaa tämän 10 lapsen hoidossa (S 19.5.1856)⁹ ja keväällä 1848 hänet haettiin Mikkeliin auttamaan leskeksi jäänyttä perheystävää (kirje Reinholmille 28.4.1848). Vaikka naimattoman naisen mahdollisuudet esiintyä ja toimia julkisesti olivat rajoitetut, saattoi naimattomuus mahdollistaa naineita naisia helpomman liikkumisen kotia laajemmassa ympäristössä (ks. Juntti 2011; Näyhö 2008, 87). Charlotta toimiminen opettajana myös edellytti häneltä siirtymistä paikasta toiseen työtehtävän niin vaatiessa.

1800-luvun puolivälin säätyläisnaisiksi Charlotta oli poikkeuksellinen. Hän eli naimattomana ja lapsettomana – toki emme tiedä, oliko tämä oma valinta vai ei –, ja ansaitsi oman toimeentulonsa. Naisten naimattomuus yleistyi vasta vuosisadan lopussa, mikä mahdollisti yhä useammalle naiselle keskittymisen työhön ja uraan (ks. Ollila 2001, 44; Näyhö 2008), eli tässäkin mielessä Charlotta oli aikaansa edellä. Klassisen feministisen luonnehdinnan mukaisesti (Woolf 1990/1929, 140–143) Charlottalla oli ainakin omaa rahaa, ja hän oli toimeentulostaan hyvin tietoinen esimerkiksi ilmoittaessaan palkkatoiveensa Hauhon kirkkoherralle Carl Elias Alopaeuk-

selle hakemuksessaan kotiopettajaksi: 125 ruplaa lapselta sekä vapaan ylöspidon ja matkakustannukset (kirje Alexander Blomqvistille 3.8.1841). Oman rahan lisäksi Charlottalla oli varmasti jossain määrin oma huone (Woolf 1990/1929), tila, jossa työskennellä, vaikka hän asui pääasiassa perheenjäsenien ja sukulaisten kodeissa.¹⁰ Lisäksi Charlotta toimi opettajan työn ohella miehiseksi määritellyillä alueilla, kansanperinteenkerääjänä ja kirjoittajana.

Lukevaa naista pidetään yhtenä 1800-luvun suosituimmista kulttuurisista naiskuvista. Kuvaan liittyi ajatus naisen ajankäytön tavoista ja sopivasta lukemisesta. Lukeva nainen sääтели lukuharrastustaan kotitöiden ja lastenkasvatuksen ohessa lukien moraalisesti oikeanlaista kirjallisuutta. Vastakohtana kasvatuksesta ja kodista huolehtivalle, tunteitaan hillitseväle naiselle oli ylitsevuotavan tunteellinen tai liian vapaamielinen nainen. (Launis 2005, 298–300.) Harvinaisempi oli kuva ”kirjoittavasta naisesta”, joka Kati Launoksen mukaan oli ”kumouksellisempi yhdistelmä, sillä se implikoi ajatuksen naisen aktiivisesta pyrkimisestä toimijaksi miehelle taiteen alueelle, ja mahdollisesti, ansiotuloista” (ks. mt., 304). Charlotta oli lukeva ja kirjoittava nainen. Hänen arkistossaan on muutamia kirjoja, jotka viittaavat kiinnostukseen muun muassa naisen asemaa kohtaan. Runoilija Anna-Maria Lenngrenin (1754–1817) runot kuvaavat intiimiä perhe- ja seurusteluelämää ja usein niissä kritisoidaan naisen asemaa silloisessa kulttuurielämässä. Lenngrenin ajatukset vaikuttivat 1800-luvun kirjoittaviin naisiin ja hän toimi monen kirjoittavan naisen esikuvana

(ks. Launis 2005, esim. 317–318). Charlotan arkistossa on valikoima Lenngrenin runoja *Skalde-försök*, joka julkaistiin postuumisti 1819 ja josta Charlotalta oli toinen painos vuodelta 1852. Arkistoon kuuluvat myös naisten elämään olennaisesti liittyvä kankaiden värjäyskirja ja äidiltä tyttärelle siirtynyt muistikirja. Kirjoitusharrastustaan Charlotta harjoitti ainakin myöhemmällä iällä. Tästä todisteena ovat Charlotan *Kantelettaren* runojen käännökset, hänen kirjoittamansa Ingo-satu vuodelta 1855 sekä kirjallisia harrastuksia koskeva kirjeenvaihto Georg Julius von Schultzin kanssa vuosina 1852–1857. Vaikka Charlotta toimi paljon varhemmin kuin vuosisadan lopun naiskerääjät, heitä yhdistivät osin samat asiat: perinteenkeruun lisäksi erilaiset kirjalliset työt sekä kiinnostus naisen asemaa kohtaan (ks. Näyhö 2008, 35) – toki naisasia tulee Charlotan tapauksessa esiin vain välillisesti.

Ajan naiskuvaan voidaan lisätä Charlotan tapauksessa yhtenä toimijuuden ulottuvuutena myös ”dokumentoiva nainen”, joka kirjoittavan naisen tapaan siirtyi miesten hallitsemalle yhteiskunnalliselle alueelle (ks. myös Launis & Parente-Čapková 2024). Ihmisten suullisesti välittämän perinteen tallentaminen edellytti paitsi kodin ulkopuolella toimimista myös sosiaalisia taitoja kohdata erilaisia ihmisiä ja herkkyyttä kuunnella sekä ymmärrystä siitä, mikä on dokumentoimisen arvoista. Lisäksi yhteys dokumentteja tallentaviin instituutioihin, Charlotan tapauksessa SKS:aan, oli olennainen. Dokumentoiva nainen, samoin kuin historiallista tietoa tuottava nainen (Packalén 2005), murtautui konkreettisesti miesten alueelle toimiessaan kodin seinien

ulkopuolella, liikkuen erilaisten ja erisäätyisten ihmisten parissa. Charlotta oli myös pitkään tiettävästi ainoa perinnettä tallentava nainen, sillä seuraavat naispuoliset kerääjät, kuten kirjailija Minna Canth (1844–1897), Lilli Lilius (1861–1945) tai SKS:lle keruitaan Charlotan jälkeen lähettänyt kansankerääjä Vilhelmiina Kärkkäinen, aloittivat toimintansa vasta 1880-luvulla (ks. Näyhö 2008, 43).¹¹

Kirjoittaminen ja dokumentointi mahdollistuivat naisille vähitellen 1800-luvun aikana. Naisen maailman kuvaaminen, nimenomaan naisten itsensä kuvaamana, levisi laajemmalle lukijakunnalle. Ensimmäiset naisten kirjoittamat, ruotsinkieliset romaanit ilmestyivät 1840-luvulla (Launis 2005; Grönstrand 2005), mutta jo 1840 valmistunut Elias Lönnrotin *Kanteletar* kuvasi suomenkielisen lyyrisen kansanrunon välityksellä naisten kokemuksia ja tunteita. Naisten kirjallisten töiden julkaiseminen edesauttoi myös sitä, että niin sanottu ”kansalliset harjoitukset”, jotka oli varattu aiemmin vain miehille ja joissa naisia kuvattiin miesten näkökulmasta, alkoivat koskea myös naisia (ks. Juntti 2011, 58–62; myös Laakso 2005). Naisen kodin ulkopuolisen toiminnan edellytyksinä olivat säädyn ja oikean koulutuksen lisäksi hyvät suhteet miestoimijoihin sekä heidän kannustuksensa ja tukensa (ks. mm. Hämäläinen 2023, 19). Toisaalta miesten osuutta naisten toiminnassa on korostettu turhankin herkästi (esim. Paulaharju 2022). Charlotan säilyneet kirjeet kertovat, että H. A. Reinholm sekä Georg Julius von Schultz olivat eittämättä eräänlaisia tukijoita ja kansatoimijoita (vrt. Leskelä-Kärki 2011). Reinholm jakoi Charlotan kanssa kiinnostuksen

kansanperinteen tallentamiseen, Schultz kansanrunouteen ja kirjallisiin töihin.

Kirjoittaessaan Jenny Paulaharjusta (1878–1964) ja verratessaan tätä muihin varhaisiin naiskerääjiin, kuten Charlotta Europaeukseen ja Lilli Liliukseen, Marjut Paulaharju korostaa heidän samanlaista taustaansa. He olivat maaseudun pappiloissa ja niiden muodostamissa sivistyskeskuksissa kasvaneita naisia, joilla oli jo tämän takia suora kosketus talossa eläneiden ja lähellä olevien rahvaan ihmisten maailmaan ja perinteeseen. He saivat myös tarvittavaa koulusivistystä ja vaikutteita kasvaneesta yhteiskunnallisesta kiinnostuksesta suomen kieltä sekä kansan tapoja ja perinteitä kohtaan. (Paulaharju 2022, 194–195.) Myöskään sosiaalisten verkostojen merkitystä ei voi sivuuttaa 1800-luvun sivistyneistön maailmassa. Vielä vuosisadan lopullakin ihmisiltä odotettiin säädynmukaista käytöstä ja elämää. Erityisesti säätyläisten ja nousevan sivistyneistön piirissä korostui säädyn keskinäinen sosiaalinen kanssakäyminen, johon kuuluivat erilaiset tapaamiset, illanvietot ja juhlat, mutta myös yhteydenpito kirjeitse. (Ollila 2001, 27–32.) Vaikka säilyneiden dokumenttien valossa ei voida todeta Charlotta Europaeuksen viettäneen vilkasta sosiaalista elämää, on syytä olettaa, että myös hän piti suhteita yllä ja vahvisti niitä erilaisilla yhteydenpitotavoilla, kuten kirjeiden välityksellä. Sivistyneistön suku- ja perheverkosto edesauttoi laajemminkin naisten julkista toimintaa. Charlotan kohdalla sosiaaliset suhteet korostuivat entisestään, sillä hän eli ilman aviomiestä ja lapsia ja asui vuosien ajan eri perheenjäsenten, sukulaisten ja tuttavien luona.

Dokumentoiva nainen

Charlotta Europaeus aloitti kansanrunouden keruun vähän yli 50-vuotiaana. Ei ole varmaa tietoa siitä, mistä alkuvirike tuli. Itse hän sanoi, että ”En kellenkään aivoitustani ilmoitanut, enkä kelltäkään neuoa kysynyt” (kirje Reinholmille 28.4.1848). Oletettavasti 1840-luvun suomen kielen edistämisestä ja *Kalevalasta* innostunut ilmapiiri sekä velipuolen D. E. D. Europaeuksen toiminta houkuttelivat häntä tallentamaan perinnettä. Samaan aikaan, vuosina 1845–1861 nuoret ylioppilaat matkustivat SKS:n stipendien turvin ympäri Suomea ja Karjalaa tallentaen kansanrunoja ja etsien ideaalia suomalaisuutta, niin kutsuttua toiveiden maata, kuten Ulla Piela (2023, 289) esittää. Myös vasta perustettu, nuorten suomenmielisten opiskelijoiden (yksi perustajista oli D. E. D. Europaeus) *Suometar* (1847–1866) säteili ajan henkeä. Lehdessä kirjoitettiin paitsi suomen kielestä ja kirjallisuudesta myös suomalaisten muinaishistoriasta, sekä julkaistiin matkakuvauksia. Lisäksi Reinholmin ja D. E. D. Europaeuksen keruumatka Kannakselle ja Inkeriin kesällä 1847 ainakin lujitti, ellei sysännyt, Charlotan suunnitelmia keruuseen. Ilmeisesti juuri tuon matkan alkuvaiheessa Charlotta tutustui Savitaipaleella H. A. Reinholmiin, josta tuli Charlotan keruutyön yhteyshenkilö ja tukija parin vuoden ajaksi. Reinholm työskenteli yliopiston kirjastossa ja kansatieteellisessä museossa ja oli virkansakin puolesta tehtävään sopiva.

SKS:n kokouksessa 1.3.1848 Reinholm luovutti seuralle Charlotan ensimmäisen keräelmän. ”Seurakoon kaikki tätä kiitettävä

esimerkki!”, hän lausui ja ehdotti Charlottaa seuran jäseneksi. Reinholmin käsialaa lienee myös *Suomettaressa* 12.2.1848 julkaistu uutinen:

– – Eräs neitinen wallassäädystä Itä-Suomesta on kirjoittanut talonpoikien eukkojen ja kukaties ukkojenkin suusta koko joukon loihiturunoja, wieläpä sellaisesta paikasta, jossa ei milloinkaan runoja ole’ kerätty eikä luultu jälkeäkään olewan; mutta löysipäs se, josta ei olisi luultukaan. Runot owat tänne’ lähetetyt Kirjallisuuden Seuralle annettawiksi.

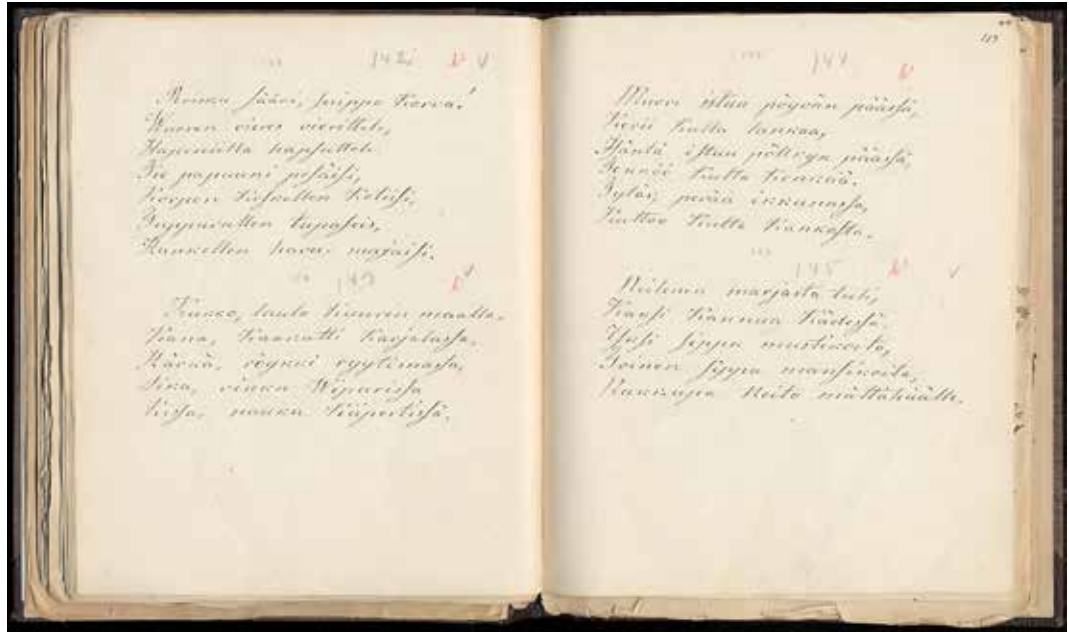
Charlotta otettiin siis kerääjänä vastaan näytävästi, mutta hän itse oli epävarma aineistostaan: hän häpesi lähettää ”huonoa työtä” joka oli ”niin sinne tänne, Kirjoitettu, että yksi lukee niin, toinen näin, ja panne jotakin lisään ja ej ollut minulla silloin aika että uudesti kirjoittaa”, hän kirjoitti Reinholmille 28.4.1848. Häpeän tunne koski ennen kaikkea ”Isänmaan kieltä”, jota Charlotta ei ollut tottunut kirjoittamaan ja jonka kirjoitustapa oli muutenkin vielä 1840-luvulla vakiintumaton, mutta liittyyneen yleisempäänkin epävarmuuteen naisen murtautuessa toimijaksi oppineiden miesten työkentälle perinteentalentajana (ks. myös Näyhö 2008, esim. 89). Dokumentoivan naisen minäkuva on tässä vasta syntymässä.

Charlotta toimitti muutkin vuosien 1848 ja 1849 keräelmänsä SKS:aan Reinholmin kautta (kirjeet Reinholmille 28.4.1848 ja 28.8.1848; ks. myös Niemi 1905, 136),¹² lukuun ottamatta toukokuun 1849 lähetystä, josta D. E. D. Europaeus kuitenkin informoi Reinholmia ja joka lähetettiin SKS:sta tälle katsottavaksi

(Niemi 1905, 115, 116). Charlotan kirjeissä Reinholmille esiintyy huoli perinneaineistosta ja niiden eteenpäin välittämisestä. ”Onkos Herra saanut, minullta Kahdessa postissa Mikkelistä lähetettyjä Kirjoituksia?”, Charlotta tiedustelee 28.8.1848 päivätyssä kirjeessään. Lokakuussa 1848 hän edelleen kysyy perinneaineistojensa perään: ”Oliis Maisterin jo pitänyt Saaman se vähäiset Runot jotka minä Elo Kuussa lähetin”. Reinholmin viivytely keräelmien välittämisessä viittaa siihen, että hänen kiinnostuksensa Charlotan työhön alkoi laantua (ks. myös Niemi 1905, 141). Charlotalle itsellään ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin odottaa nöyrästi ja luottaa Reinholmin avuliaisuuteen.

Charlotan ensimmäisen keräelmän loitsut (SKS, C = Charlotta Europaeuksen kokoelma, numerot: 1–26b) ovat hänen oman tiedonantonsa mukaan Suomenniemeltä. Kolmen seuraavan lähetyksen kohdalla hän ei ilmoittanut aineistojen keruupaikkoja.¹³ Charlotta asui näinä vuosina 1848–1849 Suomenniemellä. Pietarissa 1849–1852 ja Kivennavalla 1852–1854 eläessään Charlotta ei sanottavasti paneutunut perinteenkeruuseen. Häneltä kuitenkin tuli SKS:aan tasaisesti viisi pientä lähetystä.¹⁴ Jaakkimaan sisarensa Anna Platanin luo asetuttuaan (1855) Charlotta tallensi sieltä mittavan aineiston, yhteensä 265 perinnemuistiinpanoa.¹⁵

Charlotta Europaeuksen kokoelma sisältää runsaasti perinnetekstejä ja vähän kontekstitietoja, mikä oli tyyppillistä myös muille 1800-luvun puolivälin kerääjille. Kalevalamittaisia runoja kokoelmassa on yhteensä 160, uusimittaisia (riimillisiä) lauluja 64, sanan-

Suden loitsu, kaksi lorua ja kertovan runon katkelma. Charlotta Europaeuksen perinnevihko, C:195–198. SKS:n arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma, Charlotta Europaeuksen kokoelma.

laskuja 236, arvoituksia 72 sekä lisäksi useita sarjoja murre sanoja. Kokonaisuutena Charlotta Europaeuksen runoaineisto on merkittävä avaus kahden Etelä-Karjalan rajalla sijaitsevan eteläsavolaisen pitäjän runostoon sekä ainoa kokoelma 1800-luvun puolivälin naispuoliselta kerääjältä. Savitaipaleelta ja Suomenniemeltä ei 1800-luvun puolivälissä ollut SKS:ssa vielä yhtäkään runoa, eikä sannottavasti sen jälkeenkään – todennäköisesti siksi, että keruutyö suuntautui voimakkaasti *Kalevalan* eepisiin ja myyttisiin lähteisiin, joita löytyi Vienan Karjalasta. Etelä-Karjalasta Jaakkimasta olivat kuitenkin jo Elias Lönn-

rot 1837 ja Sakarias Sirelius 1847 ohimennen kirjanneet muutamia runoja sekä Fredrik Mikael Saukko vuonna 1850 etenkin lyyrisiä runoja. Charlotan työ toi runsaasti uutta tietoa Jaakkiman sananlaskuista, joistakin kertovista runoista sekä etenkin loitsuista, joihin aiemmat kävijät eivät olleet paljoakaan kiinnittäneet huomiota.

Charlolan aineistossa on muutenkin suuri osuus loitsuilla, joita on 73. Savossa loitsujen määrään oli osasyynä runsas tarjonta, mutta taustalla saattoi olla myös Charlotan erityinen loitsuharrastus. Tätä ilmensi myös *Mythologia Fennica* (1789) ihailu ja lukeminen, josta on

Charlotta Europaeuksen perinnevihko, (taustalla SKS:n kortisto). SKS:n arkisto, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma, Charlotta Europaeuksen kokoelma. Kuva: Tea Åvall, SKS.

mainintoja kirjeenvaihdossa Schultzin kansa: ”Mitä olen sanonut jumalista ja jumalatarista, on kaikki Gananderin Suomalaisesta Mytologiasta –” (Schultzin kirjekoelma, liite ”Rune”). Muillakin lajeilla on Charlotan kokoelmassa toki edustusta – erittäinkin kiinnittää huomiota se, että hän tallensi runsaasti aineistoa, joka ei ollut suuressa arvossa vielä 1850-luvulla: kehto-, lasten- ja leikkirunoja sekä paikallisia runoja.

Charlotan tallentamia kehtolauluja, lastenloruja ja leikkilauluja on yhteensä yli 30,

mikä on tyypillistä muillekin naispuolisten kerääjien aineistoille (ks. Näyhö 2008, 94–96). Samoja laulu- ja runolajeja on jo Lönnrotin, Europaeuksen ja Reinholmin keruissa, mutta hajanaisesti. Charlotalta niitä taas on suhteellisen paljon, oletettavasti naisilta ja lapsilta kirjattuja. Niiden joukossa on monia eläinaiheisia runoja, jotka osoittavat eläinten ja luonnon huvittaneen häntä tai hänen tapaamiaan laulajia. Esimerkiksi sopii runo lintujen juhlista:

Sorsa soitti kannteleella,
 Vesilinttu vempelleellä,
 Koskessa kiven takaana.
 Kurki hyppäis,
 Kärki tansais,
 Tarhapöllö pyörähteli.
 (SKVR VII 1754.)

Charlotta ja Reinholmia yhdisti paitsi kiinnostus lastenlauluja ja leikkejä, myös uusmitaisia, riimillisiä lauluja kohtaan. Reinholm tallensi riimillisiä lauluja sekä suunnitteli niistä erillistä julkaisua, mikä ei koskaan kuitenkaan toteutunut (Hämäläinen ja Karhu 2021, 294). Charlolan aineistossa on riimillisiä muistiinpanoja verrattain runsaasti, yhteensä 60. Niitä hän kirjasi ylös erityisesti keruun alkuvuosina Etelä-Savosta. Riimillinen laulu yleistyi yhteiskunnan modernisaation myötä, ja se heijasteli avoimesti sukupuolten välisiä suhteita ja rakkautta. Muun muassa laulujen eroottisen sisällön ja riimillisen mitan vuoksi lauluja ei juuri arvostettu sivistyneistön piirissä, vaikka kerääjät tallensivat niitä kalevalamittaisten runojen ohella (ks. lisää mt.). Charlolan riimilliset laulut kuvaavat paljolti nuorten välisiä suhteita ja ihastuksia, usein tytön suhdetta poikaan, mikä viittaisi siihen, että laulajina olivat tytöt ja naiset:

Sitten poika ihastuu,
 Kuin likan äänen Kuulee;
 Lähtöö peräst Kulkemaan,
 Kuin lehti purjett-tuulee.
 Woi! tuota Kulttain Kammaria,
 Kuin on vallan pieni:

Mitpä minä pikku likka,
 Suuremmalla tieni.
 (C:32.)

Charlolan tallentamassa aineistossa on runsaasti ainutkertaisia, muualta löytymättömiä piirteitä, jopa kokonaisia runoja. Elias Lönnrot hyödynsi Charlolan tallentamaa aineistoa *Suomen kansan muinaisia loitsurunoja* -julkaisussaan (1880), ja hänen tarkkasilmäisyyttään osoittaa, että hän poimi systemaattisesti mukaan Charlolan kokoelman poikkeussäkeetkin. Näitä edustaa esimerkiksi ainutkertaiselta vaikuttava tartuntaluku, jonka Lönnrot sijoitti osaksi laajempaa loitsua:

Jos oot' riihen rikkaisista,
 Tahi pellon penkereestä,
 Tahi löylyn lämpöisistä,
 Tahi kivkuvan[!] kivistä,
 Heitä, heitä, helltetheestä!
 (SKVR VI2 4110.)

Jos oot riihen rikkaisista,
 Tahi pellon penkeristä
 Tahi löylyn lämpöisistä
 Tahi kiukoan kivistä, --
 Heltehestä heittynynnä!
 (Lönnrot 1880, 97.)

Ainutkertaisten säkeiden ja säesarjojen luontevin selitys lienee se, että ne ovat myöhemmin kadonneet perinteestä. Joskus ne kuitenkin tuntuvat niin epäkansanomaisilta, että on syytä olettaa joko Charlolan informanttien tai hänen itsensä seppittäneen niitä. Esimerkiksi

kaipuulaulut (SKVR VI1 2196 ja VI1 610) vaikuttavat Charlotan runoilemilla: vain niiden alkusäkeille löytyy kansanomaisia vastineita, ja ne muistuttavat tyyliiltään Charlotan kirjoittamaa *Kanteletar*-vaikutteista Wladimirin laulua, joka on Charlotan kirjoittaman Ingo-sadun käsikirjoitusten yhteydessä (Schultzin kirjekokoelma).

Huomionarvoinen piirre Charlotan keruussa on paikallisten ja ajankohtaisten runojen suhteellinen runsaus (yht. 12). Esimerkiksi hän tallensi nykyihmiselle vaikeasti avautuvaa eläimentappo-aihetta kolme toisintoa, yhden niistä talonpojan vaimolta Kivennavalla 24.11.1852. Siinä Jussilan koira Musti tallaa naapuriiin, missä se ammutaan, ja sen osat jaetaan nimetyille kyläläisille, viimeiseksi turpa tuomarille. Lopuksi ollaan käräjillä, joilla käsketään ”Mustin runnoo muistamaan” (C:249), eli runo kirjataan todistusaineistoksi oikeuspöytäkirjaan. Kyseessä on aihekaava, joka liitetään aina paikallisiin ihmisiin. Charlottakin vakuuttaa, että hänen muistiinpanossaan on ihmisten oikeat nimet. Charlotan kiinnostusta asiaan osoittaa, että hän kiinnitti poikkeuksellisesti huomiota runon paikallisuuteen ja kertoi runosta laajasti Schultzille muistellen samalla Savitaipaleella tapahtunutta koirantappoa ja runoa, jossa lopuksi ”pitkä pappi” sai koiran sääret. (S 29.11.1852.) Näiden kyläläisiä ja virkamiehiä pilkkaavien ”herjarunojen” (”smäde Runor”) sepittäminen ja esittäminen on todella voinut johtaa käräjille, kuten Nurmeksessa vuonna 1762.¹⁶ Niin Charlotan muistiinpanon kuin kyseisten käräjien tapauksissa näiden runojen tekijät ja esittäjät olivat naisia.

Edellisiä kirjallisempaa tyyliä edustavat ajankohtaisrunot, esimerkiksi runo Napoleonin sotaretkestä Venäjälle 1812 (SKVR XIII1 1500 ja S 17.12.1855 ja liite). Sen muistiinpanot ovat Charlotan ja hänen sisarensa muistelemissa versioita käsikirjoituksesta, jonka he olivat nähneet isänsä työpöydällä. Ne perustuvat tuntemattomaan lähteeseen.¹⁷ Toista ajankohtaisrunoa, kalevalamittaista monistasäkeistä herjaa eli paskillia Jaakko Juteinille, Charlotalta on kaksi muistiinpanoa, joista toinen on vanhalla käsialalla kirjoitettu pitkä käsikirjoitus (Charlotan arkisto). Alkuperäisen tekstin oli kirjoittanut vuonna 1818 Juteinin pappikritiikistä raivostunut Kymin kappalainen Fredrik Johan Ahlqvist (1784–1847), ja se levisi kopioina itäsuomalaisien pappien keskuudessa. Charlotan vanha teksti saattaa olla ainoa säilynyt isä-Europaeuksen hallussa ollut runomuistiinpano.¹⁸ Nämä runot edustavat Charlotan kokoelmassa kirjallislähtöistä runoutta – tällaisia ovat myös eräät *Mythologia Fennicasta* (ks. s. xx) sekä Juteinin julkaisuista (SKVR VI2 4230) ja D. E. D. Europaeuksen *Pienestä Runon-sepästä* (1847) (SKVR VI1 21) opitut runot. Tämä on vanhoissa kansanrunouskokoelmissa tavallinen ilmiö, joka kertoo kirjallisen ja suullisen runouden jatkuvasta vuorovaikutuksesta.

Charlotta Europaeuksen perinnekokoelmaa leimaa myös sen kieli. Vaikka hän näyttää hallinneen kotiseutujensa puhekielen hyvin, kirjallinen ilmaisu tuotti hänelle vaikeuksia. Haastetta lisäsi ainakin aluksi hänelle outo runokieli. Esimerkiksi Niukahdus-loitsun (SKVR VI2 4555) säepari ”suuteli metzin putzin” olisi käsittämätön, ellei tietäisi, että säe tavallises-

ti kuuluu ”soutele metisin pursin”. Toisaalta Charlotta pyrki kuulemaan murteellisuudet ja paikoin myös laulullisuudet. Yhdessäkin tekstissä voi erottua sekä todennäköisiä ymmärrysvirheitä että kuuloherkkyyksiä. Nämä on seuraavassa lihavoitu:

Oli minull’ kolmetii torvija:
Yksi luinen, toinen puinen,
Kolmans kuusenii käpyinen.
Soitin suolla mennessäini,
Kaija huusi kankahalla.
(SKVR VII 354.)

Runo on lyhyt versio Etelä-Savossa yleisesti tunnetusta Saaren neito -runosta. Ensimmäisessä ja kolmannessa säkeessä poikkeukselliset loppumuodot tii ja ii osoittavat, että Charlotta on merkinnyt runon muistiin suoraan laulusta. Sanojen pidennykset sovittavat sanoja sävelmään ja runomittaan. Tätä piirrettä varhempat kerääjät eivät tallentaneet, sillä he kirjoittivat runot yleensä sanelusta. (Ks. Lauerma 2004, 8–10, 42–52.) Viides säe, ”Kaija huusi kankahalla”, on todennäköisesti väärinymmärrys säkeestä ”kajahutti kankahalla”.

Metodit: osallistuminen, kuunteleminen, kertominen

Charlotta Europaeuksen keruuaineiston perusteella voidaan todeta, että hän toimi omien kiinnostustensa pohjalta ja olosuhteiden antamissa rajoissa. Tietävästi Charlotta ei koskaan saanut tallennustyöhönsä rahallis-

ta tukea SKS:lta – toisaalta hän ei välttämättä sellaista edes anonut, sillä hän tallensi perinnettä oman elämänpiirinsä lähellä, mikä on tyypillistä muillekin varhaisille naiskerääjille (ks. Hämäläinen 2023, 12). 1800-luvun kerääjillä oli tapana haaroa laajoja maantieteellisiä alueita selvittääkseen, mistä kaikkialta runoja löytyy. Tätä ei Charlotta tehnyt, tai ei naisena voinut tehdä. Naisen mahdollisuudet kulkea pitkiä matkoja ilman saattajaa 1800-luvulla olivat olemattomat (ks. Järvinen 2005). Toisaalta paikallaanpysyvyys oli Charlottan vahvuus perinteentallentajana. Irma-Riitta Järvisen (mt., 95, 97) mukaan varhaisten naiskerääjien dokumentointia luonnehtiikin kiireettömyys ja hitaus. Charlotta oli avoin omille ympäristöilleen ja löysi niistä asioita, joita esimerkiksi Europaeukselle tai Reinholmille ei tullut mieleenkään kysellä, he kun etsivät arvokkaita laulumaita. Havainnoidessaan arkista ja vähemmän arvokasta Charlotta tuli löytäneeksi muun muassa Savitaipaleen-Suomenniemen seutujen arvoaineistot.

Charlotta ei maininnut keruumuistiinpanoissaan ainoatakaan laulajaa tai loitsijaa nimeltä, mikä oli varhaisten kerääjien yleinen käytäntö. Kolmesti hän ilmoittaa informantin sukupuolen (talonpoikaisnainen, sisar). Miehiinkin epäsuorasti viittaavaa löytyy, esimerkiksi vuoden 1849 savolaiskokoelmassa osin kirjallisia (C:138–140, 142 > VI2 5428, 5678, 5662)¹⁹, osin *Mythologia Fennicasta* opittuja (C:144–145, 148–156)²⁰ loitsuja sisältäviä, miehen sanelemalta vaikuttava sikermä, sekä pietarinaikainen, miehisellä käsialalla kirjoitettu loitsusarja (C:241–248). Loitsijoiden sukupuolta on tosin hankala määrittää – myös

naiset ovat voineet olla huomattavia tietäjiä.²¹ Charlota kokoelman yleisvaikutelmaksi jää kuitenkin naistenperinne. Lastenrunojen, lyyristen runojen ja uusimittaisten laulujen lisäksi naiseen viittaavat selvästi monet lyhyehköjä talous-, karja-, lastenhoito- ja parannusloitsuja sisältävät rykelmät: naisten arki.

Charlota 1800-luvun mittapuulla melko korkea ikä, 50–60-vuotta, antoi hänelle ehkä tilaa kohdata miehiäkin ja haastatella heitä, mutta luultavaa on, että kohtaamiset olivat pääosin naisten kanssa. On myös mahdollista, että opettajana työskennellessään Charlotta kirjoitti muistiin kaikenlaista, mitä lapsilta kuuli. Voi kuvitella, että Charlota nimipäivillä on musisoinnin lisäksi leikitty ja loruiltu suomen kieltä harjoiteltaessa:

Suurin osa, niistä Suomalaisista tyttö lapsista, joita minä täällä opetan, puhuvat venähittä. Ja on heidän Kielensä niin venähtynyt, että ei ensinkään tahdo taipua Suomenkieleen. Minä lupaisin lapsille: että Kutsua niitä heistä, jotka Suomia paremmin ahkeroisii, minun nimipäivälle. 28 lasta oli mun [yläp. lisätty in] luona, minä soitin itse folia, ja lapset tansivat. Pelkkää Suomia puhuttiin. (Charlota kirje Reinholmille 26.5.1850.)

SKS:n ensimmäinen keruuohje vuodelta 1850 ei liene ohjannut Charlota dokumentointia: Kerääjille ohjeiksi annettiin muun muassa se, että *Kalevala* ja *Kanteletar* pitää tuntea hyvin, jotta he osaavat erottaa ”mikä on vanhan kansan runoa tai mikä uudentaapaista” (Haavio 1931, 32). Usein mieskerääjät kantoivat kirjoja mukanaan voidakseen

kysellä laulajilta suoraan runoja *Kalevalasta* tai *Kanteleltaresta* tai virkistääkseen kirjojen avulla laulajien muistia (ks. Piela 2023, 174). Oletettavasti Charlotalle ei ollut keruussa tukenaan kirjallisia tuotteita, vaan hän luotti vaistoonsa ja tietämykseensä. Miten Charlotta missäkin liikkui, miten hän sai tietoonsa laulajat ja loitsijat, keitä nämä olivat, miten hän puhui heidän kanssaan – tämä kaikki jää arvausten varaan. Joistakin lähteistä on kuitenkin mahdollista poimia viitteitä käytännön toimijuuteen kerääjänä eli Charlota toimintatapoihin ”kansan” parissa. Näitä löytyy esimerkiksi Reinholmille Mikkelistä 1848 lähetetyssä hääkuvauksessa. Teksti vaikuttaa ensi lukemalta sekavalta, mutta tarkemmin ajatellen kyse on erityisestä kertomisen tavasta. Objektiivinen tapakuvaus katkeaa tuon tuostakin asiasisältöä elävöittäviin juttuihin ja tarinoihin, usein tilanteista, joissa Charlotta itse oli ollut läsnä. Esimerkiksi:

Koska tietyksi tulee; että jollakulla pojalla on mielitieto, niin jouduu kyllä silloin kontit [juurut, pahat puheet] liikkeellen. Ja monta kerrtaa hämmentää koko asian. Savitaipaleessa oli yksi soma tyttö; jonkan sulhaisellen oli sanottu: ”että, tyttö syöpi tupakkaa.” Mutta poika sano: ”ej se mittään tie minun asiasani; syököön hän kaannat, kyllä minä nakaan lehet poltakseni,” tyttö itse minullen sitä nauro. ja kohta sen jälkeen heidän häitä juotiin. (s. 4.)

Ilmauksen ”tyttö itse minulle sitä nauro” läpi kuuluu Charlota ja tytön välisen puhetilanteen luonteva, hauska sävy. Myöhemmin Charlotta tulee kuin vahingossa ilmaisukseksi

empaattisen asenteensa esimerkiksi kuvattessaan Schultzille *tupakoita* eli kihlajaisia Kivennavan pappilassa, jossa hän tuolloin asui. Ilo on ylimmillään, viulu soi, sananlaskut ja runonpätkät sinkoilevat, vieraat tanssivat. Vain morsian istuu hiljaisena nurkassa. Charlotta menee hänen luokseen, kysyy: Miksi et tanssi? Morsian vastaa: Tämä ilta on tärkeä, se muuttaa koko elämäni, en voi tanssia. (S 29.10.1852.)

Charlotta oli luonnostaan kertoja. ”Antaisinko teille jälleen aiheen nauruun?” hän kysyy kerran kirjeessään Schultzille ja jatkaa anekdooteilla kruununperijästä (S 15.4.1853). Charlolan kirjeissä Schultzille on runsaasti kertomuksia keisarin ja keisariperheen matkoista Suomeen. Tarinat ovat monenlaisia: omia muistelmia keisarin matkoista Suomessa ja Pietarissa, yleisesti tunnettuja anekdootteja muun muassa siitä, miten keisari Aleksanteri I tervehti tapaamiaan suomalaisia suomeksi, sekä historiallisia kertomuksia aiemmista keisareista. Joskus aineisto näyttää kirjallisuudesta poimitulta; esimerkiksi kertomussikermä Aleksanterin laajasta Suomen-matkasta 1819 on samanlainen kuin varhaisen suomalaisen naiskirjailijan Sara Wacklinin muistelmissa (S 19.5.1856; vrt. Wacklin 1844, 85–115).

Charlolan keisariperinteen runsaus voi osin johtua Schultzin kiinnostuksesta asiaan, tämä kun tietävästi liikkui venäläisen yhteiskunnan korkeimmissa piireissä (Taube 1975, 582–583). Charlotta kuitenkin keräsi ja käänsi keisariperinnettä myös omasta aloitteestaan. Hän lähetti SKS:aankin nipun venäjän- ja saksankielisiä runoja ja kertomuksia keisari Nikolain kuolemasta (ptk. 5.12.1855)²² ja

mainitsi kirjoittaneensa keisaritarinoita myös ruotsiksi (S 19.5.1856). Aihe oli hänelle selvästi läheinen, samoin kuin ”ehdottoman keisariuskolliselle” D. E. D. Europaeukselle (Halila 1988, 15–16). Taustalla heillä oli kotoa peritty keisarin kunnioitus, josta kummallakin oli lapsuusmuistoja, velipuolella äidin opetuksista, Charlotalta keisari Aleksanterin ja isä-Europaeuksen kohtaamisesta Savitaipaleella vuonna 1803 (S 16.9.1855). Tavattuaan keisari Nikolain Kivennavalla 50 vuotta myöhemmin vuonna 1853 Charlotta ei saa unta koko yönä – ”hänen ystävällinen tervehdyksensä on niin huumannut minut”, Charlotta kirjoitti myöhemmin Schultzille (S 17.3.1856).

Charlolan kertojankyky ei rajoittunut juttuihin ja tarinoihin. Hän kuvaa kirjeissään eloisesti, välillä hauskaasti, välillä runollisesti, välillä täsmällisin dialogein, tunnelmiaan ja kokemiaan tapahtumia: talviyön tulenpuinaista taivasta (S 19.3.1853), metsän kauneutta (S 29.11.1852), talkoita langon pappilassa ja pietarilaisystävien yllätysvierailua (S 1.9.1855), jaakkimalaisen morsiamen lähtöä kotoa (S 14.5.1856). Näissä välähdyksissä näyttäytyy Charlolan taiteellinen puoli: kirjallinen toimijuus.

Kirjoittava nainen

Hakeutuessaan Pietariin Charlotta toteutti sekä Vanhan Suomen että erityisesti Europaeus-suvun toimintamallia – kymmeniä Europaeuksia eli Venäjällä eri tehtävissä 1700- ja 1800-luvuilla, näistä monet Charlolan omasta sisarusarjasta (Lehtonen T. 2009). Jo aiem-

min Charlotta oli ollut Pietarissa kotiopettajana (kirje Blomqvistille 3.8.1841), mutta viimeistään vuosina 1849–1852 hän näyttää todella kotiutuneen kaupunkiin opettaessaan suomalaisen Pyhän Marian kirkon vasta perustetussa tyttökoulussa.

Pietarissa Charlotta liikkui erilaisissa sosiaalisissa piireissä. Selvää on, että hän tunsi hyvin suomalaiset työtoverinsa, joita olivat kirkkokoulun johtaja Kaarle Sirén sekä opettajat, uusia ideoita ympärilleen räiskivä Uno Cygnaeus ja jaakkimalaissyntyinen, suomeksi novelleja kirjoittava Tuomas Friman (ks. esim. Flink 2000, 70–80). He jakoivat hänen kanssaan arjen, mutta heidän suhteidensa laadusta ei ole tietoa. Charlolan pikkuserku Elisabet von Dohrdet kirjoitti veljelleen A. J. Europaeukselle Liperiin 18.2.1850, että Charlotta oli kirkkokoulussa ”hyvin innostunut ja pidetty opettaja” (”eine sehr eifringe und beliebte Lehrerin”).

Toinen Charlotalle tärkeä pietarilainen yhteisö oli Georg Julius von Schultzin baltiansaksalainen, osittain venäläinenkin tuttavapiiri. Myöhemmissä kirjeissään Schultzille Charlotta lähetti yhtenäen terveisiä näille ”hyvin arvostetuille, rakkaille ystävilleen” (”sehr geschätzten lieben Freunde”) ja kaipasi heidän tapaamistaan (S 29.11.1852). Heidän nimittäin vilahtelee Charlolan kirjeissä – Herr Scheer, Dr. Jenzen, Fräulein Paula, Ruth, Madam Dobbert. Suomeen palattuaan Charlotta vierailikin joskus Pietarissa Schultzin luona. Baltiansaksalainen Schultz, kirjailijanimeltään Dr. Bertram, oli itämerensuomalaisesta kansanrunoudesta kiinnostunut estofiili, kirjailija ja lääkäri, joka julkaisi runoja ja

kertomuksia saksaksi ja viroksi. 1840-luvulta lähtien hän asui perheineen Pietarissa. (Ks. esim. Taube 1977; Kiparsky 1935.) Ei ole tietoa, miten Charlotta ja Schultz tutustuivat. Ilmeisesti tämä on tapahtunut Pietarissa 1840–1850-luvun vaihteessa, koska heidän kirjeenvaihtonsa alkoi vasta Charlolan Suomeen paluun jälkeen vuonna 1852.

Pietarissa Charlotta innostui kansanrunouden kääntämisestä. Kaikki hänen käännöstyönsä ovat syntyneet yhteistyössä Georg von Schultzin kanssa. Charlolan kirjeetkin Schultzille ovat jo itsessään yhtämittaista käännöstä: kaikki niissä siteeratut runot, sananlaskut, sadut ja laulut hän on saksantanut. Schultz ei siis osannut suomea. Yhteistyö on dokumentoidusti näkyvässä Charlolan huomattavimmassa käännöstyössä, käsikirjoituksena säilyneessä sikerlässä *Kantelettaren* (1840) runojen saksannoksia, joita on yhteensä 31 runoa.²³ (Schultzin kirjekokoelma.)

Charlotta on valinnut runot käännettäväksi niin, että *Kantelettaren* erilaiset laulutyytit tulevat edustetuiksi. Käännöksissä ei ilmoiteta lähderunoja, eikä suomenkielisiä tekstejä ole mukana. Lähes kaikissa runoissa on Schultzin nopeasti luonnosteltuja korjauksia sekä muistiinpanoja. Korjaukset koskevat vain kieltä; Schultz ei runoilu mitään lisää. Käännösten runsaus, niiden järjestäminen sarjaksi sekä Schultzin systemaattiset korjaukset ja kommentit viittaavat siihen, että niiden julkaisemista suunniteltiin. Osa käännöksistä, 11 runoa, löytyykin pietarinsaksalaisesta *St. Petersburgische Zeitung*-lehdestä vuonna 1851 (numerot 226 ja 227) otsikolla ”Finnische Runen”. Kääntäjää ei mainita. Aiemman käsityk-

sen mukaan näiden ensimmäisten julkaistujen *Kantelettaren* saksannosten tekijä oli *Kalevalan* kääntäjä Anton Schiefner (Haltsonen 1950, 67). Julkaistujen tekstien ja Charlotan käsikirjoitusten vertailu kuitenkin osoittaa, että kyseessä on Charlotan ja Schultzin yhteistyö.

Käännökseen valitut runot ovat lauluaiheista, kaipuulauluista, tyttöjen lauluista ja paimenlauluista. Kokonaisvaikutelma on eleginen mutta valoisa, varsinaisia *Kantelettaren* lukijoiden ihastelemia surua ja murhetta kuvastavia huolilauluja ei ole. Kaikki julkaistut tekstit sisältyvät Charlotan käsikirjoitukseen, jossa näkyvät Schultzin korjaukset on luonnollisesti otettu julkaistuuun versioon. Joissakin

[M]ie en tunne tuulen mieltä,
tuulen mieltä, linnun kieltä.
Vaan kun tuttuni tulisi,
ennen nähtyni näkyisi,
tuntisin ma tuon tulosta,
arvoaisin astunnasta,
jalan nuoren nousennasta,
sukan mustan muikunnasta,
käymästä kepiän kengän,
helman hienon hiipsinnästä.
Virstan vastahan menisin,
virstan kahen kaapsahmaisn,
aitoja alentamahan,
siltoja siventämähän,
veräjiä aukomahan,
porttiloita purkamahan,
Sitte kättä käppäjäisin...

(*Kanteletar* II: 42.)

tapauksissa Schultz näkyy muuttaneen ilmaisuja vielä puhtaaksi kirjoittaessaan. Schultzin käsialalla kirjoitetut kommentit osoittavat, että käännösten johdanto on hänen tekemänsä. Siinä hän esittelee lyyrisiä lauluja ja puhuu suomalaisista ”luonnonrunoilijoista” tavalla, josta Sulo Haltsonen (1950, 67–68) päätelee kirjoittajalla olleen edessään näitä runoilijoita esittävä kuva Robert Tengströmin toimittamassa käännöskokoelmassa *Finsk Anthologi* (1845).

Seuraavassa esimerkissä on vasemmalla katkelma *Kantelettaren* kaipuulaulusta ”Etäällä minun omani”, oikealla sen saksannos Schultzin korjaamassa, julkaistussa muodossa:

Kenne nicht des Winds Gedanken,
Weiss die Sprache nicht der Vögel
Doch wenn mein Vertrauter käme
Wenn mein Lieber sichtbar würde,
Ihn am Gange würd' ich kennen,
Ahnete schon seine Tritte
An des jungen Fusses Hebung,
An des schwarzen Strumpfes Farbe;
An dem Klang der leichten Schuhe,
An des feinen Rockes Rauschen.
Eine Meile ihm entgegen lief ich,
Hüpfen wollte ich zwei Meilen,
Nieder wollt den Zaun ich reissen,
Und die Brücken wollt ich bauen,²⁴
Und die Lücken los ihm machen
Und die Pforten weit ihm öffnen,
Fassen würde ich seine Hand dann...

(*St. Petersburgische Zeitung* 1851, nro 226.)

Kuten Sulo Haltsonen (1957, 136) toteaa, nämä ensimmäiset *Kanteletar*-saksannokset ovat tarkkasanaisia. Käännös seuraa alkutekstin ajatusta säe säkeeltä. Rinnastus Charlotan alkukäännökseen konkretisoi Charlotan ja Schultzin yhteistyön eli sen, että Charlotta teki pohjaksi huolellisen saksannoksen, ja Schultz muokkasi sen kielen ajatukseen kajoamatta. Muutokset koskivat useimmiten sanajärjestyksiä ja ilmaisumuotoja. Esimerkiksi säepari ”sille kättä käppäjäisin, / jos ois käärme kämmenpäässä” kuului Charlotalta: ”Dann würde ich seine Hände fassen, / Wenn auch eine Schlange darin läge”, ja Schultzilla: ”Fassen würde ich seine Hand dann / Läg in ihr auch eine Schlange”. Joskus Schultz vaihtaa Charlotan valitseman sanan toiseksi, useimmiten lähimerkitykselliseksi. Usein Charlotan säe on kelvannut Schultzille sellaisenaan.

Miten Charlotta teki käännöksensä? *Kantelettaren* kielen täytyi olla hänelle ainakin osin vaikeaa. Erityisen vaikeasti käännettävien ilmausten kohdalla Charlotan ratkaisut ovat kiinnostavia. Esimerkiksi kääntäessään sanan *alli* säeparissa ”Mitenpä polosten mieli, / kuten allien ajatus?” ilmauksella ”sorgenbedrängt” eli surujen painama tai ahdistama hän hukkaa runon keskeisen lintumetaforan. Jos sanan käännöstä vertaa ruotsinnokseen mainitussa *Finsk Anthologissa* – ”sorgbetyngde” – havaitsee tulkinnan samankaltaisuuden. Vastaavasti Charlotan käännökset hienoista suomenkielisistä termeistä *mielitetty* ”tief im Herzen verborgne” (syvälle sydämeen kätkeyty), *tuttu* ”Vertrauter” (luotettu) ja *ennen nähty* ”Lieber” (rakas) tulevat selvästi *Finsk Anthologin* ruotsinnoksista ”djupt i hjertat gömda”,

”förtrogne” ja ”älskling”.²⁵ *Finsk Anthologi* on ollut Charlotankin pöydällä. Tämä näkyi Charlotan käännöksessä laajemminkin, eikä se ole hänelle häpeäksi – ruotsinnokseen Schiefnerkin tukeutui kääntäessään *Kalevalaa* (1852), samoin seuraava *Kantelettaren* runojen saksantaja Hermann Paul (1866 ja 1877), joka ei edes osannut kunnolla suomea (Haltsonen 1950, 68–69).

Charlotan palattua Suomeen yhteistyö jatkui satujen parissa. Eero Salmelaisen koelma *Suomalaisia satuja ja tarinoita* (1852) näyttää innoittaneen tähän. Vuoden 1852 lopulla Charlotta käänsi suomeksi Dr. Bertramin saksantamia virolaisia satuja Hannusta ja Pirusta (C:250). Vuonna 1853 Dr. Bertramilta ilmestyi käännöskokoelma suomalaisia satuja ja sananlaskuja otsikolla *Jenseits der Scheeren, oder: der Geist Finnlands*. Teos on omistettu ”kunnioituksen osoituksena” (”als ein Zeichen der Hochachtung”) Charlotta Europaeukselle. Sulo Haltsonen olettaa, että Charlotta on tässäkin tehnyt pohjakäännökset (Haltsonen 1957, 136). Dokumentit puuttuvat, mutta muun yhteistyön ja omistuksen perusteella näin ilmeisesti on.²⁶

Charlotan nimeä ei mainita Schultzin julkaisemissa saksannoksissa toisena kääntäjänä. Kirjeissä on viitteitä siihen, että Schultz on ehdottanut tätä, koska Charlotta vastasi: ”En haluaisi mielelläni tulla mainituksi” (”Ich möchte nicht gerne genant werden”). Hän ei kuitenkaan vastusta, jos Schultz niin toivoo (S kesäkuu 1852). Oliko Charlotan vaatimattomuus ajan naisen roolin mukaista käyttäytymistä? Eikö julkisuus hänestä sopinut kirjoittavan naisen toimijuudelle? Vai kokiko

hän, että toiminnan merkitys on siinä itsessään, ei tuotoksissa (ks. Honkasalo 2013, 46)? Mahdollisesti hän ajatteli vain avustaneensa Schultzia eikä toimineensa itse.

Charlotta kiinnostui 1850-luvun mittaan saaduista yhä enemmän. Hän tallensi muutaman jaakkimalaisen sadun ja saksansi ne Schultzille. Myös satujen kirjoittaminen alkoi kiehtoa häntä (S 17.12.1855). Syksyllä 1855 Charlotta huudahti Schultzille kirjeessään: ”Älkää naurako niin kovaa, että kuulen sen tänne asti!”. Hän oli kirjoittanut sadun ”aivan suomalaisen makuun”, keisarillisia lapsia varten. (S 16.9.1855.) ”Prinsessa Ingo, Suomalainen satu” oli syntynyt keväällä 1855. Keisarilliset lapset tarkoittivat itse asiassa vain 12-vuotiaasta Nikolai Aleksandrovitšia. Tästä oli tullut perintöruhtinas maaliskuun alussa 1855 Nikolai I:n äkillisesti kuoltua ja Aleksanteri II:n tultua keisariksi. Charlotta eli ajassa mukana. Hänen huoneensa seinällä Jaakkimassa oli nuoren perintöruhtinaan kuva. Hän sanoi olevansa iloinen, jos on voinut luoda pojalle hauskan hetken. (S 19.10.1855.)

Sadun kirjoittaminen, korjailu, saksantaminen ja sen julkaisuhaaveet saksankielisenä olivat kirjeiden perusteella Charlotan mielessä lähes kahden vuoden ajan. Julkaisemisen välittäjiksi hän suunnitteli niin sisartaan kuin Jakov Grotia, mutta joutui pettymään molempiin. Huhtikuun 27. päivänä 1856 hän kirjoitti Schultzille: ”Nyt siis on koko toivoni suunnattu vain Teihin, että saisin nähdä elämäni päätoiveen toteutuvan.”²⁷ Hän oli ensin ajatellut kirjoittaa sadun runona, mutta luopui suunnitelmasta; käännös kadottaisi silloin erityisyyden (”das Eigentümliche”).”Minä ha-

lusin kirjoittaa jotakin aidosti omaperäistä; tosin suomalaisessa hengessä; mutta kuitenkin jotakin täysin uutta. Mutta pelkään, että siitä on tullut aivan liian omaperäinen –”²⁸ Charlotta on tinkimätön tekstin aitouden suhteen: ”En halua lausua sellaista, mitä ei löydy sydämeistäni.” (S 19.10.1855; S 7.4.1856.)

Ei ole tietoa siitä, tarjosiko Schultz ”Prinsessa Ingoa” mihinkään julkaistavaksi. Joka tapauksessa se jäi käsikirjoitukseksi. Nyt Charlotta ei enää piilotellut nimeään, joka oli sijoitettu selkeästi käsikirjoituksen kansilehdelle. Kysymys oli jostakin, mitä hän oli luonut itse ja mihin hän oli antanut sisintään. Kirjoittavan naisen kokonaisvaltaiseen toimijuuteen olisi kuulunut myös se, että ihmiset olisivat lukeneet hänen kirjoituksiaan ja kuulleet hänen äänensä. Siihen hän pyrki tietoisesti, ja siksi hän koki satunsa julkaisemisen elämänsä ”päätoiveeksi”. Oli olosuhteiden syytä, ettei niin tapahtunut.

”Prinsessa Ingo” on säilynyt Schultzin kirjekokoelmassa kolmena käsikirjoituksena, joista yksi on suomenkielinen, toinen suomen- ja saksankielinen rinnakkain, kolmas Schultzin korjaama saksankielinen.²⁹ Pitkä, moniepisodin satu sijoittuu Suomensalon valtakuntaan. Kuningas Rostiofin ja hänen kuningattarensa Margarethan tytär Ingo saa kummeikseen haltioita (Tapion, Huoperkin-Äijän, Näkin ja Louhen), jotka prinsessan kasvettua pelastavat roistojen kynsistä niin prinsessan kuin koko maan. Lopuksi vietetään Ingon ja Holmgårdin prinssin Vladimirin häitä. Sadun lumo piilee enemmän kerronnassa kuin juonessa. Tekstistä välittyy Charlottan intensiivinen antautuminen asialle. Hän

on mitä erilaisimmista aineksista luonut ”uuden” kokonaisuuden: nimet Rostiof ja Saaris tulevat *Mythologia Fennica*n kuvaamasta Suomen keskiajasta, Holmgård, Vladimir ja ehkä Ingokin (vrt. Ingegerd, Jaroslav Viisaan puoliso) Venäjän keskiajasta, paikannimet Suomensalo, Kuolimo ja Avainsalmi Savitai-paleen maisemasta, haltiat niin suomalaisesta (Tapio, Näkki, Louhi) kuin pohjoismaisesta (Huoperkin-äijä) perinteestä.³⁰ Haltioiden kummilahjojen taustalla lienee Prinsessa Ruusunen, apuesineiden ja pilvessä lentämisten ja myrskykuvausten ja prinsessaryöstön malleja lienee antanut Salmelaisen satujulkaisu, ehkä Raamattukin. Haltiat ja naiset puhuvat kalevalamittaisin runosäkein, kuninkaan neuvonantajat sanaparsin.

Charlotan omassa tulkinnessa sadun ydin oli ilmeisesti suomalaisuus, ehkä myös Suomen ja Venäjän ja sen keisarihuoneen kohdalonyhteys. Prinsessa Ingon läpäisee myös hienoinen naisnäkökulma. Se ilmenee kolmessa teemassa, joista ensimmäinen on äidin ja tyttären suhde: Ingon ja hänen äitinsä Margarethan läheisyys, heidän ikävänsä ja tuskansa eron aikana sekä heidän hellät kirjeensä toisilleen luovat satuun koskettavia pysähdyksen paikkoja. Toinen on taiteilijuus naispäähenkilön ilmaisemana ja kokemana. Se näyttäytyy tilanteessa, jossa Ingon soittaessa kannelta musiikki virtaa niin, että se tuntuu tulevan jostakin toisesta maailmasta:

Me³¹ istuin turwe-penkille ja soitin kannelta, ja en vielä tiedä, kuinka se tapahtui, että minusta oli niin kuin en me itse waan jokkuu muu wahwempi minusta olisi soittanut. Kyllä ne oliit

minun sormein; mutta erinäisesti kajahteliit kantelein 14 kielet, niin kuin ei koskaan ennen.³²

Kolmas naisteema on naisten yhteisyys. Ingo kertoo ajastaan Louhen linnassa. Hän ja kamarineito Ewa keräsivät ruokoja ja tekivät niistä pillejä ja soittivat rannalla:

Ja koska me soitin kanneltain ja lauloin, ja Ewa soitti pilliä; niin silloin tuliwat keijuset, kalat, ja kaikki mitkä kiwien alla asuwat, meidän luoksemme. Ja itse Weden-Emändä, Näkin puoliso, nousi kerran meren sywydestä ylös, ja istui yhdelle ranta-kiwelle, kuuteli meidän lauloamme. Mutta meren neitokset harjasiiwat hänen pitkää ruohonpäistä tukkaa, ja koristiiwat häntä lumpeen-kukasilla. Ja koska me kerran olin taas niin laulanut; minun kaukaisesta kodistain, wihollisesta joka uhkais meidän ranta-maita, ja joutsesta joka piti laskettaman Awainsalmeen; niin Weden-Emändä sitä kuuteli ja sanoi: ”Isän-kotoohon, pois palaaja – –.”

Kuvauksen taustateksti on Väinämöisen kanteleensoitto *Kalevalan* runossa 44. Charlotta on femininisoitunut ja monikollistanut sen uudella tavalla. Nyt soittaja ja laulaja on nainen, Ingo, ja hänen kanssaan soittaa eri instrumenttia toinen nainen, Ewa. Veden emäntä on aktiivisempi kuin Väinämöisen runossa – hän on huolehtivien meren neitosten ympäröimä, ja hän nousee lähelle soittajia, Ewaa ja Ingoa. Hän kuulee Ingon laulusta tämän koti-ikävän ja auttaa Ingon takaisin kotiin. Tuossa rantakonsertissa, jossa kantele, laulu ja pilli yhtä aikaa soivat, maan ja meren naiseläjät muodostavat toisiaan ymmärtävän yhteisön.

Charlotta Europaeus lähetti tämän messinkilaatan ja erilaisia rahoja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan 5.12.1855. Laatta päätyi myöhemmin Kansallismuseon numismaattisiin kokoelmiin: "Messinglamell med Rysk inskrift till minne af heliga alliansen". Lukuisista Charlotan lahjoittamista esineistä on säilynyt ainoastaan tämä laatta ja muutamia rahoja. Kuva: Jani Oravijärvi, Suomen kansallismuseo.

Kuka oli Charlotta Europaeus?

Olemme tässä artikkelissa hahmottaneet kuvaa Suomen ensimmäisestä naiskerääjästä säilyneiden, hajanaisten lähteiden valossa. Charlotta Europaeuksen mahdollisuuksia toimia dokumentoivana ja kirjoittavana naisena olemme tarkastelleet toimijuuden käsitteen avulla. Charlotan toimijuuteen liittyy eman-

sipatorinen ulottuvuus jo senkin vuoksi, että hän toimi monessa suhteessa vastoin 1800-luvun puolivälin naiskuvaa. Hän eli naimattomana elättäen itsensä opettajana ja keskittyen myöhemmällä iällä keruutoimintaan sekä toteuttamaan omia kirjallisia pyrkimyksiään. Toimijuutta vahvisti myös Charlotan työn systemaattisuus. Hän keskittyi erilaisiin kirjoitustöihinsä ja toteutti pitkäaikaisen haaveensa

liittyen käännoistyöhön ja omasepiteeseen satuun. Charlotta ennakoi kirjoitustöillään hänen jälkeensä tulleiden naiskerääjien toimintaa. Monelle 1800-luvun lopun naiskerääjälle oli tyypillistä erilaiset kirjoitustyöt, joiden avulla he pystyivät tuottamaan historiallista ja muuta tietoa yhteiskunnassa, jossa he eivät voineet osallistua julkiseen tai akateemiseen keskusteluun (Näyhö 2008, 90).

Toisaalta Charlotta toimi vallitsevien yhteiskunnallisten rakenteiden ja normien puitteissa. Naisena hänen ei ollut mahdollista tehdä pitkiä keruumatkoja muiden kerääjien suuimissa itäisissä runokylissä, vaan hän pysyi lähellä omaa elinpiiriään. Hän tarvitsi myös miestoimijoiden apua ja tukea edistääkseen omaa toimintaansa ja erityisesti saadakseen tallennus- ja kirjalliset työt näkyviksi ulkopuolisille. Tähän sisältyi myös epätietoisuuden ja alistuneisuuden kokemusta. Esimerkiksi H. A. Reinholm ei vastannut Charlotan kirjeisiin ja pyyntöihin noteerata kirjeiden mukana tullut perinneaineisto. Toisaalta yhteistyö Georg von Schultzin kanssa tuki ja edesauttoi sekä Charlotan että Schultzin³³ kirjallista toimijuutta tuoden siihen dialogisuuden ja yhteistoimijuuden ulottuvuuden, joka haastaa yksilötoimijuuden ideaalia ja normia (vrt. Honkasalo & Ketokivi & Leppo 2014, 365).

Charlotta Europaeus dokumentoi paikallista, paljolti naisten ja osin myös lasten perinnettä, jota ei ollut aiemmin laajemmin noteerattu. Hänen keruunsa kohdistuivat Etelä-Karjalan ja läheisesti siihen rajautuvan Etelä-Savon alueille, jotka olivat jääneet ja jäivät myöhemminkin keruuhistorian ja dokumentoinnin varjoon. Charlotan perin-

neaineistosta piirtyvät esiin erityisesti naisten perinne, tavat, ajatukset ja tunteet. Tähän johdopäätökseen tulee osin myös Kristiina Näyhö gradututkimuksessaan varhaisista naiskerääjistä, joiden aineistot edustavat naiseryityistä perinnettä ja on tallennettu suuressa määrin naisilta ja lapsilta (Näyhö 2008, esim. 95). Charlotta Europaeuksen suomenkielisen aineiston kuvaama maailma on poikkeuksellinen aikana, jolloin naisten kirjoittaminen ja yhteiskunnallinen toiminta oli vasta aluillaan. Charlotan perinnetekstit nostavat esiin myös vähemmän tutkitun kirjallisen kulttuurin ja suullisen perinteen välisen elävän suhteen sekä paikallissepiteiden ilmentämät yhteisölliset ja yhteiskunnalliset konfliktit. Charlotta osoitti kiinnostusta elävää perinnettä kohtaan, sitä, mikä puhutteli aikalaisia. Hän tallensi sitä, mitä kuuli ja näki ympärillään eikä suhtautunut aineistoon arvottaen. Siitä huolimatta, että Charlotta Europaeuksen perinneaineistot ovat 2020-luvulle asti olleet lähestulkoon ilman lukijoita, ne edustavat arkiston hyllylläkin varhaista dokumentoivan naisen työtä ja tämän kohtaamien ihmisten omaehtoista perinnettä.

Charlotta Europaeus oli myös lukeva ja kirjoittava nainen ja kiinnostunut erilaisten kirjallisten töidensä julkaisemisesta. Tämän artikkelin lähdeaineistoja tutkimalla on selvinnyt, että Charlotta oli – toisin kuin on aiemmin todettu (Haltsonen 1950) – *Kantelettaren* runojen ensimmäisten julkaistujen saksannosten tekijä. Vaikka ei ole saatavilla tutkimusta siitä, missä määrin naisen tunteita kuvaava *Kanteletar* vaikutti aikakauden naiseen, on Charlotan käännoistyö yksi todiste

tästä: teos oli naislukijalle merkityksellinen. Charlotan käännoistyö kohdistui erityisesti naisten positiivisia tunteita ja suhteita kuvaaviin runoihin, vähemmän ajan sivistyneistön ihailemiin suruntäyteisiin huolirunoihin. Käännoistyöllään Charlotta nosti esiin vallitsevan kuvan rinnalle naisen elämismailman monipuolisuuden ja iloisuuden. Kiinnostus naisen elämään käy ilmi myös itse kirjoitetussa Ingo-sadussa, jossa Charlotta koskettaa naisteemaa niin naisten lähisuhteiden ja yhteisyyden kuin naisen yksilöllisen ilmaisutarpeen kannalta.

Charlotta Europaeuksella oli hyvät lähtökohdat toteuttaa kiinnostustaan perinteen keruuseen sekä erilaisiin kirjallisiin töihin. Vanhan Suomen ja sivistyneen pappisisän kasvattina hän tutustui jo varhain suomen kieleen sekä maaseudulla elävään rahvaaseen ja sen perinteeseen ja tapoihin. Hän sai myös 1800-luvun alkupuolen näkökulmasta kenties laajempaa koulutusta kuin ajan säätyläisnaiset yleensä. Tyttöjen koulusivistystä tuki Vanhan Suomen kulttuurinen ilmapiiri. Toimiminen opettajana mahdollisti tutustumisen paitsi laajemmin erisäätyisten ihmisten ja lasten maailmaan, myös muita naisia vapaaman liikkumisen. Charlotta myös vaikuttaa eläneen jossain määrin itsenäisenä naisena, sillä ainakin Pietarissa hän oli vapaana säädynmukaisista velvoituksista, opetti innostuneena, alkoi saksantaa kansanrunoutta ja löysi itselleen sopivan, keskustelemaan ja monikulttuurisen ystäväpiiriin. Nimistä käy ilmi, että ystävien joukossa oli sekä miehiä että naisia. Charlotalle oli kyky luoda ystävyysuhteita myös miehiin. Ennen kaikkea kirjeenvaihto

Schultzin kanssa osoittaa, miten kantava ja läheinen sellainen suhde saattoi olla (ks. myös Leskelä-Kärki 2011). On myös kiinnostavaa, että Charlotta oli hyvin tietoinen toimeentulostaan. Hän muun muassa toivoi saavansa rahaa sadustaan Ingosta (S 7.5.1856), sillä ei terveyssyistä pystynyt enää opettamaan. Hakiessaan kotiopettajan paikkaa hän ilmoitti suorasukaisesti palkkatoiveensa.

Myös henkilökohtaiset ominaisuudet edistivät Charlotan dokumentointityötä. Hänen omakohtaiset kertomuksensa osoittavat toistuvasti, miten luontevaa hänen oli puhua ”kansan” kanssa, ja miten helppo ihmisten oli lähestyä häntä ja puhua hänelle. Näin voi kiertoteitse kuvitella, miten hän on perinneaimeistoa kerännyt: ollen mukana paikkakuntien elämässä, tarkkaillen ja kuunnellen hän on tilaisuuden tullen kirjoittanut runoja ja muita tekstejä muistiin. Charlotan hääkuvaukset ovat moniulotteisia ja todiste hänen verrattain modernista riittikäsityksestään. Charlotalle kyse ei ollut vain perinteestä, vaan ihmisestä elämänsä käännekohdassa: naisesta, jolla on tunteet.

Charlotta Europaeuksen arkistoaineistot ja kirjalliset dokumentit ovat osa naishistoriaa, joka on jäänyt monessa mielessä tunnistamatta ja tunnustamatta. Naistekijän varjoon jääminen, unohtaminen, marginalisoiminen ja trivialisoiminen on toki Charlotta Europaeusta laajempi ilmiö (mm. Laakso 2005; Katainen ym. toim. 2005; Nenola 1986), mutta merkityksellinen se on erityisesti yhden oppialan, folkloristiikan, tutkimushistorialle ja itseymmärrykselle. Vaikka Charlotan perinneaimeistot ovat määrältään vaatimattomat aikakau-

den ”suurkerääjien”, kuten Elias Lönnrotin tai D. E. D. Europaeuksen, aineistojen rinnalla, ne tarjoavat varhaisen ja merkittävän naisen näkökulman siihen, millaista perinnettä ihmiset tuohon aikaan välittivät toisilleen.

Charlotta Europaeuksen viimeinen vuosikymmen (1848–1858) oli dokumentoivan ja kirjoittavan toimijuuden kannalta hänen elämänsä aktiivisinta aikaa. Huolimatta 1852 pahenneesta keuhkosairaudesta hän teki juuri näinä vuosina kaiken sen, mistä edellä on kirjoitettu. Asetuttuaan 1855 sisarensa Anna Platanin luokse Jaakkimaan hän vielä tallensi sieltä suuret aineistot. Vuonna 1857 häneltä ei enää tullut perinnelähetyksiä. Vuoden 1858 alkupuolella Anna Platan perheineen, Charlotta mukaan luettuna, muutti Jaakkimasta takaisin Savitaipaleelle. Charlotta ei ehtinyt kauan rakkaalla kotiseudullaan elää. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura sai huhtikuussa Gustava Vilhelmina Europaeukselta viestin:

Tillkännagifves:

Min älskade syster Mademoiselle Charlotta Catherine Europai dödliga frånfälle, som timade den 21. april 1858, kl. 11 f:m: å Paimensaari i Savitai-pal socken.

G. W. Europaeus

VIITTEET

- 1 D.E.D. Europaeuskin puhuu Reinholmille Karhusta, myös nimellä Björn. Kirjeenvaihdon perusteella Helsingissä opiskeleva Björn kävi usein kotiseudullaan Savitaipaleella ja toimi silloin lähettinä.
- 2 Ks. Charlotan kirjeet Reinholmille 28.4.1848 ja 5.1.1849 sekä Nyman 1906, 13.
- 3 Kiitämme anonyymeja refereelukijoita arvokkaista kommentteista, joiden avulla olemme syventäneet artikkeliamme.
- 4 Charlotan nimiin SKVR:ssa virheellisesti ilmoitetut D. E. D. Europaeuksen tallentamat XIII3 7067 ja 7105 on poistettu laskelmasta.
- 5 Kirjeistä 23 Georg Julius von Schultzille, 6 H. A. Reinholmille, 1 D. E. D. Europaeukselle, 1 Alexander Blomqvistille.
- 6 Reinholmin ja Schultzin vastauskirjeet Charlotalle eivät ole säilyneet.
- 7 Esim. Charlotta Europaeuksen kirje D. E. D. Europaeukselle s.a. (Kansalliskirjasto); Haltsonen 1959, 21, 24. = Haltsonen, Sulo 1959. D. E. D. Europaeus Savitaipaleella v. 1849. *Miscellanea Bibliographica* VII, 16–25. Helsinki, Helsingin Yliopiston kirjasto.
- 8 Viipurin ”Demoisellen-Schulen” nimiluettelosta ei Charlotan nimeä löydy (Haltsonen 1957, 133).
- 9 S = Charlotan kirjeet Schultzille. Kirjeet ovat saksaksi, Senni Timonen on kääntänyt artikkelissa esiintyvät sitaattit.
- 10 Kirjeessään Schultzille 19.10.1855 Charlotta mainitseekin oman huoneensa Jaakkiman pappilassa sisarensa kotona.
- 11 Kristiina Näyhö (2008, 36) arvelee Minna Canthin lähettäneen keräelmiään SKS:aan jo aiemminkin, 1870-luvulla.
- 12 Ks. SKS:n pöytäkirjat 1.3.1848, 6.12.1848, 2.5.1849 ja 17.10.1849.
- 13 Nämä runot (C:27–239) on SKVR:ssä paikannettu pääasiassa Savitaipaleelle, mutta oletettavasti osa niistä on Suomenniemeltä.
- 14 Pöytäkirjat 5.2.1851, 4.6.1851, 1.12.1852, 5.1.1853 ja 1.3.1854. Keräelmien runojen C:240–275b keruupaikan Charlotta on ilmoittanut vain kahdesti (C:249 ja 255 Kivennapa).

- Kaikki muut tekstit on SKVR:ssa paikannettu Savitaipaleelle. Ne kuitenkin liittyvät Kannaksen laulutapoihin. Esimerkiksi Laulajan kiitoksen (C:240 = SKVR VI1 525) loppuaihelma ”sydän syytyi tulelle” on kannakselais-inkerialaista tyyppiä, ja tuntemattomalla käsialalla kirjoitetussa loitsusarjarjassa C:241–248 on eteläkarjalaisia ja kannakselaisia piirteitä.
- 15 Pöytäkirjat 5.12.1855 ja 7.6.1856. Runot C:276–541 ovat kaikki Charlolan ilmoituksen mukaan Jaakkimasta.
  - 16 Vuonna 1762 pappi syytti kahta nurmekselaista naislaulajaa hevosentappo-runojen tekemisestä ja levittämisestä – runoissa oli mainittu kyseinen pappi nimeltä (Pielisjärven ja Nurmeksen talvikäräjät 17.–20.2., 22.–26.2.1762, Kansallisarkisto). Kiitos tiedosta tutkija Jukka Kokkoselle.
  - 17 Charlotta siteeraa runoa kirjeessään ja runoliitteissään Schultzille ja sanoo sisaren muistavan runon paremmin (S 17.12.1855); oletettavasti SKVR XIII1 1500 on tuo sisaren sanelema. Muiden kerääjien samasta sodasta kertovat Punaparran sota -runon toisinnot edustavat toista, arkkivirressäkin (*Sota-laulu Suomenmaalle 1812*, Turku 1813) julkaistua tyyppiä.
  - 18 Runon käsikirjoituksia on Teperin (1972, 79–85) mukaan säilynyt viisi. Teperi ei tunne Charlolan käsikirjoitusta.
  - 19 Nämä loitsut vastaavat Carl Axel Gottlundin keräelmän tuntemattomalla käsialalla kirjoitetuja loitsuja 681–683a (SKVR VI2 5325, 5681, VI1 3354; ks. Karttunen 1898, 51); kyseessä täytyy olla sama informantti.
  - 20 C:144–145 (SKVR VI1 3467–68), vrt. XII2 6166; C:148 (SKVR VI 4287):1–6, vrt. XII2 6576; C:149 (SKVR VI2 6391), vrt. XII2 7916; C:150 (SKVR VI2 5032), vrt. XII2 6576; C:153 (SKVR VI2 4947), vrt. XII2 6593; C:156 (SKVR VI2 3355), vrt. XII2 4076. Martti Haavio (1967, 71) ja Matti Kuusi (1965, 410) ovat kiinnittäneet huomiota loitsujen C:150 ja C:144–145 periytymiseen *Mythologia Fennicasta*.
  - 21 Esimerkiksi Charlolan Jaakkimasta tallentama komea loitsusarja C:506–509 (SKVR XIII4 10171, XIII3 9917, 9497, 8963) sopisi miehen esittämäksi ukkosen lukuineen ja suden syntyneen, mutta varmaa se ei ole. Esimerkiksi Jaakkimassa vähän aiemmin (1847) liikkunut S. Sirelius kirjoitti poikkeuksellisesti muistiin yhden naisen nimen, koska tämä osasi ”aivan paljon” loitsuja (SKVR XIII2 3343).
  - 22 Aineisto ei sisälly perinnekokoelmaan. Mahdollisesti Charlolan arkistossa säilyneet venäjänkieliset keisaritekstit (toinen niistä on runo Nikolain viimeisistä hetkistä, ks. Launis & Parente-Čapková 2024) periytyvät tästä läheyydestä.
  - 23 Myös Pietari Makkosen mainiosta Kahvirunosta on tallella sekä Charlolan saksannos Schultzin kirjekokoelmassa (ilman S:n korjauksia) että Dr. Bertramin julkaisema versio baltiansaksalaisessa *Das Inland* -lehdessä (1854/31). Schultzin käännös on tässä täysin irtautunut Charlolan tekstistä. Vrt. Kiparsky 1935.
  - 24 Charlolan pohjakäännös ”in Ordnung zu stälen”, vrt. Tengströmin julkaisun: ”Broarna i ordning ställa”, ilmeisesti 1800-luvulla tunnettu verbin *siventää* käännös, esiintyy myös Lönnrotin *Suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa* (1874).
  - 25 *Finsk Anthologin* ruotsinnokset ovat eri ihmisten tekemiä ja pääosin aiemmin julkaistuja; yllä siteerattu Etäällä minun omani -runo kuuluu Bengt Olof Lillen kääntämiin tyttöjen lauluihin (Tengström 1845, XIII).
  - 26 Sadut oli poimittu Salmelaisen kokoelmasta, ja niiden käännökset ovat paikoin hyvin vapaita. *St. Petersburger Zeitungin* (1854: 31) nimetön arvostelija moitti satukäännösten epä-

- kansanomaisuutta. Sulo Haltsonen (1957, 135) oletti, että kirjoittaja oli Peter von Köppen. Todennäköisempää on, että kyseessä oli Anton von Schiefner. Kirjeessään Kreuzwaldille 29.1.1854 Schiefner ivasi Schultzin käännöskielen herraskaisuutta (se ei ole kansan kieltä, vaan ”seurapiirien miehen”, ”eines Mannes der Gesellschaft”) samoin esimerkein kuin arvostelijaa ja piti muutenkin Schultzia ”salonkirunoilijana” (Wallravens 2013, 51, 143).
- 27 ”Jetzt also, ist meine gantze Hoffnung auf Sie gerichtet um meinen Hauptwunsch im Leben realisiert zu sehen.”
- 28 ”Ich wollte etwas recht Originelles Schreiben; zwar im Finnischen Geiste; aber doch etwas ganz Neues. Ich fürchte aber dass es garzu Originell geworden ist – –”.
- 29 Schultzin epäselvän merkinnän mukaan herra Minzloff toimitti sadun ranskannoksen kruununperijälle. Carl Rudolf Minzloff oli keisarin lasten opettaja, jonka ranskalainen vaimo harrasti kääntämistä (Walravens 2013, 143).
- 30 Kiitämme Irma-Riitta Järvistä Ingo-sadun kommentoinnista, erityisesti Huoperkin äjän pohjoismaisen yhteyden ja Prinsessa Ruususen huomioimisesta.
- 31 Charlotta käyttää Jaakkiman runoissaankin minä-sanan sijalla muotoa *me*, ja joskus sinä-sanan sijalla muotoa *se*. Sama muoto esiintyy myös tuntemattomalla käsialalla kirjoitetuissa eteläkarjalaisissa tai kannakselaisissa loitsuissa (C:241–248). Petri Lauerma toteaa (sähköposti Senni Timoselle 26.3.2024), että Jaakkiman murteessa tällaista ei tavata, mutta Kivennavaltame-muoto löytyy: ”Mitä me nyt paan kaassa (= vellin) sekkaa, siin (tuopissa, jonka joku joi tyhjäksi) ol’ kaik maito. Kivennapa.” (*Suomen murteiden sanakirja*: minä. https://kaino.kotus.fi/sms/?p=qs-article&sms_id=SMS_401a37c4a4474582c48a1a9ba81fc432.)
- 32 Vrt. Charlotan innostunut maininta ”pohjalaisen kanteleensoittajattaren” (Kreeta Haapasalo) vierailusta Helsingissä ja tämän kanteleen 14 kielestä (S 19.3.1853).
- 33 Oletettavasti eivät vain Charlotan raakakäännökset vaan myös hänen lähettämänsä aineistot olivat hyödyksi Schultzille hänen kirjoittaessaan perinnepohjaisia teoksiaan, mutta tästä ei ole toistaiseksi tarkempaa tietoa.

AINEISTO

- Charlotta Europaeuksen arkisto, SKS Arkisto.
Charlotta Europaeuksen perinnekokoelma, SKS Arkisto.
- Charlotta Europaeuksen kirje Alexander Blomqvistille 3.8.1841, Varia Coll.8.13, Kansalliskirjasto Käsikirjoituskokoelma.
- Charlotta Europaeuksen kirje D. E. D. Europaeukselle, s. a., Varia Coll., Kansalliskirjasto Käsikirjoituskokoelma.
- Charlotta Europaeuksen kirjeet H. A. Reinholmille 1848–1850, H. A. Reinholmin kokoelma, kansio 8, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto, Museoviraston arkisto.
- Charlotta Europaeuksen laatima hääkuvaus, lähetty ”St. Mikkelistä 16 p. Touko Kuuta 1848”, H. A. Reinholmin kokoelma, kansio 43, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen arkisto, Museoviraston arkisto.
- Charlotta Europaeuksen kirjeet Georg Julius von Schultzille 1852–1857, Varia COLL.876.11, Kansalliskirjasto Käsikirjoituskokoelma.
- Elisabeth von Dohrdetin kirje A. J. Europaeukselle 18.2.1850, A. J. Europaeuksen kokoelma, Europaeus-suvun arkisto, Kansallisarkisto.
- Jaakkiman kirkonkirjat 1835 ja 1858, Kansallisarkisto (digiarkisto).
- Pielisjärven ja Nurmeksen talvikäräjät 1762, Kar-

- jalan tuomiokunnan renovoidut tuomiokirjat. Kihlakunnanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat. Kansallisarkisto (digiarkisto).
- Savitaipaleen, Suomenniemen ja Jaakkiman henkikirjat 1825–1858, Kansallisarkisto (digiarkisto). SKS:n pöytäkirjat 1848–1856, SKS Arkisto.
- KIRJALLISUUS**
- Apo, Satu, Nenola, Aili & Stark-Arola, Laura 1998. Introduction. Teoksessa Satu Apo, Aili Nenola & Laura Stark-Arola (toim.), *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish-Karelian Culture*. Helsinki, SKS, 9–27.
- Bourdieu, Pierre 1990. *The Logic of Practice*. Stanford, Stanford University Press.
- Dr Bertram [Georg Julius von Schultz] 1854. *Jenseits der Scheeren, oder: der Geist Finnlands. Eine Sammlung finnischer Volksmärchen und Sprichwörter von Dr Bertram, Verfasser der Baltischen Skizzen, des Strabismus etc. Mit 3 Holzschnitten*. Leipzig, Breitkopf und Härtel.
- Cederberg, A. R. 1939. H. G. Porthan ja P. A. Europaeus: muutamia muistiinpanoja ja historiallisia asiakirjoja. *Historiallinen arkisto* 46, 179–224.
- Das Inland. Eine Wochenschrift für Liv-, Ehst- und Kurland's Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur*. 1852, Dorpat.
- Europaeus, D. E. D. 1847. *Pieni Runon-seppä eli kokous paraimmista Inkerinmaan puolelta kerätyistä runo-lauluista : ynnä Johdatuksia runon tekoon*. D. E. D. Europaeukselta. Simeliuksen perilliset.
- Europaeus, D. E. D. 1988/1883. Kertomus elämäni tapauksista ja päätarkoituksesta. Teoksessa Matti Kuusi, Pekka Laaksonen ja Senni Timonen (toim.), *D. E. D. Europaeus. Suurmies vai kummajainen*. Kalevalaseuran vuosikirja 67. Helsinki, SKS, 191–203.
- Grönstrand, Heidi 2005. *Naiskirjailija, romaani ja kirjallisuuden merkitys 1840-luvulla*. Helsinki, SKS.
- Haavio, Martti 1931. *Kansanrunouden keruu ja tutkimus*. Helsinki, SKS.
- Haavio, Martti 1967. *Suomalainen mytologia*. Helsinki, SKS.
- Halila, Aimo 1988. Näkymiä D. E. D. Europaeuksen aatemaailmaan. Teoksessa Matti Kuusi, Pekka Laaksonen ja Senni Timonen (toim.), *D. E. D. Europaeus. Suurmies vai kummajainen*. Kalevalaseuran vuosikirja 67. Helsinki, SKS, 11–22.
- Haltsonen, Sulo 1950. Kantelettaren käännökistä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 30. Helsinki, WSOY, 58–76.
- Haltsonen, Sulo 1957. Katsauksia. Charlotta Europaeus. *Virittäjä* vol 61, nro 1, 133–136.
- Hautala, Jouko 1954. *Suomalainen kansanrunouden tutkimus*. Helsinki, SKS.
- Helttunen, Anne & Saure, Annamari 2024. *Kynälä raivattu reitti. Suomalaisia kirjailijainaisia*. Helsinki, SKS Kirjat.
- Honkasalo, Marja-Liisa 2013. Katveessa. Pieni toimijuus kriittisenä avauksena toiminnan teoriaan. *Tiede ja edistys* 38:1, 42–61. <https://doi.org/10.51809/te.105092>
- Honkasalo, Marja-Liisa, Ketokivi, Kaisa & Leppo, Anna 2014. Moniselitteinen ja hämärä toimijuus. *Sosiologia* 4/2014, 365–372. <https://journal.fi/sosiologia/article/view/124142/74302> (Luettu heinäkuussa 2024.)
- Häggman, Kai 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki, Suomen historiallinen seura.
- Hämäläinen, Niina 2023. Schizophrenic identity and other gender issues in Finnish folklore studies. *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 2023, Vol. 79: *Women in folklore and folklore studies*, 7–25.
- Hämäläinen, Niina & Hanna, Karhu 2021. Riimillisen laulun asema pitkällä 1800-luvulla.

- Historiallinen aikakauskirja* 3/2021, 288–301.
- Isomaa, Saija & Rossi, Riikka 2013. Johdanto: kirjallisuus naisten esittäjänä. Teoksessa Riikka Rossi ja Saija Isomaa (toim.), *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki, SKS, 9–24.
- Ijäs, Ulla 2023. Rovasti Rönnholmin kirjakoelma. Kirjat yllärajoitettuna liikkuvina esineinä 1800-luvun alussa. Teoksessa Niina Hämäläinen, Hanna Karhu ja Tuomas Martikainen (toim.), *Kansallisesta yllärajoitettuna. Kulttuuri, perinne ja kirjallisuus*. Kalevalaseuran vuosikirja 102. Helsinki, SKS, 46–63. <https://oa.finlit.fi/site/books/e/10.21435/ksvk.102/>
- Juntti, Eira 2011. ”Kansalliset harjoitukset” ja sukupuolitetut sfäärit 1840- ja 1850-luvuilla sanomalehtikeskusteluissa. Teoksessa Tuija Pulkkinen ja Antu Sorainen (toim.), *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. Helsinki, SKS, 56–82.
- Jurvanen, Pertti 1988. Vanhan Suomen kasvatti. Europaeuksen suku- ja kotiseututaustaa. Teoksessa Matti Kuusi, Pekka Laaksonen ja Senni Timonen (toim.), *D. E. D. Europaeus. Suurmies vai kummajainen*. Kalevalaseuran vuosikirja 67. Helsinki, SKS, 139–151.
- Jurvanen, Pertti 1993. Charlotta Europaeus, *Etelä-Saimaa* 27.2.1993, nro 56.
- Järvinen, Irma-Riitta 2004. Kylä ja erämaa. Helmi Helmisen perinteentallennusmatkat Itä-Karjalaan 1941–1944. Teoksessa Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela (toim.), *Kenttäkysymyksiä*. Kalevalaseuran vuosikirja 83. Helsinki, SKS, 43–60.
- Järvinen, Irma-Riitta 2005. Varhaiset naiset kentällä. Teoksessa Sirpa Huttunen ja Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Tahdon sanoa. Kirjoituksia kielen ja perinteen voimasta*. Helsinki, Tampere, SKS, Kalevalaisten Naisten Liitto.
- Katainen, Elina, Kinnunen, Tiina, Packalén, Eva & Tuomaala, Saara (toim.) 2005. *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki, SKS.
- Kiparsky, V. 1935. G. von Schultz (Bertram) Suomessa. *Virittäjä* 1935, 187–188.
- Klinge, Matti 1980. Itä-Suomi 1800-luvun kuviossa. Teoksessa Matti Klinge, *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. Toinen painos. Helsinki, WSOY, 56–83.
- Krohn, Kaarle 1903–1910. *Kalevalan runojen historia*. Helsinki, SKS.
- Kuusi, Matti 1965. Eljas Raussin Loihto Runoja eli sopinalukuja, *Virittäjä* 1965/4, 410–419.
- Kuusi, Matti, Laaksonen, Pekka & Timonen, Senni (toim.) 1988. *D. E. D. Europaeus. Suurmies vai kummajainen*. Kalevalaseuran vuosikirja 67. Helsinki, SKS.
- Laakso, Johanna 2005. *Our Otherness. Finno-Ugrian Approaches to Women’s Studies, or vice versa*. Wien, Lit Verlag.
- Lappalainen, Päivi 1999. ”Äiti-ilon himo”. Naiset ja kansakunnan rakentuminen 1800-luvulla. Teoksessa Tero Koistinen, Piret Kruuspere, Erkki Sevänen ja Risto Turunen (toim.), *Kaksi tietä nykyisyyteen: tutkimuksia kirjallisuuden, kansallisuuden ja kansallisten liikkeiden suhteista Suomessa ja Virossa*. Helsinki, SKS, 106–129.
- Lappalainen, Päivi 2001. Johdanto. Naiset ja romaani julkisen ja yksityisen välimaastossa 1800-luvulla. Teoksessa Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand ja Kati Launis (toim.), *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Helsinki, SKS, 7–22.
- Lauerma, Petri 2004. *Larin Parasken epiikan kielellisestä variaatiosta*. Helsinki, SKS.
- Launis, Kati 2005. *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Helsinki, SKS.
- Launis, Kati & Parente-Čapková, Viola 2024. Yllärajoitettuna kirjallisuushistorian jäljillä: Hanna Ongelinin ja Charlotta Europaeuksen arkistot.

- Teoksessa Hanna Karhu, Katri Kivilaakso ja Viola Parente-Čapková (toim.), *Tutkimuspolkuja yksityisarkistoaineistoihin. Aineistot historian, kulttuurin ja kirjallisuuden tutkimuksessa*. Helsinki, SKS.
- Lehtonen, Tuomas M. S. 2009. Europaeukset Venäjällä. *A. J. Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat* 2009:2. (<https://www.europaeus.info/ajeg7.htm#venaja>)
- Lehtonen, Ulla 1963. Europaeuksen pappilantyt-täret. *Kirjastolehti* 56, 276–277.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2011. Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu: kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyys, 1906–1936. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu*. Helsinki, SKS, 242–271.
- Lönnrot, Elias 2024/1840. *Kanteletar elikkä Suomen kansan vanhoja lauluja ja virsiä*. Teoksessa Niina Hämäläinen (toim.), *Kanteletar ja opas sen lukemiseen*. Helsinki, SKS Kirjat.
- Lönnrot, Elias 1958/1874. *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. Porvoo, WSOY.
- Lönnrot, Elias 1880. *Suomen kansan muinaisia loit-surunoja*. Helsinki, SKS.
- Myllys, Riikka 2021. Arjen rakentajat, yhteiskunnalliset osallistujat, kulttuurin neuvottelijat. Tekstiilikäsitiöiden tekeminen naisten toimijuuden kanavana. *Kulttuurintutkimus* 38 (2021) 4, 3–18. <https://journal.fi/kulttuurintutkimus/article/view/98552/66199> (Luettu heinäkuussa 2024.)
- Nenola, Aili 1986. *Miessydäminen nainen. Naisnäkökulmia kulttuuriin*. Tietolipas 102. Helsinki, SKS.
- Nevala, Maria-Liisa toim. 1989. ”*Sain roolin johon en mahdu*” – *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Helsinki, Otava.
- Niemi, A. R. (julk.) 1905. *D. E. D. Europaeuksen kirjeitä ja matkakertomuksia*. Helsinki, SKS.
- Näyhö, Kristiina 2008. Naiset perinteenkeräijinä 1800-luvun Suomessa. Pro gradu -tutkielma. Helsinki, Helsingin yliopisto.
- Ollila, Anne 2001. *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki, SKS.
- Packalén, Eva 2005. Naiset historiallisen tiedon tuottajina Suomessa 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä. Teoksessa Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaa-la (toim.), *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 221. Helsinki, SKS, 50–72.
- Paulaharju, Marjut 2022. *Jenny Paulaharju. Maankiertäjän perintö*. Helsinki, SKS Kirjat.
- Piela, Ulla 2023. *Toiveiden maa. Ylioppilaiden matkakertomuksia autonomian ajalta*. Tietolipas 282. Helsinki, SKS.
- Pikkanen, Ilona 2004. Charlotta Europaeus (1794–1858). Teoksessa Irma Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki, SKS, 105.
- Rossi, Riikka & Isomaa, Saija (toim.) 2013. *Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki, SKS.
- Salminen, Väinö 1906. *D. E. D. Europaeus*. Suomi IV:4. Helsinki, SKS.
- St. Petersburgische Zeitung* 1851, Sankt Petersburg.
- St. Petersburger Zeitung* 1854, Sankt Petersburg.
- Suomen murteiden sanakirja*. 2024. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. URN:NBN:fi:kotus-201110. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 5.6.2024. <https://kaino.kotus.fi/sms/>. (Luettu heinäkuussa 2024.)
- Suometar* 1847–1848, Helsinki.
- Taube, Arved Freiherr von 1977. Georg Julius von Schultz (Dr. Bertram) 1808–1875. Möglichkeiten und Grenzen der Estophilie unter den Deutschbalten im 19. Jahrhundert. - *Zeitschrift für Ostforschung* 1977, Jg. 26, 577–596.
- Tengström, R. (utgifven af) 1845. *Finsk anthologi, eller, Samling af valda skaldestycken af finska författare från äldre till nyare tider, jemte korta karakteristi-*

- ker och biografiska notiser. 1. Öfversättning af Finska folksånger.* Helsingfors, J. Simelii arfvingar.
- Teperi, Jouko 1965. *Vanhan Suomen suomalaisuusliike. I. Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuun.* Historiallisia tutkimuksia LXIX. Helsinki, Suomen historiallinen seura.
- Teperi, Jouko 1972. *Arvon mekin ansaitsemme. Jaako Juteinin aatemaailman eräät päälinjat.* Historiallisia tutkimuksia 85. Helsinki, Suomen historiallinen seura.
- W-n, S. E., (Wacklin, Saara) 1844. *Hundrade minnen från Österbotten.* Andra delen. K. R. Looströms bokhandel, Stockholm.
- Walravens, Hartmut 2013. *St. Petersburg und Livland – und die Entwicklung der estnischen Literatur. Anton Schiefner (1817–1879) und Friedrich R. Kreutzwald (1803–1882) im Briefwechsel 1853–1879.* Bearbeitet von Hartmut Walravens. Orientalistik Bibliografien und Dokumentationen. Band 22. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Wolf, Virginia 1990/1929. *Oma huone* (suom. Kirsti Simonsuuri). Helsinki, Kirjayhtymä.

ESITETTY, KERROTTU JA MEDIOITUNUT SUKUPUOLI

Nuorten retroseksistiset ja sukupuolittuneet digitaaliset maisemat

SARI TUUVA-HONGISTO

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9328-4927>

KRISTIINA KORJONEN-KUUSIPURO

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8528-0237>

Digitaalisaatio on luonut nuorille mahdollisuuksia niin oppimisen, itseilmaisun, identiteetin, vuorovaikutuksen kuin kansalaistoisinnan ja poliittisenkin osallistumisen alueilla (boyd 2014; Ito ym. 2009). Samalla se on tarjonnut tilaisuuksia löytää, kokeilla ja kehittää erilaisia omia kiinnostuksen kohteita. Digitalisaation katsotaan myös luovan yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa, vaikka samanaikaisesti siihen kietoutuu lukuisia sosiaalisia ja kulttuurisia eroja ja eriarvoisuuksia. Sukupuoli on yksi näistä eriarvoisuuksia luovista tekijöistä (Elonheimo ym. 2022). Artikkelissämme tarkastelemme sukupuolen kuvastoja ja representaatioita nuorten suosimissa digitaalisissa maisemissa. Väitämme, että vaikka nämä ovat jatkuvasti muutoksessa ja muuntuvia, niihin näyttäisi kietoutuvan sukupuoleen kiinnittyviä heteronormatiivisia pysyvyyksiä, toistuvuuksia ja retroseksismiä, jolla tarkoitamme paluuta stereotyyppiin ja perinteisiin sukupuolen kuvastoihin.

Media on yksi keskeisiä kulttuurin osa-alueita, jossa käsityksiä sukupuolesta rakennetaan. Judith Butlerin (1990) mukaan sukupuoli tu-

lisi nähdä tekoina ja esityksinä, joita toistetaan erilaisissa kulttuurisissa ja yhteiskunnallisissa valtasuhteissa ja käytännöissä kuten mediassa. Vaikka Butlerin ajatuksia ei voi suoraan johdattaa tämän päivän sosiaalisen median ja digitaalisten ympäristöjen tulkintoihin, näemme, että digitaalisuus yhä suuremmassa määrin toistaa ja tuottaa sukupuolen esityksiä. Digitaaliset mediat uusintavat sukupuoleen liittyviä tulkintoja samaan tapaan kuin televisio ja elokuvat aikaisemmin (ks. myös Wegener ym. 2020). Median, ja myös sosiaalisen median, voikin katsoa olevan kuin suuri ”sukupuolishow”, kuvien ja esitysten kavalkadi, joka jatkuu ja uusintaa sukupuolta yhä uudelleen (Mäkelä ym. 2006, 7).

Artikkelimme perustuu Dequal-tutkimushankkeeseen (2020–2024), jossa tarkastellaan yhdeksäsluokkalaisten nuorten digitaalisia kulttuureja ja käytäntöjä. Tutkimusaineisto koostuu verkkokyselylomakkeen, digitaalisen etnografian ja haastattelujen avulla vuosina 2021–2022 tuotetusta materiaalista. Avaamme aineistoa ja tutkimusmenetelmäämme tarkemmin seuraavassa alaluvussa.

Käytämme artikkelissamme digitaalisen maiseman käsitettä kuvaamaan sitä digitaalista moninaisuutta, jossa nuoret elävät. Digitaaliset maisemat eivät muodostu pelkästään erilaisista yksittäisistä digitaalisen median alustoista, vaan lisäksi ne pitävät sisällään erilaiset tekemisen muodot, kuten pelaamisen, moninaiset palvelut ja vaikkapa opiskeluun kuuluvan hyötykäytön sekä näiden erilaiset kontekstit ja näissä tapahtuvan vuorovaikutuksen (ks. myös Webster ym. 2020).

Artikkelimme innoittajana on empiirisen aineiston analyysin pohjalta tehty havainto siitä, että nuorten digitaaliset maisemat ovat sukupuolittuneita. Kun pyysimme tutkimuksemme osallistuneita yhdeksäsluokkalaisia nuoria esittelemään meille sosiaalisen median palveluissa seuraamia sisältöjä, tytöt nimesivät elämäntapatubettajia ja meikkausvideoita ja pojat puolestaan olivat enemmän kiinnostuneita kehonrakennusta ja moottoriurheilua käsittelevistä YouTube-videoista. Vaikka tytöt ja pojat käyttivät yhtä monia digitaalisia laitteita, tutkimuksemme osallistuneiden nuorten katsoma ja kuluttama sisältö jakautui sukupuolen mukaan erilaisiin ja samalla hyvin perinteisiin kulttuurisiin kuvastoihin. Nuorten suosimat tubettajat pitivät yllä sukupuoleen liittyviä jakoja ja käsityksiä juurikaan niitä kyseenlaistamatta. Nuoret itse eivät myöskään haastaneet kuvastoon liittyviä pysyvyyksiä. Artikkelissamme tarkastelemme näitä havaintoja ja pohdimme, mistä tämä kenties johtuu.

Aloitamme artikkelin avaamalla tarkemmin teoreettisia tulokulmiamme, jonka jälkeen kuvaamme tutkimuksemme aineistot

ja menetelmät. Sitten luomme analyysimme pohjalta rakentamamme katsauksen nuorten digitaaliseen arkeen ja käytäntöihin ja tarkastelemme aineistomme valossa, mitä nuoret verkossa tekevät ja miten heidän digitaaliset maisemansa ovat sukupuolittuneet. Kolmas empiirinen osiomme analysoi kahta nuorten suosimaa tubettajaa sukupuolen ja erityisesti retroseksismin näkökulmasta. Lopuksi esittelemme artikkelimme tulokset.

Retroseksistiset digitaaliset kulttuurit

Artikkelimme teoreettisena lähtökohtana on nuorten digitaalisen kulttuurin tutkimus, sekä sukupuolen, seksuaalisuuden ja digitaalisen median välisiin yhtymäkohtiin keskittyvät analyysit (Van Doorn & Van Zoonen 2008; Burgess ym. 2016; Mäkelä ym. 2006; McRobbie 2015). 1990-luvun alkupuolella teknologiaan, mediaan ja sukupuoleen keskittyvissä tutkimuksissa korostettiin optimistisesti sukupuolen esittämisen lukuisia mahdollisuuksia, vaikka samalla tiedostettiin, että teknologiaan liittyi myös sukupuolirooleja vahvistavia elementtejä (Wajcman 1991). Monet internetin ja erityisesti kybermaailman tutkijat pyrkivätkin 1990-luvulta alkaen Butlerin (1990) inspiroimana ymmärtämään verkkoidentiteettejä ja loivat tulkinnan, jonka mukaan käyttäjät voisivat kehon rajoituksista vapautuneina valita oman sukupuolensa tai seksuaalisuutensa ja luoda vaihtoehtoisia identiteettejä (esim. Atkinson & DePalma 2008; Boellstorff 2008, 160–165; Cover 2012; Livingstone 2008). Internetiä aja-

teltiin tuolloin rajattoman vapauden ja itsensä luomisen mahdollisuuksien kybermaailmana, jossa oli vapaus kokeilla ja leikkiä erilaisilla identiteeteillä ja rooleilla. Kybermaailman nähtiin myös rikkovan binäärisiä käsityksiä sukupuolesta ja seksuaalisuudesta sekä mahdollistavan ihminen-teknologia -kahtiajakojen ylittäviä *kyborgeja* (ks. esim. Turkle 1995; Haraway 1991).

Digitaalinen media on tänä päivänä yksi keskeinen areena sukupuolen ja seksuaalisuuden muokkaamiselle, artikuloinnille, esittämiselle ja representoinnille (Attwood 2018; Krijnen & Van Bauwel 2022; Scarcelli ym. 2023). Kulttuurin- ja feminismin tutkija Imelda Whelehan (2000, 146) tarkasteli jo vuosituhannen vaihteessa mediakulttuurin tuottamia, sukupuoliin liittyviä, epätodellisia pitämiään ihanteita. Tämän päivän digitaalisiin ympäristöihin siirrettynä voidaan sanoa, että nuoret kohtaavat digitaalisissa ympäristöissä visuaalisia representaatioita ja kuvia, jotka kyllä tunnustetaan epätodellisiksi ihanteiksi mutta jotka liittyvät laajempiin kulttuuriin uskomuksiin ja käsityksiin kehonkuvasta, ja yleisyydellään ne vahvistavat näitä uskomuksia. Viime vuosina ovat korostuneet nuorten naisten valinnanvapautta, individualismia, menestystä ja seksuaalista voimaantumista luovat diskurssit. Monet feministiset mediatutkijat ovat sitä mieltä, että nämä piirteet on nähtävä myös modernien postfeminististen länsimaisten yhteiskuntien seksuaalikulttuurien esityksinä. Samalla ne tuottavat rajoittavaa käsitystä naisten seksuaalisesta vetovoimasta. (Esim. Gill 2007; Scarcelli ym. 2023; Massanari 2015; Hynnä-Granberg

2022.) Tällaiset mielikuvat ovat ristiriitaisia, eikä siksi olekaan yllättävää, että nuoret samastuvat erilaisiin sosiaalisen median vaikuttajiin, jotka yhtäältä tuottavat perinteisiä sukupuolten välisiä eroja ja toisaalta painottavat feministisiä näkökulmia. Ristiriitaiset tulkinnat ja mielikuvat ovat voimistuneet viime vuosikymmeninä (ks. myös Whelehan 2000, 37–57).

Artikkelimme keskeinen käsite *retroseksismi* painottaa sukupuolten välisiä eroja ja nostaa esiin cis-sukupuolisuutta, jolla tarkoitetaan sitä, että henkilön sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu ovat hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen ja siihen kulttuurisissa yleensä liitettyjen odotusten mukaisia (Whelehan 2000; myös Hynnä-Granberg 2022; cis-sanana määrittely Sukupuolen moninaisuuden sanasto). Retroseksismiin kietoutuu menneiden arvojen nostalgiaa, sillä se uusintaa patriarkaalisia arvoja sekä korostuneen seksistisiä ja stereotyyppisiä käsityksiä sukupuolirooleista (Montes 2021, 179–180; Whelehan 2010; Whelehan 2000, 11). Feministisen kulttuuriteorian tutkija Angela McRobbie (2015) näkee sosiaalisen median tuottavan tietynlaista sukupuolen uudelleen perinteistämistä, jossa naiset ovat katseen kohteina ja ”tykättävinä”. Retroseksismi kiinnittyy myös tiiviisti postfeministisiin tulkitoihin, joihin liittyy ajatus konservatiivisten sukupuoliroolien voimistumisesta ja heteronormatiivisuudesta, ja se voidaan nähdä myös reaktiona sukupuoliroojen tasoittamiseen pyrkivää feminismistä vastaan (esim. Gamble 2001, 38; Gill 2007; Tormulainen 2021, 45–46).

Digitaaliset mediat (ei ainoastaan sosiaa-

lisen median alustat) ovat yhä enemmän muodostuneet paikoiksi, joissa sukupuolta konstruoidaan ja tehdään näkyviksi (ks. esim. Wegener ym. 2020). Digitaalisella teknologialla on tärkeä rooli sukupuolen ja seksuaalisuuden tulkinnoissa ja uudelleenluomisessa, ja se tuo uusia haasteita näiden yhteenkietoutumisen tutkimiseen. Verkkosivustoista, sovelluksista ja sosiaalisista verkostoista tulee ambivalentteja tiloja, joista ihmiset saavat tukea ja tietoa esimerkiksi oman minuuden ja identiteetin rakentamiseen. Yhtäältä ihmiset kokevat osallisuutta, toisaalta myös häiritä ja hyväksikäyttöä. (Scarcelli ym. 2023.) Tyttöenergiaa ilmiönä tutkinut nuorisotutkija Aino Tormulainen (2021, 11) korostaa postfeminismin kytköstä viihteen kuvastoihin, joihin kiinnittyvät kuluttamisen, valinnan ja individualismin sekä voimaantumisen painotamista sekä naistoimijuutta ja feminiinisyyden näkemistä ja ymmärtämistä ruumiillisena pääomana. Retroseksismiin liittyy myös ajatus kontrollista, joka kiinnittyy ”oikeaan tapaan kuluttaa” ja joka vähentää yksilön mahdollisuuksia määritellä itseään (Whelehan 2000, 4). Nuorten digitaalisissa maisemissa kaupallisuuden, kuluttamisen ja seksuaalisuuden kuvastot kietoutuvat toisiinsa moninaisesti vahvistaen ja horjuttaen sukupuolen tuottamisen ja uusintamisen ehtoja.

Yhdeksäsluokkalaisten digitaalisia maisemia tutkimassa

Artikkeli perustuu vuosien 2021–2022 aikana etnografisella otteella tuotettuun, moni-

paikkaiseen määrälliseen ja laadulliseen aineistoon vuonna 2005 syntyneiden nuorten digitaalisesta kulttuurista. Tutkimuksen osallistujat olivat peruskoulun yhdeksännellä luokalla olevia nuoria eri puolilla Suomea. Suurin osa vastaajista asui kaupunkimaisissa taajamissa eteläisessä Suomessa. Kvantitatiivinen aineisto koostuu verkkokyselystä (n=418) ja kvalitatiivinen aineisto 28 nuoren yksilöhaastatteluista ja kahdesta ryhmähaastattelusta. Lisäksi aineistoon kuuluu tutkijoiden verkkohavainnoinnista kirjoittamia muistiinpanoja.

Tutkimusaineiston tuottaminen alkoi digitaalisten laitteiden käyttöä, osallisuutta ja asuinpaikkaa taustoittavalla kyselyllä. Kyselyn kohdistimme vetovoimaiselle kaupunkialueelle, teollisuushistorian omaaviin pienempiin kaupunkeihin ja maaseutualueelle syrjäseudulla. Tavoitteena oli toteuttaa ensimmäinen aineistonkeruuvaihe yhteistyössä koulujen kanssa. Koronapandemian takia kyselyn toteuttaminen ei onnistunut suunnitelmien mukaisesti, mutta koulut jakoivat verkkokyselyn linkkiä oppilaille Wilma-viestipalvelun kautta. Kyselyyn vastasi lopulta yhteensä 418 nuorta, joista tyttöjä oli 222 (53,1 %) ja poikia 175 (41,9 %). Sukupuoleltaan ei-binäärisiä tai vastaajia, jotka eivät halunneet kertoa sukupuoltaan oli 21 (5 %). Kyselyssä kysimme nuorilta halukkuutta osallistua haastatteluun. Vapaaehtoisiin haastateltaviin, joita oli 36 henkilöä, oltiin yhteydessä sekä sähköpostilla että WhatsApp-viestisovelluksen kautta. Markkinoimme kyselyä myös sosiaalisessa mediassa, mikä poiki muutaman vastaajan ja yhden haastateltavan lisää. Kysely-

aineistoa hyödynnämme artikkelissamme tausta-aineistona.

Artikkelimme ensisijaisen tutkimusaineiston muodostavat 28 yhdeksäsluokkalaisen nuoren yksilö- tai parihaastattelut, kaksi ryhmähaastattelua sekä verkossa tehty havainnointi haastateltujen nuorten seuraamista tahoista, havainnointi muutaman nuoren Instagram-käytöstä sekä toisen tutkijan kirjoittamat kenttätyömuistiinpanot. Haastateltavista tytöiksi itsensä identifioi 14, pojiksi 13 ja ei-binäärisiksi yksi. Koronapandemian taktia kasvokkaiset kohtaamiset nuorten kanssa eivät olleet mahdollisia, joten haastattelut siirrettiin kokonaisuudessaan verkkoympäristöön. Haastattelut tehtiin verkossa Teams- tai WhatsApp -sovelluksella ja ne tallennettiin Teamsin avulla. Nuoret saivat itse valita heille mieluisamman sovelluksen. Tutkijoita oli yleensä paikalla yksi, ryhmähaastatteluissa useampi. Verkkoympäristössä tehtävällä etnografialla on monia eri nimityksiä, joilla on yhteys tietotekniikan kehitykseen. Tässä artikkelissa käytämme digitaalisen etnografian käsitettä. Sillä tarkoitamme verkossa tapahtuvaa tutkimusta, joka pyrkii ymmärtämään verkkoyhteisöjen sosiaalisia ja kulttuurisia käytänteitä sekä verkon moninaisia merkityksiä ja joka hyödyntää digitaalisia työkaluja tutkimuksen eri vaiheissa.¹

Tutkimuksemme eettiset ”kuumat pisteet” liittyivät eettisen ennakoarvioinnin hakemiseen, kentälle pääsyyn, tutkittavien suostumusten saamiseen sekä erilaisten valta-asetelmien tiedostamiseen ja niiden mahdolliseen purkamiseen. Nuorten sosiaalisen median kanavien seuraamiseen liittyen oli tärkeää

pohtia digitaalisten alustojen julkisuutta ja tutkijan näkyvyyttä niissä. Nuorilta oli lupa heidän Instagram-kanavansa seuraamiseen tiettyinä ajanjaksona.²

Haastattelujemme temaattinen runko rakentui nuorten toimijuuden, arjen digitaalisten käytäntöjen ja paikan merkityksille. Korona-ajan huomioiden lisäsimme haastattelurunkoomme poikkeusaikaan liittyviä kysymyksiä, kuten miten nuoret olivat kokeneet etäkoulun ja oliko korona-aika vaikuttanut heidän verkkokäyttötymiseensä ja digitaalisten laitteiden käyttöönsä. Pyysimme osallistujiamme myös valitsemaan ja näyttämään meille omia sosiaalisen median julkaisujaan ja henkilöitä, joita he seuraavat verkossa. Kysymykseen liittyi ennakkotehtävä, jossa nuoria pyydettiin miettimään ennen haastattelua kolme esimerkkiä seuraamista tahoista. Näistä esimerkeistä nuoret kertoivat haastattelutilanteessa laajemmin. Laadullisen aineiston analyysimme noudattelee reflektioivaa temaattista sisällönanalyysia ja se on toteutettu dialogisessa suhteessa tutkimustietoon perustuvaan esiyymmäryksemme digitalisaation vaikutuksista nuorten elämään (ks. Braun & Clarke 2022). Etnografisella otteella tehdyssä tutkimuksessa aineiston analyysivaihe alkoi jo aineistonkeruun yhteydessä. Aineiston luokittelun aluksi kaksi tutkijaa koodasi litteroidun haastatteluaineiston aineistolähtöisesti laadullisen aineiston analyysiin tarkoitettussa NVivo-ohjelmassa. Tämän jälkeen reflektioimme koodausta yhdessä ja syvensimme analyysia teemoittelemalla aineistoa. Pohdimme tehtyä analyysia koko tutkimusryhmän kanssa. Tätä artikkelia varten aineistosta valittiin

tarkempaan analyysin sukupuoleen liittyvät teemat. Haastattelusitaateissa käytetyt nimet ovat pseudonyymejä haastateltavien yksityisyyden suojaamiseksi.

Tutkimukseemme kuuluu osuus, jossa tarkastelemme nuorten verkossa (erityisesti YouTube-palvelussa) seuraamia tahoja. Tutkimuksemme kenttä muodostuu nuoria kiinnostavista sisällöistä, joista tässä artikkelissa paneudumme tarkemmin kahteen julkiseen kanavaan. Näiden sisältöä tarkastelemme sukupuolten kuvastojen näkökulmasta. Konkreettisesti kenttätöyöme tähän vaiheeseen kuului videoiden katsomista, videoihin tulleiden kommenttien lukemista ja havaintomuiistiinpanojen kirjoittamista sekä nuorten omien kertomusten peilaamista videoiden sisältöihin (ks. Sumiala & Tikka 2013, 178–179). Tarkastelemamme kanavat ovat julkisia eikä niissä ole arkaluontoista sisältöä, emme myöskään tutkijoina ole osallistuneet kyseisten kanavien keskusteluihin vaan olemme pysyneet havainnoijan roolissa (ks. myös Turtiainen & Östman 2013, 62–65).

Katsomme digitaalisen etnografian avulla tuotetun tiedon olevan osittaista ja tilanteista. Haastateltavat ovat itse valinneet, millaisia esimerkkejä he ovat halunneet tutkijan kanssa jakaa, mitkä kiinnostuksen kohteista jättäneet yksityisiksi ja näin tutkijalle tavoittamattomiksi ja mitä he esimerkeillä ovat pyrkineet kuvaamaan (ks. myös Skeggs 1994). Nuoret säätelevät kanssatutkimuksellista otetta päättäen, mihin he päästävät tutkijan osalliseksi. Tutkijan tulkinnat tapahtuvat näiden reunaehtojen varassa. Olemme pyrkineet reflektoidaan tutkimusotteeseen lähestyen digitaali-

suutta ”hengailutietämisenä”: kohtaamisissa syntyvänä ajatteluna, joka tuottaa ymmärrystä ihmisen paikasta maailmassa (El Founti ym. 2021).

Analysissamme jäljitämme nuorten materiaalisia, sosiokulttuurisia ja digitaalisia maisemia mukailen Websterin, Svalastogin ja Allgaierin (2020) *digitaalisen maiseman* käsitettä, jolla pyritään kiinnittämään huomiota kompleksisiin ja päällekkäisiin verkkojen ja sen ulkopuolisen vuorovaikutuksen piirteisiin. Digitaalisissa maisemissa on läsnä nuorten moninainen arki: nuoret toimivat erilaisissa sosiaalisissa ympäristöissä sekä fyysisten (*offline*) että virtuaalisten (*online*) ympäristöjen rajapinnoilla (boyd 2007). Todellinen ja virtuaalinen on mahdollista nähdä toistensa jatkumoina, yhtäaikaisina ja riippuvuussuhteessa toisiinsa (Sumiala & Tikka 2020) tai erilaisina yhteenkietoumina. Tarkastelemme, millaista on nuorten digitaalinen arki näillä yhteenkietoutuvilla rajapinnoilla ja millaisissa digitaalisten maisemien sukupuolittuneissa kuvastoissa nuorten digitaalisten kulttuurien käytännöt muotoutuvat. Ajatus maisemasta auttaa myös hahmottamaan nuorten käytäntöjä: se voi yhtäältä olla maiseman katsomista ulkopuolelta, aktiivisesti siinä toimimista tai siihen sulautumista.

Nuoret verkossa

Mitä nuoret tekevät verkossa? Aiemmissä tutkimuksissa on havaittu, että vaikka nuoret ryhmänä ovat läsnä erityisesti sosiaalisessa mediassa kommunikoidakseen muiden kans-

sa ja ovat kiinnostuneita online-ystävistään ja tutuistaan (Urista & Dong & Day 2009), tytöt yleisesti ottaen kommunikoiivat enemmän ikätovereidensa kanssa ja vahvistavat jo olemassa olevia suhteita (Herring & Kapidzic 2015; Berg ym. 2024). Suvi-Sadetta Kaarakainen ja Meri-Tuulia Kaarakainen (2018) määrittelivät peruskoulun yhdeksäsluokkalaisiin ja lukioissa ja ammatillisissa oppilaitoksissa opiskeleviin nuoriin kohdistamassaan tutkimuksessa (N=8661) neljä erilaista käyttäjäprofiilia: normikäyttäjät, yksipuoliset käyttäjät, monipuoliset aktiivit ja sosiaaliset aktiivit. Koko aineiston nuorten keski-ikä oli 15,79 vuotta. Kaksi käyttäjäprofiilia, sosiaalisten aktiivien ryhmä ja monipuolisten aktiivikäyttäjien ryhmä jakautui selkeästi sukupuolen mukaan, joista kaksi jakautui selkeästi sukupuolen mukaan. Sosiaalisten aktiivien ryhmässä valtaosa oli tyttöjä (85 %). Ryhmässä korostui oman sisällön jakaminen ja teknologian käyttö opiskelussa. Yhdeksäsluokkalaisten keskuudessa sosiaalisesti aktiivien ryhmä oli kuitenkin pienin ja suurin osa yhdeksäsluokkalaisista kuului niin sanottuun normikäyttäjien ryhmään, jossa oman sisällön tuottaminen ja sen jakaminen sekä teknologian käyttö opiskeluun jäävät vähäisemmäksi. Monipuolisten aktiivikäyttäjien ryhmässä 66 % oli poikia. Peruskoululaisista 26 % kuului tähän ryhmään, jonka jäsenten toiminnassa korostui pelaaminen. (Kaarakainen & Kaarakainen 2018, 243–245.) Hankkeemme tutkimusaineistoa analysoidessamme havaitsimme, että tytöiksi ja pojiksi itsensä identifioineiden nuorten verkkokäyttäytymisen erosi toisistaan. Tytöiksi itsensä identifioivat yhdeksäsluokkalaiset suhtautuvat positii-

visesti sosiaaliseen mediaan ja ovat luoneet siihen aktiivisen ja itsevarman suhteen. He julkaisevat mielellään erilaisia postauksia, seuraavat aktiivisesti monenlaisia tahoja sekä pitävät yllä sosiaalisia suhteitaan.

Olivia3: No on mul siel niinku päälle 500 seuraajaa, että ei nyt silleen niinku hirveästi, mutta kuitenkin jonkin verran. Jos mä oon julkaissut nettiin jotain, niin et se, että musta niinku itsestäni tavallaan tuntuu se silleen hyvältä ja et niinku et se näyttää mun mielestä kivalta.

Maria: No mulla taas on silleen just, että mä pidän niinku yhteyttä ja sit seuraan, niinku tasa-puolisesti molempia teen.

Aino: No siis enimmäkseen just niinku henkilökohtaisesti ystäville, mutta kyllä mä joskus Instagramiinkin laitan jotain kuvia, mutta en mä sinne kirjoita paljon mitään.

Useille tutkimukseemme osallistuneille tytöille yhteydenpito ystäviin ja myös muihin läheisiin oli keskeisintä digitaalista käyttöä. Tytöt viestittelivät, juttelivat ja hengailivat erilaisissa digitaalisissa sovelluksissa olemassa olevien ystävien kanssa. He myös loivat netissä uusia tuttavuuksia, ”snäppikamuja” ja ”online-ystäviä”. Toisaalta tyttöjen digitaaliseen itsevarmuuteen liittyi taitavuus ja kyvykyys digitaalisissa ympäristöissä; medialukutaidon lisäksi tytöt olivat usein hyvin tietoisia yksityisyydestään ja rajoista, joita he ylläpitivät ja pohtivat tarkasti.

Sofia: Joo, no tai siis kun mulla ei ole juuri Instagramia tai mitään, niin sitten mä en silleen tykkää postata paljon, että ainoa missä mä silleen

päivittäin niinku kavereille on just snäpin kautta, niin siellä mä pidän niinku streakeja, eli just lähetän joka päivä niinku jonkun snäpin. Ja sitten yleensä, tai silleen kun mä pidän vaan vähän niinku yllä streakin, niin sitten mä niinku. – – Tai niinku otan jostain joko mustan kuvan, tai sitten jostain läksyistä tai ulkoilmasta, niin sitten minä pistän siihen vaan 'hyvää yötä' niinku enkuks ja se sitten niinku annan sen olla.

Kun omassa verkkokyselyaineistossamme suurin osa Instagramin, Snapchatin ja TikTokin käyttäjistä on tyttöjä, ovat YouTube ja erilaiset pelaamiseen liittyvät laitteet ja palvelut puolestaan huomattavasti suosituimpia poikien keskuudessa (Haantio & Haverinen 2024). Pojiksi itsensä identifioivien tyypillisenä käyttönä voi aineistomme perusteella nimittää kuuntelun ja katselun, erilaisten sisältöjen äärellä viihtymisen. Monet pojat nimesivät suosituimmiksi sosiaalisen median alustaksi YouTubea, ja he myös käyttivät tyttöjä enemmän Spotifyta ja podcasteja. Pojat kuluttivat paljon sellaisia sisältöjä, joista kokivat oppivansa uusia asioita sekä seurasivat uutisia ja ajankohtaisia asioita.

Aleksi: No mä enemmän ehkä niinku kulutan. Etten ite paljon postaile.

Haastattelija: No mikäs on semmoinen tärkein sovellus mitä sä kaikkein eniten käytät?

Kristian: No mä sanoisin varmaan, että tota Spotify. Joo, mä kuuntelen aika paljon musiikkia. Oon musiikista kiinnostunut. Ja sit mä kuuntelen kanssa podcasteja ja sellaista.

Matias: Ja sitten tota sitten ihan varmaan toi YouTube ja Instagram, että sieltä niinku, ja sitten

kaikki nää lehden sovellukset, että tilaamme sanomalehteä, tulee ihan paperisena versiona, ja sitten tulee niinku puhelimeen noita leadeja päivittäisistä kaikista ajankohtaisista tapahtumista, niin niitä tykkään seurata.

Poikien käyttämä ruutu-aika oli aineistossamme vähäisempää kuin tyttöjen. Pojat kuitenkin arvoivat omat digitaaliset taitonsa tyttöjen taitoja riittävämmiksi, ja kokivat voivansa ilmaista ja olla vapaammin oma itsensä erilaisissa digitaalisissa maisemissa. Pojilla oli myös enemmän ryhmäytymisen tunteita. Heille oli tärkeää pitää yllä sosiaalisia suhteita omien kavereidensa kanssa. (Haantio & Haverinen 2024.) Tässä aineistossa yhdeksäsluokkalaiset pojat julkaisivat harvoin itsestään kuvia tai muitakaan julkaisuja kaveripiirinsä ulkopuolisille.

Jimi: Itse oon pistänyt vaan yhden maisemakuvan, se oli siinä tältä vuodelta, ei sitä instaa tule vaan käytettyä. Siellä on vaan sellasia selfiekuvia, en mä itse tykkää siitä instasta, jos pitää jakaa jotakin maisemakuvia, niin pistän mieluummin vaikka tekstiviestin tai Discordiin kuvan.

Anton: No esim. mul on Tiktok, mut mä en yleensä sinne laita mitään, mä vaan katselen mitä muut ihmiset laittaa sinne. Mutta kyllä Instagram on myös semmoinen, mihin mä voin niinku laittaa tai esim. missä mä voin omia mielipiteitäni ilmaista.

Sekä tytöt että pojat olivat kohdanneet erilaisista häirintää ja kiusaamista verkkoympäristöissä. Tällä oli todennäköisesti myös vaikutusta siihen, että suurin osa haastattelemistamme yhdeksäsluokkalaisista ei juurikaan julkaisut itsestään julkista materiaalia. He kokivat,

että pystyivät hallitsemaan omaa verkkojulkisuuttaan näin paremmin. Edellä olevat sitaatit kertovat myös siitä, että nuoret tekevät eri asioita näkyväksi eri tavoin ja eri alustoilla (esimerkiksi sitaateissa mainitut TikTok, Instagram ja Discord) ja ovat tietoisia niiden erilaisista sosiaalisista odotuksista, kuten sillä millä alustalla jakaa mitäkin kuvia. (Korkmazer ym. 2023; boyd 2014, 204.) Mediatutkija Sander De Ridderin (2021) mukaan digitaalisten alustojen hegemoniset mallit määrittävät eriytyneitä maineenhallintastrategioita sekä itseilmaisuja. Nuoret pitävät sosiaalista mediaa normatiivisena ja visuaalisena tilana, jossa ”näkyväksi tekeminen” ja ”julkiseksi tekeminen” yhdistyvät. Korkmazer ym. (2023) esittää, että samalla nuorten itseilmaisut asetuvat ikätovereiden moraalisen katseen alle. Väitämme, että samalla kun nuoret rakentavat omia verkkoidentiteettejään, heidän intensiivinen kontrollinsa omaiin postauksiin ja julkaisuihin kietoutuu kuvitteellisen yleisön pelkoon sekä moraalisiin käsityksiin oikeanlaisesta näkyvyydestä.

Yhden haastateltavan, Jimin, edellä oleva sitaatti kuvaa myös sitä, kuinka sosiaalisen median ja erityisesti Instagramin visuaalinen kulttuuri luo odotuksia, jotka saavat nuoren esittämään itsestään kuvaa muodikkaana ja houkuttelevana. Nuoret ovat ikätovereidensa esteettisen katseen kohteina, ja usein tämä tarkoittaa sitä, että he myös esittävät itsestään stereotyyppisiä ja jopa heteroseksistisiä minäkuvia. Esimerkiksi maskuliinisuus ymmärretään näin ollen pääasiassa varallisuutena, menestyksenä ja itsevarmuutena, feminiinisyys hymyilevänä ja kilttinä. (Korkmazer ym. 2023.)

Nuoret sukupuoliittuneissa digitaalisissa maisemissa

Pyysimme tutkimukseemme osallistuneita yhdeksäsluokkalaisia nuoria esittelemään meille seuraamaansa sisältöä erilaisissa sosiaalisen median palveluissa. Olimme pyytäneet nuoria ennakkotehtävänä pohtimaan muutamia sellaisia omia suosikkitaloja, joita he seurasivat erilaisissa palveluissa. Haastattelussa he esittelivät näitä joko kuvin tai kertomalla millaisia tubettajia tai influenssereja he seurasivat ja miksi. Nuoret noudattivat omassa verkkokäyttäytymisessään edellä löydettyjä ja havaittuja sukupuolten mukaisia eroja ja muokkasivat omaa verkkojulkisuuttaan sukupuoliittuneiden oletusten mukaisesti. Digitaalisuuden sukupuoliittuneisuus näkyi erityisesti materiaalissa ja sisällöissä, joita nuoret kertoivat kuluttavansa, katsovansa ja käyttävänsä.

Pinja: No yleensä sellasia hauskoja haasteita tai meikkivideoita ja niin. Kyl mä youtubesta välillä katson jotain joukkuevoimisteluoohjelmia, ku se on niinku harrastuksena nyt.

Monet tyttöjen seuraamat tahot olivat, kuten Pinjalla, korostuneen feminiinisiä ja myös niihin liittyvät sisällöt, jotka käsittelivät usein meikkaamista, muotia, erilaisia haasteita ja hassutteluja, toistivat feminiinisiä piirteitä. Vastaavasti pojilla korostuivat voimakkaan maskuliiniset kuvastot, kehonrakennus ja moottoriurheilu.

Julius: No mulla on esimerkiksi tällainen, odotas hetki, mä etsin sen täältä. [etsii] Tällanen

kun 23Gregoire Instagramista. Tämä harrastaa nimenomaan street workoutia eli siinä on niinku sama harrastus suunnilleen mulla ja se on sellainen ehkä mitä minä seuraan. Siellä on kaiken maailman temppuja mitä se tuolla tekee ja sitten ehkä vähän samansuuntainen, niin tällainen kun tuota PT Vatanen. Omistaa ympäri Suomea tuota noin PTV Gymeja, saleja, niin sitten sieltä tulee kaikkia tällaisia treeniohjeita ja muuta. Tuota, onkohan vielä jotain. No youtubesta sitten taas ihan tuota tuota randomisti kaikenlaisia, niinku näihin harrastuksiin liittyen, mutta en minä sieltä sitten mitään tiettyä oikein keksi.

Kysyimme seuratuista tahoista myös verkkokyselyn toisessa osassa, sillä olimme yllättyneitä haastateltujen nuorten seuraaman materiaalin sukupuolittuneesta kuvastosta. Erityisesti poikien seuraamat ”hypermaskuliiniset” tubettajat saivat meidät tutkijat pohtimaan, millaisissa digitaalisissa maisemissa nuoret verkossa liikkuvat. Kyselyssä nuoret eivät kuitenkaan samaan tapaan nimenneet seuraamia tahoja, mutta tästä huolimatta tyttöjen ja poikien erot nousivat esiin. Kyselyn mukaan pojat eivät seuraisi erilaisia tubettajia tai sisällöntuottajia lainkaan niin paljon kuin tytöt, lisäksi tytöt kertoivat seuraavansa paljon myös tuttujaan.

Rosa: No mä en oikein seuraa ketään muuta paitsi kavereita ja sukulaisia.

Aino: On tullut ainakin Instagramissa vastaa tommonen Bettina Peltoniemi, koska hän on niinku tosi itsevarma ja semmoinen, se tuo semmoista positiivista energiaa aina. Ja sitten on Joonas Hellman YouTuben kautta. Se on kans tosi

hauska, mä aina nauran sen videoille. Ja sitten Mandimai, niin sekin on semmoinen tosi positiivinen ja semmonen, et mä tykkään just semmoista iloisista ihmisistä.

Tytöt kertoivat seuraavansa tubettajia ja sisällöntuottajia, joilta saavat positiivista energiaa, hyvää mieltä ja ”hyviä viboja”. Erityisesti hyviä viboja tytöt etsivät ja saivat erilaisten elämäntapa- ja Myday- tyyppisten videoiden katselusta. Elämäntapavideoita tekevät esimerkiksi omaa arkeaan valottava, jalkapalloileva sosiaalisen median vaikuttaja Bettina Peltoniemi⁴ ja helsinkiläinen Pinkku-Pinkku (Pinja Sanaksenaho) tai taiteen tekemistä videoiva amerikkalainen sosiaalisen median vaikuttaja Trippydraws (Savannah Jennings).

Sukupuolittunutta kuvastoa YouTubeissa

Seuraavaksi esittelemme kaksi nuorten mainitsemää ja meille esittelemää sosiaalisen median kanavaa, jotka asettuvat sukupuolikuvaltaan hyvin erilaisiin ruumiillisiin esityksiin ja asemiin. Olemme analysoineet useita näiden kanavien videoita ja tehneet niistä synteesiä. Lisäksi olemme tutkineet videoiden kommentointia ja omaan tutkimukseemme osallistuneiden nuorten ajatuksia näistä heidän seuraamistaan kanavista. Analyysissa olemme hyödyntäneet Leena-Maija Rossin (2009) visuaalista analyysia sekä ja Christian Meier zu Verlin ja René Tuman (2021) mediaetnografista analyysin tapaa. Rossin (2009, 15–18) mukaan sukupuoli muotoutuu esityksistä, kuvista, mallisuorituksista

Kanavabanneri osoitteessa <https://www.youtube.com/@ptvatanen1>.

ja niiden tavoittelusta ja erilaisista ruumiillisista tyyleistä. Naiset ja miehet asetetaan ja he asettuvat erilaisiin asentoihin ja asemiin. Meier zu Verl ja Tuma puolestaan kehottavat tutkijoita havainnoimaan videoiden kehollisuutta. Lisäksi katsoja tuo mukaan oman tulkintansa ja perspektiivinsä. Tässä yhteydessä on syytä huomioda, että videoaineistoa ovat katsooneet sekä tutkimukseemme osallistuneet nuoret että me tutkijat ja molemmat ovat tehneet aineistosta omat tulkintansa. Nämä tulkinnot ovat erilaisia ja voivat myös vaihdella katsomiskerrasta riippuen (Rossi 2009, 33).

Hypermaskuliininen PT Vatanen

PT Vatanen (Joel Vatanen, s. 1990) on suomalainen kuntosaliryttäjä ja sosiaalisen median vaikuttaja, jota monet tutkimukseemme osallistuneet pojat kertoivat seuraavansa. PT Vatasen YouTube-kanavalla on 178 000 tilaajaa, ja videoita on joulukuun alkuun mennessä ilmestynyt 389, julkaisuja on katsottu reilut 41 miljoonaa kertaa. Keskimäärin videot kestävät noin 15–20 minuuttia. Vatanen esittelee usein omistamiaan luksustuotteita, kuten kotiaan, autojaan, moottoripyöriään, kellojaan, sijoitussalkkuaan, merkkivaatteitaan ja -ken-

kiään. Tämän lisäksi treenataan lihaksia ja puhutaan treeneistä. Omien saliohjelmiansa lisäksi hän mainostaa oman yrityksensä PT-VLabs-merkkisiä vitamiineja ja ravintolisä. Maskuliinisuus näyttäytyy Korkmazerin ym. (2023, 95) kuvaileman kaltaisena taloudellisen menestyksen, kalliiden tuotteiden ja räjätoman itseluottamuksen vyyhtinä.

Videoiden kuvasto on tummanpuhuvaa ja korostetun (hyper)maskuliinista, vaikka niissä esiintyy usein myös Vatasen puoliso sekä heidän kissansa Kalevi ja Kerttu (joilla on myös oma julkinen Instagram-tilinsä). Sukupuolen näkökulmasta videoiden kuvasto on retroseksistinen ja korostetun heteronormatiivinen: maskuliininen, tatuoitu ja lihaksikas Vatanen on kanavan päähahmo, puoliso esitetään avustavassa roolissa taustalla, usein myötäilevänä ja hymyilevänä. Kissoja ruokkiessaan Vatanen kertoo, että ”Kalevi syö sinisestä kupista, koska sininen on poikien väri ja Kerttu syö vaaleanpunaisesta, kun se on tyttöjen väri. Kissoilla on kuulkaa sukupuolet ja ne ei ole saaneet päättää niitä ite vaan luonto on päättänyt ne.” Videon kommenteissa katsojat kiittelevät ”hyvänmielen videosta” ja nostavat esille ”unelman elämisen”. Kommentoijat kertovat saaneensa kanavalta voi-

maa omaan treenaamiseensa ja kehuvat Vatasen karismaa.

Miksi PT Vatasen esittämä retroseksistinen kuvasto ja maskuliinisuus puhuttelevat poikia? Kun kysymme haastattelussa Matiakselta, miksi PT Vatanen kiinnostaa nuoria, hän vastaa näin:

Videoiden materiaali ehkä, että hän puhuu silleen aika nuorisoystävällisesti ja tälleen, että siis niinku nuorisomaisesti, ja sitten tää aihekin on silleen ihan kiinnostava. Ja silleen kertoo omasta elämästään aika lailla, ja sehän on aina kiinnostanut ihmisiä, että halutaan saada selville, melkein enemmän kuin omaa elämää, niin kiinnostaa muiden elämät, että. Varmaan aika isona teemana juuri siinä. Ja semmoinen, että moni haluaa ehkä tulevaisuudessa pyrkiäkin.

Sukupuolen tutkijat Marja Peltola ja Ann Phoenix (2022) ovat helsinkiläisiä poikia tutkiessaan todenneet, että urheiluun liittyvä kuvasto ylipäättään kiinnostaa poikia. Peltola

ja Phoenix hyödyntävät tutkimuksessaan hegemonisen maskuliinisuuden käsitettä ja toteavat väkivallan ja pelon olevan osa kuvastoa ja samalla yksi tapa lisätä omaa suosiota. Myös PT Vatasen treenattu keho ja kanavan mustanpuhuva kuvasto voivat indikoida väkivallan mielikuvia, vaikka väkivaltaa videoissa ei ole ja esimerkiksi videoilla esiintyvien kissojen hoivaaminen osoittaa päinvastaista. Yhtä lailla huumori kietoutuu poikien maskuliinisuuteen ja keskusteluun maskuliinisuudesta (Peltola & Phoenix 2022, 98–104). Huumori on läsnä myös PT Vatasen videoissa, mutta identiteettiään etsivän nuoren voi olla vaikea sitä hahmottaa. Maskuliinisuus yhdistyy PT Vatasen YouTube-kanavalla rahaan ja varallisuuteen, joita tehdään näkyväksi monin tavoin, esimerkiksi kalliiden autojen ja merkkikenkien esittelyllä (ks. myös Korkmazer ym. 2023). Kuluttajuus ja ironia ovat myös postfeministisille kulttuurisille sisällöille tyypillisiä piirteitä (Tormulainen 2021, 45).

Kanavabanneri osoitteessa <https://www.youtube.com/@nikkietutorials>.

Feminiinisyyttä korostava NikkieTutorials

NikkieTutorials-kanavalle sisältöä tekee makeeraaja Nikkie de Jager-Dossaers (s. 1994).

Hänen YouTube-kanavallaan on yli 14 miljoonaa tilaajaa ja videoita on ilmestynyt 885. Videoiden pääsisältöä on meikkaaminen ja erilaisten kauneustuotteiden esittely. Videoil-

la voi olla myös tarinallista sisältöä. Tyypillistä Nikkien esiintymiselle on korkean äänen käyttö, ”oh my God” -tyyppiset huudahdukset, kasvojen liioitellut ilmeet sekä tunteiden esittäminen myös visuaalisin keinoin (esimerkiksi punainen taustaväri hermostumisen merkinä).

Marraskuussa 2023 julkaistulla videolla Nikkie katselee puhelimestaan amerikkalaisen televisiopersoonan ja mallin Kylie Jennerin Vogueille tekemää meikkivideota toistaen Jennerin puhetta ja kommentoiden sitä. Jennerin video näkyy Nikkien oman videon alareunassa ja hän ikään kuin keskustelee Jennerin kanssa ja on kauhistuvinaan, kun Jenner käyttääkin jotain tuotetta eri tavoin kuin Nikkie itse. Nikkie esittelee omien kasvojensa ”vikoja” dramaattisten, liioiteltujen kuvien avulla.

NikkieTutorials-videot voidaan nähdä esimerkinä niin sanotusta bimbotok-ilmioistä, jossa naispuoliset TikTok- tai YouTube -videoiden tekijät ovat korostetun kilttejä, feminiinisiä, seksuaalisia ja ulkonäkökeskeisiä (Pierce 2023). Sukupuolentutkija AP Pierce (2023, 206, 212) korostaa bimbotok-yhteisön esteettisyyttä, affektiivisuutta ja poliittisuutta. Hän nostaa kuitenkin esille myös ironian merkityksen, johon erityisesti TikTok alustana sopii erinomaisesti. Bimbotok-ilmio paljastaa digitaalisesti välittyneiden yhteisöjen identiteettimuodostukseen liittyvän monimutkaisuuden ja laajempia kulttuurisia käsityksiä sukupuolen, seksuaalisuuden ja feminismin suhteen. Bimbotok-ilmio on Piercen (mt., 212) mukaan (post)post-feministinen selviytymistaktiikka, jonka avulla naiset pyrkivät

selviytymään ilmapiiriltään heille yhä vihamielisemmäksi käyvässä maskuliinisessa ja kapitalistisessa yhteiskunnassa. Omassa aineistossamme NikkieTutorials-kanavaa seuraava Sofia kertookin, että ”tosi moni on semmoista komediaa ja vähän niinku viihdettä vaan —”. Kaupallisuus on keskeinen osa näitä videoita, ja sen nuoret tunnistavat hyvin, kuten Olivia seuraavassa sitaatissa kuvaa:

Olivia: No joo, kyllä sen huomaa. Ja sitten juuri kun tavallaan niinku aina niissä kaikissa videoissa ni niinku näkyy, että se on tehty niinku kaupallisessa yhteistyössä. Ja kyllä sen sitten ehkä niinku osaa silleen erottaa vähän et nyt tää niinku yrittää vaan silleen niinku saada mun niinku haluamaan sitä tuotetta.

Viestinnän tutkijoiden Erica Scharrerin ym. (2023, 69) mukaan retroseksistinen sukupuolten välinen kahtiajako on valtavirtaa sosiaalisen median kuvastoissa: miehet ja pojat kuvataan vahvoiksi, lihaksikkaiksi, arvovaltaisiksi ja tavoitteellisiksi. Naiset ja tytöt puolestaan esitetään tottelevaisina, kesyinä, alistaisina, hoivaavina ja herkkinä, hymyilevinä ja muodikkaina. Korkmazer ym. (2023, 89) on tulkinnut, että kaksijakoiset sukupuoli- ja seksuaaliset normit vaikuttavat nuoriin ja erityisesti tyttöihin ristiriitaisella tavalla. Videoissa on näkyvillä sukupuolittunut kuva, jossa painottuvat menestyksen ja itsenäisyyden arvot saavutuksineen ja lukuisine ystävineen ja seuraajineen. Tämä jättää hyvin vähän tilaa nuorten tyttöjen tai poikien omalle toimijuudelle ja rajaa sen normien mukaisesti. (Mt., 97.) Sukupuolen moninaisuus korostuu suku-

puolentutkimuksessa (ks. esim. Elonheimo ym. 2022; Jaaksi 2022, 48), mutta siitä huolimatta nämä keskustelut tai tulkinnat eivät tule esille omassa tutkimusaineistossamme. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että tutkimukseen osallistuneet nuoret olivat yhdeksäsluokkalaisia nuoria, joiden minuuksista vasta hakee muotoaan eikä siihen liittyviä epävarmuuksia välttämättä haluta avata tutkijoille.

Lopuksi: Retroseksismin jälkikäyttö

Sosiaalinen media ja digitaaliset maisemat muokkaavat nuorten käsityksiä ja kokemuksia sukupuolesta, seksuaalisuudesta, intimitetistä ja yksityisyydestä. Nuorten elämää ja kokemaa digitaalista kulttuuria ja digitaalisia sisältöjä tuotetaan feminiinisen (muoti, meikkaus, fitness) tai maskuliinisen (autoilu, kehonrakennus, urheilu) jaottelun mukaisesti (Duffy & Hund 2015), ja se noudattelee postfeminististä digitaalista kuvastoa sen sijaan että kiinnittyisi kybermaailman identiteetin luomisen vapauteen. (Ks. Massanari 2015.) Imelda Whelehan (2000) on nimittänyt palaimista stereotyyppisiin partiarkaalisiin sukupuolen kuvastoihin retroseksisiksi, jossa sukupuolten eroja korostetaan ja tuotetaan hyödyntäen erittäin voimakasta feminiinistä tai maskuliinista kuvastoa. Näillä vahvistetaan standardeja cis-sukupuolisuudesta ja palataan eräänlaisena jälkikäikuna uudelleen vahvojen sukupuolieron tekemisen tapoihin. (Ks. myös Hynnä-Granberg 2022.)

Tutkimuksemme osallistuneet yhdeksäsluokkalaiset nuoret eivät haastaneet tai poh-

tineet katsomansa kuvaston sukupuolittuneisuutta. Toisaalta he eivät itse juurikaan julkaisseet omaa materiaalia omissa verkko-ympäristöissään ja suhtautuivat varauksella ja varovaisesti itsensä esittämiseen. Sosiaalinen media onkin tutkimuksissa nimitetty vahvasti vertaisryhmien hallitsemaksi tilaksi, johon liittyy sukupuolinormatiivisia odotuksia (ks. esim. Korkmazer ym. 2023). Vaikka nuoret käyvät läpi itsesääteilyyn perustuvia neuvotteluprosesseja esittääkseen digitaalisen identiteettinsä sopivien normien mukaisesti, normit näyttäisivät ainakin tähän tutkimukseen osallistuneilla rakentuvan pitkälti kaksijakoisista sukupuoli-ideaaleista. He myös haluavat esittää itseään heteronormatiivisten, heteroseksuaalisten ihanteiden mukaisesti. Tähän voi todennäköisesti vaikuttaa myös se, että nuoret miettivät, miten ja mitä tutkimuksessa halusivat tuoda esille ja mitä olettivat tutkijoiden pitävän hyväksyttävänä ja toivottavana tutkimuksen kehyksessä. Kuten Hjelm ja kumppanit (2014) ovat todenneet, haasteena on saada monelta taholta kontrollin kohteena olevat nuoret johdattamaan aikuinen tutkija fyysisten ja virtuaalisten tilojen rajoille – hengaillemaan sinne, missä nuoret tuottavat omia kuulumisen dynamiikkojaan, omaa tilaansa ja omaa sosiaalisuuttaan. On lisäksi tärkeää reflektoida ja pitää mielessä se, että analyysin kohteena olevat nuoret olivat noin 15-vuotiaita yhdeksäsluokkalaisia peruskoululaisia, jolloin kiinnittyminen vertaisryhmien ja kavereiden odotuksiin ja ihanteisiin voi olla merkityksellistä tutkijoille tuotettujen esitysten, representaatioiden ja tulkintojen kannalta.

Sukupuolen esittäminen, tuottaminen ja representaatio tapahtuu aina tiettyjen ehtojen puitteissa. Sukupuolen esittäminen on yhtäältä toimijuutta toteuttaa omaa sukupuoli-identiteettiään erityisten tekojen kautta, mutta samalla se on määrättyjen sukupuolien vaikutuksen alaista. Normit ovat osa kulttuurisia diskursseja, joiden kautta nuoret pyrkivät kuulumaan vertaisryhmäyhteisöihin verkossa ja sen ulkopuolella (Leurs 2015). Nuoret ovat kuitenkin aktiivisia ja itse-reflektioivia sosiaalisia toimijoita, jotka voivat neuvotella kulttuurisista diskursseista ja siirtyä niiden moninaisten kuvastojen välillä. Verkossa, kuten kulttuurissa laajemminkin, olemassa olevat esittämisen, käsittämisen ja kertomisen tavat mahdollistavat jonkin asian – kuten stereotyyppisen maskuliinisuuden tai feminiinisuuden – käsittelemisen, mutta asettavat samalla ehtoja, rajoja ja malleja sille, miten niitä voi käsitellä ja tulkita.

Iso osa nuorten omasta verkkokäyttäytymisestä ja elämästä liittyi jutteluun ja hengailuun kavereiden kanssa, mutta myös suurelta osin hyvin monenlaisen ja vaihtelevan sosiaalisen median sisällön seuraamiseen. Kuten artikkelimme esimerkit YouTube-alustalta osoittavat, nuorten seuraamaa sisältöä leimasi voimakas sukupuolittuneisuus ja retroseksistinen kuvasto. Tässä mielessä nuoret omaksuvat (ehkä huomaamattaankin) stereotyyppisiä feminiinisuuden ja maskuliinisuuden esityksiä tunteakseen itsensä hyväksytyksi, itsevarmaksi ja suosituksi ikätovereiden keskuudessa. Nämä esitykset voidaan nähdä eräänlaisina jälkikaikuina ja heijastuksina nuorten pyrkimyksistä täyttää sosiokulttuuriset suku-

puoli- ja seksuaalisuusnormit korostamalla retroseksismin hengessä sukupuolieroihin liittyviä elementtejä.

Tulevissa nuorten digitaalisiin maisemiin kohdistuvissa tutkimuksissa olisi kiinnostavaa tarkastella sukupuoleen liittyvien käytänteiden ja niihin kietoutuvien tunteiden kiertoa hyödyntämällä jälkikaiu (*reverberation*) käsitettä (Kuntsman 2012, 1–2). Käsitteen avulla on mahdollista jäljittää ja avata erilaisia muutoksen, vastarinnan tai vahvistamisen prosesseja, joihin aiemmat esittämisen, käsittämisen, kokemisen ja kertomisen tavat heijastuvat.

VIITTEET

- 1 Laajemmin verkossa tehtävästä etnografiasta ks. esim. Hine 2015; Kozinets 2009; Standlee 2017; Korjonen-Kuusipuro, Tuuva-Hongisto & Berg 2022.
- 2 Ks. lisää digitaaliseen etnografiaan liittyvistä eettisistä näkökulmista Korjonen-Kuusipuro & Tuuva-Hongisto 2023; Turtiainen & Östman 2013.
- 3 Sitaattien yhteydessä käytettävät nimet ovat pseudonyymejä. Nuoret ovat itse identifioineet itsensä työtöiksi, pojiksi tai muun sukupuoliseksi/en haluaa kertoa -kategoriaan kuuluviksi ja pseudonyymit on annettu heille tätä jakoa kunnioittaen.
- 4 Bettina Peltoniemen YouTube-kanavalla ei enää ole sisältöä, mutta hän on aktiivinen muilla sosiaalisen median alustoilla, kuten Instagramissa ja TikTokissa.

AINEISTO

28 yhdeksäsluokkalaisen haastattelut. Aineisto on litteroitu ja anonymisoitu. Haastatteluotteiden yhteydessä käytetyt nimet ovat pseudonyymejä vuonna 2005 syntyneiden suosituimmista nimistä. Haastatteluaineisto on kirjoittajien hallussa.

Luokkaistuva digiyhteiskunta-verkkokyselyaineisto (N=418). Määrällisen kyselyn raportit ovat tutkijoiden hallussa.

Aineistoon kuuluvat YouTube-kanavat:

Bettina Peltoniemi. <https://www.youtube.com/@bettinapeltoniemi>

NikkieTutorials. <https://www.youtube.com/@nikkietutorials>

Pinkku-Pinsku. <https://www.youtube.com/@PinkkuPinsku>

PT Vatanen. <https://www.youtube.com/@ptvatanen1/featured>

Trippydraws. <https://www.youtube.com/@trippydraws>

Hankkeelle on haettu eettinen ennakoarviointi Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulun tutkimuseettiseltä toimikunnalta (päätös 21.1.2021).

KIRJALLISUUS

Aapola, Sinikka, Gonick, Marnina & Harris, Anita 2005. *Young femininity. Girlhood, power and social change*. New York, Palgrave Macmillan.

Atkinson, Elizabeth & DePalma, Renée 2008. Dangerous spaces: constructing and contesting sexual identities in an online discussion forum. *Gender and Education* 20(2), 183–194. <https://doi-org.ezproxy.jyu.fi/10.1080/09540250701797192>

Attwood, Feona 2018. *Sex media*. Cambridge, Polity Press.

Boellstorff, Tom 2015/2008. *Coming of Age in*

Second Life. An Anthropologist Explores Virtually Human. Princeton & Oxford, Princeton University Press.

boyd, danah 2014. *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. Yale, Yale University Press.

Braun, Virginia & Clarke, Victoria 2022. *Thematic Analysis: A practical guide*. London, Sage.

Burgess, Jean, Cassidy, Elija, Duguay, Stephanie & Light, Ben 2016. Making Digital Cultures of Gender and Sexuality With Social Media. *Social Media + Society* 2(4), 1–4. <https://doi.org/10.1177/2056305116672487>

Butler, Judith 2006/1990. *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Helsinki, Gaudeamus.

Cover, Rob 2012. Performing and undoing identity online: Social networking, identity theories and the incompatibility of online profiles and friendship regimes. *Convergence* 18(2), 177–193. <https://doi.org/10.1177/1354856511433684>

De Ridder, Sander 2021. The banality of digital reputation: A visual ethnography of young people, reputation, and social media. *Media and Communication* 9(3), 218–227. <https://doi.org/10.17645/mac.v9i3.4176>

De Ridder, Sander & Van Bauwel, Sofie 2013. Commenting on pictures: Teens negotiating gender and sexualities on social networking sites. *Sexualities* 16(5/6), 565–586. <https://doi.org/10.1177/1363460713487>

van Doorn, Niels & van Zoonen, Liesbet 2008. Theorizing gender and the Internet: Past, present, and future. Teoksessa Andrew Chadwick & Philip N. Howard (toim.), *The Routledge Handbook of Internet Politics*. London & New York, Routledge, 261–274.

Duffy, Brooke Erin & Hund, Emily 2015. “Having it All” on Social Media: Entrepreneurial Femininity and Self-Branding Among Fashion Bloggers. *Social Media + Society* 1 (2). <https://doi.org/10.1177/2056305115604337>

- El Founti, Elena, Leino, Ilari & Pyyry, Noora 2021. "Haluuksa mennä kulmakauppaan pööpöilleen? Tää on sun maailma." Psykomaantiede ja kaupungin kanssa oppiminen. *Alue ja ympäristö* 50(1), 139–147. <https://doi.org/10.30663/ay.108024>
- Elonheimo, Aino-Maija, Miettinen, Sari, Ojala, Hanna, Saresma, Tuija (toim.) 2022. *Intersektionaalinen feministinen pedagogiikka*. Tampere, Vastapaino.
- Gamble, Sarah 2006/1998. Postfeminism. Teoksessa Sarah Gamble (toim.), *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*. London & New York, Routledge, 36–45.
- Gill, Rosalind 2007. Postfeminist media culture: elements of a sensibility. *European Journal of Cultural Studies* 10 (2), 147–166. <https://doi.org/10.1177/1367549407075898>
- Haantio, Santtu & Haverinen, Ville-Samuli 2024, tulossa. Fyysisten mahdollisuuksien maisemien ja digitaalisten elämisen ympäristöjen liikuttamat nuoret. Teoksessa *Diginuoruus ja kasvavat erot*.
- Haraway, Donna 1991. *Simians, cyborgs and women: The reinvention of nature*. London & New York, Routledge.
- Herring, Susan, C. & Kapidzic, Sanja 2015/2001. Teens, Gender, and Self-Presentation in Social Media. Teoksessa J. D. Wright (toim.), *International encyclopedia of social and behavioral sciences*, Oxford, Elsevier. <https://info.ils.indiana.edu/~herring/teens.gender.pdf>
- Hine, Christine 2015. *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London and New York, Routledge.
- Hjelm, Titus, Tikka, Minttu, Suurpää, Leena & Sumiala, Johanna 2014. Nuorten arkiset katu- poliitiikat mediakaupungissa. Avauksia kaupunkitilan rajojen etnografiseen tutkimiseen. *Media & Viestintä*, vol. 37(1), 48–61. Teemanumero: Mediakaupunki liikkeessä.
- Hynnä-Granberg, Kaisu 2022. "Why can't I take a full-shot of myself? of course I can!" studying selfies as socio-technological affective practices. *Feminist Media Studies* 22(6), 1363–1378. <https://doi.org/10.1080/14680777.2021.1886139>
- Ito, Mizuko, Antin, Judd, Finn, Megan, Law, Arthur, Manion, Annie, Mitnick, Sarai, Schlossberg, David, Yardi, Sarita & Heather, Horst 2009. *Hanging out, Messing around, Geeking out: Living and Learning with New Media*. Cambridge, The MIT Press.
- Jaaksi, Vilja 2022. "Mut mites tää sukupuoli. Et onks mulla sellasta?" Sosiaalinen media ja murrostekstit muunsukupuolisten identiteetityössä. *Sukupuolentutkimus—Genusforskning* 35(3–4), 39–51.
- Kaarakainen, Suvi-Sadetta & Kaarakainen, Meri-Tuulia 2018. Tulevaisuuden toivot – Digitaalisten medioiden käyttö nuorten osallisuuden ja osaamisen lähteenä. *Media & viestintä* 1(4), 235–254. <https://doi.org/10.23983/mv.77458>
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Tuuva-Hongisto, Sari 2023. Digitaalinen etnografia tarttumapintana nuorten arkeen. *Kulttuurintutkimus* 40 (1), 55–69.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina, Tuuva-Hongisto, Sari & Berg, Päivi 2022. Reflections on Digital Ethnography and Digital Realms of Young People. Teoksessa Jarmo Harri Jantunen, Johanna Kalja-Voima, Matti Laukkarinen, Johanna Puupponen, Margareta Salonen, Tuija Saresma, Jenny Tarvainen & Sabine Ylönen (toim.), *Diversity of Methods and Materials in Digital Human Sciences. Proceedings of the Digital Research Data and Human Sciences 2022*, December 1–3, Jyväskylä, Finland. Jyväskylä, University of Jyväskylä, 83–94. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9450-1>
- Korkmazer, Burcu, De Ridder, Sander & Van Bauwel, Sofie 2023. Sexual reputation, intersectional intimacies and visual social media. Exploring

- young people's mores on "good" versus "bad" online sexual reputations. Teoksessa Tonny Krijnen, Paul G. Nixon, Michelle D. Ravenscroft & Cosimo Marco Scarcelli (toim.), *Identities and intimacies on social media. Transnational perspectives*. London & New York, Routledge, 85–102.
- Kozinets, Robert V. 2009. *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London, Sage.
- Kuntsman, Adi 2012. Introduction: Affective fabrics of digital cultures. Teoksessa Athina Karatzogianni & Adi Kuntsman (toim.), *Digital Cultures and the Politics of Emotion: Feelings, Affect and Technological Change*. London, Palgrave Macmillan, 1–17.
- Krijnen, Tonny & Van Bauwel, Sofie 2022/2016. *Gender and media: Representing, producing, consuming*. London & New York, Routledge.
- Leurs, Koen 2015. *Digital passages: Migrant youth 2.0. Diaspora, gender and youth cultural intersections*. Amsterdam, Amsterdam University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt16d69vg>
- Livingstone, Sonia 2008. Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media & Society* 10(3), 393–411. <https://doi.org/10.1177/1461444808089415>
- Mainardi, Adrianna & Krijnen, Tonny 2023. "My parents check my online profile." How Italian girls negotiate parental discourages in online activities. Teoksessa Tonny Krijnen, Paul G. Nixon, Michelle D. Ravenscroft & Cosimo Marco Scarcelli (toim.), *Identities and intimacies on social media. Transnational perspectives*. London & New York, Routledge, 32–48.
- Massanari, Adrienne 2015. #Gategate and The Fapping: How Reddit's algorithm, governance, and culture support toxic technocultures. *New Media & Society* 19(3), 329–346. <https://doi.org/10.1177/1461444815608807>
- McRobbie, Angela 2015. Notes on the Perfect. *Australian Feminist Studies*, 30:83, 3–20.
- Meier zu Verl, Christian & René Tuma 2021. Video Analysis and Ethnographic Knowledge: An Empirical Study of Video Analysis Practices. *Journal of Contemporary Ethnography* 50 (1), 120–144. <https://doi.org/10.1177/0891241620973716>.
- Montes, Antonia 2021. Gender stereotyping and retro-sexism in advertising discourse from a postfeminist perspective. *Feminismo/s* 38, 177–202. <https://doi.org/10.14198/fem.2021.38.07>
- Mäkelä, Anna, Puustinen, Liina & Ruoho, Iiris 2006. Esipuhe. Teoksessa Anna Mäkelä, Liina Puustinen & Iiris Ruoho (toim.), *Sukupuolishow. Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*. Helsinki, Gaudeamus, 7–15.
- Peltola, Marja & Phoenix, Ann 2022. *Nuancing Young Masculinities. Helsinki Boys' Intersectional Relationships in New Times*. Helsinki, Helsinki University Press. <https://doi.org/10.33134/HUP-16>
- Penley, Constance & Ross, Andrew 1991. Introduction. Teoksessa Constantece Penley & Andrew Ross (toim.), *Technoculture*. Minneapolis & London, University of Minnesota Press, viii–xvii.
- Pierce, AP 2023. The Rise of Bimbo TikTok: Digital Sociality, Postfeminism and Disidentificatory Subjects. Teoksessa Tonny Krijnen, Paul G. Nixon, Michelle D. Ravenscroft & Cosimo Marco Scarcelli (toim.), *Identities and intimacies on social media. Transnational perspectives*. London & New York, Routledge, 201–215.
- Puustinen, Liina, Ruoho, Iiris & Mäkelä, Anna 2006. Feministisen mediatutkimuksen näkökulmat. Teoksessa Anna Mäkelä, Liina Puustinen & Iiris Ruoho (toim.), *Sukupuolishow. Johdatus feministiseen mediatutkimukseen*. Helsinki, Gaudeamus, 15–44.
- Rossi, Leena-Maija 2009. *Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki, Gaudeamus.
- Scarcelli, Cosimo Marco, Krijnen, Tonny & Nixon,

- Paul 2021. Sexuality, gender, media: Identity articulations in the contemporary media landscape. *Information, Communication & Society* 24(8), 1063–1072. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1804603>
- Scarcelli, Cosimo Marco, Nixon, Paul, G., Krijnen, Tonny & Ravenscroft, Michelle, D. 2023. Introduction: Social media and Society. Teoksessa Tonny Krijnen, Paul G. Nixon, Michelle D. Ravenscroft & Cosimo Marco Scarcelli (toim.), *Identities and intimacies on social media. Transnational perspectives*. London & New York, Routledge, 1–14.
- Scharrer, Erica, Ali Durrani, Alina, Suren, Nora, Kang, Yena, Zhou Yuxi & Butterworth, Emma 2023. Early adolescents' views of gender on YouTube in the context of a critical media literacy program. *The Communication Review* 26(1), 67–86. <https://doi.org/10.1080/10714421.2023.2167911>
- Skeggs, Beverly 1994. Situating the Production of Feminist Ethnography. Teoksessa Mary Maynard & June Purvis (toim.), *Researching Women's Lives from a Feminist Perspective*. Basingstoke, Taylor & Francis Ltd, 72–93. <https://doi.org/10.4324/9781315041025>
- Standlee, Alecea 2017. Digital ethnography and youth culture. Methodological techniques and ethical dilemmas. Teoksessa Ingrid Castro, Melissa Swauger & Brent Harger (toim.), *Researching Kids and Teens. Methodological Issues, Strategies, and Innovations*. Boston, Emerald Group Publishing Ltd., 325–348.
- Sukupuolen moninaisuuden sanasto. <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/sukupuolen-moninaisuuden-sanasto/> (Luettu tammikuussa 2024.)
- Sumiala, Johanna & Tikka, Minttu 2013. Verkkomediaetnografian tutkimuskohteena. Tapauksena uutisen etnografia Youtubessa. Teoksessa Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.), *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere, Vastapaino, 170–192.
- Tormulainen, Aino 2021/2018. *Tyttöenergialla kasvaneet. Postfeministisen populaarikulttuuri-ilmiön yhdessä muistellut merkitykset*. Helsinki, Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Turkle, Sherry 1995. *Life on the screen: Identity in the age of the internet*. New York, Simon & Schuster.
- Turtiainen, Riikka & Östman, Sari 2013. Verkkotutkimuksen eettiset haasteet: Armi ja anoreksia. Teoksessa Salla-Maaria Laaksonen, Janne Matikainen & Minttu Tikka (toim.), *Otteita verkosta. Verkon ja sosiaalisen median tutkimusmenetelmät*. Tampere, Vastapaino, 49–67.
- Urista, Mark, A., Dong, Qingwen & Day, Kenneth, D. 2009. Explaining Why Young Adults Use MySpace and Facebook Through Uses and Gratifications Theory. *Human Communication* 12 (2), 215–229.
- Wajcman, Judy 1991. *Feminism confronts technology*. Philadelphia, Pennsylvania State University Press.
- Webster, Andrew, Svalastog, Anna Lydia & Allgair, Joachim 2020. Mapping new digital landscapes. *Information, Communication & Society* 23(8), 1100–1105. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2020.1784507>
- Wegener, Claudia, Prommer, Elizabeth & Linke, Christine 2020. Gender Representations on YouTube: The Exclusion of Female Diversity. *M/C Journal* 23(6). <https://doi.org/10.5204/mcj.2728>
- Whelehan, Imelda 2000. *Overloaded: Popular Culture and the Future of Feminism*. London, Women's Press.
- Whelehan, Imelda 2010. Remaking Feminism: Or Why Is Postfeminism So Boring? *Nordic Journal of English Studies* 9(3), 155–172.

Sukupuolen moninaisuutta kuvakirjoissa*

MERJA LEPPÄLAHTI

© <https://orcid.org/0009-0005-2032-9297>

Nykyään hyväksytään yleisesti tieto siitä, että sukupuolia on enemmän kuin kaksi ja että useimmissa ihmisissä on sekä feminiinisiä että maskuliinisia ominaisuuksia. Tätä voidaan nimittää sukupuolen moninaisuudeksi. Sukupuolen moninaisuutta esiintyy aikuisten kirjallisuudessa ja nuortenkirjallisuudessaakin, mutta lastenkirjallisuudessa moninaisuus on toistaiseksi näkynyt hyvin vähän.

Setan Sukupuolen moninaisuuden osamiskeskuksen sivuilla sukupuolen moninaisuutta kuvataan seuraavasti:

Sukupuoli on moninainen ilmiö, joka ei ole jaettava kahteen, toisilleen vastakkaiseen ja selvästi toisistaan erotettavaan sukupuoleen, vaan sukupuolen ilmenemismuodot ovat moninaisemmat. Sukupuolen moninaisuus sisältää sekä sukupuolivähemmistöt että sukupuolienemmistöt.

Sukupuolen moninaisuudesta voidaan puhua yksilötasolla eri tavoin: voidaan ajatella, että jokaisen ihmisen sukupuoli koostuu ainutlaatuisis-

ta ja yksilöllisistä piirteistä ja on täten moninainen. Toisaalta voidaan ajatella, että sukupuolen moninaisuus tarkoittaa jotakin ominaisuutta, joka on sukupuolivähemmistöille tyypillinen. – – Sukupuolen moninaisuuteen kuuluu myös sukupuolen ilmaisu. – – Naisellisuus ei ole ainoastaan naisten eikä miehisuus ainoastaan miesten yksinoikeus. (Seta, Sateenkaaritieto.)

Tarkastelen tässä katsauksessa viittä vuoden 2010 jälkeen ilmestynyttä kotimaista kuvakirjaa sukupuolen moninaisuuden näkökulmasta. Lastenkirjallisuus on pääosin aikuisten kirjoittamaa ja usein myös aikuisen lapselle valitsemaa. Erityisen selvästi tämä koskee alle kouluikäisille suunnattuja kirjoja. Kuvakirjoissa esiintyvät henkilöhahmot ja tapahtumat heijastavat aikuisten mielikuvia ja käsityksiä, mutta samalla ne kertovat myös siitä, millaisista asioista lapsille ylipäänsä aikuisten mielestä voidaan kertoa sekä millaisia mielikuvia ja asenteita lapsille halutaan siir-

---

*Artikkeli ei ole vertaisarvioitu.

tää. Kuvakirjatkin siis osaltaan kuvastavat ja tuottavat kulttuurista tietoa, jolla tarkoitan jaettuja mielikuvia, rakenteita ja malleja, jotka ohjaavat maailman ymmärtämistä.

Lapsille suunnattuihin teksteihin liittyy kysymys siitä, mitä lapsille sopii kertoa. Lapsuuteen on yhdistetty viattomuus, jota aikuisen pitää suojella ja varjella (Mustola 2014a, 180). Seksuaalisuuteen viittaavaa sisältöä ei ole pidetty lapsille sopivana. Esimerkiksi Grimmin saduista on siivottu pois alkuperäisten kansansatujen¹ seksuaaliset ainekset, mutta väkivalta sai jäädä. Myöhemmin satujen väkivaltaa alettiin kuvata opettavaisen moralistisesti ja lopulta esimerkiksi Disney-versioissa suorastaan ”söpöillen”. (Ylönen 2016, 14–15.) Seksuaalista sisältöä ei kuitenkaan ole lapsille suunnatuissa satuversioissa myöhemmin käsitelty.

Kysyn tässä katsauksessa, millä tavoin kuvakirjoissa kerrotaan lapsille sukupuolen moninaisuudesta. Ensiksi käsittelen vaatteita sukupuolen esityksenä kahdessa kuvakirjassa, Jani Toivolan ja Saara Obelen *Poika ja hame* (2020) sekä Anneli Kannon ja Noora Katon *Paavo Virtanen ja tyttöjen tavarat* (2011). Tämän jälkeen tarkastelen homoseksuaalisuuden näkymistä Minna Lindebergin ja Linda Bondestamin kuvakirjassa *Allan och Udo* (2011) sekä Tittamari Marttisen ja Aiju Salmisen teoksessa *Ikioma perheeni* (2014). Kolmantena teemana on transsukupuolisuus. Transsukupuolisia henkilöitä esiintyy Mila Teräksen ja Hannamari Ruohosen teoksessa *Ensimmäinen* (2022) sekä jo mainitussa *Ikioma perheeni*-teoksessa. Lopuksi tarkastelen myös kirjojen päähenkilöitä ja kirjoissa kuvattuja

perhemalleja. Aineistoni teokset ovat kotimaisista lastenkirjoista varhaisimpia, joissa esiintyy homoseksuaalisia ja transsukupuolisia henkilöitä.

Tutkimusmenetelmänä käytän temaattista lähilukua. Alkujaan kirjallisuudentutkimuksessa käytetty lähiluku on ollut pitkään käytössä myös muilla tieteenaloilla, kuten kulttuurintutkimuksessa ja naistutkimuksessa. Lähilukuun metodina kuuluu keskeisesti monen kertaan lukeminen, jolloin eri lukukerroilla tekstiä voidaan tarkastella eri tasoilla. (Pöysä 2010, 331–344.) Uusilla lukukerroilla tekstistä löytyy uusia yksityiskohtia. Koska lähiluku kohdistuu tyypillisesti melko lyhyisiin ja helposti luettaviin teksteihin, se soveltuu hyvin kuvakirjojen tarkasteluun. (Pöysä 2015, 30–33; Ylönen 2016, 20.) Nostan luennassani esille nimenomaan analyysini kannalta olennaisia yksityiskohtia kokonaisuuksien sijaan. Lähiluvussa ovat mukana myös kuvat, jotka kuuluvat kiinteästi kuvakirjojen tutkimukseen.

Lastenkirjallisuus lajina

Lastenkirjallisuuden tutkija Peter Hunt (1990, 1) on todennut lastenkirjallisuuden lajina olevan varsin epämääräinen käsite, sillä se on määritelty kohdeyleisön ja lukijakunnan mukaan eikä sisällön, tyylin tai tekstuaalisten piirteiden perusteella kuten kirjallisuus yleensä. Kuitenkin lastenkirjallisuudella on yhteiskunnassa merkittävä rooli sekä kasvatuksellisesti että kaupallisesti. Lastenkirjallisuutta ostavat usein aikuiset. Lastenkirjallisuus on

periaatteessa suunnattu lapsilukijalle, mutta lastenkirjallisuutta voivat lukea monen ikäiset. Toisaalta lapset voivat myös lukea sellaista kirjallisuutta, joka ei ole lastenkirjallisuutta. (Mustola 2014b, 15.) Kuvakirjaa pidetään tavallisesti erityisesti pienille lapsille suunnattuna, mutta kuvakirjoja voivat käyttää pikkulasten lisäksi myös varttuneemmat lapset ja nuoret, sillä kuva selittää tekstiä esimerkiksi tilanteissa, joissa lukijan luku- tai kielitaito on heikko (esim. Heikkilä-Halttunen 2013, 31). Kuvakirjaa lukevat ja tulkitsevat lapselle aikuiset.

Ennen 1800-lukua lapsille suunnattu kirjallisuus oli selkeästi opetuskirjallisuutta sisältäen katekismuksia, lastenraamattuja sekä uskonnollisia runoja, allegorisia eläinsatuja, moraliteetteja ja muita avoimen opettavaisia kertomuksia. Uudenlaisen lapsikäisyyden muotoutuminen 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa vaikutti myös lastenkirjallisuuteen. Romantiikan aatteiden mukaisesti lapsuus nähtiin viattomuuden, luonnonläheisyyden ja spontaaniuden kulta-aikana. Tällöin sormella osoittava opettavaisuus jäi lastenkirjallisuudessa vähemmälle, mutta silti ajateltiin, että lasta tuli kasvatuksella ohjata aikuisten maailmaan myös kirjallisuuden avulla. (Ihonen 2003, 12–13.)

Suomessa on täysivaltaisilta aikuisilta edellytetty jonkinlaista lukutaitoa jo 1600-luvulta lähtien, mutta se saattoi käytännössä usein rajoittua katekismuksen ulkolukuun. Sisäluku oli harvinainen taito ja kirjoitustaito vielä harvinaisempi. Vielä vuonna 1910 vain 55,3 % 15 vuotta täyttäneistä suomalaisista osasi lukea ja kirjoittaa. (Leino-Kaukiainen

2011, 348.) Vuoden 1866 kansakouluasetus jo tosin laajensi myös rahvaan lapsia lukutaidon pariin varsinkin kaupungeissa. Lastenkirjallisuus oli kuitenkin suunnattu nimenomaan sivistyneistön lapsille, rahvaan lapsille riittivät koulukirjat. (Kurki-Suonio 1966, 10–11.) 1800-luku oli Suomessa kansallisen heräämisen aikaa, ja lastenkirjallisuuden toivottiin opettavan lasta arvostamaan isänmaata, perheinstituutiota ja uskontoa; lapsista haluttiin kasvattaa ahkeria ja rehellisiä suomalaisia. Isänmaallista kasvatusta vaikeutti 1800-luvulla sensuuri, joka vaikutti myös lastenkirjallisuuteen. Esimerkiksi vuonna 1891 Tygo Hagmanin satukokoelmasta sensuroitiin pois poliittiseksi allegoriaksi tulkittu ”Satu suuresta saippuapallosta”. (Ihonen 2003, 12–13.)

Varhaisesta lastenkirjallisuudesta olisi mahdotonta puhua mainitsematta Zacharias Topeliusta. Hänen ensimmäinen satukirjansa *Sagor* ilmestyi vuonna 1847 ja suomeksi käännettynä seuraavana vuonna. Useimmat muutkin hänen tekstinsä käännettiin nopeasti suomeksi. Topelius kirjoitti keskiluokkaisille lapsille ohjenuoranaan romantiikan ideat ja kristillinen usko. Topeliuksen tuotannossa keskeisiä teemoja ovat isänmaa ja sen historia, luonto, Jumala sekä hyvän ja pahan taistelu. (Lehtonen 2003, 20–31.) Topelius piti lukutaitoa erittäin tärkeänä ja esimerkiksi hänen *Luonnonkirjansa* (1856) oli suunniteltu sekä luonnonopin että lukemisen opettamiseen (Kirstinä 2011, 42–43). Topeliuksen vuonna 1876 suomennettua *Maamme*-kirjaa käytettiin kansakouluissa lukukirjana vuosikymmenien ajan.

Viime vuosisadan vaihteessa lapsille kir-

joitettiin erityisesti runoja ja runomuotoisia tarinoita. Ensimmäisenä suomenkielisenä lastenrunoilijana pidetään Julius Krohnia, joka kirjoitti nimimerkillä Suonio. 1900-luvun alussa tunnetuimmat lastenrunoilijat olivat opettajia, kuten Alli Nissinen ja Immi Hellén. Kirjoittajat kertoivat usein kirjoittavansa lapsille iloksi, mutta teksteissä oli yleensä aina myös kasvatuksellisia pyrkimyksiä. Lisäksi pidettiin tärkeänä tarjota suomalaisille lapsille suomenkielistä lukemista. Edelleen keskeistä olivat kristilliset elämänhanteet ja kansalliset arvot. (Alanko 2003, 32; Lappalainen 1979, 39; Pesonen 2013, 65.) Hyvän lastenkirjallisuuden ajateltiin olevan sellaista, joka ”huvittaa lasta, mutta antaa ajatuksen aihetta myös järkevälle aikuiselle” (Lappalainen 1979, 26).

Lastenkirjat on helposti nähty herrtainsina kertomuksina lapsuuden viattomasta maailmasta. Toisaalta lastenkirjallisuuteen on usein liitetty pedagogisuus. Opettavaista lastenkirjallisuutta on syytetty pelottelusta ja moralisoinnista, mutta myös siitä, että se on lasten mielestä tylsää. Toisaalta lastenkirjoissa voidaan myös vastustaa olemassa olevia arvovakennelmia ja tehdä niistä pilaa. (Mustola 2014a, 187–188.) Varhaiset opettavaiset tarinat ovat voineet olla hyvin pelottavia, kuten Jöröjukka tai Max ja Morits. Nykyään sanotaan, että lastenkirjoissakin voidaan käsitellä oikeastaan mitä tahansa ja että lastenkirjojen avulla voidaan turvallisesti nostaa esille pelottavia ja ahdistaviakin asioita. Paljon ilmestyy ongelmalähtöisiä kuvakirjoja, joiden aihepiiri liikkuu arjen ongelmista vakaviin ja moraalisesti vaikeisiin kysymyksiin. Hankalia aiheita pehmennetään usein huumorilla.

Esimerkiksi kuoleman, sodan, holokaustin tai pedofilian kaltaisia teemoja pyritään tavallisesti käsittelemään varovaisuudella. (Mustola 2014a, 171–190.)

Sen lisäksi, että lastenkirja on luovan työn tulos ja kulttuurituote, se on myös poliittinen ja ideologinen tuote. Tarkoituksella tai tietämättään jokainen kirjailija tuo tekstiinsä omat näkemyksensä esimerkiksi juuri sukupuolesta. Lastenkirjallisuus on myös sidoksissa ilmestymisaikaansa ja aikalaiskeskusteluihin. (Stephens 1992, 2–3; Riukulehto 2001, 9; Pesonen 2013, 66; Ylönen 2016, 31–32). Lastenkirjan aikasidonnaisuuden huomaa esimerkiksi siitä, että vanhoja lastenkirjoja on viime vuosina ryhdytty sensuroimaan. Esimerkiksi Peppi Pitkätossun isä ei ole enää neekerikuningas vaan Etelämeren kuningas. Ilmaukset, joita muutamia vuosikymmeniä sitten yleisesti käytettiin, eivät välttämättä ole enää hyväksyttäviä.

Kuvakirja ja sarjakuva

Kuvakirjojen synty ja kehitys liittyvät kirjapainotekniikan kehitykseen. Ensimmäisenä suomenkielisenä lasten kuvakirjana pidetään vuonna 1865 julkaistua *Kaisa Rouwa ja hänen Kissansa*. Mustavalkoinen kirjanen perustuu englantilaiseen loruun. Suomentaja ja kuvajäljittelmiä tekijä ovat jääneet tuntemattomiksi. Värillisiä kuvakirjoja alkoi ilmestyä Suomessa 1870-luvulla. Varhaisissa kuvakirjoissa teksti oli tavallisesti riimitelty runomittaan. Kirjan kuvista ei aina muodostunut yhtenäistä tarinaa, vaan jokainen kuva teksteineen saat-

toi olla oma kokonaisuutensa. Kuvakirjoja käännettiin aluksi saksasta, runotekstit olivat osin myös kotimaisia. Suomalaisia alkupe- räiskuvituksia alettiin kuvakirjoissa julkaista 1800-luvun loppupuolella. Varhaisia kuvittajia olivat muun muassa Hilka Finne, Venny Soldan-Brofeldt ja Rudolf Waldemar Åkerblom. (Ihonen 2003, 17–18; Lastenkirjainsituutti.) Tunnettuja lastenkirjojen kuvittajia olivat myös Martta Wendelin ja Rudolf Koivu.

Nykyajan kuvakirjat kertovat tavallisesti jonkinlaisen tarinan, joka voi olla suorasanainen tai runomitassa. Raja kuvakirjan ja kuvitetun lastenkirjan välillä on joskus häilyvä, mutta usein kuvakirjaksi määritellään kuvitettu kirja, jossa vähintään joka aukeamalla on kuva (Rhedin 1992, 15). Kuvakirjaa voi verrata sarjakuvaan. Kuvakirjoja ja sarjakuvia yhdistää niiden käyttämä kuvan ja sanan liitto, eikä kumpaakaan voi tarkastella pelkästään kuvina tai tekstinä (McCloud 1994, 138–150). Kuvakirja ja sarjakuva ovat kuitenkin muodoltaan selvästi erilaisia. Sarjakuva muodostuu tavallisesti ruuduista, joita on yhdellä sivulla useampia, kun taas kuvakirjan kuva on usein kokonainen sivu tai aukeama. Toki sarjakuvassakin voi olla ruutuja, jotka täyttävät kokonaisen sivun, ja kuvakirjassa voi olla sivuja, joilla on useampi kuva, mutta nämä ovat poikkeuksia, jotka yleensä liittyvät tarinassa johonkin erityiseen tapahtumaan. Muitakin eroja kuvakirjan ja sarjakuvan muodossa on: kuvakirjan repliikit kerrotaan yleensä kirjan tekstissä, sarjakuva käyttää usein puhekuplia. Kuvakirjan ja sarjakuvan kuvien ulkonäkö on tavallisesti erilainen; siinä missä erityisesti strippisarjakuva

on tavallisesti tehty mustavalkoisena viivapiirroksena, kuvakirjan kuvat ovat useimmiten värillisiä ja niissä voidaan käyttää monenlaisia tekniikoita. Usein sarjakuva ja kuvakirja on helppo erottaa toisistaan, mutta erityisesti tietokuvakirjoissa voidaan käyttää sarjakuvamaisia keinoja.

Tutkimuksissa sekä sarjakuvia että kuvakirjoja määritetään usein kuvan ja tekstin suhteen avulla. Scott McCloud (1994, 152–161) on luokitellut seitsemän erilaista tapaa, jolla sarjakuvan kuva ja teksti yhdistyvät. Juha Herkman on tiivistänyt McCloudin kuvan ja sanan seitsemän kategorioita neljäksi. Nämä ovat kuvapainotteisuus, sanapainotteisuus, kuvan ja sanan yhteistyö sekä kuvan ja sanan yhteismitattomuus. (Herkman 1998, 59.) Samoja kategorioita voisi hyvin käyttää myös kuvakirjan tutkimuksessa.

Kuvakirjojen osalta Suomessa on käytetty paljon Ulla Rhedinin (1992, 112–126) kolmijakoa eppisiin, laajentaviin ja aitoihin eli varsinaisiin kuvakirjoihin. Rhedin vertaa kuvakirjaa teatteriin, jolloin kuvitus vastaa näyttämöä tapahtumineen. Eeppisissä kuvakirjoissa, esimerkiksi satukuvakirjoissa, teksti on olemassa ennen kuvitusta ja kuva on tässä mielessä alisteinen tekstille. Käytännössä suuri osa kuvakirjoista kuuluu Rhedinin ”eeppisten” kuvakirjojen ryhmään. Sarjakuvatermein tämä voisi kattaa sekä kuva- että sanapainotteiset sarjakuvat, sillä esimerkiksi monet tunnetut sadut toimivat kuvakirjoina kuvan voimin, jopa lähes ilman tekstiä. Laventavassa kuvakirjakonseptissa kuvitus ja teksti ovat molemmat itsenäisiä ja kertovat samaa tarinaa eri tavoin. McCloudin ja

Herkmanin jaottelussa korostuu siis kuvan ja sanan yhteistyö, ja Rhedinin ”aidossa” kuvakirjassa jonkinlainen yhteismitattomuus, jossa hänen mukaansa kuvat kertovat pantomiimin tavoin myös jotain sellaista, mitä ei ole suoraan luettavissa tekstistä. (Rhedin 1992, 112–126.)

Maria Nikolajeva ja Carole Scott pitävät Rhedinin kahden jälkimmäisen luokan erotelua jossain määrin keinotekoisena. He perustavat oman jaottelunsa liukuvaan taulukoon, joka perustuu sanan ja kuvan erilaisiin tehtäviin kertovassa ja ei-kertovassa kirjassa. (Nikolajeva & Scott 2001, 7, 12.) Periaatteessa siis jokainen kuvakirja sijoittuu taulukossa omalle kohdalleen. Kaikissa tässä artikkelissa käsitellyissä kuvakirjoissa kuva ja teksti näyttävät kertovan pääosin samaa tarinaa, mutta monessa tapauksessa kuva lisää tarinaan piirteitä ja yksityiskohtia, joita teksti ei kerro.

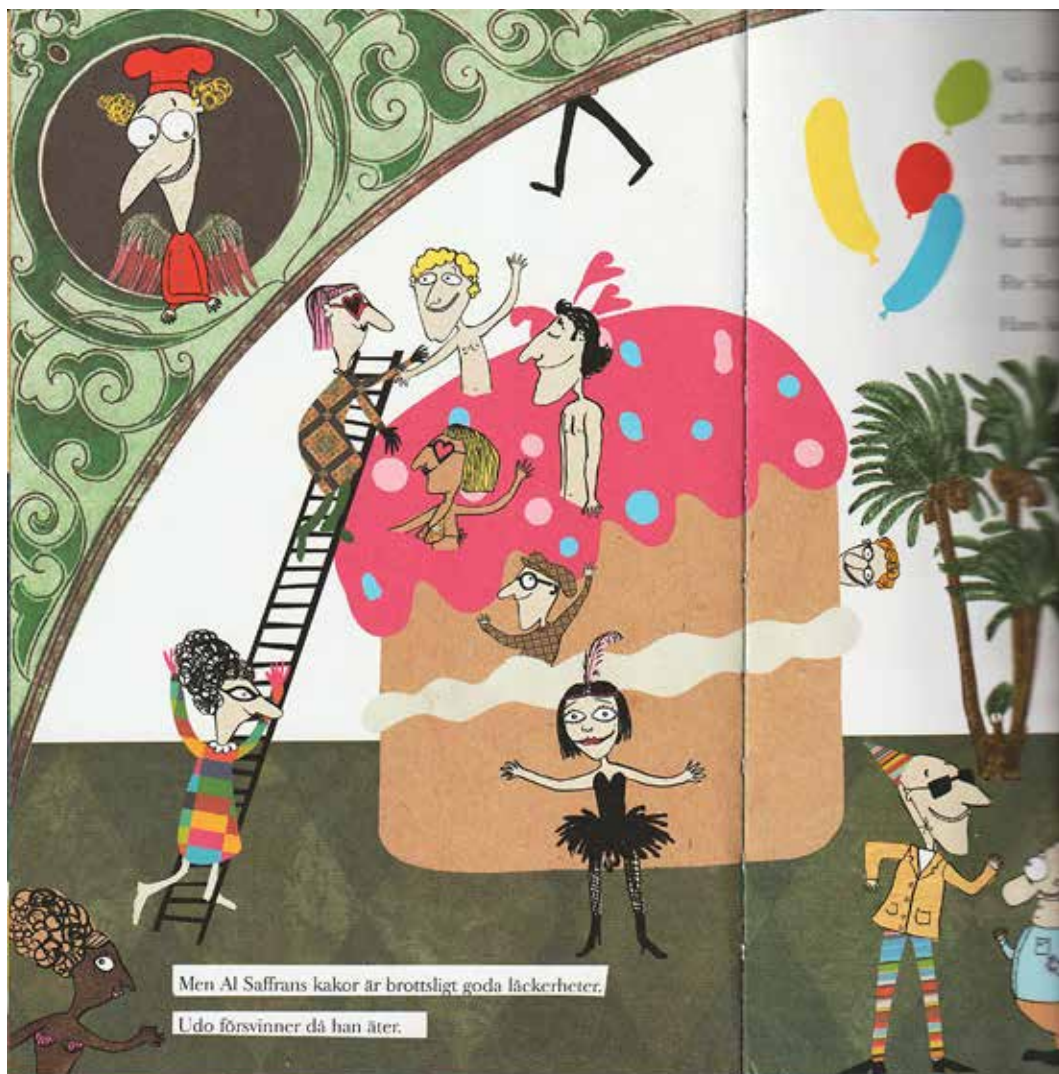
Tyttö vai poika?

Kuvakirjat ovat tutkitusti luonteeltaan erityisen konservatiivisia (Laukka 2012, 11). Tämä näkyy myös sukupuolen kuvaamisessa. Kirjoittajat voivat toistaa sovinnaisia sukupuoliase-
telmia ja -kuvauksia huomaamattaan, ja usein myös lukijat odottavat tätä. (Riukulehto 2001, 79.) Kuvituksessa poikien ja tyttöjen välinen ero voidaan tehdä näkyväksi esimerkiksi erivärisillä vaatteilla ja kuvien yksityiskohdilla, esimerkiksi tytöllä voi olla huoneensa seinällä eläinkuva siinä missä pojalla on avaruusraketti. Tekstissä sukupuoli voi näkyä päähenkilön toiminnassa ja myös siinä, miten

aikuiset heihin ja heidän puuhiinsa suhtautuvat. Sukupuoliero tehdään usein erityisen näkyväksi tilanteessa, jossa tekstissä on päähenkilönä sekä poika että tyttö. (Nikolajeva 2000, 165–171.) Sukupuolten konservatiivinen kuvaus on helppo havaita myös esimerkiksi monista lapsille suunnatuista piirroselokuvi-
ta, joissa näennäisen neutraaleilta vaikuttavat eläinhahmoiset seikkailijat paljastuvat pojiksi siinä vaiheessa, mukaan tulevat samanlaiset tytöt silmäripsineen ja rusetteineen.

Biologiseen sukupuoleen pohjautuva kah-
tiajako alkaa suomalaisessa kulttuurissa jo lapsen vauva-aikana, jolloin tyttövauvasta onnitellaan vaaleanpunaisella ja poikavauvasta vaaleansinisellä kortilla. Jo agraarikulttuuris-
sa tietyt lelut ovat selvästi kuuluneet jommal-
lekummalle sukupuolelle, esimerkiksi puu-
hevonen pojalle, nukke tytölle, mikä liittyi tuon ajan sukupuolirooleihin ja työnjakoon. Nykyäänkin lapsille suunnatut vaatteet, lelut ja muut tavarat ovat selvästi sukupuolitettuja eli ne on tarkoitettu nimenomaan joko tyt-
töjen tai poikien käytettäväksi (esim. Vaaras-
to 2022, 21). Myös lapset itse tietävät hyvin, mitkä ovat poikien ja mitkä tyttöjen värejä ja kuvioita. Päivi Roivaisen kansatieteen väitös-
kirjassa vuodelta 2016 kävi ilmi, että vaikka useimmat lapsista ovat periaatteessa sitä miel-
tä, että jokainen saa pukeutua miten haluaa, he itse haluaisivat pukeutua sukupuolensa mukaisesti ja ihmettelisivät erityisesti tilan-
netta, jossa pojalla olisi ”tyttöjen vaatteet”. (Roivainen 2016, 2382239.)

Jani Toivolan ja Saara Obelen vuonna 2020 julkaistussa kirjassa *Poika ja hame* (= PH)² päähenkilö Roni rakastaa punaista hametta,

Ronista tuntuu upealta hameessa. Kuva: Saara Obele. Poika ja hame.

vaikka äiti on sitä mieltä, ettei se ole hyvä idea. Kirjan kansikuvassa päähenkilö Roni istuu keinussa. Hänellä on yllään siniraidallinen t-paita ja siniset polvihousut sekä punainen hame, joka hulmuu hänen ympärillään. Kirjan sisäkansissa nähdään erilaisia vaatteita roikkumassa naulakossa, punainen hame, teräsmiesasu, prinsessan ja ballerinan asut ja muita. Kirjan nimiösivulla ruskea poika loikoilee punaisen hameen helman alla.

Roni on poika, tämä kerrotaan jo kirjan nimessä. Hän kuitenkin pitää monista asioista, joita pidetään tyttömäisinä. Koulussa Roni leikkisi mieluiten tyttöjen kanssa, koska hänen mielestään nimenomaan tytöt tekevät kivoja asioita, mutta koulun välitunneilla on tapana, että tytöt ja pojat ovat erikseen.

Ronin mielestä on ihan hölmöä ajatella, että jotkut asiat ovat poikien, jotkut tyttöjen. Ei sellaista ole, se on keksittyä. Mummo on sanonut niin. Äiti on eri mieltä eikä tykkää, kun mummo antaa Ronin edelleen leikkiä kotona nukeilla, vaikka Roni on jo iso poika. Äiti pelkää, että Ronia kiusataan siitä. Mummo sanoo, että elämässä ei pitäisi niin paljon pelätä, mitä muut ajattelevat. Jokaisen pitää saada olla juuri sellainen kuin on ja PISTE. (*PH*, ei sivunumeroa.)

Aikanaan pukeutuminen on ilmaissut sukupuolta ja yhteiskunnallista asemaa, naisilla myös ikää ja aviollista asemaa. Jokaisen tuli pukeutua omaan luokkaansa ja sosiaaliseen asemaansa kuuluvalla tavalla. Naisten päällyshousujen käyttö oli niin paheksuttavaa, että siitä on annettu tuomioita oikeudessa. Myös vuonna 1918 punaisten naisten hou-

suasut nähtiin raskauttavina tekijöinä heitä tuomittaessa. Naisten housujen yleistyessä 1930- ja 1940-luvuilla housuja pidettiin naisilla työ- ja urheiluvaatteina, joita ei sopinut käyttää kaupungilla tai kyläillä. (Turunen 2011, 47–48, 220.)

Nykyään poikien pukeutumista rajoittavat kirjoittamattomat säännöt enemmän kuin tyttöjen (Roivainen 2016, 238). Näin naisilla ja tytöillä on pukeutumisessaan enemmän liikkumavaraa kuin pojilla ja miehillä. Esimerkiksi sekä miehille että naisille suunnatut unisex-vaatteet toivat naisten pukeutumiseen maskuliinisuutta, mutta paljon vähäisemmässä määrin miesten vaatteisiin feminiinisyttä. (Parviainen 2023, 4–21.) Nykyään kuka vain voi käyttää housuja, mutta hame mielletään edelleen nimenomaan tyttöjen ja naisten vaatteeksi. Pojan käyttämä hame voi herättää nauhua ja aiheuttaa käyttäjälleen häpeää (esim. Bling 2022, 93). 2010-luvulta lähtien on tosin saattanut kaupungilla tai juhlatilaisuuksissa nähdä myös hametta käyttävän miehen. Joskus voidaan jopa todeta, että tosimitiehen ei tarvitse pelätä maskuliinisuutensa puolesta, joten hän voi käyttää vaatteissaan vaikka pinkkiä. Silti vaaleanpunaista väriä pikkupojan vaatteissa helposti kummastellaan. (Roivainen 2016, 223–225.)

Poika ja hame-kirjan Roni kokeilee yöllä salaa äidin punaista hametta, ja se jää vahingossa hänen päälleen, kun hän nukahtaa. Aamulla Roni piilottaa hameen reppuunsa, koska äiti on jo hereillä eikä hän enää saa hametta huomaamattomasti viedyksi äidin kaappiin. Koulussa hänen tekee mieli laittaa hame päälleen, ja ollessaan välitunnilla yk-

sin luokassa hän pukeutuu siihen. Se tuntuu hyvältä. Muutamat rinnakkaisluokan pojat huomaavat Ronin hameineen ja alkavat nau-
raa ja ilkkua häntä. Roni pakenee ulos, mut-
ta huomaa, että hame yllä tuntuu siltä kuin
hän lentäisi. Hän kääntyy hymyillen ja palaa
luokkaan, hame edelleen yllään.

Folkloristi Sven-Erik Klinkmann (1999,
67–74) on kuvannut, miten yksityistä ihmis-
tä tai asiaa koskeva mielikuva voi laajeta yleis-
emmäksi asiaa käsitteleväksi mielikuvaksi ja
siten yksityistä ihmistä koskeva positiivinen
tai negatiivinen mielikuva saattaa muuttaa kä-
sityksiä esimerkiksi jostakin ihmisryhmästä.
Klinkmannin esimerkkinä on juoksija Cathy
Freeman, joka on aboriginaali ja olympivoit-
taja. Klinkmannin mukaan Freemanin voitto
nostaa usein muita australialaisia huonom-
pina pidetyt aboriginaalit voittajiksi.³ Pala-
amalla luokkaan hymyillen hame yllään myös
Ronista on tullut voittaja. Ronin ystävä Pinja
ihailee Ronin rohkeutta. Myös Ronin äiti ker-
too olevansa ylpeä Ronin rohkeudesta ja lu-
paa hankkia Ronille oman hameen, joka on
hänelle oikean kokoinen.

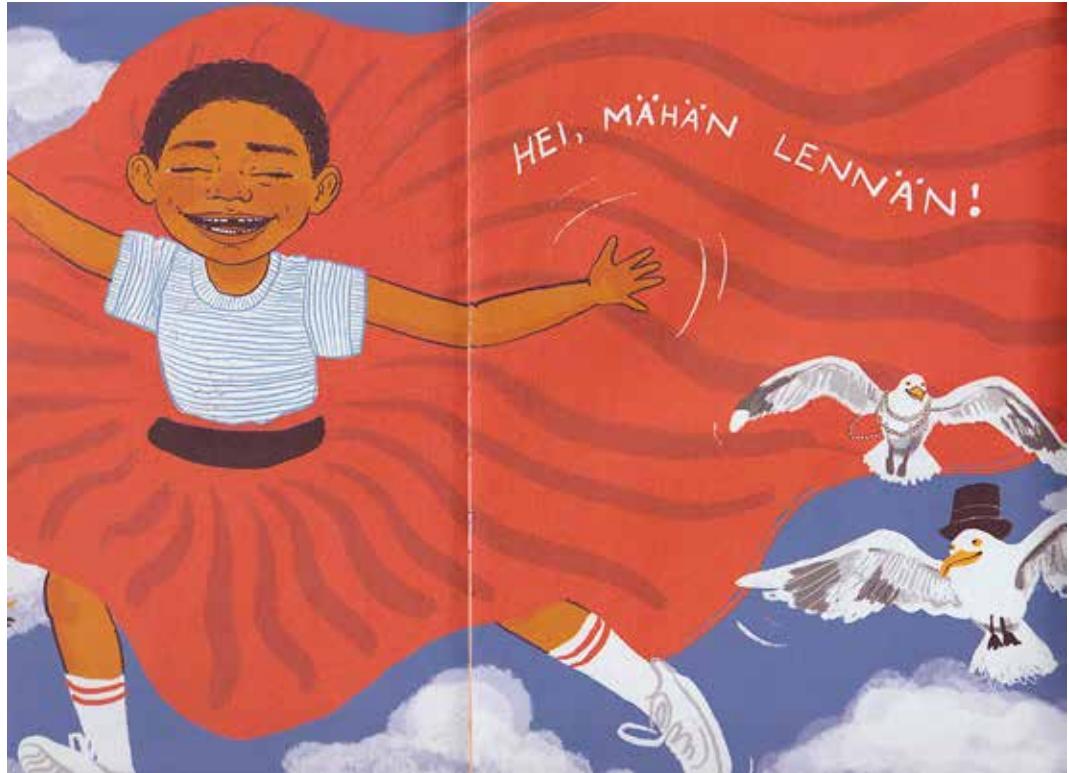
Myös Anneli Kannon ja Noora Katon ku-
vakirjassa *Paavo Virtanen ja tyttöjen tavarat*
(2011)⁴ Paavo ihailee sisartensa kauniita vaat-
teita: ”Tyttöjen vaatteet ovat vaaleanpunaisia,
kirkkaanpunaisia, keltaisia ja valkoisia. Niis-
sä on pupuja, perhosia, kukkia, keijukaisia ja
prinsessoja” (*PVJTT*, ei sivunumeroa). Paavo
pukeutuu salaa siskojen vaatteisiin, koska hän
haluaa kuvitella, miltä tuntuisi olla tyttö. Tyt-
töjen vaatteissa hänellä on ”toisenlainen olo”
(*PVJTT*, ei sivunumeroa). Kun siskot tulevat
paikalle, he ovat harmissaan. Kun Paavo on

pyytännyt anteeksi ja siivonnut jälkensä, sis-
kot leppyvät ja ottavat Paavon mukaan yhtei-
seen leikkiin.

Tarkastelluissa kahdessa kirjassa on selvä
ero: Paavo on utelias kokeilemaan siskojen
vaatteita ja tavaroita, koska ne ovat erilaisia
kuin poikien. Tyttöjen vaatteissa Paavo leik-
kii olevansa tyttö, Jasmine Kukkanen. Ronil-
le taas hame ei ole leikkiä. Hänelle hame ei
ole tyttöjen vaate, vaan juuri sellainen vaate,
jota hän haluaa käyttää.

Samansukupuolisia pareja

Homoseksuaalit pää- ja sivuhenkilöt ovat koti-
maisissa nuortenkirjoissa nykyään jo melkein
valtavirtaa eivätkä mies- tai naisparit vanhem-
pina herätä sen kummempaa huomiota kuin
muutkaan. Uusista nuortenkirjoista löytyy
myös muunsukupuolisia ja transhahmoja se-
kä pää- että sivuhenkilöinä. Lastenkirjoissa
näitä aiheita on toistaiseksi näkynyt hyvin
vähän. Pohjoismaissa ensimmäiset homosek-
suaalisuutta käsittelevät kuvakirjat ilmestyivät
Ruotsissa vuonna 1999 (Heikkilä-Halttunen
2003, 72), Suomessa vasta runsas vuosikym-
men myöhemmin. Homoseksuaalisia pareja
esiintyy kahdessa aineistoni kirjassa, Minna
Lindebergin ja Linda Bondestamin *Allan
och Udo* (2011) ja Tittamari Marttisen ja Aiju
Salmisen *Ikioma perheeni* (2014). Nämä kirjat
ovat kotimaisista lastenkirjoista ensimmäi-
set, joissa homoseksuaalisia henkilöihahmoja
esiintyy. Homoseksuaalisuus-sanaa ei maini-
ta kummassakaan kirjassa.

Sirap al Saffranin kakku on pohjaton. Kuva: Linda Bondestam. Allan och Udo.

Allan och Udo kertoo iäkkästä miesparista ja sen toisen osapuolen ikäkriisistä. Kirja ilmestyi suomeksi vuonna 2012 nimellä *Aimo ja Unto*. Alkuperäinen teksti on riimitelty loppusoinnuin, ja kääntäjä Tittamari Marttinen on tavoitellut suomennoksessa samaa rytmiä. Kuvittaja Linda Bondestamin henkilöhaamot muistuttavat sarjakuvahahmoja; kuvitus sisältää myös kollaasia. Kirjan kansikuvassa päähenkilöt seisovat sinisissä aalloissa vanhanai-

kaisissa punavalkoraidallisissa uimapuvuissa. Nimiöaukeamalla nähdään kirjan pariskunta sekä lentokone, joka on lentänyt sydämen päähenkilöiden nimien ympärille. *Allan och Udo* oli ehdolla pohjoismaisen kuvakirjapalkinnon saajaksi vuonna 2011 ja se palkittiin Vuoden kaunein kirja -kilvassa.

Allanin ja Udon perheeseen ei kuulu muita kuin he kaksi. Miehet ovat iäkkäitä ja he ovat olleet yhdessä pitkään. Heidän ikänsä näkyy

myös kuvissa, Allanilla on nuoruuskuvassaan paksu tukka, nyt hän on kalju. Joululähestyminen, mutta Udo ei halua juhliä. Hän kaipaakin nuoruuttaan, jolloin hän toimi armeijassa lentäjänä. Udo toteaa olevansa vanha ja tarpeeton. Entinen ilmojen sankari kokee muuttuneensa vanhaksi ja ikäväksi.

Pariskunta asettuu sohvalle lepäämään, ja uni alkaa. Unessa Udolle kasvavat hopeatäpläperhosen siivet. Kuvassa Udo näyttää hämmästyneeltä. Hän on sisällä kotona, taustalla on tapettia ja katossa kristallikruunu. Kuvassa näkyvät kehystettyinä myös neitoperhonen ja nokkosperhonen. Seuraavalla sivulla Udo lentää jo kaupungin yllä ja pitelee ilmassa myös kumppaniaan. Mutta jostakin tyhjästä ilmestyy Sirap Al Saffran (Siirappi Al Sahrami), joka kutsuu Udoa siirappisin sanoin. Udo lähtee houkuttelijan mukaan ja pudottaa Allanin, joka katoaa syvyyteen.

Sirap Al Saffranin hotelliparatiisissa juhliitaan. Sivulla on eräänlainen kuva kuvassa -rakenne (Ylimartimo 2005, 183–191), jossa Sirap al Saffran tarkastelee tyytyväisenä juhliensa ihmisiä. Tällä aukeamalla näkyy erityisen selvästi, miten kuvitus voi kertoa erilaisia viestejä lapsille ja aikuisille (*double address*) (Nikolajeva & Scott 2001, 119). Juhlan kermakassa hymyilevät nuoret paidattomat miehet ja sydämenmuotoisia aurinkolaseja käyttävät naiset. Kuvaan liittyy vihje seksuaalisuudesta, mikä lastenkirjoissa tavallisesti kuvataan vaatteiden vähytenä (Stephens 1992, 142). Udo juhlii, mutta juhlien kakku on pohjaton ja Udo uppoaa kermamereen. Hän ei pääse pois ilman Allanin apua ja Allan auttaa, vaikka se ei ole helppoa. Herättyään Udo ei enää

haikaile mennyttä. Miehet toteavat, että kakku on hyvä olla.

Ensi näkemältä aihe voi tuntua lastenkirjassa erikoiselta, mutta eihän se sitä oikeastaan ole. Esimerkiksi saduissa varsin yleisiin aiheisiin kuuluu tyytymättömyys johonkin olevaan asiintilaan, minkä jälkeen koetaan jotain muuta ja lopulta palataan entiseen, joka tuntuukin nyt ihan hyvältä. Esimerkkejä tästä löytyy Zacharias Topeliuksen ”Peikkojen joulusta” lähtien. Aivan poikkeuksellista ei ole sekään, että lastenkirjan päähenkilöt ovat aikuisia miehiä. Tällaisia ovat myös esimerkiksi Hannu Mäkelän Herra Huu ja ruotsalaisen Sven Nordqvistin Pesonen. Myös Tove Janssonin *Muumi*-kirjoissa Muumipappa tuntee toisinaan tyytymättömyyttä ja alakuloa ilman erityisesti näkyvää syytä. Hän tarvitsee jatkuvasti uusia virikkeitä eikä sama arkinen tekeminen jaksa aina häntä kiinnostaa. (Pääkkönen 2010, 38.) Tämä on nähty Muumipapan maskuliinisuuden kriisinä (Laukka 2011, 162–177), ja vastaavanlainen kriisi on Udon kohdalla. Hänellä tyytymättömyys liittyy ikääntymiseen.

Unessa ja fantasiassa voidaan siirtyä toiseen maailmaan, jossa tavallisen maailman lait eivät päde (Lyytikäinen 2018, 99). Näin käy Udolle ja Allanille. Udo saa siivet ja osaa lentää, Sirap Al Saffran ja hänen hotelliparatiisinsa ilmestyvät tyhjästä. Lukija voi itse päättää, onko kysymyksessä Udon uni vai ovatko miehet nähneet samaa unta ja kokeneet saman. Reaalimaailmassa toisten unet voi tavoittaa vain jälkepäin kerrottuina, mutta fantasiassa on myös mahdollista nähdä samaa unta. Erityisesti romanttisessa fantasias-

sa saman unen näkeminen on usein merkki erityisestä yhteydestä. Kirjallisessa tekstissä uni tarjoaa myös uudenlaisen perspektiivin todellisuuteen (mt., 98).

Allan och Udo -kirjassa kerrotaan selvästi, että miehet ovat olleet yhdessä pitkään ja se osoitetaan myös kuvituksessa, jossa nähdään miesten nuoruudenkuvat. On siis selvää, että kysymyksessä on kahden miehen liitto, mutta asiaa ei sanallisteta eikä muutenkaan millään tavalla nosteta erityisesti esille. Se, että molemmat osapuolet ovat miehiä, jää siten sivuseikaksi varsinaisten tapahtumien tieltä. Näin kahden miehen välinen suhde normaalistuu asiaksi, joka ei vaadi erityishuomiota.

Ikioma perheeni -kirjan päähenkilö Kuu on lapsi, joka elää kahden äidin perheessä.⁵ Kirja kertoo Kuun syntymäpäivästä. Kuun vanhempien lisäksi kirjassa esiintyy miespari, Kuun veljen Kimin isät. Juonen tasolla kirjassa kerrotaan Kuun syntymäpäivästä. Samalla jaetaan tietoa sateenkaari- ja apilaperheistä sekä transsukupuolisuudesta. Kirja on kerrottu minä-muodossa päähenkilö Kuun näkökulmasta. Kirjan kuvitus on tarkoituksellisen kaksiulotteinen, leikemäinen. Kirjan kansikuvassa päähenkilö Kuu istuu nauraen laatikossa ympärillään pakettinauhaa. Hänen päänsä päällä istuu hamsteri, joka on yksi hänen syntymäpäivälahjoistaan. Kuun äidit ovat kertoneet hänelle, että Kuu itse oli aikanaan heille ihana lahja. *Ikioma perheeni* sai vuonna 2015 korkeatasoille lastenkirjalle myönnettävän Arvid Lydecken -palkinnon.

Syntymäpäivänään Kuu saa päättää, mitä tehdään, joten he ajelevat bussilla, pysähtyvät syömään eväitä ja sen jälkeen lähtevät ve-

neretkelle ja käyvät uimassa. Kuun ja hänen äitiensä lisäksi mukana ovat Kuun veli Kim ja toinen hänen isistään sekä Kuun kummi Niki. Kotona syödään syntymäpäiväkakkua, jonka Kuu on leiponut yhdessä Nikin kanssa, ja Kuu saa syntymäpäivälahjoja.

Kuu kertoo, että joskus häntä yritetään kiusata hänen perheensä vuoksi. Häneltä kysellään, miltä tuntuu, kun on kaksi äitiä eikä ole isää. Kuu toteaa, että on ihan tavallista, että on kaksi äitiä, ja isäkin hänellä on, vaikka Kuu ei isäänsä tunne eikä häntä kaipaa. Ja jos hän joskus erityisesti tarvitsee isäseuraa, hän voi mennä Kimin ja tämän isien luokse. Kuu ihmettelee, miksi perheiden pitäisi olla samanlaisia, kun ihmisetkään eivät ole. Vanhempien erityisyys nousee esille myös Kuun pohtiessa mahdollisuutta, että hänen äitinsä menisivät joskus naimisiin ja millaisia pukuja he silloin käyttäisivät. ”Ehkä toinen pukeutuu valkoiseen ja toinen mustaan, sellaisia pareja on ainakin hääkakkujen muovikoristeissa” (*Ikioma perheeni*, 9). Kuun pohdinta nostaa samanaikaisesti esille mahdollisuuden kahden naisen avioitumisesta, mutta muistuttaa, että esimerkiksi hääkoristeissa esiintyy useimmin heteropari.

Kun sukupuoli ei ole oikea

Ihminen on transsukupuolinen, jos hänen sukupuoli-identiteettinsä ei vastaa sitä sukupuolta, johon hänet on syntymässä määriteltä (esim. Bling 2022, 11). Mila Teräksen ja Hannamari Ruohosen *Ensimmäinen* -teoksessa Tuiskun vaari valmistautuu taitoluistelunäytökseen

ja valmistelee mummin avustuksella esiintymisasuaan. Kansikuvassa meikattu luistelija monivärisessä asussaan pitää kiinni tupsulakkipäisen lapsen kädestä. He katsovat toisiaan hymyillen, lapsella on iso kukkakimppu. Kirjan kuvitus näyttää pastelliliiduilla piirretyltä pehmeine ääriviivoinen. Kirjan teksti sisältää kuvakirjaan sopivasti lyhyitä lauseita ja paikoin suorastaan lyyrisiä ilmauksia. *Ensilumi* sai vuonna 2023 esikoisteoksesta tai rohkeasta avauksesta lasten- ja nuortenkirjallisuudessa myönnettävän Punni-kirjallisuuspalkinnon.

Mummi ja vaari valmistelevat vaarin esiintymisasua. Tuiskukin saa ommella paljetteja. Esiintymisasu säihkyä ja kimaltaa, kun vaari sovittaa hametta. ”Ja kun vaari tekee piruetin, hame välähtää kuin ikkuna, jonka läpi näkee uuteen maailmaan” (*Ensilumi*, ei sivunumeroa). Ehkä myös Tuisku näkee jotain uutta, sillä hän kysyy, onko vaari mies vai nainen. Vaari kertoo olevansa oikeasti nainen.

- Kun minä synnyin, vanhempani luulivat, että olin poika, vaari kertoo Tuiskulle.
- Minut puettiin pojaksi, vaikka en yhtään tykännyt siitä. Jo pienenä tiesin, että olin tyttö enkä poika. Mutta äitini ja isäni mielestä se oli pelkkää hullutusta. (*Ensilumi*, ei sivunumeroa.)

Myös *Ikioma perheeni*-kirjassa on transhahmo, Kuun kummi Niki. Joku Kuun kavereista kysyi Kuulta, oliko Niki mies vai nainen. Kuu ei ollut koskaan ajatellut asiaa, mutta häntä arvelutti kysyä, koska Nikikään ei kysynyt Kuulta, oliko tämä poika vai tyttö. Lopulta Kuu kuitenkin päätti kysyä asiasta Nikiltä.

Niki sanoi, että kun hän oli syntynyt, hän oli ollut tyttö. Hänestä oli kuitenkin aina tuntunut siltä, että hän oli poika. – Aluksi hänen äitinsä oli ollut hämmästynyt ja vähän surullinen. Mutta äiti ymmärsi, että Niki oli onnellinen silloin, kun sai olla sellainen kuin halusi. (*Ikioma perheeni*, 27.)

Transhahmot kertovat taustastaan hiukan eri tavalla. Niki kertoo, että syntyessään hän oli ollut tyttö, ja hän oli saanut tytön nimen, jonka hän kertoo Kuulle. Monet transihmiset ovat todenneet, etteivät he mielellään puhuisentisestä nimestään, niin sanotusta haamunimestä, eivätkä toivo sen ottamista esille (esim. Bling 2022, 245–246). Vaari taas kertoo vanhempiansa *luulle*, että hän on poika, vaikka hän oli oikeasti tyttö. Vaari näyttää Tuiskulle valokuva-albumia, joissa esiintyy toinen pikku poika. Kummankin vanhemmat olivat suhtautuneet aluksi torjuvasti ajatukseen, että lapsi olisikin jotain muuta kuin on oletettu. Nikin äiti oli kuitenkin ymmärtänyt lastaan. Tuiskun vaari puolestaan eli miehen roolissa kuusikymmenvuotiaaksi.

Transsukupuolisuutta koskeva tieto on Suomessa ollut suurelta osin lääketieteen tuottamaa, ja lainsäädännössä on tukeuduttu pitkälti lääketieteelliseen näkökulmaan (Huuska 2010, 156). Sekä vaari että Niki kertovat myös sukupuolenkorjaukseen liittyvistä lääketieteellisistä hoidoista. Vaari kertoo asian omakohtaisesti: ”Lääkärit hoitavat minua. Hoitojen jälkeen näytän enemmän siltä, kuka olen sisimmässäni aina ollut.” (*Ensilumi*, ei sivunumeroa.) Niki kertoo yleisemmin, mitä voi tapahtua, jos oma keho ei tunnu oi-

kealta: ”Lääkärit voivat auttaa häntä muuttumaan, niin että hän alkaa paremmin viihtyä omassa kehossaan” (*Ikioma perheeni*, 28). Sukupuoli kuvataan asiana, jonka voi korjata, jos on vaikea olla väärennaiselta tuntuvassa kehossa. *Ensilumi*-kirjan mummi toteaa, ettei asiassa ”ole mitään kummallista, vaarallista tai pelottavaa”.

Päähenkilöt

Lastenkirjojen päähenkilöt ovat tavallisesti sellaisia, joihin lapsi voi samastua. Tällaisia ovat lapset, eläimet, lelut ja erilaiset mielikuvitusolennot. Tarkastelluissa kirjoissa henkilöt ovat kaikki ihmisiä. Kirjojen keskeiset henkilöt ovat joko lapsia tai ikääntyneitä. Kolmessa kirjassa on lapsipäähenkilö: *Ikioma perheeni* -kirjassa Kuu, *Ensilumi*-kirjassa Tuisku ja *Poika ja hame*-kirjassa Roni. Yhdessä kirjassa päähenkilöt ovat aikuisia, vanhuksia. *Allan och Udo* -kirjan Allanin kerrotaan olevan kahdeksankymmentäyksivuotias ja hänen puolisonsa Udo lienee suunnilleen saman ikäinen. Allan ja Udo ovat vanhempia kuin Tuiskun isovanhemmat; *Ensilumi*-kirjan toinen keskeinen henkilö, vaari, kertoo olevansa kuudenkymmenen. *Poika ja hame*-kirjassa on mukana Ronin isoäiti. Hänen ikäänsä ei kerrota. Kuun perheen yhteydessä ei mainita isovanhempia.

Kirjojen päähenkilöistä Allan ja Udo ovat miehiä, Roni ja Paavo ovat poikia. Sekä Kuu että Tuisku on kuvattu sillä tavoin, että lukija voi nähdä heidät yhtä hyvin tyttöinä kuin poikinakin. Kuvissa molemmilla on lyhyehkö

tukka ja jalassa pitkät housut. Kummallakin on myös varsin neutraali nimi, joka ei ilman muuta viittaa sen paremmin poikaan kuin tyttöönkään. Etunimiä on tilastoitu vuodesta 1899, ja Tuisku-nimen on saanut alle 441 henkilöä. Määrä jakaantuu melko tasan nais- ja miespuolisten kesken. Kuu-nimi on tullut käyttöön vasta 1980-luvulla. Nimen kantajia on alle 99, joista enemmän kuin kaksi kolmasosaa on naispuolisia. Miespuolisia Kuumimisiä on kuitenkin ainakin kaksikymmentä. (Digi- ja väestötietovirasto 2024.)

Eryteisesti Yhdysvalloissa on nostettu esille se, etteivät lastenkirjat heijasta yhteiskunnan kulttuurien moninaisuutta, vaan antavat yhteiskunnasta hyvin yksilöotteen kuvan. Esimerkiksi tummaihoiset henkilöhahmot ovat olleet lastenkirjoissa erittäin harvinaisia. (Pesonen 2013, 62–63.) Myös suomalaisissa lastenkirjoissa henkilöhahmot ovat suurimmaksi osaksi olleet valkoisia ja selvästi länsimaalaisen näköisiä. Tämä viittaa siihen, että suomalainen yhteiskunta on helposti nähty valkoisempana kuin se todellisuudessa onkaan. Myös tässä artikkelissa tarkastelluissa kuvakirjoissa päähenkilöt ovat yhtä lukuun ottamatta valkoisia.

Ronin iho on ruskea, sen näkee kuvituksesta. Tekstissä asiaan viitataan ohimennen: ”Ronikin haluaisi pitkän tukan. Äiti sanoo, ettei se ei ole mahdollista, kun Ronin tukka on niin kihara. Roni on eri mieltä. Hän on nähnyt televisiossa myös ruskeita ihmisiä, joilla on pitkä tukka.” (*Poika ja hame*, ei sivunumeroa.) Ronin ihonväriin viitataan ainoastaan tässä kohdassa tekstiä. Kirjan kuvituksessa näkyy, että Roni on selvästi ruskeampi kuin kirjan

muut henkilöt. Myös *Ikioma perheeni*-kirjan sivuhenkilöissä on ei-valkoisia hahmoja. Kuun äideistä toinen ja toinen hänen veljensä Kimin isistä ovat kuvissa ihonväritään muita henkilöihahmoja ruskeampia. Kimin isällä näyttää lisäksi olevan lyhyt, kihara tukka. Kummankaan ihonväriä ei kommentoida tekstissä millään tavalla. John Stephens (1992, 53–54) on käyttänyt käsitettä *non-explicit multuculturalism* tilanteessa, jossa ihonväri tai jokin muu etninen tai kulttuurinen tunnusmerkki voidaan näyttää kuvakirjan kuvituksessa tekemättä siitä erityistä numeroa tekstissä.

Erilaisia perheitä

Kaikissa tarkastelluissa kirjoissa päähenkilöillä on perhe. Tilastokeskus määrittelee perheen seuraavasti: ”Perheen muodostavat yhdessä asuvat avio- tai avoliitossa olevat tai parisuhteensa rekisteröineet henkilöt ja heidän lapsensa, jompikumpi vanhemmista lapsineen sekä avio- ja avopuolisot sekä parisuhteensa rekisteröineet henkilöt, joilla ei ole lapsia.”⁶ Ydinperheeksi sanotaan perhettä, johon kuuluu kaksi keskenään parisuhteessa olevaa vanhempaa ja ainakin yksi lapsi. Ydinperheen oletus on edelleen vahva, vaikka Suomessa lähes joka kolmas perhe on jotakin muuta kuin äiti, isä ja vähintään yksi lapsi. (Roininen 2021, 8.)

Tarkastelluista kirjoista kahdessa lapsipäähenkilö elää todennäköisesti ydinperheessä. *Paavo Virtanen ja tyttöjen tavarat*-kirjassa Paavon perheestä mainitaan äiti ja isä, perheeseen kuuluu Paavon lisäksi neljä muuta

lasta. *Ensilumi*-kirjassa kerrotaan, että Tuiskun äiti ja isä ovat myös tulleet katsomaan luistelunäytöstä. Kirjan alussa Tuisku ja vaari kävelivät kahdestaan mummolaan, mutta näytöksen jälkeen koko perhe lähtee mummolaa kohti. Lukijalle ei tosin suoranaisesti kerrota mitään Tuiskun perheestä. Jos hän asuisi esimerkiksi isovanhempansa kanssa, he eivät Tilastokeskuksen määritelmän mukaan muodostaisi perhettä.

Perheessä voi olla korkeintaan kaksi perättäistä sukupolvea. Jos asutokunnassa on useampia sukupolvia, perhe muodostetaan nuorimmasta sukupolvesta lähtien. Näin esim. lapsensa perheen kanssa asuva anoppi tai appi jää perheeseen kuulumattomaksi, ellei yhdessä asu myös puoliso, jolloin vanha pariskunta muodostaa oman erillisen perheen. (Tilastokeskus 2024.)

Vuoden 2019 tilastojen mukaan yhden vanhemman perheitä on kaikista lapsiperheistä lähes 23 prosenttia. Näistä noin 85 prosenttia on perheitä, joissa on äiti ja yksi tai useampia lapsia. (Roininen 2021, 99.) *Poika ja hame*-kirjan Ronin perhe on yhden vanhemman perhe. Roni asuu kahdestaan äitinsä kanssa ja samassa talossa asuva isoäiti auttaa tarvittaessa.

Lapsiperhe, jossa yksi tai useampi vanhemmista kuuluu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön, on sateenkaariperhe. Kahden vanhemman sateenkaariperhe sisältyy ydinperheisiin. Yleisin sateenkaariperhe on kahden naisen ja lasten muodostama perhe. Apilaperheessä puolestaan on enemmän kuin kaksi vanhempaa, joilla ei välttämättä ole keskenään rakkaussuhdetta mutta jotka jakavat

kumppanuusvanhemmuutta suunnitelmallisesti. (Roininen 2021, 37; Sateenkaariperheet ry.) Virallisessa määritelmässä ei mainita apilaperheitä eikä esimerkiksi polysuhteita, joissa suhteessa on mukana enemmän kuin kaksi aikuista.⁷

Kuu asuu kerrostalossa äidin ja maman kanssa. Samassa talossa, mutta eri asunnossa, asuvat Antti ja Ville, joiden poika Kim on Kuun veli. Kuu tietää, että hän on saanut alkunsa lahjoitetusta siittiösolusta ja maman munasolusta, kun taas Kim on syntynyt äidin munasolusta ja Villen siittiösolusta. Kuu tietää myös, että hänen perhettään kutsutaan sateenkaariperheeksi ja neliapilaperheeksi: ”Meidän perhettä sanotaan sateenkaariperheeksi. Se on minusta kaunis sana. Se tuo mieleen kaikki värit ja siitä sanasta tulee iloiseksi.” (*Ikioma perheeni*, 11.)

Joskus perhe tulkitaan nimenomaan lapsiperheeksi, mutta virallisen määritelmän mukaan perheen muodostaa myös pariskunta, olivatpa he samaa tai eri sukupuolta. Yhdessä aineiston kirjassa esiintyy kahden aikuisen miehen muodostama perhe. Lukija ei tiedä, ovatko he virallisessa parisuhteessa, mutta se kerrotaan, että Allan ja Udo ovat eläneet yhdessä pitkään. Kirjassa ei myöskään kerrota, onko heillä lapsia; jos olisi, nämä olisivat joka tapauksessa olleet jo kauan aikuisia.

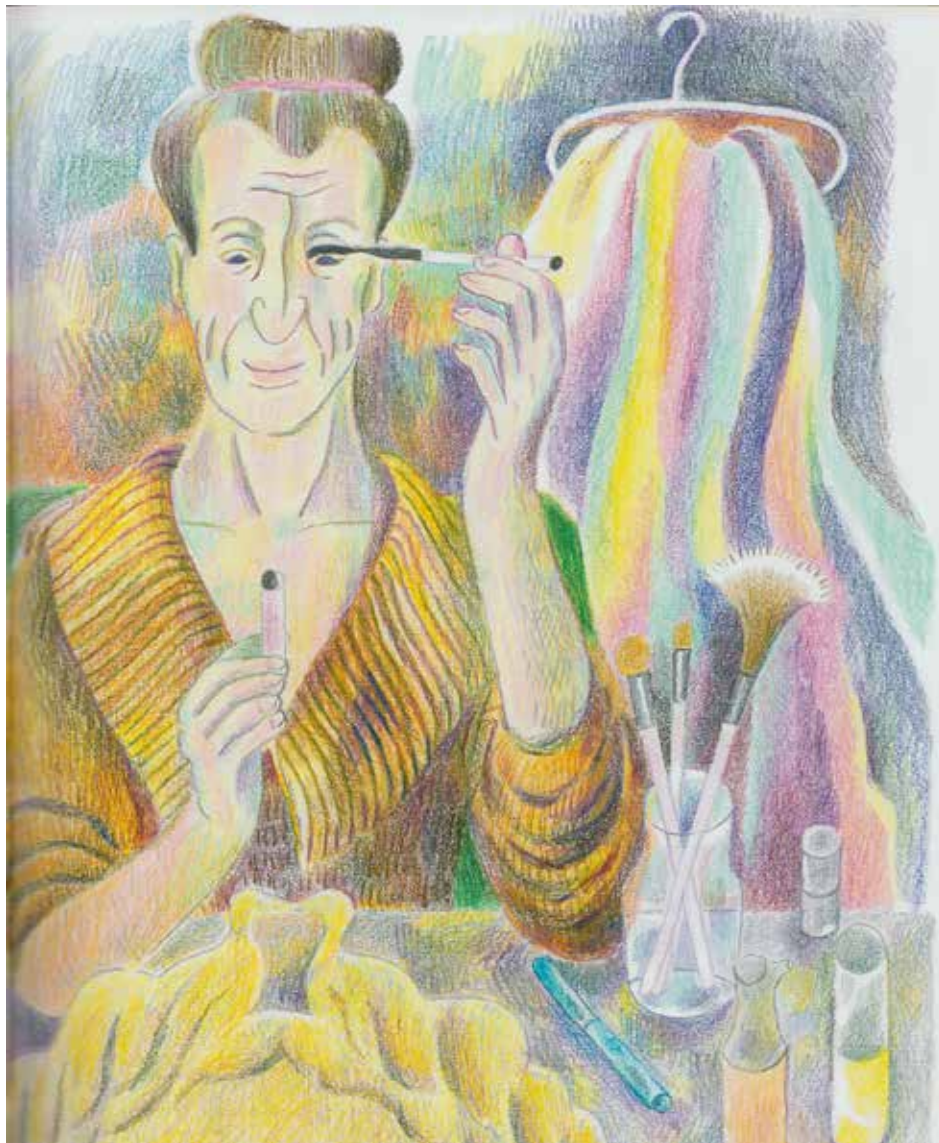
Tietoa ja positiivisia mielikuvia

Kuvakirjoissa tapahtuma-aika on tyypillisesti yksi päivä, jolloin toiminta alkaa aamulla ja päättyy iltaan (Laukka 2012, 14). Näin

on myös tarkastelluissa kirjoissa, ainoastaan *Poika ja hame* -kirjassa asioita ennakoidaan jo edellisenä iltana. Yhteen päivään mahtuu kirjan merkityksellinen tapahtuma: Kuun syntymäpäivä, vaarin luistelunäytös, Paavon vierailu siskojen huoneessa, Ronin koulupäivä hameessa, Udon ja Allenin päiväuni.

Kertovissa kuvakirjoissa kirjoittaja on muodostanut kertomuksen jonkinlaisen juonen tai keskeisen tapahtuman ympärille. Tämän lisäksi tarkastelluissa kirjoissa jaetaan tietoa ja mielikuvia. Tarkasteleman kuvakirjat ovat ensimmäisiä kotimaisia kuvakirjoja, joissa esiintyy homoseksuaalisia ja transsukupuolisia henkilöitä ja transsukupuolisia henkilöitä kuvaetaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia henkilöitä positiivisesti arkisissa, tavanomaisissa yhteyksissä. Kirjoissa on selvästi mukana myös tiedonjakamisen aspekti. Tarkastelluissa kirjoissa kerrotaan ilmitasolla tietyistä juonitapahtumista, minkä lisäksi välitetään asiatietaa erityisesti sateenkaariperheistä ja transsukupuolisuudesta. *Ikioma perheeni* -kirjassa kerrotaan myös munasoluista, siittiösoluista ja siittiöiden luovutuksesta. Tiedot annetaan lapselle sopivassa, helposti ymmärrettävässä muodossa ja ne sisällytetään osaksi tarinaa. Nimityksiä transsukupuolinen, homoseksuaalinen, homo tai lesbo ei tarkastelluissa kirjoissa mainita. Sukupuolen moninaisuuteen sopii hyvin myös se, että kahden kirjan päähenkilöiden sukupuoli ei käy ilmi tekstistä eikä kuvista, vaan lukija voi tulkita nämä henkilöt sellaisiksi kuin haluaa.

Kuvakirjat nähdään helposti yksinkertaisina ja helppolukuisina, mutta myös kuvakirjoissa voidaan käyttää monenlaisia koo-

Transnaiset kuvataan usein meikkaamassa. Kuva: Hannamari Ruohonen. Ensilumi.

deja, tyylejä ja intertekstuaalisia viitteitä ja ne voivat sisältää ideologisesti latautuneita viestejä (Ylönen 2016, 31–32). Intertekstuaalisuus liitetään tavallisesti nimenomaan kirjallisuuteen (esim. Makkonen 1991, 9–30), mutta intertekstuaalisuutta esiintyy myös kuvituksessa. Tämä näkyy useimmiten siten, että tunnettujen kertomusten kuvat tai niiden yksityiskohdat vaikuttavat uusiin kuvituksiin. Intertekstuaalisuus voi liittyä myös muuhun kuvataiteeseen tai kulttuuriin. (Ylimartimo 2001, 84–86.) Kulttuurinen intertekstuaalisuus heijastaa jaettuja kulttuurisia mielikuvia ja käsityksiä, jotka erityisesti kirjaa lukeva aikuinen voi tunnistaa. Esimerkiksi *Allan och Udo* -kirjassa Sirap al Saffranin juhlien kermakakussa nuoret paidattomat miehet vihjaavat mielikuviin villistä homojuhlinnasta. Transnaisia koskevissa artikkeleissa naiset kuvataan tyypillisesti meikkaamassa (Bling 2022, 104–105) ja myös *Ensilumi*-kirjassa Tuiskun vaari on esitetty meikkiöpöydän ääressä.

Lastenkirjoissa esiintyvät henkilöhahmot ja tapahtumat heijastavat aikuisten mielikuvia ja käsityksiä maailmasta. Samalla ne kertovat myös siitä, millaisia käsityksiä lapsille halutaan siirtää ja millaisista asioista lapsille ylipäänsä aikuisten mielestä voidaan kertoa. Esimerkiksi *Ensilumi*-kirjassa Tuisku kysyy mummilta, tiesikö hän vaarin olevan oikeasti nainen. Mummi kertoo arvanneensa asian. Hän ei erittele, minkälaiset asiat saivat hänen arvelemaan puolisoaan naiseksi, mutta erityisesti aikuinen lukija voi sitä tietysti pohtia.

Tarkastelluissa kirjoissa pyritään luomaan ja jakamaan positiivisia mielikuvia. Roni on rohkea, vaari uskalttaa sanoa olevansa nainen,

sateenkaariperhe on kaunis sana. Transihmisten hoidoista todetaan lääkäreiden hoitavan ja auttavan. Positiivisuus myös sanallistetaan: ”– Eikä tässä ole mitään kummallista, vaarallista eikä pelottavaa. Me kaikki olemme erilaisia, ja kaikkien on tärkeintä saada olla oma itsensä.” (*Ensilumi*, ei sivunumeroa.)

Lapset voivat omaksua kuvakirjoista ihmiskuvaa ja eettisiä näkemyksiä. He saavat tietoja, joiden pohjalta he voivat ymmärtää paremmin ympäröivää maailmaa. Erilaisuudesta tulee itsestään selvä osa yhteiskuntaa. Lisäksi nykyään pidetään tärkeänä, että lapsi voisi kirjasta löytää esimerkiksi ihonväritään itsensä oloisia hahmoja. (Pesonen 2013, 62, 66, 80.) Kirjojen avulla lapsi pääsee tutustumaan monenlaisiin henkilöhahmoihin ja perheisiin, myös sellaisiin, joita hän ei ole elämänpiirissään vielä kohdannut. Lapsen ja aikuisenkin käsitykset tutuista asioista ovat usein positiivisia tai neutraaleja, vieras voi olla pelottava ja vaarallinen (toki joskus myös jännittävä ja kiinnostava). Kirjojen kautta lapsi voi nähdä maailman paikkana, jonne sopivat monenlaiset ihmiset ja monenlaiset perheet. Samalla hän voi saada vahvistusta ja hyväksyntää itselleen. Jokainen saa olla sellainen kuin on tai tuntee olevansa.

VIITTEET

- 1 Grimmin saduista esim. Apo 2018, 42, 59.
- 2 Kirjalla on kaksi jatko-osaa, *Poika ja perhostunne* (2022) ja *Poika ja rohkeusloikka* (2023).
- 3 Cathy Freemanilla on edelleen arvostettu asema roolimallina. Muuten mielikuvien muut-

- tuminen ei ole ollut pysyvää, sillä Australiasa äänestettiin vuonna 2023 sitä vastaan, että aboriginaaleilla olisi perustuslaillinen oikeus tulla kuulluksi heitä koskevissa päätöksissä.
- 4 Kirja kuuluu *Viisi villiä Virtasta* -kuvakirjasarjaan.
  - 5 Naispari esiintyy myös Riina Katajavuoren, Riikka Toivasen, Maiju Tokolan ja Christel Rönnsin kuvakirjassa *Meidän pihan perhesoppa*, jonka keskeisenä teemana on, miten lapset saavat alkunsa.
  - 6 Määritelmässä mainittu parisuhteen rekisteröiminen ei ole enää ollut mahdollista Suomessa maaliskuun 2017 jälkeen, vaan kaikki viralliset uudet parisuhteet ovat avioliittoja. Rekisteröidyt parisuhteet pysyvät kuitenkin voimassa, ellei niitä muuteta avioliitoiksi.
  - 7 Polysuhteita ei käsitellä näissäkään kirjoissa, mutta muutamissa nuortenkirjoissa aihe jo esiintyy. Päähenkilöt ovat polysuhteessa esimerkiksi J. S. Meresmaan säeromaaneissa *Dodo*, *Khimaira* ja *Kerberos*.

AINEISTO

- Jansson, Tove 2017. *Muumipappa ja meri. (Pappan och havet, 1965.)* Suom. Laila Järvinen. Helsinki, WSOY.
- Kanto, Anneli & Noora Katto 2011. *Paavo Virtanen ja tyttöjen tavarat*. Hämeenlinna, Karisto.
- Katajavuori, Riina, Toivanen Riikka, Tokola, Maiju & Christel Rönns 2015. *Meidän pihan perhesoppa*. Helsinki, Tammi.
- Lindeberg, Minna & Linda Bondestam 2011. *Allan och Udo*. Helsinki. Söderströms. Suom. Tittamari Marttinen 2012. *Aimo ja Unto*. Helsinki, Schildts & Söderströms.
- Marttinen, Tittamari & Aiju Salminen 2014. *Ikioma perheeni*. Kärkölä, Pieni Karhu.
- Meresmaa, J. S. 2020. *Dodo*. Espoo, Myllylahti.
- Meresmaa, J. S. 2021. *Khimaira*. Espoo, Myllylahti.
- Meresmaa, J. S. 2022. *Kerberos*. Espoo, Myllylahti.
- Teräs, Mila & Hannamari Ruohonen 2022. *Ensilumi*. Hämeenlinna, Karisto.
- Toivola, Jani & Saara Obele 2020. *Poika ja hame*. Helsinki, Otava.
- Toivola, Jani & Saara Obele 2022. *Poika ja perhostunne*. Helsinki, Otava.
- Toivola, Jani & Saara Obele 2023. *Poika ja rohkeusloikka* Helsinki, Otava.

KIRJALLISUUS

- Alanko, Anna-Liisa 2003. Lastenruno kansan kasvattaa. Teoksessa Liisi Huhtala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka (toim.), *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Helsinki, Tammi, 32–36.
- Apo, Satu 2018. *Ihmesatujen historia*, Helsinki, SKS.
- Bling, Mona 2022. *23 transmyyttiä. Totta ja tarua transihmisistä*. Helsinki, Into.
- Digi- ja väestötietovirasto. <https://verkkopalvelu.vrk.fi/nimipalvelu/> (Luettu 8.1.2024.)
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2003. Suvaitsevaisuuden pinna kireällä? Teoksessa Päivi Heikkilä-Halttunen, Päivi ja Kaisu Rättyä (toim.), *Nuori kirjan peilissä. Nuortenromaani 2000-luvun taitteessa*. Helsinki, Nuorisotutkimusseura, 68–97.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2013. Lasten kuvakirjojen pitkä tie tasa-arvoisiin esitystapoihin. Teoksessa Anna Rastas (toim.), *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa*. Helsinki, SKS, 27–61.
- Herkman, Juha 1998. *Sarjakuvan kieli ja mieli. Johdatus sarjakuvien tutkimiseen*. Tampere, Vastapaino.
- Hunt, Peter 1990. Introduction. Teoksessa Peter Hunt (toim.), *Understanding Children's Literature*. New York & London, Routledge, 1–14.

- Huuska, Maarit 2010. Transsukupuolisuuden tutkimus Suomessa. Teoksessa Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi ja Tuula Juvonen (toim.), *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere, Vastapaino, 155–160.
- Ihonen, Markku 2003. Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. Teoksessa Liisi Huhtala, Karl Grønn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka (toim.), *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Helsinki, Tammi, 11–19.
- Jokilaakso, Teemu 2022. Kerrottu lapsuus. Lapsi- ja nuorisokuvausten tutkimus 2000-luvulla. Teoksessa Kaisa Laaksonen (toim.), *Johdatus lastenkirjallisuuden tutkimukseen*. Tampere, Lastenkirjainstituutti, 7–25.
- Kirstinä, Leena 2011. Zacharias Topeliuksen *Luonnonkirja*. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen ja Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.), *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki, SKS, 42–54.
- Klinkmann, Svan-Erik 2002. Theorizing Popular Imagination. Teoksessa Sven-Erik Klinkmann (toim.), *Popular imagination. Essays on Fantasy and Cultural Practice*. NNF Publications 12. Åbo, Åbo Akademi University, 51–86.
- Kurki-Suonio, Sirkka 1966. Suomenkielinen lastenkirjallisuus Eero Salmelaisesta Kaarina Helakisaan. Teoksessa Irja Lappalainen (toim.), *Nuortenkirja Suomessa ennen ja nyt*. Porvoo, Helsinki, WSOY, 9–30.
- Laakso, Maria 2011. Mies ja hänen saarensa. Teoksessa Maria Laakso, Toni Lahtinen ja Päivi Heikkilä-Halttunen (toim.), *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Helsinki, SKS, 162–177.
- Lappalainen, Irja 1979. *Suomalainen lasten- ja nuortenkirjallisuus*. Helsinki, Weilin + Göös.
- Lastenkirjainstituutti 2013. Aikansa kuvia ja klassikoita. Valikoima lasten- ja nuortenkirjoja 1800-luvulta toiseen maailmansotaan. Kirjanäyttely.
- Laukka, Maria 2012. Viisitoista näkökulmaa. Kuvan ja sanan synteesi kuvakirjakritiikissä. *Onniammi* 3/2012, 10–16.
- Lehtonen, Maija 2003. Puoli vuosisataa lastenkirjailijana – Zacharias Topelius. Teoksessa Liisi Huhtala, Karl Grønn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka (toim.), *Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia*. Helsinki, Tammi, 20–31
- Leino-Kaukiainen, Pirkko 2011. ”Kaikki oppis lukemaan ja kriivaroimahan.” Teoksessa Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.), *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki, SKS, 347–351.
- Lyytikäinen, Pirjo 2018. Leena Krohn ja *Valeikkunan* unet. Teoksessa Katriina Kajannes (toim.), *Muisti ja uni kirjallisuudessa*. Helsinki, Kulttuuriperintöjen akatemia ja Suomen Semiotiikan Seura, 96–109.
- Makkonen, Anna 2001. Onko intertekstuaalisuudella mitään rajaa? Teoksessa Auli Viikari (toim.), *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluttuk-sia*. Helsinki, SKS, 9–30.
- McCloud, Scott 1994. *Sarjakuva – näkymätön taide. (Understanding comics – the invisible art, 1993.)* Helsinki, The Good Fellows.
- Mustola, Marleena 2014a. ”Pertti hyppäsi kerrostalon katolta”. Tulevien lastentarhanopettajien kirjoituksia lastenlyriikan epämukavista aiheista. Teoksessa Marleena Mustola (toim.), *Lastenkirja*. Nyt. Helsinki, SKS, 171–192.
- Mustola, Marleena 2014b. Lastenkirjallisuus käsitteenä ja lajina. Teoksessa Marleena Mustola (toim.), *Lastenkirja*. Nyt. Helsinki, SKS, 7–24.
- Nikolajeva, Maria 2000. *Bilderbokens pusselbitar*. Lund, Studentlitteratur.
- Nikolajeva, Maria and Scott, Carole 2001. *How*

- Picturebooks Work*. New York and London, Garland Publishing.
- Parviainen, Anna 2023. Neutraalina esitetty sukupuoliinisuus. Sukupuolen epäsymmetrinen visualisointi Marimekon vuosien 1956–1979 unisex-vaatteiden edustuskuvastossa. *Kulttuurintutkimus* 40, 3/2023, 4–23.
- Pesonen, Jaana 2013. Xing, Sikuriina sekä Tatu ja Patu. Monimuotoinen monikulttuurisuus 2000-luvun lastenkirjoissa. Teoksessa Anna Rastas (toim.), *Kaikille lapsille. Lastenkirjallisuus liikkuvassa, monikulttuurisessa maailmassa*. Helsinki, SKS, 62–82.
- Pääkkönen, Eija 2010. *Hyvää elämää Muumilaksossa. Maailmankuva, moraali ja arvot onnellisen elämän aineksina Tove Janssonin muumiromaaneissa*. Pro gradu -tutkielma. Taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos, kirjallisuus. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma ja Sinikka Vakimo (toim.), *Vaeltavat menetelmät*. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, 331–360.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rhedin, Ulla 1991. *Bilderboken. På väg mot en teori*. Stockholm, Alfabeta.
- Riukulehto, Sulevi 2001. Nuorisokirjoissako politiikkaa? Teoksessa Sulevi Riukulehto, Anssi Halmesvirta ja Kari Pöntinen (toim.), *Politiikkaa lastenkirjoissa*. Helsinki, SKS, 7–13.
- Roininen, Laura 2021. *Perhe parrasvaloissa*. Helsinki, Avain.
- Roivainen, Päivi 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lapsuuden saarekkeille*. Väitöskirja. Helsinki, Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Sateenkaariperheet ry. Mikä on sateenkaariperhe? <https://sateenkaariperheet.fi/tietoa-ja-koulutusta/mika-on-sateenkaariperhe/>. (Luettu 28.5.2024.)
- Seta, Sateenkaaritieto. <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/>. (Luettu 17.1.2024.)
- Stephens, John 1992. *Language and ideology in children's fiction*. London & New York, Longman.
- Tilastokeskus. Perhe. <https://www.stat.fi/meta/kas/perhe.html> (Luettu 8.1.2024.)
- Turunen, Arja 2011. ”HAME, HOUSUT; HAMEHOUSUT! VAI MIKÄ ON TULEVAISUUTEMME?” Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. Väitöskirja. Helsinki, Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Vaarasto, Mari 2022. *Tyttöjen ja poikien jutut – vai meidän jutut? Tasa-arvoinen varhaiskasvatus: lapsen osallisuus sukupuolinäkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma. Kasvatustiede. Turku, Turun yliopisto.
- Virtanen, Leea 1972. *Antti pantti pakana*. Porvoo, WSOY.
- Ylimartimo, Sisko 2005. Salikonin ruusut – satufantasia ja kuvan keinot. Teoksessa Kristian Blomberg, Irma Hirsjärvi ja Urpo Kovala (toim.), *Totutun tuolla puolen*. Helsinki, BTJ Kirjastopalvelu, 174–202.
- Ylimartimo, Sisko 2001. Kanssa ja lisää, vaiko ohi tai jopa vastaan? Lastenkirjan kuvittaja: myötä- ja mielikuvittelijana. Teoksessa Kaisu Rättyä ja Raija Raussi (toim.), *Tutkiva katse kuvakirjaan*. Helsinki, BTJ Kirjastopalvelu, 79–100.
- Ylönen, Susanne 2016. *Tappaleva rapuhirviö. Kauhun estetiikka lastenkulttuurissa*. Väitöskirja. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.

”Mä oon riippuvainen sust ja sä oot riippuvainen must”¹

Maskuliinisuuksien representaatiot suomalaisessa runopoikaräpissä

ALMA RINTA-POLLARI

Rap on osa hiphop-kulttuuria, joka on afrikkalaisamerikkalaisista lähtökohdista Yhdysvalloissa 1970-luvulta alkaen kehittynyt, moniosainen kulttuurin kenttä (mm. Chang 2008; Rose 1994). Hiphop-kulttuuri on syntynyt vähemmistöjen ja sorrettujen tarpeesta saada oma äänensä kuuluviin (Rose 1994, 59) ja sen ementteihin kuuluvat räpin² lisäksi myös DJ-työskentely, tanssi ja graffititaide. Hiphop-kulttuurista on tullut monessa osassa maailmaa tärkeä identifioinnin, itseymmärryksen, yhteisöllisyyden ja protestoinnin työkalu (Alim 2009, 5; Mitchell 2001, 10; Rose 1994, 59). Yhdysvalloista hiphop-kulttuuri on levinnyt Eurooppaan ja kehittynyt eri maissa eri tavoin ja eri vauhdilla joko kasvaen valtavirran kulttuuriksi tai jääden marginaaliin (Nitzsche 2013, 18). Hiphop on globalisaation myötä lokalisoitunut ja saanut erityispiirteitä paikallisissa kehyksissään. Näihin on kiinnitetty huomiota myös suomalaisessa hiphop- ja rap-tutkimuksessa (ks. esim. Ahmed & Owusu 2022; Saaristo 2023).

Rap-musiikkiin kuuluu olennaisesti maskuliinisuuden representoiminen eli esittäminen. Tavoiteltavin maskuliinisuuden muoto

rap-musiikissa on tyypillisesti hypermaskuliinisuus, joka pyrkii ylikorostamaan miehisenä pidettyjä ominaisuuksia ja piirteitä. Räpin misogynistiset lyriikat ovat yksi esimerkki hypermaskuliinisuuden ilmenemisestä. Myös suomalainen media on nostanut esiin roiseja rap-lyriikoita, ja vallalla olevaa kuvastoa on kritisoitu muun muassa blogiteksteissä ja kommentaareissa (ks. esim. Strand 2018). Esimerkiksi yhden Suomen suosituimmista 2020-luvun räppäreistä, Gettomasan, *Lössi*-kappaleessa (2018) räpätään heikoista miehistä naisten sukuelimeen viittaavalla sanalla: ”Teiän lauma on vaginoit, pelkkii vitun laulajavasikoit”. Gettomasa on ottanut lyriikoista syntyneeseen kohuun myöhemmin kantaa *Silmät*-kappaleessaan (2019): ”Feministit haluaa ristiinnaulita must irvikuvaa ja kritisoit mun myrkyllistä maskuliinisuutta”. Myös esimerkiksi Suomen Spotify-listoilla menestynyt räppäri Turisti on räpäyttänyt naisia alistavasti seksiin painostamisesta *Mietin äänee*-kappaleellaan (2022): ”Hey, jos mun bämä ei suositu antaa mulle suut, mä oon pahoillani, mä meen ettii jotai muut.”

Maskuliinisuus itsessään voidaan nähdä

joukkona odotuksia, velvollisuuksia ja piirteitä, jotka yleensä liitetään mieheyteen ja soiaalisiin suhteisiin (ks. esim. Connell 1995, 29; Jokinen 2003, 8–10). Maskuliinisuutta käsitellään usein mieheyden ja miehenä olemisen yhteydessä (ks. esim. Connell 1995; Connell & Messerschmidt 2005), ja tässäkin artikkelissa maskuliinisuus on mieheyteen liittyvä piirre, jota performoidaan toistoin ja teoin, kuten sukupuolta ja seksuaalisuutta yleisesti (esim. Butler 1990; Rossi 2003, 12). Kun maskuliinisuus-termiin lisätään etuliite hyper-, sillä tarkoitetaan korostuneen maskuliinisia kuvastoja, joille tyypillisiä piirteitä ovat esimerkiksi tunteeton suhtautuminen seksuaalisuuteen sekä väkivallan ja vaarallisuuden ihannointi (Mosher & Sirkin 1984, 150).

Rap-musiikissa esiintyy yhä enemmän myös vaihtoehtoisia, perinteisiä maskuliinisuuksien kuvastoja kyseenalaistavia piirteitä. Tässä artikkelissa tutkin, millaisia vaihtoehtoisten maskuliinisuuksien kuvauksia suomalaisesta räpistä voidaan löytää. Käsitellen Paperi T:n, Lauri Haavin ja Iben tuotantoa, jotka artikkelissani määrittelen kuuluvaksi runopoikarap-genreen. Sille on tyypillistä hypermaskuliinisten kuvastojen kyseenalaistaminen. Rappäri Paperi T eli Henri Pulkkinen on ollut ensimmäisiä niin kutsutun herkän maskuliinisuuden edustajia suomiräpissä, ja media on kuvaillut häntä usein runopojaksi (mm. Haaksluoto 2017; Tervo 2018; Väänänen 2015). Runopoikaräpistä inspiroituneena Suomen rap-kentälle on myöhemmin noussut artikkelin aineistojen lisäksi muitakin herkän maskuliinisuuden edustajia, kuten Gasellit ja

Hassan Maikal, jotka avaavat lyriikoissaan syvempiä tuntojaan ihmissuhteista.

Sukupuolen ja seksuaalisuuden normeja kyseenalaistava ja tunteiden vapaaseen ilmaisuun pyrkivä maskuliinisuus voidaan määritellä inklusiiviseksi maskuliinisuudeksi (Anderson & McCormack 2018). Inklusiivista maskuliinisuutta ilmentävät omista lyriikoissaan myös tämän artikkelin aineiston räpparit. Inklusiivisuus kyseenalaistaa epätasa-arvoisia rakenteita ja rikkoo rajoja mieheyden ja naiseuden sekä maskuliinisuuden ja feminiinisuuden rajoilla (Peltola & Phoenix 2022, 70; Pietilä & Ojala 2021, 317). Tällöin feminiiniseksi mielletyt piirteet eivät asetukaan normin mukaisesti maskuliinille piirteille alisteisiksi. Olennaista inklusiivisuudessa on myös kyseenalaistaa räpin heteronormatiivisia kuvastoja, joihin paikoitellen liittyy myös suoranaista homofobiaa (mm. Kolarič 2020; Rantakallio & Strand 2021; Westinen & Karukulehto & Tervo 2023, 40).

Rap on osaltaan jatkanut suullisen tarinankerronnan perintöä, ja se on luonut etenkin monelle nuorelle kanavan kulttuuriselle ja kielelliselle ilmaisulle (Rose 1994, 19, 85). Kulttuuristen ja kielellisten virtausten toisintamisen lisäksi olennaista räpissä on ollut taito muunnella jo olemassa olevia kuvastoja (Pennycook 2007, 6), eli toistaa vanhoja piirteitä mutta tuoda mukaan myös jotakin uutta (Rose 1994, 59). Myös maskuliinisuuksien kuvastot räpissä ovat laajentuneet, vaikkakin hypermaskuliinisia kuvastoja toisinnetaan edelleen. Rap on kauan ollut sekä miesvaltainen että heteronormatiivinen genre, mutta viime vuosina naisräpparit ja seksuaali- ja su-

kupuolivähemmistöihin itsensä identifioivat räppärit ja rap-ryhmät, kuten Suomessa esimerkiksi Pimeä Hedelmä ja Bämä, ovat saaneet äänensä paremmin kuuluviin (ks. esim. Rantakallio & Strand 2021; Rantakallio 2021; Strand 2019).

Suomalaisen räpin maskuliinisuutta on käsitelty laajasti yleistajuisissa julkaisuissa (mm. Rantakallio & Strand 2021; Strand 2019; Westinen 2023). Tutkimustietoa on verrattain paljon esimerkiksi autenttisuuden, yhteiskuntaluokan ja etnisyyden teemoista (mm. Cvetanović 2019; Kelekay 2022; Westinen 2014, 2019, 2023; Westinen & Rantakallio 2019). Etenkin autenttisuutta ja etnisyyttä räpissä käsittelevä tutkimus sivuaa myös sukupuolta ja näin ollen maskuliinisuutta. Pääasiallisenä tutkimuskohteena räpin maskuliinisuudet ovat olleet lähinnä ulkomaisissa julkaisuissa (mm. Adams & Fuller 2006; Alexander 2021). Usein myös etnisyys ja etenkin mustat miehet on liitetty hypermaskuliinisuuden teemoihin (mm. Oware 2011, 2016; Wallace 2015). Kotimaisen rap-tutkimuksen kentältä puuttuu toistaiseksi kuitenkin räpin erilaisiin maskuliinisuuksiin ja niiden representoimiseen liittyvä tutkimus, ja siksi tässä artikkelissa on tarkoitus sekä määrittellä että myös purkaa räpin erilaisia maskuliinisuuksia.

Selvitän, millaisia maskuliinisuuksia rakentuu yhden räpin lajeista, runopoikaräpin, lyriikoissa. Käytän rap-kappaleiden sanoituksista termiä lyriikka, sillä tarkastelen aineistoa kirjallisuudentutkimuksen lyriikka- eli runoanalyysin keinoin. Missä määrin runopoikarap sisältää vaihtoehtoisia maskuliinisuuksia, ja toistaako se myös vallitsevia hyper-

maskuliinisuuden kuvastoja? Miten artistit, tekstin sisäiset puhujat ja maskuliinisuudet ovat yhteydessä toisiinsa? Representaatioiden kriittinen tarkastelu on tärkeää, sillä se tekee näkyväksi mieskuvien ja maskuliinisuuksien moninaisuuden niin rap-kentällä kuin myös laajemmin yhteiskunnassa. Artikkelin tavoitteena on lisätä ymmärrystä sukupuoleen ja kieleen liittyvistä valta-asetelmista sekä sukupuolen performatiivisuudesta (ks. esim. Baron & Kotthoff 2001; Butler 1990; Rossi 2003) sekä ottaa osaa keskusteluun tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta. Tarkoituksena on syventyä rap-musiikin tuottamien ja ylläpitämien maskuliinisuuksien normeihin etenkin suomalaisessa ja suomenkielisessä kehyksessä.

Runopoikaräpin tekijöistä

Tässä artikkelissa analysoin Paperi T:n Jay-Z:tä (2018), Lauri Haavin *Riippuvaista* (2020) ja iben *inseptiota* (2020). Kappaleet *Jay-Z*, *Riippuvainen* ja *inseptio* edustavat kattavasti kyseisten artistien tuotantoa teemoiltaan ja tyyliltään, ja ne voidaan nähdä eräänlaisina tiivistyksinä siitä, millaista maskuliinisuutta kyseiset räppärit useissa kappaleissaan representoivat.

Kappaleiden analysoinnin lisäksi tarkastelen myös yleisesti lyriikoiden teemoja sekä artistien julkisuuskuvaa muodostaakseni mahdollisimman moniulotteisen kuvan siitä, miten maskuliinisuuksia rakennetaan ja esitetään. Runopoikarap-genren nimitys määrittäyty tekijänsä kautta, jolloin artistin musiikki edustaa tämän julkisuuskuvaa. Lisäksi rap-lyriikat ovat usein artistien henkilö-

kohtaiseen kokemukseen perustuvia ja päiväkirjamaisia tekstejä (mm. Rose 1994), jolloin on olennaista myös tietää, millainen artisti lyriikat on kirjoittanut. Toisin kuin räpissä, kirjallisuudessa ja sen tutkimuksessa omaelämäkerrallisen genren, autofiktion, kertoja on aina hieman epäluotettava ja sen oletetaan hyödyntävän fiktiivisiä aineksia (mm. Srikanth 2019).

Paperi T, Lauri Haav ja ibe on mediassa nimetty ”herkiksi runopojiksi”, ”romantikoiksi” ja kapean, hegemonisen maskuliinisuuden varjopuolista puhujiksi (ks. esim. Tervo 2018; Valavaara 2023; Vanha-Majamaa 2021). Rap-lyriikoissa ei yleensä odoteta puhuttavan herkistä aiheista, toisin kuin runoudessa. Genren nimessä sana ”poikuus” taas viittaa oletettavasti nuoreen ikään, jolla on selvä yhteys aineiston suhteellisen nuoriin artisteihin. Poikuus ja poikana oleminen eivät täysin vastaa räppiin liittyvää maskuliinisen miehen ja mieheyden normia. Runopoikaräpin teemat eroavat suomalaisesta valtavirtaräpistä ja sen hypermaskuliinisuudesta siten, että lyriikoissa on tilaa omien, monenlaisten tunteiden reflektoinnille. Runopoikarap ei kuitenkaan välttämättä tarkoita sukupuolen tai seksuaalisuuden esittämisen kyseenalaistamista, vaan sen kuvastot liittyvät esimerkiksi tunteiden esittämiseen.

Huomionarvoista on myös se, että genren nimityksessä korostuu erityisesti sukupuoli, sillä runopoikaa yleisemmin käytetty sana lienee ”runotyttö”. Vaikka monet tunnus-
tetut runoilijat ovatkin olleet miehiä (mm. Hasty 2013), runoilijuus on silti usein yhdistetty tyypillisemmin nuoreen tyttöön kuin

poikaan esimerkiksi emotionaalisuuden takia (mm. Crisafulli & Pietropoli 2007). Femiinisyteen – etenkin sen korostettuun kuvastoon – liitetään usein tunteellisuus (mm. Baron & Kotthoff 2001; Kincaid & Sennott & Kelly 2022).

Vaikka Paperi T:n, Lauri Haavin ja iben kuulumisen runopoikaräpin musiikkigenreen ovat määrittäneet pääasiassa media ja kuuntelijat, ovat artistit myös itse luoneet imagoaan runopoikaräppäreinä ja vaihtoehtoisten maskuliinisuuksien esittäjinä. Musiikissa genren valinta liittyy muun muassa siihen, miten artisti haluaa rakentaa itseään tai viestiään (Westinen 2014, 57, Morganin 2002 mukaan). Runopoikarap antaa genrenä vapaat raamit monenlaisista aiheista puhumiselle, ja se risteää osittain myös runouden kanssa: keskeislyyriselle runoudelle tyypillinen lähestymistapa on universaalien kokemusten, kuten rakkauden ja kuoleman, yksilöllinen kohtaaminen (Haapala & Seutu 2013, 236). Subjektiiivinen näkökulma on usein läsnä myös runopoikaräpissä, jolloin siinä voidaan nähdä selkeitä yhteyksiä keskeislyriikkaan.

Paperi T eli Henri Pulkkinen (s. 1986) on porvoolaiseen kulttuurikotiin syntynyt, sittemmin helsinkiläistynyt räppäri ja runoilija, joka tunnetaan myös Ruger Hauer -rap-yhtyeestä (mm. Kling 2016; Tervo 2018). Artistinimi tulee sanasta paperitiikeri, joka tarkoittaa ulospäin kovalta ja vahvalta näyttävää, mutta sisältä haurasta (mm. Väänänen 2015). Räppäriin nimen on usein tarkoitus nostaa esiin tämän persoonaan liittyviä piirteitä (Paleface 2023, 362) ja runopoijan kuvaa vahvis-

taa konkreettisesti myös se, että Paperi T on julkaissut runoteoksen, *post alfan* (2016), joka mukaillee Paperi T:n lyriikoiden tyyliä. Paperi T:n tekstien sisäinen puhuja eli teksteistä konstruoitavissa oleva subjekti (ks. esim. Hyvärinen 1991, 7–8) näyttäytyy sekä lyriikoissa että runoteoksessa kulturellina älykkönä runsaiden intertekstuaalisten viittauksiensa myötä (ks. esim. Tervo 2018; Walden 2018). Paperi T käsittelee lyriikoissaan usein omaa asemaansa niin rap-kentällä kuin ihmissuhteissa, esimerkiksi isänsä kuoleman kautta (ks. esim. Vainio 2023). Paperi T:n musiikillisen alkutuotannon nihilistinen, elämän mielekkyyttä kyseenalaistava maailmankuva on ajan myötä kääntynyt enemmän kohti kasvamisen ja oman identiteetin etsimisen teemoja, joissa artisti hakee ja sovittelee itselleen erilaisia rooleja.

Paperi T:n lyriikoissa yhdistyvät monet erilaiset kulttuurin kentät. Kappaleissa mainitaan nimeltä naistaiteilijoita, kuten laulaja Stevie Nicks, näyttelijä Kristiina Halkola ja runoilija Mirkka Rekola, joista etenkin kahden jälkimmäisen voidaan ajatella edustavan Paperi T:lle ominaisia viittauksia korkeakulttuurin kenttään. Erityisen yleistä rap-lyriikoissa on kuitenkin toisiin rap-artisteihin viittaminen, jolla usein pyritään rakentamaan autenttisuutta (mm. Westinen 2014). Tästä selkeänä esimerkkinä on niin rap-kentällä kuin sen ulkopuolellakin laajasti arvostetun ja tunnetun yhdysvaltalaisräppäri Jay-Z:n mukaan nimetty kappale, jota tässä artikkelissa analysoin. *Jay-Z* on Paperi-T:n kolmannelta albumilta *Kaikki On Hyvin* (2018), ja kappaleen kertosaikessa vierailee laulamassa lau-

laja-lauluntekijä Mirel Wagner. Kappaleen olennaisena teemana on oman identiteetin ja statuksen pohtiminen suhteessa rap-kenttään ja ihmissuhteisiin.

Yksi Paperi T:n ensimmäisestä albumista, *Malarian pelosta*, inspiroituneista artisteista on räppäri-laulaja Lauri Haav eli Lauri Haavisto (s. 1997) (mm. Vanha-Majamaa 2020). Lauri Haav on syntynyt Jyväskylässä opettajaisän ja fysioterapeuttiäidin perheeseen ja kertonut haastatteluissa nuorempana maallaneensa graffiteja, kokeilleensa erilaisia päihteitä ja käyneensä kymppiluokan (mt.). Sekä haastatteluissa että viestipalvelu X:ssä (ent. Twitter) Lauri Haav on kertonut olevansa kiinnostunut musiikin tekemisen lisäksi myös maalauksesta, elokuvista ja näyttelemisestä. Lauri Haavin julkisuuskuvassa voidaan nähdä yhteyksiä myös muihin kulttuurin kenttiin: hän rakentaa itsestään kuvaa monilahjakkaana taiteilijana, jolle räppääminen on vain yksi keino ilmaista itseään.

Lauri Haavin lyriikoiden teemat ovat muuttuneet ajan myötä. Siinä missä Lauri Haavin ensimmäinen julkaisu, kuusi kappaletta sisältävä EP-levy (engl. *extended play*) *Kilipää* (2018), on räpille tyypillisten hypermaskuliinisuuden kuvastojen toisintamista, kuten oman statuksen ja erinomaisten räppäystaitojen korostamista, toisella julkaisulla *Nyt ja heti* (2019) lyriikat ovat aiheiltaan lähempänä nykyistä runopoikaräppäriin tyyliä. Ylen haastattelussa Lauri Haav on verrannut kahden EP:n teemoja toisiinsa siten, että ensimmäisen EP:n tarve uhota ja todistella omaa kovuutta kertoo epävarmuuksista, kun taas uudempaa tuotantoa teemoittava heikkou-

Lauri Haav (PME Records, kuvaaja Max Steffansson).

den ja herkkyuden näyttäminen voi puolestaan ennemmin olla ”kovan jätkän merkki” (mm. Gullichsen 2019).

Lauri Haavin lyriikoiden keskeisiä teemoja ovat ihastuminen, rakastuminen, erot ja muut haasteet liittyen erilaisiin ihmissuhteisiin, kuten pari- ja perhesuhteisiin. Lauri Haav on räpäntynyt suhteestaan isäänsä ja isoäitiinsä (ks. esim. Aflecht 2020; Vanha-Majamaa 2020), ja vaikea isäsuhde ja vanhempien avioero ovat olleet käsittelyssä esimerkiksi kappaleessa *Missä oot nyt* (2020).

Parisuhdetta Lauri Haav käsittelee useissa

yhteyksissä toistuvan Aino-hahmon kautta, jonka nimi vahvistaa oletusta naispuolisesta rakkauden kohteesta ja joka voidaan tulkita myös viittaukseksi *Kalevalan* Aino-hahmoon. Esimerkiksi *Aino*-levyn (2023) nimikkokappaleen alussa lauletaan kaipuusta ja rakkaudesta Ainoa kohtaan: ”Oi Aino, kun sä saavuit ja annoit sun kaikkies ja mä työnsin sut pois, oi Aino, kun sua suutelin, unohdin kaiken”. Kyseisessä kappaleessa runollinen aloitus vaihtuu kuitenkin hypermaskuliiniseen rap-uhoon, jolloin voidaan tulkita, että Lauri Haav tietoisesti sotii sitä vastaan, että hänen musiikkinsa kategorisoidaan vain yhden tyyppiseksi.

Lauri Haavia on perinteisen räppäriin sijaan kuvailtu mediassa räppäri-laulajaksi ja r’n’b-muusikoksi. Lauri Haav on kertonut, että machoilun lisäksi on paljon muitakin tapoja ilmaista tunteita, ja yksi väylä herkemmistä aiheista puhumiseen on nimenomaan laulaminen. (Ks. esim. Aflecht 2020; Valavaara 2023.) Pop-lyriikassa tunteista ja rakkaudesta laulaminen on keskeisessä asemassa (mm. Scheff 2011), ja Lauri Haavin musiikki lainaa aineksia useasta eri genrestä. Räppiä ja laulua sekoittava kappale, tässä artikkelissa analysoitava *Riippuvainen* albumilta *Silmät kii* (2020) on hyvä esimerkki siitä, kuinka Lauri Haav rikkoo kuvaa yksin pärjäävästä, itsenäisestä miehestä räppäämällä toiseen ihmiseen tukeutumisesta.

Myös Suomen Spotifyn kuunnelluin artisti vuonna 2023, ibe eli Ilmari Kärki (s. 1999), on usein nimetty vaihtoehtoista, herkkää maskuliinisuutta kuvaavan räpin edustajaksi (mm. Vanha-Majamaa 2021). ibe on helsinkiläinen

artisti, joka on syntynyt arkkitehtiperheeseen, käynyt eliittilukion ja aloittanut jo nuorena musiikin harrastamisen (mm. Onninen 2023). ibe on maininnut haluavansa kyseenalaistaa ”äjäjkulttuuriin” liittyviä teemoja, vaikka on maininnut idolikseen Cheekin (mm. Bassoradio 2022; YleX: Katri Norrlin 2023), joka on tunnettu hypermaskuliinisesta imagoaan. Kyseinen ristiriita näkyy myös iben musiikissa. Hän on tämän artikkelin räppäreistä selvimmän se, joka toistaa myös misogynistisiä kuvastoja musiikissaan räppäämällä esimerkiksi *Famous*-kappaleellaan (2023) siitä, miten hänellä on ”manii, monta fani ja nää ladies”.

Tässä artikkelissa analysoitava *inseptio*-kappale on *perkele!*-albumilta (2020), ja se antaa kattavan kuvan siitä, millaisia itseensä ja maailmaan liittyviä pohdintoja ibe usein kappaleissaan tekee. Verrattaessa iben nykytuotantoa alku-uran musiikkiin voidaan kuitenkin havaita, että lyriikoiden teemat ovat muuttuneet merkittävästi. Iben nykyinen tuotanto kiinnittyy selvästi aiempaa vahvemmin hypermaskuliinisuuden ihannoimien kenttään, ja hän tuntuu tiedostavan muutoksen itsekkin. Kappaleellaan *SKYLINE* (2023) ibe räppää, ettei ”ennen –– uskonu ihmeeseen, sit omalle kohalle ihme kävi, runopojasta rap-tähdeksi, tuntuu ku johtasin kulttii”.

On huomioitava, että tämän artikkelin verrattain suppea aineisto jättää ulkopuolelle kyseisten artistien muun tuotannon. Valitut artistit sisäistävät ja esittävät hypermaskuliinisuuden normeja enemmän muissa lyriikoissaan. On tavallista, että samat artistit, jotka joissain kappaleissa käyttävät seksististä kieltä, voivat toisissa kappaleissaan puhua naisen

alistamista vastaan (Ogbar 2007, 99). Aineiston analyysin pohjalta ei voida rakentaa laajaa ja aukotonta kokonaiskuvaa artisteista ja heidän tuotannostaan, ja tämän artikkelin analyysi on vain yksi tapa lähestyä lyriikoiden maskuliinisuuksia ja tehdä tulkintoja siitä, mitä maskuliinisuudet edustavat.

Subjektit ja representaatiot

Rap-lyriikka voidaan nähdä jatkumona keskeislyriikalle, jossa keskiössä on kirjallisuudentutkijoiden Vesa Haapalan ja Katja Seudun (2013, 236–237) mukaan yksilöllisen ja subjektiivisen minän kokemusmaailma. Maskuliinisuuksien representoimiseen liittyvät olennaisesti sekä itse tekijät eli artistit että myös teksteissä rakentuvat puhujat eli subjektit, jotka voidaan määritellä tekijän luomiksi tekstin sisäisiksi puhujiksi. Kirjallisuudentutkimuksen käsitteet puhuja ja lyyrinen minä ovat lähellä käyttämäni subjektin käsitettä, joskin sillä erotuksella, että itse runoilijan ja lyyrisen minän välille tehdään aina selvä ero (mm. Haapala & Seutu 2013, 173–175). Räpissä sanoittaja ja esittäjä on lähes aina yksi ja sama henkilö, ja siksi lyriikat ovat läheisesti yhteydessä myös tekijään itseensä (Rose 1994, 87), jolloin rap-lyriikoiden subjekti eroaa hieinan kirjallisuudentutkimuksen vastaavasta; sillä on selkeitä, usein helposti osoitettavissa olevia yhteyksiä itse räppäriin. Usein räppäriin ja tämän teksteistä konstruoitavissa olevan subjektin välille ei edes pyriä tekemään eroa, vaan rap-lyriikat kirjoitetaan ja vastaanotetaan autenttisina kertomuksina tosielämästä.

Subjekti rakentaa itseään erilaisin tekstuaalisin diskurssein, ja samaten se rakentuu myös itse erilaisista tekstin diskursseista (ks. esim. Jokinen & Juhila & Suoninen 2016). Käsitys subjektista muodostuu sosiaalisesta toiminnasta sekä siitä, mitä kokemuksia lukijalla tästä on (Steinby 2011, 118, 121). Rap-lyriikassa subjekti koostuu siitä, mistä ja miten se puhuu. Edellä mainituin perustein rap-musiikin, sen tekijöiden ja lyriikoiden yhteyksistä oletan, että miestekijöiden tuottamassa aineistoissa puhuvat miessubjektit.

Keskityn maskuliinisuuksiin ominaisuuksina, joita kappaleissa representoidaan eli esitetään. Representaatiota voidaan lähestyä esimerkiksi filosofi Michel Foucault'n (1926–1984) diskursiivisesta lähestymistavasta käsin, jolloin subjekti ei ole keskiössä, vaan representaatioita tuottava subjekti rakentuu itsekin diskursseista (mm. Foucault 1971; Hall 1997, 44, 55). Representaatioiden analysoiminen avaa uusia näkökulmia subjektiin etenkin silloin, kun tarkastellaan subjektien ja diskurskien välisiä suhteita. Käsittelen tässä yhteydessä representaatiota kuitenkin konstruktiivisen lähestymistavan näkökulmasta, jonka keskeisenä ajatuksena on merkityksen rakentuminen kielessä ja kielen kautta. (Foucault 1971; Hall 1997, 15, 45.) Näin representaatio määrittyy kielennetyksi merkityksen luomiseksi, jolla on myös sosiaalisia ulottuvuuksia.

Myös lauluesitysten rytmiikka voi luoda merkityksiä lyriikoihin. Rap-lyriikassa se voi tarkoittaa painotuksia, toistoja ja taukoja. Esimerkiksi Paperi T:n *Jay-Z*-kappaleessa taukoa käytetään painottamaan sanottua. Paperi T räppää kannanoton ihmisoikeuksien

ja tasa-arvon puolesta: ”Jokainen rasisti ja soviniisti, trans- ja homofoobikko voi pysäyttää tän levyn nyt”. Tämän jälkeen musiikki pysähtyy hetkeksi kokonaan. Vaikka en analysoi esitystä, pyrin kuitenkin käsittelemään representaatiota sen laajassa merkityksessä, jolloin erilaiset musiikilliset tai sanoitukselliset elementit voivat viestiä ääneen lausumattomista merkityksistä. Myös esitetty subjekti itsessään on representaatio, tekijän luomus, jonka kautta tekstiin tuodaan aineksia tekijän elämästä ja jonka kautta lainataan rap-genren kuvastoja.

Subjektin ja representaation käsitteiden lisäksi olennainen analyysin viitekehys on kriittinen mies- ja maskuliinisuustutkimus, jonka tarkoituksena on analysoida, purkaa ja uudelleen muotoilla erilaisia maskuliinisuuksia (Aho, Nieminen ja Salo 2021). Tavoitteena on nyansoida räpille ominaisen hypermaskuliinisuuden rinnalle myös vaihtoehtoisia maskuliinisuuksia. Kriittisen miestutkimuksen etuliite kriittinen pyrkii tekemään näkyväksi miesten ja muiden sukupuolten väliset ja sisäiset valtasuhteet (mt., 10), jolloin se toimii tarkoituksenmukaisena työkaluna misogynian ja seksistisen lyriikan havaitsemiselle ja analysoinnille.

Autenttinen sukupuoli

Yksi olennaisista maskuliinisuuteen liittyvistä arvoista räpissä on autenttisuus eli aitous, joka liittyy monesti henkilökohtaiseen elämään ja kokemuksiin. Autenttisuus räpissä koostuu kuitenkin useammasta osasta, ku-

ten suhteesta itseen, yhteisöön, paikkoihin ja laajemmin koko yhteiskuntaan, kuten myös suomalaisessa, räpin paikallisuutta tarkastelevassa tutkimuksessa on esitetty (Saaristo 2023; Westinen 2014). Esimerkiksi iben *inseptio*-kappaleessa merkityksellistä on suhde ympäröivään maailmaan: ei tosin räpille tyyppillisessä, perinteisessä mielessä asettumalla muita ylempään asemaan omalla kotiseudulla ylpeilemisellä, vaan epävarmuutta välittävällä tavalla. Myös Paperi T tuo ilmi asemaansa suhteessa rap-skeneen³ tekemällä eroa räpin ja muiden musiikkigenrejen välillä. *Jay-Z:n* ”jos kaikki tajuu se on iskelmää” -säe viittaa siihen, että liian yksinkertaiset lyriikat ja musiikki eivät ole tavoittelemisen arvoisia vaan jotakin toissijaista, jolloin lyriikoiden subjekti myös määrittää omaa, monitulkintaisempaa musiikkiaan autenttiseksi.

Räpille olennaisiin autenttisuuden vaatimuksiin liittyvät myös keskustelut sukupuolesta ja seksuaalisuudesta. Sukupuoli rakentuu sosiaalisissa suhteissa, ja se ”tehdään” – ei vain pueta biologisen sukupuolen päälle (mm. Butler 1990), jolloin maskuliinisuuteen liittyy myös performoinnin eli esittämisen näkökulma. Röpissä sukupuolen ja seksuaalisuuden niin kutsutut pehmeät arvot nähdään ”epäaitoina” (McLeod 2012, 169), jolloin tilaa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudelle ei juuri ole. Myös monessa muussa populaarimusiikin genressä miehet nähdään alkupe-
räisinä ja aitoina tekijöinä (Wermuth 2001, 161). Röpissä kuva sukupuolesta on usein binäärinen ja tavoiteltavin mieheyden muoto eli hegemonisessa asemassa oleva maskuliinisuuden muoto on hypermaskuliinisuus. Näin

myös rap-artistin sukupuoli liittyy olennaisesti siihen, miten räppiä tulkitaan ja miten siihen suhtaudutaan.

Räpin misogynistiset kuvastot ja sanoitukset liitetään usein toksisen maskuliinisuuden käsitteeseen. ”Myrkyllisen maskuliiniset” miehet kuvataan esimerkiksi mediassa aggressiivisina, kovina ja dominoivina toimijoina (Flood 2018). Termi on kuitenkin saanut kritiikkiä muun muassa siitä, että se luo maskuliinisuudesta hyvin yksiulotteisen kuvan (Saresma 2021, 201–202), ja siksi se liittyy enemmän median kuvastoihin ja kielenkäyttöön kuin kriittiseen mies- ja maskuliinisuustutkimukseen. Maskuliinisuuksia ei ole tarkoitus yksinkertaistaa ja tyypistää, ja siten toksisen maskuliinisuuden käsite on tämän tutkimuksen maskuliinisuuksia nyansoiviin tavoitteisiin nähden liian suppea.

Olennainen termi maskuliinisuuksia käsiteltäessä on hegemoninen maskuliinisuus, joka voidaan nähdä yleisesti tavoiteltavana maskuliinisuuden muotona. Se on yleisesti hyväksytty ja tavoiteltava tapa ilmentää maskuliinisuutta, tietynlainen ihannemaskuliinisuus. Mies- ja maskuliinisuustutkija Arto Jokinen (2019, 26) on määritellyt hegemoniseen maskuliinisuuteen kuuluvaksi esimerkiksi voiman, kilpailuhalun, uhkarohkeuden ja tunteiden kovuuden. Hegemoniseen maskuliinisuuteen liittyy myös naisten alistaisuus miehille (Connell & Messerschmidt 2005, 832).

Omaa asemaa maskuliinisuuksien hierarkiassa luodaan myös suhteilla muihin miehiin. Välillä sekä sosiaalisten suhteiden luominen toisiin miehiin että keinot osoittaa oma asemansa naisiin ja vähemmistöihin nähden

yhdistyvät; sovinnainen kielenkäyttö tai viha homoseksuaaleja kohtaan voi joissain yhteyksissä luoda homososiaalisuutta eli miesten välistä yhteisyyttä (Aho & Ojajärvi 2021, 119; Sedgwick 2016, 1). Ajoittain homososiaalisuuden rakentaminen voi olla myös tapa säilyttää oma asemansa hierarkiassa (Peltola & Phoenix 2022, 89–90).

Hegemoninen maskuliinisuus on korkeammalla hierarkiassa kuin muut maskuliinisuudet, ja näin ollen marginaalisia ja alisteisia (engl. *subordinated*) maskuliinisuuksia arvioidaan suhteessa siihen (Connell & Messerschmidt 2005, 832; Jokinen 2019, 26). Voidaan esimerkiksi tarkastella, mitä hegemonisen maskuliinisuuden piirteitä vaihtoehtoiset maskuliinisuudet toistavat ja mitä ne taas jättävät pois, jolloin muut maskuliinisuudet määrittyvät hegemonisen maskuliinisuuden kautta. Hegemoniset, hypermaskuliiniset kuvastot näkyvät myös vaihtoehtoisten maskuliinisuuksien kuvauksissa. Vaikka esimerkiksi Lauri Haavin *Riippuvaisessa* ei toisteta räpille tyypillisiä seksistisiä kuvastoja, siinä tehdään selväksi, että tekstin subjekti ikään kuin omistaa kappaleen ”sinän”.

Vaihtoehtoisista maskuliinisuuksista hybridimaskuliinisuus on yleisesti kriittisessä miehen ja maskuliinisuustutkimuksessa käytetty käsite. Hybridimaskuliinisuudella kuvataan sellaista maskuliinisuutta, joka pyrkii tekemään eroa hegemoniseen maskuliinisuuteen kyseenalaistamalla sosiaalisia hierarkioita, homofobiaa sekä etenkin toisiin miehiin liittyvien tunteiden välttelemistä (Bridges & Pascoe 2014, 246; Pietilä & Ojala 2021, 316). Hybridimaskuliinisuuteen sisältyy valikoituja ele-

menttejä hegemoniselle maskuliinisuudelle alisteisista maskuliinisuuksista sekä feminiinisyksistä (Bridges & Pascoe 2014), ja se on esimerkiksi mahdollistanut miesten tunnetyön aiempaa syvemmin (ks. esim. Hyvönen 2021). Käsite on kuitenkin saanut kritiikkiä siitä, että se kannustaa hyväosaisia miehiä tyytymään vallitsevaan sukupuolijärjestykseen, kun taas hybridimaskuliinisuuden rinnalle tuotu inklusiivinen maskuliinisuus nähdään ennemmin sukupuolinormeja kyseenalaistavana (mm. Hyvönen 2021, 53, 56).

Tämän artikkelin aineistojen analyysissä käytän inklusiivisen maskuliinisuuden käsitettä, joka voidaan nähdä esimerkiksi synonyymina tai alakategoriana hybridimaskuliinisuudelle. Inklusiivinen maskuliinisuus on muuttuvaa, sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä normeja kyseenalaistavaa maskuliinisuutta (Anderson 2009). Inklusiivinen maskuliinisuus haastaa jo olemassa olevia maskuliinisuuksia ja antaa tilaa kaikenlaisille maskuliinisuuksille, myös epävarmoille, muista riippuvaisille subjekteille, kuten runopoikaräpille tyypillisille ihen ja Lauri Haavin subjekteille. Se mahdollistaa tunteiden esittämisen esimerkiksi läheisissä ystävyyssuhteissa (Anderson & McCormack 2018, 547). Inklusiivinen maskuliinisuus on tosin saanut kritiikkiä erilaisten maskuliinisuuksien välisten hierarkioiden vahvistamisesta niiden purkamisen sijaan (ks. esim. de Boise 2015).

Inklusiivisen maskuliinisuuden teoria on kuitenkin myös osoittanut, että maskuliinisuudet ovat perusteellisesti muuttuneet (Anderson & McCormack 2018, 549). Runopoi-

karäpin syvemmistä tunteista puhuminen on tullut suomiräppiin jäädäkseen, ja nykyään on tavallista, että esimerkiksi Gettomasan kaltaiset, useasti hypermaskuliinisista aiheista räpäneet artistit tuovat lyriikoihinsa myös rakkaussuhteiden kuvaamista.

Liitän inklusiivisuuteen myös ajatuksen siitä, että yksilön tapaan performoida maskuliinisuutta voi sisältyä useita eri maskuliinisuuksia ja ne voivat limittyä ja sekoittua toisiinsa, elää rinnakkain. Subjektit voivat siis kiinnittyä hegemonisen maskuliinisuuden tai hypermaskuliinisuuden kuvastoihin, ja lisäksi tietoisesti rikkoa olemassa olevia kuvastoja esimerkiksi tunnepuheen lisäämisellä.

Vaihtoehtoiset maskuliinisuudet ja monitahoiset subjektit

Inklusiivista maskuliinisuutta representoivat Paperi T:n, Lauri Haavin ja iben lyriikat keskittyvät oman paikan etsimiseen ja avoimeen tunteista puhumiseen. Siinä missä etenkin Lauri Haav ja ibe puhuvat paljon tunteistaan, Paperi T hakee selkeämmin paikkaansa eri yhteisöissä ja eritoten rap-kentällä. Paperi T:n *Jay-Z*-kappale viittaa jo nimen tasolla rap-skeneen, ja myös lyriikoissa verrataan itseä kuuluisaan amerikkalaisräppäriin Jay-Z:hen, joka on menestynyt niin räpissä kuin bisnesmaailmassakin. Paperi T räppää olevansa ”Jay-Z ennen Beyoncé” eli Jay-Z sellaisena kuin hän oli ennen avioitumistaan Beyoncé’n kanssa. Viittaus voidaan nähdä vertauksukuvana elämästä ennen vakiintumista, vapaina, villoina sinkkuvuosina, mahdollisesti myös

viittauksena hypermaskuliiniseen ihanteeseen useista seksikumppaneista.

Räppärit viittaavat omista teksteissään usein muihin miehiin, kuten juuri toisiin miesräppäreihin tai miesurheilijoihin homososiaalisen ideologian eli miesten välisen yhteisyyden mukaisesti. Maskuliinisuus nähdään tällöin ennen kaikkea sosiaalisten suhteiden rakentumisena (Sipilä 1994, 20). Maskuliinisuuden esittämisen kautta pyritään usein vahvistamaan kahtiajakoa: on ”me” ja ”ne toiset”, jotka tulee sulkea pois (Saresma 2021, 201). Rap-musiikissa tämä kahtiajako realisoituu asettamalla vastakkain esimerkiksi miehet ja naiset, fanit ja vihaajat sekä oma ryhmä ja muut ryhmittymät. Näissä asetelmissa olennaista on hierarkia; ”me” on aina korkeammalla kuin ”ne”, joko sukupuolensa, mielipiteidensä tai lojaliteettinsa vuoksi.

Tyypillisen sukupuolidikotomian vastaisesti Paperi T mainitsee tuotannossaan myös arvostamia naisia nimeltä, kuten *Jay-Z*:ssä Mirikka Rekolan, suomalaisen runoilijan. Huomionarvoista on, että Rekolan (1931–2014) elämäkumppani oli kirjailija Mirjam Polkunen. Rekola ei siis istu rap-kuvastoille tyypilliseen heteroseksuaalisen naiseuden muottiin. Subjekti toteaa, ettei koskaan pysty ”niin suoriin vetoihin” tai ”täydellisiin lauseisiin”, eli asettaa itsensä alemmaksi suhteessa Rekolaan. Itsensä asemointi naisten yläpuolelle olisi tyypillistä hypermaskuliinisissa kuvastoissa, mutta sen sijaan Paperi T pyrkii inklusiivisen maskuliinisuuden ideaalin mukaan rikkomään miesten ja naisten välisiä rajoja asemoiden tekijät puhtaasti taitojensa mukaan.

Lisäksi Paperi T kyseenalaistaa itsensä

Paperi T (Universal Music Oy, kuvaaja Tero Ahonen).

asettamisen suosion huipulle. Rap-musiikissa on usein tyypillistä korostaa omaa statusta, mutta lyriikoiden subjekti kritisoi suosion ja menestyksen narratiiveja ja niihin pyrkimistä. Paperi T:n *Jay-Z*:ssä subjekti ennustaa, että ”haippi” (engl. *hype*) eli suosio ja menestys vielä ”putoaa”, jolloin suosio näyttäytyy ennemmin väliaikaisena tilana kuin muuttumattomana ja luotettavana todisteena pysyvistä erinomaisuudesta.

Oman aseman ja identiteetin muutoksista kertoo myös kappaleen kertosaäkenomai-

nen hokema ”älä ole sinä enää”. Sää liittyy ennen sitä esitettyyn kysymykseen siitä, mitä tehdä, jos omana itsenä oleminen on keskeisin ongelma. Kyseiseen ongelmaan sisältyy myös ajatus siitä, kuinka kaikki ihmiset tällä maapallolla ovat jonkinlaisia tuhoajia, mikä taas voi liittyä ihmiskunnan kiihdyttämään ilmastonmuutokseen. Kun Paperi T räppää ”meistä”, se ei ole pelkästään positiivisia merkityksiä kantava joukko, vaan ”meistä” räpätään tuhoajina:

Me ollaan tuhoajii kaikki
Tyhjän uhoajii, putoaa viel haippi
Oo vaa oma ittes
Mut jos se onki mikä vikan mitäs sitte?
Älä ole sinä enää
(Paperi T, *Jay-Z*, 2018)

Kertosäkeen useamman ”älä ole sinä enää”-toiston lisäksi kappaleen yhtenäisyyttä olenaisesti rikkova elementti on jo aiemmin mainittu kannanotto siihen, kenen subjekti toivoo musiikkiaan kuuntelevan. Levyn pysäyttämisen vaatiminen esimerkiksi rasisteilta ja sovinisteilta voidaan nähdä samanhenkisyyden luomisena, jolloin Paperi T tuo esille omia arvojaan ja haluaa samaa myös musiikkinsa kuuntelijoilta. Kyseiset säkeet vahvistavat kuvaa Paperi T:stä tiedostavana, liberaaleja arvoja kannattavana runopoikaräppärinä, joka toivoo kuuntelijoidensa kannattavan yhdenvertaisuutta huomioiden sukupuolten välisen tasa-arvon ja esimerkiksi eri etnisyydet.

Suoraan kuulijoille esitetyn toiveen lisäksi kappaleen lyriikat ovat kuitenkin enemmän subjektin sisäistä pohdintaa. Omaan aiemmin saavutettuun suosioon, kuten menestyneeseen ja palkittuun *Malarian pelko*-levyyn, otetaan kantaa vaatimattomasti ja vähätellen, jopa sellaisella ajatuksella, ettei samanlaiseen menestykseen ole enää mahdollista päästä:

Ei tarviä kätellä
Rima on niin korkeel et sen ali voi vaan kävellä
Jos kaikki tajuu se on iskelmä
Sä et tajuu sua itsekkään
(Paperi T, *Jay-Z*, 2018)

Voidaan ajatella, että aiempien levyjen suuri suosio tuntuu subjektista vaikealta saavuttaa, ja siksi muiden kannustaviksi tarkoitettut lauseet omalla itsenään olemisesta eivät tunnu enää riittävän. Viittaus iskelmään taas voidaan lukea kommenttina niin kutsuttuun iskelmä-räppiin, jota monet valtavirtaräppärit, kuten JVG ja Cheek, ovat suosionsa huipulla tehneet. Siihen kuuluvat räpätyt säkeistöt, popahtava biitti sekä säkeistöistä selvästi erottuva, melodinen ja usein laulettu kertosäe. Tekstin subjekti erottaa räpin muista musiikkityyleistä arvottaen räpin autenttisuutta eli omalle tyylilleen ja omille arvoilleen uskollisena pyymistä (mm. Rose 1994).

Autenttisuutta *Jay-Z*:ssä luodaan rakentamalla omaa maskuliinisuutta suhteessa muiden antamaan arvostukseen. Autenttisuudessa on tiettyjen keskeisten määritelmien mukaan nimenomaan kyse yksilön suhteesta yhteisönsä, ei pelkästään itseensä (mm. Pennycook 2007). Paperi T on asemoinut itsensä rap-kentän lisäksi myös kirjallisuuden kentälle, joka liittyy Paperi T:n runoteokseen ja identiteettiin kirjailijana. Paperi T:n lyriikoiden subjekti hakee paikkaansa eri kenttien välimaastosta, jolloin itsensä määrittäminen tiettyyn kategoriaan ei ole yksiselitteistä. Se jättää subjektin epävarmaksi siitä, mihin tosiasiassa kuuluu.

Epävarmuuden tunnetta käsittelee myös Lauri Haav *Riippuvainen*-kappaleessa. Sen teemoina ovat yksinäisyys ja riippuvuussuhde toiseen henkilöön, joka nähdään ratkaisuna yksinäisyyden tunteeseen. Kappale on esimerkki elimellisestä yhteenkuuluvuuden tunteesta, jota ilman ei yksinkertaisesti selviä:

Kerro mulle ooksä yksinään, mul on tääl niin
 kovin yksinäist
 Jos mä saavun niin et yksin jää, herään viereltäsi
 mielellään
 Me kumpikin se tiedetään, et ollaan koukus
 kunnes siima katkee viimeistään
 En tahdo myöntää vieläkään
 Et mä on riippuvainen sust
 Ja sä oot riippuvainen must
 (Lauri Haav, *Riippuvainen*, 2020)

Tässä yhteydessä subjekti rakentuu sosiaalisesti suhteessa toiseen, ei pelkästään itseensä ja omiin ehtoihinsa. Kappale ja siihen sisältyvät pyynnöt ja vaatimukset esitetään sinutellen toista, jolloin ne tuntuvat kohdistuvan suoraan kuulijalle. Kappale on intiimi, lyrikkoiden ulkopuoliselle sinälle osoitettu puhe-tilanne. *Riippuvainen* on esimerkki suomalaisen yksin pärjäämisen mantran rikkomisesta: mies ei tarvitse tukea tai apua ulkopuolelta, vaan pärjää yksin. Muihin tukeutuminen ja avun pyytäminen ovat osoituksia monenlaisten tunteiden sallimisesta sekä niiden sanallistamisesta, mikä sopii inkluusivista maskuliinisuutta representoivaan runopoikaräppiin.

Tunteiden näyttäminen ei ole mutkatonta. Vaikka tekstin subjekti myöntää olevansa riippuvainen toisesta ja yksinäinen ilman tätä, se ei silti tahtoisi sitä myöntää. Jonkinlainen kapina ja riippuvuuden myöntämisen vaikeus on läsnä, vaikka haavoittuvuus tunnustetaankin. Ristiriitaan voi liittyä ajatus perinteisestä maskuliinisesta miehestä, joka on haavoittumaton ja tunneilmaisultaan kova. Voidaan myös ajatella, että haavoittuvuudessaan subjekti kokee olonsa uhatuksi – se

joutuu kyseenalaistamaan aiemmin totuttuja ajatuksia ja näyttämään epävarmuutensa (Beynon 2002, 136).

Toisen ihmisen omistaminen rakkaussuhteessa ja välimatkan aiheuttama ikävä ovat *Riippuvaista* leimaavia piirteitä. Ne ovat myös tyypillisiä pop- ja iskelmämusiikin rakkauslaulujen teemoja. Kappaleen riippuvuussuhde on lyrikkoiden subjektin tulkinnan mukaan molemminpuolinen: ”mä oon riippuvainen sust ja sä oot riippuvainen must”. Viestittelyminen ”aamukympist iltakahteentoist” kertoo siitä, kuinka yhteyttä pidetään jatkuvasti ja molemmin puolin. Lauri Haav räppää myös siitä, kuinka ”jää Suomeen venaan sua”, eli osapuolten välimatka on konkreettisestikin pitkä. Toisen lähteminen tuntuu pahalta, ja siihen liittyy myös käskevää sävyä:

Älä lähde
 Jos sä lähdet niin kerro, millon tuut
 Takas tänne, oon jälleen niin riippuvainen sust
 (Lauri Haav, *Riippuvainen*, 2020)

Kappaleen asetelmaan kiinnittyvä sävyjä toisen omistamisesta ja sen voi nähdä myös käskynä: jos minä olen riippuvainen sinusta, sinun täytyy olla myös minusta. Tätä ajatusta vastaan puhuvat kuitenkin oletetun sinän sanomat asiat, joista Lauri Haav räppää: ”sanoit mulle että vaik en oo aina siellä silti kaikkes oon” ja ”taas kerrot kuinka lähdet vaihteeks pois”. Näin myös kappaleen sinä osoittaa toimijuuttaan kerrottujen tekojen ja sanojen avulla.

iben *insepio*-kappaleessa puhetilanteeseen ei tunnu liittyvän muita hahmoja, vaan lyriikat vaikuttavat ainoastaan pohdinnoilta

tekstin subjektin pään sisällä. Oman aseman ja identiteetin määrittämiseen ei välttämättä tarvita muita ihmisiä, vaan siihen riittää syntyminen itsen ja ympäröivän maailman väliseen suhteeseen. Muissakin iben alkuvaiheen tuotannon lyriikoissa katse kääntyy pitkälti subjektin sisäiseen maailmaan sekä subjektin ja ympäristön välisiin ristiriitoihin. Tunteiden käsitteleminen on samalla myös kontrollista irti päästämistä, kun taas perinteisen maskuliinisuuden määritelmään liittyvät rationaalisuus ja tunteiden hallinta (Whitehead 2002, 179).

Kertosäemäinen toisto maailman muuttumisesta korostaa kappaleen sanomaa. Tekstin subjekti esittää vain yhden toistuvan toiveen siitä, että maailma muuttuisi. Muuttumista ei kuitenkaan tarkenneta sen enempiä, vaan pyyntö jää ikään kuin ilmaan kiinnittymättä sen kummemmin esimerkiksi poliittisiin kuin vaikkapa sosiaalisiin suhteisiin, kuten *Jay-Z:ssä* tai *Riippuvaisessa*:

Sen verran vaan
Jos pyytää saan
Että maailma muuttuis
Mä toivon vaa että maailma muuttuis
(ibe, *inseptio*, 2020)

Maailman tapahtumat, esimerkiksi sodat, voivat lisätä nuorten epävarmuutta yhteiskunnassa, jossa omien elämänpolkujen löytäminen on yksilöiden vastuulla (Kivijärvi 2023, 29). ibe on julkaissut kappaleen 21-vuotiaana. Lyriikoiden subjekti on ”yrittänyt tutkii” heikoin tuloksin:

Oon yrittänyt tutkii
Mutta musta tuntuu
Et selvillä mä en oo viel mistään
Tää elämän matka on mutkii täynnä
Eikä määränpäättä ehk ikin näy
(ibe, *inseptio*, 2020)

Subjekti kokee elämän matkana, jonka varrella on monenlaisia ”mutkia” eli haasteita. Myöhemmin ibe on verrannut elämää myös ”vyyhtiin” esimerkiksi samannimisessä kappaleessa *VYYHTI (ettiny aitoo rakkaut)* (2023). Subjektin epävarmuus tekee siitä haavoittuvan: se on tahtomattaan avoin ja valmistautumaton siihen, mitä tulevaisuudessa tapahtuu. Etenkin konventionaalinen länsimainen maskuliinisuus pyrkii usein tukahduttamaan tunteet ja haavoittuvuuden (Connell 2000, 5), joita *inseptiossa* käsitellään. Inklusiivisen maskuliinisuuden ideaalia ilmentävä runo-poikarap on kuitenkin ympäristö, jossa kaikenlaisille tunteille on tilaa.

Inseptiossa määränpää on epäselvä, eikä sen nykyhetkessä voida tietää, mikä lopussa odottaa. Kuitenkin paikoitellen lyriikoiden subjektin omia epävarmuuden kokemuksia rauhoitellaan toteamalla, että ”maailma rullaa radallaan”. Haastavat ajatukset voidaan hyväksyä, ja niihin voidaan oppia suhtautumaan uudella tavalla. Näkökulman muutoksen ja ajatusten uudelleen suuntaamisen tekee subjekti itse; ne eivät tule ulkopuolelta tai esimerkiksi sosiaalisten suhteiden välityksellä. Näin voidaan ajatella, että iben subjekti on omakseen yksin pärjäämisen eetoksen ja opetellut taitoja, joilla selvitä haastavista tunteista.

Kaiken kaikkiaan valituissa esimerkeissä niin Paperi T, Lauri Haav kuin ibekin representoivat useita erilaisia maskuliinisuuksia, sillä inklusiivisen maskuliinisuuden lisäksi lyriikoista on tulkittavissa myös hegemonisen hypermaskuliinisuuden piirteitä. Esimerkiksi Paperi T räppää siitä, kuinka rima on musiikin tekemisessä korkealla aiempien saavutusten ja suosion myötä – vaikka menestystä käsitelläänkin kriittisesti, oma suosio joka tapauksessa nostetaan esiin. Valituissa aineistoissa hypermaskuliinisia kuvastoja kuitenkin performoidaan suhteellisen vähän. Suoria viittauksia fyysiseen voimaan tai naisten alistamiseen ei ole aineistoista juurikaan luettavissa lukuun ottamatta Lauri Haavin toisen omistamisesta räppäämistä. Pikemmin subjektit pyristelevät irti hypermaskuliinisista kuvastoista osoittamalla riippuvaisuutta toisesta ja epävarmuutta omasta tulevaisuudestaan, kuten ibe esittää.

Subjektien voidaan ajatella representoivan runopoikaräpille tyypillistä inklusiivista maskuliinisuutta, jossa kaikenlaisten tunteiden näyttäminen on sallittua ja suotavaa. Osa näistä mieskuvien yhteydessä esille nousevista tunteellisista piirteistä voidaan lukea tyypilliseksi feminiinisyudeksi (mm. Rossi 2003). Feminiinisyys on miehille yhteiskunnan sosiaalisen normiston mukaan sallittua niin kauan kuin osoitetaan merkkejä myös voimakkaan maskuliinisista piirteistä (mt.). Tätä ajatusta tukee, että vaikka valitut artistit ilmentävät analysoimissani lyriikoissa tunteellisuutta, muussa tuotannossaan he toistavat hypermaskuliinisia kuvastoja jonkin verran enemmän.

Kaikissa edellä käsitellyissä kappaleissa riippuvuuden, haavoittuvuuden ja epävarmuuden ilmaiseminen merkitsee hypermaskuliinisuuden ihanteiden ulkopuolista, vaihtoehtoista, inklusiivista maskuliinisuutta. Hegemonisen maskuliinisuuden representaatioille on tyypillistä tunteiden kovuus (Jokinen 2019, 26), jota aineistosta ei ole luettavissa; kaikenlaiset tunteet hyväksytään ja niitä lähestytään tutkivalla ja analysoivalla otteella. Vaihtoehtoisetkin maskuliinisuudet kuitenkin suhteutetaan hegemoniseen maskuliinisuuteen (Connell 1995, 77–78), ja siksi esimerkiksi menestyminen rap-kentällä, naisten huomio sekä selkeä päämäärä ovat asioita, joiden saavuttamisesta tai saavuttamattomuudesta artistit räppäävät.

Intersektioiden heijastuksia

Rap-lyriikoissa esitettyjen maskuliinisuuksien analyysia voidaan tarkastella myös yhteydessä reaali maailman tekijöihin, itse räppäreihin. Rap-lyriikat nähdään usein päiväkirjamaisina tosielämän tapahtumina. Ellei artisti ole itse tehnyt merkittävää eroa artistipersonansa ja oman itsensä välille, yleisö vastaanottaa lyriikat kertomuksina tosielämästä. Lyriikat itsessään liittyvät henkilökohtaiseen kokemukseen ja usein ne myös esitetään ensimmäisessä persoonassa (mm. Rose 1994). Esimerkiksi Lauri Haav on haastateltaessa sanonut räpin omakohtaisuuden olevan tärkeää, eikä hän omien sanojensa mukaan osaisi kuvitella räppäävänsä jostain sellaisesta, mistä hänellä ei ole henkilökohtaista kokemusta (Harju 2023).

Paperi T, Lauri Haav ja ibe ovat kaikki olleet mediassa esillä räpin vaihtoehtoisten maskuliinisuuksien kuvaston luojina ja sanooneet haluavansa muuttaa sitä kapeaa miehisyyden kuvastoa, johon monen miesräppäarin oletetaan sopeutuvan. Artistit ovat puhuneet muutoksen puolesta, jolloin voidaan ajatella, että henkilökohtaiset mielipiteet ja aatteet heijastuvat osittain fiktiivisiin subjekteihin ja lyriikoihin. Artistien antamat haastattelut ja heidän julkisuuskuvansa asettavat näin ollen tietynlaisen tulkintakehyksen lyriikoiden tarkasteluun. Siksi on perusteltua tulkita heidän lyriikoitaan tarkemmin juuri vaihtoehtoisten maskuliinisuuksien näkökulmasta.

Sukupuoli risteää osittain myös muiden identiteettien ja intersektioiden, kuten rodun, luokan, seksuaalisuuden, iän ja etnisyyden kanssa (mm. Anderson & McCormack 2018, 3; Collins & Bilge 2020; Nixon 1997, 297; Phoenix & Pattynama 2006; Peltola & Phoenix 2022, 73). Artistien selkeän yhteisen nimitäjän, miessukupuolen, lisäksi heitä yhdistää moni muu asia: he ovat suhteellisen nuoria, tulevat keskiluokkaisista taustoista, ja lisäksi kaikki ovat lyriikoissaan rakentaneet kuvaa heteroseksuaalisesta suuntautumisesta. Artistit ovat myös valkoisia, mikä osaltaan vaikuttaa maskuliinisuuden representoimiseen.

Valkoinen mies mielletään suomalaisessa yhteiskunnassa normiksi (Aho, Nieminen & Salo 2021, 10–11). Suomessa suurin osa räppäreistä ja etenkin runopoikaräppäreistä on valkoisia miehiä, mikä heijastaa myös suomalaisen yhteiskunnan homogeenistä rakennetta. Hiphopin ja räpin syntymisen taustalla ovat olleet useista eri etnisyyksistä tulevat tekijät,

ja valkoisten suhde hiphop-kulttuuriin on ongelmallinen esimerkiksi valkoisten harjoittaman kulttuurisen omimisen sekä valkoisen ylivallan takia (Ogbar 2007, 37–38, 55). On tärkeä huomioida, miten etnisyyden ja tässä tapauksessa valkoisuus ja suomalaisuus vaikuttavat maskuliinisuuksien representoimiseen. Maskuliinisuuksia ymmärtääkseen tulee tarkastella myös lokaliteettia eli sitä, missä kontekstissa ja ympäristössä maskuliinisuuksia esitetään (ks. esim. Peltola & Phoenix 2022, 2; Saaristo 2023).

Kuten mainittua, räpin lähtökohtana on ollut sorrettujen vähemmistöjen tarve saada äänensä kuuluviin. Tämä huomioon ottaen voidaan ajatella, että oman aseman korostamisella hypermaskuliinisten kuvastojen avulla on juuret toisenlaisessa kulttuurisessa ja poliittisessa ympäristössä kuin monella nykypäivän suomiräpin tekijällä. Valkoinen, keskiluokkaiseen ja hyväosaiseen perheeseen kasvanut nuori mies Suomessa elää erilaista elämää kuin nuori, musta, vähäosainen mies esimerkiksi Yhdysvalloissa, vaikka molempien elämää ja arvoja ohjaisivat hiphop-kulttuuri ja rap. Valkoisten runopoikaräppäreiden lyriikoissa esitetyt ristiriidat ja haasteet eivät liity yhteiskunnalliseen sortoon, vaan ne kytkeytyvät usein yksittäisiin ihmissuhteisiin sekä omiin tulevaisuudennäkymiin.

Artistien ja näiden subjektien näkemien mahdollisuuksien ja pohdintojen kirjo liittyy myös luokkakysymykseen, sillä maskuliinisuuksien performointiin ja niiden tulkitsemiseen vaikuttavat luokka ja yhteiskunnallinen asema. Alempi luokka-asema voi hegemonisen maskuliinisilla miehillä tarkoittaa myös

yleisesti alemmaa asemaa (Peltola & Phoenix 2022, 8). Näin ollen korkeammasta luokkapositiosta tuleva voi olla hierarkiassa arvostetumpi kuin matalamman luokkatason edustaja, vaikka tämä ilmentäisi enemmän hegemonisen maskuliinisuuden piirteitä.

Runopoikaräpille tyypillisiä vaikuttavat olevan hyväosaiset subjektit. Tämän artikkelin aineistossa luokka näkyy esimerkiksi etenkin Paperi T:lle tyypillisenä intertekstuaalisuutena: viittauksina sellaiseen (korkea)kulttuuriin ja kulttuuriympäristöön, johon kaikilla ei ole pääsyä. Myös iben ja Lauri Haavin luokkataus- toja on sivuttu haastatteluissa silloin tällöin, ja hyväosaisuudeksi voi tulkita muun muassa arkkitehtiperheen ja eliittilukion käymisen tai suhteellisen hyvätulouden perheen (ks. esim. Onninen 2023; Vanha-Majamaa 2020). Vaikka luokkatausta ei ole iben tai Lauri Haavin tuotannosta samalla tavalla luettavissa kuin Paperi T:llä, sen vaikutus näkyy enemmän nyansseissa, kuten siinä, millaisiin kulttuurituotteisiin viitataan ja mistä ylipäättään räpätään.

Tilaa useille maskuliinisuuksille

Olen tässä artikkelissa tarkastellut suomalais- ta rap-musiikkia runopoikaräpin ja masku- liinisuuksien näkökulmasta sekä analysoinut tarkemmin Paperi T:n, Lauri Haavin ja iben yksittäisiä kappaleita. Aineistoa on tarkastel- tu tekstin sisäisten puhujien näkökulmasta ja subjektit on paikoin yhdistetty myös itse tekijöihin ja heidän elämänsä historiaansa. Ta- voitteenani oli selvittää, millaisia maskuliini-

suuksia lyriikoissa rakentuu ja miten tekstien subjektit sekä myötäilevät että kritisoivat rä- pille tyypillisiä hypermaskuliinisia kuvastoja.

Aineistoissa rakentuvat maskuliinisuudet luovat Paperi T:n ja iben subjekteista kuvaa moniulotteisina, pohdiskelevina ja omaa paikkaansa etsivinä, kun taas Lauri Haavin subjekti määrittää itsensä muiden kautta. Aineistoissa tarkastellaan suhdetta itseän, lähipiiriin ja ympäröivään maailmaan, kyseenalaistetaan omaa paikkaa, osoitetaan riippuvuutta muita ihmisiä kohtaan ja ollaan epävarmoja tulevaisuudesta. Subjektit kapinoivat hegemonisen hypermaskuliinisuuden normia vastaan osoittamalla tunteiden kirjoja: riippuvuutta, herkkyyttä ja epävarmuutta.

Lyriikoiden erilaisissa maskuliinisuuksissa on havaittavissa päällekkäisyyksiä, ja inklusiivisen maskuliinisuuden representoimisen lisäksi lyriikoissa toistetaan räpille tyypillisen hegemonisen hypermaskuliinisuuden kuvastoja. Vaikka runopoikaräpissä esitetään avoimesti tunteita ja kyseenalaistetaan vallitsevaa maskuliinisuuden kuvastoa, kuten esimerkiksi Paperi T selkeästi tekee, usein lyriikoissa kuitenkin toistetaan heteronormatiivista masku- liinisuutta. Myös Henri Hyvösen (2021, 57) mukaan erilaisia hybridimaskuliinisuuksia performatoivat miehet eivät kiinnity vain yhdenlaiseen maskuliinisuuteen. Ristiriitoja synnyttää myös räppäreiden ja heidän lyrii- koidensa subjektien vertaaminen räpin lähtö- kohtiin ja hiphop-kulttuurin alkuperäisiin tekijöihin. Suomalaisella, pääosin hyväosaisella räppärillä on laajat mahdollisuudet toteuttaa itseään ja esittää monenlaisia maskuliinisuuk- sia, jotka voivat myös kyseenalaistaa normatiiv-

visina pidettyjä asioita, kuten hypermaskuliinista miestä tai heteronormatiivisuutta. Sen sijaan esimerkiksi vähäosaisista lähtökohdista tulevalta, toiseutetulla mustalla nuorella on rajallisemmat mahdollisuudet performoida maskuliinisuuksia haluamallaan tavalla. Siksi maskuliinisuuksien analyysissa on olennaista käsitellä myös etnisyyttä ja luokkaa.

Media nostaa helposti kohun monissa tapauksissa rodullistettujen artistien seksistisistä lyriikoista (mm. Hakulinen 2022), vaikka se ei välttämättä ole toimivin ratkaisu maskuliinisuuksien kentän monipuolistamiseen. Tällöin epätasa-arvoinen toiminta saadaan näytettämään yksilöiden aiheuttamalta (Rantakallio 2021), kun todellisuudessa seksistinen kielenkäyttö tai misogynia kokonaisuudessaan on ennen kaikkea rakenteellinen ongelma (mm. Engelberg 2018; Peltola & Phoenix 2022, 186). Osasyynä seksististen lyriikoiden saamaan huomioon on ylipäättään sosiaalisen median valta nykyajassa. Huomiotalousdessa mikä tahansa tarpeeksi kiinnostusta herättävä on itessään arvokasta (mm. Fairchild 2007, 359). Verkkoympäristöissä, joissa rap-musiikkiakin paljon markkinoidaan, naisvihamielisyys korostuu entisestään: huomiota herättävät lyriikat saavat paljon näyttökertoja ja klikkauksia ja lisäävät artistien suosiota.

Hiphop-kulttuuri ja rap ovat aina olleet tiiviissä yhteydessä niitä ympäröivään yhteiskuntaan, jossa ylläpidetään monien muiden syrjivien rakennelmien lisäksi myös misogynistisiä rakenteita. Representaatioita tarkasteltaessa on olennaista huomioida se kulttuurinen ja poliittinen kehys, jossa niitä tuotetaan (Jokinen 2019, 25). Erilaisten representaatioiden

määrä lisääntyy jatkuvasti, ja myös maskuliinisuuksista on nähtävissä yhä monipuolisempia malleja niin rap-kentällä kuin sen ulkopuolellakin.

Erilaisten maskuliinisuuden mallien kesellä on tärkeä tiedostaa se, miten maskuliinisuudet suhteutuvat toisiinsa. Kapeita sukupuolinormeja ja -rooleja sekä niihin liittyviä hierarkioita voidaan purkaa hyväksymällä kaikenlaiset maskuliinisuudet osaksi maskuliinisuuden kenttää – huolimatta siitä, kuinka ne missäkin ympäristössä mukailevat hegemonisen maskuliinisuuden ideaalia tai poikkeavat siitä. Maskuliinisuuksia on tarpeen tutkia analyttisesti suhteessa yhteen nykykulttuurimme kulutetuimmista ilmiöistä, rap-musiikkiin, jotta ymmärrämme yhä selvemmin, millaista kulttuuria nykypäivänä rakennamme ja kulutamme.

VIITTEET

- 1 Lauri Haav – *Riippuvainen*, 2020. Albumilla *Silmät kii*, PME Records.
- 2 Tässä artikkelissa sanan ”rap” taivutetuissa muodoissa a-kirjain muuttuu ä-kirjaimeksi Sykärin, Rantakallion, Westisen & Cvetanovičín (2019) linjauksen mukaisesti. Lisäksi käytän suomalaisesta räpistä vakiintunutta termiä ”suomirap”.
- 3 Skene on viiteryhmä, yhteisöllinen tila tai paikka, joka muodostuu sosiaalisista verkostoista, kuten musiikin tekijöistä ja kuluttajista (mm. Císař & Koubek 2012, 6).

AINEISTO

- Paperi T & Mirel Wagner 2018. *Jay-Z*. Albumilla *Kaikki On Hyvin*, Johanna Kustannus.
- Lauri Haav 2020. *Riippuvainen*. Albumilla *Silmät kii*, PME Records.
- ibe 2020. *inseptio*. Albumilla *perkele!*, Skorpionii.

KIRJALLISUUS

- Adams, Terri M. & Fuller, Douglas B. 2006. The words have changed but the ideology remains the same: Misogynistic lyrics in rap music. *Journal of Black Studies*, 36(6), 938–957. <https://doi.org/10.1177/0021934704274072>
- Aflecht, Tuomas 24.1.2020. Suomiräppäritä riipaiseva kappale vanhempien avioerosta. *Rumba*. <https://www.rumba.fi/uutiset/suomirapparilta-riipaiseva-kappale-perheensa-jataneesta-isasta/> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Ahmed, Warda & Owusu, Julian 2022. Hip-hop on intohimomme. Teoksessa Aino-Maija Elonheimo, Sari Miettinen, Hanna Ojala ja Tuija Saresma (toim.), *Intersektionaalinen feministinen pedagogiikka*. Tampere, Vastapaino, 171–184.
- Aho, Timo, Nieminen, Jiri & Salo, Arttu 2021. *Miestutkimuksen metodologiaa*. Tampere, Vastapaino.
- Aho, Timo & Ojajarvi, Anni 2021. Tutkijan positiot ja miehistä tietäminen etnografisessa kenttätöyssä. Teoksessa Timo Aho, Jiri Nieminen ja Arttu Salo (toim.), *Miestutkimuksen metodologiaa*. Tampere, Vastapaino, 103–134.
- Alexander, Apryl 2021. Like a Lollipop: Toxic Masculinity and Female Sexual Pleasure in Hip-Hop. Teoksessa Glenn Fosbraey ja Nicola Puckey (toim.) *Misogyny, Toxic Masculinity, and Heteronormativity in Post-2000 Popular Music*. Cham, Springer International Publishing, 253–270. https://doi.org/10.1007/978-3-030-65189-3_14
- Alim, H. Samy 2009. Intro. Straight Outta Compton, Straight Aus München: Global Linguistic Flows, Identities, and the Politics of Language in a Global Hip Hop Nation. Teoksessa H. Samy Alim, Awad Ibrahim ja Alastair Pennycook (toim.), *Global linguistic flows: hip hop cultures, youth identities, and the politics of language*. New York, Routledge, 1–22.
- Anderson, Eric 2009. *Inclusive Masculinity. The Changing Nature of Masculinities*. New York & Lontoo, Routledge.
- Anderson, Eric & McCormack, Mark 2018. Inclusive Masculinity Theory: Overview, Reflection and Refinement. *Journal of Gender Studies*, 27(5), 547–561. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1245605>
- Baron, Bettina & Kotthoff, Helga 2001. *Gender in Interaction: Perspectives on Femininity and Masculinity in Ethnography and Discourse*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Bassoradio 22.3.2022. Basson Vieraat: ibe. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=WIM6jpy1xXE&ab_channel=Bassoradio (Luettu joulukuussa 2023.)
- Beynon, John 2002. *Masculinities and Culture*. Berkshire, Open University Press.
- de Boise, Sam 2015. I'm Not Homophobic, "I've Got Gay Friends": Evaluating the Validity of Inclusive Masculinity. *Men and Masculinities*, 18(3), 318–339. <https://doi.org/10.1177/1097184X14554951>
- Bridges, Tristan & Pascoe, C. J. 2014. Hybrid Masculinities: New Directions in the Sociology of Men and Masculinities. *Sociology Compass*, 8(3), 246–258. <https://doi.org/10.1111/soc4.12134>
- Butler, Judith 2006/1990. *Hankala sukupuoli* (suom. Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi). Helsinki, Gaudeamus.
- Chang, Jeff 2008. *Can't Stop, Won't Stop: Hiphopsukupolven historia* (suom. Laura Haavisto). Helsinki, Like.

- Císaf, Ondřej & Koubek, Martin 2012. Include ‘em all? Culture, politics and a local hardcore/punk scene in the Czech Republic. *Poetics*, 40 (1), 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2011.12.002>
- Connell, Raewyn W. 1995. *Masculinities*. Cambridge, Polity Press.
- Connell, Raewyn W. 2000. *The Men and the Boys*. Cambridge, Polity Press.
- Connell, Raewyn W. & Messerschmidt, James W. 2005. Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender & Society*, 19(6), 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Crisafulli, Lilla Maria & Pietropoli, Cecilia 2007. *Romantic Women Poets: Genre and Gender*. Leiden, BRILL. <https://doi.org/10.1163/9789401204750>
- Engelberg, Mila 2018. *Miehiä ja naisihmisiä: suomen kielen seksismi ja sen purkaminen*. Helsinki, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta TANE.
- Fairchild, Charles 2007. Building the Authentic Celebrity: The “Idol” Phenomenon in the Attention Economy. *Popular Music and Society*, 30 (3), 355–375. <https://doi.org/10.1080/03007760600835306>
- Flood, Michael 7.6.2018. Toxic masculinity: A Primer and Commentary. *XY: Men, Masculinities, and Gender Politics*. <https://xyonline.net/content/toxic-masculinity-primer-and-commentary> (Luettu toukokuussa 2024.)
- Foucault, Michel 1971. Orders of discourse. *Social Science Information*, 10 (2), 7–30. <https://doi.org/10.1177/053901847101000201>
- Gullichsen, Anni 17.7.2019. Lauri Haav kyllästyi rap-uhoon, ja laulaa nyt häpeilemättä myös tunteistaan: “Se, että näyttää olevansa herkkä voi olla kovan jätkän merkki”. Yle. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2019/07/17/lauri-haav-kyllastyi-rap-uhoon-ja-laulaa-nyt-hapeilemattamyos-tunteistaan-se> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Haaksluoto, Milja 15.11.2017. Hipsteriunelma! Paperi T yllättää muutokampanjassa. *Iltalehti*. <https://www.iltalehti.fi/luottu/a/201711152200533915> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Haapala, Vesa & Seutu, Katja 2013. Runon puhuja ja puhetilanne. Teoksessa Aino Mälikallila ja Liisa Steinby (toim.), *Johdatus kirjallisuusanalyysiin*. Helsinki, SKS, 236–251.
- Hakulinen, Julia 9.11.2022. Kohun aiheuttanut suomalainen räppikappale poistettiin kuuntelusta – levy-yhtiö pyytää anteeksi. *Iltasanomat*. <https://www.is.fi/viihde/art-2000009189876.html> (Luettu helmikuussa 2024.)
- Hall, Stuart 1997. *The Work of Representation*. Teoksessa Stuart Hall (toim.), *Representation*. Los Angeles, Washington DC & Toronto, Sage Publications, 13–64.
- Harju, Inkeri 19.12.2023. ”En tiedä näkyykö se, mutta oon aika väsynyt” – Lauri Haav kertoo vuodestaan, joka vaati paljon. *Helsingin Sanomat*, NYT-liite. <https://www.hs.fi/nyt/art-2000010003370.html> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Hasty, Olga Peters 2013. On Women and Poets: Gender in Cvetaeva’s Commemorations of Brjusov and Vološin. *Russian Literature*, 73 (4), 497–512. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2013.05.002>
- Hill Collins, Patricia & Bilge, Sirma 2020. *Intersectionality*. Cambridge, Polity Press.
- Hyvärinen, Juha 1991. *Monikasvoinen subjekti. Tutkielmia kaunokirjallisuuden subjekteista*. Turku, Turun yliopisto.
- Hyvönen, Henri 2021. *Men, work, and care of the self: hybrid masculinities in Finnish working life*. Helsinki, Helsingin yliopisto.
- Jokinen, Arto (toim.) 2003. *Yhdestä puusta: maskuliinisuuden rakentuminen populaarikulttuureissa*. Tampere, Tampere University Press.
- Jokinen, Arto 2019. *Isänmaan miehet. Maskuliini-*

- suus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sota-kirjallisuudessa. Markku Soikkeli ja Ville Kivimäki (toim.). Tampere, Vastapaino.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (toim.) 2016. *Diskurssianalyysi: teorit, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere, Vastapaino.
- Kincaid, Reilly, Sennott, Christie & Kelly, Brian C. 2022. Doing and Redoing Emphasized Femininity: How Women Use Emotion Work to Manage Competing Expectations in College Hookup Culture. *Sex Roles*, 86(5–6), 305–319. <https://doi.org/10.1007/s11199-022-01275-4>
- Kivijärvi, Antti 2023. *Läpi kriisien: Nuorisobarometri 2022*. Helsinki, Nuorisotutkimusseura.
- Kling, Joni 21.10.2016. Mitä tulee alfan jälkeen? Haastattelussa Paperi T. *Rumba*. <https://www.rumba.fi/artikkelit/mita-tulee-alfan-jalkeen-haastattelussa-paperi-t/> (Luettu kesäkuussa 2024.)
- Kolarič, Jožef 2020. Homophobia in Rap. Teoksessa Michelle Gadpaille ja Victor Kennedy (toim.), *Words, Music and Gender*. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 119–132.
- McLeod, Kembrew 2012/2004. Authenticity Without Hip-Hop and Other Cultures Threatened With Assimilation. Teoksessa Murray Forman ja Mark Anthony Neal (toim.), *That's The Joint! The Hip Hop Studies Reader*. New York, Routledge, 165–178.
- Mitchell, Tony 2001. *Global Noise: Rap and Hip-Hop Outside the USA*. Middletown, Connecticut, Wesleyan University Press.
- Mosher, Donald L. & Sirkin, Mark 1984. Measuring a Macho Personality Constellation. *Journal of Research in Personality*, 18(2), 150–163. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(84\)90026-6](https://doi.org/10.1016/0092-6566(84)90026-6)
- Nitzsche, Sina A. 2013. Hip-Hop in Europe as a Transnational Phenomenon: An Introduction. Teoksessa Walter Grünzweig ja Sina A. Nitzsche (toim.), *Hip-hop in Europe: Cultural Identities and Transnational Flows*. Münster, LIT, 3–34.
- Ogbar, Jeffrey Ogbonna Green 2007. *Hip-hop revolution: The culture and politics of rap*. Lawrence, Kansas, University Press of Kansas.
- Onninen, Oskari 1.6.2023. Ibe – juppihippikunkari. *Helsingin Sanomat*. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000009481271.html> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Oware, Matthew 2011. Brotherly Love: Homosexuality and Black Masculinity in Gangsta Rap Music. *Journal of African American Studies* 15, 22–39. <https://doi.org/10.1007/s12111-010-0123-4>
- Oware, Matthew 2016. “We Stick Out Like a Sore Thumb...”: Underground White Rappers’ Hegemonic Masculinity and Racial Evasion. *Sociology of Race and Ethnicity*, 2(3), 372–386. <https://doi.org/10.1177/2332649215617781>
- Paleface 2023. *Kolmetoista kertaa kovempi – räppärin käsikirja*. Helsinki, Otava.
- Peltola, Marja & Phoenix, Ann 2022. *Nuancing Young Masculinities: Helsinki Boys’ Intersectional Relationships in New Times*. Helsinki, Helsinki University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv2gmhvhk>
- Pennycook, Alastair 2007. *Global Englishes and trans-cultural flows*. New York & Lontoo, Routledge.
- Phoenix, Ann & Pattynama, Pamela 2006. Intersectionality. *The European Journal of Women’s Studies*, 13(3), 187–192. <https://doi.org/10.1177/1350506806065751>
- Pietilä, Ilkka & Ojala, Hanna 2021. Inclusivity, Horizontal Homosexuality and Controlled Participation of “The Others”: Negotiations of Masculinity and Ageing in Two Older Men’s Communities. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 29(4), 316–329. <https://doi.org/10.1080/08038740.2021.1981997>
- Rantakallio, Inka 2021. Hip-hop-feminismi ei tarjoa valmiita ratkaisuja, mutta kutsuu kaikki mukaan keskusteluun. *Toiminta soi – Kirjoituksia*

- yhteiskunnallisesta, toiminnallisesta ja aktivistisesta musiikintutkimuksesta. <https://www.suoni.fi/etusivu/2021/1/29/hiphop-feminismi> (Luettu tammikuussa 2024.)
- Rantakallio, Inka & Strand, Heini (toim.) 2021. *Kuka kuuluu? Kirjoituksia hiphopista ja feminististä*. Helsinki, Kosmos.
- Rose, Tricia 1994. *Black Noise: Rap Music and Black Culture in Contemporary America*. Hanover New Hampshire, Wesleyan University Press.
- Rossi, Leena-Maija 2003. *Heterotehdas: Televisiomainonta sukupuolituotantona*. Helsinki, Gaudeamus.
- Saaristo, Annukka 2023. Suomiräpin paikka, performanssi ja yhteisöt Olarissa. Teoksessa Kaarina Koski ja Tuomas Hovi (toim.), *Kansanperinne 2.0: Sukelluksia 2000-luvun vernakulaariin kulttuuriin*. Helsinki, SKS, 173–201. <https://doi.org/10.21435/tl.279>
- Saresma, Tuija 2021. Manosfäärin maskulismi – nettikeskustelujen performatiivisuutta analysoimassa. Teoksessa Timo Aho, Jiri Nieminen ja Arttu Salo (toim.), *Miestutkimuksen metodologiaa*. Tampere, Vastapaino, 189–209.
- Sarkar, Mela 2009. “Still Reppin’ Por Mi Gente”. The Transformative Power of Language Mixing in Quebec Hip Hop. Teoksessa H. Samy Alim, Awad Ibrahim ja Alastair Pennycook (toim.), *Global linguistic flows: hip hop cultures, youth identities, and the politics of language*. New York, NY, Routledge, 139–157.
- Scheff, Thomas 2011. *What’s Love Got to Do with It? Emotions and Relationships in Popular Songs*. Boulder, Colorado, Paradigm Publishers.
- Sedgwick, Eve Kosofsky 2016. *Between Men: English Literature and Male Homosexual Desire*. New York, Columbia University Press.
- Sipilä, Jorma 1994. Miestutkimus – säröjä hegemonisessa maskuliinisuudessa. Teoksessa Jorma Sipilä ja Arto Tiihonen (toim.), *Miestä rakennetaan – maskuliinisuuksia puretaan*. Tampere, Vastapaino, 17–33.
- Srikanth, Siddharth 2019. Fictionality and Autofiction. *Style*, 53 (3), 344–363. <https://doi.org/10.5325/style.53.3.0344>
- Steinby, Liisa 2011. Subjektin ja sitä koskevien käsitysten historiaa. Teoksessa Voitto Ruohonen, Erkki Sevänen ja Risto Turunen (toim.), *Paluu maailmaan: kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Helsinki, SKS, 103–154.
- Strand, Heini 2018. Kolumni: Suomiräp itse asiassa – keskustelu on vihdoinkin virkeää, kyseenalaistavaa ja monipuolista. *Rumba*. <https://www.rumba.fi/uutiset/kolumni-suomirap-itse-asiassa-keskustelu-vihdoinkin-virkeaa-kyseenalaistavaa-ja-monipuolista/> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Strand, Heini 2019. *Hyvä verse – Suomiräpin naiset*. Helsinki, Into Kustannus.
- Sykäri, Venla, Rantakallio, Inka, Elina Westinen, Elina & Cvetanović, Dragana (toim.) 2019. *Hiphop Suomessa. Puheenvuoroja tutkijoilta ja tekijöiltä*. Helsinki, Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.
- Tervo, Toni 10.7.2018. ”Ihmiset luulevat että teen kaiken vakavissaan” – Paperi T: Herkän runopojan rooli myös ahdistaa”. *Helsingin Uutiset*. <https://www.helsinginuutiset.fi/paikalliset/1313550> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Vainio, Sara 2023. Menestysresepti. *Image* 4, 18–29.
- Valavaara, Sara 24.1.2023. Lauri Haaville jopa Emma-ehdokkuus oli pettymys: ”Tiedän pystyväni parempaan”. *Ilta-lehti*. <https://www.iltalehti.fi/musiikki/a/fe2ea86c-33fd-4a7b-a2e7-785do8f4e6cd?s=09> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Vanha-Majamaa, Anton 15.5.2020. Laurin maailma. Yle. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2020/05/15/lauri-haav-laulaa-isastaan-ja-murtuneesta-perheidyllista-kevaan> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Vanha-Majamaa, Anton 6.4.2021. Ibeä luultiin homoksi ja hän loukkaantui, mutta oma

- aktio jäi vaivaamaan – 22-vuotias räppäri puhuu kapean maskuliinisuuden varjopuolista. Yle. <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2021/04/06/ibea-luultiin-homoksi-ja-han-loukkaantui-mutta-oma-reaktio-jai-vaivaamaan-22> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Väänänen, Marja 18.7.2015. Henkilökuva: Miten älykköräppäri Paperi T nousi hetkessä festarilavojen vetonaulaksi. Yle. <https://yle.fi/a/3-8163653> (Luettu joulukuussa 2023.)
- Walden, Laura 2018. *Mä alan muistuttaa Brandoa Viimesessä Tangossa: populaarikulttuurinen intertekstuaalisuus Paperi T:n albumilla Malarian Pelko*. Kandidaatintyö. Kieli- ja viestintätieteiden laitos. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Wallace, Michelle 2015. *Black Macho and the Myth of the Superwoman*. Brooklyn, Lontoo & Pariisi, Verso.
- Wermuth, Mir 2001. Rap in the Low Countries: Global Dichotomies on a National Scale. Teoksessa Tony Mitchell (toim.), *Global noise: rap and hip-hop outside the USA*. Middletown, Connecticut, Wesleyan University Press, 149–170.
- Westinen, Elina 2014. *The discursive construction of authenticity: resources, scales and polycentricity in Finnish hip hop culture*. Väitöskirja. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.
- Westinen, Elina & Rantakallio, Inka 2019. ”Keep it real” – Rap-artistien näkemyksiä autenttisuudesta. Teoksessa Venla Sykäri, Inka Rantakallio, Elina Westinen ja Dragana Cvetanović (toim.), *Hiphop Suomessa. Puheenvuoroja tutkijoilta ja tekijöiltä*. Helsinki, Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, 124–149.
- Westinen, Elina 2023. *Aina ollu tääl – Suomiräp 4.0*. Helsinki, Johnny Kniga.
- Westinen, Elina, Karkulehto, Sanna & Tervo, Mervi 2023. Localized hip hop authenticity in early 2000s Finland: Retaining representations of race, class and gender in Beauty and the Bastard. *Journal of Scandinavian Cinema*, 13(1), 27–45.
- Whitehead, Stephen M. 2002. *Men and Masculinities*. Cambridge, Polity Press.
- YleX: Katri Norrlin 23.2.2023. IBE – MODERNIN SUOMIRÄPIN ÄÄNI?. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=KnuGb6W5K78&ab_channel=YleX%3AKatriNorrlin (Luettu joulukuussa 2023.)

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä suomalaisessa urheilukulttuurissa käsittelevän aineistonkeruun suunnitteluprosessi*

RIINA HAANPÄÄ

RIIKKA TURTIAINEN

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7955-2208>

Suomen tunnetuimmaksi transnaiseksikin tituleerattu, seuratasolla Korian Ponsia edustava korkeushyppääjä Jade Nyström on kertonut olevansa ylpeämpi toimimisestaan kannustavana esimerkkinä sukupuoli-identiteettinsä kanssa kamppaileville nuorille kuin saavutuksistaan kilpailukentillä. Tällä hetkellä 20-vuotias Nyström on voittanut Suomen mestaruudet 14-, 15- ja 16-vuotiaiden poikien sarjoissa ja on asettanut tavoitteekseen olla sekä Suomen huipulla että pärjätä kansainvälisellä tasolla myös aikuisten joukossa. Kansainvälinen yleisurheiluliitto päätti vuonna 2023, ettei transnaisilla ole oikeutta osallistua naisten sarjoihin kansainvälisissä kilpailuissa. *Queer of the Year*-kilpailun Esikuva-palkinnon vuonna 2020 vastaanottanut, väärään kehoon syntynyt Nyström onkin päättänyt lykätä sukupuolensa korjausprosessiin liittyvien hormonihoidojen aloittamista voidakseen jatkaa tavoitteellista kilpaurheilua miesten kanssa. (Hartikainen 2024; Jade 2023.)

Jade Nyströmin kohdalla tulee näkyväksi urheilujärjestelmän perustuminen binääriin sukupuolijaotteluun, johon nojaten kilpailutoiminta on rakennettu pääasiassa miesten ja naisten erillisten sarjojen varaan. Urheilukulttuurin taustalla vaikuttavat lähtökohtaisesti hegemonisen maskuliinisuuden ideat ja heteronormatiivisuuden lainalaisuudet, jotka ovat jättäneet hyvin vähän tilaa näihin muotteihin mahtumattomille ihmisille (Hargreaves 1994; Lenskyj 1986). Naisten urheileminen on nähty ja nähdään useiden lajien osalta edelleen alisteisena miesten urheilulle (mt.), ja monien, etenkin maskuliiniseksi miellettyjen lajien parissa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen edustajat joutuvat pysyttelemään yhä kaapin perukoilla (esim. Cashmore & Dixon & Cleland 2023). Tässä ympäristössä pojaksi syntymässä määritellyn, mutta tytöksi itsensä kokevan nuoren urheilijan tie tähteyteen on erittäin vaikea. Lapinjärvellä varttunut Jade Nyström on toi-

* Artikkelin ei ole vertaisarvioitu.

minut tienraivaajana suomalaisessa urheilumaailmassa. Hän on ollut kyllin vahva selviytymään kanssakilpailijoiden kiusaamisen ja yleisön vihapuheryöppyjen keskellä. (Jade 2023.) Joidenkin kohdalla ensimmäiset askeleet jäivät kuitenkin kokonaan ottamatta, jos liikuntaharrastuksen alkumetreillä ei olla valmiita suhtautumaan avoimesti sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen.

Yleinen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuskehitys on alkanut vavisuttaa huomattavan kauan miehisen maailman omalakisena linna-akkeena pysytelleen urheilukulttuurin perustuksia. Suomessakin on viime vuosien aikana toteutettu selvityksiä, joiden mukaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvat kokevat liikunnan ja urheilun parissa huomattavaa syrjintää (Berg & Lehtonen & Salasuo 2020; Lahti ym. 2020; Kyllönen 2017; Pyykkönen 2016; Kokkonen 2012; Junkala & Lallukka 2012). Samalla, kun tunnistamme nykytilanteen, meiltä puuttuu kuitenkin lähes kokonaan tieto siitä, millaista sukupuoli- ja seksuaalivähemmistön edustajana on ollut elää osana urheilukulttuuria menneinä vuosikymmeninä. Nykypäivän urheilija-aktivistit nostavat esiin epäkohtia edistääkseen urheilukulttuurin rakenteellista muutosta ja rohkaisevat tulevia urheilijasukupolvia omien positiivisten kokemustensa ja menestystarinoitensa kautta (Turtiainen 2023; 2021a). Mutta mikä oli transnaisen tai homomiehen paikka urheiluyhteisössä silloin, kun vähemmistöistä vielä vaiettiin? Ja millaisena suomalaisen urheilukulttuurin menneisyys ja tulevaisuus näyttäytyisivät, jos ääneen pääsisivät ne, joiden kokemukset eivät ole aikaisemmin

piirityneet kansallisen kertomuksen keskiöön?

Nämä kysymykset mielessämme lähdimme suunnittelemaan yliopiston projektikurssia, jonka tarkoituksena oli tutustua aihepiiriin tarkemmin ja löytää keinot puuttuvan tiedon tuottamiseen. Tässä katsausartikkelissa reflektimme opettamamme kurssin toteuttamista ja avaamme samalla tutkimusta varten tuotettavien aineistojen hankkimista edeltäviin vaiheisiin liittyviä näkökohtia. Kaksiosaisen kurssikokonaisuuden kuvaamisen kautta esittelemme ensin suomalaisen liikunta- ja urheilukulttuurin yhdenvertaisuustilannetta sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvää kansainvälisen urheilututkimuksen kenttää. Sen jälkeen avaamme tarkemmin aineistonkeruun suunnitteluprosessiamme, jonka lopputulemana on suomalaisille entisille ja nykyisille sateenkaariurheilijoille suunnattu teemakirjoituskutsu. Nostamme esiin myös tutkimuseettisiä erityiskysymyksiä, jotka liittyvät vähemmistöurheilijoiden elettyjen kokemusten keräämiseen sekä kyseisen muistitiedon tallentamiseen jatkokäyttöä varten yhteistyössä Urheilun ja liikunnan kulttuurikeskus TAHDON kanssa.

Kaksiosaisen kurssikokonaisuuden kynnöksellä

Turun yliopiston Digitaalisen kulttuurin, maiseman ja kulttuuriperinnön tutkinto-ohjelmassa keväällä 2023 järjestetyn syventävien opintojen kurssikokonaisuuden ensimmäisen osan toteutimme lukupiirinä.¹ Kurssin

ensimmäisen osan oppimistavoitteena oli tutustua seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaan urheilukulttuurissa kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden ja kotimaisten selvitysten avulla. Ensimmäisellä kurssikerralla alustimme aihetta luennoimalla Suomessa tehtyjen selvitysten keskeisimmistä tuloksista ja nostamalla esiin käytännön esimerkkejä lähimenneisyydestä. Keskustelimme aluksi muun muassa siitä, miten vuoden 2020 Tokion kesäolympialaisiin osallistui ensi kertaa avoimesti sukupuolivähemmistöihin kuuluvia urheilijoita. Pohdimme, miten eri tavalla he tulivat kohdelluksi julkisuudessa riippuen siitä, missä vaiheessa sukupuolen korjausprosessiaan he olivat, ja olivatko he esimerkiksi ei-binäärisiä kuten kanadalainen jalkapalloilija Quinn tai transnaisia kuten uusiseelantilainen painonnostaja Laurel Hubbard, joka sai osakseen mittavaa epäasiallista kohtelua (Turtiainen 2021b). Ennen erilaisiin selvityksiin perehtymistä osoitimme sateenkaariteeman nousseen lähiaikoina esiin urheiluaiheisen populaarikirjallisuuden puolella tuomalla esiin jääkiekkoilija Janne Puhakan *Ulos kaapistasta*-elämäkerran (2022) ja Tiina Tuppuraisen urheilevia sateenkaarinuoria (mm. Jade Nyströmin) esittelevän *Rakkaudesta lajiin*-teoksen (2022).

Kurssin osallistujilta ei vaadittu urheilukulttuurin ennakkotuntemusta, minkä vuoksi esittelimme ensimmäisellä luentokerralla lyhyesti myös suomalaista liikunta- ja urheilujärjestelmää yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Suomessa määrätään liikuntalailla peruspalveluiden tarjoamisesta kaikille kansalaisille tasapuolisesti tasa-arvoa ja suvaitsevaisuutta

edistäen. Vuodesta 2015 valtionapua hakevilta liikuntajärjestöiltä on myös edellytetty yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelmaa. Käytännössä monet lupaukset ovat kuitenkin jääneet toteutumatta, ja urheilumaailman yhdenvertaisuuteen on panostettu vahvimmin lähinnä juhlapuheiden tasolla. Tilannetta hahmottaaksemme kävimme läpi opasateriaaleja ja toteutettuja kampanjoita sekä raportteja ja taustaselvityksiä aiheeseen liittyen². (Ks. Kyllönen 2017.)

Lähempään tarkasteluun nostimme Maria Kokkosen (2012) valtion liikuntaneuvostolle laatiman selvityksen, jonka mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat liikkujat joutuvat kohtaamaan syrjivää käyttäytymistä, kuten vihjailua, vitsailua, yksityiselämään liittyviä kysymyksiä, arastelua, välttelyä, ulkopuolelle jättämistä ja halveksivia katseita, mistä on vakavimmillaan seurauksena harrastuksen lopettaminen ja itsetuhoisuutta. Kyselyn (1/3 vastaajista kilpaurheilijoita) paljastama erityisen vakava ilmiö oli valmentajien syrjivä käyttäytyminen ja syrjintätilanteisiin puuttumattomuus. Monet urheilujoukkueet osoittautuivat selvityksen perusteella melko turvallisiksi liikuntaympäristöiksi lesboureilijoille, kun taas homoille perinteisten sukupuolirajojen ja rooliodotusten rikkomisen ja omasta seksuaalisesta suuntautumisesta avautuminen nähtiin mahdottomaksi. Toinen keskeistä taustatietoa kurssilaisille tarjonnut julkaisu oli Suomen urheilun eettisen keskuksen eli SUEKin selvitys (Lahti ym. 2020) suomalaisessa kilpaurheilussa tapahtuvasta häirinnästä. Selvityksen mukaan seksuaalisen ja sukupuolisen häirinnän kokemuksia

on eniten nuorilla naisilla, jotka kilpailevat korkealla tasolla, sekä vähemmistöryhmiin kuuluvilla, joista joka toinen on kohdannut seksuaalista häirintää – häirinnän ollessa todennäköisintä seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla miehillä. Kyselyn perusteella häirintään syyllistyivät yleisimmin toiset urheilijat, toisen urheilijan valmentaja sekä yleisö, fanit tai someseuraajat, ja joidenkin urheilulajien keskuudessa häirintä vaikutti olevan lähtökohtaisesti yleisempää.

Katsaus kansainväliseen kenttään

Johdatuslentoa seuranneilla lukupiirikerroilla tutustuimme yhteensä kahteentoista tieteelliseen artikkeliin, jotka käsitelivät sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä urheilukulttuurissa eri näkökulmista. Vastuulukijan tehtävänä oli alustaa käsiteltävänä oleva artikkeli nostamalla esiin sen keskeiset teemat ja käsitteet, esittelemällä tekstin kirjoittaja(t) sekä valmistelemalla kysymyksiä keskustelun pohjaksi. Käsitelimme yhdellä kokoontumiskerralla aina kaksi temaattisesti toisiinsa kytkeytyvää artikkelia aloittaen Vikki Kranen (2018) toimittaman *Sex, gender, and sexuality in sport: Queer inquiries* -teoksen aihepiiriin johdattelevista oppikirjamaisista teksteistä. Näiden tekstien tarkoituksena oli valottaa sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvien oletusten ja odotusten ylläpitämisen, vahvistamisen ja haastamisen tapoja. Aloitustekstien tehtävä oli myös tutustuttaa opiskelijat tutkimusalan keskeisiin käsitteisiin, kuten hegemoniseen maskuliinisuuteen, traditio-

naaliseen feminiinisuuteen, heteronormatiivisuuteen, ideologiseen sukupuolihierarkiaan ja vähemmistöstressiin. Keskustelimme muun muassa ”sopivasti feminiinisen” naisurheilijan ideaalista, jonka puitteissa urheilun on eri aikoina nähty tekevän naisista maskuliinisia eli liian lihaksikkaita, vahvoja ja aggressiivisiä sekä miesurheilijoiden ”miehekkyyden” vaatimuksista, jotka tuntuvat pysyvän itsepintaisen muuttumattomina. Totesimme lajikulttuurien olevan keskenään hyvin erilaisia ja niiden sisäisistä normeista poikkeamisen nostavan urheilijan usein silmätikuksi. Huomioimme myös kulttuurisen ja sosiaalisen kontekstin tuntemisen tärkeyden, sillä opiskelijoita puhututti tekstien länsimainen narratiivi, joka on ollut keskeistä varhaiselle LGBTQ+-tutkimukselle nykyisen intersektionaalisemman lähestymistavan sijaan. (Mann & Krane 2018; Cavalier 2018.)

Suurin osa käsittelemistämme artikkeleista on julkaistu vuosina 2015–2022, kun ajankohtaiseksi on tullut pyrkiä ratkaisemaan muun muassa transurheilijoiden asemaa koskevia kysymyksiä urheilututkimuksen keinoin. Erityisesti transnaisiin kohdistuvan ulossulkemisen taustat avautuvat urheilukulttuurin miesvaltaisuuden jatkumon hahmottamisen kautta: urheilun katsottiin pitkään olevan naisille fyysisesti sopimatonta sekä kapeaan ydinperhemalliin ja sukupuolten väliseen työnjakoon istumatonta toimintaa (esim. Laine 2007, 197–198). Tämä näkyy yhä edelleen esimerkiksi maskuliiniseksi miellettyjen joukkueurheilulajien eetoksessa, jossa naisten urheileminen nähdään toissijaisena miesten urheilemiseen verrattuna. Naisten

Saksalainen Heinrich "Dora" Ratjen oli intersukupuolinen korkeushyppääjä, joka kasvatettiin tyttönä ja kilpaili naisena mutta joka kasvoi mieheksi ja menetti siksi myöhemmin mitalinsa. Hän osallistui vuoden 1936 Berliinin olympialaisiin sijoittuen neljänneksi ja voitti Euroopan mestaruuden vuonna 1938. Kuvassa hyppy, jolla Ratjen voitti vuoden 1937 Saksan yleisurheilumestaruuden. Bundesarchiv Bild 183-C10378. CC-BY-SA 3.0.

osallistumista urheiluun on pidetty monella tapaa ongelmallisena, mikä tuntuu vakiintuneelta diskurssilta myös transurheilijoista puhuttaessa. Naisten urheilu on nähty liian heikkotasoisena ja siksi kiinnostusta herättämättömänä esimerkiksi medianäkyvyyden puutetta perusteltaessa (Bernstein 2012; Co-

ky & Messner & Musto 2015). Transnaisten kohdalla kritiikki kohdistuu keholliseen ylivoimaisuuteen ja sitä kautta epäreiluuteen suhteessa cis-naisten suorituskykyyn (Cleland 2022; ks. myös Devine 2022). Sen sijaan, että urheilukulttuurin sisällä oltaisiin kiinnostuneita pohtimaan ratkaisuja urheiluympäris-

tön muuttamiseksi inklusiivisemmaksi, ollaan päädytty ongelmallistamaan vallalla olevasta urheilunormista poikkeava yksilö, joka pyrkii pääsemään osaksi urheilutoimintaa (Schultz 2022). Miesten sarjoissa urheilevat transtaus-taiset miehet eivät ole nousseet samalla tavalla poleemisen keskustelun keskiöön, sillä heitä ei lähtökohtaisesti koeta ruumiillisen suorituskykynsä vuoksi uhkaksi (Kananen 2022; Schultz 2022, 24–25). Päädyimmekin opiskelijoiden kanssa – osin sarkastiseen – johtopäätökseen, että urheilussa ongelmana tuntuu aina olevan nainen.

Hegemoniseen maskuliinisuuteen kiinnittyvät valta-asetat ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat yhä edelleen seksuaalivähemmistöihin myös urheilussa, kuten Cashmore ja kumppanit (2023) osoittavat käsittelemässämme artikkelissa *Why are There STILL No Gay Professional Association Football Players in Men's Major Leagues?* Viimeisen kymmenen vuoden aikana on nähty yhä enemmän kaapista ulostuloja, kun urheilijat ovat kertoneet julkisuudessa omasta seksuaalisesta suuntautumisestaan. Medialla on tässä – niin kuin myös sukupuoli-vähemmistöihin lukeutuvien urheilijoiden esittämisessä (Kananen 2022) – suuri rooli, ja osa urheilijoista on astunut seksuaali- tai sukupuoli-identiteettinsä kanssa valokeilaan omaehtoisesti ennen median mahdollista “suurta paljastusta” (Billings ym. 2015). Urheilijan avoimuuteen omasta seksuaalisesta suuntautumisestaan tai sukupuoli-identiteetistään kytkeytyy myös *urheilullinen pääoma*, millä viitataan urheilijan tasoon ja asemaan omassa lajissaan sekä sitä kautta potentiaaliseen mahdollisuuteen tulla hyväksytyksi ilman

syryntää (Anderson & Bullingham 2015, 657). Ulostulonarratiivit (ks. King 2017) puhuttivat meitä ja kurssimme opiskelijoita ristiriitaisuudessaan: toisaalta urheilumaailma kaipaa juuri rohkeita urheilija-aktivisteja, jotka raottavat yksityiselämänsä yhdenvertaisemman urheilukulttuurin edistämisen nimissä, mutta ideaaliympäristössä jääkiekkoileva homo ei edes olisi uutinen.

Yhdessä käsittelemistämme artikkeleista viitattiin 1980- ja 1990-lukuihin *homohysterian* aikakautena (Anderson & Bullingham 2015). Urheilussa oli tuolloin vallalla seksuaalivähemmistöjen sosiaalinen syrjintä, mikä ilmeni esimerkiksi stigmatisoivana *lesbouden myyttinä*, joka pakotti osan maskuliiniseksi miellettyjen lajien naisurheilijoista erottautumaan queer-identiteeteistä. Sosiaalisen eristämisen lisäksi lesbourheilijat jätettiin kokonaan joukkueiden ulkopuolelle tai ilman apurahoja ja heihin kohdistettiin sanallista häirintää, mikä ajoi seksuaalivähemmistöihin kuuluneita urheilijoita pysymään kaapissa. (Mann & Krane 2018, 71–74, 82.) Leimautumisen pelossa tapahtunut panikointi ei ainoastaan marginalisoinut seksuaalivähemmistöjä, vaan ylläpiti ja uudelleen tuotti heteronormatiivisuutta lisäten eriarvoisuutta. Seksuaalivähemmistöihin kuuluvien urheilijoiden hiljentäminen tällä tavoin on yksi hegemonisen alistamisen muodoista. Eric Andersonin ja Rachel Bullinghamin (2015) artikkelissa tutkimusaineistona käytetyt lesbourheilijoiden haastattelut ulottuvat kuitenkin ainoastaan 2000-luvun alkuun paikaten vain osittain puuttuvien vuosikymmenten aukkoa urheilututkimuksessa. Meillä itselläm-

me vahvistui lukupiirin myötä halu perehtyä erityisesti niiden urheilijoiden kokemuksiin, joista kaikille pukuhuone ei viime vuosituhanella vaikuttanut turvalliselta tilalta.

Suurta hämmennystä lukupiiriläisissä herätti teksti, joka käsittelee transsukupuolisuutta olympiaurheilussa. Artikkelin perustui entisille olympiatason naisurheilijoille suunnatun kyselyn vastauksiin, joista tehtiin yleistyksiä kanssakilpailijoiden suhtautumisesta transnaisiin huippu-urheilutasolla. Todellisuudessa vastaajajoukko koostui 19:stä ex-urheilijasta, jotka olivat osallistuneet olympialaisiin vuosien 1976 ja 2016 välisenä aikana. Lisäksi heidät oli tavoitettu pääasiassa yhden urheilijan omien kontaktien kautta. Lähemmässä tarkastelussa kyselyn kysymyksenasettelu osoittautuivat hyvin johdatteleviksi ja negatiivisesti painottuneiksi – lähinnä väitteiksi, joihin vastaajat ottivat kantaa viisiportaista, asenneväittämiä sisältävää Likert-asteikkoa noudattavien vastausvaihtoehtoin (täysin eri mieltä / jokseenkin eri mieltä / ei samaa eikä eri mieltä / jokseenkin samaa mieltä / täysin samaa mieltä). Kyselyn minä-muodossa esitetyt väitteet koskivat esimerkiksi Kansainvälisen Olympiakomitean vuonna 2015 julkaisemaa suositusta³, jonka mukaan transtaustaisilta naisten sarjassa kilpailevilta urheilijoilta ei enää vaadittu sukupuolta vahvistavia leikkauksia: ”Olin tietoinen, että transurheilijoiden sallittu testosteronitaso on viisinkertainen naisten normaaliin tasoon verrattuna”. Kysymykset noudattelivat kauttaaltaan muotoilua: ”Ei ole missään tilanteessa reilua, että transtaustaiset sukupuolensa naiseksi murosian jälkeen korjanneet urheilijat osallis-

tuisivat naisten sarjoihin.” Sen sijaan, että alkuperäisessä englanninkielisessä muotoilussa olisi puhuttu sukupuolen korjausprosessista, kysymyksen yhteydessä käytettiin arvolatautunutta termiä ”born male” (mieheksi syntynyt). (Devine 2022.)

Vapaaksi tutkijaksi affilioituneen artikkelin kirjoittaja paljastui yhdysvaltalaisen transvastaisen *Save Women's Sports*-liikkeen aktiiviksi, joka levitti liikkeen sanomaa avoimesti sosiaalisessa mediassa ja osallistui parhaavien akateemisten kirja-arvioiden tuottamiseen kohteenaan eri lähtökohdista toteutetut transurheilua käsittelevät tieteelliset teokset. Lähdekriittisesti lukemaansa suhtautuneet opiskelijat – siinä missä opettajatkin – olivat järkyttyneitä siitä, että kyseinen transfobinen ja menetelmällisesti kyseenalainen artikkeli oli onnistunut läpäisemään vertaisarvioinnin ja julkaistu tutkimusalalla arvostetussa *International Review for the Sociology of Sport*-lehdessä vuonna 2022. Kyseisen tutkijan toiminta muistuttaa antifeminististä antigender-liikkeitä, jonka yhteydessä gender-käsite on irrotettu akateemisesta merkityksestään ja uudelleenmääritelty tahallaan väärin tarkoituksena kyseenalaistaa sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjen oikeuksia sekä syyttää sukupuolentutkimusta ”gender-ideologian” levittämisestä (Saresma 2020). Yleensä tämänkaltaisilla liikkeillä on yhteyksiä oikeistopopulismiin ja tieteidenvastaisuuteen, mutta käytännöt vaikuttavat valuneen tässä myös urheilututkimuksen sisäisen ”argumentoinnin” välineiksi. Erikoiseksi koimme myös sen, miten transtaustaisten urheilijoiden osallisuutta on urheilukulttuurissa tarkasteltu

yleensä heitä osallistamatta – eli kysymättä sukupuolivähemmistöihin identifioituilta urheilijoilta itseltään mitään (poikkeuksena esim. Kavoura & Channon & Kokkonen 2021; ks. myös Kavoura & Kokkonen 2021).

Aineistonkeruun valmistelua

Kurssin jälkimmäisen osion aikana, syksyllä 2023, suunnittelimme aineistonkeruuta. Tavoitteenamme oli kartoittaa ihmisten kokemuksia urheilukulttuurin toimijoina. Hallusamme oli jo tietoa siitä, minkälaisia käsityksiä urheilukulttuurissa tutkimusten perusteella vallitsee ja minkälaisilla tavoilla sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä käsityksiä toisaalta vahvistetaan ja toisaalta haastetaan. Pidimme kiinnostavana etenkin kysymystä siitä, ketkä määrittelevät, millainen on hyväksyttävä ja oikea sukupuoli urheilukulttuurissa. Esimerkiksi juuri transnaisten asema urheilumaailmassa on koettu ongelmalliseksi, ja heidän sukupuolensa on huolenaihe, johon pyritään löytämään ”ratkaisuja” lähinnä lääketiedepainotteisesti. Sen sanelemilla testosteronitasoilla luodaan puolestaan sellaiset urheilukulttuurin normit, joista poikkeavat suljetaan ulkopuolelle. Urheilukulttuurissa oikea sukupuoli on siis lääketieteen edustajien ja urheilun lajiliittojen määrittämää, ei yksilön oma identiteetti. Tätä vasten oli mielekästä pohtia, miten voisimme aineistonkeruussa tavoittaa urheilukulttuurissa varjoon syätyt kokemukset ja näkemykset sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuudesta – miten voisimme siis antaa äänen äänettömille. Tä-

mänkaltaisella tiedolla koimme olevan myös yhteiskunnallista merkitystä (Fingerroos & Haanpää 2022, 469).

Aloitimme työskentelyn selvittämällä, mitä, minkälaisia ja millä tavoin kerättyjä teemaan liittyviä aineistoja arkistojen ja museoiden kokoelmissa jo oli. Keskityimme pääasiassa muistitietoa sekä yksilöllisiä kokemuksia, käsityksiä ja kertomuksia tavoitteleviin arkistojen keruuihin ja kyselyihin, mutta tutustuimme myös Työväenmuseo Werstaan esine- ja valokuvakokoelmiin. Tarkoituksena oli ymmärtää, mitä arkistojen keruulla tavoiteltiin ja miten vähemmistöjä koskevaa tietoa kerättiin, sekä mitä ja miten ihmisiltä sensitiivisistä asioista kysyttiin. Selvityksen perusteella havaitsimme urheiluun liittyvien kokemusten uupuvan arkistojen aineistoista lähes kokonaan, ja tätä havaintoa tukivat osin myös käsittelemämme tutkimuskirjallisuuden tulokset (ks. esim. Osmond 2015, 1579). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keruut, Työväen Arkistoon kootut elämäntarinat ja Setan tutkimushankkeet kyselyineen johdattivat meidät kuitenkin analysoimaan, miten eri arkistot pyrkivät tavoittamaan vastaajia ja mikä aineistonkeruun tapa olisi toimivin. Kun kyseessä oli urheilukulttuuri, jossa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kysymyksiin liittyi aitoa hiljaisuutta – ja ehkä pelkoakin kertoa henkilökohtaisista kokemuksista – valikoitui teemakirjoittamisen menetelmä melko nopeasti toimivimmaksi tavaksi työstää aineistonkeruuta eteenpäin.

Tavoittelimme henkilökohtaisia, yksilöllisiä ja samalla moninaisia kokemuksia, ja tämä näkyi myös opiskelijoiden ryhmätyönä laatimissa teemakirjoituskutsun luonnoksis-

sa. Olimme kiinnostuneita seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä osana urheilukulttuuria ja ihmisten elämästä sekä siitä, miten omista kokemuksista kerrotaan. Tavoitteenamme oli kohdistaa teemakirjoituskutsu mahdollisimman laajalle vastaajajoukolle – myös entisille urheilijoille ja liikkujille sekä valmentajille, huoltajille ja tuomareille – ja näin tarkastella, miten yhteiskunta on mahdollisesti muuttunut. Halusimme tietää, onko urheilumailman yhdenvertaisuuden saavuttamisessa edistytty tai ovatko tasa-arvoisuuden kokemukset edes mahdollisia. Kirjoituskutsussa kerroimme seuraavasti:

Keräämme kokemuksia seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöihin itsensä määritteleviltä entisiltä ja nykyisiltä, täysi-ikäisiltä kilpa- ja harrasteturheilijoilta. Haluamme tietää, millaista on vähemmistöön kuuluminen urheilumailmassa – ja antaa äänen niille, joilla sitä ei ole aikaisemmin ollut. Vastata voi myös, jos toimii tai on toiminut urheiluympäristössä muussa keskeisessä roolissa, esimerkiksi valmentajana, tuomarina, huoltajana jne. (Sateenkaarevia kokemuksia urheilun maailmasta -teemakirjoituskutsu.)

Kutsuimme myös tutkijoita ja tietokirjailijan luennoimaan ja keskustelemaan kanssamme niin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä kuin tulevasta aineistonkeruusta ja vähemmistöön kuuluvien urheilijoiden asemasta.⁴ Esimerkiksi sukupuolentutkimuksen yliopistonlehtori Riikka Taavetin esiin nostama, sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuteen liittyvä käsitteistö sai meidät pohtimaan, miten vastaajia tulisi puhutella ja miten kirjoit-

tuskutsu olisi siten mahdollisimman avoin ja kattava. Ketkä kuuluivat käsitteiden samansukupuoliset, lesbot, homot, biseksuaalit, pansukupuoliset, aseksuaalit, transihmiset, transsukupuoliset, muunsukupuoliset, ei-binääriset, sukupuolettomat ja intersukupuoliset alle? Olivatko käsitteet positiivisia vai ehkä pikemmin leimaavia ja olivatko ne tutkijoiden käyttämiä vai ihmisten itsensä identifioimia? Keskustelun myötä päädyimme mielestämme mahdollisimman kattavaan ja positiivissävyiseen, mutta vain suomenkielisessä ympäristössä toimivaan määritelmään ”sateenkaareva”⁵. Sen lainasimme käyttöömmme Taavetin meille pitämän luennon otsikosta. (Taavetti 2023, *Sateenkaarevia kokemuksia urheilun maailmasta – Keruu seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokemuksista urheilukulttuurissa*-keruukutsu.) Toinen Taavetin ohjenuora, jota käsittelemme laajalti, oli kysymysten merkityksen korostuminen – aina pitää kysyä myös siitä, mistä ei ehkä kehtaisi, sillä vain siten moninaiset kokemukset saataisiin näkyviksi.

Pohdintoja teemoista ja kysymisestä

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille suunnatuissa teemakirjoituskutsuissa ja kyselyissä saattaa olla sisäänkirjoitettuna tapa ohjata kertomaan nimenomaan huolenaiheista ja ongelmista tai syrjinnän ja jopa väkivallan kokemuksista. Vapaamuotoinen teemakirjoituskutsu voi kuitenkin mahdollistaa myös kertomuksia, jotka eivät keskity vain negatiivisiin kokemuksiin. Keruun tavoitteet sekä kirjoittamisen avuksi laaditut kysymykset toi-

mivat siis kirjoittamisen ponttimena, ja siksi harkitsimme niitä huolella. (Ks. teemakirjoituspyynnöistä Taavetti 2015, 10–12; 2014, 6; Latvala 2004, 56–59.) Nimenomaan opiskelijat kyseenalaistivat tutkimuskirjallisuudessa esiin tulleita näkemyksiä ja pohtivat, miksi vähemmistöjen kokemuksia niin usein luetaan kärsimystarinoina. Teemakirjoituskutsussa halusimme saada näiden ilmeisten homo- ja transfobian sävyttämien kokemusten rinnalle myös vastakkaisia kertomuksia ja kannustaa kertomaan toisenlaisista kokemuksista, joita esimerkiksi tavallinen arki voisi pitää sisällään. Kysymisellä on toki aina intentio, ja tietynlaisten apukysymysten kautta oma kutsumme ehdotti tiettyjä vastaamisen strategioita, mutta pyrimme kuitenkin olemaan luomatta oletushorisonttia, jossa ”tilaamamme tarinat” rajoittuisivat vain tiettyjen, tiukasti määriteltyjen teemojen käsittelyyn (ks. teemakirjoituspyynnöistä Suominen 2011, 235–236, 250; Tuuva-Hongisto 2007).

Päädyimme rakentamaan aineistonkeruun pääteemat vastaajan oman identiteetin, uran ja ilmiöpiirin sekä ihmissuhteiden ja yhteiskunnan ympärille. Näiden alle sisällytimme erilaisia kysymyksiä, joiden tarkoitus oli viritellä kirjoittamaan. Olimme kiinnostuneita kirjoittajien urheilutaustasta, kuten kilpailulajista tai harrastuksesta, suhteesta urheiluun ja liikuntaan tai sen muuttumisesta ja omassa lajissa vallitsevasta hierarkkisuudesta. Ilmiöpiiriin liittyvillä kysymyksillä tavoittelimme toisaalta syrjiviä ja toisaalta voimaannuttavia kokemuksia. Meitä kiinnosti, minkälaista oli, kun ihminen ei sopinut valmiisiin muotteihin. Oliko kirjoittaja kokenut voivansa olla

avoimesti oma itsensä vai oliko hän joutunut peittämään kuulumisensa seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön? Kysyimme urheiluseuran tai joukkueen ja kanssakilpailijoiden tai -harjoittelijoiden asenteista ja valmentajien tai muiden auktoriteettien suhtautumisesta. Nostimme esimerkinomaisesti esiin sukupuolittuneet tilat, kuten pukukopit ja niihin liittyvän keskustelukulttuurin sekä erityisesti ”homotteluun” puuttumisen.

Toivoimme vastaajien kirjoittavan vapaasti ihmissuhteistaan, perheestään, ystävistään ja kumppaneistaan. Julkisen keskustelun merkitys herätti meidät kysymään, millaisia muutoksia keskustelussa oli tapahtunut seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen urheiluun liittyen ja mitä kirjoittaja tästä ajatteli. Oliko keskustelu ollut vapauttavaa tai uudelleen ulossulkevaa, ja mikä ylipäättään oli median ja yleisön rooli? Tai millä tavalla kirjoittajaan vaikutti se ilmeinen tilanne, että julkisuudessa ja median käsittelyssä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kohdalla juuri seksuaalinen suuntautuminen ja siihen liittyvä kiinnostus usein ohitti oman uran saavutukset ja merkityksen.

Keruukutsun teemojen ja kysymysten myötä keskustelimme myös aineiston tulevasta käytöstä: miten aineistoa käsitellään, tarkastellaan ja analysoidaan, millaisia näkökulmia tai kategorisointeja aineiston pohjalta kenties tehdään ja mitä näkökulmia teemakirjoituskutsu pitää sisällään tai olettaa olevan olemassa. Mietimme sitäkin, miten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen urheilukulttuuria voisi tarkastella ilman, että heidän erityinen asemansa urheilukulttuurissa on keskiössä.

Viimeiseksi, yhteiskuntaa koskevan teeman alla, esitimme pyynnön kertoa, millaisia ovat kokemukset seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen omista urheiluyhteisöistä. Tällöin tulevaisuudessa olisi mahdollisuus tarkastella, millaisia kokemukset ovat, kun esimerkiksi koko joukkue koostuu seksuaali- ja / tai sukupuolivähemmistöjen edustajista, eivätkä heteronormatiiviset käsitykset niinkään määrittäisi luentaa, saati itse kokemuksia.

Eettinen toimijuus teemakirjoituskeruussa

Aineistonkeruun suunnittelussa työstimme myös tutkimusetiikkaan liittyviä kysymyksiä, jotka nojautuivat kotimaiseen lainsäädäntöön ja tieteenalan käytäntöihin sekä yhteistyötaho TAHDON ohjeistuksiin. Suunnittelumme perustana oli ohje, jonka mukaan tieteen tekeminen ei saa loukata tutkittavien ihmisten yksityisyyden suojaa tai rajoittaa ihmisten oikeuksia olla ja toimia tasavertaisina yhteiskunnan jäseninä (Kuula 2006, 15). Perustuslakiin kirjattu *tieteen vapaus* antaa kuitenkin tutkijoille mahdollisuuden kerätä aineistoa esimerkiksi kirjoituspyyntöjä laatimalla ja haastatteleamalla tai jo olemassa olevia aineistoja hyödyntämällä. TAHDON kokoelmien tietosuojaselosteessa tieteen vapauden periaate eli aineiston keruu, tallentaminen ja tutkimus sanoitetaan *yleisen edun* avulla:

Henkilötietojen käsittely perustuu urheilu- ja liikuntakulttuuriin liittyvän aineiston tallentamiseen, mikä on tutkimus- ja kulttuuriperintöai-

neiston yleisen edun mukaista tehtävän suorittamista. – – Toiminta kytkeytyy myös perustuslain 16 §:ssä turvattuihin sivistyksellisiin oikeuksiin, erityisesti tieteen ja taiteen vapauteen, sekä perustuslain 12 §:ssä turvattuun sananvapauteen. (TAHTO, kokoelmien tietosuojaseloste.)

Yleinen etu mahdollistaa henkilötietojen käsittelemisen tieteellisen ja historiallisen tutkimuksen toteuttamiseksi. Tutkittavista henkilöistä voi myös kirjoittaa tunnisteellisesti, mikäli siihen on pyydetty lupa ja se on tutkittavan aiheen kannalta tarpeellista. (TAHTO, kokoelmien tietosuojaseloste; tietosuojaseloste henkilötietojen käsittelytoimista; Tietosuojalaki TsL 4 §.)

Yleisen edun ja eettisen toimijuuden yhteensovittaminen edellyttää usein tapauskohtaista harkintaa ja vastuun kantoa. Esimerkiksi *Rikos ja rakkaus*-verkkonäyttelyn toteutuksessa teimme yhdessä opiskelijoiden kanssa muistitietohaastatteluja, joissa käsiteltiin poliisin toiminnan muutoksia vuoden 1971 lakimuutoksen jälkeen, jolloin homoseksuaalisia tekoja ei enää määritelty rikokseksi. Haastatteluja suunniteltaessa oli tärkeää pohtia haastateltavien yksityisyyden suojaa ja siten kerättävien henkilötietojen tarpeellisuutta tutkimuksen kannalta. Myös tutkimusaiheen arkaluonteisuus pakotti puntaroimaan erityisiä henkilötietoryhmiä koskevan tiedon keruuseen liittyviä kysymyksiä – miten tulisimme tietoa keräämään ja miten näitä tietoja käsittelemme. Pohdinnat liittyivät ennen kaikkea kysymykseen siitä, miten oleellista ja kuinka paljon oli tutkimuksen tulkintojen kannalta syytä kertoa tietoja muistelijoista. Haastatte-

lut edellyttivät siis hienovaraista tasapaino-
lua tilanteissa, joissa tavoitteena oli ymmär-
tää haastateltavien kokemusmaailmaa, luoda
tilanteessa luottamuksellinen suhde ihmisten
välille ja tuottaa tietoa loukkaamatta tutki-
muksen kohteena olevien ihmisten yksityi-
syyden suojaa. (Abrams 2010, 25; Hytönen &
Salenius 2017, 84, 89, 93–94; Joughki & Steel
2016, 29–30, 33.)

Myös teemakirjoituskeruussa oletuksenam-
me oli, että kirjoittajat kertovat kokemuksis-
taan, joissa voivat korostua arkaluonteisen
tiedon piiriin kuuluvat traumaattiset aiheet
sekä hyvin- ja pahoinvointi. *Rikos ja rakkaus*
-verkkonäyttelyä varten tehdyt haastattelut
olivat kerryttäneet tietotaitoa, ja ymmärsim-
me, että myös tässä keruussa saattaisi olla tär-
keää saada kirjoittaa nimettömänä. Tämä oli
mahdollisuus, jonka opiskelijat toivoivat ke-
ruuseen sisällytettävän ja joka korostui, kun
opiskelijat pohtivat henkilötietojen käsittelyä,
niihin kohdistuvaa aineistonkeruuta ja aineis-
ton arkistointia TAHDON kokoelmiin. TAH-
DON tietosuojaseloste määrittää sen, miten
kirjoittajia koskevia henkilötietoja kerätään
ja säilytetään sekä miten niitä käytetään ja kä-
sitellään. Niinpä keruuseen osallistujat voivat
kirjoittaa kokemuksistaan omalla nimellään
tai nimimerkillä, ja vastaukset voidaan arkis-
toida TAHDON kokoelmiin myös nimettö-
minä. Kirjoittajien mahdollisesti luovuttamia
yhteystietoja ja vastauksia puolestaan säilyte-
tään eri paikoissa, eikä henkilötietoja luovu-
teta aineiston tuleville käyttäjille. (TAHTO,
Kokoelmien tietosuojaseloste; tietosuojaselos-
te henkilötietojen käsittelytoimista.)

Pohdintoja ja perusteluja luonnehtivat tie-

tomme keruun merkityksellisyydestä ja ajatuk-
semme välittämisestä – sosiaalisesta vastuusta
vastaajia kohtaan, ihmisarvon kunnioitta-
misesta, rehellisyydestä ja tunnollisuudesta.
Siksi huomioimme aineiston arkistoinnin ja
jatkokäytön normit jo keruun suunnittelu-
vaiheessa. (Juvonen & Taavetti 2022, 408–
409.) Vastaajien henkilötietojen keräämi-
nen tai tutkittavista tunnistettavilla tiedoilla
kirjoittaminen eivät siis aina ole tarpeen, ei-
vätkä yksistään takaa tutkimuksen tulosten
hedelmällisyyttä ja pätevyyttä. Sukupuoli- ja
seksuaalivähemmistöjen äänen kuuntelemi-
nen ja esille tuominen on arvokasta, mutta
urheilijoiden ollessa kyseessä emme halua
saattaa ketään tilanteeseen, jossa tutkimuk-
semme riuhtaisee mahdollisesti hyvinkin
tunnetun henkilön ulos kaapista paljastaen
aiemmin vaiettuja yksityiskohtia hänen hen-
kilökohtaisesta elämästään. Tämä meidän
tulee pitää erityisellä tavalla mielessämme
myös keruukutsun tuottamaa aineistoa ana-
lysoidessamme ja siitä raportoidessamme.

Kohti keruuta

Kurssikokonaisuutemme, jonka aikana tuo-
timme teemakirjoituskutsun suomalaisille
entisille ja nykyisille sukupuoli- ja seksuaali-
vähemmistöihin kuuluville urheilijoille sekä
urheilutoimijoille, kesti lopulta käytännössä
lukuvuoden ajan. Lukupiirinä aloitettu pro-
jekti oli toki aikataulutettu opiskelijoiden lu-
kujärjestykseen sopivaksi, mikä tarkoitti sään-
nöllisten luentojen ja kokoontumiskertojen
lisäksi itsenäiselle työskentelylle varattujen

ajanjaksojen mahdolluttamista mukaan – sekä esimerkiksi ekskursiomatkan Liikunnan ja urheilun kulttuurikeskus TAHTOON. Periaatteessa kokonaisuus rakentui kuitenkin aineistonkeruun suunnittelun vaiheita noudattaen aiheesta aikaisemmin tehtyyn tutkimukseen tutustumisesta sen selvittämiseen, mitä olemassa olevia aineistoja mahdollisesti oli saatavilla, ja sopivimman aineistonkeruumenetelmän valitsemisesta sen yksityiskohtiin perehtymiseen. Paikansimme aikaisemmasta tutkimuksesta aukon koskien erityisesti suomalaisten sateenkaariurheilijoiden menneiden vaiheiden kartoittamista, mihin liittyi ajallinen, kulttuurinen ja sosiaalinen konteksti huomioiden omanlaisiaan tutkimuseettisiä kysymyksiä. Sensitiivisen aihepiirin haltuun ottamisessa konsultoimme tutkijakollegoitamme eli opetettavan kurssin ollessa kyseessä kutsuimme heitä vierailviksi luennoijiksi purkamaan kanssamme muun muassa tahattomia, tutkittavien puolesta tehtäviä lokeroiteja ja kategorisointeja.

Pidimme merkityksellisenä tavoitteena kerätä kokemuksia urheilukulttuurista nimenomaan sateenkaariurheilijoilta itseltään. Urheilututkimuksessa heille on toistaiseksi annettu vähän tilaa, ja joissain tapauksissa tuota tilaa on pyritty tutkimuksen keinoin jopa kaventamaan entisestään. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen omat kokemukset vastaavat toivottavasti kysymyksiin, miten ja miksi urheilukulttuuri ylläpitää eriarvoisuutta ja miten eriarvoisuutta voisi ryhtyä rakentavasti purkamaan. Urheilukulttuurissa tasarvon ja yhdenvertaisuuden toteutumattomuus kulminoituvat ehkä räikeimmin juuri

transnaisille määritellyissä rajoissa – kuten siinä, että Jade Nyströmin kaltaisen korkeushyppääjälupauksen on lykättävä omaa sukupuolenkorjausprosessiaan voidakseen kilpaila lajissaan tavoitteellisesti. Biologiset faktat, joihin on kiinnitytty muun muassa säädeltäessä kilpaurheiluun osallistuvien naisten sallittavia testosteronitasoja, ovat tarkoittaneet monen urheilijan kohdalla pitkiä lääkkeitä hoitajaksoja ja joillakin pysyvää sulkemista kilpaurheilumaailman ulkopuolelle – puhumattakaan ylipäätään niiden hetkien nöyryyttävyydestä, joissa urheilijan sukupuoli-identiteetti on tavalla tai toisella tullut kyseenalaistetuksi. Olimmekin kiinnostuneita myös kesken jääneistä urheilu-urista ja syistä näiden luopumisten taustalla. Toisaalta syrjinnän ja häirinnän lisäksi sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien entisten ja nykyisten kilpaurheilijoiden joukosta löytyy myös niitä, joille urheiluympäristö on näyttäytynyt jopa muuta yhteiskuntaa avoimempana ja jonka yhteisöissä on voinut olla enemmän oma itsensä kuin muualla. Emme halunneet keruukutsua muotoillessamme unohtaa myöskään tätä ja osallistua näin yksiulotteisten kärsimystarinoiden tuottamiseen.

VIITTEET

- 1 Kurssikokonaisuuden opettajina meillä oli aikaisempaa kokemusta sekä kurssin aihepiireistä että projektiluonteisten kurssien toteuttamisesta. Riikka Turtiainen on opettanut useita urheilukulttuuriteemaisia kursseja, joilla on työstänyt opiskelijoiden kanssa sukupuoli-näkökulmaa käsitteleviä julkaisuja (esim. ei-

- binäärisyys ja urheilija-aktivismi olympialaisten yhteydessä). Riina Haanpää on ohjannut vuosina 2020–2021 opiskelijaprojektin, jossa yhteistyössä Poliisimuseon kanssa toteutettiin verkkonäyttely *Rikos ja rakkaus – homoseksuaalisten tekojen dekriminialisointi*.
- 2 Esim. Suomen Liikunta ja Urheilu ry:n opas seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä liikunnassa ja urheilussa (2005), Uskalla-kampanja homofobiaa vastaan urheilussa (2009), Yhteiset kentät? Puheita ja tekoja vähemmistöihin kuuluvien nuorten yhdenvertaisen liikunnan ja urheilun edistämiseksi (2012) sekä Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyö valtion liikuntapolitiikassa (2016).
  - 3 Kansainvälinen Olympiakomitea (KOK) on sittemmin päivittänyt suositustaan vuonna 2021 poistamalla yleisen testosteronirajasuosituksen. Käytännössä uuden linjauksensa myötä KOK mitätöi oman roolinsa yhtenäisten suositusten määrittäjänä siirtäen vastuun kelpoisuusvaatimuksista (eli sen arvioinnin, milloin urheilija voi lajin luonne huomioiden saada suhteettoman edun suhteessa ikäisiinsä) kansainvälisille lajiliitoille. Samalla KOK peräänkuuluttaa osallisuuden, haitan ehkäisyn, syrjimättömyyden, oikeudenmukaisuuden, etuun liittyvän ennako-olettamattomuuden, vain tutkittuun tietoon perustuvien rajoitusten, terveyden ensisijaisuuden, sidosryhmäkeskeytyksen ja yksityisyyden periaatteiden huomioimista. (Kansainvälisen Olympiakomitean linjaus 16.11.2021, <https://stillmed.olympics.com/media/Documents/Beyond-the-Games/Human-Rights/IOC-Framework-Fairness-Inclusion-Non-discrimination-2021.pdf>; ks. myös Suomen Olympiakomitean uutinen ”KOK päivitti näkemyksensä transurheilijoiden kilpailuoikeuksien määrittelystä”, <https://www.olympiakomitea.fi/2021/12/01/kok-paivit>

ti-nakemyksensä-transurheilijoiden-kilpailuoikeuksien-maarittelystä/.)

- 4 Etnologian väitöskirjatutkija Johanna Latva esitteli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa yhteistyössä toteuttamaansa teemakirjoituskeruuta ”Kaljut naiset. Keruu naisten hiuksettomuuden kokemuksista” ja erityisesti sensitiivisen aineiston keruuseen liittyviä piirteitä. Tietokirjailija Tiina Tuppurainen avasi puolestaan teoksensa *Rakkaudesta lajiin* (2022) aineistonkeruun ja työstämisprosessia. Teos perustuu 14 urheilevan sateenkaarinuoren haastatteluihin.
- 5 Sateenkaareva on kattokäsite, jonka alle mahduttavat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ja myös sellaiset, jotka eivät koe kuuluvansa mihinkään tiettyyn vähemmistöön, mutta jotka eivät myöskään koe sopivansa seksuaalisuutta ja sukupuolta rajaaviin normeihin (Taavetti 2023; Taavetti 2015, 6).

KIRJALLISUUS

- Abrams, Lynn 2010. *Oral History Theory*. London, Routledge.
- Anderson, Eric & Bullingham, Rachel 2015. Openly lesbian team sport athletes in an era of decreasing homophobia. *International Review for the Sociology of Sport* (50)6, 647–660.
- Berg, Päivi, Lehtonen, Kati & Salasuo, Mikko (toim.) 2020. ”Siitä on pikemminkin vaiettu”. *Kirjoituksia kiusaamisesta, syrjinnästä ja epäasiallisesta kohtelusta lasten ja nuorten liikunnassa ja urheilussa*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura Verkkojulkaisuja 151. https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/kuvat/verkkojulkaisut/kirjoituksia_kiusaamisesta_syrjinnasta_ja_epaasiallisesta_kohtelusta_web.pdf (Luettu tammikuussa 2024.)

- Bernstein, Alina 2002. Is it time for a victory lap? Changes in the media coverage of women in sport. *International review for the sociology of sport* 37(3-4), 415-428.
- Billings, Andrew C., Moscowitz, Leigh M., Rae, Coral & Brown-Devlin, Natalie 2015. The art of coming out: Traditional and social media frames surrounding the NBA's Jason Collins. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 92(1), 14-160.
- Cashmore, Ellis, Dixon, Kevin & Cleland, Jamie 2023. Why are There STILL No Gay Professional Association Football Players in Men's Major Leagues? Revisiting the Views of Football Fans in the United Kingdom. *Journal of Homosexuality* 70(8), 1653-1673, DOI: 10.1080/00918369.2022.2040927
- Cavalier, Elizabeth 2018. Conceptualizing gay men in sport. Teoksessa Vikki Krane (toim.), *Sex, gender, and sexuality in sport: Queer inquiries*. New York & London, Routledge, 87-104.
- Cleland, Jamie, Cashmore, Ellis & Dixon, Kevin 2022. Why do sports fans support or oppose the inclusion of trans women in women's sports? An empirical study of fairness and gender identity. *Sport in Society* 25(12), 2381-2396.
- Cooky, Cheryl, Messner, Michael A. & Musto, Michela 2015. "It's dude time!" A quarter century of excluding women's sports in televised news and highlight shows. *Communication & Sport* 3(3), 261-287.
- Devine, Cathy 2022. Female Olympians' voices: Female sports categories and International Olympic Committee transgender guidelines. *International Review for the Sociology of Sport* 57(3), 335-361.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2022. Yhteisölähtöiset muistitietohankkeet osana yliopisto-opetusta. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.), *Muistitietotutkimuksen kentät: Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki, SKS, 459-480.
- Hargreaves, Jennifer 1994. *Sporting females: Critical issues in the history and sociology of women's sport*. New York & London, Routledge.
- Hartikainen, Ville 2024. "Yhdestä väärästä sanasta saa transfoobikon leiman" – Jade Nyströmin mielestä Pridessä solvataan avoimesti ihmisiä. *Helsingin Sanomat* 3.1.2024. <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000010070860.html> (Luettu tammikuussa 2024.)
- Hytönen, Kirsi-Marja & Salenius, Paula 2017. Yhteiskunnallisen etnologisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos, Niina Koskihaara, Sanna Lillbroända-Annala & Majja Lundgren (toim.), *Yhteiskuntaetnologia*. Helsinki, SKS, 79-100.
- Jade. 5-osainen dokumenttisarja. *Yle Areena* 2023. <https://areena.yle.fi/1-64199170>
- Jouhki, Jukka & Steel, Tytti 2016. Analyysin ja tulokinnan ulottuvuuksia etnologiassa. Teoksessa Jukka Jouhki & Tytti Steel (toim.), *Etnologinen tulkinta ja analyysi: Kohi avoimempaa tutkimusprosessia*. Helsinki, Ethnos ry, 13-42.
- Junkala, Pekka & Lallukka, Kirsi 2012. *Yhteiset kentät? Puheita ja tekoja vähemmistöihin kuuluvien nuorten yhdenvertaisen liikunnan ja urheilun edistämiseksi*. Sisäasiainministeriön julkaisu 1/2012. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79500/sm_012012.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Luettu tammikuussa 2024.)
- Juvonen, Tuula & Taavetti, Riikka 2022. Queer-näkökulmia muistitietotutkimukseen. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.), *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Helsinki, SKS, 392-412.
- Kananen, Marko 2022. Uudet jaot, vanhat säännöt – Transsukupuolisten urheilijoiden sukupuolitunut mediakäsittely. *Sosiologia* 59(1), 35-50.
- Kavoura, Anna, Channon, Alex & Kokkonen,

- Marja 2021. "Just Existing Is Activism": Transgender Experiences in Martial Arts. *Sociology of Sport Journal* 39(2), 196–204.
- Kavoura, Anna & Kokkonen, Marja 2021. What do we know about the sporting experiences of gender and sexual minority athletes and coaches? A scoping review. *International Review of Sport and Exercise Psychology* 14(1), 1–27.
- King, Kyle R. 2017. Three waves of gay male athlete coming out narratives. *Quarterly Journal of Speech* 103(4), 372–394.
- Kokkonen, Marja 2012. *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintä liikunnan ja urheilun parissa*. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2012:5. <https://www.liikuntaneuvosto.fi/wp-content/uploads/2019/09/Seksuaali-ja-sukupuolivähemmistöt-raportti.pdf> (Luettu tammikuussa 2024.)
- Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere, Vastapaino.
- Kyllönen, Miika 2017. *Samalla viivalla. Selvitys liikunnan ja urheilun tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta Suomessa*. Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry. <https://suek.fi/wp-content/uploads/2020/06/Samalla-viivalla.-Selvitys-liikunnan-ja-urheilun-tasa-arvosta-ja-yhdenvertaisuudesta-Suomessa.pdf> (Luettu tammikuussa 2024.)
- Lahti, Annukka, Kyllönen, Miika, Pusa, Sanna, Tolvanen, Asko & Laakso, Nina 2020. *Häirintä suomalaisessa kilpaurheilussa*. Suomen urheilun eettinen keskus SUEK ry. <https://suek.fi/wp-content/uploads/2020/09/Häirintä-suomalaisessa-kilpaurheilussa.pdf> (Luettu tammikuussa 2024.)
- Laine, Leena 2007. Lupa kuulua – lupa näkyä – myös urheilussa. Teoksessa Kati Mustola & Johanna Pakkanen (toim.), *Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Helsinki, Like, 195–206.
- Latvala, Pauliina 2014. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Helsinki, SKS.
- Lenskyj, Helen 1986. *Out of bounds: Women, sport and sexuality*. Toronto, The Women's Press.
- Mann, Mallory & Krane, Vikki 2018. Inclusion or illusion? Lesbians' experiences in sport. Teoksessa Vikki Krane (toim.), *Sex, gender, and sexuality in sport: Queer inquiries*. New York & London, Routledge, 69–86.
- Osmond, Gary 2015. 'Pink Tea and Sissy Boys': Digitized Fragments of Male Homosexuality, Non-Heteronormativity and Homophobia in the Australian Sporting Press, 1845–1954. *The International Journal of the History of Sport*. London, Routledge, 1578–1592.
- Pyykkönen, Teijo 2016. *Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvotyö valtion liikuntapolitiikassa – taustaselvitys valtion liikuntaneuvostolle ja sen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvojaostolle*. Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja 2016:1. https://www.liikuntaneuvosto.fi/wp-content/uploads/2019/09/VLN_YT_FINAL.pdf (Luettu tammikuussa 2024.)
- Saresma, Tuija 2020. Antigender-liike, kristillisyyden ja oikeistopopulismi: sukupuolen politiikkaa. *Politiikasta* 19.10.2020. <https://politiikasta.fi/antigender-liike-kristillisyyden-ja-oikeistopopulismi-sukupuolen-politiikkaa/> (Luettu tammikuussa 2024.)
- Schultz, Jaime 2022. Sex Segregation in Elite Sport: What's the Problem? Teoksessa Gemma Witcomb & Elizabeth Peel (toim.) *Gender Diversity and Sport. Interdisciplinary Perspectives on Increasing Inclusivity*. New York & London, Routledge, 13–33.
- Suominen, Jaakko 2011. Mediasta kysymässä. Radiota, televisiota, puhelinta ja tietokonetta käsittelevät keruukutsut aineistona. Teoksessa Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén (toim.) *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Helsinki, SKS, 233–258.

Tietosuojalaki, TsL 4§.

Taavetti, Riikka 2023. *Sateenkaareva muistitieto*.

Luento Digitaalisen kulttuurin, maiseman ja kulttuuriperinnön tutkinto-ohjelmassa 31.10.2023. PP-esitys.

Taavetti, Riikka 2015. ”*Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä...*” *Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus*. Helsinki, Nuorisotutkimusseura.

Taavetti, Riikka 2014. Siiri ja minä. Lesboelämän kirjoittaminen ja lukeminen muistitiedossa. *SQS* 1–2/2014, 1–19.

Turtiainen, Riikka 2023. Arvokisat pohjoismaalaisten jalkapalloilijoiden some-vaikuttamisen näyttämönä. *Lähikuva* 36(3–4), 68–86. <https://doi.org/10.23994/lk.142494>

Turtiainen, Riikka 2021a. ‘Dare to Shine’: Megan Rapinoe as the Rebellious Star of the FIFA Women’s World Cup 2019. Teoksessa Katherine Dashper (toim.), *Sport, Gender and Mega-Events*.

Bingley, Emerald Group Publishing Limited, 133–148.

Turtiainen, Riikka 2021b. ”Unity in Diversity” – The varying media representations of female Olympic athletes. Teoksessa Daniel Jackson, Alina Bernstein, Michael Butterworth, Young-han Cho, Danielle Sarver Coombs, Michael Devlin & Chuka Onwumechili (toim.) *Olympic and Paralympic Analysis 2020: Mega events, media, and the politics of sport*. The University of Texas, Austin. <https://olympicanalysis.org/section-2/unity-in-diversity-the-varying-media-representations-of-female-olympic-athletes/> (Luettu tammikuussa 2024.)

Tuuva-Hongisto, Sari 2007. *Tilattuja tarinoita. Etnografinen tutkimus pohjoiskarjalaisesta tietoyhteiskunnasta*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 47.

Kirjoittajat

Riina Haanpää, FT, dosentti, kulttuuriperinnön tutkimus, Turun yliopisto.

Tanja Helminen, FT, Itä-Suomen yliopisto, sisututkija, suomen kielen palveluja tarjoava yrittäjä.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-4530-2905>

Niina Hämäläinen, FT, dosentti, folkloristiikka, Kalevalaseura / Helsingin yliopisto.

📄 <https://orcid.org/0000-0001-8788-9065>

Taija Kaarlenkaski, FT, dosentti, perinteentutkimus, Itä-Suomen yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos.

📄 <https://orcid.org/0000-0001-7081-506X>

Taneli Kemppi, BA, taiteilija, Feministinen sarjakuvatoiminta.

Kristiina Korjonen-Kuusipuro, FT, kulttuuriantropologian dosentti, Jyväskylän yliopisto / erikoistutkija Nuorisotalon tutkimus- ja kehittämiskeskus Juvenia, Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-8528-0237>

Tarja Kupiainen, FT, yliopettaja, Karelia-ammattikorkeakoulu.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-0328-6951>

Johanna Latva, FM, väitöskirjatutkija, etnologia, Turun yliopisto.

📄 <https://orcid.org/0000-0002-2448-9301>

Ildikó Lehtinen, FT, dosentti, suomalais-ugrilainen kansatiede, Helsingin yliopisto / Turun yliopisto; intendentti emerita, Suomen Kansallismuseo.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-1753-5146>

Merja Leppälahti, FT, Turku. 🔗 <https://orcid.org/0009-0005-2032-9297>

Jani Mäkelä, FM, historia, Helsingin yliopisto.

Isla Parkkola, FM, väitöskirjatutkija, kotimainen kirjallisuus, Turun yliopisto.

🔗 <https://orcid.org/0009-0009-9728-0996>

Alma Rinta-Pollari, FM, yliopisto-opettaja, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto.

Riikka Taavetti, VTT, dosentti, sukupuolentutkimus, Turun yliopisto.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9601-2206>

Senni Timonen, FT, tutkija (eläkkeellä), Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Riikka Turtiainen, FT, dosentti, digitaalisen kulttuurin, maiseman ja kulttuuriperinnön tutkinto-ohjelma, Turun yliopisto.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-7955-2208>

Sari Tuuva-Hongisto, FT, tutkimuspäällikkö, Nuorisotalon tutkimus- ja kehittämiskeskus, Kaakkois-Suomen ammattikorkeakoulu.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-9328-4927>

Nina Väkeväinen, FM, väitöskirjatutkija, etnologia ja antropologia, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-8219-3798>

Abstract

Flexible Genders – Changing Meanings

Gender is now understood as something versatile and changing. It is seen as part of identity and as a means of expressing oneself, but it is also a product of social and cultural structures. The Kalevala Society Foundation's Yearbook 103 *Joustavat sukupuolet – muuttuvat merkitykset* (Flexible Genders – Changing Meanings) explores the cultural contradictions, processes of change and persistence of gender and sexuality. The authors

of the articles use their research materials to critically assess why and in what ways old ideas about gender are maintained and new ones are constructed – on the other hand, the same materials open up perspectives on what makes it possible to act and be differently. The authors come from the fields of folklore research, ethnology, and comparative literature.

KALEVALASEURA-SÄÄTIÖN TOIMINTAKERTOMUS 2023

Kalevalaseura-säätiön toimintakertomus 2023

Yleistä

Kalevalaseura-säätiön tarkoitus ja sen toteutuminen vuonna 2023

Vuonna 1911 perustetun Kalevalaseura-säätiön tehtävänä on edistää, tukea ja tehdä tunnetuksi Kalevalaan, kalevalamittaisiin runoihin ja suomalaiseen kulttuuriperintöön liittyvää tutkimusta ja taidetta, niitä yhdistäviä toimintoja ja uusia tulkintoja niin kotimaassa kuin maailmalla.

Kalevalaseura on tutkimuksen ja taiteen mahdollistaja ja toteuttaja. Edistämme rajat ylittävää kulttuuriperinnön tuntemusta ja arvostusta.

Kalevalaseura on tiede- ja kulttuurijärjestö sekä yleishyödyllinen yhteisö, jonka asiantuntemus ja resurssit liittyvät sääntöjen mukaisesti kalevalamittaisiin runoihin, *Kalevalaan* ja sen kulttuurihistoriaan sekä suomalaiseen kulttuuriperintöön.

Kalevalaseura palvelee eri kansalaispiirejä julkaisu-, tutkimus- ja tiedotustoiminnallaan, järjestämällä yksin ja yhdessä muiden tahojen kanssa hankkeita ja tapahtumia se-

kä osallistumalla keskusteluun *Kalevalan* ja kulttuuriperinnön merkityksestä Suomessa ja maailmalla. Kalevalaseura jakaa apurahoja ja avustuksia kalevalamittaisten runojen, *Kalevalan* ja *Kalevalan* kulttuurihistorian sekä kulttuuriperinnön parissa työskenteleville tutkijoille, taiteilijoille, *Kalevalan* kääntäjille ja muille asianharrastajille.

Lisäksi Kalevalaseura jakaa tunnustuspaljokintoja, antaa lausuntoja ja laatii aloitteita sääntöjen mukaisesti kiinnostuksen kohteisiin liittyvistä hankkeista. Säätiön toiminnan painopiste on Suomessa, mutta toimintaa on myös ulkomailla.

Vuonna 2023 Kalevalaseura järjesti erilaisia tapahtumia, jatkoi keskustelua kulttuuriperinnöstä tekemällä yhteistyötä erityisesti ruotsinkielisen kulttuuriperintöasiantuntijoiden kanssa, vahvasti apurahojen ja avustusten haku- ja myöntöperiaatteita ja niiden avoimuutta sekä aloitti avoimen julkaisemisen kehittämisen. Kalevalaseura osallistui myös usean yhteistyökumppanin kanssa Euroopan kulttuuriperintötutnuksen hakuprosessiin. Myös vuorovaikutusta jäsenistöön ja nuoriin lisättiin vuoden 2023 aikana. Sijoitustoimin-

taa varten laadittiin linjat kestävyyden periaatteista. Venäjän hyökkäyssota vaikutti säätiön talouteen sekä joihinkin yhteistyökuvioihin.

Toimintaympäristö

Kalevalaseuran lähimpänä maantieteellisenä toimintaympäristönä on kotipaikka Helsinki ja pääkaupunkiseutu, mutta myös muu Suomi. *Kalevalan* taiteellisista tulkinnoista kiinnostuneiden taiteilijoiden, kääntäjien sekä kansainvälisen kalevalamittaisten runojen ja *Kalevalan* kulttuurihistorian tutkimuksen kautta toimintaympäristönä on koko maailma.

Kalevalaseura tekee yhteistyötä tieteellisten ja taiteellisten yhteisöjen, yleishyödyllisten kulttuurijärjestöjen sekä apurahoja ja tunnustuspalkintoja myöntävien kulttuurialan säätiöiden kanssa. Seuran keskeistä toimintaympäristöä ovat niin ikään kalevalamittaisten runojen, *Kalevalan*, sen kulttuurihistorian sekä suomalaisen kulttuuriperinnön parissa työskentelevät tutkijat ja taiteilijat, seurakunnat, yhdistykset, arkistot, museot, koulut ja instituutit sekä yliopistojen perinteen-, kielen-, kirjallisuuden sekä taiteentutkimuksen laitokset, samoin kuin taideyliopistot ja -korkeakoulut. Myös *Kalevalan* kääntäjät, tutkijat ja taiteilijat ulkomailla kuuluvat seuran toimintakenttään.

Toimintaedellytykset

Tehtävien hoitamisessa ja edellä kuvatussa toimintaympäristössä Kalevalaseuralla oli vuonna 2023 hyvät toimintaedellytykset:

- toiminta-alaa hyvin tunteva, ammattitaitoinen ja asiantunteva henkilökunta,
- asiantunteva hallitus, jonka asiantuntemus perustuu monipuolisuuteen, ja taloustoimikunta,
- vahva talous,
- tehokas viestintä,
- seuran toiminnan tavoitteet tunteva ja niitä edistävä jäsenistö,
- kykyä yhteistyöhön ja verkostoitumiseen.

Päätöksenteossa noudatetut periaatteet

Kalevalaseuran toiminta perustuu säätiön sääntöihin sekä toimintaa ohjaaviin strategioihin (toimintastrategia, viestintästrategia ja sijoitusstrategia). Säätiön strategia 2021–2024 ohjasi säätiön toimintaa.

Kalevalaseurassa noudatetaan hyviksi koettuja käytäntöjä, mutta samalla etsitään uusia tapoja tuoda esille kalevalamittaiseen runouteen, *Kalevalaan*, *Kalevalan* kulttuurihistoriaan ja kulttuuriperintöön liittyvää tutkimusta, taidetta ja tapahtumia.

Kalevalaseuran toiminnan arvoihin kuuluu olla kansainvälisesti kansallinen, luovasti traditioita kunnioittava ja asiantuntevasti avoin. Nämä arvot näkyivät myös vuonna 2023 säätiön toiminnassa.

Kalevalaseuran hallitus ja toiminnanjohtaja huolehtivat siitä, että luottamustoimisilla henkilöillä oli ajantasaiset ja riittävät tiedot päätöksentekoa varten Kalevalaseuran asioissa. Lisäksi hallitus huolehti siitä, että toiminta oli sääntöjen mukaista ja johdonmukaista. Työnantajana Kalevalaseuran hallitus

huolehti henkilöstön riittävydestä uusista hankkeista päätettäessä.

Noudatamme toiminnassamme kestävästä kehityksen periaatteita. Säätiöt ja rahastot ry:n jäsenenä Kalevalaseuran hallinnossa ja toiminnassa noudatetaan hyvää säätiötapaa, säätiötoimintaa periaatteellisesti ohjaavaa kansainvälisen käytännön mukaista asiakirjaa.

Kalevalaseuran toiminnan painopisteet vuonna 2023

Kalevalaseuran hallituksen hyväksymän strategian ja vuoden 2023 toimintasuunnitelman mukaisesti toiminnan painopisteitä oli vuonna 2023 kahdeksan:

1. Tutkimuksen tukija ja julkaisija

Kalevalaseura tuki, tuotti ja hyödynsi *Kalevalaan*, kansanrunoihin, *Kalevalan* kulttuurihistoriaan sekä suomalaiseen kulttuuriperintöön liittyvää tutkimustietoa tapahtumissaan ja julkaisuissaan (vuosien 2023–2025 Kalevalaseuran vuosikirjat, Avoin Kalevala, FFC, verkkosivusto, viestintä, seminaarit, apurahat ja avustukset). Kalevalaseura julkaisi vuosikirjan 102 sekä valmisteli seuraavien vuosien julkaisuja. Seura tuki taloudellisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Avoin Kalevala -hanketta, jota johtaa toiminnanjohtaja Niina Hämäläinen. Kalevalaseura julkaisee myös kansainvälistä folkloristiikan alaan kuuluvaa tieteellistä sarjaa Folklore Fellows' Communications (FFC). FFC:lla on oma toi-

mituskunta, joka hoitaa kirjan toimitukseen ja julkaisemiseen liittyvät käytännön työt. Julkaisulle haetaan vuosittain Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan (TSV) julkaisutukea, jolla katetaan julkaisuun liittyvät kulut. Vuonna 2023 Kalevalaseura sai TSV:n tukea kolmelle FFC-julkaisulle. Lisäksi Kalevalaseurassa valmisteltiin Runolaulun kulttuurihistoria -hanketta.

2. Tapahtumien järjestäjä ja tukija

Kalevalaseura järjesti yhdessä SKS:n kanssa Tieteiden yön Kilpalaulanta-tilaisuuden tammiukuussa. Kalevalan päivänä Kalevalaseura kokoontui Elias Lönnrotin patsaalla ja järjesti yhdessä SKS:n kanssa seminaarin *Itä ja länsi suomalaisuuden rakentamisessa*. Lisäksi Kalevalaseuran ja SKS:n kekrinpäivän seminaarin Ylirajaisuus yhteydessä lokakuussa julkistettiin Kalevalaseuran vuosikirja 102 ja jaettiin kekripalkinnot. Taiteiden yönä Kalevalaseura järjesti kaksikielisen tilaisuuden *Laulettu Kalevala – Sjung Kalevala*. Yhdessä SKS:n kanssa järjestettiin professori Lotte Tarkan juhlaseminaarin kutsutuille. Kalevalaseura osallistui yhteistyökumppanina ja rahoittajana Suomen Akatemian tutkimushankkeen järjestämään kansainväliseen konferenssiin ”Silenced Sources” Helsingissä.

3. Tiedonvälittäjä ja keskustelufoorumi

Kalevalaseura viesti aktiivisesti, monipuolisesti ja laajasti toiminnastaan sekä *Kalevalaan*

että sen kulttuurihistoriaan liittyvistä asioista. Kalevalaseura tarjosi keskustelu- ja vuorovaihtusfoorumin *Kalevalasta* ja säätiön toiminta-alasta kiinnostuneille ihmisille.

Kalevalaseura ylläpiti ja päivitti verkkosivuja, viimeisteli niihin kieliversiot (englanti ja ruotsi), täydensi englanninkielistä *Kalevala*-sivustoa, hyödynsi Meltwaterin toimittamaa uutisaineistoa sivuillaan, lähetti neljä sähköistä jäsenkirjettä ja uutiskirjettä sekä toimitti tiedot tunnustuspalkinnoista, tapahtumista ja seminaareista jäsenistön lisäksi yhteistyökumppaneille ja medialle. Lisäksi Kalevalaseura osallistui aktiivisesti sosiaalisen median toimintaan.

Kesällä 2023 Kalevalaseura julkaisi Instagramissa videoserjan, joka pohjautuu joulukuussa 2022 järjestettyyn paneelikeskusteluun Kiistetty, kiistely ja kiitetty Kalevala. Videoissa on kuusi näkökulmaa *Kalevalaan*. Kalevalaseuran verkkosivuilla julkaistiin vuoden 2023 aikana eri taiteen- ja tieteenalojen asiantuntijoiden blogikirjoituksia.

4. Kalevalaseuran arkisto

Vuoden 2023 aikana valmisteltiin Kalevalaseuran arkiston luovutus ja siirto Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle, joka uuden arkistomakasiininsa myötä tarjoaa aineistolle asianmukaiset säilytystilat ja edistää aineiston mahdollisimman avointa saatavuutta. Kalevalaseuran arkisto luovutettiin SKS:lle joulukuussa 2023.

5. Kalevalan kääntäjien tukiverkosto

Kalevalan käännökset kuvastavat eepokseen kohdistuvaa jatkuvaa kiinnostusta myös ulkomailla. Vuonna 2023 Kalevalaseuran tietoon ei tullut uusia *Kalevalan* käännöksiä, mutta Kalevalasta laadittu Sveitsin lévéntinés áutin kielinen käännös julkaistiin äänikirjana, ja kääntäjä kirjoitti aiheesta Kalevalaseuran blogiin. Lisäksi kääntäjien ja tutkijoiden kiinnostus *Kalevalaa* kohtaan oli vilkasta. Kalevalaseura antaa asiantuntija-apua *Kalevalan* kääntäjille ja tutkijoille sekä etsii heille yhteistyökumppaneita.

6. Yhteistyökumppani

Kalevalaseura on innostava, luotettava ja asiantunteva yhteistyökumppani toiminta-alaansa liittyvissä kysymyksissä. Kalevalaseuran seminaarit, tapahtumat ja julkaisut toteutettiin vuonna 2023 yhteistyössä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Ääniteatteri Iki-Turson kanssa. Toiminnanjohtajan sijaisuutta varten Kalevalaseura pyysi ulkopuolisen kulttuuriperintöasiantuntijan osaksi rekrytointiryhmää.

Laajempaa yhteistyötä *Kalevalaan* ja karjalaiseen kulttuuriin liittyen vahvistettiin Euroopan kulttuuriperintötunnuksen haun yhteydessä. Kalevalaseura laati Euroopan komissiolle yhdessä SKS:n ja muiden kulttuuriperintöön erikoistuneiden yhteistyökumppaneiden kanssa hakemuksen eurooppalaisen kulttuuriperintötunnuksen (European Heritage Label, EHL) saamiseksi *Kalevalalle*. Hakemus lähetettiin Euroopan komissiolle

1.3.2023, päätöksiä odotetaan vuonna 2024. Kalevalaseura myös vahvisti ruotsinkielisen kulttuuriperinnön tuntemusta tuottamalla kaksikielisen Taiteiden yön tapahtuman ja vierailamalla SLS:ssa (Svenska Litteratursällskapet i Finland). Kalevalaseura vieraili myös Kokkolassa tutustuen ruotsinkieliseen kulttuuriin sekä Virossa Tartossa tutustuen virolaiseen kulttuuriperintöön ja perinnearkistoon. Lisäksi yhteistyötä tehtiin Sveitsin *Kalevala*-asiantuntijoiden ja kulttuuritahojen kanssa.

7. Apurahojen, avustusten ja tunnustuspalkintojen myöntäjä

Kalevalaseura myöntää apurahoja ja tunnustuspalkintoja *Kalevalan* ja suomalaisen kulttuuriperinnön parissa ansioituneille henkilöille. Vuonna 2023 Kalevalaseura vahvisti edelleen apurahojen ja avustusten haku- ja myöntöperiaatteiden avoimuutta. Maaliskuun haussa Kalevalaseura myönsi kaksi tutkimusapurahaa sekä neljä avustusta. Lokakuun avustushaussa myönnettiin yhteensä kahdeksan avustusta. Kekrinpäivän tunnustuspalkintoja Kalevalaseura myönsi kuusi. Kalevalaseura jakoi myös joka kolmas vuosi jaettavan Kalevalaseuran palkinnon sekä eepospalkinnon. Lisäksi Kalevalaseura avusti taloudellisesti kansainvälistä Silenced Sources -konferenssia sekä vaihto-opiskelijan työtä. Säätiö tuki tilikaudella *Avoim Kalevala* -edition IV osan työtä 25 000 euron suuruisella summalla. Edition vastaava tutkija Niina Hämäläinen (säätiön toiminnanjohtaja) ei osallistunut päätöksentekoon.

8. Jäsenten verkosto

Kalevalaseura on jäsenten muodostama asiantuntijaverkosto. Vuoden 2023 aikana vahvistettiin edelleen seuran jäsenistön osallistumista säätiön toimintaan. Jäsenten mahdollisuutta osallistua seuran järjestämiin tilaisuuksiin parannettiin järjestämällä tilaisuudet myös verkkolähetyksinä. Jäsenten näkyvyyttä vahvistettiin jäsenkirjeessä, jossa esiteltiin vuonna 2023 valitut uudet jäsenet.

Varsinainen toiminta 2023

Hallinto

Vuosikokous

Kalevalaseuran sääntöjen mukaan hallitus kokoontuu vuosikokoukseen kunkin vuoden toukokuun loppuun mennessä. Vuonna 2023 kokous pidettiin 20. maaliskuuta. Kokouksen puheenjohtajaksi valittiin Lotte Tarkka ja sihteeriksi Niina Hämäläinen. Pöytäkirjan tarkastajiksi valittiin Pekka Hako ja Eija Timonen.

Kokouksessa vahvistettiin toimintakertomus ja tilinpäätös vuodelta 2022 sekä todettiin tilintarkastuskertomus. Kokouksessa päätettiin myös vuoden 2023 toiminta- ja viestintäsuunnitelmasta ja talousarviosta, määrättiin kokouspalkkioiden suuruus, valittiin uusi tilintarkastaja ja varatilintarkastaja, päätettiin uusien jäsenten ja kunniajäsenten kutsumisesta sekä valittiin hallitus vuodeksi 2023.

Hallitus

Säätiön asioista päättää hallitus, johon kuuluu seitsemän Kalevalaseura-säätiön jäsentä. Henkilö voi toimia hallituksessa enintään kolme peräkkäistä toimikautta. Hallitus valitsee keskuudestaan vuosittain puheenjohtajan ja varapuheenjohtajan.

Pekka Hakamies oli ollut kolme kokonaisuutta kautta hallituksessa ja hän jättäytyi pois. Hakamiehen tilalle valittiin uudeksi jäseneksi FM Hanna Lämsä. Riitta Ojanperä oli ollut hallituksessa kaksi kautta ja Lotte Tarkka yhden kauden. Heidät molemmat valittiin vuosikokouksessa 2023 uudelleen.

Hallitukseen kuuluivat lisäksi Pekka Hako, Antti Huntus, Tuomas Martikainen ja Eija Timonen.

Vuosikokouksen jälkeisessä järjestäytymiskokouksessaan 20.3.2022 hallitus valitsi Pekka Hakamiehen tilalle uudeksi puheenjohtajaksi vuodeksi 2023 Lotte Tarkan ja varapuheenjohtajaksi Pekka Hakon.

Hallitus kokoontui vuoden 2023 aikana kymmenen kertaa: 17.1., 30.1., 22.2., 20.3. vuosikokous ja järjestäytymiskokous, 15.5., 30.8., 18.9., 5.10., 23.11. ja 17.12. Kokoukset järjestettiin joko etäkokouksina tai hybridimuodossa. Sähköpostikokouksia pidettiin kaksi. Lisäksi hallitus kokoontui vapaamuotoisesti keskustelemaan talouteen liittyvistä haasteista 3.10.

Tämän lisäksi hallitus, toiminnanjohtaja ja viestijä tekivät maaliskuussa matkan läntiseen Suomeen Kokkolaan ja Kaustiselle tutustuen ruotsinkieliseen kulttuuriperintöön sekä kansanmusiikin ja kansanmusiikki-instituut-

tin toimintaan. Matkan aikana keskusteltiin kulttuuriperinnöstä sekä sen määritelmästä ja merkityksestä. Hallitus, toiminnanjohtaja ja viestijä vierailivat Tartossa joulukuussa 2023 tutustuen Viron Kansallismuseoon ja Kirjallisuuseumuseoon sekä perinnekirjastoon sekä laajemmin virolaiseen aineettomaan kulttuuriperintöön.

Tilintarkastaja

Hallitus valitsi vuosikokouksessa tilintarkastajaksi toimikaudeksi 2023 tilintarkastusyhteisö Tiliextra Oy:n. Aiemmin tilintarkastusyhteisönä toiminut PricewaterhouseCoopers Oy luopui asiakkuudesta. Säätiön vastuulliseksi tilintarkastajaksi valittiin vuosikokouksessa HT Kristian Seemer Tiliextra Oy:stä ja tilintarkastusyhteisöksi Tiliextra Oy.

Taloustoimikunta ja rahanvartija

Toimikautena 2023 Kalevalaseuran taloustoimikunta koostui neljästä jäsenestä: sijoitusjohtaja Mikko Koivusalo, vastuullisen sijoittamisen johtaja Hanna Kaskela, asiamies Ralf Sunell sekä säätiön rahanvartija KTM Jussi Vaarnavuo.

Taloustoimikunta valitsi vuoden ensimmäisessä kokouksessa keskuudestaan puheenjohtajaksi Ralf Sunellin ja varapuheenjohtajaksi Mikko Koivusalon. Taloustoimikunta kokoontui kolme kertaa: 16.3., 23.5. ja 19.9.2023.

Taloustoimikunta ja rahanvartija tekivät vuoden aikana hallitukselle sijoitussuunnitelman mukaisia muutosesityksiä säätiön salkkuun. Sijoitusten vastuullisuutta vahvis-

tettiin vuoden 2023 aikana päivittämällä sijoitussuunnitelma 2023–2026 ja laatimalla sijoitustoimintaa varten kestävyuden periaatteet. Taloustoimikunta huolehti hallituksen hyväksymistä sijoitustoimenpiteistä, laati kokouksiin salkkuyhteenvedot sekä sijoitustapahtuma- ja kassavirtaraportit Suomen Sijoitustutkimus Oy:n tuottaman datan avulla. Taloustoimikunta myös suositteli hallitukselle sijoitussalkkuun tehtäviä muutoksia, jotka hallituksen päätöksellä toteutettiin tilikauden aikana.

Lähipiiritapahtumat

Säätiölain ja hyvän hallintotavan mukaisesti Kalevalaseura-säätiö raportoi toimintakertomuksessaan suppean lähipiirin kanssa tehdyistä lähipiiritapahtumista. Kalevalaseura-säätiöllä on myös hallituksen vahvistama lähipiiriohje. Kalevalaseuran suppeaan lähipiiriin kuuluvat määräysvaltaa käyttävinä hallituksen jäsenet sekä toiminnanjohtaja ja tilintarkastaja, heidän perheenjäsenensä sekä heidän määräysvallassaan olevat yhteisöt ja säätiöt.

Kalevalaseuran suppeaan lähipiiriin kuuluvat henkilöt

- eivät osallistu säätiössä asian käsittelyyn eikä päätöksentekoon, jos kysymyksessä on säätiön ja edellä mainitun henkilön välinen sopimus tai muu oikeustoimi, tai jos henkilöllä on muutoin asiassa olennaista, säätiön kanssa mahdollisessa ristiriidassa olevaa etua,
- eivät osallistu avustusta, muuta vastikkeetonta etua tai taloudellista toimintaa koskevan asian käsittelyyn, jos edunsaajana

on hän tai hänen perheenjäsenensä, lähisukulaisensa tai heidän määräysvallassaan oleva yhteisö tai säätiö.

Kalevalaseuran tavanomaiset lähipiiritöimet ovat:

- tilintarkastajalle maksetaan palkkio laskun mukaan,
- työsuhteessa olevalle toiminnanjohtajalle maksetaan hallituksen päättämän työsuhteen mukainen palkka,
- säätiön lähipiiriin kuuluville voidaan myöntää apurahoja samoin perustein kuin muillekin apurahanhakijoille,
- säätiön lähipiiriin kuuluvia asiantuntijoita voidaan palkata tutkimus-, taide- ja julkaisuhankkeisiin samoin perustein kuin muitakin asiantuntijoita,
- säätiön lähipiiriin kuuluvat henkilöt voivat käyttää Ilomantsissa sijaitsevaa säätiön omistamaa Nehvon vartiota korvauksetta silloin, kun siellä on vapaata. Edellytyksenä on, että he kiinnittävät huomiota ja osallistuvat mahdollisuuksiensa mukaan kiinteistön huoltotoimenpiteisiin.

Vuonna 2023 Kalevalaseuran lähipiiriin kuuluneet eivät ole saaneet kokouspalkkioita, avustuksia, apurahoja tai tunnustuspalkintoja säätiöltä. Säätiö ei myöskään ole antanut lainoja tai sitoumuksia lähipiiriin kuuluville.

Kalevalaseuran lähipiiriin kuuluvat henkilöt tai heidän perheenjäsenensä, lähisukulaisensa tai heidän määräysvallassaan oleva yhteisö tai säätiö voivat saada tunnustuspalkintoja ja apurahoja tai vastikkeetonta etua vain samoilla edellytyksillä kuin säätiön taroituksen mukainen kohderyhmä.

Hallituksen jäsenille on maksettu vuonna 2023 samansuuruisia luento- ja kirjoituspalkkioita esitelmistä ja artikkeleista kuin muillekin säätiön hankkeisiin palkatuille asiantuntijoille. Heille on myös maksettu matkalaskujen

perusteella kulukorvauksia osallistumisesta hallituksen kokouksiin ja säätiön tapahtumiin. Vuonna 2023 Kalevalaseuran toiminnanjohtaja käytti Nehvon vartiota.

Yhteenveto säätiön lähipiiritoimista suppean lähipiirin kanssa vuonna 2023:

Lähipiirisuhde	Lähipiiritoimi	€
Hallituksen jäsenet ja henkilökunta	Esitelmä- ja kirjoituspalkkiot	2 200
Henkilökunta	Nehvon vuokraus	100,00
	Palkat sivukuluineen	95 446,35
Tilintarkastaja	Tilintarkastus	7 611,41
Yhteensä		105 357,76

Kirjanpitopalvelut

Säätiö osti toimintavuonna tili- ja kirjanpito- palvelut Töölön Laskenta Oy:ltä.

Tietosuoja Kalevalaseurassa

Kalevalaseurassa noudatetaan henkilötietojen käsittelyssä ja tietosuojakäytänteissä kansallisen lainsäädännön ja EU:n tietosuoja-asetuksen vaatimuksia. Hallitus hyväksyi vuonna 2017 toimistossa laaditun henkilötietojen käsittelyn arviointi- ja tietosuojakartoituksen sekä arvioi vastuut, käytännössä, menettelyt ja toimenpiteet riittäviksi. Kalevalaseuralla on käytössä laaja turvaverkkoseuranta.

Jäsenyydet, edustukset ja yhteistyö

Kalevalaseura-säätiö oli kertomusvuonna Armas Launis -seuran, Kansantaiderahaston, Kanteleliiton, Konserttikeskus ry:n, M. A. Castrénin seuran, Paikkarin torpan tuki ry:n, Sibelius-Seuran, Suomen Kotiseutuliiton, Suomen tiedekustantajien liiton, Säätiöiden ja rahastojen neuvottelukunnan, Tieteellisten Seurain Valtuuskunnan, Tverin karjalaisten ystävät -yhdistyksen sekä Yrjö Kilpinen -seuran jäsen.

Säätiöllä on ollut määräaikaiset edustajat Akseli Gallen-Kallelan Museosäätiön edustajistossa (Pekka Hako ja Niina Hämäläinen). Museosäätiö lakkautti edustajiston tammi-kuussa 2023.

Niina Hämäläinen osallistui Säätiöt ja rahastot ry:n järjestämään Strategiasta käytäntöön -vertaispiiriin 25.1.2023 sekä Säätiöt ja rahastot ry:n syyskokoukseen ja -seminaariin (C niin kuin kulttuuri) 20.11.2023.

Kalevalaseura oli yhteistyökumppani ja osarahoittaja Kalevalan kriittisessä editiossa Avoin Kalevala sekä yhdessä kansainvälisessä konferenssissa. Lisäksi Kalevalaseura laati Euroopan komissiolle yhdessä SKS:n ja muiden yhteistyökumppanien kanssa hakemuksen koskien Euroopan kulttuuriperintötunnusta, European Heritage Label (EHL).

Kalevalaseura lisäsi yhteistyötä *Kalevalaan* läheisesti liittyvien asiantuntijoiden ja kulttuuritoimijoiden kanssa Sveitsissä. Kalevalaseuran toiminnanjohtaja vieraili Genevessä lokakuussa Les amis du Kalevala -ryhmän järjestämässä juhlatilaisuudessa. Hämäläinen piti tilaisuudessa esitelmän sekä verkostoitui erilaisten yhteistyötahojen ja Suomen lähestyksen kanssa.

Kalevalaseuran yhteistyökumppaneita olivat vuonna 2023 mm. Gallen-Kallelan Museo, Helsingin yliopisto, Juminkeko-säätiö, Kalevalaisten Naisten Liitto, Karjalan Sivistysseura, Ilomantsin museosäätiö, Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, sekä useat kulttuurintutkijat ja taiteilijat.

Henkilöstö ja toimisto

Henkilökunta

Kalevalaseura-säätiön toiminnanjohtajana oli vuonna 2023 FT, dosentti Niina Hämäläinen. Viestintäpalvelut ostettiin Tekstihuoltamolta, vastuullisena tekijänä FT Petja Kauppi.

Niina Hämäläinen oli osittaisella tutkimusvapaalla 1.3.–31.8.2023 Suomen Akatemian hankkeessa The muted muses of oral culture. Ideology, transnationalism and silenced sources in the making of national heritages and literatures (2019–2023). Hänen sijaisenaan toimi MuT Maari Kallberg 1.3.–31.8.2023. Kallberg valittiin avoimen rekrytoinnin kautta. Rekrytointitoimikunnassa oli yksi Kalevalaseuran ulkopuolinen asiantuntija.

Ilomantsissa sijaitsevan Nehvon vartion ylläpitoon, siivous- ja kunnostustöihin palkattiin tarvittaessa talonmiehenä toimineen Jouni Palviaisen lisäksi muita henkilöitä.

Toimisto ja asiakaspalvelu

Toiminnanjohtaja vastasi hallituksen päätösten mukaisesti säätiön toiminnan suunnittelemisesta ja toteuttamisesta: valmisteli kokouksiin, tapahtumiin, hankkeisiin, julkaisuihin, hallintoon sekä talouteen liittyvät asiat. Sijaisena toiminut varatoiminnanjohtaja Maari Kallberg valmisteli kaksi hallituksen kokousta ja hoiti hallintoon ja yhteistyökuvioihin sekä blogikirjoituksiin liittyvät asiat. Hän avusti myös vuosikirjan viimeistelyssä. Niina Hämäläinen vastasi tutkimusvapaan aikana Kalevalaseuran taloushallinnosta ja vuosi-

kirjan toimitustyöstä. Viestijä palveli yhdessä toiminnanjohtajan ja varatoiminnanjohtajan kanssa asiakkaita sähköpostitse, puhelimitse ja kirjeitse sekä välitti tiedot tunnustus-palkinnoista, tapahtumista ja seminaareista jäsenistölle ja tiedotusvälineille. Lisäksi hän avusti toiminnanjohtajaa Kalevalaseuran vuosikirjan viimeistelytyössä, toimitti jäsen- ja uutiskirjeet sekä ylläpiti ja päivitti säätiön verkkosivuja, Facebook-sivustoa, Twitteriä ja Instagramia.

Toimisto sijaitsee säätiön omistamassa huoneistossa osoitteessa Mariankatu 7 C, Helsinki.

Asiakirja-arkisto ja käsikirjasto

Kalevalaseura-säätiön asiakirja-aineisto arkistoitui vuodelta 2023. Säätiön käsikirjastoa kartutettiin *Kalevalaan*, kansanrunouteen ja suomalaisen kulttuurihistoriaan liittyvällä tutkimuskirjallisuudella.

Kalevalaseura-säätiön vuonna 2012 vuokraamassa arkisto- ja varastotilassa (MJP-Kiinteistöt Oy, Hämeentie 157, Helsinki) on säätiön hallintoon ja talouteen sekä varsinaiseen toimintaan liittyvää aineistoa. Lisäksi varastossa on Kalevalaseuran vuosikirjoja sekä *Taiteilijoiden Kalevala*-teosta.

Valokuvat

Digitaaliseen kuva-arkistoon kertyi valokuvia Kalevalan päivästä, kulttuuriperintökusteluista, juhlaseminaarista ja -illallisesta sekä kekriseminaarista.

Kuvat seulotaan ja luetteloidaan aikataulun salliessa.

Vuoden 2023 aikana Kalevalaseura valmisti koko arkiston luovuttamista Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle. Luovutus tapahtui joulukuussa.

Kalevalaseura jäsentensä verkostona

Kalevalaseura-säätiön jäsenistöön kuuluu kunniajäseniä, kotimaisia jäseniä ja ulkomaisia jäseniä, jotka ovat ansioituneet *Kalevalaan* tai suomalaisen kulttuuriperintöön liittyvässä tutkimuksessa tai taiteessa.

Kalevalaseuran jäsenistö 2023

Vuonna 2023 hallitus ei kutsunut uusia kunniajäseniä. Vuonna 2023 Kalevalaseuralla oli yhteensä viisi kunniajäsentä: säveltäjä Kalevi Aho (2018), professori emeritus Seppo Knuutila (2016), professori Pekka Laaksonen (2007), professori emeritus Heikki Laitinen (2018) sekä fil. tri Senni Timonen (2018).

Hallitus kutsui vuosikokouksessa säätiön uusiksi jäseniksi kolmetoista henkilöä, joista kymmenen kotimaista, kolme ulkomaista jäsentä.

Kotimaiset jäsenet:

Outi Fingerroos, professori, Jyväskylän yliopisto
Matti Hakamäki, johtaja, Kansanmusiikki-instituutti, Kaustinen

Maari Kallberg, MuT, kansanmuusikko,
Porvoo
Emmi Kuittinen, MuM, kansanmuusikko,
Helsinki
Dalva Lamminmäki, FM, Itä-Suomen
yliopisto
Merja Leppälähti, FT, Turun yliopisto
Hanna Lämsä, FM, toiminnanjohtaja,
Kulttuuri- ja tiedeinstituutit ry, Helsinki
Iida Rätty, FM, Turun yliopisto
Brit Stenman, Kokkola
Minsku Tammela, muusikko, säveltäjä,
Helsinki

Ulkomaiset jäsenet:

Arbnora Dushi, Dr., Prishtinan yliopisto,
Kosovo
Galit Hasan-Rokem, professori emerita, Israel
Sirkku M. Sky Hiltunen, Yhdysvallat

Uudet jäsenet esiteltiin kevään jäsenkirjeessä. Vuoden 2023 päättyessä Kalevalaseura-säätiön jäsenistöön kuului yhteensä 525 henkilöä. Kotimaisia jäseniä oli 393 ja ulkomaisia 132.

Tapahtumien järjestäjä ja tukija

Kalevalaseura järjesti vuonna 2023 seuraavat kuusi tilaisuutta.

Tieteiden yön kilpalaulanta Tienpä minäki jotaki 12.1.

Kalevalaseura järjesti yhdessä SKS:n kanssa Tieteiden yön tapahtuma 12.1.2023 ”Tienpä

minäki jotaki – Tieteiden yön suuri kilpalaulanta”. SKS:n juhlasali keräsi 110 kiinnostunutta seuraamaan runolaulajan (Ilona Korhonen), räppärien (MC Kajo, MC Pure) ja väittelijöiden (Seppo Knuutila, Mikko Kamula) kisaa. Tilaisuuden juonsivat Niina Hämäläinen ja Kati Mikkola.

Kalevalan päivän tapahtumat 28.2.

Seppeleenlasku Lönnrotin patsaalla

Kalevalaseuran hallitus laski perinteiseen tapaan seppeleen Elias Lönnrotin patsaalla Lönnrotin puistikossa. Niina Hämäläisen ja Pekka Hakamiehen puheiden lisäksi esitelmän piti dos. Kati Kallio karjalaisuudesta. Paikalla oli noin 30 henkilöä.

Itä ja länsi suomalaisuuden rakentamisessa

Kalevalaseura yhdessä SKS:n kanssa järjesti Kalevalan päivän seminaarin *Itä ja länsi suomalaisuuden rakentamisessa*. Puhujina olivat dos. Kati Kallio ”Prostikkua milma. Karjalaisuus, suomalaisuus ja Kalevala”, professori Marja Jalava ”Satakunnan sankariaika – Itä ja Länsi-Suomi historioitsija Jalmari Jaakkolan (1885–1964) tuotannossa” sekä professori Peter Stadius ”Fennomania, skandinavismi ja pohjoismaisuus”. Tilaisuudessa jaettiin Kalevalaseuran palkinto (10 000 euroa) professori Pekka Laakoselle sekä eepospalkinto (5 000 euroa) kääntäjä Kaarina Brooksille. Seminaarissa oli paikan päällä 70–80 henkilöä. Tilaisuus myös suoratoistettiin.

Taiteiden yö Laulettu Kalevala – Sjung Kalevala 17.8.

Taiteiden yönä Kalevalaseura järjesti yhdessä Ääniteatteri Iki-Turson kanssa ravintola Villi Wäinössä tilaisuuden *Laulettu Kalevala – Sjung Kalevala*, jossa laulettiin *Kalevalaa* suomeksi ja ruotsiksi ja keskusteltiin *Kalevalan* laulamisesta. Esiintyjinä olivat harmonikkataiteilija Maria Kalaniemi sekä Ääniteatteri Iki-Turso. Tilaisuudessa oli noin 25 kuulijaa.

Kekrinpäivän seminaari Ylirajaisuus 31.10.

Kalevalaseura järjesti yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa 31.10.2023 perinteisen Kekrinpäivän seminaarin, jonka teemana oli ”Ylirajaisuus”. Seminaarissa julkistettiin vuoden 2023 Kalevalaseuran vuosikirja 102 Kansallisesta ylirajaiseen – Kulttuuri, perinne ja kirjallisuus *sekä jaettiin Kalevalaseuran kekripäivän tunnustuspalkinnot*. Seminaari järjestettiin lähitilaisuutena ja suoratoistettiin. Videotallenne oli YouTube:ssa katsottavissa kuukauden ajan.

Seminaarin avasi pääsihteeri Tuomas Lehtonen, jonka jälkeen Lotte Tarkka ja Niina Hämäläinen jakoivat Kalevalaseuran kekripalkinnot (yhteensä 6). Kahta lukuunottamatta palkinnonsaajat olivat paikalla. Dosentti Hanna Karhu julkisti Kalevalaseuran vuosikirjan 102 otsikolla ”Kansallisesta ylirajaiseen – Kulttuuri, perinne ja kirjallisuus”. Seminaarissa esitelmöivät Dosentti Sami Suodenjoki ”Vapaa Venäjä kokemusyhteisöjen ylirajaisena rakentajana”, FT Tuire Liimatainen ”Rajojen ylityksiä ja rajanvetoja: Uusia näkökulmia

ruotsinsuomalaiseen kirjallisuuteen ja etnopolitiikkaan” ja MuT Arja Kastinen ”Runolaulukulttuurin kanteleimprovisaatio ennen ja nyt”. Taiteellisesta ohjelmasta vastasi duo Anna Järvinen ja Tapio Viitasaari.

Seminaariin osallistui paikan päällä noin 40 henkilöä.

Professori Lotte Tarkan juhlaseminaari 19.1.2023

Yhdessä SKS:n ja Helsingin yliopiston folkloristiikan oppiaineen kanssa Kalevalaseura järjesti kutsuille vieraille (noin 100) professori Lotte Tarkan juhlaseminaarin SKS:n juhlasalissa. Seminaarin kutsutut puhujat olivat professori emerita Galit Hasan-Rokem (Jerusalemin yliopisto), FT Senni Timonen ja professori emeritus Seppo Knuutila, dosentti, yliopistonlehtori Kirsti Salmi-Niklander (Helsingin yliopisto). Runolauluesityksestä vastasi Ääniteatteri Iki-Turso. Tilaisuudessa julkistettiin myös Lotte Tarkalle tehty tieteellinen artikkelikokoelma Sanojen luonto. Kirjoituksia omaehtoisen ilmaisun poetiikasta ja ympäristöstä (toim. Venla Sykäri, Heidi Henriikka Mäkelä ja Kati Kallio), 2023.

Tutkimuksen tukija ja julkaisija

Kalevalaseura julkaisi 102. vuosikirjan otsikolla *Kansallisesta ylirajaiseen* sekä valmisteli 103. vuosikirjaa *Joustavat sukupuolet – muuttuvat merkitykset*. Tähän liittyen Kalevalaseurassa järjestettiin vuosikirjan tekstityöpaja 29.9., johon osallistui 15 vuosikirjaan 103 kirjoittavaa tutkijaa. Vuosikirja ilmestyy

myös avoimen saatavuuden julkaisuna. Kalevalaseura julkaisi Folklore Fellows' Communications -sarjassa kolme monografiaa sekä julkaisi muutaman FFC-numeron avoimesti. Sekä vuosikirjan että FFC-sarjan avointa julkaisemista valmisteltiin ja kehiteltiin vuoden 2023 aikana. Taloudellisesti Kalevalaseura tuki Avoin Kalevala -hanketta, kansainvälistä Silenced sources -konferenssia sekä kansainvälisen väitöskirjaopiskelijan työtä.

Kansallisesta ylirajaiseen – kulttuuri, perinne ja kirjallisuus. Kalevalaseuran 102. vuosikirja

Kalevalaseuran vuosikirja 102 (2023) teemana oli ylirajaisuus perinteessä, kirjallisuudessa ja kulttuurissa. Ylirajainen näkökulma haastaa arvioimaan uudelleen sellaisia kotimaisten tieteiden keskeisiä käsitteitä kuin ”kansallinen”, ”suomalainen”, ”suomalais-karjalainen”, ”etninen”, ”monikulttuurinen” sekä tutkimuskohteita ja tutkimusten maantieteellisiä ja kulttuurisia rajauksia. Kirjan toimittivat Niina Hämäläinen, Hanna Karhu ja Tuomas Martikainen. Kirjassa on 11 artikkelia perinteen, historian, musiikin, kirjallisuuden ja uskonnon näkökulmista. Kirja julkistettiin Kekriseminaarissa 31.10.

Joustavat sukupuolet. Kalevalaseuran 103. vuosikirja

Kalevalaseuran vuosikirja 103 (2024) *Joustavat sukupuolet – muuntuvat merkitykset* keskittyy sukupuoliin sekä niihin kytkeytyviin merkityksiin ja muutoksiin kulttuurissa ja yhteiskunnassa perinne- ja kulttuuritieteel-

lisistä näkökulmista käsin. Kirjan toimittivat Niina Hämäläinen, Tarja Kupiainen ja Riikka Taavetti.

Kulttuuristen ympäristömuutosten kierrot. Kalevalaseuran vuosikirja 104

Vuosikirjan 104 (2025) teemana ovat kulttuuriset ympäristömuutokset ja niiden kierrot. Teema rohkaisee tarkastelemaan kulttuurisia ympäristösuhteita tieteenalarajoja ylittäen, uusia metodologisia avauksia ja erilaisia tietämisen tapoja hyödyntäen. Kirjan toimittavat Roger Norum, Veera Kinnunen ja Niina Hämäläinen.

Folklore Fellows' Communications (FFC-sarja)

Kalevalaseura julkaisi vuonna 2023 seuraavat kolme teosta Folklore Fellows' Communications -sarjassa:

FFC 326, Francisco Vaz da Silva, *The Meanings of Enchantment. Wondertale Symbolism Revisited*

FFC 296 ja 297, Clive Tolley, *Shamanism in Norse Myth and Magic. Vol I., Shamanism in Norse Myth and Magic. Vol. II. Reference materials.* 2nd Printing.

FFC 327, Nijolė Laurinkienė, *The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians: In Language, Folklore, and Historical Sources*

Blogit ja vlogit

Kalevalaseuran blogisarjassa julkaistiin 14 blogikirjoitusta ja kuusi vlogia.

Euroopan kulttuuriperintötunnus

Vuonna 2023 Kalevalaseura viimeisteli vuonna 2022 alkanutta Euroopan kulttuuriperintötunnus-hakemusta (EHL) yhdessä SKS:n ja laajan yhteistyöverkoston avulla. Hakemuksen laatimista varten Kalevalaseura palkkasi dos. Pauliina Latvala-Harvilahden koordinoimaan työtä, jota hän teki yhdessä Niina Hämäläisen ja SKS:n Kati Mikkolan kanssa. Hakemus lähetettiin Euroopan komissiolle 1.3.2023 ja päätöksiä tunnuksesta odotetaan keväällä 2024.

Avoim Kalevala

Kalevalaseuran tuki yhdessä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa Avoim Kalevala -edition tutkimustyötä. Vuoden 2023 aikana editiossa edistettiin seuraavan osan töitä: laadittiin folkloristisia ja kirjallisuustieteellisiä kommentaareja sekä visualisointia, ja vahvistettiin kriittisen edition periaatteita.

Apurahojen, avustusten ja tunnustuspalkintojen myöntäjä

Kalevalaseura jakoi vuonna 2023 Kalevalaseuran palkinnon ja eepospalkinnon sekä kuusi Kekrinpäivän tunnustuspalkintoa. Lisäksi Kalevalaseura myönsi maaliskuun haussa kaksi apurahaa, neljä avustusta ja lokakuun haussa yhteensä kahdeksan avustusta. Apurahoja ja avustuksia haettiin sähköisen apurahajärjestelmän kautta. Apurahat ja avustukset

-haku järjestettiin 1.–31.3. ja Avustukset-haku 1.–31.10.

Kevät 2023

Tutkimusapurahat (tiede):

30 000 €, Okabe Takehiro, FM (väit.): The Kalevala and the Finnic Kinship for the Soviet Union and the Socialist Bloc, 1948–1962 (post doc -tutkimus)

30 000 €, Siria Kohonen, FT: Keholliset ulottuvuudet loitsuperformansseissa (post doc -tutkimus)

Tiedeavustukset:

8 000 €, Kaarina Koski: Kuoleman jälkeen. Tietokirja suomalaisista tuonpuoleisen mielikuvista

3 500 €, Teuvo Peltoniemi: “Finnish and Scandinavian Utopists in Americas” -kirja

Taideavustukset:

7 000 €, Maria Kalaniemi: Väinämöinen kantele Runolaulua ruotsiksi -äänitysprojekti
7 500 €, Sanna Paananen: Kalevalaisen runolaulun teemaiseen konsertti- ja työpaja-toimintaan Suomessa

Syyskuu 2023

Tiede

2 100 €, Takehiro Okabe: The Kalevala and the Finnic Kinship for the Soviet Union and the Socialist Bloc, 1948–1962

4 000 €, Aleks Moine: Kansainvälinen ISFN-R:n loitsuteemainen konferenssi “Conflicts and Catastrophes”

Taide

10 000 €, Maari Kallberg: Taiteilija Anu Väli-
talon palkkaaminen Musiikkijuhla Sommelen
festivaalitaiteilijaksi

5 000 €, Amanda Kauranne: Suistamolaiset
itkuvirret

2 400 €, Emilia Porali: Ilmatar! -koululais-
näytösten järjestäminen

3 500 €, Sabrina Ljunberg: Sabrina ja Saar-
ten tyttäret -laulukollektiivin Kantelettaren
joulutarina EP:n äänitys ja julkaisu

3 000 €, Tiina Herttua: ”Väreinä pinnan al-
la” taiteellinen ja näyttelyprojekti Suomessa
ja Japanissa

10 000 €, Mari Pääkkönen: Piot-teoksen ää-
nittämiseen, tuotantoon ja julkaisemiseen

Kalevalaseuran tunnustuspalkinnot

Kalevalaseuran palkinto

Kalevalaseuran palkinto, 10 000 euroa, myön-
nettiin professori Pekka Laaksoselle, joka on
kehittänyt monitahoisesti perinnekirjasto-
jen ja keruiden toimintaa, luonut yhä uusia ver-
kostoja sekä osallistunut aktiivisesti rajan-
takaisten runokielten tutkimushankkeisiin.
Kalevalaseuran pitkäaikaisena puheenjohta-
jana Laaksonen on uudistanut merkittävällä
tavalla säätiön toimintaa.

Kalevalaseuran palkinto myönnetään joka
kolmas vuosi henkilölle, joka tieteellisellä tai
taiteellisella toiminnallaan on tehnyt mer-
kittävällä tavalla tunnetuksi kansanrunout-
ta, *Kalevalaa* tai kansallista kulttuuriamme.

Eepospalkinto

Kalevalaseura myönsi eepospalkinnon Kaari-
na Brooksille hänen runomuotoisista englan-
ninkielisistä käännöksistään vuosien 1835 ja
1849 *Kalevaloista*. Suomalais syntynyt kana-
dalainen kirjailija, kääntäjä Kaarina Brooks
teki käännökset soveltamalla kalevalamittaa
englannin kieleen. Tavoitteena oli tarjota
lukijoille käännös, joka noudattaa laulettua
kalevalamittaa pohjaavaa kieltä ja tavoittaa
näin *Kalevalan* poeettisen maailman.

Kekrinpäivän tunnustuspalkinnot

Kalevalaseuran hallitus myönsi Kekrinpäi-
vän tunnustuspalkinnot kuudelle suomalai-
sen kulttuurin ja kulttuuriperinnön parissa
ansioituneelle tutkijalle, taiteilijalle, asian-
tuntijalle sekä perinteentaitajalle ja -tallenta-
jalle. Palkinnot jaettiin 31.10. SKS:n juhlasa-
lissa järjestetyssä kekripäivän seminaarissa.
Kuhunkin palkintoon kuului myös taiteilija
Leena Lehdon tekemä Kalevala-aiheinen,
uniikki keraaminen taide-esine sarjasta ”Tu-
lesta tulleet”.

Nuoren taiteilijan palkinnon sai blogikol-
lektiivi Päivystävä folkloristi (Tuukka Karls-
son, Siria Kohonen ja Viliina Silvonon). An-
sioituneen tutkijan palkinto myönnettiin
professori Terhi Utriaiselle ja ansioituneen
taiteilijan palkinto kirjailija Marja Kyllöselle.
Perinteentaitajien ja -tallentajien palkinto an-
nettiin kolmelle henkilölle: Jarmo Kervinen,
Tapani Niemi ja Maija Yrjölä.

Kalevalaseura on jakanut Kekripäivän
tunnustuspalkintoja suomalaisen kulttuurin

ja kulttuuriperinnön parissa ansioituneille henkilöille vuodesta 1965 lähtien.

Kalevalan kääntäjien tukiverkosto

Vuonna 2023 Kalevalaseuraan ei tullut tietoa uusista *Kalevalan* käännoksistä. Kalevalaseura palkitsi kääntäjä Kaarina Brooks mittaansa laadituista Kalevala-englanninkokosistaan. Kalevalaseuraan kerättyjen tietojen mukaan *Kalevala* on käännetty ja julkaistu 59 kielelle ja monille kielille useita kertoja: kaikkiaan julkaistuja käännoksiä on tiedossamme 254. Luvussa ovat mukana sekä osittaiset että kokonaiset runo- ja proosamuotoiset käännookset. Kertomusvuonna Kalevalaseuran blogissa ilmestyi sveitsiläiselle Lévéntinés-äutintin kielelle *Kalevalan* kääntäneen Walter Arnoldin kirjoitus.

Kalevalaseura antaa *Kalevalan* kääntäjille asiantuntija-apua ja opastusta *Kalevalan* lähteistä ja runotulkintoista sekä kokoaa käännoksiin liittyvää materiaalia. Säätiö tekee yhteistyötä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston kanssa *Kalevalan* käännosten bibliografian ylläpitämisessä sekä Suomen kirjallisuuden tiedotuskeskuksen FILIn kanssa *Kalevalan* käännoksiin liittyvissä rahoituskesymyksissä.

Viestijä ja tiedontuottaja

Kalevalaseuran tiedotuksen ja viestinnän kulmakivet ovat jäsen- ja uutiskirje, verkkosivut, sosiaalinen media ja lehdistötiedotteet. Erityisesti sähköiset uutiskirjeet, verkkosivut ja

sosiaalinen media ovat kiinteästi yhteydessä toisiinsa: seuran tapahtumista ja julkaisuista viestitään monikanavaisesti.

Jäsenkirjeet

Sähköinen jäsenkirje lähetettiin vuonna 2023 neljä kertaa. Jäsenkirjeellä oli vuoden loppuun mennessä 331 vastaanottajaa.

Uutiskirjeet

Uutiskirje on tarkoitettu laajalle yleisölle, muille kuin Kalevalaseuran jäsenille. Uutiskirje tehdään jäsenkirjeen tavoin MailChimp-ohjelmalla. Uutiskirje vastaa sisällöltään jäsenkirjettä, jäsenasioita lukuun ottamatta. Vuonna 2023 lähetettiin neljä uutiskirjettä, ja vuoden loppuun mennessä kirjeellä oli 164 tilaajaa.

Lehdistötiedotteet

Tiedot tunnustuspalkinnoista, tapahtumista ja seminaareista välitettiin jäsenistön lisäksi yhteistyökumppaneille ja medialle. Jokaiselle tapahtumalle määriteltiin kohderyhmä, jolle tiedote median ja yhteistyökumppaneiden lisäksi toimitettiin.

Verkkosivut

Vuonna 2023 Kalevalaseura viimeisteli verkkosivujen kieliversiot (englanti ja ruotsi). Kalevalaseuralla on neljä erillistä verkkosivustoa: kotisivu www.kalevalaseura.fi ja sisärsivut Kalevalan kulttuurihistoria (<https://kaku.ka>

levalaseura.fi/), Taiteilijoiden Kalevala (tai-ka.kalevalaseura.fi) ja Kalevala maailmalla (<https://kalevalamaailmalla.kalevalaseura.fi>). Näistä kalevalaseura.fi-sivustoa päivitetään säännöllisesti ajankohtaisuutisilla, ennalta sovituilla blogikirjoituksilla (Myyttinen preesens -blogi) ja linkeillä muualla mediassa julkaistuihin, Kalevala-aiheisiin teksteihin. Sisarsivustoja päivitetään, jos aihetta ilmenee, *mutta ne ovat käytännössä melko staattisia*. Verkkosivujen kävijämääriä seurattiin Google Analytics -työkalulla.

Blogi Myyttinen preesens. Ajankohtaista Kalevalasta, kulttuurista, tutkimuksesta ja taiteesta

Myyttinen preesens -blogissa julkaistiin 14 tekstiä:

Viliina Silvonon: Ilostä ja palosta folkloristiikkaan ja tutkimukseen

Venla Sykäri: Kilpalaulusta

Annukka Saaristo: Räpin paikallisia mielikuvia

Tuomas Hovi: Pyhä Urho ja Kalevala Amerikassa

Kirsti Kuusela: På spaning efter händelserna i Kalevala

Maija Koskinen: Yhteisellä maaperällä

Maari Kallberg: Laulajan Kalevala

Anna Fält: Arkaaisuuden alkulähteillä maapallon toisella puolen

Anna-Liisa Tenhunen: Karjalaisia kantelekeikkoja

Ilkka Heinonen: Käki

Tuukka Karlsson: Vipusen vatsassa

Walter Arnold: Alégar, Kalevala!

Hanna Lämsä: Onko kulttuuriperinnön käsitteellä selitysvoimaa?

Kevään 2023 apurahansaajien yhteinen blogi: Mitä avustuksilla tehdään?

Näkökulmia Kalevalaan -videosarja

Kevään ja kesän aikana toteutettiin kuuden lyhytvideon sarjan, jossa eri henkilöt kertoivat, miltä kannalta katsovat Kalevalaa. Näkökulmastaan kertoivat

Niina Hämäläinen: Folkloristin Kalevala

Tuomo Kondie: Lingvistin Kalevala

Raine Rysä: Aktivistin Kalevala

Olli Löytty: Kirjallisuudentutkijan Kalevala

Maari Kallberg: Laulajan Kalevala

Juha Hurme: Teatteriohjaajan Kalevala

Sarja julkaistiin Kalevalaseuran sosiaalisen median kanavilla ja verkkosivuilla. Vlogit olivat jatkoa vuoden 2022 kulttuuriperintökeskustelulle *Kalevalasta*.

Sosiaalinen media

Sosiaalinen media on olennainen osa Kalevalaseuran tiedotusta suurelle yleisölle. Vuonna 2023 Facebookin (www.facebook.com/kalevalaseura) rinnalla Kalevalaseuran tilaisuuksista ja tapahtumista kerrottiin myös entistä aktiivisemmin Instagram-tilillä <http://instagram.com/kalevalaseura> ja vähenevässä määrin Twitter-tilillä <https://twitter.com/kalevalaseura>. Videot julkaistaan Kalevalaseuran YouTube-kanavalla <https://www.youtube.com/@kalevalaseuraofficial> Uutena kanavana otettiin käyttöön LinkedIn-profiili

<https://www.linkedin.com/company/kalevalaseura>.

Kalevalaseuran Facebook-sivuilla ja Instagram-tilillä kerrotaan aktiivisesti Kalevalaseuran ja muiden alan toimijoiden ajankohtaisista tapahtumista ja julkaisuista. Sähköpostien lisäksi Facebook ja Instagram ovatkin suuren yleisön käyttämä väylä *Kalevalaa* tai Kalevalaseuraa koskeviin kysymyksiin ja kommentointiin. Postaukset pyritään pitämään sellaisina, että ne herättäisivät lukijan mielenkiinnon ja pitäisivät Kalevalaseuran helposti lähestyttävänä. Kertomusvuoden loppuun mennessä Kalevalaseuran Facebook-sivulla oli 2900 tykkääjää. Kasvua edellisvuoteen verrattuna oli noin 300 (sitä edeltäneenä vuonna kasvu oli noin 400).

Instagram-palvelussa Kalevalaseura sai vuoden 2023 loppuun mennessä 1292 seuraajaa (kasvua edellisvuoteen noin 160, sitä edellisenä vuonna kasvu oli noin 100). Instagram-postauksissa keskityttiin tapahtumista ja julkaisuista tiedottamiseen mutta myös Kalevala-sisällön nostamiseen. Substanssipostaukset ovat osoittautuneet pidetyiksi, ja tätä linjaa jatketaan.

Twitterin muututtua X:ksi ja keskustelukulttuurin otettua jyrkän polarisointimiskäänteeseen Kalevalaseuran X-tilin on annettu hiipua. Se pidetään olemassa olevana, mutta sitä ei ainakaan toistaiseksi juurikaan käytetä. Seuraajien määrä on varsin vaatimaton, 377.

Mediaseuranta

Kalevalaseuran verkkosivuilla on nähtävillä uutisvirta, johon valitaan verkkomediassa

julkaistuja *Kalevala-* ja Kalevalaseura-aiheisia uutisia. Mediaseuranta ostetaan Meltwater News-palveluntarjoajalta. Palvelun avulla on mahdollista seurata *Kalevalasta* käytävää keskustelua ja tapahtumia niin Suomessa kuin ulkomaillakin. Meltwater haravoi sekä sanomalehdistöstä että sosiaalisesta medias- ta viittauksia *Kalevalaan* ja Kalevalaseuraan liittyviin asioihin.

Kertomusvuonna, kuten aikaisempinakin vuosina, selkeät piikit Kalevalaseuran näkyvyydessä olivat Kalevalan päivän ja kekrinpäivän aikaan. Noina päivinä myös kalevalaseura.fi-sivuston kävijämäärä kasvoi huomasti.

Nehvon vartio

Kalevalaseura-säätiö omistaa Ilomantsin Nehvonniemen kylässä Nehvon vartio -nimisen kiinteistön. Se on tarkoitettu työskentely- ja virkistyspaikaksi henkilöille, jotka edistävät suomalaisen kulttuuriperintöön ja *Kalevalaan* liittyvää tutkimusta ja taidetta. Kiinteistö käsittää päärakennuksen, pihasaunan, varastorakennuksen ja ns. asuntolarakennuksen, jossa on kaksi kaksiota.

Kiinteistöstä vuokrattiin kertomusvuonna 13 kertaa (joko päärakennus tai kaksio): kolmesta päivästä viikkoon viihtyviä asukkaita oli noin 35. Toinen kaksioista oli kaksi kertaa kahden viikon ajan Kalevalaseuran post doc -tutkijan residenssinä sekä tietokirjailijan residenssinä.

Kalevalaseuran hallitus laittoi Nehvon vartion myyntiin keväällä 2021.

Sijoitus- ja rahoitustoiminta

Kalevalaseura varallisuutta omistavana säätiönä

Säätiön sijoituksia hoidetaan taloustoimikunnan hallitukselle tekemien suositusten perusteella, hallituksen hyväksymän sijoitussuunnitelman puitteissa. Kalevalaseuran sijoitussuunnitelma vuosille 2023–2026 päivitettiin sekä laadittiin linjaukset kestävän sijoituksen periaatteille. Sijoitussalkun riskitasoa on tietoisesti madallettu lisäämällä kansainvälistä hajautusta ja pienentämällä kotimaisen osakesalkun osuutta omaisuudessa varmistamalla kuitenkin, että salkusta saatava vuotuinen tuotto pysyy riittävän suuruisena toiminnan rahoittamiseksi. Tärkeänä pidetään myös sijoitusten matalaa kustannustasoa sekä kestäväää sijoittamista. Kalevalaseura sijoitussalkkuun mahdollisimman vastuullisia, ESG-luokiteltuja rahastoja ja painotamme samaa myös kotimaisissa suorissa osakesijoituksissa. Käytämme tarvittaessa ulkopuolista asiantuntija-apua arvioidessamme sijoituskohteiden vastuullisuutta.

Säätiön sijoitustoiminta 2023

Vuodesta 2023 tuli sijoitustoiminnan kannalta haastava. Keskuspankkien korkojen nostot jatkuivat tasaisina syksyyn saakka. Myös pitkät korot nousivat voimakkaasti, koska odotukset tulevaisuudessa tapahtuvista korkojen laskuista siirtyivät selkeästi aiemmin ennakoitua myöhemmiksi. Tämä johtui sitkeästä

inflaatiosta ja se vaatii korkojen pysymistä pidempään korkeina. Ensimmäisiä liikkeitä keskuspankeilta alaspäin odotetaan vuoden 2024 loppupuolella.

Salkun tuotto jäi negatiiviseksi vuodelta 2023. Se johtui pitkälti Helsingin pörssin toimialajakaumasta, joka kärsii korkeista koroista ja muun Euroopan heikosta kehityksestä. Sen sijaan Yhdysvalloissa osakkeet ovat olleet nousussa, huolimatta korkojen noususta. Nousukärki on kuitenkin ollut aika kapea, se koostuu lähinnä teknologiayhtiöistä, joilla on jotain tekemistä tekoälyn tai siihen liittyvien sovellusten kanssa. Vihreät sijoitukset sen sijaan ovat vetäneet henkeä edellisten vuosien nousun jälkeen. Olemme edelleen pitäneet kestävyysteemaa ohjenuorana sijoituksia tehdessä.

Vuoden 2023 alussa säätiön kiinteistöjen markkina-arviot tarkistettiin vastaamaan markkinatilannetta. Varsinkin myytävänä olevan Nehvon vartion arvo putosi huomattavasti. Sijoitussalkkuun hankittiin vuoden lopulla lyhyiden ja keskipitkien korkojen rahastoja. Osakesalkkua kevennettiin tilapäisesti myymällä kansainvälisten osakkeiden rahasto, josta myös kotiutui pääomavoittoja.

Kalevalaseuran sijoitussalkun koko oli 10 599 428 euroa vuoden 2023 lopussa. Salkun tuotto jäi heikoksi, -0,9 % koko vuonna.

Salkun osakesijoitusten määrä oli 6 261 852 euroa ja ne tuottivat 3,9 %. Salkun kotimaisten osakkeiden tuotto jäi alhaiseksi, 0,1 % ja niiden osuus salkusta oli 3 110 044 euroa. Ulkomaisten sijoitusten määrä oli 3 151 808 euroa ja ne tuottivat 6,6 % vuoden 2023 aikana. Kehittyneisiin maihin sijoittavien rahas-

tojen tuotto oli 7,4 % ja kehittyviin maihin sijoittavien 4 %.

Korkosijoitusten määrä oli 3 732 329 euroa ja tuotto 2,7 %. Yrityslainojen tuotto oli 4,5 % ja muiden korkosijoitusten 1,4 %. Käteisen määrä salkussa oli poikkeuksellisen suuri johtuen salkun uudelleen muokkausprosessin keskeneräisyydestä.

Seuran kiinteistöjen arvot arvioitiin uudelleen vastaamaan nykyisiä kiinteistöjen arvoja. Kiinteistöjen osuus oli 605 247 euroa ja niiden yhteenlaskettu arvo laski 39,6 %. Suurimmat pudotukset tulivat toimistotiloista, sekä Nehvon Vartion arvon oleellisesta alenemisestä.

Säätiön varsinainen toiminta rahoitettiin tilivuonna pääosin sijoitustoiminnan tuotoilla. Varsinaisen toiminnan tuotot olivat 30 768,47 euroa (vuonna 2022 ne olivat 15 069,50 euroa) ja kulut 489 217,17 euroa (504 733,17 euroa). Suurimmat kuluerät olivat henkilöstökulut 95 446,35 euroa (88 709,91 euroa), tapahtuma- ja hankekulut 16 910,07 euroa (48 960,67 euroa), julkaisu, tutkimus- ja tiedotuskulut 130 273,73 euroa (148 975,34 euroa), muut kulut (toimisto- ja hallintokulut)

93 360,52 euroa (101 696,12 euroa). Tunustuspalkintoina, apurahoina ja avustuksina jaettiin 146 000 euroa (112 100 euroa). Koko toiminnan kulut olivat 489 217,17 (504 733,17). Kulujäämä oli 458 448,70 euroa (-489 663,67 euroa).

Säätiön sijoitus- ja rahoitustoiminnan tuotot olivat tilivuonna yht. 299 336,23 euroa (191 270,11 euroa). Niistä osinkotuotot olivat 146 056,50 euroa (164 864,28 euroa), korkotuotot 33 419,07 euroa (4 512,42 euroa), voitto-osuudet 6 212,79 euroa (9 725,41 eu-

roa), arvopapereiden myyntivoitot 104 182,87 euroa (0,00 euroa) ja vuokratuotot 9 465,00 euroa (12 168 euroa).

Sijoitustoiminnan kulut olivat yht. 43 892,87 euroa (34 788,47 euroa). Niistä yhtiövastikkeet ja muut huoneistokulut olivat 23 687,66 euroa (14 194,59 euroa), sijoitusten arvonalennukset 0,00 euroa (0,00 euroa), sijoitustutkimus 12 119,76 euroa (11 160 euroa), sekä omaisuudenhoitopalkkiot 8 085,45 euroa (9 433,88 euroa). Sijoitus- ja rahoitustoiminnan tulos oli 255 443,36 euroa (156 481,64 euroa).

Tilivuoden koko toiminnan alijäämä oli -203 005,34 euroa (-333 182,03 euroa). Säätiön sijoitusarvopapereiden kirjanpitoarvo 31.12.2023 oli 5 826 973,36 euroa (4 818 710,62 euroa) ja markkina-arvo 7 919 100,56 euroa (11 835 433,61 euroa). Säätiön omien pääomien määrä 31.12.2023 oli 7 497 066,88 euroa (7 700 072,22 euroa). Vierias pääoma 94 639,30 euroa (132 604,09 euroa) koostui osto- ja siirtoveloista.

Kalevalaseura-säätiö ei saanut tilivuonna rahalahjoituksia.

Arvio tulevasta kehityksestä ja siihen vaikuttavista seikoista

Tulevaisuus on edelleen epävarmaa. Venäjän hyökkäyssota Ukrainaa vastaan jatkuu. Uutena kriisinä lokakuussa Lähi-Idässä Hamas teki laajan terrori-iskun Etelä-Israeliin, johon Israel vastasi. Epävakaa tilanne alueella lisää epävarmuutta. Energiatilanne näyttää tasaantuneen.

Korot näyttävät olevan hyvin lähellä huippua ja sopeutuminen pois nollakorkojen maailmasta on hyvässä vauhdissa eri talouksissa. Ongelmia tulee vielä näkyviin, varsinkin rakennus- ja kiinteistöalalla, mutta ne alkavat olla hallinnassa. Keskuspankit aloittavat hyvin todennäköisesti korkojen laskut vuoden 2024 kuluessa. Inflaatio näyttää selvästi maltillis-

tuvan ja asettunee hyvin lähelle keskuspankien pitkän aikavälin tavoitteita. Talouskehitys on vielä 2024 aika heikkoa, mutta nousun siemenet ovat olemassa, ellei sitten geopoliittikka jälleen yllätä. Vuoden 2024 riski on, ettei oletettu talouden pehmeä lasku toteudukaan. Kiina saattaa yllättää negatiivisesti.